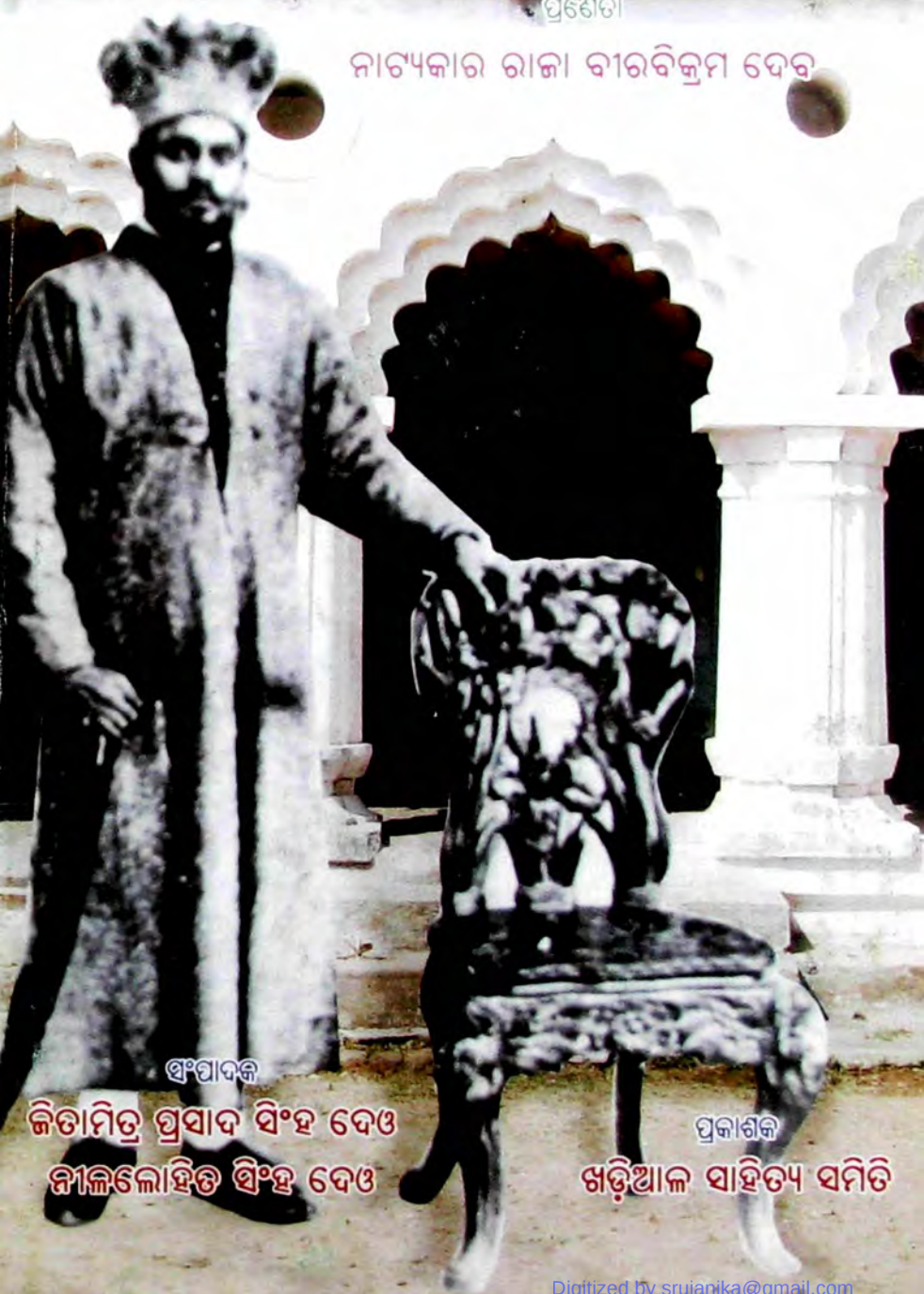

ବୀରବିକ୍ରମ ବ୍ରହ୍ମାବଳୀ

ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ - କବିତା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ

ପ୍ରଣେତା

ନାଟ୍ୟକାର ରାଜା ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ

ସଂପାଦକ

ଜିତାମିତ୍ର ପ୍ରସାଦ ସିଂହ ଦେଓ

ନୀଳଲୋହିତ ସିଂହ ଦେଓ

ପ୍ରକାଶକ

ଖଡ଼ିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି

ବୀରବିକ୍ରମ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ - କବିତା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ

ପ୍ରଣେତା

ନାଟ୍ୟକାର ରାଜା ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ

ସଂପାଦକ

ଜିତାମିତ୍ର ପ୍ରସାଦ ସିଂହ ଦେଓ

ନୀଳଲୋହିତ ସିଂହ ଦେଓ

ପ୍ରକାଶକ

ଶତ୍ରୁଥାଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି

ପ୍ରଣେତା :

ନାଟ୍ୟକାର ରାଜା ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ

ପ୍ରକାଶକ :

ଖଡ଼ିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି, ଖଡ଼ିଆଳ

ପୋ. ଖଡ଼ିଆଳ, ଜି. ନୂଆପଡ଼ା (ଓଡ଼ିଶା) ୭୬୬୧୦୭

ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ : ୨୦୧୧

ମୁଦ୍ରଣ :

ଜୟଦୁର୍ଗା ଅଫସେଟ, ଖଡ଼ିଆଳ

ମୂଲ୍ୟ : ୨୫୦/-

Writer :

Natyakar Raja Birbikram Deo

Publisher :

Khariar Sahitya Samiti, Khariar

At.Po.- Khariar, Dist. - Nuapada (Odisha) 76607

First Edition - 2011

Printed At :

Jaidurga Offset, Khariar

Rs. 250/-

ବୀରବିକ୍ରମ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ-ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ

(କବିତା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ)

ଝଡ଼ିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି ତରଫରୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦ

ଝଡ଼ିଆଳ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତର ଏକ ସାରସ୍ୱତ ପୀଠ । ଝଡ଼ିଆଳ ରାଜବଂଶର ଦାୟାଦଗଣ ପରମ୍ପରା କ୍ରମେ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନା କରି ଆସୁଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବୀରବିକ୍ରମ ହେଉଛନ୍ତି ଅନ୍ୟତମ । ତାଙ୍କର ସମଗ୍ର କୃତିକୁ ଏକତ୍ର ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଅଭିପ୍ରାୟ ଥିଲେ ହେଁ ନାନାଦି କାରଣ ହେତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ଭବ ନ ହେବାରୁ କେବଳ “ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ-କବିତା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ” ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛୁଁ । ୧୯୦୭ ମସିହାରୁ ୧୯୧୧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ଝଡ଼ିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତିର ମୁଖ୍ୟ ଭାବେ (ସଭାପତି ଭାବେ) ରହି ସମିତିର କାର୍ଯ୍ୟ ତୁଳାଇଥିଲେ । ଏବେ ତାଙ୍କର କିଛି କୃତି ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରି ପ୍ରକାଶ କରି ପାରିଥିବାରୁ ଝଡ଼ିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତିର ସାଧାରଣ ସମ୍ପାଦକ, ପରିଚାଳନା ସମ୍ପାଦକ ଓ ସ୍ୱଳ୍ପ ସଂପାଦକ ଭାବରେ ଆମେ ନିଜକୁ ଗୌରବାଦିତ ମନେ କରୁଅଛୁଁ ।

୧୯୫୫ ମସିହାରୁ ଝଡ଼ିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶନ କାର୍ଯ୍ୟ ହାତକୁ ନେଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାଏ ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକର ନାମ ଓ ପ୍ରକାଶ କାଳ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ କରାଗଲା ।

୧.	ଝଡ଼ିଆଳ କୁସୁମ - ପ୍ରଥମ ଭାଗ	
	ବୀରବର ରଚନାବଳୀ	- ୧୯୫୫ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୨.	ଝଡ଼ିଆଳ କୁସୁମ - ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ	
	ଗୀତି ମଞ୍ଜୁଷା	- ୧୯୫୫ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୩.	ସତ୍ୟନାରାୟଣ ବ୍ରତ କଥା	- ୧୯୫୫ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୪.	ବଳାହକ ଚଉତିଶା	- ୧୯୫୫ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୫.	ମୂର୍ଦ୍ଧନା	- ୧୯୫୭ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୬.	ତ୍ରିପଦୀ	- ୧୯୭୯ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୭.	ଛାୟା	- ୧୯୮୦ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୮.	ଝଡ଼ିଆଳ କୁସୁମ - ତୃତୀୟ ଭାଗ	
	କବିତା ଚାଞ୍ଚୁଡ଼ା	- ୧୯୮୩ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୯.	ଶତବାକ୍ସିକା ସ୍ମରଣିକା	- ୧୯୮୩ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ

୧୦. କବି ଶିବନାରାୟଣ ଏକ ଅଧ୍ୟୟନ	- ୧୯୮୩ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୧୧. ବିରହ ବାରିଧି ଚୌତିଶା	- ୧୯୮୫ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୧୨. ଖଡ଼ିଆଳ ପ୍ରଭା	- ୧୯୯୨ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୧୩. ଦ୍ଵିତୀୟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ରାଜା ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ ଦେଓ (ଜୀବନୀ)	- ୧୯୯୩ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୧୪. ସୀମାନ୍ତର ଦୀପଶିଖା କବି ମନୋହର ମେହେର	- ୧୯୯୬ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୧୫. କର୍ଣ୍ଣାଜୁନ ନାଟକ (ଅନୁବାଦ)	- ୧୯୯୭ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୧୬. ଖଡ଼ିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତିର ଜତିହାସ-	୨୦୦୨ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୧୭. ଅଭିର୍ବ୍ୟାଥା (ଦ୍ଵିତୀୟ ମୁଦ୍ରଣ)	- ୨୦୦୭ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୧୮. ଖଡ଼ିଆଳ ଦରବାର ଓ କବି ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ ଦେବ	- ୨୦୦୭ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୧୯. ୧୨୫ ତମ ସାମ୍ବନ୍ଧିକ ସମାରୋହ ୨୦୦୮ ସ୍ମରଣିକା	- ୨୦୦୮ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ
୨୦. ବାରବିକ୍ରମ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ-ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ-	୨୦୧୧ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ

ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗର ପୁସ୍ତକ ସଂଶୋଧନରେ କବି ସନାତନ ମହାଭଟ୍ଟା, ପଣ୍ଡିତ ପଦ୍ମଚରଣ ଦାସ ଏବଂ ହିନ୍ଦୀ ବିଭାଗର ପୁସ୍ତକ ସଂଶୋଧନରେ ରାଜା ଆର୍ତ୍ତାତ୍ମା ଉଚ୍ଚ ବିଦ୍ୟାଳୟର ହିନ୍ଦୀ ଶିକ୍ଷକ ଶ୍ରୀ ରୁନକାରୀ ଲାଲ ବର୍ମା ସହଯୋଗ କରି ଅଛନ୍ତି । ମୁଦ୍ରଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଜୟଦୁର୍ଗା ଅଫସେଟ ର ପରିଚାଳକ ଶ୍ରୀ ପ୍ରବୀଣ କୁମାର ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ଶ୍ରୀ ସୁବୋଧ କୁମାର ପଟ୍ଟନାୟକ ଯଥା ଶୀଘ୍ର ପ୍ରକାଶନ ଦିଗରେ ଉଦ୍ୟମ କରି ଅଛନ୍ତି ଏଣୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଖଡ଼ିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି ତରଫରୁ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଅଛୁ ।

ଖଡ଼ିଆଳ, ତା. ୨୬-୦୯-୨୦୧୧

ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ

ଆଦିତ୍ୟ ନାରାୟଣ ପଣ୍ଡା

ଯୁଗ୍ମ ସଂପାଦକ

ଉତ୍ତମ ମହାନ୍ତି

(ସାଧାରଣ ସଂପାଦକ)

କୁନାଳ ଚରଣ ବେହେରା

ଯୁଗ୍ମ ସଂପାଦକ

ଖଡ଼ିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି, ଖଡ଼ିଆଳ

ବୀରବିକ୍ରମ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ-ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ (କବିତା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ)

ସମ୍ପାଦକୀୟ

ବୀରବିକ୍ରମ କେବଳ ପ୍ରଶାସକ, ନାଟ୍ୟକାର, କବି, ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସେ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ । ହିନ୍ଦିରେ ଲିଖିତ ରାଜକୁମାର ଶିକ୍ଷା ତାହାର ପ୍ରମାଣ ଦିଏ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି (୧) ମିଷ୍ଟର ଏଲ. ସି. ରାମସେ, ପୋଲିଟିକଲ ଏଜେଣ୍ଟ, ସମ୍ବଲପୁର, (୨) ମିଷ୍ଟର କେ. ବି. ଉଇଲିଅମ୍‌ସନ୍, ସ୍କୁଲ ଜନସଂପେକଟର, ଜବଲପୁର, (୩) ମିଷ୍ଟର ଟି. ଏଚ. ପ୍ରାନ୍ତ, ଅଫିସିଏଟି ପ୍ରିନ୍‌ସିପାଲ, ରାଜ କୁମାର କଲେଜ, ରାୟପୁର ଏବଂ (୪) ଶ୍ରୀ ଟି. ରତନ୍ ସିଂହ, ସେକେଣ୍ଡ ଏସିସ୍‌ଟେଣ୍ଟ ମାଷ୍ଟର ରାଜକୁମାର କଲେଜ ରାୟପୁର ଦ୍ୱାରା ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥିଲା । ପରିଶିଷ୍ଟରେ ଏ ଗୁଡିକର ପ୍ରତିଲିପି ସଂଯୁକ୍ତ କରାଯାଇଅଛି । କେତୋଟି ପ୍ରାୟ ପୁରୁଣା ଚିଠିପତ୍ର ମଧ୍ୟ ପରିଶିଷ୍ଟରେ ସଂଯୁକ୍ତ ।

ବୀରବିକ୍ରମ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀକୁ ତିନି ଭାଗ କରାଯାଇଅଛି ।

୧. ପ୍ରଥମ ଭାଗ	-	ନାଟକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ
୨. ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ	-	କବିତା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ
୩. ତୃତୀୟ ଭାଗ	-	ବୀରବିକ୍ରମ ରାମାୟଣ

ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ ରଚିତ “ନାଟକ ରଚନା ପ୍ରଣାଳୀ” ଏବଂ “ଅଭିନୟ ପ୍ରକାଶିକା” ନାମ୍ନୀ ନାଟ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ପ୍ରୟାସ । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ତତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ନ ଥିଲା । ଏହି ଦୁଇ ଖଣ୍ଡ ପୁସ୍ତିକା ସହ ଦଶଖଣ୍ଡ ନାଟକ, ପ୍ରହସନକୁ ଏକତ୍ରିତ କରି ଟିଟିଲାଗଡ଼ ଡି.ଏ.ଭି. ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ଡକ୍ଟର ଉପେନ୍ଦ୍ରନାଥ ମହାନ୍ତି ସ୍ୱସମ୍ପାଦନାରେ “ବୀରବିକ୍ରମ ନାଟକାବଳୀ” ସନ୍ ୧୯୭୭ ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାରେ ନାଟକ ଶତବାର୍ଷିକୀ ପାଳନ ଅବସରରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି । ତାହା ହିଁ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗ ଭାବରେ ଗୃହୀତ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗରେ ୬୧ ପ୍ରକାର ହସ୍ତୀ ଚିତ୍ର ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । କିନ୍ତୁ ଏହି ସଂସ୍କରଣରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥାନିତ କରାଯାଇ ପାରିନାହିଁ । ତୃତୀୟ ଭାଗ ବୀରବିକ୍ରମ ରାମାୟଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାଏଁ ଅପ୍ରକାଶିତ ।

ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ଏହି ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗରେ ସ୍ଥାନିତ ଭୂମିକାରେ ତାଙ୍କ ସାଧନା ଓ ଜୀବନୀ ସମ୍ପର୍କରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି । କବିଙ୍କ ବଂଶ ପରିଚୟ ଓ ରାଜବଂଶର ସଂଜ୍ଞା ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସ୍ଥାପିତ ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଏଟର ପ୍ରସଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାତବ୍ୟ ଏଣୁ ପ୍ରଧାନ ଦତ୍ତ ଯୋଷାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଲିଖିତ “ଖତିଆଳ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ-ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଏଟର” ପ୍ରବନ୍ଧ ଏଠାରେ ସ୍ଥାନିତ କରିଅଛୁ । ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକ, ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟର ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ ଆଧାର କରି ଲେଖାଯାଇଥିଲେ ହେଁ ଓଡ଼ିଶାର ତତ୍କାଳୀନ ବୌଦ୍ଧୋଳିକ, ରାଜନୈତିକ, ସାମାଜିକ ଗୀତି ନୀତି ସହ ସମ୍ପର୍କ ଭାବରେ ଖାପ ଖାଉଥିବାରୁ ଏହା ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ପାଇଁ ଜାତୀୟତାର ଆଲୋକବର୍ତ୍ତକୀ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଅଛି । ଏହି ନାଟକ, ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ଜଗତରେ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରୁଥିବାରୁ “ପ୍ରତୀକ ନାଟକ ଓ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା” ଶିରୋନାମାରେ ଡ. ହେମନ୍ତ କୁମାର ଦାସଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଆଲୋଚିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ଏହି ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗରେ ସଂଯୁକ୍ତ କରାଯାଇଅଛି ।

ଖତିଆଳର ତାନସେନ୍ ଜଗବନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଛାତ୍ର, ଖତିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି-କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହୀ ପରିଷଦର ସଦସ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନନ୍ଦଲାଲ ବାରିକ ପୁରାତନ ଜୀର୍ଣ୍ଣ ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକରୁ ପାଠୋଦ୍ଧାର ପୂର୍ବକ ନୂତନ ଭାବେ ପ୍ରତିଲିପି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକର ପୁନର୍ମୁଦ୍ରଣର ପଥ ସୁଗମ କରି ଅଛନ୍ତି । ଖତିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତିର ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ପାଦକ ଭରପାନ ମହାନ୍ତ, ପରିଚାଳନା ସମ୍ପାଦକ ସୁଶାନ୍ତ କୁମାର ବିଶ୍ଵି, ଯୁଗ୍ମ ସମ୍ପାଦକ ଆଦିତ୍ୟ ନାରାୟଣ ପଣ୍ଡା, ଅନ୍ୟତମ ଯୁଗ୍ମ ସଂପାଦକ କୁନାଲ ଚରଣ ବେହେରା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସଭ୍ୟଙ୍କ ଅନୁକୂଳ ସହଯୋଗ ପ୍ରକାଶନଟିକୁ ସଫଳ କରାଇ ପାରିଛି । ଏଣୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅନ୍ତରରୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଜଣାଉ ଅଛୁ ।

ଆଶା ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ରସ ପିପାସୁ, ଜିଜ୍ଞାସୁ ସହୃଦୟ ପାଠକ ପାଠିକା ତଥା ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରେମୀ ମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଗ୍ରହଣୀୟ ହେବ ।

ଖତିଆଳ

ତା.୨୬.୦୯.୨୦୧୧

ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ

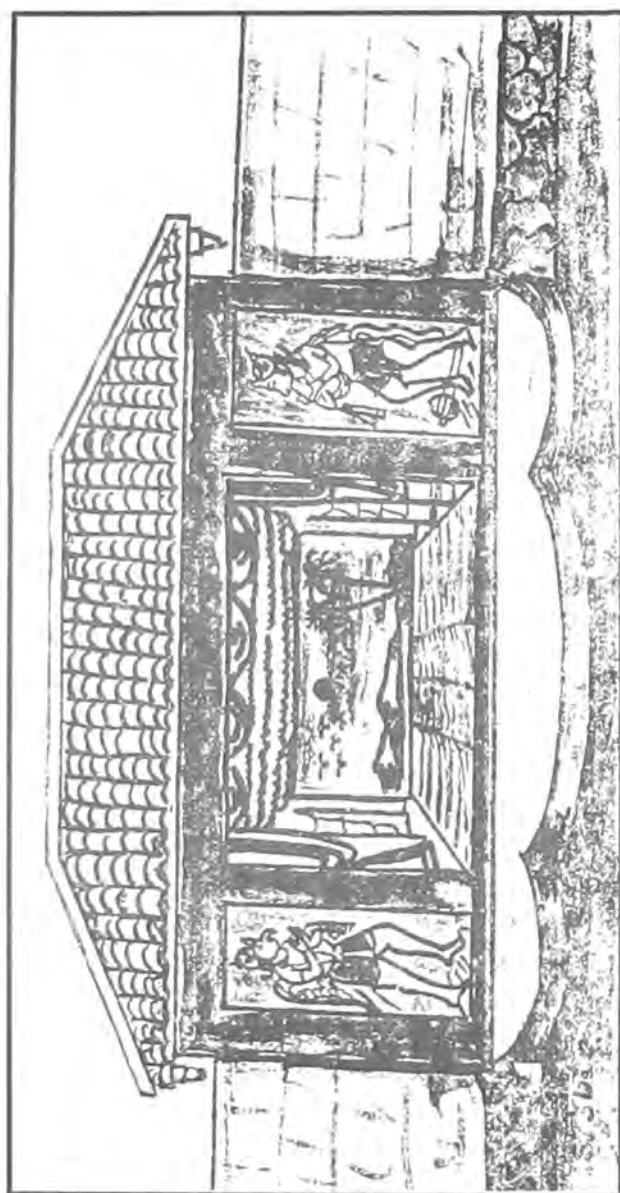
ଚିତାମିତ୍ର ପ୍ରସାଦ ସିଂହ ଦେଓ

ନୀଳଲୋହିତ ସିଂହ ଦେଓ

ବୀରବିକ୍ରମ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ
ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ - କବିତା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ

ସୂଚୀପତ୍ର

<u>ବିଷୟ</u>	<u>ପୃଷ୍ଠା</u>
୧. ଭୂମିକା	- ୧
୨. କବିଙ୍କ ବଂଶ ପରିଚୟ ଓ ରାଜବଂଶର ସଂଜ୍ଞା	- ୧୧
୩. ଖଡ଼ିଆଳ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ - ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଏଟର	- ୧୫
୪. ପ୍ରତୀକ ନାଟକ ଓ ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କ ଉତ୍କଳ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶା	- ୨୯
୫. କପର୍ଦ୍ଦା ଜଣାଣ	- ୩୯
୬. ସ୍ତବକରାଜ	- ୪୫
୭. କୃପାମୟୀ ଜଣାଣ	- ୫୩
୮. କନକଗୋରୀ କୋଇଲି	- ୬୩
୯. ବସନ୍ତ କୋକିଳ ଚୌତିଶା	- ୬୭
୧୦. ସନ୍ତାପ ସାଗର	- ୭୪
୧୧. ସଙ୍ଗୀତ କୁସୁମାଞ୍ଜଳି	- ୮୯
୧୨. ସଙ୍ଗୀତ ସୁମନାଞ୍ଜଳି	- ୧୫୦
୧୩. ପ୍ରଶ୍ନମାଳା	- ୧୭୫
୧୪. ଅଶ୍ୱତ୍ଥ	- ୧୯୮
୧୫. ଗଜ ଶାସ୍ତ୍ର (ହିନ୍ଦୀ)	- ୨୫୩
୧୬. ରାଜକୁମାର ଶିକ୍ଷା (ହିନ୍ଦୀ)	- ୩୦୯
୧୭. ପରିଶିଷ୍ଟ (କ)	- ୩୬୯
୧୮. ପରିଶିଷ୍ଟ (ଖ)	- ୩୭୧

ବୀର ବିକ୍ରମ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ - ସ୍ଥାପିତ : ୧୮୯୫

ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଏଟରର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ କଳାକାର ଏହି ନାଟ୍ୟାଳୟ ଦକ୍ଷିଣାପଶ୍ଚିମ ଦ୍ଵାରା ପରିଚାଳିତ ।

ନାଟ୍ୟକାର ରାଜା ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ

ଜନ୍ମ -
ଜାନୁଆରୀ ୧୮୭୫

ଦେହାନ୍ତ -
ଡିସେମ୍ବର ୧୯୧୧

ଭୂମିକା

ଚୌହାନ ବଂଶର ଶାସକମାନେ ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ କଳା ଓ ସାହିତ୍ୟର ସାଧନା ଏବଂ ପୁଷ୍ପପୋଷକତା କରି ଆସିଛନ୍ତି^(୧) । ସେହି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଧାରା ଅନୁଯାୟୀ ଚୌହାନ ରାଜବଂଶ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଶାସିତ ଖତିଆଳ ଦରବାର ମଧ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ସହ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ପାଇଁ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସକ୍ରିୟ ରହି ଆସିଥିବା, ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନତମ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଖତିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତିକୁ ୧୮୮୩ ମସିହାରେ ସ୍ଥାପିତ କରିଥିଲା । ଏହାର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ହେଉଛନ୍ତି ଖତିଆଳର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶତମ ରାଜା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀନ ଯୁବରାଜ ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ ଦେବ । ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ବୀରବିକ୍ରମ ହେଉଛନ୍ତି ଖତିଆଳର ପଞ୍ଚଦଶତମ ଭୂପତି । ଶାସନ କାଳ ୧୯୦୭ ରୁ ୧୯୧୧ ମସିହା (ତିସେମ୍ବର) ମାତ୍ର ଚାରି ବର୍ଷ । ସେ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନେକାନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ତଥା ହିନ୍ଦୀରେ ଦୁଇଟି ପୁସ୍ତକ ସୃଷ୍ଟି କରିଯାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ କୃତି ୧୮୯୭ ରୁ ୧୯୧୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ କ୍ରମାଗତ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ରଚନା “କପର୍ଦ୍ଦୀ ଜଣାଣ” ୧୮୯୭ ମସିହାରେ ପ୍ରଥମେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ନାମ ସୁପରିଚିତ । ବିଶେଷ ଭାବରେ ଓଡ଼ିଆ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ବୀରବିକ୍ରମ ଲକ୍ଷ ପ୍ରତିଷ୍ଠା । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ କ୍ରମରେ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଲୋଚକ ମାନେ ତାଙ୍କୁ ଦୃତୀୟ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥାନିତ କରିଥାଆନ୍ତି । ଏଠାରେ ତାଙ୍କ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀ ଏବଂ ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ୟକ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଅଛି ।

ଜୀବନୀ

ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କ ଜନ୍ମ ୧୮୭୫ ମସିହାରେ । ଜନ୍ମ ସମୟର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିବସ ଓ ତିଥି ଅଜ୍ଞାତ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ ଦେବଙ୍କ ପ୍ରଥମା ରାଣୀ ଧନେଶ୍ଵରୀପ୍ରିୟା ଦେବୀଙ୍କ ଗର୍ଭ ସମ୍ଭୂତ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର । ବୀରବିକ୍ରମ ଓ ଶିବ ନାରାୟଣ ଦେବ ହେଉଛନ୍ତି ସହୋଦର ଭ୍ରାତା । ଉଭୟ ଭ୍ରାତାଙ୍କ ଜନନୀ ରାଣୀ ଧନେଶ୍ଵରୀ ପ୍ରିୟା ଦେବୀ, କଦମ୍ବ ବଂଶଜ ବଣେଇ ମହାରାଜା ଦିୟାନିଧିସ୍ତ୍ର ଦେବଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠା କନ୍ୟା ଥିଲେ । ମାତ୍ର ପାଞ୍ଚ ସାତ ବର୍ଷ ବୟସରେ ବେନି ଭ୍ରାତା ମାତୃହରା ହୋଇଥିଲେ । ପିତା ବ୍ରଜରାଜ, ପିତାମହ ପଦ୍ମନ ସିଂହ ଦେବ ଓ ପିତାମହୀ ରମ୍ଭାବତୀ ଦେବୀଙ୍କ ଅକୃଣ୍ଡ ସ୍ନେହ ବାସ୍ତବ୍ୟରେ ଲାଳିତ ପାଳିତ ହୋଇ ପିତାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ଵାବଧାନରେ ନିଷ୍ଠାତ ଶିକ୍ଷକ ମାନଙ୍କ ଠାରୁ ହିନ୍ଦୀ,

ଜରାଜୀ, ଓଡ଼ିଆ, ସଂସ୍କୃତ ଆଦି ଭାଷା ଓ ବ୍ୟାକରଣ, ବେଦ, ପୁରାଣ, ଇତିହାସ, ଦର୍ଶନାଦି ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଆଧୁନିକ ବିଦ୍ୟା ମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷା କୃତିତ୍ୱ ସହ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରାକ୍ ଯୌବନରୁ ହିଁ ବୀରବିକ୍ରମ ନୃତ୍ୟ, କଳା, ସାହିତ୍ୟ, ସଂଗୀତ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ସେ ସବୁର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ମନପ୍ରାଣ ଢାଳି ଦେଇ ୧୮୯୫ ମସିହାରେ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଏଟର । ଏହି ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଏଟର ହେଉଛି ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ସ୍ଥାୟୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଯେ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ନ ଥିଲା ସେପରି ନୂହେଁ କିନ୍ତୁ ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଥିଲା ଅସ୍ଥାୟୀ ମଞ୍ଚ । ଏହି ଥିଏଟର ପରିଚାଳନା ସହ ବୀରବିକ୍ରମ ନାଟକ ଲେଖିବା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଯୁଗପ୍ରସ୍ଥା କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟଙ୍କ ପୁତ୍ର ଶଶିଭୂଷଣ ରାୟଙ୍କ ସହ ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳୀୟ ପରମ୍ପରାନୁସାରେ ପରସ୍ପରରେ ମହାପ୍ରସାଦ ସେବନ କରି (ସଙ୍ଗୀତ ବସି) ମୈତ୍ରୀ ବନ୍ଧନକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲେ ।

ବିବାହ ଯୋଗ୍ୟ ବୟସ ହେବାରୁ ବୀରବିକ୍ରମ ବାମଣ୍ଡାର ସାହିତ୍ୟରଥୀ ମହାରାଜ ସାର ବାସୁଦେବ ସୁତଳଦେବ କେ.ସି.ଆଇ.ଇ. କ ପ୍ରଥମା କନ୍ୟା ନୀଳମଣି ଦେବୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଏହି ବିବାହ ସାମାଜିକ ବନ୍ଧୁତା ସହ ଦୁଇ ସାହିତ୍ୟିକ ପରିବାରର ଘନିଷ୍ଠତାକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲା । ମାତ୍ର ବିଧିବିଧାନ ଥିଲା ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର । ନୀଳମଣି ଦେବୀ ଏକ ପୁତ୍ର ସନ୍ତାନକୁ ଜନ୍ମ ଦେଇ ନବ ଜାତ ଶିଶୁ ସହ ଲୋକାନ୍ତରିତ ହେଲେ । ଏହି ଘଟଣା ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଗଭୀର ଆବେଗିକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସହ ଉଦ୍‌ବେଗ ଜନକ ମାନସିକ ଆଲୋଚନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ତଥାପି ସ୍ୱପରିଜନଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ଏବଂ ରାଜା ବ୍ରଜରାଜଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କ୍ରମେ ସେ ବଣେଇର ରାଜା ନୀଳାୟର ଦେବଙ୍କ କନ୍ୟା ତୋଳାନନ୍ଦ ପ୍ରିୟା ଦେବୀଙ୍କୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ବାର ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଯୁବରାଣୀ ତୋଳାନନ୍ଦ ପ୍ରିୟା ଦେବୀ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ସାହିତ୍ୟ ସାଧୁକା ଥିଲେ । ସେ ନାରୀସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ନାମରେ ଏକ ନାଟକ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାହା ଅନେକବାର ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଏଟରରେ ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପଠାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ ତାଙ୍କ ସମାଜ ଓ ସାହିତ୍ୟ ପୁସ୍ତକରେ ଓଡ଼ିଆ ଓ ନବ ସମ୍ପାଦ ପତ୍ରିକା ସନ୍ ୧୯୦୯ ଜାନୁଆରୀ ୧୩ ତାରିଖ ପ୍ରକାଶନର ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି, “ଖତିଆଳ ରାଜା ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ ପରି ତାଙ୍କ ରାଣୀ ଶ୍ରୀମତୀ ତୋଳାନନ୍ଦ ପ୍ରିୟା ଦେବୀ ମଧ୍ୟ ନାଟକ ଲେଖିବାରେ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରଚିତ ନାରୀ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ନାଟକ ଖତିଆଳ ଥିଏଟରରେ ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା ।

ଏହି ନାଟକଟି ଥିଲା ମୁଖ୍ୟତଃ ସଂସ୍କାର ଧର୍ମୀ । ଏଥିରେ ଛାତ୍ରପତ୍ର ପ୍ରଥା ଓ ଧର୍ମାନ୍ତର ଗ୍ରହଣକୁ କଟାକ୍ଷ କରାଯାଇ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି^(୨) । ତୋଳାନନ୍ଦ ପ୍ରିୟା ଦେବୀ ଦୁଇ ପୁତ୍ର ଓ ଦୁଇ କନ୍ୟାଙ୍କ ଜନନୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସନ୍ତାନ ସନ୍ତତି ମାନେ ହେଲେ —

(୧) ଜନକ ମଞ୍ଜରୀ ଦେବୀ

(ତତ୍କାଳୀନ ବାମଣା ଟୀକାୟତ ଦିବ୍ୟ ଶଙ୍କର ଦେବଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ)

(୨) ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଦେବ

(ପୋତାହାଟ ଚକ୍ରଧରପୁର ମହାରାଜା ନରପତି ନାରାୟଣ ସିଂହଙ୍କ ଦ୍ଵିତୀୟା କନ୍ୟା ମୟଙ୍କ ମଞ୍ଜରୀ ଦେବୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ ।)

(୩) ବିଜୟ ଭୈରବ ଦେବ

(ଆନ୍ଧ୍ର ପ୍ରଦେଶର ତରଳା ରାଜବଂଶର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଂଗୀତଜ୍ଞ ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଶୂର ଦେଓଙ୍କ ଭଗିନୀ ବ୍ରଜବାଳା ଦେବୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ ।)

(୪) ସୌଭାଗ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ ଦେବୀ

(ପାଲଲହଡ଼ାର ରାଜା ଶରତ ଚନ୍ଦ୍ର ସୁନିପାଲଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ)

ଚତୁର୍ଥ ସନ୍ତାନର ଜନ୍ମ ପରେ ପରେ ତୋଳାନନ୍ଦ ପ୍ରିୟା ଦେବୀ କିଛି ଦିନ ମାନସିକ ବିକାର ଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ । ବାଲ୍ୟ କାଳରୁ ବୀରବିକ୍ରମ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵର ଅଧିକାରୀ ଥିଲେ । ପ୍ରଥମା ଓ ଦ୍ଵିତୀୟା ପତ୍ନୀଙ୍କ ବିୟୋଗ ତାଙ୍କ ମନରେ ସଂସାର ପ୍ରତି ବୈରାଗ୍ୟ ଭାବ ଉତ୍ପନ୍ନ କରିବା ସହ ରାଜ ବୈଭବ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ହେୟ ଜ୍ଞାନ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ଫଳରେ ସେ ଚୈତ୍ର କୃଷ୍ଣ ଅଷ୍ଟମୀ ଇ. ଡା. ୨୦.୦୩.୧୯୦୩ ରେ ସନ୍ୟାସୀ ହୋଇ ଖଡ଼ିଆଳ ରାଜ ପ୍ରାସାଦକୁ ଛାଡ଼ି ସମ୍ବଲପୁର ଦିଗରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ତାଙ୍କର ବଦାନ୍ୟତା ପାଇଁ ସେ ଖଡ଼ିଆଳ ଜନଗଣଙ୍କ ଏତେ ପ୍ରିୟ ଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ ଯେ ସେମାନେ ବ୍ରଜରାଜଙ୍କ ସହ ପରାମର୍ଶ କରି ବହୁ ଦୂରରୁ ତାଙ୍କୁ ଫେରାଇ ଆଣିଥିଲେ । ସଂସାର ବନ୍ଧନରେ ଜଡ଼ିତ କରାଇବା ପାଇଁ ପିତା ବ୍ରଜରାଜ ପୁନଶ୍ଚ ତାଙ୍କର ଦ୍ଵିତୀୟ ବାର ବିବାହ ବୌଦ୍ଧର ରାଜା ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଦେବଙ୍କ ଦ୍ଵିତୀୟା କନ୍ୟା ଶଶିକଳା ଦେବୀଙ୍କ ସହ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇଥିଲେ । ଏ ସନ୍ତାନହୀନା ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ଦେହାବସାନ ୧୯୫୮ରେ ହୋଇଥିଲା ।

ପିତା ବ୍ରଜରାଜ ପୁତ୍ର ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କୁ ପ୍ରଶାସନିକ ଓ ବିଚାର ବିଭାଗୀୟ ତାଲିମ୍ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ ସରକାର ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କୁ ଅବୈତନିକ

ଦୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ମାନବ ନ୍ୟାୟାଧିକାରୀ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ ଓ ପରେ ପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଓ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଉନ୍ନୀତ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ତାଙ୍କର ବିଚାର ବିଚକ୍ଷଣତାର ପରିଚୟ ମିଳେ । ବ୍ରଜରାଜଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ସମ୍ଭୂତ ୧୯୫୬ (ସନ୍ ୧୯୦୦), ୫୬ ସାଲ ମରୁଡ଼ି ନାମରେ ଖ୍ୟାତ ଯେଉଁ କରାଳ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପଡ଼ିଥିଲା ସେଥିରେ ଯୁବରାଜ ବୀରବିକ୍ରମ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ପରିଚାଳନାର ଗୁରୁ ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରି କରୁଣା ଦ୍ରବିତ ମନରେ ପ୍ରଜା ରକ୍ଷାର ମହାମାନବିକ ବ୍ରତ ସମାପନ କରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୯୦୭ ମସିହା କାର୍ତ୍ତିକ ଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀ ତିଥିରେ ମହାସମୁଦ୍ର ଠାରେ ତୀର୍ଥଯାତ୍ରା ପଥରେ ପିତା ବ୍ରଜରାଜଙ୍କ ଦେହାବସାନ ଘଟିଲା । ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଶାରଦ ବ୍ରଜରାଜଙ୍କୁ ଜଣାଥିଲା ଯେ ସେ ଆଉ ଖତିଆଳ ରାଜଧାନୀକୁ ଫେରିବେ ନାହିଁ, କାରଣ ତାଙ୍କର ଅତିମ ସମୟ ଆସି ଯାଇଥିଲା । ସେ କାଶୀ ଠାରେ ଶରୀର ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ରାଜଗାଦି ନାସିନ୍ ହେଉଥିବା ହେତୁ ମୁଖାଗ୍ନି ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଏଣୁ ବ୍ରଜରାଜ ତାଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁତ୍ର ଶିବନାରାୟଣଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇଥିଲେ । ମହାସମୁଦ୍ର ଠାରେ ହିଁ ବ୍ରଜରାଜଙ୍କ ଅତିମ ସଂସ୍କାର ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଶିବନାରାୟଣ ଦେବ ହିଁ ହେଉଛନ୍ତି ରାଧାନାଥ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ପ୍ରଥମ ଭୂମିକା ଲେଖକ । ତାରିଖ ୧୩.୦୪.୧୯୦୭ ମବାବିଷୁବ ସଂକ୍ରାନ୍ତି ଦିନ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ଭୂମିକା ଲେଖି ସେହି ବର୍ଷ ହିଁ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଯୁଗପ୍ରସ୍ଥା କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ ଜୀବିତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମୂହର ଭୂମିକା ଲେଖିବା ପାଇଁ ସେ ଶିବନାରାୟଣ ଦେବଙ୍କୁ ମନୋନୀତ କରିବା, ଶିବନାରାୟଣଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ସୂଚନା ଦିଏ ? ବାମଣ୍ଡାର ଶେଷ ରାଜା ଭାନୁଗଙ୍ଗ ତ୍ରିଭୁବନ ଦେବଙ୍କ ବଦାନ୍ୟତାରେ ୧୯୫୨ ମସିହାରେ ଶିବନାରାୟଣ ଦେବଙ୍କ ଅନେକ ସଙ୍ଗୀତ “ଜାତି ଜାତି ଫୁଲ” ନାମରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କର ଅନେକ କୃତି ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଛି ।

ପିତାଙ୍କ ଦେହାବସାନ ପରେ ୧୯୦୭ ମସିହାରେ ବୀରବିକ୍ରମ ଖତିଆଳର ରାଜ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କଲେ । ପିତାଙ୍କ ସ୍ମୃତି ରକ୍ଷା ପାଇଁ ମହାସମୁଦ୍ରସ୍ଥ ଖତିଆଳ ବାତାରେ ବ୍ରଜରାଜ ପାଠଶାଳା ନାମରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ବିଦ୍ୟାଳୟଟି ଛତିଶଗଡ଼ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉନ୍ନୀତ ହୋଇ ପରିଚାଳିତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । ଏକ ସାମ୍ବାହିକ ବଜାର ମଧ୍ୟ ଗୁରୁବାର ଦିନ ମହାସମୁଦ୍ର ଠାରେ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଏବେ ବି ସେହି ବଜାରକୁ ଲୋକେ ରାଜା ବଜାର ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି ।

ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଲେ ଜଣେ ଦକ୍ଷ ପ୍ରଶାସକ । ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜନ ଥିଲା ତାଙ୍କ ବ୍ରତ । ପିତାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଥିବା ଦରବାର ହଲକୁ ୧୯୧୦ ମସିହାରେ ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ । ଖତିଆଳ ରାଜ ପ୍ରାସାଦ ପରିସରରେ ଏକ ଦ୍ଵିତଳ ପ୍ରାସାଦ ମଧ୍ୟ ସେ ସଂଯୁକ୍ତ କରି ଯାଇଛନ୍ତି ।

ଜନ ସାଧାରଣଙ୍କ ବ୍ୟବହାର ନିମିତ୍ତ ଖତିଆଳର ନିଲିଜି ବନ୍ଧରେ ବହୁ ପାହାଚ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ସ୍ଥାନ ଘାଟ ସେ ୧୯୦୮ରେ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଘାଟ ବୀରବିକ୍ରମ ଘାଟ ନାମରେ ନାମିତ ହୋଇଥିଲା । “ବୀରବିକ୍ରମ ଘାଟ, ଶକାବ୍ଦ ୧୮୩୦ – ୧ ଅରଷ୍ଟ ୧୯୦୮” ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଥିବା ଏହି ଘାଟର ନାମ ଫଳକ ସଂଗ୍ରହୀତ ହୋଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ଖତିଆଳ ଶାଖା ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ରହିଛି । ଏହି ସଂଗ୍ରହାଳୟଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ଜିଲ୍ଲା ସଦର ମହକୁମା ନୂଆପଡ଼ା ଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି । ଗୋଟିଏ ଚିନି କାରଖାନା ମଧ୍ୟ ଖତିଆଳ ଠାରେ ସେ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ରାଜଧାନୀ ଖତିଆଳ ସହରକୁ ସୌହର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଶାଳିନୀ କରିବା ପାଇଁ ଏକ ଚିତିଆଖାନା (ଜୀବଉଦ୍ୟାନ) ସହ ବୀରବିକ୍ରମ ବାଗ ନାମକ ଏକ ପୁଷ୍ପ ବୃକ୍ଷ ଓ ଲତା ସୁଶୋଭିତ ଉଦ୍ୟାନ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ଏବଂ ତାହାର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ଏକ ଅଷ୍ଟକୋଣୀ ପ୍ରାସାଦ ବିନୋଦାଳୟ (କ୍ଲବ୍) ତୋଳାଇଥିଲେ । ଖତିଆଳର ଶେଷ ଭୂପତି ଅନୁପ ସିଂହ ଦେଓ ଉକ୍ତ ପ୍ରାସାଦ ସହିତ ସମଗ୍ର ଜମି ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କୁ ଦାନ ସୂତ୍ରରେ ପ୍ରଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି । ଏହି ଅଷ୍ଟକୋଣୀ ପ୍ରାସାଦ ବର୍ତ୍ତମାନ ପଶୁ ଚିକିତ୍ସାଳୟ ହୋଇଅଛି ।

ସମ୍ରାଟ ପଞ୍ଚମ ଜର୍ଜଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ଉପଲକ୍ଷେ ୧୯୧୧ ମସିହାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାରରେ ସେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର ମେତଲ (ରୋପ୍ୟ ପଦକ) ପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଦ୍ଵାରା ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନିତ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହାହିଁ ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜୀବିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଶେଷ ସମ୍ମାନ । ସେଠାରୁ ଫେରିବା ସମୟରେ ଶ୍ଵସନକ ଜ୍ଵରରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଖତିଆଳ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ପରେ ପରେ ଜ୍ଵର ବୃଦ୍ଧି ହେବାରୁ ମାତ୍ର ୩୬ ବର୍ଷ ବୟସରେ ତାଙ୍କ ଦେହାନ୍ତ ଘଟିଲା । ଦେହାବସାନର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିବସ ଅଜ୍ଞାତ । ୧୯୧୧ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ଶେଷ ଭାଗରେ ସେ ଏହି ସଂସାରରୁ ବିଦାୟ ନେଇଥିଲେ ।

ପୃଷ୍ଠି ସମ୍ଭାର

ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରଚିତ ୧୪ (ଚଉଦ) ଖଣ୍ଡ ନାଟକ, ପ୍ରହସନ ମଧ୍ୟରୁ ଚାରେଟି ନାଟକ ଅନୁପଲବ୍ଧ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

୧. ପ୍ରେମଲତା
୨. ପଞ୍ଜାବ ପତନ
୩. ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ
୪. ଭାରତ ଚନ୍ଦ୍ର

ଅନୁପଲବ୍ଧ ଏହି ଚାରି ଖଣ୍ଡ ନାଟକ ମଧ୍ୟ ବୀରବିକ୍ରମ ଲେଖିଥିଲେ ବୋଲି ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଜଣା ପଡ଼େ । ତା ୧୫.୦୨.୧୯୦୨ ଉତ୍କଳ ଦୀପିକାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି - “ରାଜବଂଶୀୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନାଟକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆନ୍ଦୋଳନେ ପ୍ରଥମେ ଖଡ଼ିଆଲର ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ସେଦିନ ଦେଖିଥିଲୁ । ତାଙ୍କ ପ୍ରଣିତ ପ୍ରେମଲତା ନାଟକ ପାଠ କରି ପ୍ରୀତି ଲାଭ କରିଥିଲୁ” । ଏହି ନାଟକ ରଚନାର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରମାଣ ହେଲା ଗୋପଳ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜଙ୍କ ସଂକଳିତ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଭାଷାକୋଷ । ତହିଁରେ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ଶବ୍ଦ ସମ୍ପର୍କରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି - “ଖଡ଼ିଆଲର ସ୍ଵର୍ଗତ ରାଜା, ପ୍ରେମଲତା ନାଟକ ଏହାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରଚିତ । ଏ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ନାଟକ, ଚୌତିଶା, ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରିଥିଲେ” । କବି ଶେଖର ଚିତ୍ରାମଣି ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଜୀବନ ପଞ୍ଜିକା, ପ୍ରଥମ ଭାଗ କଟକ ପବ୍ଲିସିଂ ହାଉସ, ବାଲୁବଜାର କଟକ-୨ ଦ୍ଵାରା ୧୯୭୦ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଅଛି । ତହିଁରେ ୧୫୫ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲେଖାଅଛି- “ସେ ପଞ୍ଜାବ ପତନ ନାଟକ ହିନ୍ଦିରୁ ଅନୁବାଦ କରି ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ପଠାଇଥିଲେ ଏବଂ ସଂଶୋଧନ ପରେ ମନୋରମା ପ୍ରେସରେ ହଜାରେ ଖଣ୍ଡ ଛପାଇ ଦେବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ମଧ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ । x x x x ସେତେବେଳେ ରାଜହୋହ ଅପରାଧରେ ଅନେକ ଘୁଷୁକ ଧରା ହୋଇ ବ୍ୟାଜ୍ୟାସ୍ତ ହେଉଥାଏ । ରାଜା ଲେଖିଲେ x x x x ଆପଣ ଏ ପତ୍ର ପାଇଲା ମାତ୍ରେ ଘୁଷୁକ ଏବଂ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପୋତି ଦେଇ ଫେରନ୍ତା ତାଙ୍କରେ ମୋତେ ପତ୍ର ଲେଖିବେ” । ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ନାଟକର ସୂଚନା ଡକ୍ଟର ରତ୍ନାକର ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକର ଉଦ୍ଭବ ଓ ବିକାଶ ଗ୍ରନ୍ଥର ପୃଷ୍ଠା ୩୫୫ରେ ରହିଛି । ସେ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଲେଖିଛନ୍ତି - “ଏହି ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ନାମକ ନାଟକ ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣା ଥିଏଟର (୧୯୩୮) ଅଭିନୟ

କରିଥିବା କଥା ଜାଣିବାକୁ ମିଳେ” । ତ. ଚଳନିକ ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକ ୧୯୭୯ରେ ପ୍ରକାଶିତ । ପ୍ରକାଶକ ହେଉଛନ୍ତି କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ବେହେରା, ବୁକସ୍ ଏଣ୍ଡ ବୁକସ୍ ବିନୋଦ ବିହାରୀ, କଟକ ।

ତା.୦୩.୦୨.୧୯୭୪ ରବିବାର ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରକାଶିତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ଅସ୍ୱୀକୃତ ପ୍ରତିଭା ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ତ. ଉପେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ମହାନ୍ତି ୧୨ ଖଣ୍ଡ ନାଟକର ଏକ ତାଲିକା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ସେଥିରେ “ସଂଖ୍ୟା ୧୨ — ଭାରତ ଚନ୍ଦ୍ର ନାଟକ (ପାଣ୍ଡୁ ଲିପି)” ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଜୀର୍ଣ୍ଣ ପାଣ୍ଡୁଲିପିରୁ ପାଠୋଦ୍ଧାର ସମ୍ଭବ ନ ହେବାରୁ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିପାରି ନାହାନ୍ତି ।

ବୀରବିକ୍ରମ କେବଳ ନାଟକ କିମ୍ବା ତତ୍ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ତାଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ଅନେକ ସଙ୍ଗୀତ, ଜଣାଣ, ଭଜନ, କୋଇଲି ଗୌତିଶା ସହ ପଶୁ ଚିକିତ୍ସା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅଣ୍ଟା ଶାସ୍ତ୍ର, ଗଜ ଶାସ୍ତ୍ର (ହିନ୍ଦୀ) ଏବଂ ଶିକ୍ଷା ମୂଳକ ରାଜ କୁମାର ଶିକ୍ଷା (ହିନ୍ଦୀ), ଅଧ୍ୟେୟ ଓ ଅଶାନ୍ତ ସମୟରେ ଧ୍ୟେୟ ପ୍ରଦାୟକ ପ୍ରଶ୍ନମାଳା ଆଦିଗ୍ରନ୍ଥ ଜନ୍ମ ନେଇଛି । ତାଙ୍କ ସମଗ୍ର କୃତିକୁ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଅଛି —

ପ୍ରଥମ ଭାଗ - ନାଟକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ - କବିତା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ

ତୃତୀୟ ଭାଗ - ବୀରବିକ୍ରମ ରାମାୟଣ

ପ୍ରଥମ ଭାଗ - ନାଟକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ, ଏଥିରେ ତ. ଉପେନ୍ଦ୍ରନାଥ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସନ୍ ୧୯୭୭ରେ ସମ୍ପାଦିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ “ବୀରବିକ୍ରମ ନାଟକାବଳୀ” କୁ ହିଁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଅଛି । ତହିଁରେ ସ୍ଥାନିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା —

୧. ନାଟକ ରଚନା ପ୍ରଣାଳୀ (୧୯୦୩ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ)
୨. ଅଭିନୟ ପ୍ରକାଶିକା (୧୯୧୧ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ)
୩. ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକ (୧୯୦୪ରେ ପ୍ରକାଶିତ) ଏହା ଦ୍ୱିତୀୟ ବାର ୧୯୦୫ରେ ପ୍ରକାଶିତ
୪. ବ୍ୟଞ୍ଜିତାର ଦୋଷ ପ୍ରଦର୍ଶକ ନାଟକ (୧୯୦୫ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ)

୫. ଶୈଳବାଳା ନାଟକ (୧୯୦୮ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ) ଏହାର ରଚନା କାଳ ୧୯୦୪
୬. ଅମିକା ଦେବୀ ନାଟକ (୧୯୦୪ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ)
୭. କୁସୁମ ସୁନ୍ଦରୀ ନାଟକ (୧୯୦୮ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ)
୮. ବାଲ୍ୟ ବିବାହ ନାଟକ (୧୯୦୫ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ)
୯. ବୃଦ୍ଧ ବିବାହ ନାଟକ (୧୯୦୫ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ)
୧୦. ଭୃତ୍ ସ୍ନେହ ନାଟକ (୧୯୧୧ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ)
୧୧. ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ନାଟକ - ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣର ଦିନ, ବାର, ବର୍ଷ ଅଜ୍ଞାତ । (ଏହାର ଦ୍ଵିତୀୟ ମୁଦ୍ରଣ ୧୯୧୧)
୧୨. ସୁହାସିନୀ ପ୍ରହସନ (୧୯୦୩ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ)

ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ - କବିତା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପୁସ୍ତିକା ଗୁଡିକ ରଖାଯାଇଅଛି ।

୧. କପର୍ଦ୍ଦୀ ଜଣାଣ
୨. ଶ୍ରବକ ରାଜ
୩. କୃପାମୟୀ ଜଣାଣ
୪. କନକଗୌରୀ କୋଇଲି
୫. ବସନ୍ତ କୋକିଳ ଚୌତିଶା
୬. ସତ୍ୟାପ ସାଗର
୭. ସଙ୍ଗୀତ କୁସୁମାଞ୍ଜଳି
୮. ସଙ୍ଗୀତ ସୁମନାଞ୍ଜଳି
୯. ପ୍ରଶ୍ନମାଳା
୧୦. ଅଶ୍ଵଶାସ୍ତ୍ର
୧୧. ରଜଶାସ୍ତ୍ର (ହିନ୍ଦୀ)
୧୨. ରାଜକୁମାର ଶିକ୍ଷା (ହିନ୍ଦୀ)
୧୩. ଏକକ୍ଷଣିକ ହସ୍ତୀ ଚିତ୍ର

ଦୃତୀୟ ଭାଗ — ବୀରବିକ୍ରମ ରାମାୟଣ ।

ଏହା ଦୁଇସୀ ଦାସଙ୍କ ରାମ ଚରିତ ମାନସର ଅବଲମ୍ବନରେ ରଚିତ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାଏ ଅପ୍ରକାଶିତ ।

ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଦକ୍ଷତା ଥିଲା । ପ୍ରକାର ଭେଦରେ ୬୧ ପ୍ରକାର ହସ୍ତୀର ଚିତ୍ର କୃତି ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ଅବଦାନ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରମୋଦ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ବା ବୈଜ୍ଞାଳ କାରିକାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ତାଙ୍କର ଦେହାନ୍ତ ହୋଇଯିବାରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଠାରେ ସ୍ଥିତ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ବିଭାଗରେ ବୀରବିକ୍ରମ ରାମାୟଣ ଓ ହସ୍ତୀ ଚିତ୍ର ଗଚ୍ଛିତ ଅଛି ।

ଉପସଂହାର —

ମାତ୍ର ୩୬ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଇହ ଜଗତରୁ ବିଦାୟ ନେଇଥିବା ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କ ବିପୁଳ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପ୍ରାୟ ଯୌବନ କାଳରୁ ତଳ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ଉଠିଥିବା ତାଙ୍କ ଲେଖନୀ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ଜୀବନର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସକ୍ରିୟ ରହିଥିଲା । ବିଭିନ୍ନ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ସହ ସଂପୃକ୍ତ ଥାଇ ଏତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଗୁରୁ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ତାଙ୍କର ଗଭୀର ସାଧନାର ପରିଚୟ ଦିଏ । କେବଳ ନିଜେ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ବିଦ୍ୱାନ ମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହ ଓ ପ୍ରେରଣା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । କବି ଶେଖର ଚିନ୍ତାମଣି ମହାନ୍ତି ତାଙ୍କର ଉତ୍କଳ କମଳା କାବ୍ୟର ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗରେ ଲେଖିଛନ୍ତି —

ଗଲା ଆହା ମାତୃଭକ୍ତ ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ
ଖତିଆଳ ଧରାଧୂପ ଅକାଳେ ସ୍ମରଣେ,
ଥିଲା ସେ ଉତ୍ସର୍ଗ ପ୍ରାଣ ସମାଜ ସଂସ୍କାରେ
ପୁଣି ସାହିତ୍ୟ ସେବାରେ । ଯାଇଛି ସେ ଲେଖୁ
କେତେ ସୁକାବ୍ୟ ନାଟକ ଅତି ଉପାଦେୟ ।
ସାହିତ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରେ ତାହା ଦୀପ ରତ୍ନ ରେଣୁ ।
ନିଜେ ଲେଖୁ କ୍ଷାନ୍ତ ନେହିଁ ଲେଖାଇ ଅପରେ

ପ୍ରଦାନି ପାରିତୋଷିକ, ଉଷାହ ତାହାର
 କରୁଥିଲା କ୍ରମେ ବୃଦ୍ଧି । ଗ୍ରାହକତା ହାତେ
 ଥିଲା ବୀରମଣି ଜଣେ ଚିହ୍ନିତ ଗ୍ରାହକ ।
 ତାର ରାଜ ସଭା କାବ୍ୟ କୋଳାହଳମୟୀ
 ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା ସଦା ସୁକବି ପଣ୍ଡିତେ ।
 ବନ୍ଦୀଶାଳେ ଦେହ ନିହି ବନ୍ଦୀଜନ ଯଥା
 ରଖୁଥାଏ ଧାନ ଜ୍ଞାନ ମାତୁକୁମି କତି
 ତଥା ସେ ସୁଧାର ବର ରହି ଚିର କାଳ
 ହିନ୍ଦୀ ଭାଷା ଆବରଣ ମଧ୍ୟେ, ଅର୍ପି ଥିଲା
 ମନ ପ୍ରାଣ ପ୍ରାଣାୟୁକା ମାତୁଭାଷା ପଦେ ॥ (୨ୟ-ସର୍ଗ)

(ଉତ୍କଳ କମଳା-କବିଶେଖର ଚିତ୍ରାମଣି ମହାନ୍ତି)

ଖତିଆଳ

ତା. ୨୦.୦୧.୨୦୧୦

ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ

ବ୍ରଜରାଜ ଜୟନ୍ତୀ

ଜିତାମିତ୍ର ପ୍ରସାଦ ସିଂହ ଦେଓ

ସଭାପତି

ଖତିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି, ଖତିଆଳ

ସୂଚକ ସ୍ଥଳ

- 1) Bhattacharya, D. C. "The Nibandhas, The Cultural Heritage of India, Vol. II, The Ramakrishna Mission, Institute of Culture, Kolkata, 1969, P- 377
- 2) Vide: Oriya - O - Nabasambad (Dated : 13.1.1909) as mentioned by Sri Pathani Patnaik, Samaj-O-Sahitya, Cuttack, P- 137.

କବିଙ୍କ ବଂଶ ପରିଚୟ ଓ ରାଜବଂଶର ସଂଜ୍ଞା

ଖତିଆଳ ରାଜବଂଶରେ ରତୁ ସିଂହ ଦେବଙ୍କ ଠାରୁ ସିଂହ ଦେବ ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଛି । ଏହାର ସୂଚନା “ରୂପ ମଞ୍ଜରୀ” କାବ୍ୟରେ ରହିଛି । ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକରେ କେବଳ ଦେବ ଶବ୍ଦ ସଂଜ୍ଞା ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କୃତିତ ସିଂହ ଦେବ ଯୁଗ୍ମ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ରହିଛି, ଯଥା କୁସୁମ ସୁନ୍ଦରୀ ନାଟକର ପ୍ରଚ୍ଛଦ ପଟରେ “ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ସିଂହ ଦେବଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ-ବିରଚିତ” ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି । ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କ ପିତା ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ ଦେବଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକର ଭଣିତ ମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଅନେକତ୍ର କେବଳ ସିଂହ ଶବ୍ଦ ସଂଜ୍ଞା ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଅଳ୍ପ କେତେ ସ୍ଥାନରେ ସିଂହ ଦେବ ଯୁଗ୍ମ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଏହିପରି —

ବଳାଇ ମାନସ ତହିଁର ଉଦ୍‌ବେଗ

ବୀର ପଦେ ବୋଇଲେ ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ — ୧୨

(ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦ-ବ୍ରଜବଧୂ ବିଳାସ)

କେବଳ ସିଂହ ଶବ୍ଦ ସଂଜ୍ଞା ଭାବେ ବହୁ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି ଏଣୁ ଏକାଧିକ ଉଦାହରଣ ଅନାବଶ୍ୟକ । ଅଳ୍ପ କେତେ ସ୍ଥାନରେ ଯୁଗ୍ମ ଶବ୍ଦ ସିଂହ ଦେବ ମଧ୍ୟ ସଂଜ୍ଞା ଭାବରେ ବ୍ରଜରାଜ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଯଥା —

ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ ଦେବ ଯୁବ ନରଈଶ

ବୟାଳିଶ ପଦେ ଏହି ଛାନ୍ଦ କଲେ ଶେଷ — ୪୨

(ଦ୍ୱିତୀୟ ଛାନ୍ଦ-ବ୍ରଜବଧୂ ବିଳାସ)

ଆହେ ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ଶୋଭାବନ ପ୍ରଭୁ କମଳା ବିଳାସ

ଦୁର୍ଜନ ଦୁଃଖଦ ଭକତ ସୁଖଦ କରୁଛ ଲୀଳାଭିଳାଷ

ହେ ଦେବ

ଦୁମ୍ଭ ପାଦେ ସେବେ ସୂର ଦେବ

ମୋର ମନୋରଥ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ

ବୋଲେ ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ ଦେବ — ୨୧

(ଦ୍ୱାବିଶ ଛାନ୍ଦ-ରୂପ ମଞ୍ଜରୀ)

ସେହିପରି ସଙ୍ଗୀତଗୁଚ୍ଛ ର ବୃତୀୟ ସଂଖ୍ୟକ ଗୀତରେ —

ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ ଦେବ ମୁବରାଜ ବୋଲେ ଜୀବ-

ଧନ ମୋ ଅଛେ ମନ-ଧନ-ତୋରାରେ — ୪

(ସଂଖ୍ୟା ତିନି-ସଙ୍ଗୀତ ଗୁଚ୍ଛ)

ସଂକ୍ଷେପରେ କେହି କେହି କେବଳ ସିଂହ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ବେଳେ କେହି କେହି ଦେବ ଶବ୍ଦ ମାତ୍ର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କ ପୁତ୍ର କଳାପ୍ରାଣ ରାଜା ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ମଧ୍ୟ କେବଳ ଦେବ ଶବ୍ଦକୁ ହିଁ ସଂଜ୍ଞା ଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । କଳାପ୍ରାଣ ରାଜା ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଦେବଙ୍କ ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର (ମୋର ବାବା) କବି ସୌରଭ ଅନୁପ ସିଂହ ଦେଓ, “ସିଂହ ଦେବ” ସଂଜ୍ଞା ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ କିନ୍ତୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ଲୋକେ ଅନୁପ ସିଂହ ବୋଲି ହିଁ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରଚନା ସମ୍ଭାରରେ ଅଳ୍ପ କେତେ ସ୍ଥାନରେ କେଉଁ କେଉଁଠି କେବଳ ସିଂହ ଶବ୍ଦ ଏବଂ କେଉଁଠି କେବଳ ଦେବ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା -

ଆସାରେ ଅଶ୍ରୁଳି ହେବେ ନାରାୟଣ ଶିବ
ସେ କାଳେ ହସିବ ବ୍ୟଜେ ଶ୍ରୀ ଅନୁପ ଦେବ

X X X X - ୬ (ଉକିଆ ବିନ୍ଦୁନେ)

(ଖଡ଼ିଆଳ କୁସୁମ ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ- ଗୀତି ମଞ୍ଜୁଷା)

ଧାନ୍ତି ତବ ପଦ ପାଦ ରଜନୀ ବାସର
ଜଣାଏଁ ଯାଉ ଜୀବନ ଅନୁପ ସିଂହର - ୫

(୫୮ ସଂଖ୍ୟକ, ଅମ୍ଭୁଜ ଅନଳୀ - ସନ୍ଦନ)

ଦେବନାଗରୀର ଦେଓ ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆରେ ଦେବ ହେଉଥିବାରୁ ସିଂହ ଦେବ ହୁଏ ମାତ୍ର ଦେଓ ଶବ୍ଦ ଜଞ୍ଜାଳି ଉଚ୍ଚାରଣରେ ଦେଓ ଉଚ୍ଚାରିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏବଂ ଜଞ୍ଜାଳି ପ୍ରଭାବ ଆସିଯାଇ ଥିବାରୁ ସିଂହ ଦେଓ ହୋଇଗଲା ।

ସମାଜରେ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ନାନାଦି କାରଣରୁ ସଂଜ୍ଞା ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଉଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଖଡ଼ିଆଳ ରାଜବଂଶରେ ରତ୍ନସିଂହ ଦେବଙ୍କ ଠାରୁ ସଂଜ୍ଞାରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟି ନାହିଁ । ସଂକ୍ଷିପ୍ତ କରଣ ମନୁଷ୍ୟର ଏକ ସ୍ଵଭାବ ହୋଇଥିବାରୁ କେବଳ ସିଂହ ବା ଦେବ ଅଥବା ମୁଗ୍ଧ ଶବ୍ଦ ସିଂହଦେବର ବ୍ୟବହାର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ରୁଚି ଓ ଇଚ୍ଛା

ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ ପିତା ବ୍ରଜରାଜ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଶାବଳୀର ପରିଚୟ ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି —

ନିଷ୍କଳଙ୍କ ସୋମ ବଂଶରୁ ସୁଷମ ଜାତ ଖ୍ୟାତ ମହାତଳରେ
ବିଧିରେ ଚୌହାଣ ବୋଲାଉ ପ୍ରମାଣ ନିଳାଚଳ ନାଥ କୃପାରେ
ସେ ବଂଶେ, ଉତ୍ପନ୍ନ ରତ୍ନସିଂହ ଦେବ
ଝଟିଆଳ ଶିତି ମଧ୍ୟରେ ନୃପତି ହୋଇ ସେ ପ୍ରକାଶି ପ୍ରଭାବ ॥୨୪॥

ବିବେକ ସୁଧାର କବିତ୍ୱରେ ସାର ସକଳ ଗୁଣରେ ନିପୁଣ
ଯଶ ବିବର୍ଦ୍ଧନ ଅଇରି ମର୍ଦ୍ଦନ ବାନାକୁ କରି ସେ ଧାରଣ
ତାଙ୍କର, ସୁତ ସୁନ୍ଦର ସିଂହଦେବ
ଭୂପତି ପଣରେ ସୁମତି ଗୁଣରେ ଆନନ୍ଦେ ବିଳସି ବୈଭବ ॥୨୫॥

ତାଙ୍କ ତହିଁ ଜାତ ହେଲେ ପଞ୍ଚସୁତ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର ସିଂହ
ଶ୍ରୀ ପଦ୍ମନ ସିଂହ ଅରି କରି ସିଂହ ବୃତୀୟେ ରଣଜିତ ସିଂହ
ଚତୁର୍ଥେ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସିଂହ ନାମ ଖ୍ୟାତ
ପଞ୍ଚମେ କନକ ସିଂହ ସେ ନିଃଶଙ୍କ ବୀରବର ପଣ ଉଦିତ ॥୨୬॥

ଧରାରେ ନରେନ୍ଦ୍ର ହୋଇ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସିଂହ ମୋଦେ ଦିନ ହରିଲେ
ନୀରଜ ତନୁଜ ବଶରୁ ତନୁଜ କୋଳରେ ତାଙ୍କ ନ ଲଭିଲେ
ନରେଶ, କେତେ ଦିନ ଗତ ହେଉଁ ସେ ।
ନିଜ କଳେବର ବରଜି ଭୂବର ନିବାସ କଲେ ବିଷ୍ଣୁ ବାସେ ॥୨୭॥

ତହିଁ ଶ୍ରୀ ପଦ୍ମନ ସିଂହ ନରରାଣ ଧରାରେ ତୋରା ହୋଇଛନ୍ତି
ରିପୁକୁଳ ଧର ରେଣୁ ପରକାର କରି ଅବନୀ ପାଲୁଛନ୍ତି
ସର୍ବଦା, ଭୂସୁରେ ସୁରେ ସେ ଭକତ ।
କବିତ୍ୱ ପଣରେ ବିଦିତ ଜନରେ ଖଣ୍ଡ କଦମ୍ବର ନିଶାନ୍ତ ॥୨୮॥

ତାଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ସୁତ ମୁଁ ଯେ ନାମ ଖ୍ୟାତ ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ ବୋଲାଉ
ବହି ଯୁବରାଜ ପଦ କୃଷ୍ଣ ପଦ ସେବାରେ ମୋର ଚିତ୍ତ ଥାଇ
ଗଣେଶ, କୃପାରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ରହୁଛି ।

ଆହେ ଧୀର ବଂଶ ବରଜ ମୋ ଦୋଷ ବାରେ ବାରେ ମୁଁ ହେ ମାରୁଛି ॥୨୯॥

(ଏକୋନବିଂଶତି ଛାନ୍ଦ : ରୂପ ମଞ୍ଜରୀ — ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ ଦେବ)

ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ ଦେବଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦାୟାଦ ମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିମ୍ନ କବିତା
ପ୍ରଚଳା ପ୍ରଦାନ କରିବ ।

ବ୍ରଜରାଜଙ୍କର ଔରସ ସମ୍ବୃତ ପ୍ରଥମରେ ବୀର ବିକ୍ରମ
ଦ୍ଵିତୀୟରେ ଶିବ ନାରାୟଣ ଦେବ ତୃତୀୟେ ଚନ୍ଦ୍ରଧ୍ଵଜ ନାମ
ଥିଲେ ସେ, ଶିକାରୀରେ ବଡ଼ ନିପୁଣ
ମାରି ବହୁ ନରଖାଦକ ବାଘକୁ ଯଶ କରିଥିଲେ ଅର୍ଜନ - ୧

ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କ ଦୁଇଟି ତନୟ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଶ୍ରୀ ଆର୍ତ୍ତତ୍ରଣ ଦେବ,
ଅଶ୍ଵ ଚାଳନାରେ ଧୂରନ୍ଧର ଥିଲେ କନିଷ୍ଠ ବିଜୟ ଡୌରବ
ଅକାଳେ, ନାଟ୍ୟକାର ବୀରବିକ୍ରମ
ଧରାଧାମ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଗଲେ ରଖୁ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତେ ସୁନାମ - ୨

କଳାପ୍ରାଣ ରାଜା ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣଙ୍କର ଚିହ୍ନି କଳାପ୍ରାଣ ଗୁଣକୁ
ଦୂରଦୂରାନ୍ତରୁ କଳାକାରଗଣ ଆସୁଥିଲେ ଖଡ଼ିଆଳକୁ
ତାଙ୍କର, ଏକ ମାତ୍ର ସୁତ ଅନୁପ
କବି ସୌରଭ ଉପାଧି ଭୂଷିତ ଖଡ଼ିଆଳ ଶେଷ ଅଧିପ - ୩

ତାଙ୍କ ତିନି ପୁତ୍ର ଆମେ ତିନି ଭ୍ରତା ଜିତାମିତ୍ର ନାଳଲୋହିତ
ଭୁବନେଶ୍ଵର ଯେ କନିଷ୍ଠ ଗଜ ଜିତାମିତ୍ର ବିଶ୍ଵ ବିଖ୍ୟାତ
ରହିଛି, ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ଵେ ଜ୍ଞାନ ରତାର
ମୁଁ ନାଳଲୋହିତ ଲେଖାଲେଖି କିଛି କରିଥାଏଁ ଅଳ୍ପ ବିସ୍ତର - ୪

ରତ୍ନସିଂହ ଦେବଙ୍କ ଠାରୁ ମୋ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାହିତ୍ୟ ସର୍ଜନାର ଧାରା ଶୁଷ୍କ ହୋଇ
ନାହିଁ । ଏହା ଅବଶ୍ୟ ବୀଣା ପୁସ୍ତକ ଧାରିଣୀ ମାଁ ସରସ୍ଵତୀଙ୍କର ଖଡ଼ିଆଳ ରାଜବଂଶ
ପ୍ରତି ଅନୁକମ୍ପା ଓ ଆଶୀର୍ବାଦର ଫଳ । ପ୍ରତିଭା ପ୍ରଦାୟିନୀ ମାତା ବୀଣାପାଣିକ ପାଦ
ପଦ୍ମରେ ମୋର କୋଟି କୋଟି ଦକ୍ଷବତ ।

ଖଡ଼ିଆଳ

ନାଳଲୋହିତ ସିଂହ ଦେବ

ତା.୨୦.୦୧.୨୦୧୦

ଶ୍ରୀ ପଞ୍ଚମୀ, ବ୍ରଜରାଜ ଜୟନ୍ତୀ

ଐତିହାସିକ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ - ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଏଟର

କବିରାଜ ପ୍ରାୟଗଦତ୍ତ ଯୋଷି

ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଓ ମଞ୍ଚାଭିନୟ କଳାର ଉତ୍କର୍ଷ ମାନବ ଇତିହାସରେ ଭାରତର ଗୋଟି ପ୍ରାଚୀନତମ ଦାନ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ରାଷ୍ଟ୍ରର ଉତ୍ଥାନ ପତନ ଓ ବିଭିନ୍ନ ସଂସ୍କୃତିର ସଂଘର୍ଷ ଓ ସମ୍ମେଳନ ଫଳରେ ନାନା ପରିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଗତିକରି ଆସିଥିଲେ ହେଁ ମୁକ୍ତାକାଶ-ପ୍ରାଙ୍ଗଣ-ଅଭିନୟ ଓ ମଞ୍ଚାଭିନୟ ଏ ଦେଶରେ ନାନା ରୂପରେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଆସିଅଛି ।

ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ସଂସର୍ଗ ଓ ପ୍ରଭାବରେ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ରୀତି ଯୁଗରୁ ଆଧୁନିକ ଯୁଗକୁ ପଦକ୍ଷେପ କରିବା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା । ଏ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଦଶକ ସାହିତ୍ୟର ପୁନରୁଜ୍ଜୀବନ କାଳ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଉତ୍କଳରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସମୟ ଭଞ୍ଜ ଯୁଗ (ରୀତି ଯୁଗ)ରୁ ରାଧାନାଥ (ଆଧୁନିକ) ଯୁଗକୁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିବାର ସମୟ ବୋଲି କଥିତ ହୁଏ । ସାହିତ୍ୟର ସହ ତଦଙ୍ଗାଭୂତ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଓ ମଞ୍ଚାଭିନୟ କଳାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ମାତ୍ର ।

ଉତ୍କଳରେ ଜଗନ୍ନୋହନ ଲାଲଙ୍କ ବାବାଜୀ ନାଟକ (୧୮୭୭)କୁ ଅନେକ ବୀରବିସମ୍ଭାବ ଥିଲେହେଁ ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ବୋଲି ବହୁ ମତରେ ଧରାଯାଏ । ରାମଶଙ୍କର ଆଦିକୁ ଦ୍ଵିତୀୟରେ ଗଣ୍ୟ କରାଯାଏ । ଭାରତରେ କଳିକତା ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶାସନର କେନ୍ଦ୍ର ହୋଇଥିବାରୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ପ୍ରଭାବ ପ୍ରଥମ ହୋଇ ବଙ୍ଗଳାରେ ବିସ୍ତାରଲାଭ କରିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ତତ୍କାଳୀନ ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶର ଶାସନ ପରିସର ଭୁକ୍ତ ଥିବାରୁ ଓ ଶାସନ, ଶିକ୍ଷା କିମ୍ବା ବୌଦ୍ଧିକ ବ୍ୟବସାୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବଙ୍ଗାୟମାନଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ପ୍ରାବଲ୍ୟ ଥିବାରୁ ପ୍ରଧାନତଃ ବଙ୍ଗାୟ ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ଆଧୁନିକ ମଞ୍ଚକଳା ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆନୀତ ହୋଇଥିଲା । ଐତିହାସିକ ଉତ୍କଳର ସୀମାନ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ରାଜ ପରମ୍ପରା ଓ ତଦାଶ୍ରିତ ସୁଧୀବର୍ଗ ଉତ୍କଳ ମାତା ଓ ଉତ୍କଳ ଭାରତୀଙ୍କ ଏକାନ୍ତ ଭକ୍ତ ଓ ନିଷ୍ଠାପର ସାଧକ ଥିଲେ, ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍କଳ ସହ ଏକାମୂତା ଥିବାରୁ ଓ ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହିନ୍ଦୀ ଭାଷା ବହୁଳ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦେଶ ସହ ସଂଯୁକ୍ତ ହେବା ହେତୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଉଭୟ ଭାଷାରେ ପାରଦର୍ଶୀ ହେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା ।

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଏପରି ସୁଗ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସନ୍ଧିକ୍ଷଣରେ ତତ୍କାଳୀନ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଦ୍ଵିତୀୟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ରୂପେ ଖ୍ୟାତ ଓ କବିବର ଚିତ୍ରାମଣି ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଉତ୍କଳ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ରୂପେ ଚିତ୍ରିତ ଭାଜ କବି ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜାରାଜ ସିଂହ ଦେବଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟ ଦାୟାଦ ଭାବେ ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା । ଉପଯୁକ୍ତ ପରିସ୍ଥିତି ଯୋଗୁଁ ସ୍ଵାୟତ୍ତ ସ୍ଵାଭାବିକ ପ୍ରବୃତ୍ତି ବଶତଃ ଜମିଦାରୀ ପରିଚାଳନା ସହ ସେ ଉଭୟ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ଦକ୍ଷତା ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ ।

ସାହିତ୍ୟର ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ କାଳରେ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଓ ମଞ୍ଚକଳା ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ତତ୍କାଳୀନ ସାଧକ ବର୍ଗଙ୍କ ବିଶେଷ ଚେଷ୍ଟା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏହି ପରିବେଶରେ ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ମଧ୍ୟ ସେହି ଦିଗକୁ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଜଗନ୍ନାଥନ ଲାଲା, ଶ୍ରୀ ରାମଶଙ୍କର ରାୟ ଆଦିଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବିଶେଷ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କ ଶୈଳବାଳା ନାଟକର ଉପହାର ପତ୍ରରେ ଶ୍ରୀ ରାମଶଙ୍କର ରାୟଙ୍କ ଠାରୁ ପ୍ରେରଣା ପାଇଥିବା ମୁକ୍ତ କଣ୍ଠରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାକୁ ପରିମାର୍ଜିତ କରି ସବୁ ଦିଗରୁ ସମୁନ୍ନତ ଓ ସୁଗୋପଯୋଗୀ କରିବାରେ ଜୀବନ ବ୍ୟାପି ସାଧକ ଭାରତେୟ ବାବୁ ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର, ରାଜା ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସିଂହ, ବାବୁ ଶିବପ୍ରସାଦ ସିତାରେହିନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ମଧ୍ୟ ଉଣା ନ ଥିଲା । ଏହା ଭାରତେୟଙ୍କ ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଓ ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କ ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକର ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ।

ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତି ଉତ୍କଳର ଅନ୍ଧକରିରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ଓ ଉତ୍କଳୀୟ ପ୍ରାଣରେ ଓତଃପ୍ରୋତ, ଏଥିରେ ଦ୍ଵିମତ ନାହିଁ । ଯେ କୌଣସି ଠାରେ ମଧ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ରୂପରେ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଥିଲେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଅନୁରୂପରେ ପର୍ବ ପର୍ବାଣି ଯାନିଯାତ୍ରା ଆଦି ଅଳ୍ପ ବିସ୍ତର ପାଳିତ ହୋଇଥାଏ । ବିଶେଷତଃ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବସତିମାନଙ୍କରେ ମନ୍ଦିର ନାମରେ କୃତିଆ ଘର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀଶ୍ରୀ ଠାକୁରଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥାନ୍ତି ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବରେ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସବୁ ନୀତି ପାଳିତ ହେଉଥାଏ । ଖତିଆଳ ବହୁ ପୁରାତନ କାଳରୁ (ଖଲିଆପାଲି) ଗୋଟିଏ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବସତି ଅଟେ । ପରେ ରାଜ୍ୟର ମଧ୍ୟ ରାଜଧାନୀ ହେବାରୁ ଏହାର ଗୌରବ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା । ଏଠାର ବହୁ ପୁରାତନ ଶ୍ରୀ ଦଧିବାମନ ଜାଉଙ୍କ ମନ୍ଦିର ସହ ଶ୍ରୀ ପତିତ ପାବନ ଜାଉ, ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଜାଉ ଓ ଶ୍ରୀରାମ ଜାଉଙ୍କ ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଅଛି । ଏସବୁ ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କ ପରିଚାଳନା ପୂର୍ବେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସମାଜ ଦ୍ଵାରା ହେଉଥିଲା । ପରେ ରାଜଧାନୀ ହେବାରୁ ଏହା ରାଜ ସଂରକ୍ଷଣ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ

ବିଶେଷ ଭାବରେ ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପର୍ବପର୍ବାଣି ଅପେକ୍ଷା ରାଜାଶ୍ରମରୁ ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା ବିଶେଷ ଜାକଜମକର ସହ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଅନୁରୂପରେ ପାଳିତ ହେଉଥିଲା । ସପ୍ତାହ ବ୍ୟାପୀ ମେଳା ଲାଗୁଥିଲା । ସ୍ଥାନୀୟ ଓ ଆଖପାଖର ଯାତ୍ରା, ପାଲା, ଲୀଳା, ସୁଆଙ୍ଗ, ଦାସକାଠିଆ, ଘୁଡୁକା ନାଟ, ପତ୍ରେନ ନାଟ, ଖୋଲା ଗଡର ଭାଲୁ ନାଟ, ଗୁଡା ଗଡର ଆଦିବାସୀ ନାଟ ଆଦି ଠୁଳ ହେଉଥିଲେ । ଆଗପଛ ମିଶାଇ ପ୍ରାୟ ଦଶ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସା ସଞ୍ଚା ଓ ପରେ ବିଦାକି ମଧ୍ୟ ରାଜକୋଷରୁ ଦିଆ ହେଉଥିଲା ।

ଏହି ଯାତ୍ରା ସମୟରେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଶ୍ରୀ ଗୌରୀଶଙ୍କର ବାବୁଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଜିଭରେ କଟାର ଭୂଷିବା, ମୁଣ୍ଡରେ କଟାର ଭୂଷିବା, ପେଟରେ, ଗଳାରେ, ଛାତିରେ ଖଣ୍ଡା ଭୂଷିବା, ମହା କାଳିକା, ମୁଣ୍ଡକାଟ ଆଦି କୌଶଳ ମାନ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ସମଗ୍ର ଯାତ୍ରା ପଡିଆରେ ବାଜା ସହ ବୁଲାଇ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରା ହେଉଥିଲା । ଏହାକୁ ଆଲ୍‌କାମ୍ ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ଏହାର ଅର୍ଥ ବୋଧହୁଏ ଆଲା କାମ ବା ଶ୍ରେଷ୍ଠ କର୍ମ ।

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ନାଟକ ରଚନା ପ୍ରତି ବିଶେଷଭାବେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଏତଦ୍ ବିଷୟରେ କୌଣସି ପୁସ୍ତକ ଓଡିଆ ଭାଷାରେ ନ ଥିବାରୁ ସେ ନାଟକ ରଚନା ପ୍ରଣାଳୀ ଓ ଅଭିନୟ ପ୍ରକାଶିକା ନାମକ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୯୦୩ରେ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥିଲେ । ସେ ପ୍ରାୟ ବାର (୧୨) ଖଣ୍ଡ ନାଟକ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସର୍ବ ପ୍ରଥମ ନାଟକ ପ୍ରେମଲତା ଅନୁପଲବ୍ଧ, ମାତ୍ର ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଭାଷାକୋଷରେ କରାଯାଇଛି । ତତ୍କାଳୀନ ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା ପତ୍ରିକାର ୧୫.୨.୧୯୦୨ ଦଫ୍ତରୀରେ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଥିବାରୁ ଶ୍ରୀ ଉପେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ମହାନ୍ତି ଏମ୍.ଏ.ପି.ଏଚ୍.ଡି. ତାଙ୍କ ସମ୍ପାଦିତ ବୀରବିକ୍ରମ ନାଟକାବଳୀରେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେଓଙ୍କ ରାଣୀ ଶ୍ରୀମତୀ ତୋଳାନନ୍ଦ ପ୍ରିୟା ଦେବୀ ମଧ୍ୟ ନାରୀ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ନାଟକ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏଥି ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଏ ଦିଗରେ କ୍ରିୟାଶୀଳ ଥିଲେ । ନାଟକ ରଚନା ହେଲା ପରେ ତାହା ଅଭିନୀତ ହେଉଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ଅସ୍ଥାୟୀ ମଞ୍ଚ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମୟରେ ଅଭିନୟ କରାହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରଚାର, ପ୍ରସାର ଓ ଲୋକଙ୍କୁ ଏତଦଭିମୁଖୀ କରିବା ପାଇଁ ଲୋକ ସମାଗମ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା ହିଁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସମୟ ଥିଲା । ଏଣୁ ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା ପଡିଆରେ ଗୋଟିଏ ମଞ୍ଚ ନିର୍ମାଣ କରାହୋଇ ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରା ହେଉଥିଲା । ପରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୮୯୫ରେ ସେହି ପଡିଆରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାୟୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା ଓ ତାକୁ ବୀରବିକ୍ରମ

ଥୁଏରେ ବୋଲି ନାମିତ କରାଯାଇଥିଲା । ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ଏହା ଓଡ଼ିଶାର ସର୍ବ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାୟୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଅଟେ ।

ଖତିଆଳ ରାଜବାଟୀର ପଛପଟେ ନିଲଜି ବନ୍ଧ (ପୋଖରୀ)ର ତୀର ଦେଶରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ଏକର ଜମି ଅଛି । ଏହା ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା ପତିଆ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ । ଏହି ପତିଆରେ ସାମନା ପଟକୁ ବିରାଟ ଜନ ସମାଗମ ପାଇଁ ସ୍ଥାନ ଛାଡ଼ି, ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗରେ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହା ପ୍ରାୟ ତିରିଶ (୩୦) ଫୁଟ ଗୋଟିଏ ବର୍ଗ କ୍ଷେତ୍ର ଥିଲା । ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମପଟେ ପକ୍କା କାନ୍ଥ ଥିଲା । ଉତ୍ତର ତଥା ଦକ୍ଷିଣରେ ଆଗ ଓ ପଛ ପଟେ ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ବରେ ପ୍ରାୟ ଛଅ ଫୁଟ ଲେଖା କାନ୍ଥ ଥାଇ ମଝିରେ ଅଭିନୟ ପାଇଁ ପ୍ରାୟ ଅଠର ଫୁଟ ସ୍ଥାନ ଖୋଲା ଥିଲା ଓ ଉପରେ ଖପରଲି ଛାତ ଥିଲା । ସାମନା ଓ ପଛପଟେ ଆଠ ଫୁଟ ଓସାର ମୁକ୍ତାକାଶ ଖୋଲା ବାରଣ୍ଡା ଥିଲା । ତାର ପଛକୁ ରଙ୍ଗସଜ୍ଜା ପାଇଁ ପନ୍ଦର ଫୁଟ ଗୋଲେଇ ବେଦୀ ଓ ୩୦ x ୧୫ ଫୁଟର ଗୋଟିଏ ଦୁଇ ବଖରିଆ ଘର ଥିଲା ଯାହାକୁ ଯାତ୍ରା ସମୟରେ ସାଜସଜ୍ଜା ଭଣ୍ଡାର ଓ ବେଶ ସଜ୍ଜା ଗୃହ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ଏହି ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ୩୦ x ୧୮ ଫୁଟ ସ୍ଥାନ ଅଭିନୟ ପାଇଁ ଉପଯୋଗ କରାଯାଉଥିଲା । ପ୍ରାରମ୍ଭ କାଳରେ ଏଥିରେ ଚାରି ଗୋଟି ସରଣଶୀଳ ଜବନିକା ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜବନିକା ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ଥିଲା ଓ ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ବକୁ ଟାଣି ନେଲେ ଦୃଶ୍ୟ ଖୋଲି ହେଉଥିଲା ଓ ପୁନଃ ଦୁଇ ଆଡ଼କୁ ଠେଲି ମଝିରେ ଯୋଡ଼ି ହୋଇଗଲେ ଦୃଶ୍ୟ ବନ୍ଦ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ପରେ ଏହାକୁ ଉଠାଇ ଦେଇ ଏଥିରେ ଉପରକୁ ଗୁଡ଼ାଇ ହୋଇ ଉଠି ଯାଉଥିବା ତ୍ରୁପସିନ ଓ ଉଇଙ୍ଗ ଆଦି ମଧ୍ୟ ଯୋଗ କରାଯାଇଥିଲା । ଆଲୋକ ସଜ୍ଜା ପାଇଁ ମଞ୍ଚ ବାହାରେ ମଶାଳ ଓ ଦିହୁଡ଼ି ଜଳା ହେଉଥିଲା ଓ ମଞ୍ଚ ଭିତରେ କାରବାଇତ ଗ୍ୟାସ ବତୀମାନ ଜଳା ଯାଉଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ଏପରି ବ୍ୟବସ୍ଥା ହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଥିଲା ।

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ନାଟକ ଶିକ୍ଷା କରିବା ସମୟରେ ନିଜେ ଅଭିନୟ ଓ ନୃତ୍ୟ ଆଦିର ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ । ବୀରବିକ୍ରମ ବାଗ ମଧ୍ୟସ୍ଥିତ ବିନୋଦାଳୟରେ ଅଭିନୟ ପ୍ରକାଶିକା ଅନୁଯାୟୀ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସ୍ବୟଂ ଶିକ୍ଷା ହେଉଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ଦରବାରୀ ନାଟ ଦଳ ମଧ୍ୟ ରଖିଥିଲେ । ଏହା କୋର୍ଟ-ଅଫ୍ ଓ୍ବାର୍ଡସ ସମୟରେ ବନ୍ଦ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ନିଜ କର୍ମଚାରୀ ଓ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଏଥିରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ ଓ ଉତ୍ତମ ଅଭିନୟ ପାଇଁ ପୁରସ୍କୃତ ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେ ସମୟର ମୁଖ୍ୟ

ଅଭିନେତା ଗଣ ରାଜାଙ୍କ ଅତରଙ୍ଗ ବାଣୀଭୂଷଣ ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଗୁରୁ, ଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ପାଟ୍ଟଯୋଷୀ, ଶ୍ରୀ ଅଖିଳ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର, ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖ, ଶ୍ରୀ ସଦାନନ୍ଦ ଠାକୁର, ଶ୍ରୀ ରାଧା ଚରଣ ବାରିକ, ଶ୍ରୀ ବଳରାମ ସାହୁ, ଶ୍ରୀ ବିନ୍ଦାଧର ଯୋଷୀ, ଶ୍ରୀ ବେଣୁଧର ପ୍ରଧାନ ଓ ଅନ୍ୟମାନେ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ସମସ୍ତେ ଦିବଙ୍ଗତ । ଏହି ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଏଟରରେ ଆହୁରି ଅଧିକ ଉନ୍ନତି କରିବା ପୂର୍ବରୁ ସନ ୧୯୧୧ରେ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ ଦେହାବସାନ ଘଟିଲା । ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସ୍ୱର୍ଗତ ରାଜା ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଦେବ ନାବାଳକ ଥିବାରୁ ରାଜ୍ୟ କୋର୍ଟ-ଅଫ୍-ଓର୍ଡରସ୍ ଅଧୀନରେ ପରିଚାଳିତ ହେଲା । ସରକାରଙ୍କ ତରଫରୁ କେବଳ ଗତାନ୍ତରାତ୍ମକ ଭାବେ ଯାତ୍ରା ଓ ନାଟକ ପରିଚାଳିତ ହେଉଥିଲା । ରାଜାନ୍ତରକ୍ତ ଓ ଉତ୍ସାହୀ ନାଟକ ପ୍ରିୟ ସ୍ୱାଧୀନ ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଯଥାବିଧି କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହ ହେଉଥିଲେ ହେଁ ଏଥିରେ ଉନ୍ନତି ବା ପରିବର୍ତ୍ତନର ଅବକାଶ ନ ଥିଲା । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାଜା ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଦେବଙ୍କ ସାବାଳକ ହୋଇ ସନ ୧୯୨୧ ରେ ରାଜ୍ୟର ଅଧିକାର ଫେରି ପାଇବା ଯାଏ ଅବସ୍ଥା ଏହିପରି ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ଥିଲା ।

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ କଥା ଯେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାଜା ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠା କନ୍ୟା ଜନକ ମଞ୍ଜରୀ ଦେବୀଙ୍କ ବିବାହ କୋର୍ଟ ଅଫ୍ ଓର୍ଡରସ୍ ସମୟରେ ବାମଣ୍ଡାର ରାଜକବି ରାଜା ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ତ୍ରିଭୁବନ ଦେବଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଚିତ୍ତକାୟତ ଦିବ୍ୟ ଶଙ୍କର ସୁଜଳ ଦେବଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲା । ବାମଣ୍ଡା ସହିତ ଖଡିଆଲର ଚିରଦିନ ବୈବାହିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ସମ୍ପର୍କ ରହି ଆସିଅଛି । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାମଣ୍ଡାର ଅବଦାନ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ । ବାମଣ୍ଡା ଓ ଖଡିଆଲ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ଦ୍ୱାରା ପରସ୍ପରକୁ ଘନିଷ୍ଠ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିବା ସାମାନ୍ୟ କଥା । ଏ ବିବାହର ସହିତ ଯେଉଁ ଲୋକମାନେ ବାମଣ୍ଡା (ଦେବଗଡ଼)କୁ ଯାଇଥିଲେ, ସେମାନେ ଖଡିଆଲରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ନାନା ମଞ୍ଚ କୌଶଳ ଓ ବିଚିତ୍ରା ତତ୍ତ୍ୱତ୍ୟ ଗାଙ୍ଗେୟ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ବିଶେଷ ଜନପ୍ରିୟତା ଅର୍ଜନ କରିଥିବା, ଖଡିଆଲର ନାଟକୀୟ ପ୍ରବଣତା ଓ ଅଭିନୟ କୌଶଳର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପରିଚାୟକ । ପଡୋଶୀ ବହୁ ରାଜ୍ୟ କଳାହାଣ୍ଡିର କଳାକାରମାନେ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷ ବିଶେଷ ସମୟରେ ଆସି ଏହି ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ପ୍ରଶଂସାର୍ହ ହେଉଥିଲେ । ଏଠାକାର କଳାକାରମାନେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବତନ କଳାହାଣ୍ଡି ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ଭବାନୀପାଟଣାରେ ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ବିଶେଷ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । କଳାହାଣ୍ଡିର ବଡ଼ ଜେମାଙ୍କ ସହିତ ଷଡ଼େକେଳାର ତତ୍କାଳୀନ ମୁବରାଜଙ୍କ ବିବାହ ସମୟରେ

ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଏଟର ତରଫରୁ ନୟାଜିହ୍ୱଣୀ ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସେଥିରେ ଏଠାର ସାନ ଅଲ୍ଲି ମିଆଁଙ୍କ ଅଭିନୟ ଓ ନୃତ୍ୟ ଦେଖି ସମାଗତ ସମାଜର ମନରେ “ଦୁଃସୈବ ନାରୀ ଭ୍ରମ” ଜାତ ହୋଇଥିଲା ।

ଏ ତାବତ୍କାଳ ଏହି ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ ଲିଖିତ ନାଟକାବଳୀ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଉଥିଲା । ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ହିନ୍ଦୀ ନାଟକମାନ ଓ ସ୍ୱର୍ଗତ ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଲିଖିତ ସତ୍ୟ ମଙ୍ଗଳ, ବିଷାକ୍ତ ପ୍ରଣୟ, ଭୟଙ୍କର ପୁରସ୍କାର, ଯଯାତି କେଶରୀ ଆଦି ନାଟକମାନ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଉଥିଲା । ଦୃଶ୍ୟମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟାହ୍ନ କାଳରେ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକ ନୃତ୍ୟମାନ, ଶବର-ଶବରୀ ଦ୍ୱୈତ ନୃତ୍ୟ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରହସନମାନ ଅଭିନୀତ ହେଉଥିଲା । ପ୍ରାୟ ପ୍ରତି ଅଙ୍କ ପରିବର୍ତ୍ତନର ପୂର୍ବେ ମଞ୍ଚ ସାମନାର ଖୋଲା ବାରଣ୍ଡାରେ ଚର୍ଚ୍ଚିକା ନୃତ୍ୟ ହେଉଥିଲା । ପ୍ରାୟ ରାତ୍ରି ଶେଷ ଯାଏ ଯାତ୍ରା ପତିଆରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ହେଉଥିବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯାତ୍ରା ସୁଆଙ୍ଗ ଆଦି ସହ ମଞ୍ଚାଭିନୟ ମଧ୍ୟ ଚାଲୁଥିଲା । କୋର୍ଟ-ଅଫ୍-ଓର୍ଡର ସମୟରେ ବର୍ଷର ଅବଶିଷ୍ଟ ସମୟ ମଞ୍ଚ ସୁସ୍ଥ ରହୁଥିଲା ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୯୨୧ରେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାଜା ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଦେବ ସାବାଳିକ ହେବାରୁ ରାଜ୍ୟ କ୍ଷମତା ଫେରି ପାଇଥିଲେ । ଏ ବର୍ଷ ଠାରୁ ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଏଟରର ପୁନରୁଜ୍ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ସେ ନାଟକର ବିଶେଷ ସୌକିନ ଓ ଆତ୍ମମୁର ପ୍ରିୟ ଥିଲେ । ପ୍ରଥମ କେତେ ବର୍ଷ ଅବଶ୍ୟ ପୂର୍ବଭଳି ଚଳି ଯାଉଥିଲା ଓ ମନ୍ତ୍ରର ଗତିର ପ୍ରଗତି ଚାଲିଥିଲା । ସନ ୧୯୨୪ରୁ ତିନି ବର୍ଷ ସ୍ଥାନୀୟ ତତ୍କାଳୀନ ଜମିଦାରୀ ପରିଚାଳିତ ମିଡିଲ ସ୍କୁଲର ହେଡମାଷ୍ଟର ଭାବେ ସମ୍ବଲପୁର ବାସୀ ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବହିଦାର ରହିଥିଲେ । ସେ ନାଟକ ପ୍ରିୟ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରେରଣା ଓ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାରେ ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା ବ୍ୟତିରେକେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଷକୁ ଅନେକ ନାଟକ ଅଭିନୀତ ହେଉଥିଲା । ଆବଶ୍ୟକ ଅନୁଯାୟୀ ନୂତନ ଦୃଶ୍ୟପଟମାନ ମଧ୍ୟ ଯୋଗ କରାଯାଉଥିଲା । ଗେସ୍‌ଲାଭଟ ପରିବର୍ତ୍ତେ ପେଟ୍ରୋମେକ୍ସ ହଷ୍ଟା ଓ ଲଣ୍ଡନମାନ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଥିଲା । ଇତି ମଧ୍ୟରେ ମଞ୍ଚର ଅଭିନୟ କରାଯାଉଥିବା ସ୍ଥାନକୁ ଖୋଲି ଉପରେ କାଠ ପଟା ଢାଙ୍କୁଣୀ ଦିଆହେଲା, ଯେପରି ନୃତ୍ୟ ଆଦି ପାଇଁ ଅଧିକ ସୁବିଧା ହେବ । ଏହା ସନ ୧୯୨୭ରେ ଶେଓଳୀ ନାଟକ ପରିବେଷଣ ସମୟରେ ତିନି ପଥର ଜମାଇବା ଶବ୍ଦ ଯେପରି ପଦାକୁ ଶୁଭିବ, ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ କରା ହୋଇଥିଲା । ପରେ ଭୂମି ତଳକୁ ଦେବ ଦେବୀଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ତିରୋଭାବ ବା ହାଠାତ୍ ଅଦୃଶ୍ୟ ହେବା ଦୃଶ୍ୟମାନ ମଧ୍ୟ କରା ହେଲା ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୯୨୬ରୁ ପ୍ରାୟ ୬-୭ ବର୍ଷ ସ୍ଥାନୀୟ ଶ୍ରୀ ମୁରଲୀଧର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଶେଷ ଥିଲା । ସେ ଏକାଧାରରେ ଜଣେ ପ୍ରବୀଣ ଅଭିନେତା, କୁଶଳ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଓ ବାସ୍ତବ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । କଲିକତାରେ ବି.ଏ. ପଢ଼ି ପରେ ନାଗପୁରରେ ଏଲ୍.ଏଲ୍.ବି.ପାସ୍ କରିଥିଲେ ଓ ରାୟପୁରରେ ଅଳ୍ପ ଦିନ ଓକିଲାତି କରି ପରେ ବଉଦ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆସିକ୍ଷେଷ୍ଟ ଦେବାନ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ଗଡ଼ଜାତ ମିଶ୍ରଣ ପରେ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥାୟୀ ଭାବରେ ରହି ଓକିଲାତି କରୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ବୃଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛନ୍ତି । ସେ କଲିକତାରେ ଥିବା ସମୟରେ ସେଠାକର ଥିଏଟରମାନଙ୍କର ଅଭିନୟ ପ୍ରଣାଳୀ ଓ ମଞ୍ଚ କୌଶଳର ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ତାହାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଏଠାରେ କରିଥିଲେ । ରାଜା ଆର୍ତ୍ତହୀନ ଦେବଙ୍କ ସ୍ମାରକିକ ଅଭାରୂତିକୁ ସେ ଶାଣିତ କରୁଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ବୀରବିଜୟ ଦେବଙ୍କ ନାଟକାବଳୀ ସହ ନୟା ଜିନ୍ଦଗୀ, ଶେଓଜୀ, ଗଡ଼ ବିଜୟ ଆଦି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହିନ୍ଦୀ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକମାନ ମଧ୍ୟ ଅଭିନୀତ ହେଉଥିଲା । ସେ ନିଜେ ବଙ୍ଗଳାର ଚନ୍ଦ୍ରସୁପ୍ତ ନାଟକକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରି ନିଜ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାରେ ଓ ନିଜେ ଚାଣକ୍ୟ ଭୂମିକାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଅତି ସଫଳତାର ସହ ସମ୍ପନ୍ନ କରିଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ସବୁ ପୋଷାକ ପତ୍ର ଓ ଦୃଶ୍ୟ ସଜ୍ଜା ଆଦି ସେ ନିଜେ ଯାଇ କଲିକତାରୁ ଆଣୁଥିଲେ । ଏ ସମୟରେ ଜଣେ କୁଶଳ ଅଭିନେତା ଥିଲେ ବୌଦର ଭୂତପୂର୍ବ ଦେବାନ ଅତ୍ରତ୍ୟ ଶ୍ରୀ ବକ୍ସିମ ଚନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ ଆଇ.ଏ.ଏସ୍. (ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ) । ସେ ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କ ହେମଲେଟ୍ ନାଟକର ହିନ୍ଦୀ (ଉର୍ଦ୍ଦୁ) ଅନୁବାଦର ରୂପାୟନରେ ବିଶେଷ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ୧୯୨୧ରୁ ୧୯୪୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ଅନେକ ବିଧି ଉନ୍ନତି କରାଯାଇଥିଲା । ନୂତନ ନୂତନ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଦୃଶ୍ୟପଟ ଓ ପାର୍ଶ୍ବପଟ ଆଦିର ଉନ୍ନତି କରାଯାଇଥିଲା । ବିଶେଷ ବିଶେଷ ପରଦାମାନ କଲିକତାରୁ ଆଣା ଯାଉଥିଲା ଓ ସ୍ଥାନୀୟ ଚିତ୍ରକର ଶ୍ରୀ କାଶୀ ପ୍ରସାଦ ଖମାରୀ, ଶ୍ରୀ ପ୍ରତାପ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର ଓ ଉପସ୍ଥିତ ଶ୍ରୀ ରୁଦ୍ର ନାରାୟଣ ଦକ୍ଷସେନା ତାଙ୍କର ସହକାରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରତି ନାଟକର ଉପଯୋଗୀ ବିଶେଷ ବିଶେଷ ଦୃଶ୍ୟମାନ ଏଠାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିଲେ । ବେଶଭୂଷା, ବିଭିନ୍ନ ଉପକରଣ ତଥା ମଞ୍ଚସଜ୍ଜା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନୀୟ ଶିଳ୍ପୀମାନେ ଯଥା ସମ୍ଭବ ଯୋଗାଣ କରୁଥିଲେ । କଲିକତାରୁ ମଧ୍ୟ ଜିନିଷ ପତ୍ର ଆସୁଥିଲା । ରାଜପ୍ରାସାଦକୁ ବିଜୁଳି ଯୋଗାଇବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଉପାଦାନ ବସା ଯାଇଥିଲା ଓ ସେଥିରୁ ମଞ୍ଚକୁ ମଧ୍ୟ ବିଜୁଳି ଯୋଗାଇ ଦିଆ ଯାଉଥିଲା । ଏତଦ୍‌ଦ୍ୱାରା ମଞ୍ଚର ଆଲୋକ ସଜ୍ଜାର ବହୁତ ଉନ୍ନତି ଘଟିଥିଲା ।

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାଜା ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଦେବଙ୍କ ସମୟ ହିଁ ଏହି ମଞ୍ଚ, ଖତିଆଳର ନାଟକ ପ୍ରେମୀ ଓ କଳାକାରମାନଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନହିଁ । କଳାକାର ମାନଙ୍କୁ ଅକାତରରେ ସାହାଯ୍ୟ, ନାଟକ ଶିକ୍ଷା କରିବା ସମୟରେ ସବୁ ପ୍ରକାର ସୁଖ ଓ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟର ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଅଭିନୟ ହେବାଦିନ ଖାଦ୍ୟପେୟର ସୁବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଯାତ୍ରା ଶେଷରେ କଳାକାରମାନଙ୍କ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନାର୍ଥେ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ଭୋଜିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ମାତ୍ର ସାଧାରଣ ଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ବାତାବରଣ ଏପରି ଥିଲା ଯେ ସ୍କୁଲ ଛାତ୍ର ଠାରୁ ଜନସାଧାରଣ ଓ ରାଜ୍ୟ କର୍ମଚାରୀ କେହି ହେଲେ ଅଭିନେତା ନ ଥିଲେ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରୁ ନ ଥିଲା । ଯାହାକୁ ଯେଉଁ ଭୂମିକାରେ ଉପଯୁକ୍ତ ଭାବି ଠିଆ କରାଇ ଦିଆ ହେଉଥିଲା, ସେ ଉକ୍ତ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସତୋଷଜନକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ ନିଷ୍ଠ ସମ୍ପନ୍ନ କରୁଥିଲା । ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରାର ଏକମାସ ପୂର୍ବରୁ ଯାତ୍ରା ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜ୍ୟର କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁମାନେ ଭଲ ଅଭିନେତା ଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ କାମ ଥାଉ ବା ନ ଥାଉ ଖତିଆଳରେ ସର୍ବୋଚ୍ଚନିକ୍ଷେପ ରହିବାକୁ ଆଦେଶ ହେଉଥିଲା । ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଅଭିନୟର ସୁବିଧା ପାଉଥିବାରୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକେ ପ୍ରାୟ ମଞ୍ଚ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ହାସଲ କରିଥିଲେ । ମଞ୍ଚ ଉପରେ ଠିଆ ହେଲେ କାହାକୁ ହେଲେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସଂକୋଚ ହେଉ ନ ଥିଲା ।

ଏ ସମୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସୌକର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଖତିଆଳରେ ଚାରିଗୋଟି ଗୋଷ୍ଠୀ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା - (୧) ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷକ ଓ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ବର୍ଗ, (୨) ଉତ୍ତର ଖତିଆଳ, (୩) ଦକ୍ଷିଣ ଖତିଆଳ, (୪) ପୂର୍ବ ଖତିଆଳ । ପୂର୍ବ ଖତିଆଳ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ସ୍ଥାନୀୟ ମୁସଲମାନ ଭାଇମାନେ ମଧ୍ୟ ସମ୍ମିଳିତ ଥିବାରୁ ବିଶେଷ ଭାବେ ବିଦ୍ୟା ଓ ଉର୍ଦ୍ଦୁ ନାଟକମାନ ଅଭିନୀତ କରୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଓ ହିନ୍ଦୀ ନାଟକମାନ ପ୍ରଦର୍ଶିତ କରୁଥିଲେ । ଏହା ଗୋଟିଏ ମୋଟା ମୋଟି ବିଭାଗ । ଯାତ୍ରାକୁ ସାଫଲ୍ୟମଣ୍ଡିତ କରିବା ପାଇଁ ଆନ୍ତରିକ ସହଯୋଗିତାର ମନୋଭାବ ସହ ସବୁ ଗୋଷ୍ଠୀର ଲୋକେ ସବୁ ଗୋଷ୍ଠୀର ଆବଶ୍ୟକ ଓ ଯୋଗ୍ୟତା ଅନୁଯାୟୀ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ଓ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଟଣାଓଟରା ବା ଇର୍ଷା, ଦ୍ୱେଷ ନ ଥିଲା, ବରଂ ସୁସ୍ଥ ପ୍ରତିଯୋଗିତାର ବାତାବରଣରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିଲା ।

ଯାତ୍ରା ସମୟ ବ୍ୟତିରେକେ ବିଶିଷ୍ଟ ଅତିଥିଙ୍କ ଆଗମନ ଉପଲକ୍ଷରେ, ବିଶିଷ୍ଟ ପର୍ବ ପର୍ବାଣିରେ ଓ ରାଜ ପରିବାରର ଜନ୍ମ ବିବାହାଦି ବିଶେଷ ମହୋତ୍ସବ କାଳରେ ନାଟକମାନ ଅଭିନୀତ ହେଉଥିଲା । ଏହା ବାହାରେ ମଧ୍ୟ ରାଜାଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ହେଲେ ଯେ କୌଣସି

ସମୟରେ ନାଟକ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାହେଉଥିଲା । ଅଭିନୀତ ନାଟକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ନାଟକ ରାଜା ବା ରାଜ ପରିବାରର ବିଶେଷ ପସନ୍ଦକୁ ଆସୁଥିଲା, ତାହା ସେମାନଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଅନୁସାରେ ବର୍ଷରେ ଯେ କୌଣସି ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ବାରମ୍ବାର ଅଭିନୀତ ହେଉଥିଲା । ରାଜା ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣଙ୍କ ଉତ୍ସାହ, ପ୍ରେରଣା, ଉଦାର-ବ୍ୟବହାର, ଅଭିନେତାମାନଙ୍କ ସ୍ବାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ପ୍ରତି ସହୃଦୟ ଦୃଷ୍ଟି ତଥା ଅଭିନୟ ଓ ମଞ୍ଚ ପାଇଁ ଅକାତର ବ୍ୟୟ ସର୍ବଦା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ହର୍ଷୋତ୍ପଲ୍ଲ ରଖୁଥିଲା । ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଏଟରର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ସର୍ବଦା ପ୍ରସ୍ତୁତ ରହୁଥିଲା କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ । ଇଚ୍ଛା କରିବା ମାତ୍ରକେ ଅଳ୍ପ କେତ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟରେ ଶିଖିଥିବା ଯେ କୌଣସି ନାଟକ ଅଭିନୀତ କରାଯାଇ ପାରୁଥିଲା । ଏପରିକି ଦୁଇତିନି ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଥରେ ଦୁଇଥର ମାତ୍ର ଅଭ୍ୟାସ (ରିହରସଲ) କରି କେବଳ ନୈପଥ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାରେ ଅନେକ ନାଟକ ସଫଳତାର ସହ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାଯାଇ ପାରିଛି ।

ସବୁ କୁମିକାରେ ପୁରୁଷମାନେହିଁ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଉଥିଲେ । ଯାତ୍ରା କାଳରେ ଆସୁଥିବା ଯାତ୍ରା ପାଲା ଆଦି ଦଳ କଥା ପୂର୍ବେ କୁହାଯାଇଛି । ଏତଦ୍ବ୍ୟତୀତ ମଞ୍ଚ ପରିବେଷଣ ପାଇଁ ବାରାଣସୀର ବାଜ, କଟକର ନର୍ତ୍ତକୀ, ବିଜୟନଗରର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନର୍ତ୍ତକୀ କାଲାବରିନ୍ ଓ ବ୍ରହ୍ମପୁରର ନର୍ତ୍ତକୀ ଦଳ ମଧ୍ୟ ଆସୁଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମପୁର ଦଳ ପ୍ରାୟଃ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଆସୁଥିଲେ । କେବେ କେବେ ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କାହା କାହାକୁ ଅଭିନେତ୍ରୀ ଭାବେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଉଥିଲା । ସାଧାରଣତଃ ଏମାନେ ନାଟକ ଆରମ୍ଭ ପୂର୍ବେ ମଞ୍ଚ ଆଗରେ ଖୋଲା ବାରଣ୍ଡାରେ ଦୃଶ୍ୟାନ୍ତର ଓ ମଧ୍ୟାନ୍ତର କାଳରେ ନିଜର କଳା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ଖତିଆଳ ରାଜାଙ୍କ କଳାପ୍ରିୟତା ଅନେକ ଦୂରର କଳାକାରମାନଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରୁଥିଲା । ସୁଦୂର ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶ, ରାଜସ୍ଥାନ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ର (ବମ୍ବେ), ଗୋଆଲିଆର ଆଦି ସ୍ଥାନରୁ ମଧ୍ୟ ଗାନବିଦ୍ ଓ ନର୍ତ୍ତକୀମାନେ ସମୟ ସମୟରେ ଆସି ଏଠା ଦରବାରରେ କଳା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ପୁଷ୍ପଳ ପାରିତୋଷିକ ଲାଭ କରୁଥିଲେ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ବିଷ୍ଣୁ ଯୁଦ୍ଧ କାଳରେ ରାଜା ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଦେବ ପ୍ରବଳ ନାଜୀ ବିରୋଧୀ ଓ ମିତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ର ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ । ସେ ନିଜେ ନାଜୀ ପତନ ପ୍ରଦର୍ଶକ “ବିଜୟ ଝଙ୍କାର” ନାଟକ ରଚନା କରି ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାଇଥିଲେ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ ଏହି ନାଟକ ଅଭିନୟର ଅଳ୍ପ ଦିନ ପରେ ନାଜୀ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ଓ ଶେଷରେ ସମୂଳ ଧ୍ବସ୍ତ ହେଲା । ଏହା ବିଜୟ ଉତ୍ସବ ଭାବେ ଅନେକ ଥର ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଦ୍ରାମା “ଗଡ଼ ବଡ଼ ଦାସ” ନାମରେ ଲେଖିଥିଲେ ଓ ତାର ଅଭିନୟ ମଧ୍ୟ

କରା ହୋଇଥିଲା । ତତ୍କାଳୀନ ମୁବରାଜ ଅନୁପ ଫିହ ଦେବଙ୍କ ଲିଖିତ ନିମକ ହରାମ୍ ମଧ୍ୟ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରା ହୋଇଥିଲା ।

ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ, କଳାକାର ଓ ଅଭିନୀତ ନାଟକାବଳୀର ଉଲ୍ଲେଖ ନ କଲେ ଏ ଲେଖା ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଯିବ, ଯେହେତୁ ସେମାନେ ହିଁ କଳା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ବାହକ ଓ ପ୍ରେରକ ।

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ମୁଖ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ସେ ନିଜେ, ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ବାଣୀଭୂଷଣ ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଗୁରୁ ଆଦି ଥିଲେ । ପ୍ରଧାନ ଅଭିନେତା ଶ୍ରୀ ଅଖିଳ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର, ଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ରାୟଗୁରୁ, ଶ୍ରୀ ରାଧା ଚରଣ ବାରିକ, ଶ୍ରୀ ଲଳିତ ମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଶ୍ରୀ ବଳରାମ ସାହୁ ଓ ଅନ୍ୟ କେତେ ଜଣ ସଜନ ଥିଲେ । ସେ କାଳର ପ୍ରଧାନ ହାସ୍ୟ ଅଭିନେତା ଥିଲେ ଶ୍ରୀ ପବିତ୍ର ଜମାଦାର ଓ ଶ୍ରୀ ଘାସି ଦଣ୍ଡସେନା । ଏମାନେ କୋର୍ଟ-ଅଫ-ଓର୍ଡର ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ପରମ୍ପରାକୁ ଚାଲୁ ରଖୁଥିଲେ ଓ ରାଜା ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ବିରତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ସମସ୍ତେ ଦିବଙ୍ଗତ । ସେ ସମୟରେ ବିଶେଷତଃ ବୀରବିକ୍ରମ ନାଟକାବଳୀ ଓ କତିପୟ ହିନ୍ଦୀ ନାଟକ ମଧ୍ୟ ଅଭିନୀତ ହେଉଥିଲା । ସତ୍ୟ ମଙ୍ଗଳ (ବୋଧହୁଏ ବଙ୍ଗଳାରେ ଅନୁଦିତ) ଓ ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ ଅନ୍ଧେର ନଗରୀ ମଞ୍ଚର ଅବସାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ମଝିରେ ମଝିରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଉଥିଲା ଓ ଏପରି ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ଯେ, ଯେ କୌଣସି ଅଭିନେତାଙ୍କୁ ଯେ କୌଣସି ଭୂମିକାରେ ଠିଆ କରାଇ ତତ୍କାଳ ମଧ୍ୟ ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାଯାଇ ପାରୁଥିଲା ।

କୋର୍ଟ-ଅଫ-ଓର୍ଡର ସମୟରେ ଏହି ପୁରାତନ କଳାକାରମାନଙ୍କ ସହ ତତ୍କାଳୀନ ମୁବକମାନେ ମଧ୍ୟ ଯୋଗଦେଇ ପରମ୍ପରା ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରଖିଥିଲେ । ଏ ସମୟରେ ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ନନ୍ଦ ଓ ଶ୍ରୀ ଗୋପିନାଥ ନନ୍ଦ (ଦୁଇଭାଇ) ନିଜ ଅଭିନୟ କୌଶଳ ଓ ହାସ୍ୟ ପରିବେଷଣରେ ବିଶେଷ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଥିଲେ । ରାଜା ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଦେବଙ୍କ କ୍ଷମତା ପ୍ରାପ୍ତ ହେବା ପରେ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୂତନ ଉଦ୍‌ବାଦନା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା କଥା ପୂର୍ବେ କୁହାଯାଇଛି । ପୁରୁଣା ଓ ନୂଆ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଓ ଅଭିନେତାଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବରେ ନାଟ୍ୟକଳାର ତରଙ୍ଗ ଉଦ୍‌ବେଳିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏ ସମୟର ମୁଖ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ବର୍ଗ ଥିଲେ ଶ୍ରୀ ମୁରଲୀଧର ପଟ୍ଟନାୟକ, ଲାଲ୍ ଶ୍ରୀ ରୁଦ୍ରମାଧବ ଦେବ, ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ ବହିଦାର,

ଶ୍ରୀ ବୃଧରାମ ଅଗ୍ରୱାଲ ଓ ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜମୋହନ ବାରିକ ଆଦି । ଥରେ ଦୁଇଥର ଶ୍ରୀ କାଳୀ ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ମଧ୍ୟ ଆସି ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ଦେଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଶୂର ଦେବ (ତରଳା) ଓ ରାଜକୁମାର କଲେଜ, ରାୟପୁରର ଓଡ଼ିଆ ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଅଜିତ କୁମାର ଦାଶ ଅନେକ ବାର ଏଠି ରହି ଶିକ୍ଷା ଓ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ଖଡ଼ିଆଲର ଆବାଳ ବୃଦ୍ଧ ଅଭିନେତା ପାଲଟି ଯାଇଥିଲେ, ଏହା କହିବାର ଅତିକ୍ଷୟୋକ୍ତି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅବାସ୍ତବ ନୁହେଁ । ଏହି ବିପୁଳ ସଂଖ୍ୟକ ଅଭିନେତାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସାମୂହିକ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମାତ୍ର କେତେ ଜଣ ଅବିସ୍ମରଣୀୟଙ୍କ ନାମ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଉଛି ।

ଶ୍ରୀ କାଶୀ ପ୍ରସାଦ ଖମାରୀ, ଶ୍ରୀ ଅବଦୂଲ ରହମାନ, ଶ୍ରୀ କ୍ଷେତ୍ରମୋହନ ଦଣ୍ଡସେନା, ଶ୍ରୀ ଶଙ୍କର ପ୍ରସାଦ ପଟ୍ଟନାୟକ, କନିଷ୍ଠ ଭାବରେ ଶ୍ରୀ ବୀରେନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ, ଶ୍ରୀ ନଗେନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ, ଶ୍ରୀ ସୁଶୀଳ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଶ୍ରୀ ରୁଦ୍ର ନାରାୟଣ ଦଣ୍ଡସେନା ଓ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ଠାକୁର ଆଦି ପ୍ରଧାନ ହାସ୍ୟ ରସ ପରିବେଷକ ଥିଲେ । ଶ୍ରୀ କାଶୀ ପ୍ରସାଦ ଖମାରୀ ଓ ଶ୍ରୀ ଅବଦୂଲ ରହମାନ ମାରାତ୍ମା କୃମିକାରେ ବିଶେଷ ବିଖ୍ୟାତ ଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଠାକୁର, ଶ୍ରୀ ମହେଶ୍ୱର ଅଗସ୍ତି, ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ଅଗସ୍ତି, ଶ୍ରୀ ମୋହନ ମହାପାତ୍ର, ଶ୍ରୀ ଜଗବନ୍ଧୁ ଦାସ, ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ପ୍ରଧାନ, ଶ୍ରୀ ଜଗଦୀଶ ପ୍ରସାଦ ଯୋଷୀ, ଶ୍ରୀ ପ୍ରୟାଗଦତ୍ତ ଯୋଷୀ (ନିଜେ ଲେଖକ), ଶ୍ରୀ ବିଜ୍ଞାନୀରମଣ ମହାପାତ୍ର, ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ମହାପାତ୍ର, ଶ୍ରୀ ଆନନ୍ଦ ମୋହନ ଯୋଷୀ, ଶ୍ରୀ ହରକେଶବ ହୋତା, ଶ୍ରୀ କେଶବ ଚନ୍ଦ୍ର ଷାଢ଼ି, ଶ୍ରୀ ଗଙ୍ଗାପାଣି ଯୋଷୀ, ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜମୋହନ ବାରିକ, ଶ୍ରୀ ଉପେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବାରିକ, ଶ୍ରୀ ବିନୋଦମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ, କ୍ୟାପ୍ଟେନ ତାନ୍ତର ଦାନବନ୍ଧୁ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ମିଶ୍ର, ଶ୍ରୀ ଗଣେଶ ମଲ୍ଲିକ, ଶ୍ରୀ ବୃଧରାମ ଅଗ୍ରୱାଲ, ଶ୍ରୀ ରାମକୃପାଲୁ ଶୁକ୍ଳ, ଶ୍ରୀ ଉମାକାନ୍ତ ମୁଖ, ଶ୍ରୀ ଦୁର୍ଗା ପ୍ରସାଦ ପୁରୋହିତ, ଶ୍ରୀ ପ୍ରତାପ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର, ଶ୍ରୀ ବୃତ୍ତର୍ତ୍ତକ ମିଶ୍ର, ଶ୍ରୀ ନିଳାମ୍ବର ସାହୁ, ଶ୍ରୀ ଶୋଭାରାମ ସାହୁ, ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ସାହୁ, ଶ୍ରୀ ଉଗ୍ରନାଥବ ଯୋଷୀ, ଶ୍ରୀ ବାଲାଜୀ ଦଳପତି, ଶ୍ରୀ ପତେ ଖାଁ (ନୃତ୍ୟ ଗୀତ ଶିଳ୍ପକ), ଶ୍ରୀ ସୁଜାତ ବେଗ, ଶ୍ରୀ ଶାହମୀର ଖାଁ, ଶ୍ରୀ ସାନ ଅଲ୍ଲି ମିଆଁ ଆଦି ଏପରି ମାତ୍ର କେତୋଟି ନାମ ଯାଦୁଚ୍ଛିକ ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଗଲା ।

ଅଭିନୀତ ନାଟକାବଳୀ ବିଷୟରେ ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ଓ କୋର୍ଟ-ଅଫ୍-ଓର୍ଡର ସମୟର କଥା ପୂର୍ବେ କୁହାଯାଇଛି । ନାଟକର ସହ ହାସ୍ୟ, ବ୍ୟଙ୍ଗ ମଧ୍ୟରେ

ସ୍ଥାନୀୟ ଭାଷା ଓ ଲୋକଗୀତର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଥିଲା । ଏତଦ୍ ବାହାରେ ସ୍ଥାନୀୟ ଭାଷା (କୋସଲି)ରେ ଶ୍ରୀ ମୂରଲିଧର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଲିଖିତ ନରହିଆ ଭଗତ୍ ଲାଲ ଶ୍ରୀ ରୁଦ୍ରମାଧବଙ୍କ ଲିଖିତ କୌତୁକ କୋଳାହଳ ଓ ମୋ ଦ୍ଵାରା ଲିଖିତ କପଟ ବିବାହ ଏ ତିନି ସମାଜ ସଂସ୍କାରମୂଳକ ନାଟକ ମଧ୍ୟ ଏକାଧିକ ବାର ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରା ଯାଇଥିଲା । ଶ୍ରୀ ମୋହନ ସୁନ୍ଦର ଦେବ ଗୋଷ୍ଠୀମାଙ୍କ ମାନଭଞ୍ଜନ ଗୀତି ନାଟ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସନ ୧୯୩୨ ଓ ୧୯୩୩ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକବାର ମଞ୍ଚସ୍ଥ କରାଯାଇଥିଲା । ଅନେକ ନାଟକ ଏକାଧିକ ବର୍ଷ ଏବଂ କେତେକ ବର୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ଏକାଧିକ ବାର ଅଭିନୀତ ହେଉଥିଲା । ତତ୍କାଳୀନ ଉତ୍ତମ ଓ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସମସ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକମାନ ପ୍ରାୟ ଅଭିନୀତ ହେଉଥିଲା । ଏଣୁ ନାଟକମାନଙ୍କ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ତାଲିକା ଓ ଅଭିନୟ ବର୍ଷ ବର୍ତ୍ତମାନ କହିବା କଷ୍ଟକର । ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ ସ୍ମୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା ସମୟରେ ତାଙ୍କ ରଚିତ ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ନାଟକ ପରିବେଷଣ କରିବାର ଧରାବନ୍ଧା ନିୟମ ଥିଲା । ହିନ୍ଦୀ, ଓଡ଼ିଆ ଓ ଉର୍ଦ୍ଦୁର ଅଧିକାଂଶ ନାଟକାବଳୀ ଓ ବଙ୍ଗଳାଋ ଅନୁଦିତ କେତେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନାଟକ ତଥା ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କ ହେମ୍ଲେଟ ର ଉର୍ଦ୍ଦୁ ରୂପାନ୍ତର ଖୁନ୍ନେ ନାହାକ ଏଥିରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏଣୁ ଯଥା ସ୍ମୃତି ଏଥିରେ ଅଭିନୀତ ନାଟକ ଗୁଡ଼ିକ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଗଲା ।

ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ — ସତ୍ୟ ମଙ୍ଗଳ ଓ ଦୁର୍ଗେଶ ନନ୍ଦିନୀ (ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ପଟ୍ଟନାୟକ) ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ (ଶ୍ରୀ ମୂରଲିଧର ପଟ୍ଟନାୟକ), ନରକାରାୟଣ, ପାଷାଣୀ, କର୍ଷାର୍ଜୁନ, ପରପାରେ, ଆତ୍ମଦର୍ଶନ (ଲାଲ ଶ୍ରୀ ରୁଦ୍ରମାଧବ ଦେବ), କଳାପାହାଡ଼, ଶେଓଜୀ, ମୁଦ୍ରା ରାକ୍ଷସ, ରଘୁ ଅରକ୍ଷିତ, କୀଚକ ବଧ, ସମ୍ବଲେଶ୍ଵରୀ, କୋଣାର୍କ, ପ୍ରେମିକ ଛାତ୍ର, ସାବିତ୍ରୀ ସତ୍ୟବାନ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ, ହରଧନୁ ଭଞ୍ଜ, ନରମେଧ ଯଜ୍ଞ, ନିମକ ହାରାମ, ବିଲ୍ଵମଙ୍ଗଳ, ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ଆଦି । ହିନ୍ଦୀ ନାଟକ — ନୟୀ ଜିନ୍ଦେଗୀ, ଶ୍ରୀମତୀ ମଞ୍ଜରୀ, ଚଞ୍ଚଳ କୁମାରୀ, ରାଣୀ ପ୍ରତାପ, ମହାସତୀ ମାଦଳସା, ରୁକ୍ମିଣୀ ମଙ୍ଗଳ, କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ, ଭାରତ ବିଜୟ, ସତ୍ୟ ବିଜୟ, ଅର୍ଥ ପିଣ୍ଡାତ, ଭୟଙ୍କର ଭୂତ, ଅକୁଳ କି ମରଜ୍ଜତ, ବୀରେନ୍ଦ୍ର ବୀର, ସାବିତ୍ରୀ ସତ୍ୟବାନ, ମହାବୀର କର୍ଣ୍ଣ, ସତ୍ୟବାଦୀ ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର, ଅଦ୍ୟୁତୋଦ୍ଧାର, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାବତାର, ବୀର ଅଭିମନ୍ୟୁ, ମହାଭାରତ, ଉଷା ଅନିରୁଦ୍ଧ, ବୀର ଶିବାଜୀ, ସମ୍ରାଟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ, ଶ୍ରବଣ କୁମାର, ପରମ ଭକ୍ତ ପ୍ରହଲ୍ଲାଦ, ମୀରାବାଇ, ମିଠା ଜହର ଆଦି । ଉର୍ଦ୍ଦୁ ନାଟକ — ଅସୀରେ ହିର୍ସ, ଲୌଲା ମଜବୁ, ଖାଦେ ହସିଲ, ଶହୀଦେନାଜ,

ଖୁବ୍‌ପୁରତବଳା, ମଶରିକା ଦୂର, ହୁବେଝୁତନ, ଦୁଷ୍ଟମନେ ଇମାନ, ଶରାପ ତାକୁ
ଫେଟିବ ରୁମ୍, ଦୁଷ୍ଟତରେ ହିନ୍ଦୁ ଆଦି ।

୧୯୪୬ ମସିହାର ଚନ୍ଦନ ଯାତ୍ରା ଉତ୍ସବରେ ଏହି ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ
ନାଟ୍ୟକାର କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳିଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ରଚିତ ସାମାଜିକ ନାଟକ ଗାର୍ଲସ୍ ସ୍କୁଲ
ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ମହାପାତ୍ର, ଶ୍ରୀ ଅବନୀ ବିହାରୀ ବେହେରା,
ଶ୍ରୀ ଜଗବନ୍ଧୁ ଦାସ, ଶ୍ରୀ ଗଙ୍ଗାପାଣି ଯୋଷି, ଶ୍ରୀ କେଶବ ସାହୁ, ଶ୍ରୀ ନୟନ ରଞ୍ଜନ
ଚୌହାନ, ଶ୍ରୀ ଅଭିନ୍ନ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଢ଼ୀ ଇତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ ଭୂମିକାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ।

ସନ ୧୯୪୬ ରାଜା ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଦେବଙ୍କ ତିରୋଧାନ ପରେ ଖତିଆଳ ନାଟ୍ୟପ୍ରାଣ
ଜନତା ମନରେ ଅବସାଦର ଛାୟାପାତ ହେଲା । ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ଲାଲ ରାଜା
ଅନୁପ ସିଂହ ଦେବ କବି ସୌରଭ ଆତମର ପ୍ରିୟ ନ ଥିଲେ ହେଁ କଳାପ୍ରିୟ ବ୍ୟକ୍ତି ।
୧୯୪୮ର ଗଡ଼ଜାତ ମିଶ୍ରଣ ପରେ ଜମିଦାରୀ ବିଲୋପର ଯେଉଁ ବାତ୍ୟା ବୋହୁଥିଲା,
ସେଥିରେ ନିଜର ଭବିଷ୍ୟତ ବିଷୟରେ ଆତ୍ମା ହରାଉଥିବା ଶ୍ରେଣୀ ଠାରୁ ବା କଣ
ଉତ୍ସବ, ଆନନ୍ଦ ବା ଉଦ୍‌ଘାଟନା ଆଶା କରାଯାଏ । ତଥାପି କ୍ରମ ଶୀତଳ ଭାବେ ହେଲେ
ମଧ୍ୟ, ଜମିଦାରୀ ଲୋପ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରମ୍ପରା ରକ୍ଷା କରାଯାଇଥିଲା । ଏ ପରିସ୍ଥିତିରେ
ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ଭବିଷ୍ୟତ ବିଷୟରେ ନୈରାଶ୍ୟର ଦିଗ୍‌ବଳୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖା ଯାଉଥିଲେ ହେଁ
ଜମିଦାରୀ ଲୋପ ବିଧାନ ଜନମନକୁ ଅକାଳ ଚତକ ପରି ସ୍ତବ୍ଧ କରି ଦେଇଥିଲା ।
ବୀରବିକ୍ରମ ଥିଏଟରର ଦୃଃଖଦ ଅବସାନ ସଂଘଟିତ ହେଲା । ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରାଣର
ପ୍ରାଦୁର୍ଭ୍ୟାସ, ମନର ଉଲ୍ଲାସ, ଆନନ୍ଦ ଓ ଉତ୍ସବର ସ୍ରୋତ ଛୁଟୁଥିଲା, ସେ ସ୍ଥାନ ହେଲା
ନିଷ୍ଠାଶ, ନିଷ୍ଠଦ । ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଗୀତ ବାଦ୍ୟ ଓ ନୃତ୍ୟର ତରଙ୍ଗ ଖେଳୁଥିଲା, ସେ ସ୍ଥାନ
ଝିଲ୍ଲିର ଝଙ୍କାରରେ ମାତ୍ର ମୁଖରିତ ହେଲା । ଯେଉଁମାନେ ଦୃଃଖ, ଜଞ୍ଜାଳ ଓ ଅଭାବ
ଅନାଟନ ଭୁଲି ଏଠାରେ ରସୋ ବୈ ସଃ ଓ ଆନନ୍ଦ ବହୁର ଉପଲବ୍ଧି କରୁଥିଲେ
ସେମାନେ ଏ ଅବସାନର ଅକ୍ଷିତ୍‌କର ସାକ୍ଷୀ ହେଲେ । ଏବେ କର୍ମ ପ୍ରବାହ ମଧ୍ୟରେ
ବେଳେ ବେଳେ ସ୍ମୃତି ଜାତ ହୋଇ ନେତ୍ରକୁ ସଜଳ କରୁଛି ମାତ୍ର । କେହି କବିଙ୍କ ଉକ୍ତି,
“ସୁଖର ସ୍ମୃତି ଆସେ ଅଶ୍ରୁ ରୂପଧରି” ଅତି ବାସ୍ତବ ।

ଏ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତକୁ ଗାଁ-ଗହଳରେ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଅଳ୍ପ ବିସ୍ତର ହୋଇ ସାରିଥିଲା ।
ଏ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନେ ବାର୍ଷିକ ଉତ୍ସବମାନଙ୍କରେ ଛୋଟ-ଖାଟ ଧରଣର ନାଟକମାନ ନିଜ
ନିଜ ସ୍ଥାନରେ ଅସ୍ଥାୟୀ ମଞ୍ଚମାନ ନିର୍ମାଣ କରି ପରିବେଷଣ କରୁଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର

ଓ ବୁଦ୍ଧିର ପରିମାର୍ଜନା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗାଁ ଗହଳର ନାଟକପ୍ରେମୀ ଜନ ମଧ୍ୟ କେତେଟି ଛୋଟ ଛୋଟ ଦଳ ଗଢ଼ି ନିଜ ନିଜ ଯତ୍ନ-କିଷ୍ତିତ ଉପକରଣ ନେଇ ପରସ୍ପର ସହଯୋଗରେ, ବର୍ଷକୁ ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ନାଟକ ଅଭିନୟ କରୁଥିଲେ । ଖଡ଼ିଆଳର ଉଚ୍ଚ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ସୌଖୀନ ଜନତା ମଧ୍ୟ ମଞ୍ଚ ଉପଯୋଗକ୍ଷମ ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୁଇ ତିନୋଟି ନାଟକ ପରିବେଷଣ କରୁଥିଲେ । ମଞ୍ଚର ଧୂସ ହେବା ପରେ ଅପ୍ତାୟୀ ମଞ୍ଚମାନ ନିର୍ମାଣ କରି ବର୍ତ୍ତମାନ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ ହେଉଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଖଡ଼ିଆଳର ବାଳକ ଓ ବାଳିକା ଉଚ୍ଚ ବିଦ୍ୟାଳୟ, ରାଜଜିଜ୍ଞ ଷ୍ଟାର କ୍ଲବ୍ ଓ ଖଡ଼ିଆଳ କ୍ଲବ୍ ଆଦି କେତେଟି ଅନୁଷ୍ଠାନ ଏ ଦିଗରେ ସକ୍ରିୟ ଅଛନ୍ତି । ସନ ୧୯୭୭ରେ ଟିଟିଲାଗଡ଼ର ଡି.ଏ.ଭି. କଲେଜର ଖଡ଼ିଆ ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଉପେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ମହାନ୍ତି, ଏମ୍.ଏ.ପି.ଏଚ୍.ଡି କ ଦ୍ଵାରା ସଂକଳିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ବୀରବିକ୍ରମ ନାଟକାବଳୀ ଗ୍ରନ୍ଥର ଉଦ୍ଘୋଷଣ ଉତ୍ସବ ସମୟରେ ଖଡ଼ିଆଳର ଉତ୍ସାହୀ ଯୁବକମାନଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ରାଜବାଟୀ ସାମନାରେ ଗୋଟିଏ ମଣ୍ଡପ ବୀରବିକ୍ରମ ମଣ୍ଡପ ନାମରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଛି, ଯାହା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ସମାଗମ ଉତ୍ସବାଦି ସହ ପ୍ରାୟ ରଜମଞ୍ଚ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ଉପଯୋଗୀ ହୋଇ ପାରିବ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମେ ଚତୁର୍ଥାବସ୍ଥାକମାନେ ଏହି ବଂଶଧରମାନଙ୍କ ଚେଷ୍ଟାରେ ଭବିଷ୍ୟତ ଉପରେ ଆଶା ପୋଷଣ କରି ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ ହୋଇ ଚାହିଁ ରହିଛୁ (ଆଉ କେତେ ଦିନ ?)

ପ୍ରୟାଗ ଦତ୍ତ ଯୋଷୀ

ବଡ଼ବୁଡ଼ି ପଡ଼ା

ଖଡ଼ିଆଳ

(ଆସନ୍ତାକାଲି, ଏପ୍ରିଲ ୧୯୭୯ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶିତ । ପରେ ଖଡ଼ିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି ଦ୍ଵାରା ୧୯୯୨ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ ଖଡ଼ିଆଳ ପ୍ରଭା ପୁସ୍ତକରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନିତ)

ପ୍ରତୀକ ନାଟକ ଓ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ ଉତ୍କଳ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶା

ଡକ୍ଟର ହେମନ୍ତ କୁମାର ଦାସ

ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାର ଆଦି ନାଟ୍ୟକାର ଭାରତେନ୍ଦୁ ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର (୧୮୨୯-୮୦) ଭାରତ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶା ନାମକ ଏକ ଜାତୀୟତା ଦେଖାତକ ନାଟକ ଲେଖିଛନ୍ତି ଏବଂ ତାହା ଖୁବ୍ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୁଏ । ତାହାର ପ୍ରାୟ ପଚାଶ ବର୍ଷ ପରେ ଖତିଆଳ ଯୁବରାଜ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ଉତ୍କଳ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶା (୧୯୦୪) ନାମରେ ଏହାର ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ ହେଁ ରାଜକବିଙ୍କ ଅନୁବାଦରେ ନିଜସ୍ବ ମୌଳିକତାର ଅଭାବ ରହିନାହିଁ । ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ବିସ୍ମୃତ ଆଲୋଚନା ହୋଇଛି ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ନାଟ୍ୟପ୍ରେମୀ ମାତ୍ରକେ ଏହା ସମ୍ୟକ୍ ଅବଗତ ଅଛନ୍ତି । ଭାରତ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକ ବିୟୋଗାନ୍ତ ହୋଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ଉତ୍କଳ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶା ସୁଖାନ୍ତ । ଏଥିରୁ ଉଭୟ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ଜୀବନ ଦୃଷ୍ଟିର ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ମିଳୁଛି । ଭାରତ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶା ପାଇଁ ଭାରତେନ୍ଦୁଙ୍କୁ କବୁ ସମାଲୋଚନାର ଶରବ୍ୟ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ବେଳେ ଉତ୍କଳ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶା ନିମନ୍ତେ ବୀର ବିକ୍ରମଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଶଂସାର ସୁଅ ବହିଯାଇଛି । ଏହା ଛଡ଼ା ଉତ୍କଳୀୟ ଜାତୀୟତାର ଯେଉଁ ଅବେଗାତ୍ମକ ଚିତ୍ର ଉତ୍କଳ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶାରେ ରହିଛି ଭାରତ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶାରେ ସେସବୁ ଲେଖମାତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଶାସକ ସଂପ୍ରଦାୟର ସହଯୋଗ ଏବଂ ସମର୍ଥନରେ ଉତ୍କଳର ଦୂର୍ଦ୍ଦଶା ଘୁଞ୍ଚିବ ବୋଲି ରାଜକବି ଚିନ୍ତା କରୁଥିବା ସ୍ଥଳେ ଭାରତ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶା ରେ ଏ ସବୁର କୌଣସି ଚିତ୍ର ନାହିଁ । ଚାହାଣି ଓ ଚଳଣି, ରୁଚି ତଥା ରିଝାଜ ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ର ଜୀବନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ନାଟ୍ୟ ଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ ପରସ୍ପର ଠାରୁ ଅଲଗା । ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କଥା, ଉଭୟ ନାଟକର ଚରିତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ଏବଂ ଘଟଣା ପଞ୍ଜି ପ୍ରାୟ ସମାନ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ରାଜକବି ଚରିତ୍ର ଏବଂ ଘଟଣା ବିନ୍ୟାସ ଏବଂ ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ଉତ୍କଳୀୟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣଟିକୁ ହିଁ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଛନ୍ତି ।

ଭାରତ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକର ପରିକଳ୍ପନା ଜାତୀୟତାର ପ୍ରସାର ତଥା ସଂସ୍କାର କାମନାରୁ । ବିଶେଷ କରି ଭଗ୍ନ ଜାତୀୟ ଚେତନାର ପ୍ରସାର ଭାରତେନ୍ଦୁଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୋଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ଉତ୍କଳ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶାରେ ଏହାର ପ୍ରକାଶ କିଞ୍ଚିତ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ । ଏହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ହେଉଛି ସେ କାଳର ଗଡ଼ଜାତ ରାଜ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ଜଞ୍ଜେଜ ସରକାରଙ୍କର ସତର୍କ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ସେମାନଙ୍କର କଠୋର ନିରାପତ୍ତା ବଳୟ ମଧ୍ୟରେ ନିଶ୍ଚିତ ଏବଂ ଅନୁରତ ଜୀବନଯାପନ କରିବେ ବୋଲି ସରକାରଙ୍କ ସହିତ ଦୁର୍ଲ୍ଲବ ଥିଲେ । ନିଜ ରାଜ୍ୟ

ମଧ୍ୟରେ ସେମାନେ କେବଳ ରାଜଦ୍ରୋହ ବ୍ୟତୀତ ନୀଳ ଆକାଶରେ ଉଡି ବୁଲିବାର ଅଧିକାର ସେମାନଙ୍କର ନ ଥିଲା । ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ କିଛି ଦେଖାଗଲେ ଦୂରତ ସେମାନଙ୍କର ପକ୍ଷଛେଦନ କରି ଦିଆଯାଉଥିଲା । ସମସାମୟିକ କେଦୁଝର, ଦଶପଲ୍ଲୀ ଏଭଳି କି ପୁରୀର ତତ୍କାଳୀନ ଗଜପତିଙ୍କର ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଗ ଏବଂ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ବୀରବିକ୍ରମ ହୁଏତ ଦେଖିଥିବେ କିମ୍ବା ଶୁଣିଥିବେ । ଏହାଛଡା ଦୀର୍ଘ ଦିନର ଅରାଜକତା ଏକ ପ୍ରକାର ଓଡିଆମାନଙ୍କୁ ଜଡ ଏବଂ ନିଷ୍ଠାଶ କରି ଛାଡିଥିଲା । ଏଭଳି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଜାତୀୟତାର ଉଗ୍ର ପ୍ରଚାର ବା ପ୍ରସାର ଏକ ପ୍ରକାର ଆତ୍ମଘାତ ହିଁ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତା । ଏହାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ରାଜକବି ଜାତୀୟବାଦୀ ନ ଥିଲେ । ସୁଯୋଗ ପାଇବା ମାତ୍ରେ ସୃଷ୍ଟି କରି ସେ ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଜୟ ଘୋଷ ବଜାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକକୁ ଦେଖିଲେ ଏହାର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିରୂପିତ ହୋଇପାରିବ । ସମସାମୟିକ ଅନ୍ୟ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଦେଶ, ଜାତି ଓ ଜନ୍ମଭୂମି ପ୍ରୀତି ସମ୍ବନ୍ଧେ ସବୁଠାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଏବଂ ନିଆରା ।

ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ ଏକ ପ୍ରତୀକବାଦୀ ନାଟକ (Allegorical play) କୁହାଯାଏ । କୌଣସି ଅବ୍ୟକ୍ତ ଘଟଣା / ଚରିତ୍ର କିମ୍ବା ଚିନ୍ତାକୁ ସୂଚନାମୂଳକ ରୂପେ କୌଣସି ଅନ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଦ୍ଵାରା ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ କରିବାର ନାମ ହିଁ ହେଉଛି ପ୍ରତୀକ । ଏହି ଭଳି ଭାବରେ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ତାହା ସହିତ ସାମ୍ୟ ରଖୁଥିବା ଅନ୍ୟ ଏକ ସତ୍ୟର ଉଲ୍ଲେଖକୁ ହିଁ ପ୍ରତୀକ କୁହାଯାଇପାରିବ । ନାଟକରେ ପ୍ରତୀକର ଧର୍ମ ହେଉଛି, ସମ୍ବେଦ୍ୟ ବିଷୟକୁ ଏବଂ ତଥ୍ୟକୁ ଶବ୍ଦ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତଥା ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ରୂପରେ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବା । ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ନାଟକର ତିନୋଟି ବିଭାଗ ଦେଖାଯାଇ ଥାଏ । ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ନାଟକରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଥାବସ୍ତୁ ରସାତ୍ମକ ହେବା ସହିତ ତହିଁରେ ନାମ, ରୂପ ତଥା ଗୁଣ ସାମ୍ୟ ଦ୍ଵାରା ଯେଉଁ ରହସ୍ୟମୟ ଅର୍ଥ ଆଦ୍ୟୋପାନ୍ତ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ତାହା ସୁଦ୍ଧା ଚମତ୍କାର ହୋଇଥିବାରୁ ରସିକ ଦର୍ଶକ / ପାଠକମାନଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ବିଧାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଏହିଭଳି ନାଟକ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ରହସ୍ୟମୟ ଅର୍ଥ ଆଡେ ଲକ୍ଷିତ ମାତ୍ର କରିଥାଏ । ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ରହିଛି ଏହିଭଳି କେତେକ ନାଟକ ଯାହାର ପ୍ରସ୍ତୁତ ଏବଂ ସ୍ଵାଭାବିକ ଅର୍ଥରେ ଏତେ ଚମତ୍କାରିତା ନ ଥାଏ । ତୃତୀୟ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ରହିଛି କିଛି ମିଶ୍ର ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ନାଟକ । ଏଥିରେ କେତେକ ଚରିତ୍ର ମାନବ ହୋଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ଆଉ କିଛି ପାତ୍ର ମାନବୀୟ ରୂପରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥାଆନ୍ତି । ଏଥିରେ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ

ଚରିତ୍ର ମାନବ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରୁ ହିଁ ଆସି ଥାଆନ୍ତି । ପୁଣି କେବେ କେବେ ମାନବୀକରଣ ଚରିତ୍ର ଆଧିକ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ।

କେହି ବିଦ୍ଵାନ ପ୍ରତୀକ ନାଟକକୁ ଅନ୍ୟ ତିନି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରି ଏହାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତୀକ ନାଟକ, ଆଂଶିକ ପ୍ରତୀକ ନାଟକ ଏବଂ ଗୌଣ ପ୍ରତୀକ ନାଟକ-ଏହି ଭଳି ତିନୋଟି ବିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତୀକ ନାଟକରେ ସମସ୍ତ ଚରିତ୍ର କିମ୍ବା କଥାବସ୍ତୁ ପ୍ରତୀକ ରୂପରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇ ଆଦ୍ୟତ୍ତ ଭାବରେ ହିଁ ରହିଥାଏ । ଏହାକୁ ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରତୀକ ନାଟକ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇପାରେ । ସେମାନେ ଭାରତେୟ ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକକୁ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ କିନ୍ତୁ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବା ଉଚିତ୍ ହେବ ନାହିଁ । ଯଦିଓ ଏହା ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକର ଛାୟାନୁବାଦ, ତଥାପି ଏଥିରେ ଅଧାରୁ କିଛି କମ୍ ଚରିତ୍ର ପ୍ରତିନିଧି ଶ୍ରେଣୀୟ ହୋଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ଅଧିକ ଚରିତ୍ର ମାନବୀକରଣ ଦ୍ଵାରା ମଞ୍ଚରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳମାତା, ଆଶା, ନିର୍ଲଜ୍ଜତା, ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦେବ, ସର୍ବନାଶ, ସେନାପତି, ରୋଗ, ଆଳସ୍ୟ, ମଦିରା, ଅନ୍ଧକାର, ରାଜ ବିଦ୍ରୋହ ତଥା ଉତ୍କଳ ଭାଗ୍ୟ (ଏଥିରୁ ଅଧିକାଂଶ ଚରିତ୍ର ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକରେ ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି) ପ୍ରଭୃତି ଚରିତ୍ରର ମାନବୀକରଣ ହୋଇଛି ଏବଂ ସଭାପତି, କଟକ ବାସୀ, ଗଞ୍ଜାମବାସୀ, କବି, ଏଡିଟର ପ୍ରଭୃତି ଚରିତ୍ର ନିଜ ନିଜ ଗୋଷ୍ଠୀର ପ୍ରତିନିଧି ସ୍ଵରୂପ ଉପସ୍ଥାପିତ ରହିଛନ୍ତି । ଉଭୟ ନାଟକର ଚରିତ୍ରପଞ୍ଜି ପ୍ରାୟ ସମାନ ରହିଥିବା ସ୍ଥଳେ ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାର ଆଲୋଚକ ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ ଶୁଦ୍ଧ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତୀକ ନାଟକ ବୋଲି କହିବାର କାରଣ କଣ ତାହା ବୁଝିହୁଏ ନାହିଁ । ରାଜକବି ନିଜ ଚରିତ୍ର ଗୁଡିକୁ ଉତ୍କଳୀୟତାର ସ୍ପର୍ଶ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକର କଥାବସ୍ତୁ ଆତ୍ମିକ ଦେଶ ତଥା ଜାତି ପ୍ରୀତିରେ ଭାସ୍ବର ହୋଇଛି । ଓଡିଶାର ତତ୍କାଳୀନ ଦୈନିକ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କୁ ବିଷାଦିତ କରିଛି । ଯୋଗୀର ସଂଳାପ ମାଧ୍ୟମରେ ନାଟ୍ୟକାର ନିଜର ମାନସିକ ଉଦ୍‌ବେଗ ପ୍ରକାଶ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି, “ମୁଁ କଣ କରିବି ? ମୁଁ କୁଆଡକୁ ଯିବି ? ହେ ଉତ୍କଳମାତା, ତୋହର ଏହି ଦୁରବସ୍ଥା ଦେଖି ମୁଁ ତୋହର ସନ୍ତାନ ହୋଇ କିପରି ସହ୍ୟ କରି ରହିପାରିବି ? ହାୟ ! ବିଧାତା କଣ ଜନନୀର ଏହି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଖାଇବାକୁ ମୋ କପାଳେ ଲେଖାଥିଲା” ! (ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ପୃ-୨ ପ୍ରଥମ ଦୃଶ୍ୟ) ରାଜକବି ଜାତିପ୍ରୀତିରେ କିଭଳି ଓତପ୍ରୋତ ଭାବରେ ସିକ୍ତଥିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କର ଏହି ବ୍ୟାକୁଳ ଆତ୍ମ ଜିଜ୍ଞାସାରୁ ଜଣାପଡିଥାଏ । ମନେ ରଖିବାକୁ

ହେବ ଯେ, ଓଡ଼ିଶା ସେତେବେଳେ ସୁଦ୍ଧା ଏକ ଅନ୍ଧାରୀ ମୁଲକ । ଏଠାରେ ଅବିସମ୍ଭବିତ ନେତା ମଧୁସୂଦନ ଦାସ ସେଇମାତ୍ର ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ ମାଧ୍ୟମରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଦେଶ ଗଠନର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି । ଉପାତ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ ଖତିଆଳ ତତ୍କାଳୀନ ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ ପ୍ରଭିନ୍ତର ଅଧୀନସ୍ଥ । ଜାତୀୟ ଜୀବନର ଏହି ଘତିସନ୍ଧି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସେହି ଅଞ୍ଚଳର ଜଣେ ରାଜପୁତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତିର ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁ ବ୍ୟାକୁଳତା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, ତାହା କ୍ୱଚିତ୍ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ବାମଣୀ, ଉତ୍ତର ଓଡ଼ିଶାର ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଏବଂ ବାଲେଶ୍ୱରକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟତ୍ର ରାଜପୁରୁଷ ମାନଙ୍କର ଏଭଳି ଜାତିପ୍ରୀତି ଏବଂ ରାଗାଦୁରାଗ ପ୍ରାୟ ବିରଳ କହିଲେ ଚଳେ । ରାଜକବି କେବଳ ଏହାର ତତ୍କାଳୀନ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନିରୂପଣ କରିବାକୁ ଯାଇ କହିଛନ୍ତି, “ଯଦି ଉତ୍କଳ ଭାଦୁଗଣ ସମାଜରେ ମଦ୍ୟ, କୁବିଦ୍ୟା, ଭୀରୁତ୍ୱ, ଅନୈକ୍ୟ ନ ପଶିଥାନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ଉତ୍କଳର ଭାଗ୍ୟ ସହସା ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇ ନ ଥାଆନ୍ତା” । (ତତ୍ତ୍ୱେବ-ପୃ ୨୨/୩) ବାଲ୍ୟ ବିବାହ, ବହୁ ବିବାହ, ବୃଦ୍ଧ ବିବାହ ଏବଂ ବ୍ୟଭିଚାର ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତି ଆସକ୍ତି ହିଁ ଉତ୍କଳର ତତ୍କାଳୀନ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ବୋଲି ନାଟ୍ୟକାର ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ବିଶେଷ କରି ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ତତ୍କାଳୀନ ଯୁବ ସମାଜକୁ ଯେଉଁଭଳି ଭାବରେ ବ୍ୟଭିଚାରୀ କରି ପକାଇଛି, ତାହାହିଁ ତାଙ୍କର ଚିନ୍ତାର କାରଣ ହୋଇଛି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ, ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାଭିମାନୀଙ୍କର ମଦ୍ୟାସକ୍ତି ଯେ, ସମାଜ ଜୀବନ ପ୍ରତି କିଭଳି କ୍ଷତିକାରକ ତାହା ନାଟ୍ୟକାର ମର୍ମେ ମର୍ମେ ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ, ଅବିଚାରିତ ମଧ୍ୟପାନ ସମାଜ ପାଇଁ କିଭଳି ରୁରୁତର ସମସ୍ୟାମାନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା, ତାହା ତତ୍କାଳୀନ ପତ୍ରପତ୍ରିକା, ଗଳ୍ପ, ଉପନ୍ୟାସ, ନାଟକାଦିରୁ ଜଣା ଯାଇଥାଏ । ଏହି ନୂତନ ବ୍ୟାଧିଟି ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ନ ଥିଲା, ଏବଂ କେତେକ ବଙ୍ଗବାସୀ ମଦୁଆ ଏହି ମହାବ୍ୟାଧିଟିକୁ ଆଣି ଓଡ଼ିଶାରେ ପୁରାଉଛନ୍ତି ବୋଲି ସେକାଳର ଜଣେ ପତ୍ରପ୍ରେରକ ଦାପିକାର ସମ୍ପାଦକଙ୍କୁ ଲେଖି ଜଣାଇଥିଲେ । ଏହି ମଦ ସମ୍ପର୍କରେ ଭଣ୍ଡ ମଦ୍ୟପ ମାନଙ୍କର ମତବ୍ୟକୁ ଶାଣିତ ବ୍ୟଙ୍ଗ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଛି ଏହିଭଳି, ମଦିରା ଆମ୍ଭ ପରିଚୟ ଦେଇ କହୁଛି, “ଭଗବାନ୍ ସୋମଙ୍କର ମୁଁ କନ୍ୟା ଅଟେଁ । ପ୍ରଥମତଃ, ବେଦ ମଧୁ ନାମରେ ମୋର ଆଦର କଲା । ପଶ୍ଚାତ୍ ଦେବତାମାନଙ୍କର ପ୍ରିୟ ହେବାରୁ ସୁରା ବୋଲାଗଲା” । (ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା-ପୃ-୧୮, ଚତୁର୍ଥ ଦୃଶ୍ୟ) ।

ପବିତ୍ର ଉତ୍କଳ ଭୂମିର ଅତୀତ ଗୌରବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସାମ୍ପ୍ରତିକ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କ ମନରେ ଦେଶ ପ୍ରେମର ସ୍ଫୁଲିଙ୍ଗ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମନ୍ତେ ରାଜକବି ଲେଖିଛନ୍ତି, “ଆହା, ଏହି ସେହି ଭୂମି ଅଟେ, ଯେକି କୌଣସି ସମୟରେ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଗଣ୍ୟମାନ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ ଯହିଁରେ ଦେବବାଣୀ ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ଉତ୍କଳ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ” । (ତତ୍ତ୍ୱେବ-ଷଷ୍ଠ ଦୃଶ୍ୟ) ଉତ୍କଳମାତାର ଏହି ବରପୁତ୍ର କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଉତ୍କଳ ଠାରୁ ଦୂରରେ ଏବଂ ଉପାନ୍ତ ଅଞ୍ଚଳରେ ଥାଇ ସୁଦ୍ଧା ଓଡ଼ିଶା ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ କିଭଳି ସଦା ଚିନ୍ତିତ ଥିଲେ ତାହା ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ । ସେହିଭଳି ଭୟ ଆଶଙ୍କା ବିରୁଦ୍ଧଭାବ ଏବଂ ରୋଗବ୍ୟାଧି ଇତ୍ୟାଦି ଦେଶର ପ୍ରଗତିର ଗତିକୁ ଶୁଥ କରିଦେଇଥିବାରୁ ଏସବୁଠାରୁ ସତର୍କ ଦୂରତ୍ୱ ରକ୍ଷା କରିବା ଉଚିତ୍ ବୋଲି ମଣିଷ ଏକପ୍ରକାର ନିଷ୍ଠେଷ୍ଟ ଏବଂ ନିରୁଦ୍ୟମ ହୋଇଯାଏ । କର୍ମବାଦ ବଦଳରେ ନିୟତିବାଦ ଉପରେ ଦୃଢ଼ ଆସ୍ଥାଶୀଳ ହୋଇଉଠେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାଣୁତ୍ୱ ଜାତୀୟ ଜୀବନକୁ ଗ୍ରାସ କରିଯାଏ । ଭୀତତ୍ରସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ସର୍ବଦା ଆତ୍ମରକ୍ଷା ତତ୍ପର ହୋଇଥିବାରୁ ଦେଶ ବା ଜାତିର କି ଉନ୍ନତି ଅବା କରିପାରିବ ? ତେଣୁ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଇ ନାଟ୍ୟକାର ଯଥାର୍ଥରେ କହିଛନ୍ତି, “ବିରୁଦ୍ଧ ମୁହିଁ ଦେଶ ହତକାରୀ, ଭାଇବନ୍ଧୁରେ ପାରେ ଭିନ୍ନ କରି” (୧) (ତତ୍ତ୍ୱେବ-ଚତୁର୍ଥ ଦୃଶ୍ୟ) ଭୟ- “ଅନିଷ୍ଟ ପ୍ରତିପାଦକ ଭୟ ମୋର ନାମ” । ଏହି ସବୁ ଚରିତ୍ର ମୂଳ ନାଟକ ଭାରତଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ ନାହିଁ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ସଂଗୃହୀତ ତଥ୍ୟ, ପ୍ରତିଭାର ଅମୃତ ସ୍ୱର୍ଷରେ କେଉଁଭଳି ଚିରନ୍ତନ ସୃଷ୍ଟିରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଛି, ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେଇ କବିବର ରାଧାନାଥ ଲେଖିଥିଲେ, “ପୁରାତନରେ ନୂତନତା ଏବଂ ଆନ୍ତରରେ ମୌଳିକତା ପ୍ରତିଫଳିତ କରିବା ପ୍ରତିଭାର ବିଧି ପ୍ରତିପାଦିତ ଅଧିକାର ଅଟେ” । ଏଣୁ ସେ ଜଣେ ଯଥାର୍ଥ ଜାତୀୟତାବାଦୀ ଏବଂ ଜନଦରଦୀ ନାଟ୍ୟକାର ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ଆନ୍ତର ଚରିତ୍ର ଏବଂ ଘଟଣାରେ ସେ କିଛି ନୂତନତା ସୃଷ୍ଟି କରି ଏବଂ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଏଥିରେ ଉତ୍କଳୀୟତାର ଆରୋପ ଘଟାଇ ସ୍ୱମୌଳିକ ଚିନ୍ତାର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳର ଅଧଃପତନରେ ଦୁଃସ୍ୱତ କବି ଚିତ୍ତ ଯେଉଁଭଳି ବ୍ୟଥିତ ଏବଂ ଅବସନ୍ନ ହୋଇ ଏହାର ଜାତୀୟ ଦେବତା ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଅନୁଯୋଗ ଜଣାଇ ବିଳାପ କରି ଉଠିଛି, “ଆହେ ନୀଳଗିରି ଉତ୍କଳେ ପୂଣ୍ୟସ୍ଥାନ ବୋଲାଉ / କାହିଁକି ରହିଛ ନିର୍ଲଜ୍ଜେ ଦେଶ ଦୁଃଖ ଅନାଇ ! ଆଲୋ ! ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳେ ନିର୍ଲଜ୍ଜେ ଖେଳୁ ଫିଙ୍ଗି ତରଙ୍ଗ / ଦେଖୁଛୁ ତୋର ଖେଳିବା ସ୍ଥଳ ଦିଶେ

ବିଭଜ୍ଞ", (ତତ୍ତ୍ୱେବ-ଷଷ୍ଠ ଦୃଶ୍ୟ) । ମୋଟାମୋଟି ଭାବରେ ତେଣୁ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ଉତ୍କଳୀୟ କବି ସୂଚିତ ନାଟକର ସର୍ବତ୍ର ଉତ୍କଳୀୟତାର ସ୍ପର୍ଶ ବୋଲି ଦେଇଛନ୍ତି । ଏ ଗୁଡ଼ିକ ତାଙ୍କର ମୌଳିକତାର ପରିଚାୟକ । ଦେଶ ଏବଂ ଜାତିର ଚିନ୍ତା ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକର ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କୁ ଯେଉଁଭଳି ଭାବରେ ବ୍ୟାକୁଳ କରିଛି, ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର କବି ମଧ୍ୟ ସେଇଭଳି ବିବ୍ରତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ନାଟକ ମାଧ୍ୟମରେ କିଛି କରିବାର ବ୍ୟଗ୍ରତା ହିଁ ତାଙ୍କୁ ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା କୁ ଆଧାର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିନେବା ପାଇଁ ପ୍ରେରିତ କରିଛି । ଅନ୍ୟଥା ରାଜକବିଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିର ସର୍ବତ୍ର କେବଳ ନିଜ ଦେଶ ଓ ଜାତିର ପରିଚୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ଭାରତ ଚିନ୍ତାକୁ ଠେଲି ଦେଇଛି । ଜଣେ ଦେଶ ହିତୈଷୀର ଏହାହିଁ ହେଉଛି ଯଥାର୍ଥ ପରିଚୟ ।

ସବୁଠାରୁ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ହେଉଛି, ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ପରିଣତି । ଏହି ନାଟକରେ କେବଳ ଷଷ୍ଠ ଅଙ୍କରେ ଭାରତ ଭାଗ୍ୟର ଉପସ୍ଥିତି ରହିଛି । ଦେଶର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦର୍ଶନରେ ସେ ଯେମିତି ଉପହାସ କରି ଉଠିଛି । ଶେଷରେ ଭାରତର ନବଜୀବନ ଲାଭର କୌଣସି ସମ୍ଭାବନା ନ ଥିବାର ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି, ଭାରତଭାଗ୍ୟ ନିଜ ବକ୍ଷରେ ଛୁରିକାଢ଼ାତ କରି ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରୁଛି । ଜଣା ଯାଉଛି, ଜଞ୍ଜେଇ ପ୍ରଶାସନରେ ଭାରତରେ ନବଜୀବନର ପ୍ରଭାବ ଯେଉଁ ସବୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଇ ହେଉଥିଲା ଅନ୍ତତଃ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଚଳନ ଫଳରେ ଦେଶରୁ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ କୁସଂସ୍କାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁ ପଦକ୍ଷେପ ମାନ ନିଆଯାଉଥିଲା କିମ୍ବା ଦେଶରେ ଶିଳ୍ପ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରସାର ଘଟାଇବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ ମାନ ଆରମ୍ଭ ହେଉଥିଲା, ଭାରତେନ୍ଦୁଙ୍କର ତାହା ଉପରେ ବିଶେଷ ଆପ୍ତା ନଥିଲା । ସମ୍ଭବତଃ ଭାରତର ପରାଧୀନତାକୁ ସେ ଏହାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥିଲେ ଏବଂ ନିକଟ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଏଥିରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇବାର କୌଣସି ସମ୍ଭାବନା ନଥିବାରୁ ସେ ଭାରତ-ଭାଗ୍ୟର ଆତ୍ମହତ୍ୟାରେ ନାଟକର ଯବନିକା ପାତ କରାଇଥିଲେ । ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ସେତେବେଳକୁ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସ (୧୮୮୫) ସ୍ଥାପିତ ହୋଇ ସାରିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଏହି ମଞ୍ଚରୁ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ବିଷୟ ଚିନ୍ତା କରାଯାଇ ନାହିଁ ଏବଂ ଜାତିର ପିତା ମୋହନଦାସ କରମଚାନ୍ଦ ଗାନ୍ଧି ସେତେବେଳକୁ ନାବାଳକ ।

ଏଣୁ ତାଙ୍କ ସମୟର ସ୍ଥିତିରେ ଭାରତେନ୍ଦୁ ଆଶାର ସାମାନ୍ୟତମ କରିଣ ଟିକଏ ଦେଖିପାରି ନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ଭାରତର ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ପଥ ଖୋଜିପାଇ ନାହାନ୍ତି ! ସମ୍ଭବତଃ, ଏହି କାରଣରୁ ତହିଁରେ ଭାରତ-ଭାଗ୍ୟର ଅନ୍ତ ଘଟି ଚିରକାଳ ଲାଗି

ମାନସିକ ଦୃଢ଼ତା ବଦଳରେ ଘୋର ନୈରାଶ୍ୟର ବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଛି । ଅବଶ୍ୟ ଆଲୋଚକ ଦଶରଥ ଓଝା ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ ଏକ ଦୁଃଖାନ୍ତ ନାଟକ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । କାରଣ ଏଥିରେ ଭାରତର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ପ୍ରଧାନ କାରଣର ସୂଚକ ହୋଇଛି । ଭାରତ ଏଠାରେ ଅଚେତନାବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ି ରହିଥିବାର ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଛି । ଏହାର ମୃତ୍ୟୁ ଇଚ୍ଛିତ ଦିଆଯାଇନାହିଁ । ନାୟିକାର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇନଥିବା ସ୍ଥଳେ ଏହା ବିଷାକ୍ତ ହେବାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁଛି କୁଆଡ଼ୁ । ଡକ୍ଟର ଓଝାଙ୍କ ମତରେ ଏଥିରେ ଭାରତର ଦୈତ ରୂପର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ଯାହା ହେଉଛି ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ସ୍ୱପ୍ନର ଭାରତ । ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାଗ୍ୟାଧୀନ ଭାରତର ନିର୍ବାସନ ହୋଇଛି, ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର ସ୍ୱପ୍ନର ଭାରତ ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାଗ୍ୟାଧୀନ ଭାରତର ନିର୍ମାଣ ନ ହୋଇଛି, ସେତେଦିନ ଯାଏ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତର ଉଦୟ ହେବନାହିଁ । ଏଠାରେ ଏହି ଭାଗ୍ୟାଧୀନ ଭାରତର ନିଧନ ତେଣୁ କଥା ବସ୍ତୁର ଏକ ଆବଶ୍ୟକୀୟତା ପରିଣାମ । ଏହାର ବିଲୟରେ ହିଁ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତର ଉଦୟ । ତେଣୁ ନାଟକରେ କୌଣସି ନକାରାତ୍ମକ ବାର୍ତ୍ତା ଦିଆଯାଇନାହିଁ ବୋଲି ତାଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ । ଏଥିରେ କେବଳ ସେହି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କ୍ରାନ୍ତିର କଥା କୁହାଯାଉଛି, ଯାହା ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତର ଅରୁଣୋଦୟ ସୂଚକ । ନାଟକର ପଞ୍ଚମ ଅଙ୍କରେ ଦେଶହିତୈଷୀ ମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ସଭାର ପରି କଳ୍ପନା କରାଯାଉଛି, ତାହା ଅଳ୍ପଦିନ ତଳେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିବା ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସର ଏକ ସୂଚକ ମାତ୍ର । ଏଥିରେ ତତ୍କାଳୀନ ଭାରତୀୟ ନେତୃବୃନ୍ଦ (ପାରସୀ, ବଙ୍ଗୀୟ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଇତ୍ୟାଦି) ଅଛନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ କି ଜାତୀୟ ସ୍ୱାର୍ଥର ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଆତ୍ମବଳି ଦେବା ନିମନ୍ତେ ସର୍ବଦା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଏବଂ ଏହାହିଁ ହେଉଛି ଭାରତର ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ଏକ ବିରାଟ ସମ୍ଭାବନାର ସୂଚନା, ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏଇଥିରୁହିଁ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଥିଲା ।

ଆମର ରାଜକବି ମାତ୍ର ଏସବୁ କଟିଳତା ମଧ୍ୟକୁ ନ ଯାଇ ଭାରତୀୟ ନାଟ୍ୟ ପରମ୍ପରାର ଅନୁସରଣରେ ନାଟକଟିକୁ ଅନାବଶ୍ୟକ ରକ୍ତପାତ ଏବଂ ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରୁ ରକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକ ବିଷୟରେ ସେ କାଳରେ ଯେଉଁ କଠୋର ସମାଲୋଚନା ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରୁ ସେ କିଛି ଶୁଣି ବା ପଢ଼ି ଥାଇ ପାରନ୍ତି । ତେଣୁ ନିଜ ନାଟକର ଶେଷାଂଶକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବର୍ତ୍ତିତ କରି, ସେ ଏହାକୁ ମିଳନାତ୍ମକ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଶେଷ ଦୃଶ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ ଭାଗ୍ୟ ଭାରତ-ଭାଗ୍ୟ ଭଳି ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବାକୁ ଯିବା ସମୟରେ ଜନୈକ ଜଂରେଜ ପ୍ରବେଶ କରି ତାକୁ ଡରୁଥିବା ନିବୃତ୍ତ କରି କହୁଛି, “ହଁ ହଁ ଏିସା ମରୁ

କରୋ, ଉତ୍ତରକୁ ଭାଗ୍ୟ ! କ୍ୟା ତୁମ୍ଭ ନିହିଁ ଜାନଟା କି ଉତ୍ତରକୁ ମାଟା ଦୁଖକେ ସବବ୍ ବେହୋସ୍ ହେ, ଗର୍ଭସ୍ତମେଷ୍ଟ କେ ହୁକୁମ୍ ହୋ ଗୟା (ତତ୍ତ୍ୱେବ ଶେଷାଂଶ-ସ୍ତସ୍ତ ଦୃଶ୍ୟ) ଏଠାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖ ପାଉଥିବାରୁ ଉତ୍ତରମାତା କେବଳ ହତଚେତନ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ବାସ୍ତବରେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇନାହିଁ-ଜଣେ ଜ୍ୱରରେ ଦୂରା ଏହା ଶୁଣାଇ ନାଟ୍ୟକାର ଦୁଇଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନ କରିଛନ୍ତି । (୧) ଦର୍ଶକ ହୃଦୟରେ ଉତ୍ତରର ଭବିଷ୍ୟତ ସମ୍ପର୍କରେ ଗଭୀର ଆଶାର ସଂଚାର (୨) ଜ୍ୱରରେ ମାନବର ସହଯୋଗ ତଥା ସମର୍ଥନରେ ଯେ ଉତ୍ତରର ଉନ୍ନତି ସମ୍ଭବ — ଏ ବିଷୟରେ ଦୃଢ଼ ଆଶ୍ୱା ପ୍ରାପନ । ଭାରତୀୟ ନାଟ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ଗଭୀର ଜ୍ଞାନ ରଖୁଥିବା (ନାଟକ ରଚନା ପ୍ରଣାଳୀ ନାମକ, ଏ ବିଷୟର ଏକ ସ୍ତମ୍ଭ ରଚନା କରିଥିବାରୁ) ନାଟ୍ୟକାର ଜାଣିଥିଲେ ଯେ, ସାଧାରଣ ଦର୍ଶକ ନିମ୍ନତ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱ ବା ଦର୍ଶନର ଜଟିଳତା ମଧ୍ୟକୁ ଯିବାକୁ ଚାହାଁନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ ନାଟକରୁ ନିରୋଳା ଆନନ୍ଦ ହିଁ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଚାହାଁନ୍ତି । ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକର ଗୁଡ଼ ତତ୍ତ୍ୱ (ଯଦି ତହିଁରେ କିଛି ଥାଏ) ଦର୍ଶକ ମାନଙ୍କୁ ଛୁଇଁ ପାରି ନଥିବାରୁ ହିଁ ନାଟକକୁ ନିନ୍ଦା କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ନିମନ୍ତେ ଆମ ନାଟ୍ୟକାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ଜଣେ ଜ୍ୱରରେ ମାଧ୍ୟମରେ ଉପରକୁ ନେଇ ଆସିଛନ୍ତି । ପୁଣି ଭାରତେନ୍ଦୁ ତାଙ୍କର ସ୍ୱଦେଶୀ ପକ୍ଷପାତିତା ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁଭଳି ରାଜରୋଷର ଶିକାର ହୋଇଥିଲେ, ତାହା ରାଜକବିଙ୍କର ଅଜ୍ଞାତ ନଥିବ । ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ରଚିତ ହେବା ବେଳକୁ ନାଟ୍ୟ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ବିଲ ପାସ୍ ହୋଇନଥିଲା । ଉତ୍ତର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ରଚିତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ କିନ୍ତୁ ତାହା ଏକ ଆଇନ୍‌ରେ ପରିଣତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଏଥିପାଇଁ ସରକାରୀ ଅନୁମୋଦନର ପ୍ରୟୋଜନ ହେଉଥିଲା । ରାଜକବି ଏସବୁ ଝମେଲାକୁ ନିଜ ନାଟକକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଜ୍ୱରରେ ଟିଏକୁ ଉତ୍ତରର ଦ୍ରାଶ୍ୟକର୍ତ୍ତା ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରିଦେଇ ଅନାହୃତ ରାଜରୋଷରୁ ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ସହିତ ନିଜ ଦୂର ଦୃଷ୍ଟିର ପରିଚୟ ମଧ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ ଜ୍ୱରରେ ଅମଳରେ ହିଁ ୧୯୩୭ ମସିହାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶ ଗଠିତ ହେଲା ।

ତଃ ଓଢାକର ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ କେବଳ ଏତିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହୋଇପାରେ ଯେ, ପ୍ରଥମେ ସରଳକୁ ଜଟିଳ ରୂପ ଦେଇ ତହିଁରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ସ୍ପଷ୍ଟ ସମସ୍ୟାର ନିରୂପଣ ଏବଂ ତାହାର ସମାଧାନ ହେଉଛି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରଚାରର ଏକ ପ୍ରମାଣିତ ମାର୍ଗ । ସେ ସ୍ପଷ୍ଟ ବିଦ୍ୟା

ସୁନ୍ଦର ଭଳି ଏକ ସାଧାରଣ ପ୍ରେମ କାହାଣୀକୁ ଏକ ପ୍ରତୀକ ଧର୍ମୀ କାହାଣୀ ବୋଲି ଜନ୍ମନା କରି ଏହାକୁ ଅଧିକ ଜଟିଳ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଏଥିରେ ଦୁଇ ପ୍ରଣୟୀ (ବିଦ୍ୟା ଓ ସୁନ୍ଦର) ହେଉଛନ୍ତି ବିଦ୍ୟା ଓ ବୁଦ୍ଧିର ପ୍ରତୀକ । ବୁଦ୍ଧି ଓ ତ୍ୟାଗକୁ ବାଦ୍ ଦେଇ ବିଦ୍ୟାର ପ୍ରାପ୍ତି ଏକ ଅସମ୍ଭବ ବ୍ୟାପାର । ତେଣୁ ଯେଉଁ ରାଜପୁତ୍ର ମାନେ ବିର ଓ କୌଳିନ୍ୟରେ ବିଦ୍ୟାକୁ ପାଇବାର କାମନାରେ ଆସିଥିଲେ ସେମାନେ ପରାବୃତ ହୋଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ବୁଦ୍ଧିଦୀପ୍ତ ଏବଂ ତ୍ୟାଗର ମନ୍ତ୍ରରେ ଉଦ୍‌ଜୀବିତ ସୁନ୍ଦର ଏଥିରେ ସଫଳତା ଲାଭ କରୁଛି । ଅତତଃ ବିଦ୍ୟା ତାହାର ଅଧୀନତା ବରଣ କରିନେଉଛି । ଏହା ପଡ଼ିବାକୁ ବେଶ୍ ଭଲ ଲାଗୁଛି । ମାତ୍ର ଭୁଲିଗଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ ଯେ, ବିଦ୍ୟା ସୁନ୍ଦର ଆଧାର ହେଉଛି ସେଠାର ଏକ ଲୋକ ଗଢ଼ । ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ ହେଉଛି ଯାହାର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏଥିରୁ ତତ୍ତ୍ୱର ଅନୁସନ୍ଧାନ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ । ତଃ ଓଃ। ସେହି କାର୍ଯ୍ୟଟିକୁ ଭଲ ଭାବରେ କରିଛନ୍ତି ।

ଉପସଂହାରରେ ତେଣୁ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ‘ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା’, ଭାରତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ନାଟକର ଆଧାରରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ରାଜ କବିଙ୍କର ମୌଳିକତାର ପରିଣାମ ନିତାନ୍ତ କମ୍ ନୁହେଁ । ବିଶେଷତଃ, ଉତ୍କଳୀୟ କବିଙ୍କର ସୃଷ୍ଟିରେ ଜାତୀୟତାର ଯେଉଁ ସ୍ୱସ୍ତ୍ର ଏବଂ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ରୂପ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଛି, ହିନ୍ଦୀ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ରଚନାରେ ତାହା ସେଭଳି ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ଅତିରିକ୍ତ ଆତ୍ମନିଷ୍ଠତା ହେଉଛି ପ୍ରତୀକ ନାଟକର ଦୁର୍ବୋଧତାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ । ‘ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା’ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଷ୍ଠ ନହୋଇ ଜାତି ନିଷ୍ଠ ହୋଇଥିବାରୁ ଏସବୁ ବିବାଦର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ରହିଛି । ତେବେ ନାଟକଟି ସେ ଯୁଗରେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଥିବ, ଏଥିରେ କିଛି ସନ୍ଦେହ ଅଛି । କାରଣ ମୋଟ ଉପରେ ଭାବାତ୍ମକ ଚରିତ୍ରକୁ ମଣିଷ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିନେବା ଭଳି ବୁଦ୍ଧି ସାଧାରଣ ଦର୍ଶକର ନ ଥାଏ । ନାଟକରେ ପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର ଯଥାର୍ଥ କିମ୍ବା ନୁହେଁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଣ୍ଡିତ ମାନଙ୍କ ବିବାଦ ଶେଷ ହୋଇନାହିଁ । ପ୍ରତୀକବାଦୀମାନଙ୍କ ମତରେ ଏଥିରେ ସ୍ଥୁଳ ବଦଳରେ ସୂକ୍ଷ୍ମର ପ୍ରତିବିଧାନ ହୋଇଥିବାରୁ ଉଭୟ ଅର୍ଥକୁ ବୁଝି ନାଟକର ଯଥାର୍ଥ୍ୟ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ଅସୁବିଧା ହୋଇଥାଏ । ଏଥିପାଇଁ ଅମ୍ଭସନ ପ୍ରମୁଖ କେତେକ ଆଲୋଚକ ପ୍ରତୀକ ନାଟକକୁ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ନାଟକ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ ନ କରି ଏହାକୁ କେବଳ ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ମାନ୍ୟତା ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିଯୋଗ ତ ଆହୁରି ଅନେକ

କରାଯାଇଛି । ତେବେ ଯୁରୋପର ନାଟ୍ୟକାର ମେଟରଲିକ୍, ଇଭ୍‌ସେନ, ବର୍ଣ୍ଣାଡ ସ',
ତଥା ଭାରତର ନାଟ୍ୟକାର ରବୀନ୍ଦ୍ର ନାଥ, ମୋହନ ରାଜେଶ୍ୱରୀ, ବାଦଲ ସରକାର,
ବିଜୟ ଚେନ୍ନୁଲକର, ଗିରୀଶ କର୍ନାଡ୍ ଏବଂ ମନୋରଞ୍ଜନ ଦାସ ପ୍ରମୁଖ ଆଧୁନିକ
ନାଟ୍ୟକାର ମାନଙ୍କର ନାଟକର ସଫଳ ମଞ୍ଚାୟନରୁ ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି ଯେ,
ଏଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ପାଠ୍ୟ ଦୁହନ୍ତି, ଅଭିନେୟ ମଧ୍ୟ । ରାଜ କବିଙ୍କର 'ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା'
ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହି ରୀତିର ପଥକୃତ ନାଟକ ହୋଇଥିବାରୁ ସର୍ବଦା ସ୍ମରଣୀୟ ।

ଡକ୍ଟର ହେମନ୍ତ କୁମାର ଦାସ

୧୦୫ ପ୍ରଶାନ୍ତି ଏପାର୍ଟମେଣ୍ଟ

ଦେଉଳ ସାହି

କଟକ

(ଖଣ୍ଡିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତିର ଶତୋତ୍ତର ପଞ୍ଚବିଂଶ ସାମ୍ବତ୍ସରିକ ସମାରୋହ

- ୨୦୦୮ ଉପଲକ୍ଷେ ପ୍ରକାଶିତ ସ୍ମରଣିକାରୁ ଗୃହୀତ)

କପର୍ଦ୍ଦା ଜଣାଣ

ଶ୍ରୀ ମାତ୍ର ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ ଯୁବରାଜ ଖଡ଼ିଆଳଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ
 ଇଦାନାଁ କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନିଙ୍କ ଯତ୍ନାବଳରେ
 ପ୍ରଥମବାର ମୁଦ୍ରିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା

CUTTACK

Printed by the Cuttack Printing Company.
 1897

କପର୍ଦ୍ଦା ଜଣାଣ

ରାଗ-ଚିତାଦେଶାଞ୍ଚ

କୃତ୍ତିବାସ ଅରଣ ଚରଣ
 କରି ଭରସା ଗଲି ଶରଣ
 କାଳିକାରମଣ କରୁଛି ଜଣାଣ
 କୃପା କରି ରଖ ଦାନ ଜନ ହେ କପର୍ଦ୍ଦା । ୧ ।

ଖଟି ଥାଉଁ ଥାଉଁ ଶ୍ରୀ ଛାମୁର,
 ଖଣ୍ଡ ନାହିଁ କିପାଁ ଦୁଃଖ ମୋର
 ଖଟୁଛୁ ଧାରଣ ଖିଆଲ ନ ମଣ
 ଖେଦ ବଢ଼ିଲାଣି ବାରମ୍ବାର ହେ କପର୍ଦ୍ଦା । ୨ ।

ଗାତ ବିପତ୍ତିକି ଦେଖୁ ମୋର
 ଗଙ୍ଗାଧର କଲେଟି ଅନ୍ତର
 ଗଲି ଭାସି ମୁହିଁ ଗତି ଆଉ ନାହିଁ
 ଗଜାନନ ଜନକ ଉଦ୍ଧର ହେ କପର୍ଦ୍ଦା । ୩ ।

ଘଟେ ଜୀବ ଆଉଁ ଶୂଳପତି,
 ଘେନ କିହୁତେ ମୋର ବିନତି,
 ଦୁଃଖି ଯାଉ ମୋର ଘୋର ଦୁଃଖ ଭାର,
 ଦୃଶା କରିଲେ ନାହିଁ ମୋ ଗତି ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୪ ।

ଅଟେ ମୁହଁ ପାପୀରଣ ଶିଖା
 ଅଶୁଳରେ ନାହିଁକେ ମୋ ଶାଖା,
 ଅନନ୍ତ ଭୁବନ ଅନନ୍ତ ବୃଜିନ
 ଅନ୍ତ କରି କର ବାରେ ରକ୍ଷା ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୫ ।

ଚଉପାଶେ ଘେରି ଦୁଃଖ ଜାଳ,
 ଚମକାଇ କରୁଛି କଟାଳ,
 ଚରାଚର ପତି ଚାକର ଦୁର୍ଗତି
 ଚାହିଁବାର ଭଲ ନିକି ଭାଳ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୬ ।

ଛନ୍ଦୁ କରୁଛି ବିପତ୍ତି ତତି,
 ଛାୟା ଶ୍ରୀକରେ କର ଝଟତି
 ଛଦୁ ବିଚାରିବ ଛାଡ଼ିଯେବେ ଦେବ,
 ଛେଦିବ କେ ମୋହର ଦୁର୍ଗତି ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୭ ।

ଜଗତରେ ଯେତେ ଦୀନଜନ,
 ଜଣେ ହେଲେ ନାହିଁ ମୋ ସମାନ,
 ଜଳନ୍ଧର ଅରି, ଜାଣି ମୋ ଗୁହାରି,
 ଜବେ ହେଉ ମୋର ଅବଧାନ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୮ ।

ଝଙ୍କି ବେଳୁଁ ବେଳ ଦୁଃଖରାଶି,
 ଝାଡ଼ିଦେଲା ମୋ ତରୁ ବିଶେଷି
 ଝସକେତୁ ପର ଝଗଡ଼େ ନମାର,
 ଝଟିରେ ରକ୍ଷାକର ଆସି ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୯ ।

ନବଘନକୁ ଚାତକ ପରି,
 ନିରନ୍ତରେ ଅଛି ଅନୁସରି,
 ନିଖିଳ ଗୋସାଇଁ ନ ରଖିଲେ ମୁହଁ
 ନିଶ୍ଚେ ଗଲିଟି ବିପଦେ ସରି ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୧୦ ।

ଟେକ ପଣକୁ ଦୁମ୍ଭର ଦେଖି,
ଗାଣ ଭରସା ଅଛି ମୁଁ ରଖି,
ଟାପରା ନ ମଣି ଟେକର ପାଣି,
ଗାଳି ଦିଅ ମୋର ଦୁଃଖ ଶାଖି ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୧୧ ।

ତୁଳ ହୋଇ ମୋ ବିପଦ ରାଣି,
ଠିକ ବିବେକ ଦେଉଛି ନାଣି,
ଠଉରିବି କେହି ଠାବ ଦିଶୁ ନାହିଁ
ଠେକ ଦେଇ ରଖ କ୍ରଦୁଃଖି ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୧୨ ।

ଡରିଡ଼ରି ଯାଉଛି ମୋ ଦିନ
ଡଢ଼େଶା କଟା ବିହଙ୍ଗ ଯେସନ,
ଡାକିଧର ନିତ୍ୟେ ଡାକୁଛି ମୁଁ କେତେ,
ଡେର ନାହିଁ କିପାଁ ଥରେ କର୍ଷ୍ଣ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୧୩ ।

ଡକ୍କା ବାକୁ ଅଛି ତିନିପୁରେ,
ଡୋକି ବିଷ ରଖିଲ ଅମରେ,
ଡାଳେ ମୋ ଦୁରିତ ଜଳିବ ଇଷ୍ଟିତ
ଡାଳି ଦେଲେ କୃପା ନେତ୍ର ବାରେ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୧୪ ।

ଅତି ଆର୍ତ୍ତ ଜୀର୍ଣ୍ଣ କୃପେ ପତି
ଆକୁଳରେ ଯାଉଅଛି ବୁଡି
ଅର୍ଜବ ଅଖ୍ୟାତି ଆହେ ବିଶ୍ୱପତି
ଆଶ୍ରିତକୁ ଯେବେ ଦେବ ଛାଡି ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୧୫ ।

ତୁଳ ନୋହିବ ଚିତ୍ତା ଅନଳ,
ତାତିବାଜି ହେଉଛି ବିକଳ,
ତାରେଶ ଶେଖର ଦୁମ୍ଭ କୃପା ନିର,
ତରବରେ ମୋରେ ବାରେ ଡାଳ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୧୬ ।

ଥୟ ରହୁ ନାହିଁ ତିଳେ ଚିତ୍ତ
 ପ୍ଳାଶ୍ତ ତେଣୁ ନାହିଁ ମୋ ଆୟତ୍ତ,
 ସ୍ଥିରକର ଯଶ ସ୍ଥିରାରେ ମହେଶ୍ବ,
 ଥରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ମୋ ବାଞ୍ଛିତ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୧୭ ।

ଦକ୍ଷ ଦକ୍ଷକେ ହେଉଛି ବଣା,
 ଦିଗମ୍ବର ଦୁମ୍ଭ କୃପା ବିନା,
 ଦକ୍ଷପାଣି ଧରି ଦକ୍ଷା ଚର୍ମଧାରୀ
 ଦିଅ ପାପତାପ କରି ରୁନା ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୧୮ ।

ଧାତା ଲିହି ଥାଇ ଯାହା ଭାଲେ
 ଧାତିକାରେ ନାଶିପାର ହେଲେ,
 ଧରଣୀରେ ଏହି ଧେଣୁରା ପତର
 ଧୂମନେତ୍ର ଚାଳ ଦୁଃଖ ବେଳେ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୧୯ ।

ନିରାଶ୍ରୟ ଆଶ୍ରୟ ବୋଲାଉ
 ନିଜ ପ୍ରଭାବ ଥୋଇଛ କାହିଁ,
 ନିବେଦନ ଗିର ନ ଶୁଣିଲେ ମୋର
 ନିନ୍ଦା ଅରଜିବ ଭାବଗ୍ରାହୀ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୨୦ ।

ପ୍ରବଳୁଛି ବେଳୁଁ ବେଳ ଦୁଃଖ,
 ପାରି କର ଏଥୁଁ ପଞ୍ଚମୁଖ,
 ପାଳିଥିବା ଜନ ପାଉଛି କଷଣ,
 ପ୍ରଭୁ କୃପା ଅପାଇରେ ଦେଖ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୨୧ ।

ଫଟା କପାଳ, ପ୍ରାଣାକି ରଖ,
 ଫଣିଧର ନୁହ ହେ ବିମୁଖ,
 ଫୁରୁଣା ହେଲାଣି ଫିରାଦ ମୋ ଘେନ
 ଫାଟିଯାଉ ମନୁ ଘୋର ଦୁଃଖ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୨୨ ।

ବେଳୁଁ ବେଳ ଏ ତାପ ସରିତ,
ବଢି ଆସୁଅଛି ଅପ୍ରମିତ,
ବଞ୍ଚିବାକୁ ମୁଁ ବୁଝି ଦିଶୁ ନାହିଁ
ବେଗେ କୃପାନାବ କର ସ୍ଥିତ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୨୩ ।

ଭକୁଅଛି ମୁଁ ଦିବାଶର୍ବରୀ
ଭାମ ଯେବେ ନ କରିବ ପାରି,
ଭୟାନକାର୍ଯ୍ୟବେ ଭାସିବି ମୁଁ ଯେବେ,
ଭବେ ନିନ୍ଦା ହେବ ତ୍ରିପୁରାରି ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୨୪ ।

ମହାଭାରା ଦୁମ୍ଭେ ଉଦ୍ଧାରନ୍ତା,
ମହାବୃତକ ଦୁମ୍ଭେ କରତା,
ମଞ୍ଜ ହତକାରୀ ମନୋଜ ବଢ଼ରି
ମୋ ଏ ଦୁଃଖ ନିକି ବଳବନ୍ତା ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୨୫ ।

ଯଦ୍‌ଶାରେ ମଞ୍ଜିଲି ନିରତେ,
ଯାମ ଯୁଗ ହେଉଛି ପରତେ,
ଯାତକ ମୁ ହୋଇ ଯାତଜ୍ଞା କରଇ
ଯମିତ କର କଷ୍ଟ ଦୂରିତେ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୨୬ ।

ରଘୁନାୟକ ସୀତା ବିଛେଦେ
ରାମନାଥ ପୂଜିଲେ ପ୍ରମୋଦେ,
ରଘୁକର ଜିଣି ରାକ୍ଷସକୁ ହାଣି,
ରାମା ଆଣିଲେ ଦୁମ୍ଭ ପ୍ରସାଦେ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୨୭ ।

ଲକ୍ଷ୍ମଣର ଅଗ୍ରଜ ଦୁମ୍ଭକୁ,
ଲକ୍ଷ୍ମଣଲା, କି ନକଲ ତାକୁ,
ଲବ ମାତ୍ରକରେ ଲେଖାକଲ ତାରେ
ଲୋକ ମଧ୍ୟେ ଧନଦ ପଦକୁ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୨୮ ।

ବଧକରି ଅନ୍ଧକ ଅସୁର
 ବିଶ୍ୱମ୍ଭରା ଭାରା କଳ ଦୂର,
 ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଠାକୁର ବିପତ୍ତି ମୋହର
 ବିଚାରିଲେ ଏ କେତେ ମାତର ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୨୯ ।

ଶିବ ସର୍ବଦା ଆପଣ ବୋଲି,
 ଶଙ୍କା ତେଜି ଶରଣ ପଶିଲି,
 ଶିଶୁ ଶଶଧର ଶୋଭିତ ଶେଷର
 ଶୀଘ୍ର ନରଣ୍ଡଲେ ଭାସିଗଲି ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୩୦ ।

ସର୍ବ ପର୍ବତଜା ମନହର
 ସର୍ପରାଜ ରାଜିତ ହୃଦର,
 ସକଳ କରତା ସଦାନନ୍ଦ ଦାତା,
 ସଦା ଆସି ମୋ ହୃଦେ ବିହର ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୩୧ ।

ସତଅର୍ଦ୍ଧପୁରେ ବସିତ ଯେ
 ସତାନନ ତାତ ପଦ କଞ୍ଚେ
 ସତ୍ସର୍ବ ତେଜିଣ, ସତ୍ପ୍ରଞ୍ଜ ହୋଇଣ,
 ସତ୍ପଦ ମୋ ଚିତ୍ତ ହୋଇ ଭଜେ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୩୨ ।

ହର ହର ଏ ଘୋର ବେଦନା,
 ହରିପାରିବ କେ ତୁମ୍ଭ ବିନା,
 ହୈମବତୀ ପତି ହୃତାଞ୍ଚ ଦୁର୍ଗତି,
 ହଜିଯାଉଛି ମୋର ଚେତନା ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୩୩ ।

କ୍ଷତି କ୍ଷୟ କରି ମୁକ୍ତିଧାମ
 କ୍ଷମେ ଦେଇ କ୍ଷାମେ କର କ୍ଷମା,
 କ୍ଷୁଦ୍ରଜୀବ ମୋରେ, କ୍ଷତ୍ରାହୁଅ ବାରେ
 କ୍ଷୋଭେ ବୋଲେ ଶ୍ରୀବୀରବିକ୍ରମ ହେ କପର୍ଦ୍ଦୀ । ୩୪ ।

— ସମାପ୍ତ —

ଶ୍ରଦ୍ଧାର୍ଥ - ପଦ (୨୬) ଯମିତ = ଛେଦିତ

ପଦ (୩୪) କ୍ଷାମେ = ଦୁର୍ବଳତା

ସୁବକ ରାଜ

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ ଯୁବରାଜ

ଖଡ଼ିଆଳ କ ଦ୍ଵାରା

ପ୍ରଣୀତ

କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀଙ୍କ ପ୍ରକାଶନରେ

୧ମ ବାର ପ୍ରକାଶିତ

CUTTACK

Printed by the Cuttack Printing Company
1897

ସୁବକରାଜ

ତବ ମହିମାର ସୀମା ନ ଜାଣିଲି କିଛିହେ,
ତଥାପି ସ୍ମୃତି କରଣେ ମନ ବଳାଇଛି ହେ ଶଙ୍କର । ୧ ।

ବ୍ରହ୍ମାଦି ତବ ମହିମା ଅବଧି ନ ଜାଣି ହେ,
ତବ ସୁବ ନିରନ୍ତରେ ରଚୁଥାନ୍ତି ପୁଣି ହେ ଶଙ୍କର । ୨ ।

ଯାହାକୁ ଯେତେକ ଜଣା ତୁମ୍ଭର ମହିମା
ସ୍ମୃତିକଲେ ଦୋଷ ଛାଡ଼ି କର ତାରେ କ୍ଷମା ହେ ଶଙ୍କର । ୩ ।

ଏଣୁ ଅଜାଣର ସୁବେ ନ ଘେନିମା ଦୋଷ,
ଯାହା ମହିମାକୁ ଶେଷ ନ କରିବେ ଶେଷ ହେ ଶଙ୍କର । ୪ ।

ତବ ମହିମାକୁ କିଛି କରିଣ ବର୍ଣ୍ଣନ,
ଇଚ୍ଛିଛି ପବିତ୍ର କରିବଇଁ ମୋ ବଚନ ହେ ଶଙ୍କର । ୫ ।

ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ରୁଦ୍ର ନାମେ ଭବେ ହୁଅ ଯାତ,
ଯେଉଁ ନାମ ଧ୍ୟାୟ ଉକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ମୁକତ ହେ ଶଙ୍କର । ୬ ।

ଲୀଳା ଅବତାର ତବ ଏହି ତ୍ରୟ ନାମ ହେ,
ଅଛି ଉକ୍ତ ଜନ ମନ ହେବାକୁ ବିଶ୍ରାମ ହେ ଶଙ୍କର । ୭ ।

ଯାଗାଦି ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟେ ତୁମ୍ଭେଟି କରତା
ଯାହାର ନାମ କାର୍ତ୍ତନେ ମଜ୍ଜନ୍ତି ଦେବତା ହେ ଶଙ୍କର । ୮ ।

ସଂସାର କରତା ପ୍ରଭୁ ଅଟ ନିରାକାର ହେ,
ସର୍ବଦେବ ମଧ୍ୟେ ତବ ନାମ ଏକା ସାର ହେ ଶଙ୍କର । ୯ ।

ଅବିଚାର ଜନେ ତର୍କ କରୁଥାନ୍ତି ମନେ ହେ,
ନିରାକାର ସଂସାରକୁ ରଚିଲେ କେସନେ ହେ ଶଙ୍କର । ୧୦ ।

ଯେବେ ଏମନ୍ତ କୁତର୍କ ଜନେ ନ ହୁଅନ୍ତା
ପାପୀ ବୋଲି ସଂସାରରେ ନାମ କି ରହନ୍ତା ହେ ଶଙ୍କର । ୧୧ ।

ତବ ଇଷ୍ଟ ଅନୁସାରେ କାହା କାହା ଚିତ୍ତ ହେ,
ବିତର୍କ ଭାବରେ ଭୁଲୁଅଛି ଅବିରତ ହେ ଶଙ୍କର । ୧୨ ।

ସଂସାରେ ବିଭିନ୍ନ ମତେ ଦେବତା ପୂଜନ୍ତି,
ସର୍ବ ଉପାସନା ତୁମ୍ଭ ଠାରେ ହୁଏ ସ୍ଥିତି ହେ ଶଙ୍କର । ୧୩ ।

ରଜୁ କୁଟିଳ ଗାମିନୀ ନଦ ନଦୀ ଜଳ
ଶେଷେ ଜଳଧରେ ଯଥା ହେଉଛନ୍ତି ଠୁଳ ହେ ଶଙ୍କର । ୧୪ ।

ବାୟୁ ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ମିଳି ପାରଇକି କାହିଁ,
ତୁମ୍ଭ ବିନା ଜଗତରେ ଆଉଅଛି କେହି ହେ ଶଙ୍କର । ୧୫ ।

ତବ ଅଥୟ ମୂରତି କଳିବା ଆଶାରେ
ଦିନେ ବ୍ରହ୍ମା ନାରାୟଣ ଗଲେ ତୁମ୍ଭଠାରେ ହେ ଶଙ୍କର । ୧୬ ।

ଜଟାରୁ କେତକୀ ପୁଷ୍ପ ବ୍ରହ୍ମା ଆଶିବାକୁ
ଗମିଲେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବକୁ ବିଷ୍ଣୁ ପଶିଲେ ତଳକୁ ହେ ଶଙ୍କର । ୧୭ ।

ଲୋଭୁ କେତେ କଳ୍ପ ଜଟା ନ ଭେଟିଲେ ଧାତା
ବିସ୍ମୟ ହୋଇ କରନ୍ତେ ଚିତ୍ତେ ବହୁ ଚିନ୍ତା ହେ ଶଙ୍କର । ୧୮ ।

ଅର୍ଦ୍ଧବାଟେ ଦେଖିଲେ କେତକୀ ପଡେ ଖସି
 ଅନନ୍ତ ମୂରତି ଶିବ କହିଲା ବିଶେଷି ହେ ଶଙ୍କର ।୧୯।
 କେତେ କଳ୍ପ ହେଲା ଖସି ଜଟାରୁ ଅଇଲି,
 ଆଜ ଅବଧୁ ମୁଁ ମହାତଳ ନ ପାଇଲି ହେ ଶଙ୍କର ।୨୦।
 ଚମକୃତ ହୋଇ ବ୍ରହ୍ମା କେତକୀ କି ଘେନି
 ସଙ୍ଗେ ଆସୁଁ ଶିଖାଇଲେ କାହାବୋଲ ମାନି ହେ ଶଙ୍କର ।୨୧।
 ଜଟା ମଧୁ୍ୟ ଲୋଡି ମୁହିଁ ଆଣିଲିଜ୍ଞ ତୋତେ,
 ସାକ୍ଷୀ କଲେ କହିବୁ ତୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଅଗ୍ରତେ ହେ ଶଙ୍କର ।୨୨।
 ବିଷ୍ଣୁ ନ ପାଇଣ ଅନ୍ତ ଭେଟିଲେ କି ତହିଁ,
 ବୋଇଲେ ଅଥୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଥୟ ମିଳୁ ନାହିଁ ହେ ଶଙ୍କର ।୨୩।
 ବ୍ରହ୍ମା ବୋଇଲେ କେତକୀ ଆଣିଲିଜ୍ଞ ମୁହିଁ,
 ବିଷ୍ଣୁ ପୁଛାକଲେ ବହୁ ଚମତ୍କାର ହୋଇ ହେ ଶଙ୍କର ।୨୪।
 କେତକୀ ବୋଇଲା ଜଟା ମଧୁ୍ୟ ଆଣିଛନ୍ତି,
 ଏହା ଶୁଣି ବିସ୍ମୟ ହୋଇଲେ ରମାପତି ହେ ଶଙ୍କର ।୨୫।
 ଭ୍ରମି କେତେ କଳ୍ପ ମୁଁ ଯେ ନ ପାଇଲି ଅନ୍ତ,
 ଜଟାରୁ କେତକୀ ବ୍ରହ୍ମା ଆଣିଲେ କେମନ୍ତ ହେ ଶଙ୍କର ।୨୬।
 ଏହି କଥା ବିଷ୍ଣୁ ଯୋଗ ବଳରେ ଜାଣିଲେ,
 କେତକୀ ଆସନ୍ତେ ବ୍ରହ୍ମା ବାଟରୁ ଆଣିଲେ ହେ ଶଙ୍କର ।୨୭।
 କେତକୀ ମିଥ୍ୟା କହିଲା ଯହୁଁ ବିଷ୍ଣୁ ଆଗେ,
 ଶିବଙ୍କୁ ଯୋଗ୍ୟ ନୋହୁ ତୁ ବୋଇଲେ ବିରାଗେ ହେ ଶଙ୍କର ।୨୮।
 ତହୁଁ ଆସି ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ତବ କୃପା ଆଶେ ହେ,
 ଲକ୍ଷେ ପଙ୍କଜ ଥୋଇଣ ପୂଜିଲେ ହରଷେ ହେ ଶଙ୍କର ।୨୯।
 ତାଙ୍କ ଭକ୍ତି ବୁଝିବାକୁ କପଟ କରିଲ ହେ,
 ଲକ୍ଷେ ପଙ୍କଜରୁ ଏକ ପଙ୍କଜ ହରିଲ ହେ ଶଙ୍କର ।୩୦।
 ପୂଜିବାର ବେଳେ ଏକ ପଦ୍ମ ହେଉଁ ଉଣା,
 ବିସ୍ମିତ ହୋଇଣ ବିଷ୍ଣୁ କଲେକ ଭାବନା ହେ ଶଙ୍କର ।୩୧।
 ନିଶ୍ଚୟ ହୋଇଲା ଯହୁଁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ମନେ ହେ,
 ନିଜ ନେତ୍ର ପଦ୍ମ ଭାବି ମଜ୍ଜିଲେ ପୂଜନେ ହେ ଶଙ୍କର । ୩୨।

ନୟନ ଜାତନ କାଳେ ଜାଣି ତାଙ୍କ ମନ ହେ,
 ହରଷରେ ବର ଯାଚି ଦେଲ ତ୍ରିଲୋଚନ ହେ ଶଙ୍କର । ୩୩ ।
 ବରଦାନ କାଳେ ବିଷ୍ଣୁ କହିଲେ ଏମନ୍ତ ହେ,
 ବିନା ଆୟୁଧରେ କେହି ପାଳିବି ଜଗତ ହେ ଶଙ୍କର । ୩୪ ।
 ଚରାଚର ରକ୍ଷା ଅର୍ଥେ ଦେଲ ସୁଦର୍ଶନ ହେ,
 ବୋଇଲ ପାଳନ କର ଏବେ ତ୍ରିଭୁବନ ହେ ଶଙ୍କର । ୩୫ ।
 ଏଣୁ ଭାବେ ତବ ସେବା ନୁହେ ଅକାରଣ,
 ଯାର ଯେଉଁ ମନୋରଥ ହୁଅଇ ପୂରଣ ହେ ଶଙ୍କର । ୩୬ ।
 ଦଶ ଶିର ଉପାଡ଼ିଣ ପୂଜିଲା ରାବଣ,
 ପ୍ରିୟ ଭକ୍ତି ଜାଣି ହେଲ ବରଦ ଆପଣ ହେ ଶଙ୍କର । ୩୭ ।
 ତ୍ରିଭୁବନ ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟକୁ ପାଇଲା ରାବଣ,
 ତବ ପାଶେ ବିଶ୍ବବାହୁ ପଶିଲେ ଶରଣ ହେ ଶଙ୍କର । ୩୮ ।
 ସବୁ ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ ପାଇଣ ହୋଇ ବିହ୍ବଳିତ,
 ନିଜ ସ୍ଥାନ କଇଲାସ କରୁଁ ଉତ୍ତୋଳିତ ହେ ଶଙ୍କର । ୩୯ ।
 ସେହି କାଳେ ଯୋଗ ଧାରଣାରେ ଥିଲ ବସି,
 ସଭୟେ ଅମିକା ଆସି କହିଲେ ବିଶେଷି ହେ ଶଙ୍କର । ୪୦ ।
 ଶୁଣି ଉମାଙ୍କର ବାଣି ସ୍ଥିତ ପ୍ରକାଶିଲ ହେ,
 ବାମ ପାଦ ଅଙ୍ଗୁଳିକୁ କିଛି ଚାପିଦେଲ ହେ ଶଙ୍କର । ୪୧ ।
 ଅଚଳ ସହିତେ ଦୈତ୍ୟ ପଶିଲା ପାତାଳେ,
 ନ ଜାଣି ମୁଁ ଦ୍ରୋହ କଲି ତାକିଲା ଆକୁଳେ ହେ ଶଙ୍କର । ୪୨ ।
 ଭକ୍ତ ବଞ୍ଚଳ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ପଣ ଆଚରିଲ,
 ପୂର୍ବ ସେବା ଅନୁସ୍ମରି ତହୁଁ ଉଦ୍ଧରିଲ ହେ ଶଙ୍କର । ୪୩ ।
 ତବ ପ୍ରସାଦରୁ ପୁଣି ବାଣୀପୁର ଶୁରେ,
 ତ୍ରିଭୁବନ ଯାକ ଆସି ଖଟିଲେ ପୟରେ ହେ ଶଙ୍କର । ୪୪ ।
 ସକଳ ଭୁବନେ ସେହି ହୋଇ ଅଧିକାରୀ,
 ଆନ ଜନକୁ ରଣନା କଲା ଦୃଶ ପରି ହେ ଶଙ୍କର । ୪୫ ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ ବିଭୂତି ବାଣୀସୁର ପକ୍ଷ,
 ତୁମ୍ଭ ସବା ଯୋଗୁଁ ପ୍ରାଣୀ ଲଢ଼ି ପାରେ ମୋକ୍ଷ ହେ ଶଙ୍କର । ୪୬ ।
 ସମୁଦ୍ର ମନ୍ଥନ କାଳେ ବିଷ ହେଉଁ ଜାତ,
 ଦେଖୁ ସୁରାସୁରଗଣେ ହୋଇଲେ ଚକିତ ହେ ଶଙ୍କର । ୪୭ ।
 ବିଷ ଜ୍ୱାଳା ଦେଖି ପାଶେ ନ ପଶିଲେ କେହି,
 ଭାଲିଲେ ଏ ବିଷ ଯୋଗୁଁ ନାଶ ଯିବ ମହୀ ହେ ଶଙ୍କର । ୪୮ ।
 ଆରତ ହୋଇଣ ସ୍ତୁତି କଲେ ସୁରଗଣ,
 ଜାଣି ତାଙ୍କ ଦୁଃଖ ବିଷ ଭକ୍ଷିଲ ତକ୍ଷଣ ହେ ଶଙ୍କର । ୪୯ ।
 ବିଷ ପାନ କରି ନୀଳକଣ୍ଠ ବୋଲାଉଛ,
 ଜଗତେ ବିପଦ ନାଶ ବୀରାକୁ ବଢ଼ିଛ ହେ ଶଙ୍କର । ୫୦ ।
 ତୁମ୍ଭ କୃପା ବଶୁଁ ଇନ୍ଦ୍ର ସ୍ବର୍ଗେ ଅଧିକାରୀ,
 ଏହି କଥା ନ ଜାଣି ସେ ସୁରକୁ ହକାରି ହେ ଶଙ୍କର । ୫୧ ।
 ତାକୁ ଆଜ୍ଞା ଦେଲା ଦୁହିଁ ଯାଇ ଏହି କ୍ଷଣ,
 ସଦାଶିବେ ପୁଲକ୍ଷର କରିବୁ ମୋକ୍ଷଣ ହେ ଶଙ୍କର । ୫୨ ।
 ସୁର ବୁଝିଲା ତୁମ୍ଭକୁ ଆନ ଦେବ ଭଳି,
 ଶର ସନ୍ଧାନ କରନ୍ତେ ନିଜେ ଗଲା ଜଳି ହେ ଶଙ୍କର । ୫୩ ।
 କାକୁତ୍ସ୍ଥ ହୋଇଣ ସ୍ତବ କଲେ ଦେବଗଣେ,
 ଏଣୁ ସୁରକୁ ରଖିଲ କେବଳ ସୁରଣେ ହେ ଶଙ୍କର । ୫୪ ।
 ତୁମ୍ଭ ଠାରେ ଦ୍ରୋହ କରା କେବେ ନୁହେଁ ଭଲ,
 ଦ୍ରୋହ କଲେ, ଅବଶ୍ୟତି ହୁଏ ଅମଙ୍ଗଳ ହେ ଶଙ୍କର । ୫୫ ।
 ଏକ ଅସୁର ବ୍ରହ୍ମାକୁ ସେବାରେ ମନାଇଁ,
 ବର ପାଇ ବିଚାରିଲା ଗିଳିବାକୁ ମହୀ ହେ ଶଙ୍କର । ୫୬ ।
 ବ୍ୟାଘ୍ର ରୂପେ ଆସିଲା ସେ ଭକ୍ଷିବ ଜଗତ,
 ଏଣୁ ତ ସକଳ ପ୍ରାଣୀ ହୋଇଲେ ଚିତ୍ତିତ ହେ ଶଙ୍କର । ୫୭ ।
 ଉପାୟ ରଚିଣ ବ୍ୟାଘ୍ର ଆଗେ କଲ ନୃତ୍ୟ,
 ଚରଣ ଚାଳନ୍ତେ ମହୀ ହୋଇଲା କମ୍ପିତ ହେ ଶଙ୍କର । ୫୮ ।

ଭୁଜ ବିନ୍ୟାସକୁ ନ ଅଣିଲା ଦୁଇ ଧ୍ରୁବ,
 ଜଟା ମଣ୍ଡଳେ ଡାଡିତ ହୋଇଲା କି ନନ୍ଦ ହେ ଶଙ୍କର । ୫୯ ।
 ସନ୍ଧ୍ୟା କାଳେ ନୃତ୍ୟ ଯହୁଁ କଲ କୁଦୁହଳେ,
 ଚମତ୍କାର ହୋଇ ଦୈତ୍ୟ ଅନାଇଛି ଭୋଳେ ହେ ଶଙ୍କର । ୬୦ ।
 ଏହିପରି ମହା ରଖି ଅଛ କେତେ ବାର,
 ନୋହିଲେ କି ଆଜ ଯାଏ ରହନ୍ତା ସଂସାର ହେ ଶଙ୍କର । ୬୧ ।
 ତ୍ରିପୁରାସୁରକୁ ଯେବେ କରିଥିଲ ହତ,
 ଏ ମଞ୍ଚ ମଣ୍ଡଳ ହୋଇଥିଲା ତବ ରଥ ହେ ଶଙ୍କର । ୬୨ ।
 ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ସେ ରଥରେ ଅଙ୍ଗ,
 ବ୍ରହ୍ମା ସାରଥୀ ପଣରେ ଥିଲେ ଦୁମ୍ଭ ଆଗ ହେ ଶଙ୍କର । ୬୩ ।
 ଭିଆଇଣ ଥିଲ ଧନୁ ଅଚଳ ନାୟକ,
 ପୁଣି ବିଷ୍ଣୁ ହୋଇଥିଲେ ତହିଁରେ ଶାୟକ ହେ ଶଙ୍କର । ୬୪ ।
 ଶେଷଦେବ ଧନୁର୍ଭୁଣ ହୋଇଲେ ଯୋଜିତ,
 ବୀର ବେଶେ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଭୁ ହୋଇଲ ସଜ୍ଜିତ ହେ ଶଙ୍କର । ୬୫ ।
 ଚାରି ବେଦ ହିଁ ଘୋଟକ ଜଳଧି ଦୁର୍ଗିର,
 ଏତେ ଉପକରଣରେ ନାଶିଲ ଅସୁର ହେ ଶଙ୍କର । ୬୬ ।
 କିଞ୍ଚିତରେ ତାକୁ ନାଶି ପାର ଲକ୍ଷେ ବାର,
 ଦୃଶପରି ଛାମୁରେ ସେ ଅଟଇ ଦୁମ୍ଭର ହେ ଶଙ୍କର । ୬୭ ।
 ତ୍ରିପୁରକୁ ନାଶିବାକୁ ନୁହ ଏ ଭିଆଇ,
 ଯେଣୁ ପ୍ରଭୁ ତବ ଚିତ୍ତ ସ୍ବତନ୍ତରେ ଥାଇ ହେ ଶଙ୍କର । ୬୮ ।
 ନିଜ ସୁତା ସନ୍ଧ୍ୟା ରୂପ ଦେଖି ବ୍ରହ୍ମା ଚିତ୍ତ,
 ପଞ୍ଚଶର ଶର ଘାତେ ହେଲା ବିହ୍ବଳିତ ହେ ଶଙ୍କର । ୬୯ ।
 ରମଣ ମାନସେ ଯହୁଁ ଧାତା ଗଲେ ପାଶ,
 ଭୟେ ସନ୍ଧ୍ୟା ପଳାଇଲା ଧରି ମୁଗୀ ବେଶ ହେ ଶଙ୍କର । ୭୦ ।
 ବିରଞ୍ଚ କୁରଙ୍ଗୀ ପଛେ ପଛେ ଗୋଡାବତ୍ସେ,
 ସଂଧ୍ୟା ତବ ପାଦେ ଆଶ୍ରେ କଲାକ ଦୂରିତେ ହେ ଶଙ୍କର । ୭୧ ।

ସନ୍ଧ୍ୟା ଦୁଃଖ ଜାଣି ବ୍ୟାଧି ରୂପେ ସେହି ସ୍ଥାନ,
ଧନୁର୍ବାଣ ଧରି କରେ ଦେଇ ଦରଶନ ହେ ଶଙ୍କର । ୭୨ ।

ପରମେଷ୍ଠି ହୋଇ କଷ୍ଟ ଭୟେ ପଳାଇଲେ,
ବୁଲିବୁଲି ତ୍ରିଭୁବନେ ଠାବ ନ ପାଇଲେ ହେ ଶଙ୍କର । ୭୩ ।

ଯହୁଁ ତିନି ପୁରେ ଠାବ ନ ପାଇଲେ କ୍ଷଣେ,
ପୁଣି ଶରଣ ପଶିଲେ ତୁମ୍ଭ ଶ୍ରୀ ଚରଣେ ହେ ଶଙ୍କର । ୭୪ ।

ସେହି ଦିନରୁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ଧରି ଅଛ ହସେ,
ତ୍ୟାଗ କରି ନାହିଁ ପ୍ରଭୁ ଆଜ ପରିଯନ୍ତେ ହେ ଶଙ୍କର । ୭୫ ।

ସକଳ ସୁରଙ୍କୁ ଘେନି ଦକ୍ଷ କଲେ ମଖ,
ତୁମ୍ଭ ବିଷୟରେ କିଛି ହୋଇଲେ ବିମୁଖ ହେ ଶଙ୍କର । ୭୬ ।

ଯହିଁ ଯଜ୍ଞ ବିଘ୍ନ ବିନାଶନ ଚକ୍ର ପାଣି,
ତଥାପି ସେ ଯଜ୍ଞ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୋହିଲାକ ପୁଣି ହେ ଶଙ୍କର । ୭୭ ।

ଯଜ୍ଞଶାଳା ଭାଙ୍ଗି ଦକ୍ଷ ଶିର ଉପାଡ଼ିଲ,
ଯଶ ରହିବାକୁ ଛାଗ ମଣ୍ଡକ ଯୋଡ଼ିଲ ହେ ଶଙ୍କର । ୭୮ ।

ଗଜ ଅକ୍ଷକ ଦମ୍ଭଜ ଆଦି ଦୁଷ୍ଟମାନ,
ତୁମ୍ଭଠାରେ ଦୈଷ ରଚି ହୋଇଲେ ନିଧନ ହେ ଶଙ୍କର । ୭୯ ।

ମାରକଣ୍ଡ ମୁନି ମୃତ୍ୟୁ ଠାରୁ ପାଇ ଭୟ,
ତୁମ୍ଭ ଶ୍ରୀ ଚରଣେ ସେବା କଲେ ଦେଇ ଲାଭ ହେ ଶଙ୍କର । ୮୦ ।

ସପତ ବରଷ ଆୟୁ ହୋଇବାରୁ ଶେଷ,
ଜାଣି ମୃତ୍ୟୁ ଦେବ ଆସି ହେଲା ପରବେଶ ହେ ଶଙ୍କର । ୮୧ ।

ଶ୍ରୀ ଚରଣେ ଶରଣାର୍ଥୀ ହୋଇଥିଲେ ବୁଦ୍ଧି,
ଭୟେ ମୃତ୍ୟୁଦେବ ତହିଁ ନପାରିଲା ପଶି ହେ ଶଙ୍କର । ୮୨ ।

ଦୂରେ ଥାଇ ମୃତ୍ୟୁ କଲା ବିବିଧ ଉପାୟ,
କେହି ରୂପେ ମୁନିଙ୍କର ନୋହିଲା ଅପାୟ ହେ ଶଙ୍କର । ୮୩ ।

ଯହୁଁ ତୁମ୍ଭ ପାଦ ପଦ୍ମେ ମୃତ୍ୟୁ କଲା ଦ୍ରୋହ,
ଆଖରକୁ ପାଇଲା ସେ ଆପେ ମହା ମୋହ ହେ ଶଙ୍କର । ୮୪ ।

ଗୁପ୍ତିଙ୍କର ସେବା ଦେଖି ହୋଇଲ ସଦୟ,
 ସପତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ ତାଙ୍କୁ କରିଲ ଅଭୟ ହେ ଶଙ୍କର । ୮୫ ।
 ସପତ ବରଷ ଆୟୁ କଲ କଳ୍ପ ସାତ,
 ମର୍ତ୍ତ୍ୟେ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ନାମ ସ୍ବୟଂ କଲ ଖ୍ୟାତ ହେ ଶଙ୍କର । ୮୬ ।
 ପୂର୍ବେ ମହିଷ ଦମ୍ଭଜ ପ୍ରବଳ ହୋଇଲା,
 ନିଜ ତେଜ ଅନଳରେ ତ୍ରିପୁର ଦହିଲା ହେ ଶଙ୍କର । ୮୭ ।
 ସଭୟେ ସକଳ ଦେବ ହୋଇ ଉପଗତ,
 ଶ୍ରୀ ଛାମୁରେ ଜଣାଇଲେ ଅସୁର ବୃତ୍ତାନ୍ତ ହେ ଶଙ୍କର । ୮୮ ।
 ଦୁମ୍ଭ କୃପା ବର୍ଣ୍ଣ ଦୁର୍ଗା ହୋଇ ଆବିର୍ଭୂତ,
 କୋପ ବହି ଦେବୀ ଦମ୍ଭଜକୁ କଲେ ହତ ହେ ଶଙ୍କର । ୮୯ ।
 ଦେବୀ କୋପ ଦେଖି ଦେବେ ଭୟ କଲେ ପୁଣି,
 ତବ ଶ୍ରୀ ଛାମୁରେ ଆରମ୍ଭିଲେ ସ୍ତୁତି ବାଣୀ ହେ ଶଙ୍କର । ୯୦ ।
 ଶୁଣି ଦେବ ସ୍ତୁତି ବାଣୀ ପ୍ରଶନ୍ନ ହୋଇଲ,
 ଅର୍ଦ୍ଧ ଅଙ୍ଗ ଦେଇ ଦୁର୍ଗା ଦେବୀଙ୍କି ରଖିଲ ହେ ଶଙ୍କର । ୯୧ ।
 ଅଭିମାନ ପାଇ ଜଣାଇଲେ ଯକ୍ଷରାଜ,
 ନିଜ ଧାମ ଅଳଙ୍କାରୁ ଦେଲ ଦେବରାଜ ହେ ଶଙ୍କର । ୯୨ ।
 ଯେ ଯାହା ଲଢ଼ଇ ତାକୁ ଦିଅ ସେ ବିଭୂତି,
 ସଂସାରେ ଅସାର ଯେତେ ତବ ଅଳଙ୍କୃତି ହେ ଶଙ୍କର । ୯୩ ।
 ବିହାର ସୁଶାନ୍ତ ସ୍ଥାନ ସଖା ଭୂତଗଣ,
 ଗଲେ ମୁଣ୍ଡ ମାଳ ମୋହେ ବିଭୂତି ଭୂଷଣ ହେ ଶଙ୍କର । ୯୪ ।
 ପାନପାତ୍ର ନିମିତ୍ତ କପାଳ ଅଛି କରେ,
 ନାଗରାଜ ହାର ପରା ବିରାଜଇ ଉରେ ହେ ଶଙ୍କର । ୯୫ ।
 ବ୍ୟାଘ୍ର ଚର୍ମ ଆସନ ଉତ୍ତରୀ ଗଜାନନ,
 ଦିଗମ୍ବର ବେଶେ ବୃଦ୍ଧ ବୃଷଭ ବାହନ ହେ ଶଙ୍କର । ୯୬ ।
 ଦୁମ୍ଭେ ତ ବିଚିତ୍ରକର୍ମା ଦୁମ୍ଭର ଚରିତ୍ର,
 ଶୁଣିଲେ ପଢ଼ିଲେ ଚିତ୍ତ ହୁଅଇ ଚକିତ ହେ ଶଙ୍କର । ୯୭ ।

ଦୁମ୍ଭ ଚରିତ ଇନ୍ଦ୍ରା କେ ପାରିବ ଭଣି,
 ବାରିଧି ବାଲୁକା କେବେ ହୁଅଇ କି ଗଣି ହେ ଶଙ୍କର । ୯୮ ।
 ଭକତ ବସନ୍ତ ବାମା ଉଦୁଛି ଜଗତେ,
 ଏ ଘେନି ଭରସା କିଛି ଅଛି ମୋର ଚିତ୍ତେ ହେ ଶଙ୍କର । ୯୯ ।
 ସ୍ବଚ୍ଛ ସ୍ବବ ତବ ପଦେ କଲି ମୁଁ ଅର୍ପଣ,
 ହର ମୋର ମନୋରଥ କରିବ ପୂରଣ ହେ ଶଙ୍କର । ୧୦୦ ।

— ସମାପ୍ତ —

କୁପାମୟୀ ଜଣାଣ

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ ସୁବରାଜଙ୍କ
 ବିରଚିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ

PRINTED BY S.B. RAI
 AT THE RAY PRESS CUTTACK - 1903

ଉତ୍ସର୍ଗ

କଲ୍ୟାଣ ଭାଜନ ଶ୍ରୀଜ ଶ୍ରୀ ସୁକ୍ତ ଧରଣୀଧର ଦେବ
 ରାଜା, କିଲ୍ଲା-ବଣେଇ

ମହାଶୟ,

ଆପଣଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟ ସରଳତା ଓ ଲୋକ ପ୍ରିୟତା ପ୍ରଭୃତି ଗୁଣାବଳୀରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ
 ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଚଉତିଶା ଆପଣଙ୍କ ନାମରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କଲି ।

। ଇତି ।

ଆପଣଙ୍କର

ମଙ୍ଗଳାକାଞ୍ଚୀ

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ

କୃପାମୟୀ ଜଣାଣ ।

କରୁଣା ସାଗରା ମାତଃ ପର୍ବତ ନନ୍ଦିନୀ
 କରେ ତ୍ରିଶୂଳ ଶୋଭଇ ପ୍ରସନ୍ନ ବଦନୀ
 କାପାଳୀ ମନମୋହିନୀ ସଙ୍କଟମୋଚିନୀ
 କର ବାରେ ଅନୁକମ୍ପା ମୋ ବିନତି ଘେନି,
 କୃପାମୟି ଗୋ

କଞ୍ଜ ପଦେ ହୋଇଛି ଆଶ୍ରୟୀ ଗୋ । ୧ ।

ଖର୍ବ କର ଗର୍ବ କେହୁ କଲେ ଶ୍ରୀଛାମୁରେ
 ଖର୍ବଖର୍ବ ପାପୀ ତାରୁଅଛ ସତତରେ
 ଖତିଧରି ମହିମା କେ ଲେଖିବ ସଂସାରେ
 ଖୋଜିଲେ ଭାରତୀ ଥୟ ନ କରିବେ ଥରେ,
 ଖଦୁହସ୍ତା ଗୋ

ଖଣ୍ଡ ମୋହର ଦୁଃସହ ବ୍ୟଥା ଗୋ । ୨ ।

ଗଞ୍ଜନା ଦିଅନ୍ତେ ଦୈତ୍ୟ ସୁରଗଣ ବ୍ୟସ୍ତେ
 ଗୁପ୍ତେ ଜଣାନ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ନାଶିଲ ଦୂରିତେ
 ଗରିଷ୍ଠ ସଙ୍କଟ ଆସି ପଡିଅଛି ମୋତେ
 ଗୁହାଗୁଛି ବାରମ୍ବାର ଘେନି ଦିବ୍ୟଚିତ୍ତେ
 ଗିରିସୁତା ଗୋ

ଗଲି ଭାସି କାହିଁ କେ ରଖନ୍ତା ଗୋ । ୩ ।

ଘୋଟି ନବଘନ ପରି ବେଳୁଁ ବେଳ ଦୁଃଖ
 ଘୋଡ଼ାଉଛି ମନାକାଶେ ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦତା ସୁଖ
 ଘୁଞ୍ଚିଅ କଷଣ ବାରେ ନ ହୋଇ ବିମୁଖ
 ଘୋର ବିପତ୍ତି ସାଗରେ ଭାସୁଛି ନିରେଖ
 ଘଟେଶ୍ବରି ଗୋ

ଘଡ଼ିଏ ହେଉଛି ଯୁଗ ପରି ଗୋ । ୪ ।

ଉଆଁସ ଶଶୀ ପରାୟ ହେଲା ତନୁ ମୋର

ଉଲ୍ଲେଦେ ପ୍ରାଣକୁ ଅଛି ଅଳ୍ପ ଅବସର

ଉପାୟ ନ ଦିଶେ କିସ କରିବି ଏଥର

ଉଗ୍ରତାରା ଗୋ

ଉଶାକର ଶୀଘ୍ରେ କଷ୍ଟ ଭାରା ଗୋ

| ୫ |

ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ପୁର ଯାକ ତୋହର ଆଶ୍ରିତ

ଚନ୍ଦ୍ରବୃତ ନୃତ୍ୟଦେଖି ହେଲୁ ବଶୀଭୂତ

ଚମୃତର ଦୁହିସିନା ପ୍ରାଣୀ ଚମୃବତ

ଚିରେ ବିଚାରିଲେ ସର୍ବେ ହୋଇବେ ତାଳିତ

ଚଣ୍ଡ ବତୀ ଗୋ

ଚାଣ୍ଡେ ଘୁଞ୍ଚାଅ ମୋ ତାପ ତାତି ଗୋ

| ୬ |

ଛଟପଟ ହୋଇ କେତେ ରଖିବି ଜୀବନ

ଛିଦ୍ରଜଗି ହସୁଛନ୍ତି ପ୍ରତିବାଦୀ ଜନ

ଛନ୍ଦୁ ନ ମଣି ମୋ ଗିର ହୋଇ ପରସନ୍ନ

ଛିଣ୍ଡାଅ ଏ ଚିତ୍ତାରଜ୍ଞ ହୋଇଛି ବନ୍ଧନ

ଛିନ୍ନ ମଞ୍ଜା ଗୋ

ଛିନ୍ନ ହେଲି ଦେଖ ମୋ ଅବସ୍ଥା ଗୋ

| ୭ |

ଜୟଶୀଳ ହୁଏ ପ୍ରାଣୀ କଲେ ତୋ ଅର୍ଚ୍ଚନା

ଜୟା ନାମେ ଏଣୁ ଖ୍ୟାତ ହୋଇଲୁ ଅପର୍ଣ୍ଣା

ଜଗତରେ ଜନକର ହୁଏ ଯେ କାମନା

ଜାଣି ବରଦାୟୀ ହେଉ ନ ହୋଇ ବିମନା

ଜଗନ୍ନାଥ ଗୋ

ଜାଗରୁକେ ! କର ମୋ ଉନ୍ନତି ଗୋ

| ୮ |

ଝଗଡ଼ରେ ନ ପକାଅ ଝଙ୍କଡ଼ ବାସିନୀ

ଝମିଟ ହେଲାଣି ମୋର ପକ୍ଷେ କଷ୍ଟବେନି,

ଝିଜାସ ଆଉ ସହି ନ ପାରେ କାତ୍ୟାୟିନୀ

ଝାସ ଦେବି ଜଳେ ନ ଘେନିଲେ ମୋ ଦୟିନୀ

ଝାଡ଼େଶ୍ୱରି ଗୋ

ଝଟିରେ କର ଏଥୁଁ ପାରି ଗୋ

| ୯ |

ଅର୍ଜୁନକୁ ମହାମାୟା ହୋଇଣ ପ୍ରସନ୍ନ
 ଅକ୍ଷୟ ଦୃଶ ପ୍ରଦାନେ କଲୁ ସନମାନ
 ଅନାୟାସେ କୁରୁବଳ କେଲେସେ ଛେଦନ
 ଅକଣ୍ଠକ ରାଜ୍ୟେ ମୁଧୁଷିର ଯେ ରାଜନ
 ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା ଗୋ

ଅତିରରେ ହରମୋ ବେଦନା ଗୋ । ୧୦ ।

ଟେକାଟେକି କଥା ବୋଲି ନୋହିବ ବିରସ
 ଟେକ ରକ୍ଷଣେ ମୋ କେହି ନାହିଁ ତୋ ସଦୃଶ
 ଟେକ କରୁଣାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ମୋର ଆଶ
 ଟିକିଏ ବିଳମ୍ବ ହେଲେ ହେବି ମୁଁ ବିନାଶ
 ଟଙ୍କ ହସ୍ତା ଗୋ

ଟେକି ରଖ ଯାଉ ଦୂରବସ୍ଥା ଗୋ । ୧୧ ।

ଠାବ କରିଛି ମାନସେ ଅଯୋନି ସମୃତା
 ଠେକ ଦେଇ ରଖ ମୋତେ ଶଙ୍କର ବନିତା
 ଠିକଠିକ କରି ଜଣାଇଲି ଜଗଜ୍ଞିତା
 ଠଉରିବି କେହ୍ନେ ତିଳେ ନନ୍ଦାତେ ମୃତୃତା
 ଠାକୁରାଣୀ ଗୋ

ଠୁଳ ପାପତାପ ଦିଅ ହାଣି ଗୋ । ୧୨ ।

ତରିଣ ଅହିଶରକୁ ରଘୁକୁଳ ପତି
 ତାକତେ ପ୍ରଶନ୍ନେ ବର ଦେଲୁ କାଳରାତି
 ତୁଇଁ ନୋହି ଗରୁଡକୁ ସୁମର ଝଟତି
 ତରି ପଳାଇବ ନାଗ ଶୁଭିଳା ଭାରତୀ
 ତାକେଶ୍ବରୀ ଗୋ

ତିଷ୍ଠିମ ତୋ ବାଜେ ଦିଗ ପୂରି ଗୋ । ୧୩ ।

ଜଳି ଯେବେ ଜୀବ ଯିବ ସ୍ତବ କରୁଁ କରୁଁ
 ଜାକିବାହୁ ପଛେ କି କରିବ ଶିବ ଭାରୁ
 ଜୋକିଲେ ସୁଧା କି ହେବ ମରଣ ଉତ୍ତାରୁ
 ଜର୍କା ଅଖ୍ୟାତି କେବଳ ବାଜିବ ଏଥୁରୁ
 ଜମହତା ଗୋ

କାଳେ ନ ଚଳୁଛି ମନୁ ଚିତ୍ତା ଗୋ । ୧୪ ।

ଇନ୍ଦ୍ରସଙ୍ଗେ ଦୃଢ଼ କରି କେତେକ ଅସୁର
 ଇତସ୍ତତଃ କରିବାରୁ ପକ୍ଷି ସ୍ବର୍ଗପୁର
 ଇର୍ଷାବହି ନାଶ କରି ଦୁଷ୍ଟ ନିଶ୍ଚାତର
 ଇକ୍ଷିତେ ନାଶିଲୁ ଦୁଃଖ ବୃନ୍ଦା ଅର୍ଜୁନର
 ଇନ୍ଦ୍ରାୟଣି ଗୋ

ଇନ୍ଦ୍ରାୟଣି କେ କରିବ ତୋ ବାଣୀ ଗୋ । ୧୫ ।

ତତ୍ତ୍ୱ ଜ୍ଞାନମାନେ ଧ୍ୟାନ କରନ୍ତି ତୋ ପଦେ
 ତତ୍ତ୍ୱାବଧାରକ ତାଙ୍କ ହେଉ ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦେ
 ତ୍ରିପୁର ଅଭରି ମନୋହାରିଣୀ ଶାରଦେ
 ତପୋବନ୍ଧି ଗୋ

ତୁରିତରେ ଫେଡ଼ ମୋ ଦୁର୍ଗତି ଗୋ । ୧୬ ।

ଦଶରଥ ଦୁଲେ ଶନି କରନ୍ତେ ସମର
 ଦେଶ ରକ୍ଷା ପାଇଁ ନୃପ ମୁଣ୍ଡିଲେ ଅପାର
 ଦିଶନ୍ତେ ବ୍ରହ୍ମ ନାୟକ ପ୍ରକାଶି ବ୍ୟାହାର
 ଦୈନ୍ୟ ଭାବେ ଆରମ୍ଭିଲେ ସ୍ତବକୁ ତୋହର
 ଦକ୍ଷସୁତା ଗୋ

ଦେଲୁ ଜୟ ଆଶି ପ୍ରଶନ୍ନତା ଗୋ । ୧୭ ।

ଧନୁର୍ଦ୍ଧର ରାମାନୁଜ ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ ନାଶେ
 ଧରି ତୋର ନାମ ଯୁଦ୍ଧେ ପଶନ୍ତେ ସାହସେ
 ଧାତିକାରେ ଜୟଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦେଲୁ ତାଙ୍କୁ ତୋଷେ
 ଧନ୍ୟବାଦ ଲଭିଲେ ସେ ମହାବୀର ବିଶ୍ୱେ
 ଧୂମ୍ରଗତେ ! ଗୋ

ଧରି ତୋଳ ଭାସିଲି ଦୂରିତେ ଗୋ । ୧୯ ।

ନିର୍ମାଖୀ ରକ୍ଷଣେ ଏକା ଦୁହି ଆବିର୍ଭୁତ
 ନାଶି ଦୁର୍ଗତିକି ଦୁର୍ଗା ନାମେ ହେଲୁ ଖ୍ୟାତ
 ନ ସହୁ ପରା ଏ ଚରାଚରକ ଆରତି
 ନ ଖଣ୍ଡିବୁ ଯେବେ ମୋର ଦୁଃସହ ଦୁଷ୍ଟତି
 ନାରସୁତା ଗୋ

ନିଖିଳରେ ହୋଇବୁ ନିନ୍ଦିତା ଗୋ । ୨୦ ।

ପରମ ବୈଷ୍ଣବୀ ମାତଃ ଭକ୍ତ ପରାୟଣୀ
 ପରଶୁ କୁଠାର ଖଡ୍ଗ ଖର୍ପର ଧାରିଣୀ
 ପାରାହ୍ ପୁଷ୍ପେ ଆରେହି କରୁ ଦୁ ଭ୍ରମଣି
 ପାଶ୍ୱେ ବେଡି ରହିଥାନ୍ତି ଯୋଗିନୀ ନିଃଶ୍ରେଣୀ
 ପୀତାମ୍ବରା ଗୋ

ପାପିଷ୍ଠ ଦନୁଜ ଦର୍ପହରା ଗୋ । ୨୧ ।

ଫଳ ଯାହା ବିହି ଲିହି ଆଏଟି କପାଳେ
 ଫଣିଧର ବାମା ତାହା ଜାଣୁ ଅବହେଳେ
 ଫାକ ଯେବେ ଅଛି ଭାଲେ କୃପାକରି ତିଳେ
 ଫଟା ଲଲାଟ ପ୍ରାଣୀ ମୁଁ ରକ୍ଷ ମହାତକ୍ତେ
 ଫଳଦାୟି ଗୋ

ଫେତ ମୋ ବେଦନା ମହାମାୟି ଗୋ । ୨୨ ।

ବନ୍ଧ ମୂଳ କରି ନାମ ଭଞ୍ଜୁ ଭଞ୍ଜୁ ତୋର
 ବିପଦରେ ଦାସ ଯେବେ ହେବ ନାରଖାର
 ବରାଭୟ ଦାତ୍ରୀ ଥରେ ସୁଚିତ୍ତେ ବିଚାର
 ବନ୍ଧ ମୁଷ୍ଟି ହେବାର କି ଉଚିତ ବେତାର
 ବଳବତି ଗୋ

ବହିବୁଟି ହାସାରେ ଅଖ୍ୟାତି ଗୋ । ୨୩ ।

ଭବପ୍ରଳୟରେ ବିଷ୍ଣୁ ହୋଇ ଜଳଶାୟୀ
 ଭୟେ ଚିତ୍ତାକେଳ ଧରା ହେଉ ଚିରସ୍ଥାୟୀ
 ଭୟକରୀ ଶକ୍ତି ରୂପା ଉମା ଅନନ୍ତାୟୀ
 ଭଦ୍ରକାଳି ଗୋ

ଭାସିଲା ପ୍ରାଣୀକୁ ରଖୁ ତୋଳି ଗୋ । ୨୪ ।

ମହିଷ ଦାନବ ତ୍ରାସେ ଦେବେ ହୋଇ ଭୀତ
 ମଧୁହାରୀ ପାଦ ପଦ୍ମେ ହୋଇଲେ ଆସ୍ଥିତ
 ମାଧବ ସ୍ବର୍ଗ ରକ୍ଷଣେ ହେବାରୁ ମୁକିତ
 ମାର ତାତ କ୍ରୋଧାନୁ ହୋଇଲୁ ସମୃତ
 ମାହେଶ୍ବରି ଗୋ

ମହୀ ଉଶ୍ବାସିଲୁ ଦୈତ୍ୟ ମାରି ଗୋ । ୨୫ ।

ଯୁଗାନ୍ତର ଭେଦେ କେତେ ନାମ ଅଛୁ ବହି
 ଯୋଗାସନେ ବସି ଯୋଗୀ ପାରିବେ କି କହି
 ଯୋଗ ମାୟାରେ ନିମଜ୍ଜି ରହିଅଛି ମୁହିଁ
 ଯଥାର୍ଥ ସ୍ମୃତି କରଣେ ସକ୍ଷ ମୋର ବାହିଁ
 ଯଶୋବନ୍ତି ଗୋ

ଯବେ ଯେତ ମୋ ହୃଦୟ ଭ୍ରାନ୍ତି ଗୋ । ୨୬ ।

ରକ୍ତବୀର୍ଯ୍ୟ ରକ୍ତ ଜାତ କଲୁ ସେନାଚୟ
 ରାକ୍ଷସ ସମର ଦେଖି ଦେବେ କଲେ ଭୟ
 ରକ୍ତ ପାତ କାଳେ ଅଙ୍ଗ କରିଣ ଉଦୟ
 ରଙ୍ଗେ ଅଙ୍ଗହାସେ ରକ୍ଷ କୁଳ କଲୁ କ୍ଷୟ
 ରକ୍ତାମ୍ବରୀ ଗୋ

ରଙ୍ଗେ ବିନାଶିଲୁ ଧରା ଭାରା ଗୋ । ୨୭ ।

ଲଘୁଜୀବ ମୁଁ ତୋର କି କରିବି ବର୍ଣ୍ଣନ
 ଲହଲହ ଜିହ୍ଵା ମା ଗୋ ଘୂର୍ଣ୍ଣିତ ଲୋଚନ
 ଲଲାଟ ପଟ ସିନ୍ଦୂର ଅତି ଶୋଭାବନ
 ଲମ୍ଫିଆଇ ଗଳ ଦେଶେ ନରମୁଣ୍ଡ ମାନ
 ଲଙ୍କେଶ୍ଵରୀ ଗୋ

ଲଘୁ କରି ପାରୁ ମହାଶିରି ଗୋ । ୨୮ ।

ବସିବାରୁ ସେନାପତି ପଦେ ଚଷ୍ମ ମୁଣ୍ଡ
 ବିଷାଦ ଘୋଡ଼ିଲା ସୁରେ କମ୍ପିଲା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ
 ବିବୁଧେ ସ୍ତବ ରଚିଲେ ହୋଇ ଏକ ରୁଣ୍ଡ
 ବିନାଶ କରି ଝଟି ଦାନବଙ୍କ ପିଣ୍ଡ
 ବିକରାଳି ଗୋ

ବହନେ ଦୈତ୍ୟକୁ ଦେଲୁ ଦଳି ଗୋ । ୨୯ ।

ଶୂନ୍ୟ ନିଶ୍ଚୂନ୍ୟ ନିରତେ କରୁଁ ଘୋର ରଣ
 ଶୋଣିତର ଶ୍ରୋତୃସ୍ପତୀ ହେଲା ପ୍ରସ୍ରବଣ
 ଶ୍ରୀ କରେ କୃପାଣ ଘେନି କରନ୍ତେ ପ୍ରୟାଣ
 ଶଙ୍କା ବହି ଦୈତ୍ୟ ବଳ ହେଲେ ଭଣଭଣ
 ଶାକାମ୍ବରୀ ଗୋ

ଶୀର୍ଷକ ଆଶିଲୁ ଦୈତ୍ୟ ମାରି ଗୋ । ୩୦ ।

ଷତାନନ ମାତ ମା ଗୋ ଜଗତ ରକ୍ଷିତା

ଷଟକର୍ମ ମାନଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିଟି କରତା

ଷତପ୍ରଜ୍ଞ ମୁହିଁ ମୋର ନାହିଁ ତିଳେ ଚେତା

ଷଡ଼ୈଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ ଦାନ କରି ବଡ଼ାଅ କ୍ଷମତା

ଷଡ଼ଭୁଜା ଗୋ

ଷଡ଼ଅର୍ଦ୍ଧ ଲୋକେ ପାଉ ପୂଜା ଗୋ । ୩୧ ।

ସର୍ବାଣୀ ଗିରିଜା ରଣଚଣ୍ଡୀ ଭଜରବୀ

ସର୍ବମଙ୍ଗଳା କାମାକ୍ଷୀ କାଳୀ ମହାଦେବୀ

ସର୍ବସହା ପାଳିନୀ ସ୍ଵଭାବେ ତୋ ପଦବୀ

ସର୍ବଦା ସେ ଶ୍ରୀ ପୟର ଯୁଗେ ଅଛି ସେବି

ସୁରେଶ୍ଵରି ଗୋ

ସକଟରୁ ବାରେ କର ପାରି ଗୋ । ୩୨ ।

ହଜି ଯାଉଅଛି ଜ୍ଞାନ ଥରକୁ ଥରକୁ

ହୋଇ ଏ ଆପଦ ଧ୍ଵାତ ଆକ୍ଳାଦେ ନେତ୍ରକୁ

ହେରମ୍ଭ ଜନନୀ ଥରେ କୃପା ତପନକୁ

ହୃଷ୍ଟେ ଉଦେ କର ଦୁଃଖ ପଳାଉ ଦୂରକୁ

ହୈମବତି ଗୋ

ହଜରାଣ ହେଲି ଦିନ ରାତି ଗୋ । ୩୩ ।

କ୍ଷଣ ଭଙ୍ଗୁର ସଂସାର ବୁଦ୍ଧବୁଦ୍ଧ ଆକାର

କ୍ଷତବ୍ରତ ପୁଣି ହେଉ ଅଛି ନିରନ୍ତର

କ୍ଷରିତ ହୁଏ ଭାବିଲେ ନେତ୍ର ନୀର ଧାର

କ୍ଷୟ କରି ପାପ କ୍ଷିପ୍ତେ ବାଞ୍ଛା ପୂର୍ଣ୍ଣକର

କ୍ଷମାଶୀଳେ ଗୋ

କ୍ଷୋଭେ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ ଗୋ । ୩୪ ।

— ସମାପ୍ତ —

ଶବ୍ଦାର୍ଥ - ପଦ (୧୩) ଭୁଲ୍ = ଖେଳରେ ହାରିବା ଅବସ୍ଥା ।

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ ଯୁବରାଜ କ ଦ୍ଵାରା
ବିରଚିତ

ଜନକଗୌରୀ କୋଇଲି

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଗୁରୁ କ ଦ୍ଵାରା
ସଂସ୍କୃତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ

ଖଡ଼ିଆଳ ଦୁର୍ଗ
ସନ୍ ୧୯୦୫

Printed at The Mardaraj Press,
RAMBHA

ଭୂମିକା

ଖଡ଼ିଆଳ ରାଜ୍ୟର ଯୁବରାଜ ମାନନୀୟ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ ମହୋଦୟଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରାଚୀନ ରୀତିରେ ରଚିତ କବିତା ସମୂହରୁ “ଜନକ ଗୌରୀ କୋଇଲି” ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରକାଶ କଲି । ଏହାର ରଚନା ସୁଲଳିତ ଏବଂ ଚିତ୍ରାକର୍ଷକ ଅଟେ । ଏହା ସାଧାରଣରେ ସମାଦୃତ ହେଲେ ଶ୍ରୀମାନ ଯୁବରାଜ ମହୋଦୟଙ୍କ ବିରଚିତ ଅପରାପର କବିତା ମାନ କ୍ରମରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ଚେଷ୍ଟା କରିବି ।

ଖଡ଼ିଆଳ ଦୁର୍ଗ
୯ । ୮ । ୧୯୦୫

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଗୁରୁ

କନକ ଗୌରୀ କୋଇଲି

କୋଇଲି

କନକ ଗଉରୀ ଶ୍ରୀ ହଜୁରେ

କହିବୁ ବେଦନା ମୋର ଅନେକ ପ୍ରକାରେ - ଲୋ କୋଇଲି । ୧ ।

କୋଇଲି

କ୍ଷିତି ରଜ ଖେଳା କାଳୁଁ ଧନ

ଖଟାଇଛି ଦାସ ପଣେ ଦେଇ ପ୍ରେମ ଧନ - ଲୋ କୋଇଲି । ୨ ।

କୋଇଲି

ବୁଣମଣିସଙ୍ଗ ଛତା ଦିବୁ

ବୁଣିତାର ଭାବ ମାନ କ୍ଷୀଣ ମୋର ତବୁ - ଲୋ କୋଇଲି । ୩ ।

କୋଇଲି

ଘେନାଘେନି କରି କୋଳେ ନେଲେ

ଘନକେଶୀ ହସି ଲାଜେ ଖସି ବସେ ତଳେ - ଲୋ କୋଇଲି । ୪ ।

କୋଇଲି

ଉଲଟ ସମୟେ ତା ଅଧରୁ

ଉଛୁଳିବା ତରେ ସୁଧା ଓଷ ତାପେ ଭୀରୁ - ଲୋ କୋଇଲି । ୫ ।

କୋଇଲି

ଚାହିଁରଖ ବୋଇଲେ ଧନକୁ

ଚାହିଁ ନ ଚାହିଁଲା ପରି ଚାହେଁ ମୋ ଆତକୁ - ଲୋ କୋଇଲି । ୬ ।

କୋଇଲି

ଛଳିବର ରତାନ୍ତେ ସରମି

ଛପାଇ ନୟନ ଭାଲେ ଉରେ ଯାଏ ଜମି ଲୋ - କୋଇଲି । ୭ ।

କୋଇଲି

ଜଳ କେଳି କାଳେ ବାଳା କରେ

ଜଳଜ କଳିକା ଦେଲେ ଲାଜେ ଲାଜେ ଧରେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୮ ।

କୋଇଲି

ଝଲିଗୋରୀ ବେଶ ଅବକାଶେ

ଝଟେ ପାଶେ ଆସି ହେଲେ କି ଭଙ୍ଗି ପ୍ରକାଶେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୯ ।

କୋଇଲି

ନିରବ ଗର୍ଜନ ଡର ଛଳେ

ନିବିଡ଼େ ଭିତର ଜଡ଼ି ଅଙ୍ଗେ ପ୍ରେମ ଭୋଳେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୧୦ ।

କୋଇଲି

ଟୋକି ପରି ଥାଏ ଅନୁସରି

ଟୋକି ରଖୁ ଥାଏ ମୋତେ ପ୍ରଭୁ ପରା କରି ଲୋ - କୋଇଲି । ୧୧ ।

କୋଇଲି

ଠୁଳ ସ୍ଵେଦା କେଳି କଳାବତୀ

ଠଉରିବ କେହି ମୋ ବାହାରେ ନାହିଁ ଗତି ଲୋ - କୋଇଲି । ୧୨ ।

କୋଇଲି

ଦୁବି ଥିଲେ ତା ପ୍ରୀତି ମୁଁହାସେ

ଡର ନ ଥାଏ ଡିଙ୍ଗର ମନମଥେ ଲେଶେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୧୩ ।

କୋଇଲି

ଜଙ୍ଗ କରି କହିଲେ ଛାମୁରେ

ଜାଳି ନେତ୍ର ମୋ କତିକି ଚାହେଁ କି ସୁନ୍ଦରେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୧୪ ।

କୋଇଲି

ଅଳତା ରଞ୍ଜିବି ବୋଲୁଁ ଗେଲେ

ଅଳପ ଅଳପ ହସି ନାହିଁ ଲୋ ମାଁ ବୋଲେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୧୫ ।

କୋଇଲି

ତୁଳାଅଙ୍ଗୀ ତେରଛ ଚାହାଣି

ତୁରିତେ ମୋ ମନ, ବିନା ମୂଲ୍ୟେ ଅଛି କିଣି ଲୋ - କୋଇଲି । ୧୬ ।

କୋଇଲି

ଥର ଗତି କର ଧରି ମୁହିଁ

ଥରେ ମୋହ ପରି ହୁଅ ବୋଲୁଁ କରେ ନାହିଁ ଲୋ - କୋଇଲି । ୧୭ ।

କୋଇଲି

ଦିନେ ହେଲେ ମୋ ନୟନ ବେନି
ଦେଖି ନାହିଁ ସଜନୀକି ହେବାର ଗୁମାମି ଲୋ - କୋଇଲି । ୧୮ ।

କୋଇଲି

ଧୂରେ ଶୁକ ପତାଉଁ ବିଜନେ
ଧନ, ମୋ ଆସିବା ଜାଣି ରହଇ ମଉନେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୧୯ ।

କୋଇଲି

ନିଧୁବନେ ଉଲଟ ମାଗିଲେ
ନତ ବଦନେ ନବୀନା ନ ଜଣେ ମାଁ ବୋଲେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୨୦ ।

କୋଇଲି

ପରିହାସେ କେବେ କି କହିଲେ
ପାତର କି କିଶା ଦାସୀ ଏ ଛନ୍ଦକୁ ବୋଲେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୨୧ ।

କୋଇଲି

ଫୁଟି ଦିଶୁ କାଞ୍ଚିଲା ଉରଜ
ଫାଟିଲା କାମ କରମ ବୋଲୁଁ ପାଏ ଲାଜ ଲୋ - କୋଇଲି । ୨୨ ।

କୋଇଲି

ବିପରୀତ କାଳେ ଲାଜ ଭରେ
ବନ୍ଧୁ ଗୁରୁ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ ଆଡ଼ ଆଡ଼ କରେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୨୩ ।

କୋଇଲି

ଭାବ ଆଶେ ଗଲେ ବନ୍ଧୁ ପାଶେ
ଭଲା ଭୁରୁ ଭଙ୍ଗି ଭାରୁ କରେ ଭଙ୍ଗି ବଶେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୨୪ ।

କୋଇଲି

ମଧୁ ତୋ ଅଧରୁ ଦିଅ ବୋଲି
ମୋହନାକୁ କଲେ ଅଳି ବୋଲେ ମଲିମଲି ଲୋ - କୋଇଲି । ୨୫ ।

କୋଇଲି

ଯାଏଁ ଯେତେବେଳେ କେଳି ବାସେ
ଯତନ କୁସୁମ ମାଳା ଦେଇ ମନ ତୋଷେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୨୬ ।

କୋଇଲି

ରସବତୀ ଜାଣି ମୋର ମନ

ରଞ୍ଜଇ ସଜାତି ଯେତେବେଳେ ଯେ ବିଧାନ ଲୋ - କୋଇଲି । ୨୭ ।

କୋଇଲି

ଲଉଲୀ ବୟସୀ କଣ୍ଠେ ହାରା

ଲମ୍ବାଇଲେ ବୋଲେ ସଦା ଦୟାଧିବ ପରା ଲୋ - କୋଇଲି । ୨୮ ।

କୋଇଲି

ବାଜା ବୁଧ ଛଳେ ବରତନ

ବହୁକୁ ମାଗିଲେ ବୋଲେ ଏବେ ନାହିଁ ଧନ ଲୋ - କୋଇଲି । ୨୯ ।

କୋଇଲି

ଶ୍ରୀ କର ଚିତ୍ରିତ ନାନା ବସେ

ଶ୍ରୀ ଫଳ ଦେଇ ବୋଲଇ ଡେରିବି ଶ୍ରୀ ପଦେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୩୦ ।

କୋଇଲି

ଷୋଡଶୀ କରି ମୋର ଧୂଆନ

ଷଣ କୁସୁମାଞ୍ଜୀ ଅଙ୍ଗ ହେବନି ମଳିନ ଲୋ - କୋଇଲି । ୩୧ ।

କୋଇଲି

ସହିବି ବିଷିବ ଫୁଲ ବାଣ

ସହିବ କି ଶିରିଷାଞ୍ଜି ବିରହ କଷଣ ଲୋ - କୋଇଲି । ୩୨ ।

କୋଇଲି

ହାଟକ ବରନା ରତନକୁ

ହଜାଇ ଦେଲି ମୋର କର୍ମ ଅବଳକୁ ଲୋ - କୋଇଲି । ୩୩ ।

କୋଇଲି

କ୍ଷମେ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ

କ୍ଷମାନିଧି କ୍ଷମା କରୁ ଦୋଷ ମୋର ଥିଲେ ଲୋ - କୋଇଲି । ୩୪ ।

— ସମାପ୍ତ —

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମଦେବ ଯୁବରାଜଙ୍କ
ଦ୍ଵାରା ବିରଚିତ ।

ବସନ୍ତ କୋକିଳ ଚୌତିଶା

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ରରାୟ ଗୁରୁ କ ଦ୍ଵାରା
ସଂଗ୍ରହୀତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ
ଖତିଆଳ ଦୁର୍ଗ - ଖ୍ରୀ ୧୯୦୫
ପ୍ରଥମ ବାର ମୁଦ୍ରିତ

Printed at the Mardaraj Press
R A M B H A

ଭୂମିକା

ଆମ୍ଭ ମାନଙ୍କର ମାନ୍ୟାସ୍ପଦ ଶ୍ରୀମାନ ବୀରବିକ୍ରମଦେବ ଯୁବରାଜ ମହୋଦୟଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଛାନ୍ଦ ଚୌତିଶା ଚୌପଦୀ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ବିରଚିତ ହୋଇଅଛି । ମାତ୍ର ଆଜିକାଲିର ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ପର୍କ ନ କରି ସେ ସବୁ ମୁଦ୍ରିତ କରାଇବାକୁ ଯୁବରାଜ ମହୋଦୟ ଅନିଚ୍ଛୁକ । ଅତଏବ ମୁଁ ଏହି ଚୌତିଶାଟି ସଂଗ୍ରହ କରି ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ଜ୍ଞାତ ସକାଶ ପ୍ରକାଶ କଲି । ଆଶାକରେ ପ୍ରିୟ ପାଠକଗଣ ଅତି ସରଳ କର୍ଷ ଗୁଡ଼ି ଓ ମନୋମୁଗ୍ଧକର ଏହି ଚୌତିଶାକୁ ଥରେ ମାତ୍ର ପାଠ କରି ରଚକଙ୍କର ଓ ମୋର ଶ୍ରମ ସଫଳ କରିବେ । ଯଦି ପାଠକ ଗଣଙ୍କ ସମୀପରେ ଏହି ଚୌତିଶା ଆଦୃତ ହୁଏ ତାହା ହେଲେ କ୍ରମାଗତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଚନା ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ ହେବି ।

ଖତିଆଳ ଦୁର୍ଗ
ତା ୯ । ୮ । ୧୯୦୫

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଗୁରୁ

ବସନ୍ତ କୋକିଳ ଚୌତିଶା

ରାଗ - ଆହାରୀ

କୃତାନ୍ତ ବସନ୍ତ-ଦୂତ ମହ ବାତ ସନ୍ତତ ବହେ ଥୁରଥୁର
କେବଳ ବିକଳ ବିରହୀ ସକଳ ନାଶନେ ବାନ୍ଧିଛି କମର

କୋକିଳ ! କି ବୁଝି କରିବି ଏଥର

କୁରଙ୍ଗୀ ନୟନା କଳକଣ୍ଠୀ ବିନା କିଏ କରିବ ପ୍ରତିକାର । ୧ ।

ଖେଳା ଖଞ୍ଜନାକ୍ଷୀ କେଉଁ ଦୋଷ ଦେଖି ମନରୁ ଦେଇଛି ପାଶୋରି

ଖଣ୍ଡ ପିକ ବୀଣା ଭାଷୀର କରୁଣା ବିନାରେ ଗଳିଣି ମୁଁ ସରି

କୋକିଳ ! ଖଟିଅଛି ପଦେ ତାହାରି

ଖଣ୍ଡେ ହେଲେ ଭାଷା ଦେଇ ରସାଳସା ତୋଷୁ ନାହିଁ ମନ ମୋହରି । ୨ ।

ଗରିବ ଗୁହାରି ଥରେ ଘେନି କରି ଉଡ଼ିଉଡ଼ି ଯାଇ ସବୁରେ

ଗଜରାଜ ଗତି କେଳି କଳାବତୀ ଚାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ ହଜୁରେ

କୋକିଳ ! ଗାଇବୁ ମୋ ଦୁଃଖ ଗୀତରେ

ଗୁଣମଣି କିଣା ଜନରେ କରୁଣା ବିହିବ ଯେମନ୍ତ ଚିତ୍ତରେ । ୩ ।

ଘୋର ହେଲା ସଳି ନବ ପତ୍ରାବଳୀ ବିରହୀ ବିଜୟିନୀ ବାନା

ଘୋଟି ତୀକ୍ଷ୍ଣ ମୁନ ବଧୂଳା ସୁମନ କଢ଼ି ମଦନ ଏକ ମୁନା

କୋକିଳ ! ଘଡ଼ିକେ ଦମ୍ଭ କରେ ବୃନା

ଘଡ଼ି ଯୁଗ ସମ ବିରହ ବିଷମ କୋମଳେ ବଞ୍ଚିବି ତା ବିନା । ୪ ।

ଉଡ଼ି ଯିବ ଜୀବ ମହାନିଳେ ଜବ ଜୀବଧନ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ରେ

ଉରଜ ମନ୍ଦର ଯୁଗଳ କନ୍ଦର ଭିତରେ ହେଲେ ଲୁଚାଇ ରେ

କୋକିଳ ! ଉଛୁର ନ ସହେ ଆଉ ରେ ।

ଉତ୍ତମାଙ୍ଗୀ ଦାସ ବସ୍ତ୍ରା ସୁଯଶ ପତାକା ଭାବେ ଉଡ଼ାଇ ରେ । ୫ ।

ଚତୁର ନାଗର ମଣି ଫୁଲବର - ଭୁଞ୍ଜି ଗୁଞ୍ଜନ ଛଳେ ମଲ୍ଲି ।

ଚଳାଇବା ପାଇଁ ଅବସର ପାଇ ଟିକିଲେ ବୋଲେ ମଲିମଲି

କୋକିଳ ! ଚାହିଁ ତା ହସଇ ନିଆଳୀ

ଚତୁରୀର ଡିଲେ ସାହା ନ ଲଭିଲେ ସତେ ସରମେ ସରିଗଲି ॥ ୬ ॥

ଛଳେ ରୁଦ୍ରବର କିଶ୍କିନ୍ଦ କଞ୍ଚର ରଖାଇବାରୁ ପୁରତରେ
ଛାତିରେ ଗଳାଇ ଧଇର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଇ ଦେଲା ପରି ପରତୀତରେ

କୋକିଳ ! ଛନ୍ଦ ଛନ୍ଦ ପୁଣି ଚିତ୍ତରେ ।

ଛଟକାକ୍ଷୀ ସଙ୍ଗ-ଭଙ୍ଗ ବିହି ରାଗ ଯୋଗୁଁ ଏତେ ପରାଜିତରେ । ୭ ।

ଜବାଧରୀ ଚାରୁ ମହାର ଅଧରୁ ପୀୟୂଷ ମୁଁ ପିଇ ଥିବାରୁ

ଜୀବ ଯାଉ ନାହିଁ ପରାବର ସହି ବରତି ଅଛି କାମଶରୁ

କୋକିଳ ! ଜେମା ଦୟା ଉଣା ନ କରୁ

ଜପୁଛି ତା ନାମ ମନ୍ତ୍ରରୁ କାମ ପଳାଇବ ବୋଲି ଦୂରରୁ । ୮ ।

ଝରା ବଉଳର ମହ ମଦୁଅର କୁଡ଼ ସମାନ ଦିଶିବାରୁ

ଝିନ ବସନାର ହାବ ଭାବ ସାର ନିରନ୍ତର ଚିନ୍ତା ତାତିରୁ

କୋକିଳ ! ଝଡ଼ିଲାଣି ବଳ ଛାତିରୁ ।

ଝାଉଁଳେ ମଳିନ ମାନସ ସୁମନ, ସ୍ନେହ ଜଳ ସିଞ୍ଚି ଉଦ୍ଧରୁ । ୯ ।

ନିଧୁବନେ ଧନ ଜାଣି ମୋର ମନ ଯେ ସୁଖ ଦିଏ ଦିନେଦିନେ

ନିବେଶି ସେ ରସେ ମନ ଅନିମିଷେ ନିଦ ନାହିଁ ମୋର ନୟନେ

କୋକିଳ ! ନୃହରିକି ମୁନି ଯେସନେ ।

ନବୀନା ନବୀନ ବନଜ ବଦନ ନିତି ନିତି ଦେଖେଁ ଧୂଆନେ । ୧୦ ।

ଟାଣ ଆଶା ଲତା ଲଗାଇ ଲଳିତା ସ୍ନେହଜଳେ କି ଆହ୍ଲାଦରେ

ଟେକ ସୁଖ ଫୁଲ ଫୁଟାଇ ନିରୋଳ ଦୟାରେ ଅପରମାଦରେ

କୋକିଳ ! ଟଣାଟଣି କରି ଦୃହରେ

ଟିକିଟିକି କରି କାଟେ ଶମରାରି ସୁହରାବର ବିଛେଦରେ । ୧୧ ।

ଠାବେ କେଉଁ ଭାବେ ବରତିବି ଏବେ ପ୍ରିୟା ବିଛେଦ ଦାଉ ସହି

ଠକ ଫୁଲବାଣ ତନୁ କଲା କ୍ଷୀଣ ସଦା ବାଳା ଭାବେ ଝୁରାଇ

କୋକିଳ ! ଠଉର ତିଳେ ନ ରଖଇ

ଠକି ନିଶ୍ଚେ ଜୀବ ଘେନି ପରା ଯିବ ଭରଣା କିଛି ଦିଶୁନାହିଁ । ୧୨ ।

ତୋଳା ଶୋଭିନୀ ସେ କୋଳେ ଯେବେ ବସେ ଶକ୍ତଭୂତି ମଣେ ଅସାର
 ଡରି ଫୁଲଶର ହାରି ତା ପୟର ଶରଣ ପଶେ ବାରବାର
 କୋକିଳ ! ଡରି ଏବେ ତାକୁ କାତର
 ତାକିଲେ କେ ଆହା କରିବ ହେ ସାହା ତାକିମଧ୍ୟା ବିନା ରସାର । ୧୩ ।

ଜାଳେ ଶ୍ରୀ ପୟର ଚାକର ବାଳାର କାମେ ସତତ ଦୁଃଖତରେ
 ଜଳି ପଡୁଅଛି ବଳ ନାହିଁ କିଛି ମଣି ହରା ଫଣ ବତରେ
 କୋକିଳ ! ଜଳେକ୍ଷଣୀ ଚିତୁ ଚିତରେ ।
 ଜଳି ଗଲେ ଜୀବ ନିନ୍ଦା ଅରଜିବ ନାହିଁ କି, ଧନୀ ଜଗତରେ । ୧୪ ।

ଅଲ୍ୟକି ରତନ ଅନୁଗ୍ରହ ବନ - ଭିତରେ ମାନସ ଜଳଜ
 ଅମଳ କୋମଳ ଆହାକି ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଦେଖୁ ମଦନ ମଉଗଜ
 କୋକିଳ ! ଅତିରେ ବଳି ତାର ତେଜ ।
 ଆବିଳ କଲାଣି ଗୁଣମଣି ମଣି ଉଦ୍ଧରୁ ଏତେ ମୋ ଅରଜ । ୧୫ ।

ତୋଳିଣ ମାଧବୀ ଫୁଲଧନୁ ଭାବି ଚଢ଼ାଇ ମଧୁଲାଟ ଗୁଣେ
 ତହିଁ ରୋଷେ ସନ୍ଧି ଚମ୍ପା ଶର ଗୁନ୍ଧି ବିନ୍ଧିବ ବିରହ ପରାଣେ
 କୋକିଳ ! ତହିଁ ଲାଗି ସରୋଷେ ଶାଣେ
 ତାହା ବିନା ମୋର ଆଶା ବଞ୍ଚିବାର ନାହିଁ ନି ଅଶୁ ପରିମାଣେ । ୧୬ ।

ଥୁର ଗମନାର ରୁଚିକ ରୁଚିର ଉରଜ ସଙ୍ଗ ଗୁଣ ବହି
 ଥାପିରେ ପଥରୁ କଠିଣ ହେବାରୁ ହୃଦୟ ଫାଟି ଯାଉ ନାହିଁ
 କୋକିଳ ! ଥୟ ଏ ମନେ ସମ୍ଭବଜ
 ଥାଉଁ କୃପାନିଧି ନିଜ ଦାସ ସିଦ୍ଧି ନାଶ ନିନ୍ଦା ଅବା ତରଜ । ୧୭ ।

ଦୁଃଖୀର ସଂଖାଳି ନୟନ ପିତୁଳି ଯେ ଦିଶେ ଚାହିଁ ଦେଲେ ଦିଶେ
 ଦୟା ଜରଜର ଚିତ୍ତେ ରାମାବର ପାଶେ ଉଭା ହେବା ଆଭାସେ
 କୋକିଳ ! ବରଦ୍ଵିତ ହାସେ ରହି ସେ ।
 ଦେଖାଇବା ଭଙ୍ଗି କାଳରେ ସୁଅଙ୍ଗୀ ପାଛୋଟିଲେ କୋଳେ ନ ଆସେ । ୧୮ ।

ଧରାଧର ପରା ଚାରୁ ପୟୋଧରା ଦିନମଣି ପରା ମୁଁ ଦୀନ

ଧରାଜବାଧରା ନବନାରୀ ହୀରା ଲାବଣ୍ୟ ସରସୀ ମୁଁ ମୀନ

କୋକିଳ ! ଧନଧନ ମୁଁ ଅକିଞ୍ଚନ

ଧରିବି କି ଧୃତି ବିନା ଗଜଗତି ଘଟ ମୁଁ, ସଜନୀ ଜୀବନ । ୧୯ ।

ନବୀନା ନଳିନ ପଦେ ପ୍ରେମ ଧନ ପାଇ ପରା ହେଲି ମୁଁ ବିକା

ନିତମିନୀ ଧନୀ ଭାବ ବିନୋଦିନୀ ସଜନୀ ଏକା ମୋ ଜୀବିକା

କୋକିଳ ! ନ ହେଉ ନିଷ୍ଠୁର ରସିକା

ନାରୀ ପୁରନ୍ଦରୀ ନାଗରୀ ସୁନ୍ଦରୀ ଟେକୁ କ୍ଷମାନିଧି ପତାକା । ୨୦ ।

ପ୍ରଭୁ ହୋଇ ଯେବେ ଦୟା ନାହିଁ ଲବେ ଶ୍ରୀପଦ ସେବକ ଜନରେ

ପ୍ରଭୁ ପଣ ତାର ଭାଜନ ନିନ୍ଦାର ହୋଇବ ଅବଶ୍ୟ ଜନରେ

କୋକିଳ ! ପର ପରା ମଣି ମନରେ ।

ପାଶୁ ନବ ବାଳୀ ଦୂର ହେଲି ବୋଲି ପାଶୋରି ଦେଲା କି ଧନରେ । ୨୧ ।

ଫତୁଆ ମଦନ ଫଜିତେ ଦହନ ନିରତେ ହେବାକୁ ବିଷନ୍ନେ

ଫୁଲି ଦେଲେ ସରି ଉଡିଯିବା ସରି ହେଲାଣି ମୋ ତନୁ ତା ବିନେ

କୋକିଳ ! ଫତୁଆ ଉରଜେ ଯତନେ

ଫଦାଧନ ଫୁଲ ରସିକା ବଉଳ ରଖୁ ପ୍ରେମାମୁତ ସେବନେ । ୨୨ ।

ବସି ଗଜା କୂଳେ ଦୃଷ୍ଟିତ, ଆକୁଳେ ଯେବେ ଜୀବନ ହରାଗବ

ବସନ୍ତେ କୁସୁମ ସମୟେ ବିଷମ ବେଦନା ଭ୍ରମର ଲଭିବ

କୋକିଳ ! ବିଚାରୁ ବହି ଦୟା ଭାବ ।

ବାନ୍ଧବା କି ଭଜି ଭଜି ହେଲି ପାଜି କାହାକୁ ହେବ ଏ ଲାଘବ । ୨୩ ।

ଭୁଜଙ୍ଗ ଅନଙ୍ଗ ତଙ୍ଗ କଲା ରଙ୍ଗ ଲତା ସଙ୍ଗ ଗଦ ବିନାରେ

ଭଲା ଅଙ୍ଗରଙ୍ଗ ଭଙ୍ଗ କଲା ଦୁଃଖ-ସ୍ତନା ନ ଥିବାରୁ ସିନାରେ

କୋକିଳ ! ଭୁଲି ନ ଯାଉ ନବୀନାରେ ।

ଭବ ଲୀଳା ସାଙ୍ଗ ହେବଟି ତରଙ୍ଗ କୁରଙ୍ଗ ନେତ୍ରୀ ବିମନାରେ । ୨୪ ।

ମଧୁର ଗୋଲାବ ମାଧୁରୀ କି ଥିବ ହେବ ଯେବେ ଫୁଲ ବିହୀନ

ମଣିମୟ ନିଶି, ବିନା ଚାନ୍ଦୁ ଶଶି ଦିଶିବ କି କେବେ ପ୍ରଶନ୍ନ

କୋକିଳ ! ମୋହି ପାରଇ କି ଗଗନ ।

ମନୋ ମୁଗ୍ଧକର - ରସିକ ଶେଖର - ଚନ୍ଦ୍ରମା ବିନା ଜନ ମନ । ୨୫ ।

ଯଥା ବାରିବାହ ବିଷମ ବିରହ ବର୍ଷୁଁ ଚାତକିନୀ ଦୁଃଖିନୀ

ଯଥା ଦିନମଣି ଅମିଳନେ ଧନୀ କମଳିନୀ ଅତି ମଳିନୀ

କୋକିଳ ! ଯଥା ଦିବସେ କୁମୁଦିନୀ

ଯାଏ ଆହା ଲୁଳି ବନ୍ଧୁ ଭାବ ଭାଳି ମୋ ମନ ତେସନ ତା ଘେନି । ୨୬ ।

ରସିକା ରମଣୀ - ମଣିକି ମୁଁ ମଣି ଥିଲି ହୃଦମଣି ସମାନ

ରାମା ପ୍ରୀତିମଣି ମୋତେ ଥିଲା ମଣି କାହିଁକି କଲା ଅଯତନ

କୋକିଳ ! ରୀତି କି ଏହି ସମାତନ

ରୋଷ କରି ଦାସ - ନାଶରେ କି ଯଶ ଲଭିବ ବା ନାରୀ ରତନ । ୨୭ ।

ଲଭଣୀ ବୟସୀ ନିକଟରେ ବସି କହିବୁ ତୁନିତୁନି କାନେ

ଲତା ତଳେ କୋଳେ ଧରି ପ୍ରେମ ଭୋଳେ କହିଥିବା କଥା ଉଦ୍ୟାନେ

କୋକିଳ ! ଲଳିତା ରଖୁଛି କି ମନେ ।

ଲାବଣ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ ଗତ ଭାବ ସ୍ମରି ସୁଖ ନାହିଁ ମୋର ଜୀବନେ । ୨୮ ।

ବସାଇ ଜାନୁରେ ଜଗତି ଉପରେ ଜଗତ ମୋହିନୀ କି ଦିନେ

ବଳେ ସମତନେ ତା ଘନ ଜଘନେ ଟିପି ଦେଉଁ ମୁଁ ନଖ ମୁନେ

କୋକିଳ ! ବନ୍ଧୁ ଇଷି ଇଷି ବଚନେ

ବିଶ୍ୱକ୍ଷଣ ଅଙ୍ଗୀ କଲା ଯେତେ ଭଙ୍ଗୀ ନାଚୁଛି ଏବେ ମୋ ନୟନେ । ୨୯ ।

ଶଶି ଜିତ ହାସୀ ଦିନେ ଶେଜେ ବସି ଚିତ୍ରଲେଖାରେ ଥିଲାମାତି

ଶୁଚି ଦେଉଁ ଆସି ନିଜ ପ୍ରିୟ ଦାସୀ ବାଳାବର କେତେ ଝଟି

କୋକିଳ ! ଶଙ୍କୋତେ ଉଭା ମଥାପୋତି ।

ଶୋଭା ସେ କାଳର କେତେ ମନୋହର ଦେଖୁଛି ପୁଣି ଗଲେ ବର୍ଷ । ୩୦ ।

ଷଷ୍ଠ ଫୁଲ ଗୋରୀ ଚାନ୍ଦୁ କର ଧରି ଦିନେ ଉଦ୍ୟାନେ ବୁଲୁଥିଲି
 ଷଟପଦ ଫୁଲେ ବିହରିବା କାଳେ ଦେଖ ଏ କିରଙ୍ଗ ବୋଇଲି
 କୋକିଳ ! ଷୋଡ଼ଶୀ ରଙ୍ଗେ ଭୁରୁ ଚାଲି ।
 ଷୋଳଜଳା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରମା ମଳିନ ମୁଖେ ଲାଜେ ଦେଲା ଅଞ୍ଜଳି । ୩୧ ।
 ସରଳାକୁ ଦିନେ ବିନୟ ବଚନେ ରାଜି କରାଇଣ ସେ ଷଷ୍ଠ
 ସଜ ସରୋଜିନୀ କେଶର ସଜନୀ ଚାନ୍ଦୁ ଶିରେ କରୁ ଭୂଷଣ
 କୋକିଳ ! ସହି ଧରି ମୋର ଚରଣ ।
 ସେ ଜାଣେ କାରଣ ମାଗିଲା ଶରଣ ଶୁଝି ପାରିବିକି ତା ଗୁଣ । ୩୨ ।
 ହର ବିମୋହିନୀ ହରିଣୀ ନୟନୀ ଜୀବଧନ ଜାଣି ମୋ ମନ
 ହେମ ଅଙ୍ଗୀ ଦିନେ ଦିନେ କି ଯତନେ ଗୁଚ୍ଛି ଫୁଲ ହାର ରତନ
 କୋକିଳ ! ହରଷେ ଗଲେ ଦେଉଁ ଧନ ।
 ହସି ପ୍ରାଣ ସଖୀ ବରଣ କଲୁ କି ବୋଲୁଁ ଲାଜେ ହୁଏ ମଉନ । ୩୩ ।
 ଶିପ୍ରେ ଯାଅ ତୁହି କରନା ବିରହୀ ମାରଣ ମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ
 ଶୋଭ ଲାଗେ ଶୁଣି ତୋ ବିଷମ ବାଣୀ ଉଡ଼ିଯାଇଛି ମୋ ପରାଣ
 କୋକିଳ ! କ୍ଷମେ କର ଏତେ ଜଣାଣ
 କ୍ଷମାନିଧିକି ମୋ ବୋଲିବୁ ବୋଲୁଛି ବୀର ବିକ୍ରମ ସୁବରାଣ । ୩୪ ।

— ସମାପ୍ତ —

ଶବ୍ଦାର୍ଥ - ପଦ (୪) ସଳି = ଶତ୍ରୁ

ସତ୍ତାପ ସାଗର

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ ଯୁବରାଜ କ
ଦ୍ୱାରା ବିରଚିତ

ଓ

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଗୁରୁ କ
ଦ୍ୱାରା

ବୃତ୍ତାୟ ବାର ପ୍ରକାଶିତ ।

ଖତିଆଳ ଦୁର୍ଗ - ସ୍ୱ. ୧୯୦୬ ଇଃ.

Printed By - S.Panda
at
Utkal Darpan Press
Sambalpur
1906

ଭୂମିକା

ମାନନୀୟ ଯୁବରାଜ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସେବକମାନଙ୍କ
ନିକଟରେ ଅପରିଚିତ ନୁହନ୍ତି ବୋଲିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଉକ୍ତ ମହୋଦୟଙ୍କ
ପ୍ରଥମ ରଚିତ “ସତ୍ତାପ ସାଗର” ଆଜକୁ ଦୁଇ ବାର ପ୍ରକାଶ ହୋଇ ଶେଷ ମଧ୍ୟ
ହୋଇ ସାରିଲାଣି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକର ଆଦର ସର୍ବ ସାଧାରଣରେ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇ
ପୁସ୍ତକ ପ୍ରାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଆମ୍ଭ ନିକଟକୁ ବାର ବାର ପତ୍ର ଆସୁଥିବାରୁ ରଚକଙ୍କ
ଅନୁମତି ପ୍ରାପ୍ତ କରି ବୃତ୍ତାୟ ବାର ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ ହେଲି ।

॥ ଇତି ॥

ଖତିଆଳ ଦୁର୍ଗ

୩୦/୧୧/୧୯୦୫

ପ୍ରକାଶକ

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଗୁରୁ

ସନ୍ତାପ ସାଗର

- ଶ୍ରୀ ଶିବାୟ ନମଃ -

ବାଣୀ ଜେଉଁ ଧୂଜଧର ଧୂତୋଦଧି ପତିଃ କୃଷ୍ଣେନ୍ନ ଜାନିର୍ଦ୍ଦଶେ
ଦ୍ଵେ! ରାତା ରୁଦ୍ରଃ ସରେନ୍ଦ୍ରରୁତର ଗୌବେଶ କନ୍ତାତ ରଠ ।
ଭବି ହୃତଠ ନରକାସ୍ଥିଧିର ତ୍ରି ଦୃଶି ଭେତାର୍ଦ୍ରା ଜିନା ସ୍ଥା ଦିନଃ
ସସଥାଦୟା ମଦୟ ଦାଳ ଗଳଗୁରୁ ଦେବୋ ସୁଦେ ବୋ ମୃତଃ ।

ମନୋଭିରାମ ନୟନାଭିରାମ
ବଚୋଭିରାମ ଶ୍ରବଣାଭିରାମ
ସଦାଭିରାମ ସତତାଭିରାମ
ବଦେସଦା ଦାସରଥୁଷ୍ଟ ରାମ ।

ପୁଥମ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ - ଗଡ଼ମାଢ଼ିୟା

ରଘୁନାଥ କାନନରେ ହରାଇ ବୈଦେହୀ
ପଚାରନ୍ତି ବନ ଗିରି ଲତାମାନ ଚାହିଁ
ଦିଅ କହି ଯେ,
ମୋ ପ୍ରାଣ ବଲ୍ଲଭୀ ଗଲା କାହିଁ ଯେ, । ୧ ।

ଆହାରେ କ୍ଷୌଣି କୁମାରୀ ମୋତେ ଛାଡ଼ି ଦୁହି
କେଣେ ଗଲୁ ତୋତେ ଅବା କେ ନେଲା ଚୋରାଇ
ଚନ୍ଦ୍ରମୁହିଁ ଗୋ

ମୋତେ ଦୂର କଲୁ କାହିଁ ପାଇଁ ଗୋ । ୨ ।

ଯେଉଁ ଦିନ ଜନକ ସମର୍ପି ଦେଲେ ତୋତେ
ସେହି ଦିନୁ ଯେତେ ସୁଖ ଦେଇ ଅଛୁ ମୋତେ ।

ମୁଗ ଆକ୍ଷିରେ

ଏବେ ଯୁବା କାଳେ କଲୁ ଦୁଃଖ ରେ । ୩ ।

ଦିନେ ପଚାରିଲି ମୁଁ ତୋ ମୁଖକୁ ଅନାଇଁ
କି ପାଇଁ ମୋ ଠାରେ ରୋଷ କରୁ ପ୍ରାଣ ସହି
ମୁଁ ତୋହର ଗୋ

ମନେ ଆନ ବିଚାର ନ କର ଗୋ । ୪ ।

ଏହା ଶୁଣି ନରୀ ମଣି ହେଉ ମନରେ
ବୋଇଲା ହେ ପ୍ରାଣନାଥ ମୋହରି ପ୍ରାଣରେ
ତୁମ୍ଭପ୍ରାଣ ଯେ

ମିଶି ଅଛି ଏହା କି ନ ଜାଣ ହେ । ୫ ।

ଦିନେ ମୁଁ ରଚନା କରି ଦେଲି ତୋତେ ଗୀତ
ନ ହେଲା ବୋଲି କହିଲୁ ଏ ଗୀତର ପ୍ରାନ୍ତ
ଶିଖାଇଲୁ ଗୋ

ମୋହ ଠାରୁ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ବଳିଲୁ ଗୋ । ୬ ।

ବରଷା କାଳକୁ ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ଅନାଇ
ବୋଇଲି ଦେଖରେ ସଖି କେମିତି ଦିଶଇ
ତେତେବେଳେ ଗୋ

ନେଇ ବସାଇଲୁ ମୋତେ କୋଳେ ଗୋ । ୭ ।

ହସି ଯେତେ କଥା କହିଥିଲୁ ସେ ସମୟେ
ଜୀବଥିବା ଯାଏ ତାହା ପାଶୋରା ନ ଯାଏ
ଘଟସ୍ତନା ଯେ

ଘଟ ରହି ଅଛି ପ୍ରାଣ ବିନା ରେ । ୮ ।

ଘନ ରତି ଶୁଣିଲେ ତୁ ହୋଇ ଛନ୍ଦୁଛନ୍ତି
ଭୟ ପାଇ ଦୃଢ଼େ ମୋତେ କରୁ ଆଲିଙ୍ଗନ
ଘନ କେଶିରେ

ଆସି ମୋ ଗଳାରେ ଯାଉ ମିଶିରେ । ୯ ।

ଦିନେ ମଲ୍ଲୀ ପୁଲ ମାଳ ମୋ ଗଳାରେ ଦେଇ

ବୋଇଲୁ ଦର୍ପଣେ ଦେଖ ଏ ଦୁମ୍ବର ଛାଇ

ନାରୀ ବର ରେ

ମୋର ଆଗେ ରଖୁଲୁ ମୁକୁର ରେ । ୧୦ ।

ମୁଁ ବୋଇଲି ଆରେ ସଖି ବିପରୀତ କଲୁ

ଦାସ ଆଗେ ଦାସୀ କରି ଉଭା ଯାହା ହେଲୁ

ମୋତି ଦନ୍ତି ରେ

ନ କର ଏପରି ଆଉ ରିତୀରେ । ୧୧ ।

ଶୁଣି ମୋ ବଚନ ବାଳା ମହାତୁ ବଦନ

ପୋତି ଯାହା କହିଲା ତା ସ୍ମରୁଛି ମୋ ମନ

ପୁନଃ ପୁନଃ ଯେ

ତୋହ ଲାଗି ରହିବ କି ପ୍ରାଣ ଯେ । ୧୨ ।

ଦିନେ ରତ୍ନ ପଲ୍ୟଙ୍କରେ ଏକା ହୋଇଥିଲୁ

ମୋତେ ଦେଖୁ ଆସ ବୋଲି ତୁ ଯାହା କହିଲୁ

ଝଳି ଗୋରିରେ

ସେହି କଥା ପକାଉଛି ଘାରିରେ । ୧୩ ।

ଯେବେ ଗ୍ରୀବା ବକ୍ର କରି ରହିଲୁ ତୁ ରୋଷି

ତେବେ ବୋଇଲି ମୁଁ ହେଲି ଦୁମ୍ବ ଠାରେ ଦୋଷୀ

କ୍ଷମା କରଗୋ

ମୁଁ ଅଟେଁ ତୋହର ପରିକର ଗୋ । ୧୪ ।

ଏମନ୍ତ ବଚନ ଶୁଣି ରାମାମଣି ହସି

ହରଷ ବଦନେ କୋଳେ ବସିଲାକ ଆସି

ତୁମ୍ଭ ଦେଇ ଯେ

ନଖ କ୍ଷତ କଲି ମୁଁ ତା ଦେହି ଯେ । ୧୫ ।

ଥର ଥର ଓଷ୍ଠ ସଖୀ କମ୍ପାଇ ଭାଷିଲା
 ଏ କି ରାତି ଏ କି ରାତି କରୁଛ ବୋଇଲା
 ବିଚକ୍ଷଣା ରେ
 ନ କର ବୋଲି ଦୁ କଲୁ ମନାରେ । ୧୬ ।
 କଳକଣ୍ଠ ରାବ ଶୁଣି ପଚାରୁଣ ଥାଉ
 କାଳକଣ୍ଠକ ରାବରେ ଦେହ ତ କମ୍ପାଉ
 ଭେକ ସ୍ବନେ ଯେ ।
 ଭୟ କରୁ ଥାଉ ମନେ ମନେ ଯେ । ୧୭ ।
 ମନରେ ବିଚାରୁ କ୍ଷଣେ ହେଲେ ମୁଁ ଅନ୍ତର
 ବିରହୀ ମାରଣେ ହୋଇଛନ୍ତି ଏ ପ୍ରଖର
 କୃପାନିଧି ରେ
 ତୋ ଲାଗି ବୁଝୁଛି ମୋର ବୁଦ୍ଧିରେ । ୧୮ ।
 ଦିନେ ମୁଁ ଅଜଣାରେ ତୋ ନିକଟକୁ ଗଲି
 ନୟନ ପଡିବା କାଳେ ଛିଡା ମୁଁ ହୋଇଲି
 କୃଷ୍ଣ ଅଙ୍ଗରେ
 ସେ କାଳରେ କଲୁ କେତେ ଭଙ୍ଗିରେ । ୧୯ ।
 ଦିନେ କେଳୀ ପୁରେ ଗୁପ୍ତରେ ଥିଲି ମୁହିଁ
 ସେ କାଳେ ଆସିଣ ମୋତେ ଲୋଡୁଁ ଚାହମୁହିଁ
 ପ୍ରାଣ ସହିରେ
 ଆସି ମିଳିଲି ତୋ ପାଶେ ଯାଇରେ । ୨୦ ।
 ଦିନେ ଏକାନ୍ତରେ କର ମାତି ଶୋଇଥିଲୁ ।
 ମୁଁ ଯିବା ମାତ୍ରକେ ତୋର ବୋଲିଣ ବୋଇଲୁ
 କ୍ଷୀଣୋଦରୀ ରେ
 ଗଲାଣି ସେ ଦିନ ସୁଖ ସରି ରେ । ୨୧ ।

ଅଚେତେ ଶୋଇଲା ପରି ପଲ୍ୟଙ୍କରେ ଥିଲି
ବିଚାରିଲୁ ମୋ ଶିରରେ ଖଞ୍ଜିବାକୁ ମଲ୍ଲି ।

ବିସାଧରା ରେ

ଆଣି ପିନ୍ଧାଇଲୁ ଗଳେ ହାରା ରେ । ୨୨ ।

ଜାନକୀ ରମଣ ପାଦ ପଦ୍ମରେ ଶରଣ
ମୁନି ଜନ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଦୁର୍ଗତି ନିବାରଣ
ରଘୁ ପତି ହେ ।

ତବ ପଦେ ରଘୁ ମୋର ମତି ହେ । ୨୩ ।

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭୁବି ବିସ୍ତୃତି କାର୍ତ୍ତବିନ୍ଦୁ
ସ୍ଵେରାସ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର ରଜନୀଚର ପଦ୍ମଚନ୍ଦ୍ର
ଆନନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ରଘୁବଂଶ ସମୁଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର
ସୀତା ମନ କୁମୁଦ ଚନ୍ଦ୍ର ନମୋ ନମସ୍ତେ ॥

* ସ୍ଵେର = ଜଷ୍ଟ ହାସ୍ୟଯୁକ୍ତ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ - ଚିତ୍ରା ଭୈରବ । ଗୋପଲୀଳା ବୃତ୍ତେ ।

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସୀତାଙ୍କୁ ନ ପାଇ

ରୋଦନ୍ତି ଅତି ବିକଳ ହୋଇ

କେଶେ ଛାଡ଼ିଗଲୁ ଆରେ ପ୍ରାଣ ପ୍ରିୟା ମୋତେ ଶୋକ ସାଗରେ ଭସାଇ

ରେ ବରାଜି । ୧ ।

ବ୍ୟୋମେ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଯେବେ ଅନାଏଁ

ମନେ ପଡ଼ୁ ତତକାଳେ ପ୍ରିୟେ

ତୋହ ବିଛେଦରୁ ଏ ଦଶା ଲଭୁଛି କ୍ଷଣେନ ବିଚାରୁ ତୋହୁଦୟେ

ରେ ବରାଜି । ୨ ।

ମୋ ବିଚ୍ଛେଦେ ଯା କେମନ୍ତ ହେଉ
 ବୋଲୁ ପ୍ରାଣ କି ରହିବ ଆଉ
 ତୋହ ବିଚ୍ଛେଦରୁ କେମନ୍ତ ମୁଁ ହେବି, ପିକସନା କେ ଅଛି ମୋ ଆଉ
 ରେ ବରାଜି । ୪ ।

ଗୁଣମାନ ଗୁଣିଗୁଣି ତୋର
 ପିଣ୍ଡ ପ୍ରାଣ ହେଉଛି ବାହାର
 ଯେବେ ଅନାଇଲେ ତେଣେ ଦିଶୁଅଛି ତୋହ ବିନା ଗତି ନାହିଁ ମୋର
 ରେ ବରାଜି । ୫ ।

ଦଶେ ତୋ ପାଶୁଁ ହେଲେ ଅନ୍ତର
 ବୋଲୁ ପ୍ରମାଦ ହେଲା ଏଥର
 ଶରଦ୍ ଚନ୍ଦ୍ରମାଙ୍କୁ ଅନେକ ଧୂକ୍ବାରି ନିନ୍ଦା କରୁଣ ଆଉ ଅପାର
 ରେ ବରାଜି । ୬ ।

ଶଶୀ ନ ଦେଖି ଚକୋର କୁଳ
 ଯେହ୍ନେ ହୁଅନ୍ତି ଅତି ଆକୁଳ
 ତୋ ଚନ୍ଦ୍ର ବଦନ ନ ଦେଖୁ ମୋ ମନ ସେହି ପରି ହେଉଛି ବକଳ
 ରେ ବରାଜି । ୭ ।

ଏବେ ହରାଇଣ ମୁହିଁ ତୋତେ
 ଶୋକାକୁଳେ ବୁଡ଼ିଲି ନିରତେ
 ସାହା କେହି ନାହିଁ ତୋହ ବିନା ମୋର ଆହା କରିବାକୁ ଏ ଜଗତେ
 ରେ ବରାଜି । ୮ ।

ଆହାରେ ମୋର କୁଟିଳକେଶି
 ଯେତେବେଳେ କହୁଥାଉ ହସି
 ସେ କାଳରେ ଇନ୍ଦ୍ର ପଦ ଦୁଃଖ ମଣେ ଏବେ ଦୁଃଖୀ ହେଲି ତାହା ଘୋଷି
 ରେ ବରାଜି । ୯ ।

ଆରେ ପାନ ପୟୋଧରୀ ଗୋରି
ସବୁ ଗୁଣ ତୋହର ସୁମରି
କୃଷ ହେଲା ତନୁ ଏବେ ଦିନୁଦିନୁ ଶୋକ ସତାପ ବଜେ ଆହୁରିରେ
ରେ ବରାଜି । ୧୦ ।

ମଧୁ ଶ୍ରେୟେ ଦୀପ ସାକ୍ଷୀ ଦେଇ
କରିଥିଲି ନିୟମ ପକାଇ
ବୋଇଲି ଅନ୍ୟ ଯେ ଶ୍ରିରୀ ନ ଛୁଇଁବି ଏବେ ଗଲୁ ତୁ କାହାକୁ ଦେଇ
ରେ ବରାଜି । ୧୧ ।

ଦିନ ଦିନକର ଯେତେ ଭାବ
ଗୁଣି ବସିଲେ କି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହେବ
ଘଟରେ ଜୀବନ ନ ଯାଇ ରହିଛି କେଉଁ କଥାରୁ, ଏ ଅସମ୍ଭବ
ରେ ବରିଜି । ୧୨ ।

ବାଟେ ପର୍ଶୁରାମ ଯେତେବେଳେ
ଧନୁ ମୋତେ ବଜାଇଣ ଦେଲେ
ସେ ଧନୁ ବିନାଶ କରିବା ସମୟେ ମାନ କରି ବସିଥିଲୁ ତଳେ
ରେ ବରାଜି । ୧୩ ।

ମୁହଁ ତୋହ ପାଖକୁ ଯେ ଯାଇ
ମାନ କରୁଛୁ ରେ କାହିଁ ପାଇଁ
ତୋହ ବିନୁ ଅନ୍ୟ ନ ବଳଇ ମନ ବୋଲିବାରୁ ହରଷରୁ ହୋଇ
ରେ ବରାଜି । ୧୪ ।

ଏବେ ଏ କଥାମାନ ପାଶୋରି
ବନ ମଧ୍ୟେ ଗଲୁ ଏକା କରି
ବିପିନ ମଧ୍ୟରେ କାହା ସହିତରେ ବଞ୍ଚୁ, ନେବି ଏ ଦିବାଶର୍ବରୀ
ରେ ବରାଜି । ୧୫ ।

ମନୁ ପାଶୋରା ନ ଯାଏ ତୋତେ
 ଚଉଦିଶେ ଦିଶୁ ଅଛୁ ମୋତେ
 ତୋର ରାତିମାନ ସ୍ମରି ସ୍ମରି ମନ ଜ୍ଞାନ ରହିବ ନାହିଁ ମୋ ଚିତ୍ତେ
 ରେ ବରାଜି । ୧୬ ।

ଆହା ଜୀବର ଜୀବନ ମୋର
 କେଶେ ଗଲୁ ହୋଇଣ ଅନ୍ତର
 ଝୁରିଝୁରି ପ୍ରାଣ ହେଲା ଅକାରଣ ନିଷ୍ଠେ ଦୀନ ହେଲି ମୁଁ ଏଥର
 ରେ ବରାଜି । ୧୭ ।

ତୋର ମଧୁର ବଚନ ମାନ
 ଦୂର ହେଲା ମୋତେ ଆରେ ଧନ
 ସ୍ବପନରେ ଶୁଣା ନାହିଁ ପ୍ରାଣ ସହି କେହି ବଞ୍ଚିବି ଏବେ ମୁଁ ଦିନରେ
 ରେ ବରାଜି । ୧୮ ।

କାହିଁ ରହିବୁ ଦେଖା ଶ୍ରୀ ମୁଖ
 କିପାଁ ଦେଉ ଅଛୁ ଏତେ ଦୁଃଖ
 ଆସରେ ରାଜ କୁମାରୀ ସୁକୁମାରି ମୋର କିଞ୍ଚିତ ବିନୟ ରଖ
 ରେ ବରାଜି । ୧୯ ।

ପର୍ଷ କୁଟୀରେ ରଖଣ ମୋତେ
 ଗଲୁ କାହା ସଙ୍ଗ ଦେଇ ସୀତେ
 ଜୀବନ ଅସ୍ଥିର ହେଉଅଛି ମୋର ଆଉ ବଞ୍ଚିବି ନାହିଁ ପରତେ
 ରେ ବରାଜି । ୨୦ ।

ସ୍ବର ଶର ବିନ୍ଦୁଛି ପ୍ରଖର
 କେ କରିବ ଏଥୁଁ ପ୍ରତିକାର
 ପ୍ରାଣ ସଖି ଯେବେ ନିକଟେ ରହୁ ଦୂର ହୁଅନ୍ତା ଏ ହରପର
 ରେ ବରାଜି । ୨୧ ।

ସ୍ବର ତ୍ରାସରେ ରାଜ୍ୟବ ବୀର
 ଶୋକେ ହୋଇଣ ଅତି ଅଧୀର
 ବୋଲନ୍ତି ରେ ସୀତା ଜୀବ ଯିବ ବୁଝା ଦେଖା ଦେଇ ପ୍ରାଣରଖ ମୋର
 ରେ ବରାଜି । ୨୨ ।
 ଭୟ ନାଶନ ମୁକ୍ତି ପସରା
 ଭବ ସାଗର ସନ୍ତାପ ହରା
 ଶ୍ରୀ ରଘୁ ନନ୍ଦନ ପଦକୁ ଆଶ୍ରୟ ଆନେ ନ ସେବେଁ ମୁଁ ଏହି ଧରା
 ହେ ସୁଜନେ । ୨୩ ।

ସଦା ରାମ ରାମ୍ ସ୍ବଭାବାଭିରାମମ୍
 ଦକ୍ଷଗ୍ରୀବବାମ୍ ଶିବାମ୍ଭାଭିରାମମ୍
 ଜଗତ୍ ତ୍ରାଣକାମ୍ ଜିତାନନ୍ଦ କାମମ୍
 ଭଜା ମୋହବିରାମ୍ ନୃପାଧୀଶରାମମ୍ ।

ତୃତୀୟ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ - ରସକୋଇଲା ।

ସୀତା ବିଚ୍ଛେଦେ ଦଶରଥ ସୁତ
 କରନ୍ତି କାରୁଣ୍ୟ ହୋଇ ଆରତ
 ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ବିହି କଳା ଏମନ୍ତ
 କେତେ ଯେ ଦିବସ ହେଲାଣି ଗତ ହେ
 ପ୍ରବଳେ ହେଲି ସନ୍ତପ୍ତ ଯେ
 ମହ ମହ ବାତ ବହୁଛି ସନ୍ତତ ରୁତ କରେ ମହସୁତ ଯେ । ୧ ।
 ଚମ୍ପା ନିଆଳି ବକୁଳ ପାଟଳି
 ଆବର ଜାତି ମଲ୍ଲୀ କୁରୁବେଲୀ
 ପଦ୍ମଲିତ ହେଲେ ଦିଶେ ବିଦିଶେ
 ପ୍ରସରିଣ ବାସ ଚହଟି ଆସେ ସେ
 ମକରହ ଦେଖୁ ତୋଷେ ଯେ
 ପାନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଅଳି କୁଳ ଭ୍ରମୁଛନ୍ତି ଚଉପାଶେ ଯେ । ୨ ।

ବିକଶିତ ହେଲେ ନିଳିନୀ ସରେ
 ଭ୍ରମନ୍ତି ଝଙ୍କାର ସ୍ଵନେ ଭ୍ରମରେ
 କେଳି କରନ୍ତି ସେ ଅତି ହର୍ଷରେ
 ଦେଖୁ ମୁଦ ଜାତ ହୁଏ ଚିତ୍ତରେ ସେ
 ପ୍ରାଣ ଧନ ମୋ ପାଶରେ ଯେ
 ନାହିଁ ଏବେ କେଉଁ ରୂପରେ ବଞ୍ଚିବି ଏ କାଳ କାହା ସଙ୍ଗରେ ଯେ । ୩ ।

ଏମାନ ଦେଖୁ ମନ ଛନ୍ଦୁ ଛନ୍ଦୁ
 ଦୂର ହେଲାଣି ଅଶନ ବସନ
 ନାହିଁ ଆଶା ରହିବାକୁ ଜୀବନ
 କ୍ଷିତିସୂତା ବିନା ନାହିଁ ମୋ ଆନ ଯେ,
 କେ କରିବ ଉଦ୍ଧାରଣ ଯେ,
 ଯେବେ ପ୍ରିୟ ସଖୁ ମୋ ପାଶରେ ଥାଉ ହୁଅନ୍ତା ଏଥୁ କାରଣ ଯେ । ୪ ।

ମାଧବୀ ସୁମନକୁ ଦେଖୁକରି
 ବୋଲନ୍ତି ତୁ ଦେଖୁଛୁ କି ମୋ ନାରୀ
 କେ ନେଲା ପିଣ୍ଡରୁ ପ୍ରାଣକୁ ହରି
 ଜୀବନ ରଖୁ ପାରିବି କି କରି ସେ
 ଆଶା ମୋ ନାହିଁ ଆହୁରି ଯେ,
 ସତତରେ ଦୁର୍ଦ୍ଦ ମସ୍ତକରେ ଥାଉ ଅନ୍ତର ହେଲୁ କିପରି ଯେ । ୫ ।

ଦିନେ ଏକାନ୍ତରେ ଉପବନରେ
 ବିହାର କରୁଁ ହରଷ ମନରେ
 ବୋଲଇ ଅଜ୍ଞାକାର ହେଲେ ବାରେ
 ପୁଷ୍ପ ଖଞ୍ଜି ଦେବି ତୋହ ବେଶୀରେ ସେ
 ନାହିଁ ବୋଲି କର ଧରେ ଯେ,
 ପୁଷ୍ପ ବାଟିକାରୁ ସୁମନ ମାଳାକୁ ଦିଏ ମୋ କଣ୍ଠେ ବେଗରେ ଯେ । ୬ ।

ସେତେବେଳେ ମୋ ପାଶୁଁ ରାମାବର
 ହୋଇ ଯାଇଥାଏ କ୍ଷଣେ ଅନ୍ତର
 ଯେତେବେଳେ ଯାହା ହୁଅଇ ମନ
 ବିଚାରୁ ଥାଇ ରହିବ କି ପ୍ରାଣ ସେ
 ଏବେ ବଞ୍ଚିବି କିପରି ଯେ
 କୁରଙ୍ଗୀ ନୟନା କାହିଁ ରହିଅଛି ଭରସା ନାହିଁ ଆହୁରି ଯେ । ୭ ।

ପରବ ସୁଧାକର ମୁଖ ତାର
 ଚାହିଁବା ମାତ୍ରେ ଦୁଃଖ ହୁଏ ଦୂର
 ସକଳ ଭରସା ସବୁ ମୋହର
 କେଉଁ ଦୋଷୁଁ ପାଶୁ ହୋଇଲା ଦୂର ଯେ
 ତାକୁ ଛୋଡ଼ିଲେ କି ମୁହିଁ ଯେ
 ପାଇବି କିପରି ପ୍ରାଣ ସଜନୀ କି ବୁଝି କିଛି ଦିଶୁ ନାହିଁ ଯେ । ୮ ।

ଧନ ! ମୁଁ ତାତକ ଦୁ ନବଘନ
 କେସନେ ଧରିବି ତୋ ବିନା ପ୍ରାଣ
 ପ୍ରେମ ବାରି ଦେଇ ରଖ ସୁମୁଖି
 ତୋ ଭାବମାନ ସୁମରି ମୁଁ ଦୁଃଖୀ ଯେ,
 ହେଲି ମୋ ନାହିଁ ରକ୍ଷକ ଯେ
 ତୋ ବିନା ସୁଧାଂଶୁ ବଦନି ମୋ ଦେହ ଦହୁଛି କାମ ଶାୟକ ଯେ । ୯ ।

ଶିଶିର କାଳେ ପଦ୍ମ ହୁଏ ହତ
 ମରେ ପୁଣି ବର୍ଷା ହେଲେ ଆରତ
 ଅନ୍ୟ ସମୟେ ତାର ନାହିଁ ନାଶ
 କେମନ୍ତେ ହେଲା ବିପରିତ ଦୃଶ୍ୟ ଯେ
 ମୋହ କର୍ମକୁ ଘଟେ ଯେ,
 ବିଧାତା ବଳକୁ କର୍ମ ଅବଳକୁ ନାନା ପ୍ରମାଦ ପଡ଼ଇ ଯେ । ୧୦ ।

ବହୁକ ଅଧରୀ ମୋତି ଦଶନା
 ସାତକୁମ୍ଭ ବର୍ଷା ମନ୍ଦରମନା
 ମୃଗରାଜ କଟି କୁଶ ଭଦରୀ
 ତ୍ରିଦଶ ମୋହିନୀ ବର ନାରରୀ ସେ
 ବୀଣାଭାଷୀ ଚନ୍ଦ୍ରାନଳୀ ଯେ
 ମୃଗନେତ୍ରୀ ଘନକେଶୀ ରସାଳସା କାମ ଜଳଧି ତରଣି ଯେ । ୧୧ ।

ପ୍ରାଣ ବାନ୍ଧବୀରେ ତୁ ମୋତେ ଯାହା
 କହିଥିଲୁ ଦୂର ହେଲାଣି ତାହା
 ଘଟେ ଜୀବ ଥିବା ଯାଏ ମୋହର
 ପାଶୋରା ନ ଯାଇ ଅଛି ମନର ଯେ,
 କି ଦଶା ଘଟିଲା ଏହା
 ଖୋଜିଲେ ସୁମନା ସମାନେ ରସାରେ ନ ଥିବେ କେହି ସୁ ସ୍ନେହା ଯେ । ୧୨ ।

ଦିନେ ପବ୍ ବୃତ ଧରି ଶ୍ରୀ କରେ
 ଚିତ୍ର କରିଦିଅ ବୋଲି ସ୍ନେହରେ
 ବୋଇଲି ସଖିରେ ବିନୟ ଶୁଣ
 ନ ଆସଇ ନାରିକେଳରୁ ଅନ୍ୟ ଯେ
 ବୋଲିବାର ମନ୍ଦ ହାସୀ ଯେ
 ଯେଉଁ ପରି ମୋତେ ସେ କାଳେ କହିଲୁ ଭାଲୁ ଅଛି ତାହା ଘୋଷି ଯେ । ୧୩ ।

ଯେଣିକି ଚାହିଲେ ଲପନ ଘୋର
 ଦିଶୁଅଛି ନେତ୍ରେ କରିଣ ଘର
 ନିଶି ବାସରେ କ୍ଷୁଧା ନାହିଁ ବାରେ
 ଶୋଇଲେ ନିଦ୍ରା ନ ଆସଇ ଥରେ ଯେ
 ସ୍ବପନେ ହେଲେ ତୋ ପାଶେ ଯେ
 ଜଣାଇ ଥାଆନ୍ତି ଏ ମୋର ବେଦନା ନ ହୁଏ ମୋ କର୍ମ ଦୋଷେ ଯେ । ୧୪ ।

ଦିନେ କହୁକ ମୋ କରରେ ଦେଇ
 ବୋଇଲୁ ଖେଳି ଜାଣୁଛ କି ଏହି
 ସେ ସମୟେ ମୁଁ କହିଲି ରେ ସଖି
 ଆଜକୁ କାଳରୁ ଅଛି ମୁଁ ଦେଖୁ ଯେ
 ବୋଲିବାରୁ ମାନ କଲୁ ଯେ,
 ମଥା ଟେକି ପୁଣି ତୁ ଯାହା କହିଲୁ ମୋ ପ୍ରାଣ ନିଶ୍ଚେ ଦହିଲୁ ଯେ । ୧୫ ।

କି ଉପାୟରେ ମୁଁ ତ ଜାଣି ନାହିଁ
 ବିଧି କି ସୃଜିଲା ମୋ ପ୍ରାଣ ସହି -
 ବୋଲି, ତାହାର ସୁତାରୁ ବଦନ
 ଯେତେ ରୂପରେ କରୁଁ ନିରାକ୍ଷଣ ଯେ
 ତକ୍ଷୁ ମୁଗଳ ପୂରାଇ ଯେ,
 କେତେ ମନୋରଥ ଜାତ ହେଉଥାଏ ଏବେ କି ଦେଖୁବି ଯାଇ ଯେ । ୧୬ ।

ଯାଉଁ ଦିନେ କେଳି ପୁରକୁ ମୁହଁ
 ଯାତି ମାଳା ମୋ ଗଳେ ଦେଉଁ ସହି
 ଏ ସେବାରେ ଯୋଗ୍ୟ ହେବି ମୁଁ କାହିଁ ଯେ
 ଶୁଣି ହସି ବିସାଧରା ଯେ,
 ସେ କାଳେ ଯାହା ପ୍ରକାଶ କଲା ତାହା ମନୁ ନ ଯାଏ ପାଶୋରା ଯେ । ୧୭ ।

ମଗକାଶୀ ଯେତେବେଳେ ମୋ କୋଳେ
 ବସି ମନ୍ଦେ ହସି ବାଣୀ ଭାଷିଲେ
 ଗଜାନନ-ତାତ-ପର ମାରଣେ
 ନ ଥାଏ ସଂଶୟ ମାନ ସେ କ୍ଷଣେ ଯେ,
 ଯାହା ଇଚ୍ଛେ ତାହା ମୁହଁ ଯେ
 ସେ କାଳରେ ମୋର ମାନସକୁ ଜାଣି ସୁଖୀ କରାଏ ସୁଦେହୀ ଯେ । ୧୮ ।

ପ୍ରଚଣ୍ଡ ମଦୁଥ ଶର ଆଘାତେ
 ଟାଣ ରହୁ ନାହିଁ ଆହା ମୋ ସୀତେ !
 ଯେସନେ କମ୍ପଇ ବାତେ କଦଳୀ
 ସେହିପରି ମୁଁ ଯେ ଥରୁଁ ଦୋହଲି ଯେ

ରକ୍ଷା କର ପ୍ରାଣ ସହି ଯେ,
ନିଜ ଦାସ ଠାରେ ରୋଷ କରି କିପାଁ ନ ଦେଉଛୁ ଦେଖା ଦୁହିଁ ଗୋ । ୧୯ ।

ପ୍ରଭୁ ହୋଇ ଦାସେ କୋପ ନ କର
ସମ୍ଭାଷିଣ ମୋର ଚିତ୍ତା ନିବାର
ପରାଣ ଧନ ନ ଲଭିଲେ ତୋତେ
ଜୀର୍ଣ୍ଣ ବାର ଆଉ ନାହିଁ ପରତେ ଯେ
ତୁ ମୋର ଜୀବନେଶ୍ୱରୀ ଗୋ
ଗହନ କାନନେ ହରାଇଣ ତୋତେ ଅଯୋଧ୍ୟା ଯିବି କିପରି ଗୋ । ୨୦ ।

ତୋ ଗୁଣ ସୁମରି ସକଳ ଆଶ
ତେଜିଣ ଧରିବି ବୈରାଗ୍ୟ ବେଶ
ଅପଘନେ ଭୟ କରି ଲେପନ
ଜଟା କଉପିନ ଦନ୍ତ ଧରିଣ ଯେ
ଦ୍ୱାରେ ଦ୍ୱାରେ ଭିକ୍ଷା ମାଗି ଯେ
ସକଳ ସମ୍ପତ୍ତି କରି ଦେଇ ଦୂର ଯିବି ନିଶ୍ଚେ ତୋହୋ ଲାଗି ଯେ । ୨୧ ।

ପଦ୍ମ ବିନ୍ଦାଧରୀ ଚନ୍ଦ୍ରବଦନୀ
ମରେଭ ଗମନା ପାକ ବଚନି
କାମ କଳ୍ପକତା ଅଳ୍ପବୟସୀ
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶରଦ ଚନ୍ଦ୍ରମା ହାସୀ ଯେ
ଦରଶନ ଦିଅ ବାରେ ଗୋ
ଉଣାହେଲେ କୃପା ସୁରତ ପ୍ରବୀଣା ଭାସିଲି କାମ ସାଗରେ ଗୋ । ୨୨ ।

ଏହିପରି ଶୋକ କରନ୍ତି ରାମ
ରାତ୍ରକ ମଣନ୍ତି ସହସ୍ର ଯାମ
ଦିବା ନିଶି ଘାରି ପକାଏ କାମ
ଦାରୁଣ ବିଧାତା ହୋଇଲା ବାମ ଯେ
ସେ ରାମ ନୀରବ ଗାତ୍ର ଯେ,
ଅଭୟ ବିମଳ କମଳ ଚରଣ ତଳକୁ ଭରସା ମାତ୍ର ଯେ । ୨୩ ।

— ଅପୂର୍ଣ୍ଣ —

ଖତିଆଳର ଯୁବରାଜ
ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ
ଦ୍ଵାରା ବିରଚିତ

ସଙ୍ଗୀତ କୁସୁମାଞ୍ଜଳି

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଗୁରୁଙ୍କ ସଂଗୃହୀତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ
ଖତିଆଳ ଦୁର୍ଗ, ରାୟପୁର ଉତ୍ତରା, ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ପ୍ରେସରେ
ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ କର୍ତ୍ତୃକ ମୁଦ୍ରିତ - ୧୯୦୬

ସଙ୍ଗୀତ କୁସୁମାଞ୍ଜଳି

ଭୂମିକା

ଏହି ଖତିଆଳ ରାଜ୍ୟରେ ଚୌହାଣବଂଶ ସମ୍ଭୂତ ଅନେକ ରାଜା ମାନେ ରାଜତ୍ବ କରି ଆସୁଛନ୍ତି । ଆଉ ବଂଶ ପଟ୍ଟପରାରେ ମାଁ ବାରଦେବୀଙ୍କର ଆରାଧନା କରି ସାଧାରଣରେ କବି ଆଖ୍ୟା ଧାରଣ କରି ଯାଜଅଛନ୍ତି । ଖେଦର ବିଷୟ ଏହିକି ସେହି ରାଜାମାନେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧେୟ ପାଠକ ମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଅପରିଚିତ । ଅତଏବ ଆମ୍ଭେ ପାଠକ ମାନଙ୍କ ଚିତ୍ତ ବିନୋଦାର୍ଥେ ଖତିଆଳର ପ୍ରାଚୀନ ରାଜାମାନଙ୍କ ଓ ରାଜ ପୁରୁଷଙ୍କ ବିରଚିତ ସଂଗୀତ ଗୁଡ଼ିକ ସଂଗ୍ରହ କରି ଖଣ୍ଡାକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ବାସନା ରଖୁ ଅଛୁ ଏବଂ ସେ ସବୁ କେତେ ଭାଗରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ତାହା ନିଶ୍ଚୟ କରିବାର ସୁକଠିନ । ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଶ୍ରୀମାନ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ଯୁବରାଜଙ୍କର ବିରଚିତ ସଂଗୀତ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଏହା ସାଧାରଣରେ ସମାଦୃତ ହେବାର ଜଣା ଗଲେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସଂଗୀତଗୁଡ଼ିକ କ୍ରମଶଃ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ବାସନା ରହିଲା ।

ଜତି

ଖତିଆଳ ଦୁର୍ଗ
ତା : ୧୫/୮/୧୯୦୬

ପ୍ରକାଶକ
ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାୟଗୁରୁ

- ସୂଚୀପତ୍ର -

ଗୀତ -

୧. ଭଜ ଥରେ ହେଲେ
୨. ମାନରେ ପାଗଳମାନ
୩. ମନ ତାଳରେ (ଜଗନ୍ନାଥ ଜଣାଣ)
୪. ମନ ଭଜ ତୁ
୫. ଆଜ ବ୍ରଜରାଜ ତନୁଜ
୬. କୁଳଟାପବାଦ
୭. ନବ ସୁରସବତି
୮. ପ୍ରିୟ ସଜନୀ ଗୋ
୯. କହିଛି ବୋଲି ଶ୍ରୀମତୀ
୧୦. ନ କହ ଦୃତି
୧୧. ପଚାର ଦୁତି
୧୨. କପଟ ରୀତି
୧୩. କହିଦେ ଯାଇଗୋ
୧୪. ଜାଣିତ ନ ଥିଲି ଦୃତି
୧୫. ମିତ ନ ବଳା ଚିତ୍ତ
୧୬. ମିତ ନ ବଳା ମୋତେ ୪୧.
୧୭. ମିତ ଏତିକି ଥାଉ
୧୮. ମନ ମହୋନା ଯେ
୧୯. ସହି ଲୋ କହିଲେ କି ହେବ
୨୦. ମିତ ତାହାଁ
୨୧. କେତେ ଅବିଚାର କଲି
୨୨. ଆରେ ଜବାଧରା
୨୩. ଘନ କୁତଳାରେ
୨୪. ସଜନି ବିଧି ବିଧାନ
୨୫. ସଜନି କି ହେଲା ମୋତେ

ଗୀତ -

୨୬. ମମତା ତଥାପି ତିଳେ
୨୭. ଆଜ ସଜ ସାଜି ଆସ
୨୮. ସଖି କହି ଦୁହର
୨୯. କେ କିସ ଲଗାଇ
୩୦. ପାରତି ରୀତି
୩୧. ଚତୁରୀ ଚାତୁରି ଆଜ
୩୨. କି ଶୁଣିଲି ଆଜ
(ଦେଖାମୁ ବୋଧକ)
୩୩. ମୁଁ ନ ମଲି
୩୪. ଦର ହାସିନି ରେ
୩୫. ଲାଜେ ସଜିଲି
୩୬. ଭଜିମା ପଣକୁ
୩୭. ମୁଁ କି କଲି
୩୮. ସଜନିରେ ମୁଁ ପରା ତୋର
୩୯. ପ୍ରୀତି କି ଶତ ଜୁହାର
୪୦. ପ୍ରୀତି ପ୍ରୀତି ବୋଲୁ ସହି
ଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତି କରି ନିତି
୪୨. ସହି ହୁତିଲି
୪୩. ଜୀବର ସଜ୍ଜି
୪୪. ଘନ କାଳେ ଘନ କେଶୀ
୪୫. କି କରିବି କହ ସହି
୪୬. କାହିଁ କି ସଜନିରେ ଆଜ
୪୭. ପ୍ରାଣ ସଜନିରେ
୪୮. ଏ ଘେନି ନାହିଁ କଲା
୪୯. ସହନି ପର ପାରତି ଖରାପ
୫୦. କି ହେଲା ଗୋ ମୋତେ

ଗୀତ -

୫୧. ନାଗରୀ କେତେ ଜାଣଇ ଭାବ
 ୫୨. ସଙ୍ଗାତ ପର ପାରତି ସାର
 ୫୩. ଜୀବନ ସାର୍ଥ କରିବି
 ୫୪. ସେ ଭାବ ତାର
 ୫୫. ଯାଅ ଯାଅ ମୋ ପାଶରୁ
 ୫୬. ପ୍ରିୟ ସଜନିରେ
 ୫୭. ବରାଜନା
 ୫୮. ଯାଉଛ ବିଦେଶ
 ୫୯. ଦୁଇରେ ଦେଲା ମୋତେ
 ୬୦. ଛି ମାଁ ନକହ ଆଉ
 ୬୧. କଲି ଏ ଛି ମାଁ ଭାଷ
 ୬୨. ପ୍ରାଣ ସଜନିରେ
 ୬୩. ଏବେ ଭାଲୁଛି ଯେ
 ୬୪. ନ କର ଏପରି ଆଉ
 ୬୫. ବାନ୍ଧବି ନ ଧର
 ୬୬. ଜାଣି ନ ଥୁଲି
 ୬୭. ରସିକା ମୋ ନୟନେ
 ୬୮. ଏତିକି ତୋ ହୁକୁମ
 ୬୯. ନ ଯା ତପନଜା ତଳକୁ
 ୭୦. ମୋହନ ମୂରଲି ନାଦ
 ୭୧. ଆଜ ସଜ ସାଜିଥାରେ
 ୭୨. ଜଣାଅ ଦୂତି
 ୭୩. ଏପରି ହେବ ବୋଲି
 ୭୪. ପ୍ରିୟା ଆଗେକେ
 ୭୫. ନ ଜାଣି ମୁଁ ହୁଡିଗଲି

ଗୀତ -

୭୬. ଅକାରଣେ ଜୀବଧନ
 ୭୭. ଲାଜ ନାହିଁ କି
 ୭୮. ମୋହି ବିଚ୍ଛେଦେ
 ୭୯. ମୁଖେ ଥାଇ ନାହିଁ
 ୮୦. ନବୀନା ବହନା
 ୮୧. ହସିଲା ଅନାଜି
 ୮୨. ସେକି ପୁରୁଷରେ ଜମା
 ୮୩. ହେଲୁ ପରା
 ୮୪. ଆଶା ନାହିଁ
 ୮୫. ଏବେ ଜାଣିବୁ
 ୮୬. ଚାହାଁ ରେ ସୁନ୍ଦରି
 ୮୭. ହୃଦେ ନାଚଇ
 ୮୮. ରସିଯାରେ
 ୮୯. ଦେଇଯାରେ
 ୯୦. କେଲିପୁରେ ସଖୁ
 ୯୧. ଜାଣିଲି କାଲିଠାରୁ
 ୯୨. ଏବେ ଜାଣିବୁ
 ୯୩. କହିଦେ ସହି
 ୯୪. ପୋଡୁ ପରପ୍ରୀତି
 ୯୫. ରାମା ବରରେ
 ୯୬. ସରିଯାଉଛିରେ (କେଶବ କେଶବ)
 ୯୭. ଅନାଉନାହିଁ
 ୯୮. କେବ ସରିକିହେ
 ୯୯. କେମତେ ବଞ୍ଚିବି
 ୧୦୦. କାହିଁକିରେ

ସଙ୍ଗୀତ କୁସୁମାଞ୍ଜଳି

୧ - ଭଜ ଥରେ ହେଲେ

ବୁଝ- କହ ସତରେ ରସନେ, ତାଳ - ଆଠତାଳି ।
ଭଜ, ଥରେ ହେଲେ ମନରେ, ଦିନ ରାତିରେ
କାହିଁକି ଭ୍ରମୁ ଭ୍ରମରେ ॥ ଘୋଷା ॥

ପୁତ୍ର ଦାରା ପ୍ରମୋଦେ ବିହରୁଛୁ ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦେ,
ବିଚାରୁ ନାହୁ ହୃଦେ ପତିଶ ମାୟାପାଦେ
(ଝୁମ୍ପା) ନଶ୍ବର ଏହଂସାର, ଏକା ସାର ଈଶ୍ବର, ନାମ କର ମନ୍ତର,
ଏ ଭବ ଅକୃପାର ମଧ୍ୟରୁ ହେବୁ ପାର, ମଲେ ହୋଇବୁ ପର,
କେ ଦୁହଇ କାହାର କିମ୍ପା ଏ ହରବର ॥ ୧ ॥

ଚିର ନୁହେଁ ସମ୍ପଦ ପଦେପଦେ ବିପଦ
ମିଛେ ହେଉ ଆନନ୍ଦ ଅନ୍ତେ ହେବ ଦୁଃଖଦ
(ଝୁମ୍ପା) ନ କଲୁ ଉପକାର କେବେ ହେଲେ କାହାର, ଏବେ ହେଲେ ସବୁର ଚିତି
ହରି ପୟର ପାପ ନ କଲେ ଦୂର, କେହି ହେବୁ ଉଦ୍ଧାର
ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଜନ୍ମ ତୋର ହୋଇବ ନାରଖାର ॥ ୨ ॥

ଦେଖ ଦିନକୁଦିନ ଆତ୍ମସ୍ଥ ହୁଏ କ୍ଷୀଣ,
ମରଣ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବ ନୁହଁ ଅଜ୍ଞାନ
(ଝୁମ୍ପା) ସତ କାରଯ କର, ସତ ବଚନ ମୋର ପରଶ୍ବରୀ କାତର ସ୍ବଭାବକୁ
ପାଶୋର, ସୁକାରତିକି ସ୍ଥିର କରି ସେବ ଈଶ୍ବର,
ହୋଇଥିବୁ ଅମର ଜୀବ କ୍ଷଣଭଙ୍ଗୁର ॥ ୩ ॥

ତୋପରି ଶତଶତ ଜନନୀ ହେଲେ ହତ,
ସଙ୍ଗେ କେ ନେଲା ବିର ଶୁଣିଛୁ କହ ସତ
(ଝୁମ୍ପା) ମୋହରେ ଚରାଚର, ଜଡ଼ିଛି ନିରନ୍ତର, ପରସ୍ବର ଅନ୍ତର
ହେଲେ କରେ କାତର, ବୀର ବିକ୍ରମ ଗୀର କରିଣ ଅଗ୍ରଗୀର
ଅଦୈତ ଅଶାକାର, ବୋଲିଣ ଏକବାର ॥ ୪ ॥

୨ - ମାନରେ ପାରଳ ମନ

ବୃତ୍ତ - ଭଜନ, ତାଳ - ଆଠତାଳି ।

ମାନରେ ପାରଳ ମନ ଭବ ଜାଲେ ନୁହ ବାଞ୍ଛ
ଦେଖୁଛୁ ଯା ନୟନରେ ନୁହଇ ସେ କେବେ ପୁଣ୍ୟା ॥ ପଦ ॥

ବନ୍ଧୁ ଭାଇ ପୁତ୍ର ବାଘା ମୋହରେ ହୋଇଛୁ ଧରା
ମଲେ ନିଶ୍ଚେ ପାଶୋରିବେ ଯିବେ କି ପଛେ ଗୋଡ଼ାଇ ॥ ୧ ॥

ଯେପରି ହୋଇଛୁ ଜାତ ସେ ପରି ଯିବୁ ନିୟତ
ମିଛେ ରଖି ଲୋଡ଼ୁ ବିଭ ଯିବୁ କି ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ॥ ୨ ॥

କାମ କ୍ରୋଧ ଲୋଭ ଆଦି, ଅନ୍ତେ ତୋହରେ ବାଦୀ,
ନ ପାରିଲେ ତାକୁ ସାଧୁ ନିଶ୍ଚେ ସେ ଦେବେ ଭୁଲାଇ ॥ ୩ ॥

ଇହ ଲୋକ ପରଲୋକ, ସାଧନେ ହୁଅ ଉତ୍ସୁକ
ବୋଲେ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଜନ୍ମ କୁ ପାଇ ॥ ୪ ॥

୩ - ମନ ତାଲରେ (ଜଗନ୍ନାଥ ଜଣାଣ)

ବୃତ୍ତ - ଭଜନ, ତାଳ - ଆଠତାଳି ।

ମନ ତାଲରେ, ନିଳାଦ୍ରିବାସୀଙ୍କି ଦେଖି,
ତୋ ନୟନ ଭୁଞ୍ଜ ତୋଷି ହେବ ରଙ୍ଗ
ପଦ୍ମ-ପାଦ ସୁଧା ଚାଖୁ ॥ ଘୋଷା ॥

ଗୁଞ୍ଜିଲା ପ୍ରମାଦ ଧ୍ରୁବ ପ୍ରହଲ୍ଲାଦ ଯା ପ୍ରସାଦେ ହେଲେ ସୁଖୀ,
ସୁର ନର ତତି ଧାର୍ଡ଼ିଆତି ନିତି ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟ ଉପେକ୍ଷି ॥ ୧ ॥

କରିବାକୁ ହତ ବସିଛି କୃତାନ୍ତ ଗୁପ୍ତେ କାଳ ଶର ଯୋଗୁ
କରୁ ଦୁ ବିହଙ୍ଗ ପରି କେତେ ରଙ୍ଗ କାହାକୁ ଭୟ ନ ରଖି ॥ ୨ ॥

ନିହିଲେ ନିନ୍ଦକ, ହସିଲେ ହସକ ବିଧର୍ମୀ ହୋଇ ବିପକ୍ଷୀ
ନ ହୁଅ ଅଜ୍ଞାନ ଯାଉଛିଟି ଦିନ ହୃଦେ ସେ ଛବି କି ଲେଖୁ ॥ ୩ ॥

ଯାହା ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ି ଗଲେ ଯାଏ ଝଡ଼ି ପାପ ପଙ୍କ ରାଶି ଶୁଖି
ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀନାଥ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୋରଥ କରିବେ ନ ହୁଅ ଦୁଃଖୀ ॥ ୪ ॥

ନନ୍ଦର ସଂସାର କେ ଦୁହେ କାହାର ମଲେ ହେବୁ ନିରିମାଖି,
ଶ୍ରୀବୀର ବିକ୍ରମ ହେଲେ ହେଁ ବିଷମ ବୋଲେ, କରି ତାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷୀ ॥ ୫ ॥

୪ - ମନ ଭଜ ଦୁ

ବୃତ୍ତ - ଭଜନ, ତାଳ - ଆଠତାଳି ।
ମନ ଭଜଦୁ ଭଜ ଏକା ହରି ॥ ପଦ ॥

ଏ ସମସ୍ତ ବସିଛନ୍ତି ଭବ ହାଟ ପୂରି କ୍ରମରେ ଚଳିବେ ନିଜପୁରୀ ॥ ୧ ॥
କାମ କ୍ରୋଧ ଲୋଭ ଆଦି ରହିଛନ୍ତି ଘେରି କେମିତି ପଳାଇବୁ ଉରୁରି ॥ ୨ ॥
ନୟନ ଯା ଦେଖୁଛି କେ ଦୁହେ କାହାରି, ମାୟାରେ ହୁଅନ୍ତି ସେହୁ ଘାରି ॥ ୩ ॥
ଯେବେ କଣ୍ଠ ଦ୍ଵାରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠା ରହିବଆବୋରି ଜୀବତେବେ ଯିବନ୍ତି ବାହାରି ॥ ୪ ॥
ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ ନ ଯାଅ ପାଶୋରି ଅସାର ସଂସାରୁ ଯିବୁ ତରି ॥ ୫ ॥

୫ - ଆଜ ବ୍ରଜରାଜ ତନୁଜ

ବୃତ୍ତ - ଝିଞ୍ଜଟ, ତାଳ - ଝୁଲା
ଆଜ ବ୍ରଜରାଜ ତନୁଜ
ଶ୍ରୀ ଅଜ ଶୋଭା କି ଦିଶୁଥିଲା ରେ । ॥ ପଦ ॥

ଶିରେ କେକା ପୁଛ ମୁକୁଟ ନିହେ ଗଜ ମୋତି ଝଟକ,
କର୍ଣ୍ଣରେ କୁଣ୍ଡଳ କଣ୍ଠେ ରତ୍ନମାଳ
ଉରେ ଗଜମୋତି ମାଳା ଥିଲାରେ ॥ ୧ ॥
ଚାକୁ ଚିଲ୍ଲି ଉପର ତଟେ ସୁରୁଚିର ରେଖ ପ୍ରକଟେ,
ତହିଁରେ ସିନ୍ଦୂର ବିନ୍ଦୁ କି ସୁନ୍ଦର
ତହନ ଟୋପି କି ମାନ୍ଦୁଥିଲାରେ ॥ ୨ ॥
ପତିବ୍ରତା ଧରମ ତପ ରତିପତି ଶର ସତ୍ତାପ,
ଅତିଶୟ ହୋଇ ଯାତନା ଦେବାକୁ
ଶ୍ୟାମ କଟାକ୍ଷ ପ୍ରସବୁ ଥିଲାରେ ॥ ୩ ॥

ସଜ ନିଳୋତ୍ପଳ ସୁକାନ୍ତି ରଞ୍ଜନୀଶ ଲପନ ରୀତି,
 ବ୍ରଜ ବିଳାସିନୀ ନେତ୍ର ତକୋରକ
 ପ୍ରୀତି ସାଗର ବଜାଇଥିଲା ରେ ॥ ୪ ॥

ବୋଲେ ବୀର ବିକ୍ରମ ମିତ ଚାହିଁ ଲାଖୁ ରହିଲା ଚିତ୍ତ,
 ସୁନ୍ଦର ହୋଇ କେ ନ ଥିବେ ସଂସାରେ,
 ସେ ବୃଥେ ମୋ ଚିତ୍ତ ରହିଗଲାରେ ॥ ୫ ॥

ପଦ (୨) ଚିହ୍ନି = ଦୁଇ ଭୂର ମଧ୍ୟ ସ୍ଥଳ ।

୬ - କୁଳଟାପବାଦ

ବୃତ୍ତ - କାନଡ ଗଉଡା, ତାଳ - ତ୍ରିପୁଟା ।
 କୁଳଟାପବାଦ ମୋର ଲଲାଟରେ କାହିଁକି । ॥ ପଦ ॥

ସପସରା ହୋଇ କରି ଭୋଜରାଜାର ନଗରୀ
 ଯାଉ ନାହିଁ କେଉଁ ନାରୀ
 ବିକିବାକୁ ଦହିକି ॥ ୧ ॥

କୋଟି କଳାନିଧି ଓଜ ଦଳା ବ୍ରଜ ଯୁବରାଜ
 ବଦନ ରମା ସଦନ
 ନ ଚାହୁଁଛି କେହିକି ॥ ୨ ॥

ବରଜର ସିମନ୍ତିନୀ ବାରିଜ ବନ୍ଧୁ ନୟନୀ,
 ଅମ୍ଭ ଆନନ୍ଦନେ କୁମ୍ଭ
 ନ ଯାଏ କେ ବୋହିକି ॥ ୩ ॥

ସୁମନସ ଆହରଣ କୃତେ କାହାର ଚରଣ
 କରୁ ନାହିଁ ଆଲିଙ୍ଗନ
 କୁଞ୍ଜବନ ମହାକି ॥ ୪ ॥

ଖେଦ ବଶରେ କିଶୋରୀ ଭରି ନୟନରେ ବାରି
 ଭାଲ ଦେଶେ କର ମାରି
 କହୁଛନ୍ତି ସହିକି ॥ ୫ ॥

୭ - ନବ ସୁରସବତି

ବୁର - ଦେଶାକ୍ଷ, ତାଳ - ଏକତାଳ ।

ନବ ସୁରସବତି ପ୍ରାତଃ ସୁରଣ ହେଲା ତୋ ପ୍ରୀତି ॥ ଘୋଷା ॥

ବାମ ହୋଇ ବିହି ତୋ ସ୍ନେହ ଛତାଇ ଦେଲା ଦାରୁଣ ବିପତ୍ତି
ରଚିଲା ପୀରତି ମୁଣ୍ଡଲା, ଅନାତି ସଞ୍ଜୁଳା ଯାହା ଧରିବୁ ॥ ୧ ॥

ଶୟନେ ସ୍ବପନେ ରୂପ ଦରଶନେ ସବୁ ନାହିଁ ଦିନ ରାତି
ରତିଦେବୀ ପତି ଧରି ପଞ୍ଚବାଣ ବିଦାରୁ ଅଛି ମୋ ଛାତି ॥ ୨ ॥

ଦୁଃଖ ନଦେ ପତି ଯାଉଅଛି ସକ୍ତି ରହୁ ନାହିଁ ଆଉ ଧୃତି
ମୋହ କଷ୍ଟ କହି ବନ୍ଧୁ ଆଗେ ଯାଇ ଥିବିକି ପାରି ବରତି ॥ ୩ ॥

ରସିକା ସମାଜ ବୁଝି ଏଥୁ ମଜ୍ଜ ବାରେ ସ୍ଥିର କରି ମତି
ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ, ବୋଲେ ବାମ - ନେତ୍ରୀ ବିନ୍ଦୁ ନାହିଁ ଗତି ॥ ୪ ॥

୮ - ପ୍ରିୟ ସଜନି ଗୋ

ବୁର - ଚୋଡ଼ି ଜଙ୍ଗଲା, ତାଳ - ଆଠତାଳି ।

ପ୍ରିୟ ସଜନି ଗୋ ନ କରିବୁ ନାହିଁ ନାହିଁ
ପ୍ରଥମ ଭେଟରେ ଅତି ଉଚ୍ଚାଟରେ କାନ୍ତ ଆଦରକୁ ଚାହିଁ । ॥ ପଦ ॥

ଯିବାବେଳେ ନେଇ ଦେହଳୀ ବଳାଇ ଦେବୁ ଶ୍ରୀ ମୁଖ ଦୁଆଇ
ନ ବଜାଇ ପଦ ନେତ୍ର ଶରେ ମୋଦ କରିବୁ ଚାହିଁ ନ ଚାହିଁ ॥ ୧ ॥

କର ଧରୁଁ କାନ୍ତ ନ ହେବୁ କମ୍ପିତ ଦୁଳି ପରେ ନେଉଁ ସହି
ବସାଉଁ ଆଦରେ ପଲ୍ୟକ ଅକରେ ପଦୁଥୁବୁ ତୁ ଓହ୍ଲାଇ ॥ ୨ ॥

ବକ୍ଷଉରଜରେ ଭିଡିବା ବେଳରେ ବିଚିତ୍ର ଭଙ୍ଗି ଦେଖାଇ
ମାଗିଲେ ସୁରତି ବେଶୀ ନାସା ମୋତି ରସେ ଦେବୁ ଦୋହଲାଇ ॥ ୩ ॥

ତୋ ଅଧର ପାନ କରୁଁ କାନ୍ତ ମନ ମନ୍ଦ ହାସେ ନେବୁ ମୋହି
ବୀର ବିକ୍ରମର ଏ ଆଖର ଗୀର ସଦା କାଳେ ହେବୁ ସ୍ନେହୀ ॥ ୪ ॥

୯ - କହିଛି ବୋଲି ଶ୍ରୀମତୀ

ବୃତ୍ତ - କିନାଗରବର, ତାଳ - ଆଠତାଳି ।

କହିଛି ବୋଲି ଶ୍ରୀମତୀ କହିଦେ ଗୋ ଯାଇ ଦୂତି
ଜାଣି ନ ଥିଲି ଶ୍ୟାମର ଏମନ୍ତ କପଟ ରାତି ॥ ପଦ ॥

ଦୁଆଦୁଆ ସମାଦର ଘେନାଘେନି କହିବାର,
ମୁଁ ତୋହର ବୋଲିବାର
ଭୁଲିଲେ କା ପ୍ରେମେ ମାତି ॥ ୧ ॥

ନେତ୍ରାନ୍ତ ବିଳାସ ତୋର ନିଦାନ ଏ ଅବସ୍ଥାର
ବୋଲି ଧରିବାରକର
ପାଶୋରି ଦେଲେ ଝଟି ॥ ୨ ॥

ପ୍ରାଣରୁ ଅଧିକ ବୋଲି ବୋଲୁ ଥିଲେ ବନମାଳୀ
ଗଲାଣି ସେ କାଳ ଚାଲି
ଭାଲୁ ଅଛି ଦିନ ରାତି ॥ ୩ ॥

ପେଷି ବାରମ୍ବାର ଚାର କୁଞ୍ଜେ ଜଗି ବସିବାର
ଏତେ ବେଗି ହେବ ଦୂର
ସପନେ ନ ଥିଲି ଚିନ୍ତି ॥ ୪ ॥

ବୀରବିକ୍ରମ ଭାରତୀ ନ ମାନି ଯା କଲି ପ୍ରୀତି
ଅରଜିଲି ଅପଖ୍ୟାତି
ତେଜି କୁଳ ଶୀଳ ନୀତି ॥ ୫ ॥

୧୦ - ନ କହ ଦୂତି

ବୃତ୍ତ - ପାଲା, ତାଳ - ଆଠତାଳି ।

ନ କହ ଦୂତି
ସେ ଶ୍ୟାମ ନାଗର ପ୍ରେମେ ଆଉ ନ ବଳେ ମୋ ମତି ॥ ପଦ ॥

ନୂଆନୂଆ କେତେ ପରି କହି କଲେ ମନ ଚୋରି
 ଏବେସେ ନୁହେଁପାଶୋରି
 ଝୁରୁ ଅଛି ଦିନରାତି ॥ ୧ ॥

ପାଣି ଯିବା ପଥ ଧୂଳି ଶ୍ରୀ ଅଙ୍ଗେ ହେବାର ବୋଲି
 ବୋଲିବା ମୋ ଗଳା ମାଳି
 ଭୁଲିଲେ କା ସଙ୍ଗେ ମାତି ॥ ୨ ॥

ଗରିବରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରି ଦେଲେ ସ୍ନେହ ରତ୍ନେ ଭରି
 ଚିତ୍ତେ କି ବିଚାର କରି
 ହରିଲେ ଦେଲା ସମ୍ପତି ॥ ୩ ॥

ନୟନ ତେରଛେ ତାଳି ହୃଦୟେ ମୋ ଆଶା ବଲ୍ଲୀ
 କିପାଁ ରୋପିଲେ କି ଭାଳି
 ମୂଳରୁ ଦେଲେ କରତି ॥ ୪ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିଜୟ ଭାଷା ଏତି କଲି ପ୍ରୀତି ଆଶା
 ଏବେ ଲଭିଲି ଏ ଦକ୍ଷା
 ସାର ହେଲା ଅପଞ୍ଚ୍ୟାତି ॥ ୫ ॥

୧୧ - ପଚାର ଦୂତି

ବୃତ୍ତ - ପାଲା ତାଳ ଆଠତାଳି ।

ପଚାର ଦୂତି ନୋହୁଛି ଯେବେ ପ୍ରତୀତି ॥ ପଦ ॥
 ଦଶେ ନ ଦେଖିଲେ ଧନ ବୋଲି ହେଉଥିଲେ ଛନ୍ଦ
 ଏବେ ନ ପାଇ ଦର୍ଶନ
 କି କରି ସହୁଛି ଛାତି ॥ ୧ ॥

ମୋ ଦେହେ ଦେଇ ଶ୍ରୀକର କହି କେତେ ପରକାର
 ସତ୍ୟ କଲେ ବାରମ୍ବାର
 ରହିଲେ କା ସଙ୍ଗେ ମାତି ॥ ୨ ॥

ଯେ ତାଙ୍କ ନାମମନ୍ତର ଜପୁଥିଲା ନିରନ୍ତର
କରିବା ତାକୁ ଅନ୍ତର
ହେଲା କି ଉଚିତ ରୀତି ॥ ୩ ॥

ବୀର ବିକ୍ରମ ବଚନ ମାନି ଥିଲେ କି ଏସନ
ଲଭିଥାନ୍ତି ଅପମାନ
ତେଜି ଲାଜ ମାନ ଜାତି ॥ ୪ ॥

୧୨ - କପଟ ରୀତି

ବୃଷ ବେଲାବଳ, ତାଳ - ମଠଝୁଲା

କପଟ ରୀତି ଜାଣି ନ ପାରି ଭୁଲିଲୁ ଶୁଣି ତାହାଙ୍କ ବିନତି ॥ ପଦ ॥

ଆସିବେ ବୋଲି ଏ ରୀତି ସାଜି ସେଜ ଜାଳି ବତୀ
ମିଛେ ମଲ୍ଲୁ ଚେତି ଚେତି
ନଜଲେ ହେଲା ପାହାନ୍ତି ॥ ୧ ॥

ସଜପୁଟା ପୁଲେ ନିତି ଯେଉଁ ପରି ଭୁଞ୍ଜ ମାତି
ନ ଯାଏ ପୁରୁଣା କତି
ସେହିପରି ତାଙ୍କ ରୀତି ॥ ୨ ॥

କି ମନ୍ତରେ ମାନବତା
ମାନଙ୍କର ମୋହି ମତି
ପଛେ ନିରାଶ କରନ୍ତି
ଦେଖୁଲୁ ନିଶ୍ଚୁର ଛାତି ॥ ୩ ॥

ବୀର ବିକ୍ରମ ଭାରତୀ, ନ ମାନି ଯା କଲୁ ପ୍ରୀତି
କେତେ ବିଚାର ଶକତି
ସହଜେ ଅବଳା ଜାତି ॥ ୪ ॥

୧୩ - କହିଦେ ଯାଇ ଗୋ

ବୃତ୍ତ - କନ୍ନତଗୌଡ଼ା ତାଳ-ଆଠତାଳି

କହି ଦେ ଯାଇ ଗୋ ଦୂତି ଶ୍ୟାମରେ ଏ ମୋ ବିନତି ॥ ପଦ ॥

ନ ପଡ଼ି ତୁମ୍ଭ ପ୍ରପଞ୍ଚେ ଭୁଆସୁଣୀ ହୋଇ ମଞ୍ଚେ

ନ ଥିବେ ବୋଲି ମୁଁ ପାଞ୍ଚେ

ଅଶୁଳ ଲମ୍ପଟ ପତି ॥ ୧ ॥

କିଶଳୟ ସୁକୋମଳ ଅଙ୍ଗା କି କରି ବିକଳ

କେଉଁ ଯଶ ଅରଜିଲ

କହ ମୋତେ ଶରୀପତି ॥ ୨ ॥

ଆଜନମରୁ ଦେହଳି ବଳି ନ ଥିବାରୁ ବାଳୀ

ତୁମ୍ଭ ଭାବ ହୃଦେ ଭାଳି

ଭ୍ରମୁ ଅଛି ଦିନ ରାତି ॥ ୩ ॥

ରସିକ ମଞ୍ଚଳେ ରାଜା ବୋଲି ବଜାଇଣ ବାଜା,

ଅରସିକେ ଏବେ ଗୋଜା-

ଲେଖାଇ ବିକଳ ମତି ॥ ୪ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ ଦେଖା ନ ଦେଲେ ହେଁତିଲେ

ହୃଦୟରୁ କେଉଁ କାଳେ

ଯିବ ନୋହୁଛି ପ୍ରତୀତି ॥ ୫ ॥

୧୪ - ଜାଣିତ ନଥିଲି

ବୃତ୍ତ - କନ୍ନତ ଗୌଡ଼ା, ତାଳ ।

ଜାଣିତ ନ ଥିଲି ଦୂତି ପର ପୀରତିର ରାତି ॥ ପଦ ॥

କଷ୍ଟ କରି ଯଦୁପତି ନଇଲେ କା ସଙ୍ଗେ ମାତି

ଜଗିଥିଲି ଜାଳି ବତୀ

ସାରା ରାତି ଗଲା ବିତି ॥ ୧ ॥

ତୁଆ ତୁଆ ନାରୀ ପ୍ରୀତି ଖୋଜିବାର ନିତି ନିତି
ଶିଖିଲେଣି ବୋଲି ଅତି-
ସୁନ୍ଦର ଭ୍ରମର ନୀତି ॥ ୨ ॥

ତାକୁ ବସନ୍ତ ପବନେ ପୁଟାଇ ହସ ସୁମନେ
ମରଦି ତାକୁ ବହନେ
ଲଭିବେ ବୋଲି ଅଖ୍ୟାତି ॥ ୩ ॥

ରୋପି ଆଶା ତରୁବର ପୁଣି କାଟି ଦେଲେ ଚେର
ବୁଝି ନ ଥିଲି ତାଙ୍କର
ପଥର କଠୋର ଛାତି ॥ ୪ ॥

ଦେଖାଇ ପୁରୀ ଶାଙ୍କର କ୍ଷୁଧାଦୂରେ କଲେ ଦୂର
ତହିଁ ପୁଣି ତା ଉପର
ନ ଖାଇ ହେବାର ଶାନ୍ତି ॥ ୫ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଭାଷେ ଅବଳାକୁ କେଉଁ ଆଶେ
ମାରିବେ ବୋଲି ଅଦୋଷେ
ବିରହ ଜହର କାତି ॥ ୬ ॥

୧୫ - ମିତ ନ ବଳା ଚିତ୍ତ

ବୃତ୍ତ - ବସନ୍ତ ତାଳ-ଝୁଲା

ମିତ ନ ବଳା ଚିତ୍ତ ନିପଟ କପଟିଆ ସେ ନ ହସୁତ ॥ ପଦ ॥

ଦଳିତାଞ୍ଜନ ଘନ କଳାକହ୍ନାଇ
ଲଳିତ ବଂଶୀ ରବ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ॥ ୧ ॥

କେହି ଯୁବତୀ ଗୋପେ ଦୁହନ୍ତି ସୁଖ
ଏହି ନବରଞ୍ଜିଆ ବୃପକୁ ଦେଖ ॥ ୨ ॥

ରସାଇ ଆଗେ ନାନା ବିଧି ସୁରତେ
ଭସାଇ ଦେବେ ପିଞ୍ଜେ କାମ ସରିତେ ॥ ୩ ॥

କଳପ ଦୁଳ ତୋତେ ହେବ ନିମିଷ
ତଳପ ଦୁଳି ଭୂଷା ହେବଟି ବିଷ ॥ ୪ ॥

ଯତନେ କହେ ବୀରବିକ୍ରମ ଗୀତେ
ରତନ ହାର ଯାତି ଦେଲେ ହେଁ ତୋତେ ॥ ୫ ॥

୧୬ - ମିତ ନ ବଳା ମୋତେ

ବୁଝ - ବସତ, ତାଳ-ଝୁଳା

ମିତ ନ ବଳା ମୋତେ
ସରିଲାଣି ମୋ ସୁଖ ଘେନ ସୁଚିରେ ॥ ପଦ ॥

ଚାଟୁ ବଚନ କହି ମନ ମୋହଇ
କାର୍ଯ୍ୟ ସରିଲେ ପଛେ ସେ ନ ପୁଛଇ ॥ ୧ ॥

କଳା ସ୍ବରୂପ କାହିଁ ତଲ ହୁଅଇ
ଭୁଞ୍ଜ ପରାଏ ପ୍ରୀତି ତାର ଅଟଇ ॥ ୨ ॥

କେତେ କପଟବହି ରୂପ ଧରଇ,
ଅପବାଦକୁ ଡର ତିଳେ ନ ଥାଇ ॥ ୩ ॥

ମୁଁ ତ ଅବଳା ଜାତି କେତେ ମୋ ଛାତି
ବୀରବିକ୍ରମ କହେ ମୋ ହିତ ଚିନ୍ତି ॥ ୪ ॥

୧୭ - ମିତ ଏତିକି ଥାଉ

(ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣରେ ବୁଝ ଓ ତାଳର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ)

ମିତ ଏତିକି ଥାଉ, ନ ବଳେ ମତି ଶ୍ୟାମ ପ୍ରିତିକି ଥାଉ ॥ ପଦ ॥

ନାନା କପଟ ଗୀରେ ରସାଇ ଚିତ୍ତ, ଛଡ଼ାଇ ଦେବ ସିନା ପତିବରତ ॥ ୧ ॥

ମନ ମୋହିବ କହି କେତେ ପ୍ରକାର, ପର ପୀରତି ରୀତି ଦୁହଇ ଚିତ୍ତ ॥ ୨ ॥

ନୂଆ ପ୍ରୀତି ସରିଲେ ମରିବ କାହିଁ, ବିହିବ ସ୍ବର ଶର ମରମ ସହି ॥ ୩ ॥

ମୋହି ହେଉଛି ଚିତ୍ତ ଯେ ରୂପ ଚାହିଁ, କେବଳ ମହାକାଳ ଫଳଟି ସେହି ॥ ୪ ॥

କେବେ ନ ମିଳେ ଖଳେ ସୁଜନ ଭାବ, ବୁଝି ସାରିଛି ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ ॥ ୫ ॥

୧୮ - ମନ ମୋହନା ଯେ

ବୃତ୍ତ - ଆହାରି ତାଳ - ଆଦି
ମନ ମୋହନା ଯେ ମୋ ମନୁ ନ ଯାଇ
ଯହିଁକି ଚାହିଁଲେ ଆଗେ ତହିଁ ଦିଶୁଥାଇ ॥ ପଦ ॥

ଆହା ମୋ ଜୀବର ସଙ୍ଗୀ ଜାଣେ କେତେ ପରି ଭଙ୍ଗୀ
ରେ ଅଙ୍ଗିକାରଥାଇ ପୁଣି ଛଳେ ରୁଷୁଥାଇ ॥ ୧ ॥

ଦିନ ଦିନକର ଭାବ ଗୁଣିଲେ କି ଗୁଣା ଯିବ
ରେ ଆହା କି ରଙ୍ଗେ ମୋ ଅଙ୍ଗେ ମିଶୁଥାଇ ॥ ୨ ॥

ରମଣୀ ମୁକୁଟ ମଣି ମୋର ପ୍ରେମ ଚିତ୍ତାମଣି
ରେ ରଖିଥିଲି ଯତନେ କେ ଦେଲା ଖସାଇ ॥ ୩ ॥

କୋଳେ ବସିଥିଲେ ସହି ଇନ୍ଦ୍ର ପଦ ନ ଦିଶଇ
ରେ ଏତେ ମୁଖ ଭାଙ୍ଗି ଦୁଃଖେ ଦେଲା କେ ଭସାଇ ॥ ୪ ॥

ଭଜିଲେ ହେଲା ବିପତ୍ତି ତେଜିଲେ ନାହିଁ ମୋ ଗତି
ରେ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ ବୁଝି ଦିଶୁ ନାହିଁ ॥ ୫ ॥

୧୯ - ସହି ଲୋ କହିଲେ କି ହେବ

ବୃତ୍ତ - ଆହାରି ତାଳ - ଆଦି
ସହି ଲୋ କହିଲେ କି ହେବ ଆଉ
ରହି ନ ପାରଇ, ସେ ରୂପ ନ ଦେଖୁ, ତେଜିବାର ତେଣେ ଥାଉ ॥ ପଦ ॥

ଅନୁକ୍ଷଣେ ତାଙ୍କ, ଭାବ ମନେପଡ଼ି, ଉଲ୍ଲସି ଉଠଇ ତନୁ,
କୋଟି କୋଟି ଶର ମରମକୁ ମୋର ପ୍ରହାରଇ ଫୁଲଧନୁ ॥ ୧ ॥

କି ମୋହନ ଛବି କି ସୁନ୍ଦର ମୁଖ ନିନ୍ଦା କରେ ସୁଧାଭାନୁ
ଯେଣିକି ଚାହିଁଲେ ତେଣେ ଦିଶୁଥାଇ ବରଜି ନୁହଇ ମନୁ ॥ ୨ ॥

ଆଖର ଭାରତୀ ଶୁଣରେ ପୀରତି କୁଖଳା ଚତୁରୀ ମଣି
ତନୁ ଦୁଲେ ତାଙ୍କୁ ପଞ୍ଚମନ ପ୍ରାଣ ସମର୍ପି ଯେବେ ଦେଲିଣି ॥ ୩ ॥

ସରିଲାଣି ସୁଖ, ବଲିଲାଣି ଦୁଃଖ ବିରହ ସତାପେ ପତି,
ବୀର ବିକ୍ରମର, ମନା କଲାଗୀର, ଯେବେ ମୁଁ ଦେଖିଛି ଏତି ॥୪॥

୨୦ - ମିତ ଚାହାଁ

ବୃତ୍ତ - କାମୋଦି, ତାଳ- ଆଠତାଳି

ମିତ ଚାହାଁ ଆରେ, ମିତ ଚାହାଁ ଚାହାଁ, ଏ ସରସୀ ତୋରା
ଦେଖିବା ଜନର ମନକୁ ରଞ୍ଜଇ ତୋ ମଞ୍ଜୁଳ ତରୁ ପରା ॥ ପଦ ॥

ଜଳର ସ୍ବଚ୍ଛତା ଆଦରଣ ଠାରୁ ଆଦର କରଇ ଉଣା
ଫୁଟୁଣି ବିଶଦ ସମ ତୋର ହୃଦ ଆରେ କେଳି ବିଚକ୍ଷଣା ॥ ୧ ॥

କୁଞ୍ଚିତ କୁଞ୍ଚଳ କିବା ଶରବାଳ ତଞ୍ଚଳ ନୟନ ମାନ,
ବଦନ ନଳିନ ଛବିକି ଅନାଇ ପୁଲକଇ ଅପଘନ ॥ ୨ ॥
ରଦନଛଦ କୋକନଦ ମାଧୁରୀ, ତଞ୍ଚରିକ ଖେଳା ତୋଳା
ଘନ ପାନ ସ୍ତନ କି କୋକ ମିଥୁନ ମକର କେତନ ପରା ॥ ୩ ॥

ବାହୁ ମୃଣାଳରେ ମଣ୍ଡି ହୋଇ ପୁଣି ମଧୁର ହାସ କୁମୁଦ
ଜଘନ ପୁଲିନ ଉଦର ନଳିନ ଦଳ କରାଏ ପ୍ରମୋଦ ॥ ୪ ॥
ଗମନ ସୁରସ ମୋ ମାନସ ତୋଷ କରାଏ ରେ ପ୍ରେମଶୀଳେ,
ଭାଗ୍ୟ ଥିଲା ଜନ କରିପାରେ ସ୍ନାନ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ ॥ ୫ ॥

୨୧ - କେତେ ଅବିଚାର

ବୃତ୍ତ-ଭୈରବି, ତାଳ -ଆଠତାଳି ।

କେତେ ଅବିଚାର କଲି ପକ୍ଷଜ ସଙ୍ଗରେ ଯାହା କୁଟଜ ଦୁଲିଲି ॥ପଦ॥
ସରସିଜ ତେଜି ଅଳି ହୋଇଣ ଉଦ୍ବୁତ
ବାସଙ୍ଗ ସଙ୍ଗରେ ରଙ୍ଗେ କେଳି କଲା ବତ ॥୧॥
କୁନ୍ଦନ ପାଣି ରତନ ପାଷାଣ ମଣିଲି,
ଝଳିବତ ହୀରାକୁ ଯା କାତ ରେ ଗଣିଲି ॥୨॥
ସାଧାରଣ ଶିଳା ସ୍ନେହେ ବରଜି ମାଣିକ
ହେମକୁ ଦୁଲିଲି ଗୁଣ୍ଡେ ହୋଇଣ ବଣିକ ॥୩ ॥

ପିଞ୍ଜି ଦେଇ ଜଳେ ଏବେ ଗଲେ ଥିଲା ମାଳି
ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ ବସି ଅଛି ଭାଳି ॥ ୪ ॥

୨୨ - ଆରେ ଜବାଧରା

ବୃତ୍ତ-ବିଭାସ, ତାଳ-ଆଠତାଳି ।

ଆରେ ଜବାଧରା, କିପାଁ କଳକିନୀ ଗଣେ ଦେଲୁ ଗୀରା ରେ ॥ ପଦ ॥

ଦେଖୁ ଯୁବରାଜ ଚାରୁ ଛବ ସଖି ତାଙ୍କ ପ୍ରେମେ ଗଲୁ ଦ୍ରବି
ଭରମ ବରନା ଭରମେ ପଡ଼ିଲୁ ସାର ଅସାର ନ ଜାଣୁ ପରା ॥ ୧ ॥

ବରଜିଲୁ କୁଳଶୀଳ ରାତି ଅରଜିଲୁ ଯାହା ଅପଖ୍ୟାତି,
ବିଚାର କଷ୍ଟତେ ହେଲା କି ଏ ତୋତେ ମଣିଥିଲୁ ବ୍ରଜେ ନାରୀହୀରା ରେ ॥ ୨ ॥

ତୋ ବୁଦ୍ଧି ବିବେକ ହଜାଇଲୁ ନିଯା ନାଗରାକୁ ବଜାଇଲୁ
ତୁ ଏତେ ଚତୁରୀ ହୋଇ ପ୍ରେମାତୁରୀ ଫତୁରି ଖୋରରେ ହେଲୁ ମାଗାରେ ॥ ୩ ॥

ନିପଟ ଲମ୍ପଟ ଶିରୋମଣି କପଟ ଉଚ୍ଚାଟ ବାଣୀ ଶୁଣି,
ବୋଲଇ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ମୋ ଗୀର ମାନିଲୁ ନାହିଁ ଯା ଧରି ଗରା ରୋ ॥ ୪ ॥

୨୩ - ଘନ କୁତଳାରେ

ବୃତ୍ତ-ତୋଡ଼ି ପରଜ ତାଳ-ଝୁଲୀ

ଘନ କୁତଳାରେ ମନ କଥା ତ ନ ଜାଣୁ,
ଛନ୍ଦୁକାଇ ମୋର ମରମ ଦାରଣେ କିପାଁ ବାଣୀ ଶର ଶାଣୁ ॥ ପଦ ॥

ବିଧୁମଣି ବିଧୁ କରେ ଦ୍ରବିଯିବା ରାତି ଚିତ୍ତକୁ ନ ଆଣୁ,
ବନଜାକ୍ଷି ହୃଦ କେଦାରେ କେବଳ ବିରସ ବିଜକୁ ବୁଣୁ ॥ ୧ ॥

ଗୋକୁଳ ମଣ୍ଡନ ସେ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଆନ ପରି ତାଙ୍କୁ ମଣୁ,
ଅପବାଦ ତୋର ଦେଇ ମୋ ଗଳାରେ ଯେଣେ ଇଚ୍ଛା ତେଣେ ଟାଣୁ ॥ ୨ ॥

ଚନ୍ଦ୍ରିକା ବୁଲିଆ ପୀତ ଦୁକୁଳିଆ ମୋହନ ମଞ୍ଜୁଳ ବେଣୁ,
ଧୀରା ଧୃତି ହୀରା ଉଦ୍ଦୀପନକାରୀ ସ୍ବନ ନିତି ଶୁଣୁଶୁଣୁ ॥ ୩ ॥

ତ୍ରିଜଗତ ମୋହ ମୋହନ ବିଗ୍ରହ ଦାସୀରେ ଗଣୁ ନଗଣୁ,
ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ ବୋଲେ ଶ୍ୟାମ ଅଧିକ କରନ୍ତି ପ୍ରାଣୁ ॥ ୪ ॥

୨୪ - ସଜନି ବିଧି ବିଧାନ

ବୃତ୍ତ-ତୋଡ଼ି ପରଜ, ତାଳ-ଆଠତାଳି

ସଜନି ବିଧି ବିଧାନ ଏହି, ଯେ ଯାର ସେ ସିନା ତାକୁ ମିଳଇ ॥ ପଦ ॥
 ବିପକ୍ଷ ହେଲେ ହେଲେ, ହଳପାଣି ପାରିଲେ, କି ପାର୍ଥୁ ଶୁଭ୍ର ଆଣି ॥ ୧ ॥
 ଲୌହ ବୃକ୍ଷର ହେଲେ ମିଳନ, ଥାଏ କି ଅତର ମାନସେ ଘେନ ॥ ୨ ॥
 ନଳ ଦମୟନ୍ତୀ ପ୍ରୀତି ବୁଝାଣୁ, ତୁଳା କୁସା କଥା ମନକୁ ଆଣୁ ॥ ୩ ॥
 ବଦତି ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ଛାଡ଼େ କି କେ କେବେ ନିଜ ସ୍ବଭାବ ॥ ୪ ॥

୨୫ - ସଜନି କି ହେଲା ମୋତେ

ବୃତ୍ତ- କାମୋଦି, ତାଳ -ଆଠତାଳି

ସଜନି କି ହେଲା ମୋତେ,
 ମୋହନ ବିଗ୍ରହ ନେତ୍ରେ ନୃତ୍ୟ କଲା ଅନୁବ୍ରତେ ॥ ପଦ ॥
 ଛନ୍ଦରେ ହେଲେ ତ ଦିନେ ଛୁମି ନାହିଁ ବଂଶୀ ସ୍ବନେ
 ଏକି ଲୋ ମା ଆକାରଣେ ॥ ୧ ॥
 ଯାଉଁ ଯମୁନା କୁଳକୁ ଅଜାଣେ ନୀପ ମୂଳକୁ
 ଅନାଇ ଦେବା ମାତ୍ରକୁ ॥ ୨ ॥
 କରି କେତେ ଦୃଢ଼ ପଣ କଲେ ହେଁ ଯେତେ ବର୍ଜନ
 ତଥାପି ନ ମାନେ ମନ ॥ ୩ ॥
 ଯିବାକୁ ନିକୁଞ୍ଜ ବନେ ପାଶୁ ନାହିଁତ ସ୍ବପନେ
 କିପାଁ ରହି ଦୁହେଁ କ୍ଷଣେ ॥ ୪ ॥
 ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଗୀର ଏବେ ହେଲା ଚିତ୍ତ ସାର
 ଶାଶୁ କି ବୋଲିବେ ମୋର ॥ ୫ ॥

୨୭ - ମମତା ତଥାପି ତିଳେ

ବୃତ୍ତ-ଭଜନ, ତାଳ-ଆଠତାଳି ।

ମମତା ତଥାପି ତିଳେ ନ ଘୁଞ୍ଚଇ ମନରୁ ॥ ପଦ ॥

ସ୍ବଚ୍ଛ ହୃଦୟେ କାଳିମା ଆସି ହୋଇଲାଣି ଜମା
ବୁଢ଼ିଲାଣି ଅନୁରାଗ ସକଳ ବିଷୟରୁ ॥ ୧ ॥

କେଶ ହୋଇଲା ଶୁକଳ ଶିର ହେଲା ଚଳମଳ
ରହିତ ହେଲା ଶକତି ନୟନ ଶ୍ରବଣରୁ ॥ ୨ ॥

ହସ୍ତ ପଦ ଥରଥର ହୋଇକମ୍ପେ ମନ୍ଦା ସାର
ବଜ ହୋଇଲାଣି ହୃଦ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମାନଙ୍କରୁ ॥ ୩ ॥

ଲୁଚିଲାଣି ଚର୍ମ ରାଶି ପଡ଼ିଲେଣି ଦତ୍ତ ଖସି
ଜଣାଯାଏ ଜୀବ ଏବେ ଚାଲିଯିବ ଘଟରୁ ॥ ୪ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଗୀର ଦୁହନ୍ତି କେହି କାହାର
ମଲେ ହୁଏ ନାରଖାର ମିଳଇ କି ଏଥିରୁ ॥ ୫ ॥

୨୭ - ଆଜ ସଜ ସାଜି

ବୃତ୍ତ-ଭୈରବ, ତାଳ-ପଞ୍ଚପଟ ।

ଆଜ ସଜ ସାଜି ଆସ ନାଗର ମୁକୁଟ ହୀରା
ତୁମ୍ଭ ସଜକୁ ମଜିଲା ସଂସାର ଶୋଭା ପସରା ॥ ପଦ ॥

କହିବାରେ ଚାହୁଁ ଗୀର ହେଲି ବଡ଼ ହରବର
ଜାଣି ହୃଦ ଭାବ ମୋର ହସି ଦେଇଛ ସୁଧାରା ॥ ୧ ॥

ମୋ ଚିତ୍ତକୁ ବୁଝିବାକୁ କଲା କେତେ ଇଚ୍ଛିତକୁ
କହିଲା ପରିଶେଷକୁ ସେ ତ ମୋର ରଜାହାରା ॥ ୨ ॥

ଲାଜକୁ କଲି ଅତର କର ଯୋଡ଼ି ବାରମ୍ବାର
ଜଣାତେ କରୁଣା କର ବୋଇଲା, ମୁଁ ତାଙ୍କ ପରା ॥ ୩ ॥

ବୋଲେ ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ସାଧୁବାକୁ ତୁମ୍ଭ କାମ
କଲି ବଡ଼ ପରିଶ୍ରମ ମନୁ ନ ଯିବ ପାଶୋରା ॥ ୪ ॥

୨୮ - ସଖୁ କହି ନୁହଇ

ବୃତ୍ତ-କଞ୍ଚିଟି, ତାଳ - ଆଠତାଳି
 ସଖୁ କହି ନୁହଇ ଯେ ଜାଣିଛି ସେ ଜାଣିଛି
 କେତେବେଳେ ସେ ସମୟ ମନୁ ନୁହଇ ମୁରୁଛି ॥ ପଦ ॥

ରଖୁ ପ୍ରୀତି ପ୍ରତି ଆଶ, ଧରି ମନୋହର ବେଶ
 ଲାଜ ଭୟେ ଦୁନିଦୁନି ଚାଲିବାର ବାଟ ବାଛି ॥ ୧ ॥

ସଂକେତ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ, ଚଉପାଶକୁ ଅନାଇ
 କର୍ଣ୍ଣ ତେରି ରହିବାର ଭାଳିବାର କେ ଆସୁଛି ॥ ୨ ॥

ଦଇବେ ନୋହିଲେ ଭେଟ ଅବା ବଳି ଗଲେ କଷ୍ଟ
 ବେଳୁଁ ବେଳ ବଳେ କଷ୍ଟ ଉପାୟ ନ ଦିଶେ କିଛି ॥ ୩ ॥

ଜଗି ଜଗି ବସିବାର ବାରମ୍ବାର ଉଠିବାର
 ନିମିଷକୁ ପାଞ୍ଚବାର ଯୁଗ ସମ କି ହେଉଛି ॥ ୪ ॥

ବୋଲଇ ବୀର ବିକ୍ରମ, ପର ପୀରତି ବିଷମ
 ଚୋର ପରି ଲୁଟିବାର ନୟନେ ମୋ ନାବୁଅଛି ॥ ୫ ॥

୨୯ - କେ କିସ ଲଗାଇ

ବୃତ୍ତ-ସୁରଠ, ତାଳ-ପତି
 କେ କିସ ଲଗାଇ ମୋର ଧନ ଆଗେ କହିଲା
 ପୂର୍ବ ସ୍ନେହ ହେଲା ଉଣା ଜଣା ଏବେ ପଡିଲା ॥ ପଦ ॥

ମୋ ଆସିବା ପଥ ଚାହିଁ ରହିଥାଏ ଚନ୍ଦ୍ରମୁହଁ
 ରସିକା ରମଣୀ ହୀରା ଆଜ କିପାଁ ଲୁଟିଲା ॥ ୧ ॥

ଦେଖିଲେ ଯେ ଖଣ୍ଡେ ଦୂରୁ ପୁଲକାଇ ତନୁ ଚାବୁ
 ହସି ମୁଖ ମୋତିବାର ଆଉ ତ ନ ଦିଶିଲା ॥ ୨ ॥

ସଖିକି ଡାକିବା ଛଳେ ମୋ ପାଶେ ଆସି ଚଞ୍ଚଳେ
 ଇଚ୍ଛିତରେ କେତେପରି କହିବାର ଛାଡିଲା ॥ ୩ ॥

ଗୁନ୍ତି ପୁଲହାର ମୋତେ, ଭାଙ୍ଗି ବିଡିଆ ଗୁପତେ
ଆଳି ହସ୍ତରେ ଦେବାର କି ବିଚାରେ ଭୁଲିଲା ॥ ୪ ॥
ମୋ କଥା ଶୁଣିବା ଆଶେ, ଧାଇଁ ଯାଇ ଦୂତି ପାଶେ
କି ହେଲା ଏବେ ସେ ମୋତେ ବିଷ ପରି ମଣିଲା ॥ ୫ ॥
ବୋଲଇ ବୀରବିକ୍ରମ ହେଲାଣି ମୋତେ ବିଷମ
ଜାଣିଲି ସୁଭାଗ୍ୟ ଫଳ ପାଟି ଝଡି ସରିଲା ॥ ୬ ॥

୩୦ - ପୀରତି ରୀତି

ବୁର - ବିଭାସ, ତାଳ - ଆଠତାଳି
ପୀରତି ରୀତି ଜଣା ପଡିଲା ରେ
ଆଶା ତରୁ ମୂଳରୁ ଛିଡିଲା ରେ ॥ ପଦ ॥
ଶପଥ କରିବାର କହି ମଧୁର ଗୀର ଜୀବନ ବିକା ସ୍ନେହ ଦୁଟିଲା ରେ ।
ସ୍ୱର ଧରି କୋଦଣ୍ଡ ସନ୍ଧି କୁସୁମ କାଣ୍ଡ ପରାଣ ନେବ ବୋଲି ଅତିଲା ରେ ॥ ୧ ॥
ଏତେ କାଳେ ସହସା ଆସି ପଡିଲା ଦମ୍ଭା ଅନୁରାଗ ଶୁଙ୍ଘଳ ପିଟିଲା ରେ
ପୁରୁବ ପାପୁଁ ମୋର ସେ ସୁଖ ହୋଇ ଦୂର ଚିନ୍ତାରେ ତନୁ ଏବେ ସଢ଼ିଲାରେ ॥ ୨ ॥
ଅନବରତେ ମୋର ଝୁରିବା ହେଲା ସାର କୁରରୀ ଦମ୍ଭା ଆସି ଘଟିଲା ରେ
ବିରହେ କଳେବର କମିଲା ବାରମ୍ବାର ନିରତେ ନୀର ନେତୁ ଝଡିଲା ରେ ॥ ୩ ॥
ସରିଲା ସୁଖ ଶିରୀ ବଞ୍ଚିବି ମୁଁ କିପରି ମୋ ଠାରୁ ବନ୍ଧୁ ଚିତ୍ତ ହଟିଲାରେ
ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲେ କି ହେବଏତେବେଳେ ବୁଝି ବିବେକ ସବୁ ବୁଡିଲା ରେ ॥ ୪ ॥

୩୧ - ଚତୁରୀ ଚାତୁରୀ ଆଜ

ବୁଝ-ଆଶାବରି, ତାଳ - ଝୁଲୀ
ଚତୁରୀ ଚାତୁରୀ ଆଜ କିଯୋଗେ ନୟନେ ପଡିଗଲା ରେ ॥ ପଦ ॥
ଭଲା ତାର ମନୁର ଗତି, ମନ୍ତି ପକାଇଲା ମୋ ଛାତି,
ଚଞ୍ଚଳ ଇକ୍ଷଣି ଅଞ୍ଚଳ ଉଡ଼ାଇ
କି ଚଞ୍ଚଳେ ଚାହିଁ ଚାଲିଗଲା ରେ ॥ ୧ ॥

ପୂର୍ବ ଭାଗେଦେଖୁଲା ଆଖି ମନୁ ଏବେ ନୁହେଁ ଉପେକ୍ଷି
ସଦନ ଘନରେ ନାଗରୀ ଝଟକି
ବିଦ୍ୟୁତ୍ ପରି ଦିଶି ପଶିଗଲାରେ ॥ ୨ ॥

ଥୁଲି ଗୁରୁଜନ ସଂଗତେ ଉପାୟ ନ ଦିଶିଲା ମୋତେ,
ହତଭାଗ୍ୟ ଭାଗ୍ୟେ ସେ ଶୁଭ ସମୟ
ଚାହୁଁ ଚାହୁଁ ଦୂର ହୋଇଗଲାରେ ॥ ୩ ॥

ବୋଇଲ ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ, କି କରିବି ହେଲା ବିଷମ,
ମୋ ମନ ପକ୍ଷି କି ଧରିବା ଆଶାରେ
ଭଙ୍ଗା ଅଠା କାଠି ଫିଙ୍ଗି ଗଲାରେ ॥ ୪ ॥

୩୨ - କି ଶୁଣିଲି ଆଜ (ଦେଶାତ୍ମବୋଧକ)

ବୃତ୍ତ - ତୋଡି ପୁନଃ ତାଳ - ଆଠତାଳି
କି ଶୁଣିଲି ଆଜ ନୂଆ କରି ରେ
ଯିବ ବୋଲି ଦେଶ ଦୃଃଷ୍ଟ ଫେରି ରେ
ପରସ୍ପର ଦେଶ ହେବାରୁ ବିଶେଷ ଯାଜନ୍ତି ଉତ୍କଳୁ ପୁଣ୍ୟ ସରି ॥ ପଦ ॥
ହରାଇ ଶୌର୍ଯ୍ୟ ବୀର୍ଯ୍ୟ ମାନ ହେଉଅଛି ଯେହୁ ହାନିମାନ
ତାର ପୁତ୍ରେ ଏବେ ଅବିଦ୍ୟା ଦାନବେ ବିନାଶିବେ ଜ୍ଞାନ ଅଶି ଧରିରେ ॥ ୧ ॥
ଅନ୍ଧ ପରମ୍ପରା କୁଳ ସିଦ୍ଧି ଅଜ୍ଞାନତା ପୁଣି ଦୁଇ ବୁଦ୍ଧି
ନିଜେ ହୋଇ ଦୋଷି ନିଜକୁ ପ୍ରସଂସି ହେବା କଥା ଦେବେ ଦୂର କରି ରେ ॥ ୨ ॥
ସମ୍ମିଳନୀ ଆଦି ରଚି କେତେ ଶିଳ୍ପ କୃଷି ବିଦ୍ୟା ନାନାମତେ
କରିବେ ଉନ୍ନତି ଘୁଞ୍ଚିବ ବିପତ୍ତି ସମ୍ପଦରେ ଦେଶ ଯିବ ପୂରିରେ ॥ ୩ ॥
ସର୍ବେ ତେଜିବେ ଚାକିରି ଆଶ, କରିବେ ପରିଶ୍ରମ ଅଶେଷ
ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲେ ଅନ୍ୟ ସମ ହେବାକୁ ପକାଉଛନ୍ତି ହୃଦିରେ ॥ ୪ ॥
ସଜନୀ ପାଶରେ ମୁରୁକି ହାସରେ

୩୩ - ମୁଁ ନ ମଲି

ବୃତ୍ତ-ସରେହା, ତାଳ - ଆଡତାଳ
 ମୁଁ ନ ମଲି କିପାଁ ଛାତି ଅଇଲି,
 ସବୁ ନାହିଁ ଦିନ ଏବେ ତା ଭାଳି ॥ ପଦ ॥
 ଏ ବରଷା କାଳେ ସାରସ ଗତି ମୋହ ବିଚ୍ଛେଦରେ ଲୋଟିବ ଶିତି ॥ ୧ ॥
 ନିରତେ ନୟନୁ ବୁହାଇ ନୀର ବସିଥିବ ଗଣ୍ଡେ ନିବେଶି କର ॥ ୨ ॥
 ସରୋଜ ବଦନ ଯିବଣି ଶୁଖି ଯୁଗ ମଣ୍ଡୁଥିବ ଲବକୁ ସଖି ॥ ୩ ॥
 ରମଣି ରତନ ଚତୁରି ଭୂଷା ମୋହ ବିନା ତାକୁ ହେଲା କି ଦକ୍ଷା ॥ ୪ ॥
 ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲେ କି ହେବ ଯିବା ଯାଏ ପ୍ରିୟା ଜୀବେ କି ଥିବ ॥ ୫ ॥

୩୪ - ଦର ହାସିନିରେ

ବୃତ୍ତ - ଶୋକ କାମୋଦି, ତାଳ - ଆଠତାଳି
 ଦର ହାସିନିରେ ସେହି ଦରଶନ ସାର,
 ପର ହୋଇ ମୋର ଜଗି ନିରନ୍ତର
 କି କରିବ ମାର ଛାର ॥ ପଦ ॥
 ଦୂରଦ ଗମନା କରି ଆଶ୍ୱାସନା
 କହିବା ମଧୁର ଗୀର,
 ମୁଖ ମୋଡିବାର ମନ୍ଦେ ହସିବାର
 ମୋ ନୟନେ କଲା ଘର ॥ ୧ ॥
 ନାସିକା ଫୁଲାଇ ତେରଛେ ଅନାଇ
 ପିଙ୍ଗିବା କଟାକ୍ଷ ଶର
 ଛି ମା ବୋଲି ଧୀରେ ବୁଜି ନେତ୍ର କରେ
 ଆଡ଼ ରୁଷା ରୁଷିବାର ॥ ୨ ॥
 ଗୁରୁ ଜନ ସଙ୍ଗେ ଥିଲେ ହେଲେ ରଙ୍ଗେ
 ମୋ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁବାର

ତରତରେ ଲୁଚିବାର ॥ ୩ ॥
 ବୀରବିକ୍ରମର ଏ ବିନୟ ଗୀତ
 ବିବାସ ଶୋଭା ତୋହର
 ଦେଖିବାକୁ ମନ ବଳିଅଛି ଧନ
 ଅଜ୍ଞାକାର ବାରେ କର ॥ ୪ ॥

୩୫ - ଲାଙ୍ଗେ ସଜିଲି

ବୃତ୍ତ-ମାରୁଆ, ତାଳ-ଆଦି
 ଲାଙ୍ଗେ ସଜିଲି, କି ବିଚାର କଲି ॥ ପଦ ॥
 ବିଧି ନିଷେଧରେ ଭୀତି ନ କରି ଦିବସେ ରତି
 ରତନେ ମୋ କରେ ତାଙ୍କ ନେତ୍ର ବୁଜି ଦେଲି ॥ ୧ ॥
 ଦିନେ କେଳି ସଦନରେ ଥିଲେ ଗୀତଶ୍ରବଣରେ
 ଆପଣ ବଡ଼ ଚତୁର ବୋଲି ଚେତାଇଲି ॥ ୨ ॥
 ବେଶ ସାଜୁଥିଲି ବସି କାହୁଁ ସେହୁ ଗଲେ ଆସି
 ଉପାୟ ନ ଦେଖୁ ଅସମ୍ଭାଳେ ପଳାଇଲି ॥ ୩ ॥
 ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ କେତେ ଘେନାଘେନି କଲେ
 ତେବେ ହେଁ ନ ମାଡ଼ିତାଙ୍କ ରସରେ ମଜିଲି ॥ ୪ ॥

୩୬ - ଭଞ୍ଜିମା ପଣକୁ

ବୃତ୍ତ-ଝମାତ, ତାଳ-ଆଠତାଳ
 ଭଞ୍ଜିମା ପଣକୁ ଧନୀ ସମ ନହି କେହି ॥ ପଦ ॥
 ଦୁଃଖ ହୋଇଥିଲେ ଚିତ୍ତେ ମୋତେ ଦେଖିଲେ ଦୂରିତେ
 ଦର ହାସ ଦରଶାଇ ପାଶେ ବସେ ସହି ॥ ୧ ॥
 ସ୍ନେହରେ ଯାଚିଲେ ପାନ ନୂଆଏ ଚନ୍ଦ୍ର ଲପନ
 ଆନ ଦେଲେ ବୋଲୁଥାଇ ବିଧି ନୁହେଁ ଏହି ॥ ୨ ॥

ଅତର ରୁଆ ଚନ୍ଦନ ଅଙ୍ଗେ କରତେ ଲେପନ
 ଶ୍ରୀ କରରେ କର ପେଲି କରେ ନାହିଁ ନାହିଁ ॥ ୩ ॥
 ଗୁନ୍ତିଶ କୁସୁମ ହାର ଲମ୍ବାଇଲେ ଗଲେ ତାର
 ଏ କି କର ବୋଲି ମନା କରେ ସୁନାଦେହୀ ॥ ୪ ॥
 ବୀରବିକ୍ରମ ବଦତି ପାଶୋରି ଦୁହେ ତା ରାତି
 ଭାବି ଭାବି ହୃଦ ଏବେ ହେଉଅଛି ଦହି ॥ ୫ ॥

୩୭ - ମୁ କି କଲି

ବୃତ୍ତ-ଶ୍ରୀ ରାଗ ତାଳ-ଆଦି

ମୁ କି କଲି, ସହି ସଙ୍ଗ ତେଜିଲି, ମାର ଶର ମୁଖେ ସମର୍ପି ଦେଲି ॥ ପଦ ॥
 ବସିଲେ ବାନ୍ଧବୀ ମୋ ପ୍ରିତି ଭାଳି ଆଳି ମିଳି ମୋତେ ଦେବେତ ଗାଳି ॥ ୧ ॥
 ଲଉଲି ବୟସୀ ନେତ୍ର ପିତୁଳି କେହି ସହୁଥୁବ ଅନଙ୍ଗ ଅଳି ॥ ୨ ॥
 ଦେଖୁ ଦେବ ଯେବେ ସୁମନେ ଅଳି ବେଳୁଁ ବେଳ ଦୁଃଖ ଯିବନି ବଳି ॥ ୩ ॥
 ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲେ ନ ମଲି ଭେଟିଲେ ସହି, କହିବି କି ବୋଲି ॥ ୪ ॥

୩୮ - ସଜନୀରେ ମୁ ପରା ତୋର

ବୃତ୍ତ-ସାରଙ୍ଗ, ତାଳ-ତ୍ରିପୁଟା

ସଜନୀରେ ମୁ ପରା ତୋର

କି ବିଚାରି ଚିତ୍ତେ ମିତ କରି ଦେଉ ଅଛୁ ପର ॥ ପଦ ॥

ସୁନାଦେହି ସୁମନ ହାର ହରଷେ ଗଳାରେ ଦେଉଁ କାହିଁକି କରୁ ବାହାର ॥ ୧ ॥
 ଦରହାସୀ ଦଣ୍ଡେ ଅତର ନୋହୁଥୁଲୁ ଏବେ କିପାଁ ଅତରଗରୁ ଅତର ॥ ୨ ॥
 ବୀଣା ଭାଷି ବିଚାର କର ଦାସରେ ବହିଲେ ରୋଷ ରତିକି ଅଛି ଆବର ॥ ୩ ॥
 କରା ରତି କରୁଣା କର ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ ସୁଖି ହେଉ ପରିକର ॥ ୪ ॥

୩୯ - ପ୍ରୀତି କି ଶତ ଜୁହାର

ବୃଷ-ସୁରଟ, ତାଳ-ଆଠତାଳି

ପ୍ରୀତି କି ଶତ ଜୁହାର ପ୍ରୀତି କରି ହେଲି ହରବର ॥ ପଦ ॥
 ମାତା ପିତାଙ୍କ ବର୍ଜନ ଥିଲେ ହେଲେ ଗୁରୁଜନ
 ତଥାପି ନ ମାନେ ମନ ଅବିରତେ ଛବି ଦିଶେ ତାର ॥ ୧ ॥
 ଜାତି ରୀତି ନୀତି ଚୟ କହିଁରେ ନେହିଲି ଭୟ
 କି ଭାବି ହେଲା ଉଦୟ ଆନନ୍ଦ ଦେଖିଲା ମୋ ନଜର ॥ ୨ ॥
 କଲବଲ ଛଟପଟ ହୁଏଁ ଯେବେ ନୁହେଁ ଭେଟ
 ବାହାରେ ନେହି ପ୍ରକଟ ତିଳେ ମନରୁ ନ ହୁଏ ଦୂର ॥ ୩ ॥
 ପ୍ରୀତି କେବେ ନୁହେଁ ଚିର ପ୍ରୀତି ଲାଗି ବୁଡେ ଘର
 ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଗାର ମାନି ପ୍ରଥମରୁ ଯୋଗେଁ କର ॥ ୪ ॥

୪୦ - ପ୍ରୀତି ପ୍ରୀତି ବୋଲୁ ସହି

ବୃଷ- ସୁରଟ, ତାଳ-ଆଠତାଳି

ପ୍ରୀତି ପ୍ରୀତି ବୋଲୁ ସହି ପ୍ରୀତି କିପରି ତ ଜାଣୁ ନାହିଁ ॥ ପଦ ॥
 ପରମାଦ ପଦେ ପଦ ବେଳୁଁ ବେଳ ବଳେ ଖେଦ
 ଘାଣ୍ଟି ହେଉ ଥାଇ ହୃଦ ଚିତା ଅନଳରେ ହେବୁ ଦହି ॥ ୧ ॥
 ନେତ୍ର ଆନ ନ ଦେଖୁବ କାନ ଆନ ନ ଶୁଣିବ
 ଅଶନ ବ୍ୟସନ ହେବ ବିଷ ସମାନ ରହିବୁ ଚାହିଁ ॥ ୨ ॥
 ଅମଳକ କଲେ ପାନ ମନ ହୁଅଇ ଯେସନ
 ସେହିପରି ହେବୁ ଜାଣ ଶ୍ରଦ୍ଧା ନ ରହିବ ଆଉ କାହିଁ ॥ ୩ ॥
 ପାରତି ରାତି ବିଷମ ଦିନ ରାତି ହେବ ସମ
 ବୋଲଇ ବୀରବିକ୍ରମ ଅପବାଦ ଅରଜିବୁ ତହିଁ ॥ ୪ ॥

୪୧ - ଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତି କରି ନିତି

ବୃତ୍ତ-ସୁରଟ, ତାଳ-ଆଠତାଳି

ଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତି କରି ନିତି ସୁନା ଦେହ ରୁନା କଲି ସଜନିରେ ॥ ପଦ ॥

ବାଜ ପରି ଅନୁକ୍ଷଣେ ଧାଇଁ ଧାଇଁ କୁଞ୍ଜ ବନେ
ମହତ ସରିଲା ଏବେ ଲୋକ ହସାରେ ପଡିଲି, ସଜନୀରେ ॥ ୧ ॥

ତେଜି କୁଳ ଶୀଳ ନୀତି ଅରଜିଲି ଅପଞ୍ଚ୍ୟାତି
କୁଳ ଭୂଆଶୁଣି ହୋଇ କଳଙ୍କିନୀ ବୋଲାଇଲି, ସଜନିରେ ॥ ୨ ॥

ନାଗରା ବ୍ରଜ ବଜାରେ ବାଜୁଅଛି ମୋହ ନା'ରେ
ସଜସଖୀ ହସା ମିଶା ଛଳ ଭାଷାରେ ସଜିଲି, ସଜନିରେ ॥ ୩ ॥

ଗୁରୁଜନ ବରଜନ ଶାଶୁ ନଶୟ ତର୍ଜନ
କଲେହେଲେ ପୁନଃ ପୁନଃ ତାହା ତିଳେ ନ ମାନିଲି, ସଜନିରେ ॥ ୪ ॥

ଛାଡି ନ ପାରଇ ଆଉ ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତାହା ହେଉ
ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଗୀର ପ୍ରଥମରୁ ନ ଶୁଣିଲି, ସଜନିରେ ॥ ୫ ॥

୪୨ - ସହି ହୁଡିଲି

ବୃତ୍ତ-ଝିଞ୍ଜଟ, ତାଳ-ଝୁଲା

ସହି ହୁଡିଲି କି କଲି କି କଲି
ପରକୁହା କଥା ଶୁଣି ପରତେ ଯା ଗଲି ରେ ॥ ପଦ ॥

ମୋ ପଥକୁ ଅନୁସରି ରହିଥିଲେ କି ବିଚାରି
ବାରେ ନ ଅନାଇ ତରତରେ ପଳାଇଲି ॥ ୧ ॥

ବିନୟେ ନାଗର ବର କର ଯୋଡି ବାରମ୍ବାର
କହିଲେ ମୁଁ ସଦା ଦୋଷୀ, ମଥା ନଟେକିଲି ॥ ୨ ॥

ଏକାନ୍ତ ସମୟ ଜାଣି ଧରି ମୋର ବେନି ପାଣି
କହୁଁ କେତେ ଚାଟୁବାଣୀ ଥରେ ନ ଶୁଣିଲି ॥ ୩ ॥

ପ୍ରୀତି ପରମାଦ ବୋଲି ପରିହାସେ କହି ଦେଲି
ଏପରି ହୋଇବ ଏବେ ପାଞ୍ଚ ତ ନ ଥିଲି ॥ ୪ ॥

ଚିର କାଳର ପୀରତି ବୁଟାଇ ଦେଇ ଝଟି
ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲେ ହଇରାଣ ହେଲି ॥ ୫ ॥

୪୩ - ଜୀବନ ସଙ୍ଗ

ବୃତ୍ତ-ଭୈରବ, ତାଳ-ଆଦି

ଜୀବନ ସଙ୍ଗ ଧୂକ ଯା ରସୁ ତା ପ୍ରୀତିରେ ॥ ପଦ ॥

ଏବେ ଯେ ଲାଗଇ ମିଠା ପଛେ ସେ ହେବଟି ସିଠା

ସରିବ ମହତ ଏଥିରେ ॥ ୧ ॥

ହସ ମିଶା ଭାଷା ତାର ମନରୁ ନୋହୁଛି ଦୂର

ପ୍ରକାଶେ ତୋ ନେତ୍ର ଗତିରେ ॥ ୨ ॥

ବରଜିଲେ ଯେତେ ଯେତେ ତିଳେ ଘେନୁ ନାହିଁ ତିରେ

ଘାଣ୍ଟି ହେଉ ଦୁଃଖ ମତିରେ ॥ ୩ ॥

ପଡିଲେ ନୟନେ ଥରେ ଫେରିଫେରି ଚାହିଁ ତାରେ

ଭୟ ନାହିଁ ଜାତି ନୀତିରେ ॥ ୪ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲେ ପଡିଗଲୁଣି ତା ଜାଲେ

ଝୁରିଝୁରି ଦିନ ରାତି ରେ ॥ ୫ ॥

୪୪ - ଘନ କାଳେ ଘନକେଶୀ

ବୃତ୍ତ-ସୁରଟ, ତାଳ-ଆଠତାଳି

ଘନ କାଳେ ଘନକେଶୀ ମୋହ ବିନା କି କରିବ, ସଜନି ରେ ॥ ପଦ ॥

ନଭେ ଘୋଟି ନବ ଘନ ନିରନ୍ତରେ ତେଜି ବନ

ଲଘି ନଦୀ କୂଳ ମାନ କାମୀକୁଳ ବୁଡାଇବ ସଜନିରେ ॥ ୧ ॥

ଘଡିଘଡି ଗରଜନ ଚଞ୍ଚଳା ଚମକ ପୁଣି

ମାନସ କରଇ ଛନ୍ଦୁ ତହିଁ ପୁଣି ଭୋକ ରବ ସଜନି ରେ ॥ ୨ ॥

ମଦନ କୋଦଣ୍ଡ ସାଜି ବାଛି ପୁଲ ଶର ରାଜି

ମର୍ମ ସ୍ଥାନ ଖୋଜି ଖୋଜି ଅବିରତେ ବିଶୁଥବ, ସଜନି ରେ ॥ ୩ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ବୋଲେ ଭାବିଲେ କି ହେବ

ସତେକି କରିବେ ଶିବ ସହି ଶୁଭେ ଭେଟହେବ ସଜନି ରେ ॥ ୪ ॥

୪୪ - କି କହିବି କହ ସହି

ବୃତ୍ତ-ସୁରଟ, ତାଳ-ଆଠତାଳି

କି କହିବି କହ ସହି ବିହିକି ଲିହି ରଖୁଛି ଭାଲେରେ ॥ ପଦ ॥

କରି ତ ନାହିଁ ମୁଁ ଦୋଷ, କାହିଁ କି ମାଁ ଏତେ ରୋଷ,
ବହି ମୋରେ ପ୍ରାଣ ଈଶ କାମ ସରିତରେ ଭସାଇଲେ ॥ ୧ ॥

ନୂଆ ନୂଆ ପ୍ରୀତି କାଳେ କି ଅବା ନ କହି ଥିଲେ
ଏବେ କାହା ସଙ୍ଗେ ଭୁଲେ ପୂର୍ବ ଭାବକୁ ସେ ପାଶୋରିଲେ ॥ ୨ ॥

ବିବେକୀ ବର ବୋଲାଇ ବିଚାରି ପାରିଲେ ନାହିଁ
ମୋତେ ମାର ମୁଖେ ଦେଇ ଅପଯଶ ଧୁଜା ଟେକାଇଲେ ॥ ୩ ॥

ଭାବି ଦେଲେ ତାଙ୍କ ରୀତି ତମକି ପଡ଼ଇ ଛାତି
ଜାଣି ନ ଥିଲି ଏ ରୀତି ବିଷ ଖାଇବାକୁ ମନ ବଳେ ॥ ୪ ॥

ଚିର ହେଉ ଅଛି ଯାହା କା ଆଗେକହିବି ତାହା
କହିଲେ କେ ହେବ ସାହା ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ବୋଲେ ରେ ॥ ୫ ॥

୪୬ - କାହିଁକି ସଜନିରେ ଆଜ

ବୃତ୍ତ-ଶ୍ୟାମ କଳ୍ୟାଣ, ତାଳ-କଞ୍ଚାଳି

କାହିଁକି ସଜନିରେ ଆଜ

ଏ ରଜନୀରେ ପ୍ରାଣନାଥେ ବହିଲୁ ରୋଷକୁ ॥ ପଦ ॥

ଆଗରେ ହେଲେ ଉଭା ତେବେ ହେଁ ନେତ୍ର ଲୋଭା
ନେହିଲା ଆଜ୍ଞାଦିଲୁ ବାସକୁ ॥ ୧ ॥

କାତରରେ ନାଗର କର ଧଇଲେ ତୋର
ତଥାପି ନ ଭାଷିଲୁ ଭାଷକୁ ॥ ୨ ॥

ଶେଷେ ହୋଇ ନିରାଶ ମାନସେ ପ୍ରତିଆଶ
ରଖି ବରଜି ଗଲେ ପାଶକୁ ॥ ୩ ॥

ସେହି କାଳେ କିନ୍ତୁତେ ନ ବିଚାରିଲୁ ତିତେ
ଆଉ କିପାଁ ରଖୁଥୁ ଆଶକୁ ॥ ୪ ॥

ବୀରବିକ୍ରମ ଗୀର ଆରେ ରସିକା ବର
ମୋ ପରେ ନ ଥୋଇବୁ ଦୋଷକୁ ॥୫॥

୪୭ - ପ୍ରାଣ ସଜନିରେ

ବୃତ୍ତ-ତୋଡ଼ି ପରଜ, ତାଳ-ଆଠତାଳି

ପ୍ରାଣ ସଜନିରେ ନ ଦେଖୁଲି ଆତରୁଷା

ଭିତରେ ସରସ ବାହାରେ ବିରସ ଦରହାସ ମିଶା ଭାଷା ॥ ପଦ ॥

ବାସ ପିନ୍ଧା ଚାହିଁ ପଛୁ ଯାଇ ମୁହିଁ କୁତେ ଭୁଷି ଦେଲେ ନଖ,
ଏ କି ଗୋ ମା ବୋଲି ଚମକି ଛଇଲି ପୋତି ଦେଲେ ହେଲେ ମୁଖ ॥ ୧ ॥

ନିଶି ଶେଷ ଜାଣି ହୋଇବା ମେଲାଣି ଘେନାଇ କହିବା ବେଳେ
ଛିତାହେଉ ଧନ ନ କହି ବଚନ ବିଦାୟ ମାଗିବା ଛଲେ ॥ ୨ ॥

ଦେହଲି କି ବଳି ଗଲାବେଳେ ବାଳି ରହ ବୋଲି କହି ଦେଲେ
ମୁଖେ ଦେଇ ବାସ ଅନାଉ ନାରୀଶ ଝିଙ୍କି ନେଲେ ହେଲେ ବଳେ ॥ ୩ ॥

ବିପରୀତ ରତେ ପରସନ ଚିତ୍ତେ ବୋଲୁ ଥିଲେ ମୋତେ ଅନା
କର ଯୁଗେ ତୋର ନେତ୍ର ବୁଜି ମୋର କରିବା ସମୟେ ମନା ॥ ୪ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ ତୋ ହୁକୁମ ଅତିକ୍ରମ କରିଥିଲେ
ଦୋଷ ସାଉକାର କରି ବାରମ୍ବାର ଚାଟୁ ଯେତେ ଆରମ୍ଭିଲେ ॥ ୫ ॥

୪୮ - ଏ ଘେନି ନାହିଁ କଲା

ବୃତ୍ତ-ତୋଡ଼ି ପରଜ, ତାଳ-ଆଠତାଳି

ଏ ଘେନି ନାହିଁ କଲା ଛଇଲି,

ଜଣାଗଲା ବଣାମୁଗାକ୍ଷୀ ଚାଲି ॥ପଦ ॥

ହରପର ଘର ନିବି କବାଟି, ଫିଟିଲେ ସମ୍ପତ୍ତି ହୋଇବ ଲୁଟି ॥ ୧ ॥

ଉଚ୍ଚ ଘଣ୍ଟ ଚାଟୁ ବର୍ତ୍ତୁଳ ଶୁନ ବ୍ୟଥା ହେବ ଲାଗି କରଜ ମୁନ ॥ ୨ ॥

ଆଦରଶ ଖଣ୍ଡ ଗଣ୍ଡ ମାଧୁରୀ ବାଜି ଦନ୍ତ ସରି ଯିବା ବିଚାରି ॥ ୩ ॥

ନବନୀତ ଚାଟୁ କୋମଳ ଦେହୀ ଦଳାଦଳି ଲାଳା ନେହିବ ସହି ॥ ୪ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲେ ମୋ ପରି ହେବାକୁ ମାନସ ଥିବାରୁ ତରି ॥ ୫ ॥

୪୯ - ସଜନି ପର ପୀରତି ଖରାପ

ବୃତ୍ତ-ଶଙ୍କରାଭରଣ, ତାଳ-ଏକ ତାଳି

ସଜନି ପର ପୀରତି ଖରାପ

ଯେ ପକ୍ଷେ ତହିଁରେ ତାହାରି ନାମରେ ବାଜେ ଅପବାଦ ଜାମ୍ନା ॥ ପଦ ॥

ନୂଆନୂଆ ହୋଇ ମନକୁ ରଞ୍ଜାଇ କରାଉ ଥାଏ ଲୋଲୁପ
ପ୍ରିୟ ଦରଶନ ନୁହେଁ ଯେଉଁ ଦିନ ଦୁଃଖ ଦିଏ ପୁଲଟାପ ॥ ୧ ॥

ଗୁରୁ ଜନ ଯେବେ ସେ କଥା ଜାଣିବେ ଗଞ୍ଜଣା ହେବ ଅମାପ,
ସରମରେ ମୁଖ ନ ଟେକି ଅଲେଖ ହୃଦେ ଉପୁଜିବ ତାପ ॥ ୨ ॥

ସାଇ ପତିସାରେ ଦାଣ୍ଡ ବଜାରରେ ହୁରି ହେବ ବିପ୍ରଳାପ,
ପର ମନ୍ଦ ହସା ଛଳ ମିଶ୍ରା ଭାଷା ବଢାଇ ଦେବ ସତ୍ତାପ ॥ ୩ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲଇ ବିରମ ଅଟେ ସେ ତ ବଡ଼ ପାପ,
ନ ରହି ଗୁପ୍ତେ ପୁଟି ପଡେ ଅନ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ଜନ କଳାପ ॥ ୪ ॥

୫୦ - କି ହେଲା ଗୋ ମୋତେ

ବୃତ୍ତ-ତୋଡ଼ି ପୁନାଜ, ତାଳ-ଆଠତାଳ

କି ହେଲା ଗୋ ମୋତେ ଚାହୁଁ ଚାହୁଁ ଏପରି ତ ହେଲି ସହୁ ସହୁ ।
ତନୁ ଗୋଟି ଯାକ ପୁରୁଛି ପୁଲକ ଏବେ ସେ କଥାକୁ ଭାବି ଦେଉଁ ॥ ପଦ ॥

ତପନସୁତା ତଟ ନିକଟେ ଶ୍ୟାମ ବସିଥିଲେ ବଂଶୀ ବଟେ
ଅଜାଣେ ସେ ତରୁ ମୂଳକୁ ଯିବାରୁ ଉପରାଶ ଧରି ଟାଣି ନେଉଁ ॥ ୧ ॥

କୁଞ୍ଜ ବନରେ କୁସୁମ ତୋଳୁ ମାଧବ ଆସି ମାଧବୀ ତଳୁ,
ଅଜଣାରେ ମୋର ନେତ୍ର ବୁଜି କର, କିଏ ଚିହ୍ନ ବୋଲି ଥରେ କହୁଁ ॥ ୨ ॥

ଯମୁନାକୁ ଯାଉଁ ନୀର ଆଣି ସଙ୍ଗତେ ଥିଲେ ସଜନୀ ଶ୍ରେଣୀ
ମୋ ଆଡେ ଅନାଇ ନନ୍ଦର କହ୍ନାଇ ମୋହନ ମୂରଲୀ ବାଉଁ ବାଉଁ ॥ ୩ ॥

ସଙ୍ଗ ସଖା ମାନଙ୍କର ମେଲେ ଗୋରୁ ଗୋଷ୍ଠରୁ ଫେରିବା ବେଳେ
ସେ ବାକ ବୁଲିଆ ପାତ ଦୁକୁଲିଆ ନୟନ ତେରଛେ ଜାଲି ଯାଉଁ ॥ ୪ ॥

ଅନାୟତ ହୋଇ ଗଲି ସହି ବୁଝି ଆଉ କିଛି ଦିଶୁନାହିଁ,
ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲଇ ବିଷମ ଦଶା ପଡ଼ିଗଲା ପ୍ରୀତି ନୋହୁ ॥ ୫ ॥

୫୧ - ନାଗରୀ କେତେ ଜାଣଇ ଭାବ

ବୃତ୍ତ-ତୋଡ଼ିପରଜ, ତାଳ-ଆଠତାଳି

ନାଗରୀ କେତେ ଜାଣଇ ଭାବ

ଜୀବଥୁବା ଯାଏଁ ମନୁ ନ ଯିବ ॥ ପଦ ॥

କର ଧରି ଆଣି ବସାଉଁ କୋଳେ, ଏକି ଏକି ବୋଲି ଖସଇ ତଳେ ॥ ୧ ॥

ଟିପିଦେଲେ କଷେ କରଇ ମୁନ ମଲିମଲି ବୋଲି ବୁଜେ ନୟନ ॥ ୨ ॥

କର୍ଣ୍ଣେ ଫୁଙ୍କି ଗଣ୍ଡେ ଦେଲେ ବୁଝନ, ଚାଷେ ମୁଖ ପୋତି କରଇ ମାନ ॥ ୩ ॥

ଯୁବରାଜ ବୀରବିକ୍ରମ ଭାଷେ ବାସେ ବିଂଛି ରତି ଶ୍ରମ ବିନାଶେ ॥ ୪ ॥

୫୨ - ସଜ୍ଜାତ ପର ପୀରତି ସାର

ବୃତ୍ତ-ତୋଡ଼ି ପରଜ, ତାଳ-ଆଠତାଳି

ସଜ୍ଜାତ ପର ପୀରତି ସାର ଯେ କରିଛି ଜାଣେ ଭାବ ତାହାର ॥ ପଦ ॥

ମିଶିଯାଏ ଯେବେ ନେତ୍ରରେ ନେତ୍ର, ପୁଲକେ ପୁରି ଉଠୁଥାଇ ଗାତ୍ର ॥ ୧ ॥

ସବୁବେଳେ ମନ ପ୍ରସନ୍ନ ଥାଇ କେତେ ଛଳ କଥା ଆସଇ କହି ॥ ୨ ॥

କ୍ଷଣକୁ କ୍ଷଣ ଆନ ଆନ ବେଶ, ହେବାପାଇଁ ବଳୁଥାଇ ମାନସ ॥ ୩ ॥

ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ ଭାଷେ ସହି ତୁ ତ ନବ ବାଳୀ ଜାଣିବୁ କାହିଁ ॥ ୪ ॥

୫୩ - ଜୀନବ ସାର୍ଥ କରିବି

ବୃତ୍ତ-ବସନ୍ତ କାମୋଦି, ତାଳ-ଝୁଲା

ଜୀନବ ସାର୍ଥ କରିବି

ଆଉ ଅନ୍ତର ତିଳେ ନୋହିବି ॥ ପଦ ॥

କରି ପରିରମ୍ଭ ବସାନ୍ତେ କୋଳେ

ଲାଙ୍ଗେ ଲାଙ୍ଗେ ଖସି ବସନ୍ତେ ତଳେ,

ମୁ ତୋ କିଣା ବୋଲି ବୀଣାଭାଷି ଆଗେ

କର ଯୋଡ଼ି ଉଭାହେବି ॥ ୧ ॥

ପୁଅକୁ ଚିହ୍ନି ଚାଲୁ ଜୟନ
 ସିଂହାସନେ ବସି ପାଇ ସମ୍ମାନ,
 କୁଟ ଡକିଆରେ ଆଉଜି ମଘବା-
 ପଦକୁ ଡିଛ ମଣିବି ॥ ୨ ॥

ନାନା କଉତୁକ ରସେ ବୁଡ଼ାଇ,
 ହୃଦରେ ହୃଦକୁ ଦେବି ଜଡ଼ାଇ
 ନିବି ବନ୍ଧେ କର ନିବେଶି କାତରେ
 ଏକିଏକି କୁହାଇବି ॥ ୩ ॥

ବିହି ମୁଖ ପଦେ ବୁଲନ ବ୍ରଜ
 ସଧୁରେ ଉରଜେ ଚାଳି କରଜ
 ଲକ୍ଷିଲକ୍ଷି ମାଲି ବୋଲିବା ସମୟେ
 ଅଧରୁ ସୁଧା ପିଇବି ॥ ୪ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଭାଷେ ଏ ଗୀର
 ନିତିନିତି ସେବି ରାମା ପାଶର
 ଦୁର୍ନିବାର ମାର ଦର କରିଦୂର
 ସତତେ ସୁଖୀ ହୋଇବି ॥ ୫ ॥

୫୪ - ସେ ଭାବ ତାର

ବୃତ୍ତ-ଭୈରବ, ତାଳ- ଆଠତାଳି

ସେ ଭାବ ତାର ରହିଛି ମୋ ମନରେ
 ସେ ଭାବ ତାର ॥ ପଦ ॥

ଅଳସ ଭାଙ୍ଗୁଁ ଧନ କୁଟେ କରଜ ମୂନ
 ଟିପିଦେଉଁ ଚମକି କରକୁ ଧରିବାର ॥ ୧ ॥

କୋଳେ ଧରି କପୋଳେ ବୁଲନ ଦେବା ବେଳେ
 ମନ୍ଦେ ହସି ପଙ୍କଜଲପନ ଢାଳିବାର ॥ ୨ ॥

ମାଗନ୍ତେ ବିପରୀତ ଲାଜେ ପରାଣ ମିତ
 ମଥା ପୋତି କ୍ଷାତିକି, ନ ଜାଣେ ବୋଲିବାର ॥ ୩ ॥

ରତି ଶେଷରେ ସହି ଛାତିରେ ଆଉଯାଇ
 ଶ୍ରମ ହରିବା ପାଇଁ ଅଞ୍ଚଳେ ବିଛିବାର ॥ ୪ ॥
 ବୀରବିକ୍ରମ ଭାଷେ ବସିଥିଲେ ହେଁ ରୋଷେ
 ମୁ ଯାଇ ହେଲେ ପାଶେ ହସି ଅନାଇ ବାର ॥ ୫ ॥

୫୫ - ଯାଅ ଯାଅ ମୋ ପାଶରୁ

ବୁଝ - ସୁରଟ, ତାଳ - ଆଠତାଳି
 ଯାଅ ଯାଅ ମୋ ପାଶରୁ ଆଉ ସେକଥା କହନା, ସଜିନିରେ ॥ ପଦ ॥
 ନାନା ମତେ ଭରସାଇ ପୀରତି ପାଶେ ପସାଇ
 କଳକିନୀ କରି ମୋତେ ନିଜେ କଳଙ୍କ ବହନା, ସଜିନିରେ ॥ ୧ ॥
 ପୋତୁ ସେ ପୁରୁଷ ସଙ୍ଗ କେ ଜାଣେ ମା ଏତେ ରଙ୍ଗ
 ଜଣାଉଛି କର ଧରି ମୋର କୁଖ୍ୟାତି ଚାହିଁନା, ସଜିନିରେ ॥ ୨ ॥
 ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ହେଲା ଯାହା ତମୁ କମ୍ପେ ଶୁଣି ତାହା
 ଜଟାଜଟି କରି ଅତେ ଦୁଃଖ ଅନଳେ ଦହନା, ସଜିନିରେ ॥ ୩ ॥
 ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲେ ଯେତେ ଦୁ କହିଲେ ହେଲେ
 ରୁଚଇ ତ ନାହିଁ ତିଳେ ଏବେ ଦୁଃସାରେ ରହନା, ସଜିନିରେ ॥ ୪ ॥

୫୬ - ପ୍ରିୟ ସଜିନିରେ

ବୁଝ - ଶୋକ କାମୋଦୀ, ତାଳ - ଆଠତାଳି
 ପ୍ରିୟ ସଜିନିରେ
 ପ୍ରୀତି ବଜାରେ ପଶ ନା,
 ପ୍ରଥମେ ସୁଖଦ ପଛକୁ ଦୁଃଖଦ
 ହୋଇ କରାଇବ ବଣା ॥ ପଦ ॥
 ହସା ମିଶା ଗୀର ପସରାକୁ ଚିର
 ମଣି କରୁ ବିକାକିଣା,
 ଦୁଆରୁଆଁ ଭାବ ମନକୁ ମୋହିବ
 ନ ପଡ଼ିବ କିଛିଜଣା ॥ ୧ ॥

ନୟନ ତାଳନ ବିନୟ ବଚନ
 ହଜାଇ ଦେବ ଚେତନା
 ଅଖ୍ୟାତି ଯୁକତେ ଶୁଭିବ ନିରତେ
 ହୋଇବୁ ଜାତିରୁ ମନା ॥ ୨ ॥
 ତୁଛା ଆଦରରେ ପୁଲି ଆନନ୍ଦରେ
 କରୁ ଯେତେ କଳପନା,
 ନ ଥିବ ଯୌବନ ନ ଥିବ ଏ ମାନ
 ମହତ ସରିବ ସିନା ॥ ୩ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲେ କଲେ ପ୍ରେମ
 ନ ଯାଏ କିଛି କଳନା,
 ହୁଅ ସାବଧାନ ଦୁହ ହଇରାଣ
 ଥରେ ମାନି ମୋର ମନା ॥ ୪ ॥

୫୭ - ବରାଜନା

ବୃତ୍ତ - ପୁରବୀ, ତାଳ - ଆଠତାଳି
 ବରାଜନା ହେବି ପଛେ ଜାତି କୁଳେ ମନା ॥ ପଦ ॥
 ଦେଖିଲା ବେଳରୁ ତୋତେ କି ମୋହିନୀ ଦେଲୁ ମୋତେ
 ମୁରୁଛି ନ ହୁଏ ସତେ କାମଦହେ ଅବିରତେ
 ତୋହ ରସେ ରସିବି ତୁ ଯା'ନା ॥ ୧ ॥
 ତୁ ନବ ଛବିଲି ବର କି ମଧୁରେ ହସିବାର
 ମୋ ନୟନେ କଲୁ ଘର ପାଶୋରି ନୋହେ ଏ ସାର
 ବଞ୍ଚିବି ଆଉ ତୋହବିନା ॥ ୨ ॥
 ଅଙ୍ଗିକାର ହେଉଁ ସହି ପଲକରେ ନ ଶୁଆଇ
 ଉରେ ଥିବି ଆଉଯାଇ ଉଭାହେଲେ ଅଙ୍ଗ ଛାଇ-
 ପରି ତୋହ ସଙ୍ଗେ ଥିବି ସିନା ॥ ୩ ॥
 ଭାଙ୍ଗିଲେ ଗୌରବ ଜନ ନ ମାନିବି ସେ ବଚନ
 ଏକା ତୋର ଅବଧାନ ହେଉ ଯୁବତି ରତନ
 ସେହି ପ୍ରେମ ଧନେ ହେବି ଘେନା ॥ ୪ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ଯୁବରାଜ ବୋଲେ ଦେବ-
ସମ୍ପତ୍ତି ତୋ ପାଶେ ଥିବ ଏବେ ସୁଦୟା ତ ହେବ
ନ ଭାଙ୍ଗ ତୁ ଏ ମୋର କାମନା ॥ ୫ ॥

୫୮ - ଯାଉଛ ବିଦେଶ

ବୃତ୍ତ - ପାଲା, ତାଳ - ଝୁଲା

ଯାଉଛ ବିଦେଶ କାଲି ଜଣାଉଛି ନବ ବାଳି
ସୁଚିତ୍ତେ କର ମୋଲାଣି, ମାରୁଛି ନ କର ଅଳି ॥ ପଦ ॥
ଦାରୁଣ ବରଷା କାଳ ହୋଇବ ଏଥର କାଳ
ମଲ୍ଲି ଦଳେ ଭୁଞ୍ଜକାଳ ଦେଖୁ ନ ବସିବୁ ଭାଳି ॥ ୧ ॥
କଳକଣ୍ଠ ଘନଘନ ରଟିବେ ସତଜ ସ୍ବନ,
ଶୁଣି ନେହିବୁ କାତର ରହିବୁ ସଖୁ ସମ୍ଭାଳି ॥ ୨ ॥
ସ୍ବରରାଣୀ ଫୁଲବାଣୀ ବିନ୍ଦିବ, ତରୁ ଲାବଣୀ,
ନ କରିବୁ କେବେ ଉଣା ଚାରୁ ବଦନରୁ ଝଳି ॥ ୩ ॥
ବୋଲଇ ବୀରବିକ୍ରମ ବିଦେଶୀ ହେବା ବିଷମ
ପସର ଦିନ କଷ୍ଟରେ ଆସିବି ନ ଯିବ ଚଳି ॥ ୪ ॥

୫୯ - ଦୁଃଖରେ ଦେଲା ମୋତେ

ବୃତ୍ତ - କାମୋଦୀ, ତାଳ - ଏକତାଳି

ଦୁଃଖରେ ଦେଲା ମୋତେ ଦଶାକୁ ଗୋ
କୁହା କରିବି ମହ ଧାତାକୁ, ଗୋ
ନୂତନ ମୋ ବୟସ କଦର୍ପ ଶର ତ୍ରାସ
କାହିଁ ସହିବି ଧରି ଦେହକୁ ଗୋ ॥ ପଦ ॥
ନ ବୁଝଇ ଅଶନ ଚାରୁ ଝିନ ବସନ
ସବୁଛି ଦିନ ଭଜି ରସାକୁ
ଝରୁଛି ନେତ୍ର ନିର ମାରୁଛି ସ୍ବର ଶର
ଥରୁଛି ଦେହ ଦେଖୁ ଭୁଷାକୁ ଗୋ ॥ ୧ ॥

ଚାଲିବା ମନ ଥାଉ ଭାଲିବା ହୁଏ ବହୁ
 ଖେଳିବା ଅନାଇଲେ ପକ୍ଷୀକୁ ଗୋ
 ପାଳିବାରୁ ଏତେ ହେ ବଳିବା ରକ୍ଷା ନୁହେଁ
 ଚଳିବା ପରି ଭିନ୍ନ ନିଶାକୁ ଗୋ ॥ ୨ ॥
 ବଳୟ ଗଳି ପାଣି ଆଳୟ କାରା ଜାଣି
 ପ୍ରଳୟ ହୁଏ କହୁଁ ଭାଷାକୁ ଗୋ
 ପ୍ରାଣ ମୋ ନିଶ୍ଚେ ଯିବ ତ୍ରାଣ କେହୁ କରିବ
 ଜାଣ ମଣ୍ଡୁଛି ଯୁଗ ନିଶାକୁ ଗୋ ॥ ୩ ॥
 ନାଲିକ ସୁଳପନି କାଲିକ ହୁଅ ତୁନି
 ଆଳି କହନ୍ତି ବୋଧୁ ଯୋଷାକୁ ଗୋ
 ବଦଳି ମିଳି ବୀର - ବିକ୍ରମ ଦେବ ଗୀର
 ହରି କହନ୍ତି ତେଜ ରୁଷାକୁ ଗୋ ॥ ୪ ॥

୬୦ - ଛି'ମା ନ କହ ଆଉ

ବୃତ୍ତ - ବିଭାସ ଗୁଞ୍ଜରୀ, ତାଳ - ଝୁଲୀ
 ଛି'ମା ନ କହ ଆଉ, ତା କଥା ଶୁଣି ହୃଦେ ଉଠଇ ଦାଉ ॥ ପଦ ॥
 ହେଲି ମୁଁ ହଟ'ହଟା କରି ଯା ସଙ୍ଗ
 ପୁଣି ଥରକୁଥର ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ॥ ୧ ॥
 ସଙ୍କେତ ସ୍ଥାନେ ମୋତେ ନେଇ ହକାରି,
 ମାତିଲା ଯାଇ ଆନ ନାରାକି ଧରି ॥ ୨ ॥
 ନିପଟ କପଟିଆ ଶଠ ସ୍ବଭାବ,
 ସେ କି ଜାଣିବ ସଖୁ ପୀରତି ଭାବ ॥ ୩ ॥
 କହେ ବୀରବିକ୍ରମର ଧୀର ବଚନେ
 ତାକୁ ତ ମିଳି ପାରେ ତୋ ପରି ପଣେ ॥ ୪ ॥

୬୧ - କଲି ଏ ଛି'ମା ଭାଷ

ବୃତ୍ତ - ବିଭାସ ବୁଝରି, ତାଳ - ଝୁଲି

କଲି ଏ ଛି'ମା ଭାଷ, ଏ ଘେନି ନାଥ ମୋରେ ବହିଲେ ରୋଷ ॥ ପଦ ॥

ଦିନେ କେଲି କୁଞ୍ଜରେ ନିଛାଟ ଜାଣି,

ବିନୟୀ ହେଲେ ଯୋଡ଼ି ଯୁଗଳ ପାଣି ॥ ୧ ॥

ଅଚେତା ହୋଇ ରହିଥିଲି ଶୟନେ

ଅଜାଣେ କର ଦେଉଁ ନିବାବନ୍ଧନେ ॥ ୨ ॥

ବିପରୀତ ସୁରତେ ଧ୍ୟାନକୁ ଦେଇ,

ଲୋଡ଼ିଲେ ତାଙ୍କ ମୁଖ ମୋତେ ରୁମ୍ଭାଇ ॥ ୩ ॥

ବିଧି ନିଷେଧ ଆଦି ନ କରି ଜ୍ଞାନ,

ନିଶି ଶେଷେ ମାଗତେ ସୁରତି ଦାନ ॥ ୪ ॥

ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ ବିବାସ ଶୋଭା,

ପ୍ରଦୀପେ ଦେଖିବାକୁ ହୁଅନ୍ତେ ଲୋଭା ॥ ୫ ॥

୬୨ - ପ୍ରାଣ ସଜନି ରେ

ବୃତ୍ତ - ଶୋକ କାମୋଦୀ, ତାଳ - ଆଠତାଳି

ପ୍ରାଣ ସଜନି ରେ ଏନିହା କାହାକୁ ହେବ,

ଶାଶ ଦିଆ ସୁର ବାଣ ବାଜି ମୋର

ପ୍ରାଣ ଯେବେ ଉଡ଼ିଯିବ ॥ ପଦ ॥

ତାମରସ ମୁଖ ତୋ ପଦ ଲାଞ୍ଜିତ

ପଦକକୁ ହୃଦେ ଧରି,

ପାମର କାମର ହୁକୁମକୁ ଯେବେ

ନିରତେ ରହିଲି ତରି ॥ ୧ ॥

ପୁରନ୍ଦର ପୁରୀ କଞ୍ଚଳତା ଶିରୀ

ସଞ୍ଚାତ ପ୍ରେମ କହଳୀ,

ତୋ କରୁଣା ଜଳ ବିନା କାମାନଳ

ଝାସେ ଯେବେ ଯିବି ଜଳି ॥ ୨ ॥

ଶରଣ ବସୁଳା ସରସ ହୃଦୟା
 ବୋଲାଉ ସୁରସ ଦାନେ,
 ଅରୁଣାଧରି ତୋ ଚରଣ କିଙ୍କରେ
 କରୁଣା ନୋହିଲେ ଧାନେ ॥ ୩ ॥

ଚିର ଦୃଷ୍ଟିତକୁ ହୀରକ ଦଶନି
 ତୋଷ ଥରେ ପୁଧାପାନେ,
 ବୀର ବିକ୍ରମର ଏ ବିନୟ ଗୀର
 ନ ଶୁଣିଲେ ବାରେ କାନେ ॥ ୪ ॥

୬୩ - ଏବେ ଭାଲୁଛି ଯେ

ବୃତ୍ତ - ଶୋକ କାମୋଦୀ, ତାଳ - ଆଠତାଳି

ଏବେ ଭାଲୁଛି ଯେ ନାହିଁ ମୋ ଜୀବନେ ଆଶା
 ମୋ ଗଳାର ମାଳି ନୟନ ପିତୁଳି ଛାଡ଼ି ଆସି ଏ ମୋ ଦଶା ॥ ପଦ ॥

ଏ ଘନ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ଦେଖୁ ସୁରରାଣ ସଜାଡ଼ି ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଶାୟକ
 ପରୀକ୍ଷା କରିବ ଏକାକୀ ହୋଇଲେ ବୋଲିନ ଥିବାରୁ ଦକ ॥ ୧ ॥

ସରସୀର କୂଳେ ଶୁଣୁଥିଲି ବସି କାଳକଣ୍ଠ କଳରବ,
 ଜାଣି ତ ନ ଥିଲି ଏ ନାଦ ଶ୍ରବଣେ ଆଚାରିବ ଶତ୍ରୁ ଭାବ ॥ ୨ ॥

ସମୟ ପାଇଣ ନୀଳକଣ୍ଠ ଗଣ ହୋଇଣ ମୋର ବିପକ୍ଷ,
 ମନେ ତ ନ ଥିଲା କ୍ଷତଜ ସ୍ଵରରେ ବିଦାରିବେ ମୋର ବକ୍ଷ ॥ ୩ ॥

ଜୀବ ଥିବାଯାଏ ମୋ ଜୀବ ଧନର ପାଶ ନ ତେଜିବି ତିଳେ,
 ଆହେ ସୁରପର ହରମୋ ବେଦନା ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲେ ॥ ୪ ॥

୬୪ - ନ କର ଏପରି ଆଉ

ବୃତ୍ତ - ଲଳିତ, ତାଳ - ଏକତାଳି

ନ କର ଏପରି ଆଉ ରେ ନବୀନା କେତେ ସହିବି ମଦନ ଦାଉ ରେ ॥ ପଦ ॥

ନୂଆନୂଆ ଭଙ୍ଗା କଳପନାକରୁ ଥାଉ
 ଦିନେ ହସୁଥିଲେ ଦିନେ ରୁଷୁଥାଉ ଏ ଭାବ ଶିଖୁଲୁ କାହିଁ ॥ ୧ ॥
 କୋଳେ ବସାଇଲେ ତଳେ ଖସି ବସୁ ଥାଉ
 ପରମ ମୁଖର ମାର ହାତେ ମୋର ଦମ୍ଭ ପୁଣି କଷ୍ଟ ଥାଉ ॥ ୨ ॥
 କର ଯୋଡ଼ି ଜଣାଇଲେ କରକୁ ଛତାଉ
 ହେଲା କି କରୁଣା ବୋଇଲେ ତ ଏ କି ହେବାକଥା ବୋଲିକହୁ ॥ ୩ ॥
 ଯେବେ ଦାସ ଦୋଷୀ ହେଲା କିପାଁ ଦଣ୍ଡ ନାହୁ
 ବୋଇଲେ ଏତି କି ତାତି ଗଲା ପରି ପ୍ରୀତି କଳିବାକୁ ଯାଉ ॥ ୪ ॥
 ନାସିକା ପୁଲାଇ ନ ଚାହିଁଲା ପରି ଚାହିଁ
 ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲେ ମୁଁ ଦେଖୁଲେ କିମ୍ପା ମୋତେ ନ ଅନାଉ ରେ ॥ ୫ ॥

୬୫ - ବାନ୍ଧବି ନ ଧର

ବୃତ୍ତ - ଲଳିତ, ତାଳ - ଏକ ତାଳି
 ବାନ୍ଧବି ନ ଧର ଗୁମାନ ତାଳ,
 ସରୋଜ ନୟନି ମୋ ଅରଜ ଘେନି
 ବାରେ କୃପା ନେତ୍ର ଜାଳରେ ॥ ପଦ ॥
 ମଉ କାଶୀ ବସୁ ରୁଷି ଶୁଣି ପରକୁହା ବୋଲ
 କ୍ଷୀତି ଭୂଷା ଯୋଷା ନଖେ ଚିରି ରସା ନୟନ କରିଛୁ ଲାଲରେ ॥ ୧ ॥
 ମନସିଜ ଦେଖୁ ଥାଉ ବାଳୀ ରାଜ ମୋର ହାଲ,
 ଶାଶଦିଆ ବାଣ ବିନ୍ଧି ମୋ ପରାଣ ନେବାକୁ କରେ କଟାଳରେ ॥ ୨ ॥
 ମୁଁ ତୋ କିଶା ଅଟେ ବାଣୀ- ଭାଷୀ ତୋ ମନେ ନ ଭାଲ
 ଧରାରେ, ନାଗରା ବାଜେ ନାରୀ ହୀରା ମୁହିଁ ଯୋଗୀ ଦୁହିଁ ଥାଳରେ ॥ ୩ ॥
 ଯଥାର୍ଥରେ ବୁଝୁ ଥରେ ନାଗରୀକ ନହୀପାଳ
 ବରଅଙ୍ଗି ତୋର ହୁକୁମ ଅଜୋର କରି ନାହିଁ କେଉଁ କାଳ ॥ ୪ ॥
 ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ବୋଲେ କେଳୀ ବାସେ ତାଳ
 ତୋ ଦେହ ମୋ ଦେହ ଝଟକ ହାଟକ ପ୍ରୀତି ଟାଙ୍ଗଣାରେ ଝାଳ ॥ ୫ ॥

୬୭ - ଜାଣି ନ ଥିଲି

ବୃତ୍ତ - କାପି, ତାଳ - ପଞ୍ଚପଟ ।

ଜାଣି ନ ଥିଲି ଅକାରଣେ କାମ ବାଣେ ଧନ ପ୍ରାଣ ନେବୁ ବୋଲି ॥ ପଦ ॥

ମୁଁ କହିଥିବାର ଆଳି- ଜଣାଇଲେ ନବବାଳୀ

ଅଳିକୁତଳା କିଭାଳି

ଚିତ୍ତେ ଚଳି ହେବି ବୋଲି ॥ ୧ ॥

ଦୟାଦାର ଖଳାଗୁଣୀ ଲଗାଯୋଡ଼ା ମିଛବାଣୀ

ଶୁଣିଲେ ରମଣୀ ମଣି

ପରତେ ତା ଯିବୁ ବୋଲି ॥ ୨ ॥

ମୋ କାମନା କରି ମନା ଶରଦ ଚନ୍ଦ୍ର-ଲପନା

ହିସିକଥା ନ ପ୍ରକାଶି

ମଥା ପୋତି ଦେବୁ ବୋଲି ॥ ୩ ॥

ଜଣାକିଛି ମନେଥିଲେ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମବୋଲେ

ଏତେ ବେଗେ ଦୁ କରୁଣା

ରସେ ଉଣା ହେବୁ ବୋଲି ॥ ୪ ॥

୬୭ - ରସିକା ମୋ ନୟନେ

ବୃତ୍ତ - ଡୋଡ଼ି ମଲ୍ଲାର, ତାଳ - ଆଦି

ରସିକା ମୋ ନୟନେ ପଡ଼ିଲାରେ,

ତଳି ଯା' ଆଳି ଅଙ୍କେ ଜଡ଼ିଲାରେ,

କଷିବାକୁ ମୋ ଧୃତି ତେତିକି ବେଳୁଁ ରତି-

ପତି କୋଦଣ୍ଡ ଜରେ ଭିଡ଼ିଲାରେ ॥ ପଦ ॥

ସହି କହନ୍ତେ ଛଳି କି ଘେନି ମନେ ଅଳି

କଳା କୁତଳା କର ଯୋଡ଼ିଲା

ହୋଇ ହରଷ ମନା ପୁଣି ସେ ଚନ୍ଦ୍ରାନନା

ଅଧ ଅଧରେ ଦନ୍ତ ପାଡ଼ିଲାରେ ॥ ୧ ॥

କି ମଧୁର ତା ବାଣୀ ପ୍ରକାଶୁଁ ନାରୀ ମଣି
 ମୋ ଶୁଦ୍ଧି ପାତ୍ରେ ସୁଧା ଜଡ଼ିଲାରେ ।
 ସର ଶାକର ପଣା ଦ୍ରାକ୍ଷା ରସକୁ ଉଣା
 ବୋଲି ମୋ ଚିତ୍ତ ହେଲେ ବିଡ଼ିଲାରେ ॥ ୨ ॥
 ମଞ୍ଜୁଳ କଷ୍ଟ ମୂଳୁଁ ମୋ ପୂର୍ବ ଭାଗ୍ୟ ବଳୁ
 ବାତେ କିଞ୍ଚିତେ ଚେଳ ଉଡ଼ିଲା
 ଚାହିଁ ଅପୂର୍ବ ଶୋଭା ମୋ ନେତ୍ର ହୋଇ ଲୋଭା
 ସେହି ମାଦକ ଜଳେ ବୁଡ଼ିଲାରେ ॥ ୩ ॥
 ସରସ ନବ ଶାଣ ଦିଆ କଟାକ୍ଷ ବାଣ
 ବାଜି ଧଇର୍ଯ୍ୟ ତରୁ ଛିଡ଼ିଲାରେ ।
 ବେଳୁଁ ବେଳ ପ୍ରବଳ ହୋଇ ବିରହାନଳ
 ମୋ ତରୁ ଯାକ ଏବେ ପୋଡ଼ିଲାରେ ॥ ୪ ॥
 କ୍ଷଣକେ କୋଟି କୋଟି ଶର ପ୍ରହାରି ହଟି
 ପରାଣ ଦୁଲେ କାମ ଅଡ଼ିଲାରେ ।
 ବୀର ବିକ୍ରମ ଭାଷେ ମୋ ମନ ବନ୍ଧୁ ପାଶେ
 ରହିବା କଥାଟି ନ ହୁଡ଼ିଲାରେ ॥ ୫ ॥

୬୮ - ଏତି କି ତୋ ହୁକୁମ

ବୃତ୍ତ - ଭୈରବ, ତାଳ - ଆଠତାଳି
 ଏତି କି ତୋ ହୁକୁମ କରିଛି ଆନ,
 ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତା କର ନ କର ମାନ ॥ ପଦ ॥
 ସ୍ନେହ ବନ୍ଧରେ ପାନ ଯାତିଲୁ ପ୍ରାଣ ଧନ
 ନ ଦେଇ ମାଗିଲି ଯା ଅଧର ପାନ ॥ ୧ ॥
 ରତେ ଆଜ ମୋ ପରି ହେବୁ ବୋଇଲି ଗୋରି,
 ନାହିଁ କଲୁ ଯା ବଳେ ଏତି ମୋ ଧାନ ॥ ୨ ॥
 ନ ପାରୁଁ ଆଉ ବୋଲି ବୋଲୁ ଥିଲୁ ଛଇଲି
 ଚାଲିଲି ତହୁ ତହିଁ ନ ଦେଇ କାନ ॥ ୩ ॥

ଦିନେ ଅସାବଧାନେ ଥିଲୁ ଉତ୍ସୁକ ମନେ

ଟିପିଦେଲି ଉରଜେ କରଜମୁନ ॥ ୪ ॥

ଆରେ ରସିକାବର ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମର

ଜଣାଇବା ଭାରତୀ ସୁଚିତ୍ତେ ଘେନ ॥ ୫ ॥

୨୯- ନ ଯା ତପନଜା ତଟକୁ

ବୁଝ - ଆଶାବରି, ତାଳ- ଝୁଲାଇ

ନ ଯା ତପନଜା ତଟକୁ,

ଗଲେ ଭେଟିବୁଟି ବିଟ ରାଟକୁ ॥ ପଦ ॥

ପତିବ୍ରତୀ ତତିକି ଦେଖୁ ଭୁରୁ ଭଞ୍ଜି କରି ତା ଆଖି

କଟାରୀ ଓଟାରି ନିଠାଇ ମାରଇ ପଟାଇ ଦିଅଇ ଧୃତି ଘଟକୁ ॥ ୧ ॥

ନଟବର ପାତ ପଟିଆ ଲମ୍ପଟିଆ ନଟକୁଟିଆ

ଘାଟଦିଅ ବୋଲି ବାଟ ଓଗାଳିବ ଲଗାଇବ କେତେ ବୁଝେ ନଟକୁ ॥ ୨ ॥

ସଟାବଟା କରି କହିବ ହଟହଟା କରାଇ ଦେବ

ମିଠାକଥା ଯାକ ସିଠା ଲାଗିବଟି ଶୁଭିଜିବ ଯେବେ ବ୍ରଜ ହାଟକୁ ॥ ୩ ॥

କାଟିତୋର ମରଜାଗୀତ, ରଟିବାକୁ ସତତେ ମିତ,

ଜଟିଲା କୁଟିଲା ଚୁଟି ନ କରିବ କହିଦେବ ମଧୁ ପୁର ଘାଟକୁ ॥ ୪ ॥

ଯୁବରାଜ ବୀର ବିକ୍ରମ- ଦେବ, ଭାଷେ ଛାତ ତା ପ୍ରେମ

ପିଟାଇ କହୁଛି ନିପଟ କପଟ ମୁରତି ଜାଣ ସେ ନନ୍ଦଟାଟକୁ ॥ ୫ ॥

୩୦-ମୋହନ ମୁରଲୀ ନାଦ

ବୁଝ - ବିଭାସ, ତାଳ - ଆଠତାଳି

ମୋହନ ମୁରଲୀ ନାଦ ନୁହେଁ ସହିମା,

ଶୁଣିଲା ମାତ୍ରକେ ହୃଦ ହୁଏ ଦହିମା ॥ ପଦ ॥

ଶାଶୁ ନଶାଦ ବର୍ଜନ,

ଥିଲେ ହେଲେ ଗୁରୁଜନ,

ନଗଲେ ଯମୁନା ତଟ ନୁହେଁ ରହି ମା ॥ ୧ ॥

ଛତାଇ ମୋ ପତିବ୍ରତ
 କରାଇ ଅଣ ଆୟତ୍ତ
 ପଞ୍ଚକ୍ଷର ସ୍ମର ବିଦେ ତହିଁ ତହିଁ ମା ॥ ୨ ॥
 ବ୍ରଜହାଟ ବାଟ ଗୋଟା
 ଶୁଭିଳା ମୋହରି ହଟା
 ତଥାପି କୁଞ୍ଜକୁ ଧାର୍ବ ବାଇ ହୋଇ ମା ॥ ୩ ॥
 ଶୁଣିଲେ ଯେଉଁ ମୁବତୀ
 ରଖୁ ପାରୁଥିବ ଧୃତି
 ତାକୁ ପଚାରି ଉପାୟ ଦିଅ କହି ମା ॥ ୪ ॥
 ଭାଷେ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ-
 ଦେବ ମୁବରାଜ ଶ୍ୟାମ-
 ପ୍ରେମଟି ଅତି ବିଷମ ହେଲା ସହି ମା ॥ ୫ ॥

୭୧-ଆଜ ସାଜ ସାଜିଥାରେ

ବୃତ୍ତ - ଆରକି, ତାଳ - ଏକ ତାଳ
 ଆଜ ସଜ ସାଜିଥାରେ ଝଟକ ହାଟକ ଗୋରୀ ॥ ପଦ ॥
 ବାନ୍ଧି ଅଭିରାମ ବେଶୀ, ଖଞ୍ଜି ଶିରେ ମଥାମଣି,
 ମାଙ୍କ ଭାଙ୍ଗ ମଧ୍ୟେ ପୁଣି ଲଗାଇ ସିନ୍ଦୂର ଶିରି ॥ ୧ ॥
 କର୍ଣ୍ଣେ ପଳକ ମଣ୍ଡନ ରଞ୍ଜି ନୟନେ ଅଞ୍ଜନ
 କଣ୍ଠରେ କଣ୍ଠ ଭୂଷଣ ଖଞ୍ଜିଣ ଯତନ କରି ॥ ୨ ॥
 ପିନ୍ଧି ନୀଳ ପୀତ ଶାଢ଼ୀ ହସ୍ତରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଚୁଡ଼ି
 ମଣି ବନ୍ଧେ ଥିବ ଜଡ଼ି ଜଙ୍କଣ ଯେ ହୋଇ ବାରି ॥ ୩ ॥
 କଟି ତଟରେ ଜିଙ୍କିଣୀ ପାଦରେ ବଳା ବାଜେଣୀ
 ଝୁଞ୍ଚିଆତଳେ ଖୁଞ୍ଚଣୀ କେବେ ଦୁ ହଇ ପାଶୋରି ॥ ୪ ॥
 ବୀରବିକ୍ରମର ବାଣୀ ଥାଅ ମନେ ନଷ୍ଟେ ଜାଣି
 ଆସିବେଟି ବେଶୁପାଣି ଯାମିନୀ କି ଅର୍ଦ୍ଧ କରି ॥ ୫ ॥

୭୭-ଜଣାଅ ଦୂତୀ

ବୃତ୍ତ - ଭୈରବ, ତାଳ - ପଞ୍ଚପଟ

ଜଣାଅ ଦୂତୀ ପ୍ରିୟାରେ ବାରେ ମୋ ବିନତି,
ତାହାଲାଗି ମୋର ଅସନ ବସନ ହୋଇ ଗଲାଣି ବିରତି ॥ ପଦ ॥

ବୀଣାବାଣୀ ଶୁଣି ମୁକ୍ତି କରିବଇଁ ଶୁତି
ଅଳତା ରଞ୍ଜନେ ଲଳିତା ଚରଣେ ବଳାଇବି ସଦା ମତି ॥ ୧ ॥

ସୁରତେ ପ୍ରୟାସ ହେଲେ ଶୁଆଇବି ଛାତି
ବିପରୀତ ରତି ଆରମ୍ଭ କାଳରେ ନେଉଥିବି ତା ସମ୍ମତି ॥ ୨ ॥

ବେଶ ଶାଜିବା ସମୟେ ଗଜରାଜ ଗତି
ବିଲୋଳ ଲୋଳ ଲୋଚନୀ ପିଙ୍କଦାନୀ ଧରି ଉଭାହେଉଥିବି କତି ॥ ୩ ॥

ନ ହୁଅ କାତର ବୀର ବିକ୍ରମ ଭାରତୀ
ଶୁଣି ବଂଶୀଧର ହୋଇଣ ଅଧୀର ବୋଲନ୍ତି ନାହିଁ ମୋ ଗତି ॥ ୪ ॥

୭୩-ଏପରି ହେବ ବୋଲି

ବୃତ୍ତ - ବେହାଗ, ତାଳ - ଝୁଲା

ଏପରିହେବ ବୋଲି ମୋତେ ଜଣାନଥିଲା,
ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ କାମ କାଣ୍ଡେ ତବୁ ସଢିଲା ॥ ପଦ ॥

ମୋର କୋଳରେ ବସି ଚାଟୁ ବଚନ ଭାଷି
ପୁଲଝରା ଅଙ୍ଗେ ଫିଙ୍ଗି ଦୂରେ ଘୁଞ୍ଚିଲା ରେ ॥ ୧ ॥

ଅଙ୍ଗୀକାର ତା ନୀର ଆଶା କୁରଙ୍ଗ ମୋର
ପାନ କଲା ବେଳେ ମାର ଶର ବିହିଲା ॥ ୨ ॥

ପ୍ରୀତି ମଞ୍ଜିକି ସଞ୍ଚୁ ହୃଦକେଦାରେ ବିଞ୍ଚି
ଅକୁରିବା ବେଳେ ଯାହା ଉପାତି ଦେଲା ॥ ୩ ॥

ସ୍ଥଳ ସଙ୍କେତ ଚାହିଁ ଜଗି ବସିଲି ମୁହିଁ
ବୋଲଇ ବୀର ବିକ୍ରମ ବିଅର୍ଥ ହେଲା ॥ ୪ ॥

୭୪- ପ୍ରିୟା ଆଗେ କେ

ବୃତ୍ତ - କାମୋଦୀ, ତାଳ - ଆଠତାଳି
 ପ୍ରିୟା ଆଗେ କେ କହିବ ଏ ମୋ ଦୟିନୀ
 ତାରୁପ ଲାବଣ୍ୟ - ଜଳେ ବୁଡି ଗଲିଣି ॥ ପଦ ॥
 କୁକୁମ କସ୍ତୁରୀ ଗୋଳି ଉର ପରେ ପଡ଼ାବଳି
 ଲେଖୁଥିବି ଭାଜି ଭାଜି ତା ମନ ଜାଣି ॥ ୧ ॥
 ଆଳି ମେଲେ ଆଳି ପରି କଙ୍କଡ଼ିକା କରେ ଧରି
 ଚିକୁର ସଜାଡ଼ି ସଦା ବାନ୍ଧିବି ବେଶୀ ॥ ୨ ॥
 ଲାକ୍ଷା ଲେଖୁବି ଚରଣେ ସଜଡ଼ ଅନୁସରଣେ
 ଛାମୁରେ ରହିବି ଧରି ତା ପିକଦାନୀ ॥ ୩ ॥
 ରତି ଅନ୍ତେ ସ୍ନେହ ଭରେ ପହୁଡ଼ାଇ ଛାଡ଼ି ପରେ
 ଧୀରେ ଧୀରେ ବିଷ୍ଣୁଥିବିପୁଲ ବିଞ୍ଚଣି ॥ ୪ ॥
 ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ କହେ ଭିନ୍ନ ନୋହିବି କେବେ ହେଁ
 ତା ସୁରସେ ମାଡ଼ିଥିବି ଦିବା ରଜନୀ ॥ ୫ ॥

୭୫-ନ ଜାଣି ମୁ ହୁଡ଼ିଗଲି,

(ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣରେ ବୃତ୍ତ ଓ ତାଳର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ନାହିଁ)
 ନ ଜାଣି ମୁ ହୁଡ଼ିଗଲି, ତା ସଙ୍ଗେ ଯା ପ୍ରୀତି କଲି,
 ମନ୍ତ୍ରପଥ ଥାଉଁ ଆଉଁ ଅବାଟେ ଯାଇ ପଶିଲି ॥ ପଦ ॥
 ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ଶରକାଳ ଚନ୍ଦ୍ରମା ଦିଶେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ
 ଦେଖୁ ଚକୋର ବିହ୍ୱଳ ପାନ କଲେଣି ଅନଳ
 ଜାଣି ଜାଣି ଏ ସମୟେ ଗିରି ମଲ୍ଲିକି ଲୋଡ଼ିଲି ॥ ୧ ॥
 ବହିଲା ମଳୟ ବାତ ରତ କଳା ମନ୍ଦସୁତ
 ମୁକୁଳ ଧଲାଇ ବୃତ୍ତ ଜାଣିଲି ହେଲା ବସନ୍ତ
 ତଥାପି ମୋ ମନେ ଥିଲା ବଂଶ ତରୁ ଥିବ ବୋଲି ॥ ୨ ॥

ଦେଖୁ ଉଦେ ନବଘନ କେଜା ହୋଇ ହୁଷ୍ଟ ମନ

ତୋଳିଲା ଷଡ଼ଜନ୍ମନ ସେହି କାଳେ ପିକରାନ

ଶୁଣିବାକୁ ମୁଁ ବାଞ୍ଛୁଲି ॥ ୩ ॥

ମନାକଲେ ଗୁରୁଜନ ତହିଁରେ ନ ଦେଇଧ୍ୟାନ

ବଳାଇଲି ତାରେ ମନ ବୋଲେ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ

ବସିଅଛି ଏବେ ଭାଳି ॥ ୪ ॥

୭୭- ଅକାରଣେ ଜୀବଧନ

ବୃତ୍ତ - ଭୈରବି, ତାଳ - କଞ୍ଚୁକାଳୀ

ଅକାରଣେ ଜୀବଧନ ବସିଛି ହଟି

ଏକାବେଳେ ପ୍ରୀତି-ରସି ଦେବାକୁ କାଟି ॥ ପଦ ॥

ଅହିତ ବଚନ କାଟି, ଘେନି ମଉହାତୀ ଗତି,

ଛେଦି ଦେବାକୁ ଆଶ୍ରିତ ଜନର ତଣ୍ଡି ॥ ୧ ॥

ମୋ କାମନା କୁମ୍ଭ ଭରି, ଥିଲା ତା କରୁଣା ବାରି,

ଗୁମାନ ଯଷ୍ଟିରେ କୋପେ ଦେବାକୁ ପିଟି ॥ ୨ ॥

କାଳେ ଅଦୁସରି ତାକୁ ସଞ୍ଚିତ ସ୍ନେହ ଧନକୁ,

ବିନା ଅପରାଧେ କରିଦେବାକୁ ଲୁଟି ॥ ୩ ॥

ପିକଦାନୀ ଧରିବାର ପଦେ ଅଳତା ଦେବାର

ସେବାରେ ମୋହର କରି ଦେବାକୁ ଦୃଢ଼ି ॥ ୪ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ ବୋଲେ କେ ବୁଝାଇ ଦେବ,

ମୋ ବିନୟ ଯାକ ସବୁ ଗଲାଣିପାଟି ॥ ୫ ॥

୭୭- ଲାଜ ନାହିଁକି

ବୃତ୍ତ - ସାବେରି ତାଳ - ଆଠତାଳି

ଲାଜ ନାହିଁକି, ଏତେ ଅଲାଜୁକ ପ୍ରୀତି ଅରଜୁ କାହିଁକି ॥ ପଦ ॥

ବଂଶୀସ୍ବନ ରୁମ୍ଭିଲେ ତୋ କର୍ଣ୍ଣେ, ସଦନରେ ନ ରହୁରୁ କ୍ଷଣେ,

ନିତି ଧାର୍ଯ୍ୟ ନୀପ ଉପବନେ,

ଲାଗିଲା କି ସଖି ତୋତେ ମୋହନ ଭେଳିକି ॥ ୧ ॥

ଯମୁନାରେ ସ୍ନାନ କଲାବେଳେ ବସ୍ତ୍ର ବାନ୍ଧିଲା ସେ ନୀପତାଳେ,
 ଭୟ କାହାକୁ ନ କରି ତିଳେ
 ବିବସନେ ବାସ ମାଗି ଗଲୁ ତା କତିକି ॥ ୨ ॥
 ବ୍ରଜ ବଜାର ଦାଣ୍ଡ ବାଟରେ ହୁରି ପଡିଲାଣି ନିରତରେ
 ରାଧା ମାତିଛି ଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତିରେ
 ହଟହଟା ହେବୁ ଏବେ ନ ପାରୁ ତରକି ॥ ୩ ॥
 ବୀର ବିକ୍ରମ ଭାଷେ ଏ ଗୀର ପର ପୀରତି ନୁହଇ ଚିର
 କୁଳବତୀଙ୍କ ନୁହେଁ ବେଭାର
 ଜନେ ଜାଣିଲେ ତୋହର ମହତ ଥିବ କି ॥ ୪ ॥

୭୮ - ମୋହ ବିଚ୍ଛେଦେ

ବୃଦ୍ଧ - ଘୁମୁର, ତାଳ - ଆଠତାଳି
 ମୋହ ବିଚ୍ଛେଦେ ପରଭୃତ ବଚନୀ,
 ଘଡ଼ି ଘଡ଼ିକେ ଛନ୍ଦ ହେଉ ଥିବନି ॥ ଘୋଷା ॥
 ତେଜିଥିବ ରାଜିବାନ୍ଧି ଶେଜ ସୁପାତି ।
 ମଜ୍ଜି ଧରା ଶୟନରେ ହେଜି ମୋ ପ୍ରୀତି
 ପାଜି ମାର ତା ଦେଖି ବାଜିରାଜି କି ଯୋଧୁ
 ଖୋଜି ମର୍ଦ୍ଦ ସ୍ଥାନକୁ ବିନ୍ଦୁଥିବ ସଲଖୁ
 ବାଜିଲେ ନେତ୍ର ବୁଜି ହେଉଥିବ ସୁମୁଖି
 ହେଜି ଚେତନା ଗଞ୍ଜି ହେବନି ॥ ୧ ॥
 ଗୁରୁ ସ୍ନେହା ଚାରୁହାସୀ ଛାଡ଼ି ଶ୍ବାସକୁ
 ଗରୁ ମଣୁଥିବ ସବୁ ଝିନ ବାସକୁ,
 ଭୟ ଲଭି ତା ଚିତ୍ତେ ଥରୁଥିବ ନିରତେ,
 ଗରୁ ନୟନୁ ନୀର ଝରୁଥିବ ସତତେ,
 ସରୁ ମଧ୍ୟମା ଗୋରି ବସି ଆଳି ସଙ୍ଗତେ
 ଝୁରୁ ଯେ ଥିବ ବିବା ରଜନୀ ରେ ॥ ୨ ॥

ପୁରୁଣା ମନା ଅରୁଣାଧରା ଅବଳା
 ମାରଣ ମାର ଦାଉକୁ ଜାଣି ନ ଥିଲା
 ଛଣା ମଧୁ ବଚନା ସହି କାମ ଯନ୍ତ୍ରଣା
 ବୁଦ୍ଧି ବିବେକ ତାର ହେଉ ଯେ ଥିବ ବଣା,
 ସରିକି ହେଲି ହେଲା ନିନ୍ଦା ରଟନା,
 ଘଟ ଓନାକି କଲି ଦୁଃଖନା ॥ ୩ ॥
 ଶ୍ରୀ ବୀର ବିଜୟ ଦେବ ବୋଲେ ଏତିକି,
 ବିଦେଶୁ ଯାଇ ଭେଟିଲେ ଗଜ ଗତିକି,
 ରସାଇ କଉତୁକେ, ବସାଇଥିବି ଅଙ୍କେ,
 ରୁଷାଇ ଦେବି ନାହିଁ ଜୀବିତେ ଥିବା ଯାକେ
 ଲେଖାଇ ଦେବି ପତ୍ର ତକ୍ଷଣି ॥ ୪ ॥

୭୯- ମୁଖେ ଥୋଇ ନାହିଁ

ବୃତ୍ତ - କାଶ୍ମୀର ତାଳ - ତ୍ରିପୁଟା
 ମୁଖେ ଥୋଇ ନାହିଁ ନାହିଁ ତିରେ ଅଙ୍ଗୀକାର ରହି (ଝୁ)
 ସାର-ଗାର ରତି ରଞ୍ଜଣୀ ଗଣପତି ଗଜ ଗତି କି ମତିରେ
 କିଛି ପଛକୁ ଘୁଞ୍ଚି ଲଜିତେ ମୁଖେ ବାସ ଆଛାଦି
 ରହରହ ବୋଲି ସଜିନିକି କହିବା ବେଳେ ॥ ପଦ ॥
 କେଳି ମନ୍ଦିରକୁ ଯିବା ବେଳେ,
 ରମଣୀ ମନ୍ଦିର ପଛୁଁ ପ୍ରିୟ ଆଳି ଢଳେ
 ଘେନାଇ କହିବା ବେଳେ ॥ ୧ ॥
 ଏ ସମୟେ ନବବାଳୀ ଦେହଲି ନିଯାଉଁ ବଳି
 ଧୂରେ ସଜନି - ନିଶ୍ଚେଣୀ ପେଲି
 ଦିଅନ୍ତେ ରମଣୀ ମେଲି ॥ ୨ ॥

ପରସ୍ପର ରେ ବଖାଣି ଏଥର ଯିବା ମିତଣୀ

ସମର୍ପଣ କାତ କୋଳେ

ବୋଲି କର କୁ ଧରିଲେ ॥ ୩ ॥

ଦୋହଲାଇ ନାସା ମଣି କି ରଙ୍ଗେ ବକ୍ତ୍ର ଚାହାଣି

ଦୁଆଁଇ ଚନ୍ଦ୍ର ଲପନ ଶୁଣି ଟାପରା ବଚନ ॥ ୪ ॥

ଆଦରି ହେବୁ ତୁ କାନ୍ତେ, ଯାଅ ସଙ୍ଗାତ ଦୂରିତେ

ଭୟ ନ କର ହୃଦତେ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲିତେ ॥ ୫ ॥

୮୦- ନବୀନା ବହନା ଆଉ

ବୃତ୍ତ - ଡୋଡ଼ି ପରଜ , ତାଳ - ଆଳିତାଳ

ନବୀନା ବହନା ଆଉ ଗୁମାନ ବିଅର୍ଥ ଗଲା ଏ ଦିନରେ ॥ ପଦ ॥

ବେଶେ କରିବାକୁ ତୋରା ବନାଇଛି ଝରା,

କୁରଙ୍ଗି ନୟନା ହେଲୁ ଯା ବିମନା

ବାଜି ବିରସ ପସରା ॥ ୧ ॥

ମଦେହସି ନାରୀରାଜ ବିରାଜ ମୋ କୋଳେ,

ଆରେ ବୀଣା ଭାଷି କିଣା ଜନେ ରୋଷି

ନେହି ବୁଲୁ ଗଣ୍ଡ ପୁଲେ ॥ ୨ ॥

ବିପରିତେ ମାତି ପୁହାଇବି ରାତି ବୋଲି

କରିଥିଲି ଆଶା, ଦୂଟିଲା ଭରଷା

ସ୍ବରକ୍ଷରେ ଏବେମାଲି ॥ ୩ ॥

କରଜରେ ଅବନୀକି ନ ଚିରରେବାଳା,

ଚନ୍ଦ୍ରମା ବଦନା ନହୋଇ ବିମନା

ବାରେ ଚାହାଁ ଜାଲି ତୋଳା ॥ ୪ ॥

ଖଡ଼ିଆଳ ଯୁବରାଜ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ,

ବୋଲଇ ଅଧୁର ହେଲା ଚିତ୍ତ ମୋର

ବଞ୍ଚିବା କଥା ବିଷମ ॥ ୫ ॥

୮୧- ହସିଲା ଅନାଇ

ବୃତ୍ତ - ଭୁକପୁରି, ତାଳ - ଝୁଲା

ହସିଲା ଅନାଇପେରି, ରହିଛି ମନେ,
ଏକି ଗୋ ମା ବୋଲି ମୁଖ ଡାକି ବସନେ ॥ ପଦ ॥

ଦିନେ ବେଶକାଳେ ଜବା ଅଧରା,
ଗୁନ୍ଥୁଥିଲା ବସି କୁସୁମଝରା,
ଭୁନି ହୋଇ ଯାଇ କହିଲି ମୁଖି ଦେବି ଯତନେ ॥ ୧ ॥

କନକ ଗଭରୀ ଏକାନ୍ତେଦିନେ,
ଉଭା ହୋଇଥିଲା ପୁର ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ,
ପଛୁଁ ଭିଡିଧରି କୁଚ ଚାଲିଦେଲି କରଜମୁନେ ॥ ୨ ॥

କେଳୀ ସଦନରେ ଦିନେ ନିଛାଟେ,
ଅଣିହୋଇ ଶୋଇଥିଲା କପଟେ,
ଚାଣ୍ଡେ ଗଣ୍ଡେ ଦୁମ୍ଭ ଦେଇ କର ଦେଲି ନିବି ବନ୍ଧନେ ॥ ୩ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ ବଦତି,
ବିପରିତ ଚିତ୍ରପଟ ସୁଦନ୍ତି,
ଦେଖୁଁ ବୋଇଲି ଏପରି କର ଆଜ ଏ କିଣା ଜନେ ॥ ୪ ॥

୮୨- ସେକି ପୁରୁଷରେ

ବୃତ୍ତ - ରେଗୁପ୍ରସ୍ତ, ତାଳ ଆଠତାଳି

ସେକି ପୁରୁଷରେ ଜମା-
ଦେଖୁ ନାହିଁ ଥରେ ଯାଆନ୍ତେ ପଥରେ
ବାଳା ବିବାସ ସୁଷମା ॥ ପଦ ॥
ଜଗତ ମୋହିନୀ କୁରଙ୍ଗି ନୟନୀ
କରିନାହିଁ ଆଲିଙ୍ଗନ,
କଟିର କିକିଣି ନାଦ କିଣିକିଣି
ଶୁଣି ନାହିଁ ଯାହା କାନ ॥ ୧ ॥

କନକ ବରନୀ କୁଞ୍ଜର ଗମନୀ
 ଘେନି ରସେ ନାହିଁ ମାତି,
 ବିଶାଭାଷୀ ସଙ୍ଗେ ବିପରିତ ରଙ୍ଗେ
 ପୁହାଇ ନାହିଁ ଯେ ରାତି ॥ ୨ ॥
 ସରସ ପ୍ରୀତିରେ ବିରସ ମୁଖରେ
 ଖାଇନାହିଁ ଯେ ଝିଙ୍ଗାସ,
 ରହ ରହ ବୋଲି ଶ୍ରୀ କରରେ ପେଲି
 ହୋଇ ନାହିଁ ଯେଉଁ ଦୃଢ଼ ॥ ୩ ॥
 ସଙ୍ଗାତ ସାହିତ୍ୟ ମନମଥ ଗ୍ରନ୍ଥ
 କରିନାହିଁ ଯେ ଭାବନା,
 ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଭାଷେ ତାକୁ ପ୍ରେମ
 କ୍ରମ କିଛି ନାହିଁ ଜଣା ॥ ୪ ॥

୮୩ - ହେଲୁ ପରା

ବୃତ୍ତ - କରୁଣାଶ୍ରୀ, ତାଳ - ଆଠତାଳି
 ହେଲୁ ପରା, ଏ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶା ଭାଗୀ ରେ ଶ୍ୟାମଲାଗି ॥ ପଦ ॥

ଗନ୍ଧ ମନ୍ତ୍ରଲେ ଶ୍ରୀ କର ମନ୍ତ୍ର, ନେତୁ ନିରଧାର
 ବିସର୍ଜି ରମଣି ବର ସୁରୁଚିର କରି ଦୂର
 ଅଦୃଶ୍ୟେ ହୋଇ ଦୁଃଖ ଭୋଗି ॥ ୧ ॥
 ମଳିନ କରି ଲପନ ଦୂରକରୁ ନେତ୍ରାଞ୍ଜନ
 ରତନ ବେଶି ନୃତନ ବେଶେ ନ ବଳାଉ ମନ
 ମଲ୍ଲି ପୁଲେ ନ ହେଉ ସରାଗି ॥ ୨ ॥
 ଆଭରଣ ବିଷ ପରି ମଣିଲୁଣିରେ ଚତୁରୀ
 ଗଳାହାର ଦୂର କରି ଅଙ୍ଗାର ସମାନେ ଗୋରୀ
 ବସିଲୁଣି ଅନ୍ନପାଣି ତ୍ୟାଗିରେ ॥ ୩ ॥
 ତାଙ୍କ ସ୍ନେହ ଅନଳରେ ଦହି ହେଉ ନିରତରେ
 ଚନ୍ଦନ ଲେପି ଅଙ୍ଗରେ ମାରିକର କପାଳରେ
 ବିସ୍ମରଣ କଲୁ ପୂର୍ବ ଭଙ୍ଗିରେ ॥ ୪ ॥

ତିତ୍ତେ ଲେଖୁ ଦେଲା ପ୍ରାୟେ ହୋଇ ରହିଲୁ ନିଶ୍ଚୟେ
ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ କହେ ଦେଖିଲେ ତ ଜଣା ଯାଏ
ହେବୁ ଏବେ ପ୍ରେମ - ବଜରାଗୀ ॥ ୫ ॥

୮୪- ଆଶା ନାହିଁ

ବୁଝ - କରୁଣା ଶ୍ରୀ, ତାଳ - ଆଠତାଳି
ଆଶା ନାହିଁ ବଞ୍ଚିବି କି ପରା ରେ ଜବାଧରା ॥ ପଦ ॥
ଏ ତ ଅଖଣ୍ଡ ବିପତ୍ତି ଆସିଲା କି ପରିପ୍ଳୁତି
ଗୁଣି ଗୁଣି ତାର ରୀତି ବରତିବି କି ମୁଁ ଏଥୁ
ତାହା ବିନା ଅଛି କେ ମୋ ଧରା ॥ ୧ ॥
ତା ଭଙ୍ଗି ଅନୁକ୍ଷଣରେ ନୃତ୍ୟ କଲା ନୟନରେ
ଲବେ ପାଶୋରା ମନରେ ନ ହେଲା ସଖୁ ଜାଣରେ
ଏ ଜଗତ ହେଲା ମୋତେ କାରା ରେ ॥ ୨ ॥
ହରାରି ହେଲା ବଜରି ମାନସେ ରୋଷ ବିଚାରି
ଶର ବିନ୍ଧୁଛି ଓଟାରି କେହୁ ପାରିବ ଉଦ୍ଧରି
ପାଶେ ନାହିଁ ଏବେ ସେ ସୁଧରା ॥ ୩ ॥
ତା ସେବାରେ ଥିବିରହି ବୋଲି ଅତି ଆଶା ବହି-
ଥିଲି ଭଙ୍ଗାଇଲା ବିହି ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲଇ
ଦୂର ହେଲା ମୋ ପ୍ରେମ ପସରା ॥ ୪ ॥

୮୫- ଏବେ ଜାଣିବୁ

ବୁଝ-ଭଟିଆରି, ତାଳ - ଆଠତାଳି
ଏବେ ଜାଣିବୁ କେମିତି ଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତି ଗଜଗତି ॥ ପଦ ॥
ଏହା ନ କର ମୁଁ ବୋଲି ତୋତେ ଯାହା କହିଲି ନ କଲୁ ପ୍ରତେ
ତାହାର ନିପଟ କପଟ ବିନୀତ ଭାରତି କି ଶୁଣି ଗଲୁ ମାତି ॥ ୧ ॥
କଲେ ହେଲେ ସଖୁ କେତେ ମନା ବଳେ ଯାଉ ଥାଉ ଦୁ ଯମୁନା
ତାଳେ ବଂଶୀ ସ୍ବନ ବୁଲନ୍ତେ ଶୁତିକି ମତିକି ନକରି ପାରୁଛିତି ॥ ୨ ॥

ଅପବାଦକୁ ନ ଡରି ଡିଲେ, ନୀପ ମୂଳେ ଯାଉ ରାତ୍ର କାଳେ,
ଉପବନେ ରହି ହେବାର ପାହାତି କ୍ଷିତିରେ ସିନା ହୋଇଲା ଖ୍ୟାତି ॥ ୩ ॥

ଦୂର ଅଶନ ବସନ କରି ପର ସ୍ନେହ ଲାଗି ହେଉ ଘାରି
ବୀର ବିକ୍ରମର କହିବା ଉକତି ତତକି ଯାହା ନ କଲୁ ଭୀତି ॥ ୪ ॥

୮୭- ଚାହାଁରେ ସୁନ୍ଦରୀ

ବୃଷ - ଘୁମୁର, ତାଳ - ଝୁଲୀ

ଚାହାଁରେ ସୁନ୍ଦରୀ ଏ ଚନ୍ଦ୍ର ଶର୍ବରୀ ଶରଦ ଯୋଗୁଁ କି ତୋରାରେ ॥ ପଦ ॥

ଘନ ଖଣ୍ଡ ମାନ ନ ଥିବାକୁ ଶୂନ୍ୟ ଦିଶେ ନୀଳଶାଢ଼ୀ ପରାରେ,
ଯାମିନୀ କାମିନୀ ବେଶ ସଜାଡ଼ିଛି ଗୁନ୍ଥିଛି ବିଶାଖା ହାରାରେ ॥ ୧ ॥

ଶୁକ୍ର ବୃହସ୍ପତି ଝଟକି ଦିଶନ୍ତି ଖଣ୍ଡିଛି କି ପିରିପିରାରେ,
ଚନ୍ଦ୍ରମା ସିନ୍ଦୂର ବିନ୍ଦୁ କି ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଛି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଧରାରେ ॥ ୨ ॥

ଶ୍ରୀବତ୍ସା ସିମିତି ପରେ ଖୋଷି ଅଛି କୃତ୍ତିକା କୁମୁଦ ଝରାରେ,
ଅନୁରାଧା ବେଶୀ ଯତନେ ବାନ୍ଧିଛି ନୟନ ହୁଅଇ ଧରାରେ ॥ ୩ ॥

ଶତଭିଷା ପୁଲ ଅଗୁରୁ ମଣ୍ଡିଣ ଦିଶଇକି ମନୋହରାରେ,
ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲଇ ବିଯୋଗୀ ଦେଖୁ ହେବେ ଦରମାରାରେ ॥ ୪ ॥

୮୭- ହୃଦେ ନୀତଇ

ବୃଷ - ପୁମ୍ପାଙ୍ଗ, ତାଳ - ଆଠତାଳି

ହୃଦେ ନୀତଇ ସେ ଭାବତୋର ନବରସିକାବର ॥ ପଦ ॥

ଦିନେ ଏକାନ୍ତରେ ଏକାନ୍ତ ଚିତ୍ତରେ ଶୋଇଥିଲୁ ମାତିକର,
ନାବିକି ତୋହର ଧରନ୍ତେ ସୁଧର ତାକିଲୁ କାହିଁର ତୋର ॥ ୧ ॥

ବିପରିତ ରତେ ସୁରତ ପ୍ରମତ୍ତେ କମ୍ପୁଥାଇ କଲେବର,
ସେହି କାଳେ ବଳେ ଗଣ୍ଡେ ତୋ ବୁଲିଲେ କରୁଥା ଅଙ୍ଗ ବିକାର ॥ ୨ ॥

କଲେ ମୁହିଁ ଦୋଷ କଲା ପରି ରୋଷ ନ କହୁ ସହର୍ଷ ଗୀର,
 ହେଲେ ମୁଁ ବିନୟୀ ବାରେ ନ ଅନାଇ ପଛ କରୁକି ସୁନ୍ଦର ॥ ୩ ॥
 ଦିନେ ନିଧୁବନେ ବିରସ ବଦନେ ମୋ ଉରେ ଦେଇ ଦୁ କର
 ଇଷି ଇଷି ଭାଷି ହୋଇଣ ପ୍ରେୟସୀ ବୋଇଲୁ ନୁହ ନିଶ୍ଚର ॥ ୪ ॥
 ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ ମୋତେ ବାମ ହେଲେ ଗଙ୍ଗାଧର ପର
 ବିଚାରି ସୁଚିରେ ଆଶ୍ୱାସିଣ ମୋତେ କହୁ ଯେମନ୍ତ ପ୍ରକାର ॥ ୫ ॥

୮୮- ରସି ଯା' ରେ

ବୃତ୍ତ-କଲ୍ୟାଣ, ତାଳ-ମଠଝୁଲା

ରସି ଯା' ରେ କୋଳେ ବସି ଯା'ରେ ॥ ପଦ ॥
 ଆରେ କୁନ୍ଦରଦନା, ଦୋଷୀକୁ ଦଣ୍ଡସିନା,
 ନ ବୁଝି ଏ ବିମନା, କାହିଁକିରେ ସୁମନା ॥ ୧ ॥
 ତେଜ ମନୁ ବିରସ, କିଣା ଜନରେ ରୋଷ,
 ବହିଲେ ଅପୟଶ, ମିଳେଟି ରାମାଈଶ ॥ ୨ ॥
 ଆରେ ମଧୁର ଭାଷି, ମଦନ ମଦାଳସି,
 ନାନା ଭଙ୍ଗି ପ୍ରକାଶି, ମୋ ସଙ୍ଗେ ଆଜ ନିଶି ॥ ୩ ॥
 ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନ ଝାମ କୁ, କରି ଜିଣି କାମକୁ,
 ଦିଅ ଉପକ୍ରମକୁ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମକୁ ॥ ୪ ॥

୮୯- ଦେଇ ଯା ରେ

ବୃତ୍ତ-କଲ୍ୟାଣ, ତାଳ - ମଠଝୁଲା

ଦେଇ ଯା ରେ ମନ ମୋହିଯାରେ ॥ ପଦ ॥
 ମଉବାରଣ ଗଡେ, ମୋ ଜଣାଣ କିହୁଡେ,
 ଘେନି ସରସ ଚିତ୍ତେ, ପଦେ ଉଭର ମୋତେ ॥ ୧ ॥
 ଚାହିଁ ତୋର ଆରମ୍ଭ, ହଜିଗଲା ମୋଦମ୍ଭ
 ନକରିଣ ବିଳମ୍ବ, ଆସି ମୋ ଗଣ୍ଡେ ରୁମ୍ବ ॥ ୨ ॥

ଆଜ ମୋର ସରଧା, ନକରି ଗୋରୀ ମୁଧା,
ଯାଉ ମଦନ ବାଧା ଅଧରୁ ଥରେ ସୁଧା ॥ ୩ ॥

କାମଦେବ ଚମକୁଁ କାଞ୍ଚ ଦାମ ଝମକୁଁ
ପୁଂସ ରତିକ୍ରମକୁ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ କୁ ॥ ୪ ॥

ସୁଧା = ନିଷ୍ଠଳ

୯୦- କେଳି ପୁରେ ସଖୁ

ବୃତ୍ତ-ପୁନାଜ୍ଞ, ତାଳ - ଆଠତାଳି

କେଳି ପୁରେ ସଖୁ ନକହ ଯିବାକୁ କମ୍ପୁଅଛି କଳେବର ମା ॥ ପଦ ॥

ଦେହଲି ନ ବଳି ଯାଉଁ ସଖୁ ମେଳୁଁ ଝିକି ନେବେ ଯୁବାବର
ସେହିକାଳେ ତାକୁ କି ବୋଲି କହିବି ହେବିସିନା ହରବର ମା ॥ ୧ ॥

ପାଛୋଟିଣ ମୋତେ ବସାଇ କୋଳରେ ଆରମ୍ଭିଲେ ଚାଟୁଗାର
ତାହାଙ୍କ ଅରୁଣ ବଦନ ଅନାଇଁ ଶୁଖୁଯିବ ଛାତି ମୋର ॥ ୨ ॥

ସୁରତ ଶୋଭାକୁ ଦରଶନ ପାଞ୍ଚ ରଖିଲେ ଆଗେ ମୁକୁର
ନକର ଏମତ ବୋଲି ମୋ ମୁଖରୁ କାହୁଁ ହୋଇବ ବାହାର ମା ॥ ୩ ॥

ନ ଜାଣଇ କିଛି ପୁରୁଷ କଥାକୁ ଦୂରରୁ କରେଁ ଜୁହାର
ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ କ୍ଷଣେ ରହ ମୋମନା ମାନି ଏଥର ମା ॥ ୪ ॥

୯୧- ଜାଣିଲି କାଲି

ବୃତ୍ତ-ଭୁମୁରା, ତାଳ ଝୁଲା

ଜାଣିଲି କାଲି ହେଲା ପ୍ରୟାସ ଦରହାସ ମୁଖଦିଶେ ବିରସ ॥ ପଦ ॥

ମଧୁ କୋଷୁଁ ଖସା ସରଘା ପରା ପୁଷ୍ପେ ପତି ଖୋଷା ଦିଶଇ ତୋରା ॥ ୧ ॥

ଛାଇ ଛତା ନାଗରଞ୍ଜର ରଞ୍ଜ ଓଷ ଭଜି ତୋର ଦିଶେ ବିଭଞ୍ଜ ॥ ୨ ॥

ବିଦୁଳ ଯେମତ କମ୍ପଇ ଶ୍ରୋତେ ଜାନୁ ଯୁଗତୋର ହୁଏ ତେମତେ ॥ ୩ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲଇ ମିତ ମୋଠାରେ କିପାଇଁ କରୁ ଗୁପତ ॥ ୪ ॥

୯୨- ଏବେ ଜାଣିବୁ

ବୃତ୍ତ-ସୁରଟ ମଲ୍ଲାର, ତାଳ - ଆଦି

ଏବେ ଜାଣିବୁ କେତେ ବିଷମ ସେ ଶ୍ୟାମ ପୀରତି

ରସି ବଂଶୀ ନାଦରେ, ଥୁବାର ଉନ୍ନିତରେ,

ନୀଳ ପଦ୍ମ ସାଦରେ ଲଗାଇବା ହୃଦରେ (ଝୁ)

ଏହା ନ କର ବୋଲି, ତୋତେ ଯେତେ କହିଲି,

କିଞ୍ଚିତେ ତିତେ ହେଲେ ନ ଘେନିଲୁ ଛଇଲି,

ନବଘନ ସୁନ୍ଦର ଛବିକି ଗଲୁ ଭୁଲି ॥ ପଦ ॥

ଛଳି ପ୍ରଞ୍ଵସି ଆଲି, ଭାବିକି ମନେ କେଲି,

କଦମ୍ବ ତଳ ଧୂଳି ଅଙ୍ଗେ ହେବାର ବୋଲି ॥୧॥

କଳିହ ସୂତା ତଟେ, ନୀପ ଛାଇ ନିପଟେ,

ମିତ୍ର ପୂଜିବା ହଟେ, ବସିବାର ଲମ୍ପଟେ ॥ ୨ ॥

ଏକକୀ ହୋଇ ବର ବରନା ବାର ବାର,

ନିକୁଞ୍ଜ କାନନର କୁସୁମ ତୋଳିବାରେ ॥ ୩ ॥

ହିତ କହିବା ମୋର, ମିତ୍ରଯା କଲୁ ଦୂର

ସତକି ମିଛ ବୀର- ବିକ୍ରମ ଦେବ ଗୀର ॥ ୪ ॥

୯୩- କହିବେ ସହି

ବୃତ୍ତ-କୁମ୍ଭ କାମୋଦୀ, ତାଳ - ଆଠତାଳି

କହିବେ ସହି, ଶ୍ୟାମ ଛାମୁରେ ଯାଇ,

କିଞ୍ଚିତ ବିଳମ୍ବ ଦେଖୁ ସଖୁ ଆନ ପାଞ୍ଚୁଲାନି ବୋଲି ।

ଆହେ ନବଘନ ସୁନ୍ଦର ଗାତ୍ର ରାତ୍ର ନୋହୁ ଆଉ ଆସ ଯିବା ବୋଲି ॥ ପଦ ॥

କଞ୍ଜ ନିଭ ନେତ୍ର ଆସିବା ହେଜି, କୁଞ୍ଜ ମଣ୍ଡପକୁ ଯତନେ ସାଜି,

କଞ୍ଜଶର ଶର ତାପକୁତଜି, ସଞ୍ଜବେଳୁଁ ଚାହିଁ ରହିଅଛି ବୋଲି ॥ ୧ ॥

ଦେବକୀ ନନ୍ଦନ ନିଶ୍ଚଳ ଇଶ, ସେବକୀ ଭାବରେ ହେବାର ବଶ,
 ହେବକି ମର୍ଦ୍ଦନ ହେବକି ଦୋଷ, କରଯୋଡ଼ି ସହି ଜଣାଉଛି ବୋଲି ॥ ୨ ॥

କଙ୍କେଳି କୁଞ୍ଜରେ ମୁରଲି ପାଣି, ଅଙ୍କେ ବସାଇ କହିଥିବା ବାଣୀ,
 ସଙ୍କେତ ହୋଇଛି ମନେ ତା ଜାଣି, ପଙ୍କେରୁହ ନେତ୍ର ଭୁଲିଲକି ବୋଲି ॥ ୩ ॥

ଘନକୁ ଚାତକ ଧ୍ୟାୟିଲା ପରି, ମନ ଦୁଃଖ ଠାରେ ଦେଇ କିଶୋରୀ
 ଅନୁବ୍ରତେ ଅଛି ପ୍ରେମରେ ପୁରି ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲୁଥିଲା ବୋଲି ॥ ୪ ॥

୯୪- ପୋଦୁ ପର ପ୍ରୀତି

ବୁଝ-ଘୁମୁର, ତାଳ - ଆଠତାଳି

ପୋଦୁ ପର ପ୍ରୀତି ଏଣୁ ଜୁହାରୁଛି ଦୂରରୁ
 ସେହି ପ୍ରୀତି ଲାଗି ଲୋକେ ହୁଅନ୍ତି ମନା ଜାତିରୁ ॥ ପଦ ॥

ଲାଜମହତ କୁଳ ବରତ ହୁଅଇ ହତ
 ହଟ ହଟା ହେଲେ ପଛେ ଛାଡ଼ ଯାଏକି ମନରୁ ॥ ୧ ॥

ପୀରତି ଜନ ନ ଦେଖୁ ମନ ହୁଅଇଛନ୍ତି
 ଅନିମିଷେ ତାହାରୁପ ଦୂର ନୁହଇ ନେତ୍ରରୁ ॥ ୨ ॥

ରତି ରମଣ କୁସୁମ ବାଣ ବାଛିଣ ସ୍ଥାନ
 ସନ୍ଧାନ କରଇ ପ୍ରିୟ ଭିନ୍ନ ହୋଇଲେ ପାଶରୁ ॥ ୩ ॥

ଦିବା ଶର୍ବରୀ ମରଇ ଝୁରି କୁରରୀ ପରି
 ଅଶନ ବସନ ବଳେ ବିରତିରେ ବିଷଠାରୁ ॥ ୪ ॥

ପ୍ରିୟ ଭାରତୀ ଶୁଣିଲେ ମତି ନଳଭେ ସ୍ଥିତି
 ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ ନ ଦିଶନ୍ତି କେ ତା ଠାରୁ ॥ ୫ ॥

୯୫-ରାମା ବରରେ

ବୁଝ-ଶାବେରୀ, ତାଳ - ଆଠତାଳି

ରାମାବରରେ, ଘନ କାଳରେ ଆଉ କି ବଞ୍ଚିବି ପ୍ରାଣରେ ॥ ପଦ ॥

ଦିଗ ବିଦିରେ ଘନ ଘୋଡ଼ିଲା ବେଗେ ଅନ୍ଧକାରକୁ ଭଜିଲା
 ରାଗେ ଦର୍ଦ୍ଦର ଉଚ୍ଚେ ଡାକିଲା

ଆଗେ ରହି କେକା ଡାକେ ଷଡ଼ଜ ସ୍ଵରରେ ॥ ୧ ॥

ଝରଝର ପଡୁଅଛି ନୀର, ସ୍ଵର ଦୁଟିଲା ବନପ୍ରିୟର,
 ବର ଯୁବା ଜନମାନଙ୍କର,
 ଦର ହେବକି ଏ ପଞ୍ଚଶର, ଏଥରରେ ॥ ୨ ॥
 ସର ତେଜିଲେ ସାରସ ମାନ ନୀର ବୁଡ଼ାଇଲା ପଦୁବନ
 ଦୂର ହେଲେ ଶି ମଧୁପ ଗଣ
 ବର ମଲ୍ଲୀ ପୁଷ୍ପେ ତୋଷେ କରି ବିହାରରେ ॥ ୩ ॥
 ଘନ ରତି ଶୁଣି ଘଡ଼ିଘଡ଼ି ମୀନ କେତନ ବାଧାରେ ସତି
 ପ୍ରାଣ ପିଣ୍ଡକୁ ଯାଇଛି ଉଡ଼ି
 ବନଜାକ୍ଷୀ ବିନା କେ ମୋ ଅଛି ସଂସାର ରେ ॥ ୪ ॥
 ବୀରବିକ୍ରମ କହେ ଏ ଗୀତ ବିରହ ଜ୍ଵଳା ଅତିପ୍ରଖର
 ଦରହାସୀ ନାହିଁ ଯା ପାଖର ମାର ମୁଖରେ ପତି ସତିବ କାତରରେ ॥ ୫ ॥

୯୭- ସରି ଯାଉଛିରେ

(ଦେଖାଦୁ ବୋଧକ)

ବୃତ୍ତ-ଶୋକ କାମୋଦୀ , ତାଳ - ଆଠତାଳି
 ସରି ଯାଉଛିରେ, ଆୟୁଷ ଦିନକୁ ଦିନ,
 ବିଳାସ ଅକରେ, ଶୋଇ ନିଃଶଙ୍କରେ ନ କର କାଳ କର୍ତ୍ତନ ॥ ୧ ॥
 ଭାଇ ବନ୍ଧୁ ମିଳି, ଆରମ୍ଭିଲେ କଳି, ନ ହେବ କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ,
 ବୈର ଭାବ ତେଜି, ମିତ୍ରତା ଅରଜି, ବାନ୍ଧ ମମତା ବନ୍ଧନ ॥ ୨ ॥
 କେତେ ହେଁ ଜନମି, ତୋ ପରି ଭରମି, ଲାଭି ଅନେକ କଷଣ ।
 ପାଇଲେ ମରଣ, ହୁଅ ସାବଧାନ, ନ ମାନ ଦୁଷ୍ଟ ବାରଣ ॥ ୩ ॥
 ସତ କାରଯ୍ୟକୁ କରିବା ବ୍ରତକୁ ହୃଦରେ କରି ଧାରଣ
 ପର ଉପକାର ଦେଖ ହିତକର ବିଷୟେ ବଳାଅମନ ॥ ୪ ॥
 ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ ଅତିକ୍ରମ ନକରି ବିଧି ବିଧାନ
 ମାତୁରୁମେ ପ୍ରାଣ ଧନ ସମର୍ପଣ ଉତ୍ତାପ ଯଶ କେତନ ॥ ୫ ॥

୯୭- ଅନାଉଁ ନାହିଁ

ବୃତ୍ତ-କାମୋଦୀ, ତାଳ - ଏକତାଳି

ଅନାଉଁ ନାହିଁ ଘନ ଶ୍ୟାମକୁ ରେ କିପାଁ ବହିରୁ ଏତେ ରୋଷକୁ ॥ ପଦ ॥

ନାହିଁ ଶ୍ରୀ ଅଙ୍ଗ ସୁଖ ମଳିନ ଦିଶେ ମୁଖ ବିମୁଖ ମଣି ବେଶ ଭୂଷାକୁ ରେ
ବୋଧୁକହିଲେ ଯେତେ ନ ଘେନନ୍ତି କିନ୍ତୁତେ ଚିତି ସତତେ ଗତ କଥାକୁରେ ॥ ୧ ॥ମଙ୍ଗ ଛାଡ଼ିଲା ଦିନୁ ନୀଳ ନୀରଦ ତନୁ ଧରିଲାଣି ପାଶୁର ବର୍ଷକୁରେ
ତୋ ନାମ ଜପାମାଳି ହୋଇଲାଣି ଛଇଲି ତରି ଦାରୁଣ ମାର ଶରକୁରେ ॥ ୨ ॥ନିଶ୍ବାସ ଖର ତର ପ୍ରସରେ ନିରନ୍ତର ତେଜିଲେଣି ବଞ୍ଚିବା ଆଶାକୁରେ
କଲେଣି ଅରପଣ ପଞ୍ଚମନ ପରାଣ ତେବେ ନ ତେଜୁ ଦୁଃଖ ହଟକୁରେ ॥ ୩ ॥

ବୀର ବିକ୍ରମ ବୋଲେ ପ୍ରୀତି କରି ତୋ ଦୁଲେ

ଲଭିଲେଣି ସେ ଯେତେ ଦଶାକୁ ରେ ।

ତଥାପି ତୋ କରୁଣା ନୋହୁଛି ବିଚକ୍ଷଣା

ପଛେ ପକାଇ ଯେତେ ନିନ୍ଦାକୁରେ ॥ ୪ ॥

୯୮- କେବ ସରିକି ହେ

ବୃତ୍ତ-ଶୋକ କାମୋଦି, ତାଳ - ଆଠତାଳି

କେବ ସରିକି ହେ, କରିବ ସତ କାରୟ ,

ଦିନୁଦିନୁ ଗଲା ଦିନ ତେବେ ହେଁ ନ ହେଜ ॥ ପଦ ॥

ପରସ୍ପର ବଜରତା, ପରଶିରା କାତରତା,

ସ୍ବଭାବକୁ ପୋଷିବାକୁ ହୋଇଛ ଉଭେଜ ॥ ୧ ॥

ସମସ୍ତେ ମାନବ ଜାତି କିପାଁ ନ ବଢ଼ାଅ ପ୍ରୀତି

ଦୁଃଖ ରୀତି ଜାତି ନିତି ଛାଡ଼ି ଭିରି ଲାଜ ॥ ୨ ॥

ଅକାରଣେ ନିଜ ଧନ କରିବାର ରଣଭଣ

ଏବେ ହେଲେ ବୁଦ୍ଧି ବଳେ ତିଳେ ନ ବରଜ ॥ ୩ ॥

ବୋଲଇ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦୁଃଖ କଥାରେ ନ ଭ୍ରମ

ଅହଙ୍କାର ଅତ୍ୟାଚାର ନାଶିବେ ସମାଜ ॥ ୪ ॥

୯୯- କେମତେ ବଞ୍ଚିବି

ବୃତ୍ତ-ପାଳା, ତାଳ - ଝୁଲା

କେମତେ ବଞ୍ଚିବି ମିତ, ହେଲା ଦାରୁଣ ବସତ,
 କ୍ରୋଧଭରେ ରତିକାତ ବିହୁଛି ଶର ସତତ ॥ ପଦ ॥
 ପୁଟିଲେ ନିଆଳୀ ବନ, ଉଡିଲେ ଭ୍ରମରଗଣ,
 ପ୍ରାଣ ନେବାକୁ ଆସୁଛି ବହି ମଳୟ ମରୁତ ॥ ୧ ॥
 ପ୍ରକାଶ କଲେଲି ଆଳି, ଦେଖୁ ଦମ୍ଭ ଯାଏ ଟଳି
 ମରିବି ଏଥର ଭାଳି ଶୁଭେ ମହସୁତ ରୁତ ॥ ୨ ॥
 ବିକାଶ ବୃତ ମୁକୁଳ, ନାଶିବ ବିରହୀ କୁଳ
 ବିଷମ କେତକୀ ଦଳ ଏକାକୀ ହୃଦକୁ କୁତ ॥ ୩ ॥
 ବୋଲଇ ବୀର ବିକ୍ରମ ମଧୁକାଳ ସିଂହ ସମ
 ବିରହୀ କୁଳ ଦାରଣେ କିଶୁକ ନୟର ବତ ॥ ୪ ॥

୧୦୦- କାହିଁ କିରେ

ବୃତ୍ତ-ଭଜନ, ତାଳ - ଆଠତାଳି

କାହିଁ କିରେ ପାଗଳ ମନ ନ ଭଜୁ ହରି,
 ଦେଖୁ ଦେଖୁ ତୋ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଜଗୁଟି ଯାଉଛି ସରି ॥ ପଦ ॥
 ଜନନୀ ଗର୍ଭେ ରହି କେତେ ଦୁଃଖ ଥିଲୁ ସହି
 ଜନମ ହେବା ମାତ୍ରକେ ସେ ସବୁ ଦେଲୁ ପାଶୋରି ॥ ୧ ॥
 ବାଲୁତ କାଳେ ଦିନ ଖେଳେ କଲୁ ଯାପନ
 ଯୁବତୀ ରସରେ ମାତି ଯୁବାକାଳ ଦେଲୁ ସାରି ॥ ୨ ॥
 ପୁତ୍ର କଳତ୍ର ବିଭ ଦେଖୁ ହେଲୁ ମୋହିତ
 ଜାଣିଥା କହୁଛି ସତ ଏ ମାନେ ତୋର ବଜରି ॥ ୩ ॥
 ଯେବେ ତୋ ଜୀବନ ଯିବ ଭାରିଯା ଯେ ବାଉନିବ
 ପୁତ୍ର ତୋ ପିଣ୍ଡ ପୋଡିବ ନିଜ କରେ ଅଗ୍ନି ଧରି ॥ ୪ ॥
 ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ ବୋଲନ୍ତି ମିଥ୍ୟା ଏ ସର୍ବ
 ସଙ୍ଗାଳି ଏକା ଦାନ ବନ୍ଧୁ ଦଇତାରି ॥ ୫ ॥

- ସମାପ୍ତ -

ସଙ୍ଗୀତ ସୁମନାଞ୍ଜଳି

ପ୍ରଣେତା
ନାଟ୍ୟକାର ରାଜା ବୀରବିକ୍ରମ ସିଂହ ଦେବ
ଉଡ଼ିଆଳ

ସମ୍ପାଦକ
ନୀଳଲୋହିତ ସିଂହ ଦେବ

ସମ୍ପାଦକର ଲେଖନୀରୁ

ମୋର ପ୍ରପିତାମହ ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କର ଜନ୍ମ ୧୮୭୫ ମସିହାରେ ଏବଂ ଦେହାବସାନ ୧୯୧୧ ରେ । ଜୀବନ କାଳ ମାତ୍ର ୩୬ ବର୍ଷ । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଦେବ ଥିଲେ ୧୧ ବର୍ଷ ବୟସ୍କ ନାବାଳକ । ଏଣୁ ଖତିଆଳ କୋଟ-ଅଫ ଉଆଡର୍ଭ୍ ଦ୍ଵାରା ୨/୪/୧୯୧୨ ରୁ ୧୬/୫/୧୯୨୧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିଚାଳିତ ହେଲା । ୧୯୨୧ ରେ ପିତାମହ ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଦେବ ଖତିଆଳର ରାଜ ଗାଦି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । କୋଟ-ଅଫ ଉଆଡର୍ଭ୍ ସମୟରେ ଖତିଆଳ ରାଜବଂଶର ଅନେକ କିଛି ସାହିତ୍ୟ କୃତି ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହା କିଛି ଉପଲବ୍ଧ ସେ ସବୁ ଶିବନାରାୟଣ ଦେବଙ୍କ ପ୍ରୟତ୍ନ ଯୋଗୁଁ ହିଁ ବଞ୍ଚି ରହିଲା । ଶିବ ନାରାୟଣ ଦେବ ହେଉଛନ୍ତି ଉତ୍କଳ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ରାଜା ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ ଦେବଙ୍କ ଦ୍ଵିତୀୟ ପୁତ୍ର । ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବଙ୍କ ଭ୍ରାତା ।

୧୯୫୫ ମସିହାରେ ଖତିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି ଦ୍ଵାରା ଶିବ ନାରାୟଣଙ୍କ ପୁତ୍ର ଲାଲ ରୁଦ୍ରମାଧବ ଦେବ ଓ କବିରାଜ ପ୍ରୟାଗ ଦତ୍ତ ଯୋଷୀଙ୍କ ମୁଗ୍ଧ ସମ୍ପାଦନାରେ “ଖତିଆଳ କୁସୁମ - ପ୍ରଥମ ଭାଗ - ବୀରବର ରଚନାବଳୀ” ଏବଂ “ଖତିଆଳ କୁସୁମ - ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ - ଗୀତି ମଞ୍ଜୁଷା” ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ କେବଳ ବୀରବର ସିଂହ ନିଜାଙ୍କ ସମଗ୍ର କୃତି ସ୍ଥାନିତ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗରେ ନିମ୍ନ ଲିଖିତ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷଙ୍କ ସୂଚିତ ସଂଖ୍ୟକ ସଙ୍ଗୀତ ଗୁଡିକ ରହିଛି ।

କ୍ର: ନ.	କବିଙ୍କ ନାମ	ପ୍ରକାଶିତ ସଂଖ୍ୟା
୧	ରତନ ସିଂହ ଦେବ	- ୦୭ଟି
୨	କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରସିଂହ	- ୦୪ଟି
୩	ପଦ୍ମନ ସିଂହ	- ୧୪ଟି
୪	ବ୍ରଜରାଜ ସିଂହ	- ୧୫ଟି
୫	ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ	- ୩୫ଟି
୬	ଶିବ ନାରାୟଣ ଦେବ	- ୩୨ଟି

କ୍ର: ନ.	କବିଙ୍କ ନାମ	ପ୍ରକାଶିତ ସଂଜ୍ଞାତ ସଂଖ୍ୟା
୭	ଚନ୍ଦ୍ରଭାବୁ ଦେବ	-୧୩ଟି
୮	ଆର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ ଦେବ	-୨୧ଟି
୯	ଅନୁପସିଂହ ଦେବ	-୦୬ଟି
୧୦	ଭୁବନେଶ୍ୱର ବଡ଼ପଣ୍ଡା	-୦୨ଟି
୧୧	ହରେକୃଷ୍ଣ ପ୍ରହରାଜ	-୦୪ଟି
୧୨	ଗଙ୍ଗାଧର ବୈଦ୍ୟରାଜ	-୦୮ଟି
୧୩	ମଧୁସୂଦନ ପଟ୍ଟନାୟକ	-୦୨ଟି
୧୪	ରଘୁନାଥ ମିଶ୍ର	-୦୪ଟି
୧୫	ଲକ୍ଷ୍ମଣ ପଟ୍ଟନାୟକ	-୦୩ଟି
୧୬	ରାମଚନ୍ଦ୍ରରାୟଗୁରୁ	-୦୨ଟି
୧୭	ଶିବପ୍ରସାଦ ପ୍ରହରାଜ	-୦୧ଟି
୧୮	ପବିତ୍ର ମୋହନ ଜମାଦାର	-୦୧ଟି
୧୯	ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ସିଂହ ବାବୁ	-୦୧ଟି
୨୦	ଗଦାଧର ମିଶ୍ର	-୦୨ଟି
୨୧	ଘାଁସି ଦଶସେନା	-୦୧ଟି

ସର୍ବମୋଟ - ୧୭୮ ଟି

ଏହିପରି ଭାବରେ ୨୧ ଜଣଙ୍କର ସର୍ବ ମୋଟ ୧୭୮ ଗୋଟି ସଂଜ୍ଞାତ “ଖଡ଼ିଆଳ କୁସୁମ -ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ -ଗୀତି ମଞ୍ଜୁଷା” ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଏହି ପୁସ୍ତକରୁ ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କ ୩୫ ଗୋଟି ସଂଜ୍ଞାତ ସଂଗ୍ରହ କରିଅଛି ଏବଂ ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଏକତ୍ର ଠୁଳାଇ “ସଂଜ୍ଞାତ କୁସୁମାଞ୍ଜଳି” ର ଅନୁରୂପ “ସଂଜ୍ଞାତ ସୁମନାଞ୍ଜଳି” ନାମ କରଣ କରି ଅଛି । ସଂପାଦନା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଖଡ଼ିଆଳ ନିବାସୀ ମୋର ସଖା ଶ୍ରୀ ଯୁକ୍ତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କାଣ୍ଡ ସାହାଯ୍ୟ ସହଯୋଗ କରିଥିବା କାରଣରୁ ତାଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଜଣାଉଅଛି ।

ଖଡ଼ିଆଳ

୮/୮/୨୦୦୮

ନୀଳଲୋହିତ ସିଂହ ଦେବ

ସମ୍ପାଦକ-ସଂଜ୍ଞାତ ସୁମନାଞ୍ଜଳି

ସଙ୍ଗୀତ ସୁମନାଞ୍ଜଳି

୧	ଅକାଳ ଘନ ନରେ	୧୯	ଧୂକ ପ୍ରାଣ ଦୁଃଖରେ
୨	ଅଞ୍ଜିଗଲାଣି ମା	୨୦	ନବ ରସିକାବର
୩	ଆଜି ଏ କି ଗୋ	୨୧	ମଙ୍ଗଳା ମହେଶ
୪	ଆପଦୁଁ କର ପାରି	୨୨	ଯାଏ ସୁନ୍ଦର ବଦନୀ
୫	ଏହି ଟି ଚରମ ସୁଖ	୨୩	ଯାହା କଲା ମୃଗ ଆଖି
୬	କଳାବତୀ କାଲି	୨୪	ସୁବତୀ ମତି
୭	କହିଛି ବୋଲି (କଞ୍ଚ କର)	୨୫	ରାଜ ହଂସଗତି କି
୮	କହିଛି ବୋଲି (ଛଳେ ଯେବେ)	୨୬	ରେ ସଙ୍ଗୀତ ସଂସାର
୯	କିଶୋରୀ ପୁଟିଲେ ନିଆଳୀ	୨୭	ବନ୍ଧୁ ଚିତ୍ତ ବା
୧୦	କେତକୀ ବରନା ବାଳା	୨୮	ବର ନାଗରି
୧୧	ଗଜଗତି ଏବେ	୨୯	ବିଦ୍ଧବିନାଶନ ଗଣେଶ
୧୨	ଗ୍ରାମ୍ୟ ଦେବି	୩୦	ବିଦେଶେ ରହିଲି
୧୩	ଚିତ୍ତ ନ ବଳା ସହ	୩୧	ବିଭୁ ହେ ମାନସ
୧୪	ଜନକ ସୂତା ରାଣ	୩୨	ବୋଲ ସର୍ବେ ହରି
୧୫	ଜୟ ଜୟ ଧନୁର୍ଦ୍ଧାରୀ	୩୩	ସହି ନ କହ ଆଉ
୧୬	ଜୀବ ବଡ଼ ମାୟାଧାରୀ	୩୪	ସହି ଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତି କି
୧୭	ଝୁରୁ ଥିବନି	୩୫	ସେ କାହା ନାଗରୀ
୧୮	ଦୃତି ହେଲା ବିପତ୍ତି		

ସଙ୍ଗୀତ ସୁମନାଞ୍ଜଳି

୧-ଅକାଳ ଘନ ନଭେ

ଅକାଳ ଘନ ନଭେ ଘୋଟିଲା ରେ
ବିଯୋଗୀ ଜନ ଆଶା ଦୂଟିଲା ରେ,
ବିମନା ବାମା କଟୀ, ଦୃଢ଼ ନୀବି କବାଟି,
ଫିଟିବା ସମୟଟି ଘଟିଲା ରେ ॥ ଘୋଷା ॥

ଜଳଦ ଝଞ୍ଜାନିଳ, ହୋଇ ଅତି ପ୍ରବଳ,
ଚପଳା ଲୀଳାରଙ୍ଗେ ଉଠିଲା ରେ,
ଦମକି ଦେବାବେଳେ, ଚମକି ଗଲା ଛାତି,
କି କାମ ନଳୀ ଗୁଳି ଫୁଟିଲା ରେ ॥ ୧ ॥

କ୍ରମେ ଶୀତଳ ମନ୍ଦ, ଗନ୍ଧବନ୍ଧ ସୁଗନ୍ଧ,
ବହି ପାପତନୁକୁ ଲୁଟିଲା ରେ,
ନିୟମେ ଥିବା ଯତି କମ୍ପି ଯିବାରୁ ଧୃତି,
କାମ କିଙ୍କରପଣେ ଖଟିଲା ରେ ॥ ୨ ॥

ତା ହୁଁ ନବ ନୀରଦ, ହୋଇ ଅତି ପ୍ରମୋଦ,
ଶିଖରୀ ଶିଖେ ଶିଖୀ ରଟିଲା ରେ,
କୁମ୍ଭଭରଜା ସଙ୍ଗ, ନ ଥିବା ଜନ ଦମ୍ଭ,
ଭାଜିବା ଜାଣି କାମ ହସିଲା ରେ ॥ ୩ ॥

କାମୀ ଜନ ଉଲ୍ଲାସ, ପୂର୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଳାସ,
ଆହା କି ସୁଖ ରାହା ଫିଟିଲା ରେ,
ଏ ଘନ ଉଦେ କାଳେ ବାଳା ନାହିଁ ଯା କୋଳେ,
ତା ପୂର୍ବ ପାପ ତାକୁ ଲୁଟିଲା ରେ ॥ ୪ ॥

ବରଷାଜଳ ବ୍ୟାଜେ, କି କାମ ଚାହୁଁ ଓଜେ,
ସୁତୀକ୍ଷଣ ବାଣଗଣ ଛୁଟିଲା ରେ,
ଖତିଆଳ ଭୂପତି ବୀର ବିକ୍ରମମତି-
ମାଳତୀ ଅତି ରଙ୍ଗେ ଫୁଟିଲା ରେ ॥ ୫ ॥

୨- ଅଷ୍ଟିଗଳାଣି ମା (ଆଠ ତାଳି)

ଅଷ୍ଟି ଗଳାଣି ମା, ନ କହିବୁ ତହିଁ ତହିଁ,
 ସେ ବିଚରାଟର କପଟ ଲମ୍ପଟ, ରାତି ଦିନ ହେବା ବାଇ ॥ ଘୋଷା ॥

ଯମୁନାର ତଟେ ବସି ବଂଶୀବଟେ ମୋହନ ମୂରଲୀ ବାଇ,
 ଦେଖୁଲେ ନିଛାଟେ ଜଟାଜଟି କରି କୋଳେ ବସାଇବ ନେଇ ॥ ୧ ॥

ଟାଣ ଖୁଞ୍ଚା ଗୁରୁଜନ ଗଞ୍ଜିଶାରେ ତିଳେ କାନକୁ ନ ଦେଇ,
 ତୋହ ବଟାବଟି ସଟାବଟି ଗାରେ ହଟହଟା ହେବା ଯାଇ ॥ ୨ ॥

ମୋର ଦେହ ଛୁଇଁ ରାଣ ପକାଇ କେତେ ଛଟା ଦରଶାଇ,
 ଚାଲିବା ବାଟରେ ପଣତକୁ ଟାଣି ବୋଲିବ ତୁ ମୋର ମାଇଁ, ॥ ୩ ॥

କଦମ୍ବ ତୋଟାକୁ ନିକୁଞ୍ଜ ଲଟାକୁ ସତତରେ ଧାଇଁ ଧାଇଁ,
 ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଯୁବରାଜ ବୋଲେ ମହତ ଦେବା ଲୁଟାଇ ॥ ୪ ॥

୩- ଆଜି ଏ କି ଗୋ

ଆଜି ଏ କି ଗୋ ସଜନି !

ଶ୍ୟାମ ପାଶରେ ହେଲୁ ଗୁମାମୀ ॥ ଘୋଷା ॥

ମଉ ଦୂରଦ ଗାମିନି ଖେଦ ହୃଦେ ବହିଲୁ କି ଘେନି,
 କହିବାରେ ଘେନାଘେନି ଶେଷ କରାଇ ଦେଲୁ ରଜନୀ ॥ ୧ ॥

ବଂଶୀ ବାଦନେ ନିକୁଞ୍ଜେ ଛନ୍ଦେ ଧାଇଁ ମନାକୁ ନ ମାନି,
 ବ୍ରଜରେ ଯାହାର ଘେନି, ରହିଥାନ୍ତୁ ହୋଇ କଳଙ୍କିନୀ ॥ ୨ ॥

ଯାର ପୀରତି ଆଶାରେ ନିତି ଧରି କହୁ ତୁ ମୋପାଣି,
 ବିହି ଘଟାଇଲା ଆଣି ତାକୁ ନ ଚାହୁଁ ତୁ ପର ମଣି ॥ ୩ ॥

ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲେ ତୋ ପ୍ରେମ ଗୀତ ଗାଇ ବେଶୁପାଣି,
 ନିରାଶରେ ସଙ୍ଗାଦୁଣି ! ଅନୁବସନ ଦୂର କଲେଣି ॥ ୪ ॥

୪- ଆପଦୁଁ କର ପାରି

ଆପଦୁଁ କର ପାରି, ପଞ୍ଚାନନ ! ॥ ଘୋଷା ॥

ସୁରଗଣ ପୂଜିତ ଶ୍ରୀ ଚରଣେ ସେବିତ, ଶାର୍ଦୂଳ ବାସଧାରି ! ॥ ୧ ॥
 ନାର ଯଜ୍ଞୋପବୀତ, ଉରେ ହାର ଶୋଭିତ, ଗିରିଜା ଅକବିହାରି ! ॥ ୨ ॥
 ଭୂତଗଣ ବେଷିତ, ଜଟାକୂଟ ମଣ୍ଡିତ, ତାଣ୍ଡବ ନୃତ୍ୟକାରି ! ॥ ୩ ॥
 ଅଶିମାଦି ଭୂଷଣ, ତିନିପୁର କାରଣ, ଅନ୍ଧକ-ପ୍ରାଣହାରି ! ॥ ୪ ॥
 ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ଚିତ୍ତେ ସଜ୍ଜତ ଶିବ, ଶୁଶାନବାସୀ ସୁରାରି ॥ ୫ ॥

୫- ଏହି ଟି ଚରମ ସୁଖ ଚରମ ସଜା,

ଏହିଟି ଚରମ ସୁଖ ଚରମ ସଜା,
 ମଜା ବୋଲି ମଞ୍ଜି ଗଲେ ନ ରହେ ଲଜା ॥ ଘୋଷା ॥
 ନ ଗଣଇ ନିନ୍ଦା ସୁତି, ନ ଗଣଇ କୁଳ ଜାତି,
 ସମ ମଣେ ଅକାରତି, କାରତି ବଜା ॥ ୧ ॥
 ବହୁ ଭାଇ ପୁତ୍ର ସଙ୍ଗେ ଦିନ ନେଇ ନାନା ରଙ୍ଗେ,
 ଶିରେ ଟେକି ବୁଲେ ସଦା, ଅଖ୍ୟାତି ଧୁଜା ॥ ୨ ॥
 କେତେବେଳେ ଅବଧୂତ, ଦାକ୍ଷୀ କରେ ଆଚରିତ,
 ସର୍ବାଙ୍ଗେ ଉପୁଜେ ରସ, ବ୍ରଣର ଗଜା ॥ ୩ ॥
 ତେଜି ମାନ ଅପମାନ, ଏ ରସେ ମଞ୍ଜିଣ ଜନ,
 ପ୍ରଞ୍ଵା କଲେ ଅଲଣା ୧ କାନ୍ଦୁଲ ସିଝା ॥ ୪ ॥
 ବୀରବିକ୍ରମ କୁ ପତି ବୋଲେ ୨ ଆଖର ଭାରତୀ,
 ଭ୍ରମେ ହେଲେ ଆରେ ମନ ଏ ପଥେ ନ ଯା ॥ ୫ ॥
 (୧) ଏକ ପ୍ରକାର ଶସ୍ୟ, ବଡ଼ ହରଡ଼ (୨) ଆଖର = ଶେଷ

୬- କଳାବତୀ କାଲି

କଳାବତୀ କାଲି କାମକେଳି ରତିଲା ॥ ଘୋଷା ॥
 ସୁମନା-ସୁମନ ମୋ ଗଲେ ଲମ୍ବାଇଦେଲା,
 ବିଧୁମୁଖୀ ବିଧୁ ଘେନି ଅଙ୍ଗେ ଲେପିଲା ॥ ୧ ॥

ବିମାଧରେ ମଲ୍ଲୀହାସ, କଳି ମନ୍ଦ ପରକାଷ,
 ଦୃଷ୍ଟିତ ଭୁଞ୍ଜର ପ୍ରାଣେ ମଧୁ ଇଡିଲା ॥ ୨ ॥
 ଅଙ୍କ-ପଲଙ୍କେ ବସାଇ, ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଚନ୍ଦ୍ର ମିଶାଇ,
 ହରପର-ଶରକୁ ସେ ଘଉଡ଼ି ଦେଲା ॥ ୩ ॥
 କେତେ ମଧୁର ବଚନେ, କଉଡ଼ୁକେ ତୋଷି ମନେ,
 ନିଶାକରମୁଖୀ ନିଶି ପୁହାଇ ଦେଲା ॥ ୪ ॥
 ଖଡ଼ିଆଳ-କ୍ଷିତି-ଧବ, ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ,
 ଭାବି ତାର ଭାବ ଚିତ୍ତେ ପୁଲକ ହେଲା ॥ ୫ ॥

୭- କହିଛି ବୋଲି (କଞ୍ଚ କରି

କହିଛି ବୋଲି ଶ୍ରୀମତୀ, କହି ଦେ ଯାଇ ଗୋ ଦୂତି !
 ଜାଣି ନ ଥିଲି ଶ୍ୟାମର ଏମତ କପଟ ରୀତି ॥ ଘୋଷା ॥
 କଞ୍ଚ କରି ଯଦୁପତି, ନଜଲେ କା ସଙ୍ଗେ ମାତି
 ଜଗିଥିଲି ଜାଳି ବତୀ ସାରା ରାତି ଗଲା ବିତି ॥ ୧ ॥
 ନୂଆ ନୂଆ ନାରୀ ପ୍ରୀତି ଖୋଜିବାର ନିତି ନିତି
 ଶିଖିଲ କି ବୋଲି ଅତି, ସୁନ୍ଦର ଭ୍ରମର ମତି ॥ ୨ ॥
 ଚାଟୁ ବସନ୍ତ ପବନେ, ଫୁଟାଇ ହର୍ଷ ସୁମନେ
 ମରଦି ତାକୁ ବହନେ ଲଭିଲେ କି ବୋଲି ଖ୍ୟାତି ॥ ୩ ॥
 ରୋପି ଆଶା ତରୁବର, ପୁଣି କାଟି ଦେଲେ ତେର
 ଜାଣିଲି ବୋଲି ତାଙ୍କର ପଥର କଠୋର ଛାତି ॥ ୪ ॥
 ଦେଖାଇ ପୁରି ସାକର, କ୍ଷୁଧାଦୁରେ କଲେ ଦୂର,
 ହେବ କି ବୋଲି ଉଦର ନ ଖାଇଲେ କେବେ ଶାନ୍ତି ॥ ୫ ॥
 ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଭାଷେ, ଅବଳାକୁ କେଉଁ ଆଶେ
 ମାଜଲେ ବୋଲି ଅଦୋଷେ ବିରହ-ଜହର କାତି ॥ ୬ ॥

୮- କହିଛି ବୋଲି (ଛଳେ ଯେବେ)

କହିଛି ବୋଲି ଶ୍ରୀମତୀ, କହିଦେ ଯାଇ ଗୋ ବୃତ୍ତି !
 ଜାଣି ନ ଥିଲି ଶ୍ୟାମର ଏମତ କପଟ ରୀତି ॥ ଘୋଷା ॥
 ଛଳେ ଯେବେ ରୁଷ୍ଟଥିଲି, ତୋଷୁଥିଲେ ବନମାଳୀ,
 ଏବେ ନ କହିଲେ ବୋଲି ପଦେ ହେଲେ ତ ଭାରତୀ ॥ ୧ ॥
 ଯାକୁ ନ ଦେଖିଲେ ଦଣ୍ଡେ ମଣ୍ଡୁଥିଲେ କର ଗଣ୍ଡେ
 ତାକୁ ଯାହା ଏତେ ଚାଣ୍ଡେ ଭୁଲିଲେ ବୋଲି ଶ୍ରୀପତି ॥ ୨ ॥
 କିଣିଲା ଚାକର ପରି, ଖଟିଥିଲି ବିଧି କରି,
 ପର କଲେ ବୋଲି ହରି ଅଦୋଷେ ନିଷ୍ଠୁର ମତି ॥ ୩ ॥
 ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ କହି, ପୀରତି ରସ ଚଖାଇ
 ଦେଲେ ବୋଲି ଘଉଡ଼ାଇ ପାରିବି କି ମୁଁ ବରତି ॥ ୪ ॥

୯-କିଶୋରୀ ଫୁଟିଲେ ନିଆଳୀ

କିଶୋରି ! ଫୁଟିଲେ ନିଆଳୀ ବନେ,
 କୁଟିଲାକ୍ଷୀ ରଙ୍ଗ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନିରତେ
 ନାଟିଲା କାମୁକ ମନେ ॥ ଘୋଷା ॥
 ଅକ୍ଷୀଣ କେତକୀ ସୁଗନ୍ଧ ଚହଟି ପାନ୍ଥ ପଥ ଉକୁଟିଲା
 ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରୁ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହୋଇ ଗନ୍ଧବନ୍ଧ ପ୍ରକଟିଲା ॥ ୧ ॥
 ମିଶିଲା ଦମ୍ପତି ମନରିଝା ପ୍ରୀତି ନୀର ପରା କ୍ଷୀର ସଙ୍ଗେ
 ରସିଲା ମାନସ ଚନ୍ଦ୍ର ରଜନୀରେ ବିହାର କୌତୁକ ରଙ୍ଗେ ॥ ୨ ॥
 ପୋତିଲା ବିରହୀ ତନୁକୁ ଚନ୍ଦନ କର୍ପୁର ହୋଇଲେ ବୋଲି
 ଉଡିଲା ପରାଗ ଧୂଳି ବିରହିଣୀ ନୟନ ରୁଷିଲା ଭଳି ॥ ୩ ॥
 ମରଦ ପାନରେ ହୋଇ ଅତି ମଉ କଲା ଗୁଣ୍ଡ ଗୁଣ୍ଡ ଅଳି
 ସ୍ମର ଶିଖିନୀ ଟଙ୍କାର ଭ୍ରମେ ପୁଣି ଚମକେ ହୃଦୟ ପୁଲି ॥ ୪ ॥
 ତାକିଲା ରସାଳ କାନନେ କୋକିଳ ପଞ୍ଚମ ତାନକୁ ଧରି
 ଫାକିଲା ମାନିନୀ ଆନନ୍ଦରଞ୍ଜିନୀ ଅଙ୍ଗୀକାର କଲା ପରି ॥ ୫ ॥
 ରତିପତି ଶରେ କରତି ଦେବାକୁ ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ମତି
 ଅତି ରସମୟ ବସନ୍ତ ସମୟ ବେଳୁଁ ବେଳ ରଲା ମାତି ॥ ୬ ॥

୧୦ - କେତକୀ ବରନା

କେତକୀ ବରନା ବାଳା ନବଜ୍ଜଳା,
ଚାହିଁ ବା ମାତ୍ରକେ ଚିତ୍ତ ହରି ନେଲା ॥ ଘୋଷା ॥
କେଶରୀ କଟାକି ଦେଖୁ, ବନେ ପଳାଇଲା ହଟି,
ନେତ୍ରକୁ ଚାହିଁ ନାରଜ ମୁଦ୍ରିତ ହେଲା ॥ ୧ ॥
ଉଦ୍ଭୂପ ଦେଖୁଣ ମୁଖ ନେହିବାକୁ ସମକକ୍ଷ,
କ୍ଷୀଣ ହୋଇ ହର ମସ୍ତକରେ ରହିଲା ॥ ୨ ॥
ସାତକୁମ୍ଭ ଦେଖୁ ଅଙ୍ଗ, ହୋଇଣ ସେ ମତି ଭଙ୍ଗ,
ଚାଙ୍ଗଣା ଖାରରେ ମିଶି ମଳିନ ହେଲା ॥ ୩ ॥
ଶ୍ରୀ ବାରବିକ୍ରମ ଭଣି, ଧନ୍ୟ ସେ ରମଣୀମଣି,
ଲଭିଥିଲେ କରିଥାନ୍ତି ଗଳାର ମାଳା ॥ ୪ ॥

୧୧ - ଗଜପତି

ଗଜପତି । ଏବେ ଜାଣିଲୁ କମେନ୍ତ ଶ୍ୟାମ-ପ୍ରୀତି ରେ ॥ ଘୋଷା ॥
ତିଖାରି ତିଖାରି ସଖୁ ଯେତେ ଯେତେ କହିଲି ନ ଗଲୁ ପ୍ରତେ,
ତାହାର ନିପଟ କପଟ ବିନୀତ
ଭାରତୀ କି ଶୁଣିଗଲୁ ମାତି ରେ ॥ ୧ ॥
କଲେ ହେଲେ ସଖୁ କେତେ ମନା ବଳେ ଯାଉଥାଉ ତୁ ଯମୁନା,
ତାଳେ ବଂଶୀସ୍ବନ ବୁଲନେ ଶୁଦ୍ଧିକି,
ମତି କି ନ କରି ପାରୁ ସ୍ଥିତି ରେ ॥ ୨ ॥
ଅପବାଦକୁ ନ ଡରି ତିଳେ ନୀପମୂଳେ ଯାଉ ରାତିକାଳେ,
ଉପବନେ ରହି ହେବାର ପାହାନ୍ତି,
କ୍ଷିତି ମଧ୍ୟେ ସିନା ହେଲା ଖ୍ୟାତି ରେ ॥ ୩ ॥
ଦୂର ଅଶନ ବସନ କରି ପର ସ୍ନେହ ଲାଗି ହେଲୁ ଘାରି,
ବାରବିକ୍ରମର କହିବା ଉକତି
ତଥୁ କି ଯାହା ନ କଲୁ ଭାତି ରେ ॥ ୪ ॥

୧୨-ଗ୍ରାମ୍ୟ ଦେବି

ଗ୍ରାମ୍ୟ ଦେବି ପଟ୍ଟବ୍ରହ୍ମପୁଣି ॥ ଘୋଷା ॥

ମହିଷବିମର୍ଦ୍ଦିନି, ମହାଧର ନନ୍ଦିନି,
ମହାମୋଦବର୍ଦ୍ଦିନି, ଝଙ୍କେ, ଛଟକବରନି ॥ ୧ ॥

ଭୂଷିତ ଶଶିଷ୍ମା, ଶଶିପ୍ରଭା ପ୍ରଚଣ୍ଡ,
ଅଶେଷ ବିଶ୍ଵବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଈଶ୍ଵର, କିଶୋରି, କେଶରୀବାହିନି ॥ ୨ ॥

ଇନ୍ଦୁରାସନମାତା, ସିନ୍ଦୁର ବିଭୂଷିତା,
୧ ଇନ୍ଦୁଳ ଭ୍ରମୁକତା, ମାଳିନି, ତାରିଣୀ, ଶୂଳିନି ଶର୍ବାଣୀ ॥ ୩ ॥
ବୀରବିକ୍ରମଙ୍କର, କଦନ ପରିହର,
ସୁଜନ ବ୍ୟବହାର, ସମ୍ପଦେ, ବିପଦେ, ବିବାଦେ ଭବାନି ॥ ୪ ॥

୧ - ଇନ୍ଦୁଳ = ବାଳଚନ୍ଦ୍ର

୧୩ - ଚିତ୍ତ ନ ବଳା ସହି

ଚିତ୍ତ ନ ବଳା ସହି

ପ୍ରୀତି କିପରି ତ ଜାଣିନାହିଁ ॥ ଘୋଷା ॥

ପ୍ରୀତି ବଡ଼ ପରମାଦ ବେଳୁଁ ବେଳ ବଳେ ଖେଦ,
ଘାଣି ହେଉଥାଇ ହୃଦ, ମାରଣରେ ହେବୁଦହି ॥ ୧ ॥

ନେତ୍ର ଆନ ନ ଦେଖିବ କାନ ଆନ ନ ଶୁଣିବ,
ଅଶନ ବସନ ହେବ, ବିଷ ସମାନ ରହିବୁ ତାହିଁ ॥ ୨ ॥

ଅମଳକୁ କଲେ ପାନ ମନ ହୁଅଇ ସେସନ,
ସେହିପରି ହେବୁ ଜାଣ, ଶ୍ରଦ୍ଧା ନ ରହିବ ଆଉ କାହିଁ ॥ ୩ ॥

ପାରତି ରାତି ବିଷମ ଦିନ ରାତି ହେବ ସମ,
ବୋଲଇ ବୀରବିକ୍ରମ, ଅପବାଦ ଅରଜିବୁ ତୁହିଁ ॥ ୪ ॥

୧୪- ଜନକ ସୂତା ରାଣ

ଜନକସୂତା-ରାଣ ରଘୁ ନନ୍ଦନ ବାରେ ମୋ ବିନତି ଘେନ,
 ବାରେ ମୋ ବିନତି ଘେନ ॥ ଘୋଷା ॥

ଭୀମ କାର୍ମୁକ ଭାଙ୍ଗିଣ ଯଶ ରଖୁ ତ୍ରିଭୁବନ ହେ,
 ପିତାଙ୍କ ସତ୍ୟ ପାଳିଣ ଅରଣ୍ୟେ କଲ ଗମନ ॥ ୧ ॥

ଛଲେ ଦୁର୍ମତି ରାବଣ ଜାନକୀ ନେଲା ହରିଣ ହେ,
 ତା ବଂଶ କରି ନିଧନ ରାଜା କଲ ବିଭୀଷଣ ॥ ୨ ॥

ନବ ଦୁର୍ବାଦଳ ମୂର୍ତ୍ତି ଅଜନନ୍ଦନ ସତ୍ତ୍ୱି ହେ,
 ଅଯୋଧ୍ୟା ଦେଶ ନୃପତି କର ମୋ ଦୁଃଖ ମୋଚନ ॥ ୩ ॥

ଖଡିଆଳ ଦୁର୍ଗେଶ୍ୱର ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୀର,
 ଜଣାନ୍ତି କୋଦଣ୍ଡଧର ! ଭବ ଜଳୁଁ କର ତ୍ରାଣ ॥ ୪ ॥

୧୫ - ଜୟ ଜୟ ଧନୁର୍ଦ୍ଧାରି

ଜୟ ଜୟ ଧନୁର୍ଦ୍ଧାରି ହେ !
 ରଘୁନାଥ ସୀତା ମନୋହାରି ॥ ଘୋଷା ॥

ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ଯାଗ ରକ୍ଷାକାରି
 ଜୟ ଅହଲ୍ୟା ତାରଣକାରି !

ଭୀମ କାର୍ମୁକ ହେଲେ ଓଟାରି ହେ
 ସୀତାନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧନକାରି ॥ ୧ ॥

ପିତା ସତ୍ୟ ହେଲ ବନତାରୀ
 ବଜ୍ରଦେହୀ ଲକ୍ଷ୍ମଣକୁ ଧରି

ଗୋଦାବରୀ ତୀରେ ବାସ କରି ହେ
 ହରାଜଲ ଜନକକୁମାରୀ ॥ ୨ ॥

ସୁଗ୍ରୀ ମିତ ବାଳୀ ବଧ କରି
 କପିସୈନ୍ୟ ସଙ୍ଗତରେ ଧରି

ବାନ୍ଧି ଅପାର ସମୁଦ୍ର ବାରି ହେ
 ଲଙ୍କାଗଡେ ସୀତା ଠାବ କରି ॥ ୩ ॥

ଯୁଦ୍ଧେ ଦଶାନନ ବୀର ମାରି
 ବିଭୀଷଣେ ଦେଲ ଲଙ୍କାଶିରୀ,
 ସଙ୍ଗେ ଘେନି ଜନକକୁମାରୀ ହେ,
 ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ହେଲ ଦଣ୍ଡଧାରୀ ॥ ୪ ॥

ଜୟ ଶ୍ରୀ ରାଘବ ରାବଣାରି,
 ବୋଲି ବୀରବିକ୍ରମ କୁହାରି,
 ପ୍ରଭୁ ! ଭବାର୍ଷବୁଁ କର ପାରି ହେ,
 ଆବାଲ୍ୟରୁ ଅଛି ଅନୁସରି ॥ ୫ ॥

୧୬- ଜୀବ ବଡ଼ ମାୟାଧାରୀ

ଜୀବ ବଡ଼ ମାୟାଧାରୀ
 ତାହୁଁ ତାହୁଁ ନଷ୍ଟେ ତାଲି ଯିବରେ ॥ ଘୋଷା ॥

ଘଟ କରେ ପ୍ରେମ ଅପାର
 ତଥାପି ନ ପାଏ ତା ପାର
 ଅତି ପ୍ରିୟତମ କରି ସମ୍ପତନ
 ରଖୁଥିଲେ ହେଲେ, ନ ରହିବ ରେ ॥ ୧ ॥

ଯେଉଁ ଧନ ଜନ ସମ୍ପଦେ
 ଇହଲୋକ ଗଲା ଆନନ୍ଦେ
 ଶୋଚନା ନ କରି ସେ ସୁଖ ସାମଗ୍ରୀ
 ଦୁଃଖ କରି ଦିନେ ତେଜି ଯିବ ରେ ॥ ୨ ॥

ନାନା ଶୁଦ୍ଧି ବେଦାଙ୍ଗ ତତ୍ତ୍ୱ
 ମୀମାଂସା କରଣେ ସମର୍ଥ
 ମଣି ମୁକ୍ତାଆଦି ରତନେ ମଣ୍ଡିତ-
 ମସ୍ତକ ଦାଲିରେ ଗଡ଼ାଇବ ରେ ॥ ୩ ॥

କାମ କ୍ରୋଧ ଲୋଭରେ ପଡ଼ି
ମନ ପାପେ ନ ଯାଅ ସବୁ
ବିଜରାଳ କାଳ କବଳରେ ଚାପି
ମହା ସଙ୍କଟରେ ପକାଇବରେ ॥ ୪ ॥

ବୋଲୋଇ ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ
କିପାଁ ବୁଆ କଥାରେ ଭ୍ରମ
ସୁନ୍ଦର ମୁକୁଳ ସୁକୁମାର ତନୁ
ମୁଭିକା ସଙ୍ଗରେ ମିଶାଇବରେ ॥ ୫ ॥

୧୭- ଝୁରୁ ଥିବ ନି

ଝୁରୁଥିବନି ମୋହ ବିନା ଯେ, ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ଦିନେ ସଜନୀ ॥ ଘୋଷା ॥

ଏକେ ଘନକାଳ ୧ ଖତମାଳ ମାଳ, ନୀଳ ନଭ ମଣ୍ଡଳକୁ ଘୋଡ଼ି,
ବରଷୁଛି ଅବିରଳେ ମୃଷଳ ଧାର ପ୍ରବଳେ,
ବନଜାକ୍ଷୀ ଦେଖୁ ଦୁଃଖୀ ହେବ ନିରେ ହେବନି ॥ ୧ ॥

ଦମ୍ଭୋଳି ଗର୍ଜନ ଦରଦୂର ସ୍ବନ ବିରହୀ ଜନର ଦମ୍ଭହରା,
ଝଟକ-ହାଟକ-ଦେହା ସହି କି ପାରିବ ଏହା,
କି ଦଣ୍ଡ ଲଢ଼ିଲୁ ଧନ ମୋ ଘେନି ରେ ମୋ ଘେନି ॥ ୨ ॥

ଯୁଦ୍ଧ ଜାଇ ମଲ୍ଲୀ ପରେ ଅଳି କେଳି ନୟନସଙ୍ଗୀଳି ମୋ ଚାହିଁଲେ,
ପାପ କାମ ବାଜି ରାଜି, ବିନ୍ଧି ମରମକୁ ଖୋଜି
ଆଜକୁସୁଖୀକି ଧାଡ଼ି ଦେବନି ରେ ଦେବନି ॥ ୩ ॥

ଧରାଲୋକ ପରା ହୋଇ ବନ୍ଧୁ ଧରାଶେଷେ ଶୋଇଥିବ ମୁଖ ମୋଡ଼ି,
ଶୁଣି ତାହୁକ ତାକକୁ ଦାଉ ଦାଉ ହେବ ବୁକୁ,
ଝଞ୍ଜାବାତେ ତନୁ ଥରି ଯିବ ନି ରେ ଯିବ ନି ॥ ୪ ॥

୧- ଖତମାଳ = ମେଘ

୧୮- ଦୃତି ହେଲା ବିପତ୍ତି

ଦୃତି ! ହେଲା ବିପତ୍ତି, ତେଜିଲେ ନାହିଁ ମୋ ରତି,
 ତାଙ୍କ ଭାବ ଭାବି ନ ସରୁଛି ଦିନ ରାତି ॥ ଘୋଷା ॥
 ଶ୍ରମ ହେଲା ବୋଲି ଗୋଲେ ରତାତ କାଳରେ କୋଲେ
 ବସାଇ ସ୍ନେହ ଭାଷଣ, ହୃଦ ଦିଏ କରତି ॥ ୧ ॥

ନିଛାଟିଆ ସ୍ଥାନେ ଦିନେ ମଜିଥିଲି ଗୀତ ଗାନେ,
 ଆଳାପ ନ ସରୁ ସରୁ ଆସି ମାରିଲେ ସୁରତି ॥ ୨ ॥

ଥିଲି ଗୁରୁଜନ ସଙ୍ଗେ, ସଙ୍କେତ କଲେ କି ରଙ୍ଗେ,
 ବୁଦ୍ଧି ନ ଦିଶିଲା ମୋତେ ଘାଣ୍ଟି ହେଉଅଛି ନିତି ॥ ୩ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଭାଷେ ମନରିଝା ପ୍ରୀତି କେ ସେ,
 ପାରିବ ତିଳେ ଘୁଞ୍ଚାଇ, ଉପାୟ କଲେହେଁ ନିତି ॥ ୪ ॥

୧୯- ଧୂକ ପ୍ରାଣ, ବୁଝାରେ

ଧୂକ ପ୍ରାଣ, ବୁଝାରେ ଏତେ,
 ଅପବାଦ ନିରତେ, ସହୁଥିବି କେମତେ ॥ ଘୋଷା ॥

ମଣି ! ୧ ଦେରାଣୀ, ଶାଶୁ ଜେଠାଣୀ,
 ଜଟିଳା, କୁଟିଳା ମଣି ଅନୁବରତେ,
 ଗାଳି ଦିଅନ୍ତି ମୋତେ ॥ ୧ ॥

ପାଣିକି ଅବା ମୁଁ ଗଲେ କେଣିକି ?
 କୂଟରେ ବାଟରେ ଜଗି ଜଗି ନିରତେ,
 କହୁଥାନ୍ତି ଇଚ୍ଛିତେ ॥ ୨ ॥

ବୁଆରେ କହି ଦେଲେ କେ ମୋ ନାଁରେ,
 ନ ଜାଣି ନ ଶୁଣି ଦେଖିଲା ପରି ସତେ,
 କହୁଥାନ୍ତି ପରତେ ॥ ୩ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀର-ବିକ୍ରମର ମନା ଗାର,
 ଏତିଲି ହୁତିଲି ଜୀବ ଯିବ କି ସତେ,
 ହେଉଅଛି ପରତେ ॥ ୪ ॥

୨୦-ନବ ରସିକାବର

ନବ ରସିକାବର , ହୃଦେ ନାଚଇ ସେ ଭାବ ତୋର ॥ ଘୋଷା ॥

ଦିନେ ଏକାନ୍ତରେ ଏକାନ୍ତ ଚିତ୍ତରେ

ଶୋଇଥିଲୁ ମାତି କର,

ନାବିକି ମୁଁ ତୋର ଧରନ୍ତେ ସୁଧୀର,

ତାକିଲୁ କହିଁର ତୋର ॥ ୧ ॥

ବିପରୀତ ରତେ ସୁରତ ପ୍ରମତେ,

କମ୍ପୁ ଥାଇ କଲେବର,

ସେହିକାଳେ ବଳେ ଗଣ୍ଡେ ତୋ ରୁମ୍ଭିଲେ,

କରୁ ଯା ଅଙ୍ଗ ବିକାର ॥ ୨ ॥

କଲି ମୁଁ କି ଦୋଷ ମନେ ଧରି ରୋଷ,

ନ ବିହୁ ସହର୍ଷ ଗିର,

ହେଲେ ମୁଁ ବିନୟୀ ବାରେ ନ ଅନାଇ,

ପଛ କରୁ କି ସୁନ୍ଦର ॥ ୩ ॥

ଦିନେ ନିଧୁବନେ ବିରସ ବଦନେ,

ମୋ ଉରେ ଦେଇ ତୋ କର,

ଇଷି ଇଷି ଭାଷି ହୋଇଣ ପ୍ରୟାସୀ,

ବୋଇଲୁ ନିଠୁର ଗିର ॥ ୪ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲଇ ଭରମ

-ଅଙ୍ଗା ଭ୍ରମ ହେଲେ ମୋର,

ବିଚାରି ସୁଚିତ୍ତେ ଦଣ୍ଡ ଦିଅ ମୋତେ,

ମାରି କଟାକ୍ଷ କଟାର ॥ ୫ ॥

୨୧- ମଙ୍ଗଳା, ମହେଶ

ମଙ୍ଗଳା, ମହେଶ ମନୋହାରିଣି ! ॥ ଘୋଷା ॥
 କରାହୁ ରିପୁ ବହିନୀ ! ତ୍ରିଦଶ ମନାନନ୍ଦକାରିଣି !
 ରକ୍ତ ବାସିନି ! ମାନ ନାଶିନି ! ମହିଷାସୁର ମର୍ଦ୍ଦିନି !
 ଅଟ ହାସିନି ! ମୁକ୍ତ କେଶିନି ! ଅଭୟ ବର ଧାରିଣି ! ॥ ୧ ॥
 ଅତଳ ନୃପ୍ୟ ନୟିନି ! ଭବବାହୁତ ପଳଦାୟିନି !
 ନୃତ୍ୟ ରଞ୍ଜିନି ! ଶମ୍ଭୁ ସଜ୍ଜିନି ! ଷଡ଼-ଆନନ୍ଦ-ଜନନି !
 ମହା ଯୋଗୀହୁ ଯୋଗ ଭଞ୍ଜିନି ! ରକ୍ତବୀର୍ଯ୍ୟ ଦର୍ପଣଞ୍ଜିନି ॥ ୨ ॥
 ତିନି ଭୁବନ ପାଳିନି ! ଶଶାକ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡ ଅଗ୍ନି ଲୋଚନି !
 ମୁଖମାଳିନି ! ଚଣ୍ଡନାଶିନି ! ଚନ୍ଦ୍ରବୃତ୍ତକ ମଣ୍ଡନି !
 କାର୍ଯ୍ୟଶାଳିନି ! ରୂପ ଶୋଭିନି ! ଦୂରିତ ବ୍ୟୁତ୍ସାଧିନି ॥ ୩ ॥
 ଘୋର ଶ୍ମଶାନବାସିନି ! ଶ୍ରୀପଦେ ବୀରବିକ୍ରମ ଦଳିନି
 ସୁର ପୂଜିନି ! ବାରିଜାନନି ! ସକଟ ଜାଲ ହେଦନି !
 ଭବ ମୋହିନି ! ଦୁଃଖମୋଚିନି ! ଗଣ୍ଡିକା ଅମ୍ବିକା ରୁଦ୍ରାଣି ! ॥ ୪ ॥

୨୨- ଯାଏ ସୁନ୍ଦର ବଦନୀ

ଯାଏ ସୁନ୍ଦର ବଦନୀ ସେ କାହାର,
 ପରବଚନ ମୟୂଷକୁ ତା ମୁଖ କରି ଦେଉଅଛି ଧୂଳ୍କାର ॥ ଘୋଷା ॥
 ଲାଗି ହୋଇଥିଲା ପଶ୍ଚିମୀ ଭଙ୍ଗୀରେ କୁସୁମୀ ରଙ୍ଗର ସୁତାର,
 ହେମ ଜରିବୁଟା ଉକୁଟା ହୋଇଛି,
 ଦିଶୁଅଛି କେତେ ଚୁଟିର ॥ ୧ ॥
 କଳା ଅତଳସ ରାଜକା ନାୟିକା ଭିଡ଼ିଅଛି ଉର ଉପର,
 ଶମ୍ଭୁ ପର ତମ୍ଭୁ ଟେକିଲା ପରାଏ,
 ଉଚ୍ଚ କୂତ ଦିଶେ ସୁନ୍ଦର ॥ ୨ ॥
 ପୁଷ୍ପେ ଲୋଟେ ବେଶୀ କି କଳା ନାଗିନୀ ଖେଳୁଅଛି ହେମ ଧରାର,
 ତଳେ ପାଟଙ୍ଗୁଳା ଯତିଧୃତି-କମ୍ପା,
 ସୁବା ଘରବୁଡ଼ା ଆଖର ॥ ୩ ॥

ମିଳା-ପୁକା-ସୁନା ଚିତା ଲଲାଟକୁ ଉଧରି ଧରିଛି ବାଳାର,
ବକ୍ର କରି ତାହିଁ ନଥ-ଚକ୍ର ମାରି,
କରାଇ ଦେଉଛି କାତର ॥ ୪ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ବୋଲେ ଥରେ କରିବ ଯେବେ ସ୍ବାକାର,
ରାତିଯାକ ଛାଡ଼ି ପଲଙ୍କେ ଶୁଆଇ,
ତାପ ଛତାଇବି କାମର ॥ ୫ ॥

୨୩- ଯାହା କଲା ମୁରଆଣି,

ଯାହା କଲା ମୁର ଆଣି, ଦେଖୁ ଆଜ ହେଲି ସୁଖୀ ରେ ॥ ଘୋଷା ॥

ଦୁଆର ବନ୍ଧରେ ସହୀ, କର ଦେଇ ଥିଲା ଉଭା ହୋଇ,
ମହନ୍ଦାସ ଦରନ୍ଧାର ଠାରି ଆସୁ ରେ ॥ ୧ ॥

କେଳିପୁରେ ନବ ବାଳୀ ଶେଯରେ ଶୋଇଥିଲା ସେ ଛଳି,
ଧୀରେ ନଖ ଦେଲି ତାଳି କଷ୍ଟ ଲକ୍ଷିରେ ॥ ୨ ॥

ବିପରୀତେ କୁହଦନ୍ତା ଜପିଲା ଇଷି ଇଷି ଭାରତୀ,
ମାପକଲା ପରି ଛାଡ଼ି ମୋର ଯୋଗୁ ରେ ॥ ୩ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଗିର, ସୁରତକାଳରେ ରାମାବର,
ଧର ବୋଲି କହେ ହର ରଖୁ ସାକ୍ଷୀରେ ॥ ୪ ॥

୨୪- ଯୁବତୀ ମତି,

ଯୁବତୀ ମତି, କିଏ କଳିବ ରେ, ମୁଖେ ଥାଏ ନାହିଁ ଚିତ୍ତେ ଥାଏ ରହି
ଅଙ୍ଗ କାର ସଦା ପ୍ରେମିକ ପ୍ରତି ॥ ଘୋଷା ॥

ରହିଥିଲେ ସଜନୀଙ୍କ ସମାଜେ
ସମ୍ବୁଖେ କେବେ ନ ଅନାଏ ଲାଜେ
ପଛ କରି ନିଜେ ଦେଖୁବାର ବ୍ୟାଜେ
ଝୁଣିଆକୁ କରେ ସଲଖୁଆଡ଼ି ॥ ୧ ॥

ଦଇବେ ନୟନ ହେଲେ ମିଳନ
ଦିଶୁଥାନ୍ତି ହେଲା ପରି ଉଚ୍ଛନ୍ନ
ହୋଇଗଲେ ଭିନ୍ନ ନ ବୁଝଇ ଆନ
ଝୁରି ନ ସରଇ ଦିବସ ରାତି ॥ ୨ ॥

ଭାରତୀ ଶ୍ରବଣେ ହୋଇ ଉତ୍ସୁକ
କଲେ ହେଲେ ପରିଶ୍ରମ ଅନେକ
ବୁଢ଼ାଇ ବିବେକ ମଉନେ ଅଧିକ
ବସିବା ନିଜ ସମ୍ମାନ ମଣତି ॥ ୩ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ବୋଲଇ
ବସିଥିଲେ ହେଲେ ମଥା ନୁଆଁଇ
ତୋଳାକୁ ବୁଲାଇ କି ଚଞ୍ଚଳେ ନେଇ
ପ୍ରତି ଅଙ୍ଗେ ନିଉଢ଼ାଳି କରନ୍ତି ॥ ୪ ॥

୨୫ - ରାଜ ହଂସଗତି କି

ରାଜହଂସଗତି କି ଆଜ, କି ଯୋଗରେ ବିହି ଭେଟାଇଲା ରେ,

ରଙ୍ଗ ଜବା ପୁଲ, ଅଧର କି ତାର,
ଦରହାସେ ସୁଧା ଝୁଲୁଥିଲା ରେ ॥ ଘୋଷା ॥

ସୁଝାନ ପତନୀ, ଅଙ୍ଗେ ଶୋଭେ ତା,
ହେମସ୍ତମ୍ଭେ ମାର-ଜୟ-ପତାକା,
ମହ ମହ ବାତେ, କି ସେ ହେବ ଲତା,
ଅପଳ ଅପଳ ଝୁଲୁଥିଲା ରେ ॥ ୧ ॥

କଳାବତୀ ଫେରୁ, ନିଧୁବନରୁ,
ଏମନ୍ତ ପରାଏ ଦିଶଇ ଭାରୁ
ପାଶୁଁ ବନପତି ଆସଇ କି ଦନ୍ତୀ,
ପହଞ୍ଚେ ବସୁଧା ମଣ୍ଡୁଥିଲା ରେ ॥ ୨ ॥

ଚତୁରା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ରତ୍ନ ଭୂଷଣ,
ଚନ୍ଦ୍ର ଚାରି ପାଶେ କି ତାରାଗଣ,
ଦେଖୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବରେତା, ହରାଇବେ ତେତା,
କେତେ କାଳ ବିହି ରଖିଥିଲା ରେ ॥ ୩ ॥

କରେ ଏ ରସପଞ୍ଚକ ସାର,
ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ନୃପବର,
କମଳାବିଳାସ, ପାଦେ କରି ଆଶ,
ରଜକୁ ରତନ ମିଳି ଥିଲା ରେ ॥ ୪ ॥

୨୭ - ରେ ସଙ୍ଗାତ ସଂସାର

ରେ ସଙ୍ଗାତ ! ସଂସାର ପଥ ଖସତା,
 ନ ବୁଝି ତହିଁ କି ପଦ ପକାଇଲେ,
 ପଦ ପଦକେ କରତା ॥ ଘୋଷା ॥
 କ୍ଷିତି ଜଳ ନଭ ଅନଳ ଅନିଳ, ଏହି ପଥ ତତ୍ତ୍ୱ ଏକା,
 ପ୍ରସାଦ ବିଷଦ ସମୟକୁ ଚାହିଁ,
 ଅସ୍ଥାନେ ଦିଅଇ ଧର୍କା ॥ ୧ ॥
 ସମେ ସୁଖଦାୟୀ ବିଷମରେ ପୁଣି, ହୁଅଇ ଅନିଷ୍ଟ କନ୍ଦ,
 ଏହାକର ଗୁଣ ନ ଚିହ୍ନିବା ଜନ,
 ଲଗତେ କେବଳ ଅନ୍ଧ ॥ ୨ ॥
 ଉଚ୍ଚ ଅଜାଳିକା ଆରୋହାବରୋହ, ନିଶ୍ଚିଣ୍ଣେ ଟି ଏକା ଗତି,
 ନ ବୁଝି ପ୍ରୟନ୍ନ କରିବା ଲୋକର,
 ଆଗେ ନାହିଁ ଥାଏ ଭୀତି ॥ ୩ ॥
 ବନ ଭୁବନରେ ଏକା ସମ୍ଭାବନା, କେବେ ନ ରଖିବ ଚିତ୍ତେ,
 ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବର ଭାରତୀ,
 ସକଳ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ହିତେ ॥ ୪ ॥

୨୭ - ବନ୍ଧୁ ଚିତ୍ତ ବା

ବନ୍ଧୁ ଚିତ୍ତ ବା କେମନ୍ତ,
 ଭଜି ଦିଶେ ଅଙ୍ଗୀକାର ବଡ଼ ॥ ଘୋଷା ॥
 ଆଳାହସ୍ତେ ଗୁପ୍ତେ ମୁଁ ଦିଅନ୍ତେ ଉଦତ୍ତ,
 ଦେଖୁ ମୁଖ ତାଙ୍କେ ପଶନ୍ତ, ରେ ॥ ୧ ॥
 ଯେତେବେଳେ ଭେଟିଲେ ନ କରେ ଦୃଷ୍ଟି ପାତ,
 ମୁଁ ଗଲେ ହୁଅଇ ଲଜିତ, ରେ ॥ ୨ ॥
 ସଖୀମେଳେ କୁତୂହଳେ ଖେଳେ ହୋଇ ରତ,
 ସଖୀଙ୍କି କରଇ ଜଜିତ, ରେ ॥ ୩ ॥
 ବୋଲେ ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ହେଲେ ମୁଁ ବିନୀତ,
 ଗ୍ରୀବା ବନ୍ଧୁ କରେ କିଞ୍ଚିତ, ରେ ॥ ୪ ॥

୨୮- ବର ନାଗରି

ବର ନାଗରି ! ଅତୁ ତୁ କାହା ମନୋହାରୀ ॥ ଘୋଷା ॥
 କୁଟ ଅକୁରି ଆସେ, ଉଚ୍ଚ ବସନ ଦିଶେ,
 ଲୁଚାଉ ଚୋରି ଧନ ପରି ॥ ୧ ॥
 ନୋହିଛି ଯଉବନ, ମୋହୁଛୁ ଜନ ମନ,
 ତତୁ ତୋ ତପନୀୟ ପରି ॥ ୨ ॥
 କଞ୍ଜନେତ୍ରି ! ଅଞ୍ଜନ, କରି ଅଛୁ ରଞ୍ଜନ,
 କଟାକ୍ଷ ତାକ୍ଷଣ କଟାରୀ ॥ ୩ ॥
 ଭାଲେ ଚିତା ବିହୁର ଦିଶଇ କି ସୁନ୍ଦର,
 ଶଶି ଅଙ୍କରେ ଭାନ୍ତି ପରି ॥ ୪ ॥
 ବୀରବିକ୍ରମ କହି, ସୁରତରେ ରସାଇ,
 ଦେବ ଯେ ହେବ ଶକ୍ତ ପରି ॥ ୫ ॥

୨୯- ବିଘ୍ନବିନାଶନ ଗଣେଶ

ବିଘ୍ନ-ବିନାଶନ ଗଣେଶ ! ସାର୍ଥକର ମାନସ ॥ ଘୋଷା ॥
 ଗିର୍ବାଣଗଣ ପୂଜିତ ଗଲେ ହାର ଶୋଭିତ,
 ଗୀରିକା ଗର୍ଭସମ୍ବତ ଗରିଷ୍ଠ ରିଷ୍ଟଗଞ୍ଜନ ଅଭୟ ବରଦ ଧର ॥ ୧ ॥
 ଗଜ ଆନନ ଶୋଭିତ, ୧ ଗଣକ୍ରୀଡ଼ାରେ ଆସକ୍ତ,
 ୨ ଗୋତ୍ରାରେ ଅଗ୍ରବହିତ ରତନକଟି ମେଖଳାଭରଣୋପବୀତଧର ॥ ୨ ॥
 ଗଣନାଥ ବିଘ୍ନରାଜ, ଗୁହ-ଜେଠା ସୁରାଗ୍ରଜ,
 ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଆତ୍ମଜ ମୋଦକ ପାଶ ଅଙ୍କୁଶ ସୁରଙ୍ଗ ବସନଧର ॥ ୩ ॥
 ଗଣନାଥ ଚିନ୍ତି ହୃଦେ ଗୀତ ପ୍ରିୟ ପଦ୍ମପାଦେ,
 ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବଦେ, ଇନ୍ଦୁର ବାହନ ଦେବ କନକ ମୁକୁଟଧର ॥ ୪ ॥

୧- ଭୂତପ୍ରେତାଦି, ୨- ଗୋତ୍ରା = ପୃଥ୍ବୀ

୩୦ - ବିଦେଶେ ରହିଲି

ବିଦେଶେ ରହିଲି ହୁଡ଼ି, ରେ ସଙ୍ଗାତ !

ଏ ବରଷା ଦେଖୁ, ଆଜନମସୁଖୀ

ମୋ ବିନା ଯିବନି ସତି ॥ ଘୋଷା ॥

ମାରଣା ମଦନ ବିରହ ମାରଣ,

କାରଣେ ଦେଉଛି ଧାଡ଼ି,

ଘନକାଳକୁ ସେ ବଳବତ୍ତ ସେନା-

ପତି ପଣେ ଦେଇ ଶାନ୍ତୀ ॥ ୧ ॥

ବିଜୁଳି ଝଳି ଖତଗ ଝମକାଇ,

ବୀର ତାଙ୍କ ଘଡ଼ଘଡ଼ି,

ଶକ୍ତ କୋଦଣ୍ଡରେ ନୀରଧାର କାଣ୍ଡ,

ଯୋଗୁ ହୃଦ ଦେବ ପୋତି ॥ ୨ ॥

ନୀଳକଣ୍ଠ ଦୁଷ୍ଟ ଭେରୀ ଧରି କଣ୍ଠ,

ଫୁଲାଇ ଛାଡ଼ୁଛି ରତି,

କାମୁକ ଚମକ ଫେକ ତାହୁକ,

ବଜାଉଛି ଘଡ଼ିଘଡ଼ି ॥ ୩ ॥

କଳାବଳାହକ ମଦଦଳା ଗଜ,

କି ରଙ୍ଗେ ଅଛି ସଜାଡ଼ି,

ବକାଳି ପତାକା ନଭେ ଟେକାଇଣ,

ଦମ୍ଭକୁ ଦିଏ ଘଡ଼ଘଡ଼ି ॥ ୪ ॥

ବସିଥିବ ଧୀରା ପାନ ପୟୋଧରା,

ହାରା ହୃଦୟରୁ କାଢ଼ି,

କାରା ଧରା ପରା ଦିଶୁଥିବ ତୋରା,

ମୋହେ ଯାଉଥିବ ଗତି ॥ ୫ ॥

ଖଡ଼ିଆଳ ଦୁର୍ଗ ବସୁନ୍ଧରା ସ୍ବର୍ଗ

ସୁତ୍ରାମା ବିଚ୍ଛେଦେ ପତି,

ବୋଲନ୍ତି ସୁଦନ୍ତୀ ଥିବ କି ବରତି,

ମୋ ଯିବା ଯାଏଁ ବାହୁଡ଼ି ॥ ୬ ॥

୩୧ - ବିଭୁ ହେ, ମାନସ

ବିଭୁ ହେ, ମାନସ କର ପୂରଣ ॥ ଘୋଷା ॥
 କାଳୀୟ ଦର୍ପ-ଦଳନ, ଅମଳ କମଳଦଳ-ଲୋଚନ,
 (ଝୁମା) ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଗୋକୁଳଧନ ପାଣ୍ଡବ-ସୁଖ-ବର୍ଦ୍ଧନ,
 ଦୁଃଖମୋଚନ, ଗରୁଡ଼ାସନ ନିଷ୍ଠୁଳ ଜୀବ ଜୀବନ ॥ ୧ ॥
 ହରିତ ବାସ ଧାରଣ, ମଧୁ ମୂର ନରକ ବିନାଶନ,
 (ଝୁମା) ଦୈତ୍ୟ ବାରଣ ଆରତଦ୍ରାଣ ପୂତନା ପ୍ରାଣ ଶୋଷଣ,
 ଅଗ୍ନି ଭକ୍ଷଣ, ସୁଦାମା ପ୍ରାଣ, ଗରିଷ୍ଠ ରିଷ୍ଟ ଖଣ୍ଡନ ॥ ୨ ॥
 କେଶାବଂଶ ନିସ୍ତୁଦନ, ଦ୍ରୌପଦୀ ଲଜ୍ଜା ବାରଣ,
 (ଝୁମା) ରାଧାରମଣ ତ୍ରିଦିବାର୍ଚ୍ଚନ, ଯାମଜର୍ଜୁର ଭଞ୍ଜନ,
 ଗଜତାରଣ, ସୁହରାନନ, କୌସୁଭମଣିଭୂଷଣ ॥ ୩ ॥
 ଭୁବନ ତ୍ରୟ କାରଣ, ବରୁଣାମୂଳା ଅଙ୍କ ମଣ୍ଡନ,
 (ଝୁମା) ସହସ୍ରଲୋଚନ, ଗର୍ବଗଞ୍ଜନ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ବନ୍ଦନ,
 ଦୀନପାଳନ ଦୁଷ୍ଟ ଦଳନ ଦୂରିତ ବ୍ୟୁତ୍ତ ହେଦନ ॥ ୪ ॥

୩୨- ବୋଲ ସର୍ବେ ହରି

ବୋଲ ସର୍ବେ ହରି ହରି ହୋଇ ଏକ ମନ,
 ଅସାର ସଂସାର ମୁଖୁଁ ତରିବା ଯେସନ,
 ଯାହା ଦେଖୁଛି ନୟନ ସେ ସମସ୍ତ ପଦ୍ମପତ୍ର ଜଳର ସମାନ ॥ ୧ ॥
 କାମ କ୍ରୋଧ ଲୋଭ ମୋହ ଶରୀର ବଇରୀ,
 ନିରତର ଚଉପାଶେ ରହିଛନ୍ତି ଘେରି,
 କେହୁ ଯିବଟି ଉତ୍ତରି, ମିଛେ ହେଲେ ବୋଲୁଥାଉଁ ସବୁ ତ ମୋହରି ॥ ୨ ॥
 ସକଳ ସମ୍ପତ୍ତି ଅଟେ ସତତ ବିପତ୍ତି,
 ପ୍ରାଣ ଅଟେ ପ୍ରାଣୀକି ସେ ଦିଅଇ ଦୁର୍ଗତି,
 ରାମନାମ ରଟ ନିତି, ନିରାକାର ପଟ୍ଟବ୍ରହ୍ମ ପଦେ ଦେଇ ମତି ॥ ୩ ॥

ବାତ ପିର କପ ଦ୍ଵାର ରହିଲେ ଆବରି,
ବନ୍ଧୁ ବର୍ଗ ପାଶେ ବସି ପକାଇବେ ହୁରି,
ସେତେବେଳେ ଯମଦ୍ଵାରା ବାନ୍ଧି ପକାଇଣ ଘେନିଯିବେ ଯମପୁରୀ ॥ ୪ ॥

ଭଳା ପିଙ୍ଗଳା ନୀତିକି କଲେଟି ବନ୍ଧନ
ହୋଇବ ଶ୍ରମନ, ଉଦେ କର ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ,
ସୁଷୁମ୍ନାରେ ରଖି ମନ ଲୟ କଲେ ପାଇବୁଟି ଅମର ଆସ୍ଥାନ ॥ ୫ ॥

କର୍ମ କଲେ ଏହି ସବୁ ହୁଏ ପରାପତ,
ଏହି ଘେନି କରମକୁ କର ଦକ୍ଷବତ,
କୃଷ୍ଣପାଦେ ହୋଇ ରତ ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବାଞ୍ଛା ପୂରାଅ ଦୂରିତ ॥ ୬ ॥

୩୩ - ସହି ନ କହ ଆଉ

ସହି ନ କହ ଆଉ,
ତା କଥା ଶୁଣି ହୃଦେ ଉଠଇ ଦାଉ ॥ ଘୋଷା ॥
ହେଲି ମୁଁ ହଟହଟା କରି ଯା ସଙ୍ଗ,
ପୁଣି ଥରକୁ ଥର ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ॥ ୧ ॥
ସଙ୍କେତ ସ୍ଥାନେ ମୋତେ ନେଇ ହକାରି,
ମାତିଲା ଯାଇ ଆନ ନାରାକି ଧରି ॥ ୨ ॥

ନିପଟ କପଟିଆ ଶଠ ଷ୍ଟଭାବ,
ସେ କି ଜାଣିବ ସଖି ! ପୀରତି-ଭାବ ॥ ୩ ॥
ମାନିଯା ବୀରବିକ୍ରମର ଜଣାଣେ,
ତାକୁ ତ ମିଳିପାରେ ତୋପରି ପଣେ ॥ ୪ ॥

୩୪-ସହି ଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତି କି

ସହି ! ଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତି କି କୁହାର, ଯେତକି ହେଲା ତେତକି,
ସଞ୍ଚାଳ ଆଉ ନ କର ॥ ଘୋଷା ॥
ପାଣି ଯିବାବେଳେ ଯମୁନାର କୂଳେ,
ଯାହା କରେ କୁତୁହଳେ ମହତ ସରିଲା ମୋର ॥ ୧ ॥

ମୋହନ ମୁରଲୀ, ରାଧା ରାଧା ବୋଲି,
ରାତି ଦିନ କରେ ଗାନ, ଲଜ୍ଜାରେ ନ ଥାଇ ଭର ॥ ୨ ॥

ଗୁରୁଜନମନା, ନଶ୍ୱରଭର୍ତ୍ତା,
ନ ଶୁଣିଲେ ହୃଦିଗଳି ଅପବାଦ ହେଲା ସାର ॥ ୩ ॥

ବ୍ରଜେ ପଡେ ହରି, ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀହରି,
ତୋରା ପ୍ରୀତି କଲେ ନିତି ମରିବି ଖାଇ ଜହର ॥ ୪ ॥

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ବୋଲେ ପର ପ୍ରେମ,
ହେଲେ ଭିନ୍ନ ଦୁହେ ଆନ ନ ରହିବ ହୋଇ ଥର ॥ ୫ ॥

୩୫- ସେ କାହା ନାଗରୀ

ସେ କାହା ନାଗରୀ-ହୀରା,
ଆସୁଥିଲା ମଣ୍ଡିଧରା ରେ ॥ ଘୋଷା ॥
ବାନ୍ଧିଥିଲା ତାରୁ କୁତା ରେ, ମୁବାଜନ ଜ୍ଞାନକୁତା,
ତହିଁକି ମାଧୁରୀ, ରଙ୍ଗସୁତା ଜରି,
ଝଙ୍କୁଥିଲା ପୁଲ ଝରା ରେ ॥ ୧ ॥

ଦେଖୁ ତା ଅଙ୍ଗ ଝଟକ ରେ
ଜମୋ ନେତ୍ର ହେଲା ଅଟକ
ହାଟକକୁ ଶତେ, ପୁଟ ଦେଲେ ସତେ,
ବଳି ଦିଶୁଥିଲା ତୋରା ରେ ॥ ୨ ॥
ଡିଆଁଉଥିଲା ତା ଭୂରୁ, ରେ କଳନା କଲି ମୁଁ ଦୂରୁ,
ତାରୁ କଳାନାର, ଅନଙ୍ଗ ସରାଗ,
କରି ଖେଳାଉଛି ପରା ରେ ॥ ୩ ॥

ଖଡ଼ିଆଳ ଧରା-ଧବ, ଯେ ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ,
ଭାଷେ, ସେ ଛଇଲା ଯେତେ ଭଞ୍ଜି କଲା,
ମନୁ ଯିବ କି ପାଶୋରା, ରେ ॥ ୪ ॥

- ସମାପ୍ତ -

ପ୍ରଶଂସାଳା

ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ ମହାରାଜାଙ୍କ

ଦ୍ଵାରା

ହିନ୍ଦି ଭାଷାରୁ ଅନୁଦିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ

ଖତିଆଳୟ ଦୁର୍ଗ

PRINTED BY V.KAR.
THE UTKAL SAHITYA PRESS,
CUTTACK
1910

ଉତ୍ସର୍ଗ ପତ୍ର

ବିବିଧ ଗୁଣାଳଙ୍କୃତ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଦାଧର ସିଂହ ସାମନ୍ତ ମହୋଦୟ

ଶ୍ରଦ୍ଧାସ୍ପଦେଷୁ,

ଶ୍ରଦ୍ଧେୟ ମହୋଦୟ !

ଭବଦାୟ ପିତୃଦେବ ପ୍ରାତଃ ସ୍ମରଣୀୟ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଚନ୍ଦ୍ର ଶେଖର ସାମନ୍ତ ମହୋଦୟ, ଉତ୍କଳର କାହିଁକି ସମସ୍ତ ଭାରତ ବର୍ଷର ପୂଜନୀୟ ମହାତ୍ମା । ତାଙ୍କର ଆତ୍ମଜ ରୂପେ ଆପଣ ଯେଉଁ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ଆଲୋଚନା କରି ଯଶସ୍ଵୀ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ସେହି ଆଲୋଚନା ଦ୍ଵାରା ସିଦ୍ଧ ହୁଅନ୍ତୁ, ଏହି କାମନା କରି ପୁସ୍ତକ ଖଣ୍ଡିକ ଆପଣଙ୍କ ନାମରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କଲି ।

ଖତିଆଳୟ ରାଜଧାନୀ

୧୫/୨/୧୯୧୦

ଆପଣଙ୍କର

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ

ଭୂମିକା

ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ ଏହିପରି ପୁସ୍ତକର ଅଭାବ ଦେଖି ଉକ୍ତ ଅଭାବ ପୂରଣ କରିବା ସକାଶେ ଅନେକ ଦିନରୁ ମୁଁ ହିଁ ପୁସ୍ତକ ମାନକରୁ ପ୍ରଶ୍ନ ରୂପିକ ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ ଚପ୍ପର ଥିଲି । ଏଥିରେ ଯେତେ ରୁଚିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଦିଆଯାଇଅଛି ସେ ସବୁପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତାର ବିଶ୍ୱାସ ଏକ ପ୍ରକାରରେ ଜନ୍ମାଇ ଦିଏ । ଯାହା ହେବାକୁ ଥିବ ତାହାତ ଅବଶ୍ୟ ହେବ, ମାତ୍ର ଚିତ୍ତ ଯୈର୍ଯ୍ୟ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରାୟ ସର୍ବସାଧାରଣରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପୋଥି ପିଟାଇ ଦେଖୁଥାନ୍ତି । ଅତଏବ ଉତ୍କଳର ସର୍ବ ସାଧାରଣଙ୍କର ଚିତ୍ତ ଶାନ୍ତି ପାଇଁ ହିଁ ପୁସ୍ତକ ମାନକରୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରି ପୁସ୍ତକାକାରରେ ପ୍ରକାଶ କଲି । ଯଦି ଏହି ପ୍ରଶ୍ନମାଳା ସର୍ବ ସାଧାରଣରେ ଆହୃତହୁଏ, ତାହାହେଲେ ମୋର ଶ୍ରମ ସଫଳ ମନେ କରିବି ।

॥ ଭବି ॥

ଖତିଆଇର ଦୂର୍ଗ
୧୫/୨/୧୯୧୦

ବନ୍ଧୁମତ
ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ

ସୂଚୀ

୧- ଶ୍ରୀ ରାମ ପ୍ରଶ୍ନ	୭- ମୃଗୟା ପ୍ରଶ୍ନ
୨- ହନୁମାନପ୍ରଶ୍ନ	୮- ବିଷମ ଅଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ
୩- ଗୋପୀନାଥ କୃଷ୍ଣପ୍ରଶ୍ନ	୯- ସମଅଙ୍କପ୍ରଶ୍ନ
୪- ବୀଜ ପ୍ରଶ୍ନ	୧୦- ହେରମ ପ୍ରଶ୍ନ
୫- ପ୍ରଶ୍ନକଳ୍ପଦ୍ରୁମ	୧୧- ଶୂଳପାଣିପ୍ରଶ୍ନ
୬- ଦୈବବାଣି ପ୍ରଶ୍ନ	

ପ୍ରଶ୍ନମାଳା

୧- ଅଥ ଶ୍ରୀ ରାମ ପ୍ରଶ୍ନ

ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା ଶୂଚିମତ ହୋଇ ଏହି ଗୃହମାନଙ୍କରୁ କୌଣସି ଗୃହରେ ଦୁଳସୀ ପତ୍ର ରଖିବ । ସେହି ଗୃହରେ ଯେଉଁ ଅକ୍ଷର ଥିବ, ଅନ୍ୟ ପୃଷ୍ଠରେ ସେହି ଅକ୍ଷରର ଶୁଭାଶୁଭ ଫଳ ଜାଣିବ । ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଶୀଘ୍ର ଫଳ ଦାୟକ ଅଟେ ।

ଓଁ	ଶ୍ରୀ	ରା	ମା	ୟ	ନ
ଉ	ଈ	ଇ	ଅ	ଆ	ମଃ
ଊ	ର	ରି	ଃ	ଢ	ଏ
କ	ଅଃ	ଅଂ	ଐ	ଓ	ଐ
ଖ	ଗ	ଘ	ଙ	ଚ	ଛ
ଡ	ଠ	ଟ	ଠ	ଢ	ଜ
ଢ	ଶ	ଡ	ଅ	ଦ	ଧ
ମ	ର	ବ	ଫ	ପ	ନ
ଯ	ର	ଲ	ବ	ଶ	ଷ
ଶ	ଷ୍ଟ	ଲ	କ୍ଷ	ହ	ସ
ହ	ଦୁ	ମା	ନ	ସୀ	ତା
୧	୨	୩	୪	୫	୬

ଓଁ - ସୁଖ ସୌଭାଗ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ - ଗ୍ରାମଲୋଭ, ମିତ୍ରଦର୍ଶନ ।

ରା - ଚୌରଭୟ ଦେହପାତା ।

ମା - ରାଜ ଦର୍ଶନ, ବନ୍ଧୁଲୋଭ ।

ୟ - ଈତିଭୟ ।

ନ - କୃଷିଲୋଭ ।

ଜ - କାର୍ଯ୍ୟହାନି ।

ଝ - ପଶୁଲୋଭ ।

ଞ - ସତାନ ବିରୋଧ, ହାନି ।

ଟ - ସାଧନ ସିଦ୍ଧି, ଲାଭ ।

ଠ - ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ।

ଡ - ଅଗ୍ନି ଭୟ ।

ମଃ - ଦେହପାତା ମିତ୍ରହାନି ।	ଜ - ବନ୍ଧନଭୟ ।
ଅ - ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ।	ଶ - ବିଦ୍ୟାଲାଭ ।
ଆ - ଶ୍ଳୋକ ସତ୍ୟାପ ଦୁଃଖ ।	ଡ - ଜଳାଶୟ ଲାଭ ।
ଇ - ସୁଖ ପ୍ରାପ୍ତି ରୋଗ ନାଶ ।	ଘ - କାର୍ଯ୍ୟହାନି, ରୋଗ ।
ଈ - ଦ୍ରବ୍ୟ ଲାଭ, କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ।	ଦ - ଧର୍ମ ଲାଭ, ସୁଖ ପ୍ରାପ୍ତି ।
ଉ - ସତ୍ୟାପ ଦୁଃଖ ।	ଧ - ଧନ ଓ ସୁଖ ପ୍ରାପ୍ତି ।
ଊ - କ୍ଷତିଲାଭ କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ।	ନ - ଦ୍ରବ୍ୟ ଲାଭ ।
ର - ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାପ୍ତି ।	ପ - ମୃତ୍ୟୁଭୟ, କଷ୍ଟ ।
ର - ବ୍ୟାଧି ମିତ୍ର ବିରୋଧ ।	ଫ - ଧନ ଲାଭ ।
ଟ - ମିତ୍ର ଲାଭ ଶୁଖ ପ୍ରାପ୍ତି ।	ବ - ଧନ ନାଶ, ଶ୍ଳୋକ ।
ଠ - ବ୍ୟାଧି ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ହାନି ।	ଭ - ସୁଖ ଓ ପୁତ୍ରଲାଭ ।
ଏ - ସର୍ବ କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ।	ମ - କାର୍ତ୍ତିନାଶ ।
ଐ - ବନ୍ଧୁ ବିରୋଧ ରୋଗ	ଯ - ଧନଧାନ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ।
ଓ - ଦୁଃଖ ଶ୍ଳୋକ ନାଶ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ।	ର - ପୁତ୍ର ଭାବୁ ବିରୋଧ ।
ଔ - କାର୍ଯ୍ୟନାଶ, ମିତ୍ର ବିରୋଧ ।	ଲ - ଧନାଗମ, ଭୋଗ ପ୍ରାପ୍ତି ।
ଅଃ - ଦୁଃଖ ଏବଂ ଶ୍ଳୋକ ପ୍ରାପ୍ତି ।	ବ - ଧନକ୍ଷୟ, ଅରିଷ୍ଟ ।
ଅଃ - ପଶୁଭୟ ।	ଶ - ଅର୍ଥାଗମ ।
କ - ରାଜମାନ୍ୟ ଏବଂ ଲାଭ ।	ଷ - ଚିତ୍ତା କାର୍ଯ୍ୟନାଶ ।
ଖ - ଧନକ୍ଷୟ, ରୋଗ ବୃଦ୍ଧି ।	ସ - ଧନାଗମ ଧନଲାଭ ।
ଗ - କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି, ମିତ୍ରପ୍ରାପ୍ତି ।	ହ - ଧନ ପ୍ରାପ୍ତି ।
ଘ - କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ମିତ୍ର ଦର୍ଶନ ।	କ୍ଷ - ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ।
ଙ - କାର୍ଯ୍ୟନାଶ, ଏବଂ କ୍ଳେଶ ।	ଲ - ରାଜ ସମ୍ମାନ ଲାଭ ।
ଚ - ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି, ମାନବୃଦ୍ଧି ।	ସ୍ତ - ଜିତି ଭୟ ।
ଛ - କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ।	ଶ - ଦେହପାତା ।
ହ - ଚୌର ଭୟ ।	ନ - ଧନ ହାନି ପାତା ।
ଘ - ସ୍ତ୍ରୀମଲାଭ ।	ସୀ - କାର୍ଯ୍ୟନାଶ ।
ମା - ସୁଖପ୍ରାପ୍ତି ।	ତା - ବୃଷ୍ଟ ଧନଲାଭ ।

ଶ୍ରୀ ରାମ ପୁରୁ ସମାପ୍ତ ।

୨- ଅଥ ହନୁମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ।

ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନ ଗୁହରେ ଫଳ ରଖୁ ତାହା ତଳରୁ ପ୍ରଶ୍ନର ଲାଭହାନି
ଜାଣି ପାରିବେ ।
କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଅଙ୍କର ଫଳ ଥୋଇବ ।

୩	୨	୧
୪	୫	୬
୯	୮	୭

- ଅଷ୍ଟମ ଓ ଦ୍ଵିତୀୟ, - କାର୍ଯ୍ୟହାନି ।
ଚତୁର୍ଥ, ଷଷ୍ଠ - କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ।
ସପ୍ତମ, ତୃତୀୟ, - କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ।
ନବମ, ପଞ୍ଚମ, ପ୍ରଥମ - ଶୀଘ୍ର କାର୍ଯ୍ୟଲାଭ ।

- ଶ୍ରୀ ହନୁମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ସମାପ୍ତ -

୩- ଅଥ ଗୋପୀନାଥ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଶ୍ନ ।

ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ନିୟମ ଏହିକି ମନରେ କୌଣସି କାମନା ବିଚାର କରି, ଏହି ଗୃହ ମାନଙ୍କରୁ କୌଣସି ଗୃହରେ ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠି ରଖି ସେହି ଗୃହର ତଳ ଗୃହକୁ ଦେଖିବ, ତହିଁରେ ଯେଉଁ ଅକ୍ଷର ଥିବ, ଅନ୍ୟ ପୃଷ୍ଠାରେ ତାହାର ଫଳ ଦେଖି ତହିଁ ପରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିବ ।

ନ	ମ	ବ୍ୟା	ବ	ଟା
ବ	କି	ଶା	ସ	ଦ
ବା	ସି	ଗୋ	କି	ହ
କା	ଶ	ରୀ	ପି	ଜି
କ୍ରି	ତ୍ରି	ବ	ନା	ନା
ଗୀ	ହି	ଥ	ପ	ଭୋ
ର	ରୋ	ସ୍ୱେ	ୟା	ଦ
ଗା	ମୂ	ଶ	ନା	ହ
ମ	ର	କୀ	ଫି	ଗ
ପୋ	ଷ୍ଟ	ବ	ମ୍	ଜ

- ନ - ବିଜୟ, ଧନପ୍ରାପ୍ତି, ପୁତ୍ରଲାଭ ।
 ବ୍ୟା - ଶୋକସତ୍ତାପ, ଜୀବନାତ୍ରେ ଶତ୍ରୁତା
 ଶ - ଧନଧାନ୍ୟବୃଦ୍ଧି, ପରମପୁଣ୍ୟପ୍ରାପ୍ତ
 ବ - କ୍ଳେଶନାଶ, ସତ୍ତାକ୍ଷୟଧନପ୍ରାପ୍ତି
 ହି - କ୍ଳେଶ, ସଜନ ଠାରେ ହିଂସା ।
 ସ୍ୱେ - ସ୍ଥାନ ପ୍ରାପ୍ତି, ଚିତିତ କାମନାପୂର୍ଣ୍ଣ ।
 ରୋ - ମିତ୍ରଲାଭ, ସୁବର୍ଣ୍ଣପ୍ରାପ୍ତି ସର୍ବସିଦ୍ଧି ।
 ଗ - ବ୍ୟାଧି ଦୂଷ୍ଟ ସତ୍ତାପ ମିତ୍ର ବିରୋଧ ।

- ହ - ସିଦ୍ଧିପ୍ରାପ୍ତି, ମିତ୍ରଲାଭ, ରୋଗଶୋକନାଶ ।
 ଗ - ଦମ୍ପତିସମ୍ପତ୍ତି ନାଶ ସର୍ବଦାକାର୍ଯ୍ୟ ହାନି ।
 ବ - କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ବନ୍ଧୁଲାଭ ନିରୋଚିତା ।
 ନା - ବନ୍ଧନ, ବିରୋଧ, ବିଗ୍ରହ, ମୃତ୍ୟୁଭୟ ।
 ରା - ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ଦୁଃଖ ଶୋକ ନାଶ ।
 ସ - ସର୍ବକାମନା ହାନି ସଞ୍ଜନ ବିରୋଧ ।
 ଶ୍ରି - ବନ୍ଧନଭୟ, ମହା ଦୁଃଖ, ହାନି ।
 ଯା - ରାଜ ସମ୍ମାନ ପୂତ୍ର ଏବଂ ସୁଖପ୍ରାପ୍ତି ।
 ମୁ - ରାଜମାନ୍ୟ, ପ୍ରିୟଦର୍ଶନ, କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ।
 ପି - ଶୋକ, ଦ୍ରବ୍ୟନାଶ, ଜରପୀଡ଼ା ।
 ଦ - ମନଚିନ୍ତିତ, କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ସୁଖପ୍ରାପ୍ତି ।
 ଦ - ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ମିତ୍ରଲାଭ ।
 ବା - କାର୍ଯ୍ୟନାଶ, ଧନନାଶ, ଆପଦଭୟ ।
 କି - ବିଜୟ ସର୍ବତ୍ର ରାଜସମ୍ମାନ, ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ ।
 ସି - ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ନାନାରତ୍ନ ପ୍ରାପ୍ତି ।
 ବି - ଧନହାନି, ପ୍ରିୟ ବିଯୋଗ, କ୍ଳେଶ ।
 ବ - ସୌଭାଗ୍ୟବୃଦ୍ଧି, ନାନାରତ୍ନ ଶୀଘ୍ର ପ୍ରାପ୍ତି ।
 ପ - ଶୋକବନ୍ଧନତାପ, ମୃତ୍ୟୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟ ।
 ର - ଲାଭ ବିଜୟ, ମନବାଞ୍ଛିତ ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ ।
 ନା - ଧନଧାନ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତିରୋଗ ଶୋକନାଶ ।
 ତୋ - ସର୍ବ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ଅତ୍ୟନ୍ତ କ୍ଷେମ, ମିତ୍ରଲାଭ ।
 ହ - ବ୍ୟାଧି ଦୁଃଖ, ଶୋକ, ମନଚିନ୍ତିତ, କାର୍ଯ୍ୟନାଶ ।
 କା - ସର୍ବବିଦ୍ୟା ପ୍ରାପ୍ତି, ଆରୋଗ୍ୟ, ସୁଖପ୍ରାପ୍ତି ।
 ମ - ଧନଲାଭ, ସୌଭାଗ୍ୟ, ପ୍ରାପ୍ତି, ମିତ୍ରଲାଭ ।
 ଗୋ - ଧନ ଧର୍ମଲାଭ, ନିରୋଚିତା, ମୁକ୍ତି ।
 ପି - ଧନହାନି, ସ୍ଥାନହାନି, ମନସ୍ତାପ ।
 ନା - ସୌଭାଗ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି, ଆରୋଗ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ।

ଥ	-	ଧନ ନାଶ, ବନ୍ଧନଭୟ, ଦେହପୀଡ଼ା ।
ଏ	-	ଅନେକ ପ୍ରକାର ସୁଖଲାଭ ।
ଶ	-	ଧନ ସମ୍ପତ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତି, ବ୍ୟାଧି ନାଶ ।
ଶ	-	ବନ୍ଧନଭୟ, ମୃତ୍ୟୁଭୟ, ନାନାପୀଡ଼ା ।
ଜି	-	ପ୍ରଥମହାନି, ପଶ୍ଚାତଲାଭ, ସୁଖପ୍ରାପ୍ତି ।
କା	-	ମୃତ୍ୟୁଭୟ, ମନସ୍ତାପ, ସର୍ବନାଶ ।
ଗୀ	-	ଅର୍ଥଲାଭ, ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟରେ ସମ୍ମାନଲାଭ ।
ର	-	କାର୍ଯ୍ୟନାଶ, ଦେହପୀଡ଼ା, ମରଣାତ କଷ୍ଟ ।
ଗା	-	ଧନଧ୍ୟାନଲାଭ, ନାନାଭୋଗ, ପ୍ରାପ୍ତି ।
ମ	-	କାର୍ଯ୍ୟହାନି, ଧନନାଶ, ଦୁଃଖଶୋକ ପ୍ରାପ୍ତି ।
ପୋ	-	ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ ।
ଷ	-	ଧନଧ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି, ସତ୍ତାନ ଲାଭ ।
ବ	-	କାମନା ନିଷ୍ଫଳ, ମନସ୍ତାପ, ଦ୍ରବ୍ୟନାଶ ।
ମ୍	-	ସର୍ବ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ସୁଖପ୍ରାପ୍ତି ।
ଭ	-	ରାଜସମ୍ମାନ, ବିଦ୍ୟାଲାଭ, ସ୍ଥାନପ୍ରାପ୍ତି ।

ଗୋପୀନାଥ ପ୍ରଶ୍ନ ସମାପ୍ତ ।

୪ - ଅଥ ବାଜ ପ୍ରଶ୍ନ

ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା ଏହି ନିମ୍ନ ଲିଖିତ ବାଜ ପ୍ରଶ୍ନ ଗୁହର କୌଣସି ଅକ୍ଷରରେ ଅଙ୍କୁଳିରଖି ଅନ୍ୟ ପୁଷ୍ପରେ ସେହି ଅକ୍ଷରର ଫଳ ଦେଖି ତହିଁପରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିବ ।
ବନ୍ଧିଷ ରଖିକର ଯିବ ବଚନ ।

			ଅ			
ଅ	ଇ	ଈ	ଉ	ଊ	ଋ	
ର	ଌ	ୠ	ଏ	ଐ	ଓ	
ଔ	ଅଂ	ଅଃ	କ	ଖ	ଗ	
ଘ	ଙ	ଚ	ଛ	ଜ	ଝ	
ଞ	ଟ	ଠ	ଡ	ଢ	ଣ	
ତ	ଥ	ଦ	ଧ	ନ	ପ	
ଫ	ବ	ଭ	ମ	ଯ	ର	
ଲ	ବ	ଶ	ଷ	ସ	ହ	
			ଷ			

- ଅ - ମାନସିକ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ସନ୍ତାନ ପ୍ରାପ୍ତି ବିଜୟ ଲାଭ ଧନଧାନ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ।
ଆ - ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ ମାନସିକ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି, ନାନାବିଧ ରତ୍ନ ପ୍ରାପ୍ତି ।
ଇ - ଧନ ପୁତ୍ର ଲାଭ, ସୁଖ ସୌଭାଗ୍ୟ, ରୋଗ ଶୋକନାଶ, ଜଗତ କଲ୍ୟାଣ
ଈ - ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଲାଭ, ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ମିତ୍ରଦର୍ଶନ, ବନ୍ଧୁଲାଭ ।
ଉ - ମନସ୍ତାପ, ଦେହପାତା, ନାନାବିଧ ବିଘ୍ନ, ଉପଦ୍ରବ ଭୟ ।
ଊ - ରାଜପ୍ରତିଷ୍ଠା, ସ୍ଥାନଲାଭ, ଦ୍ରବ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି ଗୋଧନ ଧାନ୍ୟବୃଦ୍ଧି ।
ଋ - ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି, ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ, ନାନା ରତ୍ନ ଲାଭ ।

- ର - ଶୋକ ସତ୍ତାପ, ମିତ୍ର ବିରୋଧ, ନାନା କଷ୍ଟ, ଦେହପୀଡ଼ା, ମନସ୍ତାପ ।
- ଢ - ରାଜ୍ୟ ସମ୍ମାନ, ମିତ୍ରଦର୍ଶନ ମାନସିକ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ।
- ଣ - ବ୍ୟାଧି ବଧ, ବନ୍ଧନ ଭୟ, ମନସ୍ତାପ ।
- ଏ - ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟଲାଭ, ରାଜ ସମ୍ମାନ, ସର୍ବତ୍ର ସୁଖପ୍ରାପ୍ତି ।
- ଐ - ଶୋକ ସତ୍ତାପ, ମରଣାନ୍ତ କଷ୍ଟ, ନାନାବିଧ ଉପଦ୍ରବ, ଭୟ ।
- ଓ - ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି, ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟଲାଭ, ଧର୍ମପ୍ରାପ୍ତି ।
- ଔ - ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟରେ ବିଘ୍ନ, ଶୋକ ସତ୍ତାପ ମାନହାନି ।
- ଅ - ମୃତ୍ୟୁଭୟ, ଈତିଭୟ ।
- ଆ - ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ, କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ସର୍ବତ୍ର ସମ୍ମାନ ।
- କ - ରାଜ୍ୟସମ୍ମାନ, ମିତ୍ରଦର୍ଶନ, ସୁଖପ୍ରାପ୍ତି ।
- ଖ - ଦ୍ରବ୍ୟନାଶ, ଶୋକ ସତ୍ତାପ, ମୃତ୍ୟୁଭୟ ।
- ଗ - ମାନସିକ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ସୌଭାଗ୍ୟ, ମିତ୍ରପ୍ରାପ୍ତି ।
- ଘ - ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ, ସୁଖ ସୌଭାଗ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ।
- ଙ - ଶୋକ, ଦ୍ରବ୍ୟନାଶ, କାର୍ଯ୍ୟ ନିରର୍ଥକ, ମନସ୍ତାପ, ଦେହପୀଡ଼ା ।
- ଚ - ଜୟ ସର୍ବତ୍ର, ସମ୍ମାନ ଧନତଥା କ୍ଷେମ ଲାଭ ।
- ଛ - ଅର୍ଥଲାଭ, ନାନା ରତ୍ନପ୍ରାପ୍ତି, ଶରୀରାରୋଗ୍ୟ ।
- ଜ - କାର୍ଯ୍ୟ ହାନି, ମିତ୍ର ବିରୋଧ, ମନସ୍ତାପ, ଦେହପୀଡ଼ା ।
- ଝ - ସୁବର୍ଣ୍ଣ ରଜତାଦି ଲାଭ, କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ସୌଭାଗ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ।
- ଞ - କାର୍ଯ୍ୟହାନି, ମନସ୍ତାପ, ଦେହପୀଡ଼ା ।
- ଟ - ମହାବିଘ୍ନ, ଶୋକ ଦୁଃଖ, ବନ୍ଧନ ଭୟ ।
- ଠ - ରାଜ୍ୟ ସମ୍ମାନ ମନୋବାଞ୍ଛିତ ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତି ।
- ଡ - ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ, ଦୀର୍ଘାୟୁ, ନାରୋଗ ।
- ଡ - ମୃତ୍ୟୁ, ବିଦେଶଗମନ, ଦାରୁଣଶୋକ, ସତ୍ତାପ କାର୍ଯ୍ୟହାନି ।
- ଣ - ସର୍ବତ୍ର ସମ୍ମାନ, ଆରୋଗ୍ୟ ସୁଖପ୍ରାପ୍ତି ।
- ତ - ଦୀର୍ଘାୟୁ, କ୍ଷେମବୃଦ୍ଧି, ସୁଖପ୍ରାପ୍ତି ।
- ଥ - ସର୍ବସିଦ୍ଧି, ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ, ସୁଖ ସୌଭାଗ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ।

- ଦ - ଧନହାନି, ମନସ୍ତାପ, ମୃତ୍ୟୁଭୟ ।
 ଧ - ଧନ ଧର୍ମ ଲାଭ, ମିତ୍ର ସମାଗମ, ସର୍ବତ୍ର ଜୟ ଲାଭ ।
 ନ - କାର୍ଯ୍ୟନାଶ, ମାନହାନି, ଧନହାନି, ଦେହପୀଡ଼ା, ମନସ୍ତାପ ।
 ପ - ଦ୍ରବ୍ୟନାଶ, ଶରୀରରେ ନାନାପୀଡ଼ା ।
 ଫ - ଧନଧାନ୍ୟଲାଭ, କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ରାଜ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ।
 ବ - ବଧ, ବନ୍ଧନ ଭୟ, ଦାରୁଣଦୁଃଖ, ଶୋକପ୍ରାପ୍ତି ।
 ଭ - ଭକ୍ଷ ଭୋଜ୍ୟାଦି ପ୍ରାପ୍ତି, ସର୍ବ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ।
 ମ - ମୃତ୍ୟୁଭୟ, ନାନାପୀଡ଼ା, ଶତ୍ରୁବୃଦ୍ଧି ।
 ଯ - ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ ଧନଧାନ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ସୌଭାଗ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ସର୍ବତ୍ର ସମ୍ମାନ
 ର - କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭୟ, ମହାଦାରୁଣ ଦୁଃଖ ଶୋକ ।
 ଲ - ରୋଗ ହାନି, ଧନଧାନ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ରାଜସମ୍ମାନ ସୁଖପ୍ରାପ୍ତି ।
 ବ - କାର୍ଯ୍ୟନାଶ, ଆୟୁନାଶ, ମାନସିକ କାର୍ଯ୍ୟନାଶ ।
 ଶ - କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ, ମିତ୍ରଦର୍ଶନ ।
 ଷ - ସକଳସିଦ୍ଧି, ଧନଧାନ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ।
 ସ - ଚିନ୍ତାନାଶ, ଶୀଘ୍ର କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ ।
 ହ - ସର୍ବ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି, ବନ୍ଧୁ ଦର୍ଶନ, ମିତ୍ରଲାଭ ।
 ଷ - ଗୃହରେ କଳହ, ସର୍ବତ୍ର ଲଘୁତା ପ୍ରାପ୍ତି, ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟ ନାଶ ।

ଇତି ବୀରପୁଣ୍ୟ ସମାପ୍ତ ।

୪ - ଅଥ ପ୍ରଶ୍ନ କଞ୍ଚଦୁମ ।

ଯେବେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ କଞ୍ଚଦୁମ ଦେଖିବ ତେବେ ପ୍ରଥମରୁ ମହାଦେବଙ୍କୁ ସ୍ମରଣକରି ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ଗୃହରେ କୌଣସି ଅଙ୍କରେ ଅଙ୍କୁଳି ରଖି ଅନ୍ୟ ପୁଷ୍ପରେ ଯେହି ଅଙ୍କର ଫଳ ଦେଖୁ ତହିଁ ପରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିବ ।

୪	୩	୨	୧
୫	୬	୭	୮
୧୨	୧୧	୧୦	୯
୧୩	୧୪	୧୫	୧୬
୨୦	୧୯	୧୮	୧୭

ଅଥ ପ୍ରଶ୍ନ କଞ୍ଚଦୁମ ଫଳମାହ ।

(୧) ହେ ପ୍ରଶ୍ନ କର୍ତ୍ତା । ତୁମେ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ମନରେ ଭାବନା କରିଅଛ ଇଶ୍ୱରଙ୍କ କୃପାରୁ ଶୀଘ୍ର ସିଦ୍ଧ ହେବ । କିଛି ମୁଦ୍ରାମଧ୍ୟ ଲାଭହେବ । କୌଣସି ଆତ୍ମ ରୋଜଗାର ମଧ୍ୟ ଲାଗିବ । ଯଦ୍ୟପି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ଦେଖୁନିଅ ତୁମ୍ଭ ମୁଖରେ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି । ଯେବେ ହୋଇ ପାରିବ, ତାହାହେଲେ ଭୈରବଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନା କର ଓ ଶନିବାର ଦିନ କୁକୁରକୁ ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ଖୁଆଅ ।

(୨) ହେ ପ୍ରଶ୍ନ କର୍ତ୍ତା । ତୁମ୍ଭର କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧହେବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭର ଭଲଦିନ ହୋଇଛି । ଦୁଃଖ ଦିନ ବାହାରି ଗଲାଣି, ଭାଦ୍ରବ ମାସରେ ସୁଖପ୍ରାପ୍ତି ହେବ । ଗୃହରେ ମଧ୍ୟ କିଛି ଆଶାହେବ । କିଛିଦିନଗଲେ ରୋଜଗାର ହେବ, ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରତିଦିନ ଶିବାଳୟକୁ ଯାଇ ଇଶ୍ୱରାର୍ଚ୍ଚନା କର । ଏକଥାରେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ , ଦେଖୁନିଅ ତୁମ୍ଭକାନରେ ବା କିଛି ତଳକୁ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି ।

(୩) ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା ତୁମ୍ଭର ପ୍ରଶ୍ନ ଅତ୍ୟୁତମ ଲାଭଦାୟକ ଅଟେ, ପୁତ୍ର ବନ୍ଧୁ କୁଟୁମ୍ବରେ ସୁଖ ପ୍ରାପ୍ତି ହେବ, ପୃଥ୍ୱୀରୁ କିଛି ଗୁପ୍ତ ପଦାର୍ଥ ଲାଭହେବ, କାରଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭର ଦଶାଭଲ ହୋଇଅଛି । ଆଶ୍ୱିନ ବା ମାଘରେ କିଛିଲାଭ ଅବଶ୍ୟ ହେବ । ଏକଥାରେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ ନହେଲେ ଦେଖୁନିଅ ତୁମ୍ଭର ଭଦରେ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି । ହନୁମାନଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନା କର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଅବଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହେବ ।

(୪) ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା । ତୁମର ମନୋବାଞ୍ଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ ଶୀଘ୍ର ଫଳଦାୟକ ହେବ । ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କ କଥାରେ କେତେ ମାତ୍ର ବିଶ୍ୱାସ କରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ତୁମ ପ୍ରତି ଶତ୍ରୁମାନେ ରୁଷ୍ଟ ଅଛନ୍ତି । କାହାରି ଖରାପ କଥା ମନରେ ବିଚାରିବ ନାହିଁ । ଏ କଥାରେ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ ଦେଖୁ ନିଅ ତୁମର ପକ୍ଷରେ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି । ଯେବେ ହୋଇପାରିବ ବୋଲିଲେ ମଙ୍ଗଳବାର ଦିନ ଲାଲ ବଳଦକୁ ଗୁଡ଼ ଖୁଆଇବ ।

(୫) ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା । ତୁମର ମନୋରଥ ଶୀଘ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣହେବ । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କୃପାରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମର ଦଶା ଭଲପଡ଼ିଛି । ଦକ୍ଷିଣଦିଗରୁ କିଛି ବ୍ୟାପାର ଲାଭହେବ । ଏ କଥାରେ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ , ଦେଖୁନିଅ ତୁମର ଛାତିରେ ତିଳଚିହ୍ନ ଅଛି । ତୁମ୍ଭେ ଭକ୍ତି ପୂର୍ବକ ଦୁର୍ଗାଦେବୀଙ୍କର ଆରାଧନା କର ।

(୬) ହେ ପ୍ରଶ୍ନ କର୍ତ୍ତା । ଯେଉଁ ଭାବନା ତୁମ୍ଭେ ମନରେ ଜାତ ହୋଇଅଛି ତାହା ଅବଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହେବ । ତୁମର ଦଶା ବର୍ତ୍ତମାନ ଭଲପଡ଼ିଛି । ବ୍ୟାପାରରୁ କିଛି ଲାଭ ହେବ, ସନ୍ତାନ ପ୍ରାପ୍ତି ହେବ । ଏ କଥାରୁ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ ଦେଖୁ ନିଅ ତୁମର ହୃଦୟରେ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି । ଯେବେ ହୋଇ ପାରିବ, ହେଲେ ଗୋ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ସେବା କର । ଯେତେ ସେବା କରିପାରିବ ତେତେ ତୁମର ଲାଭ ହେବ ।

(୭) ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା । ତୁମର ପ୍ରଶ୍ନରେ ଲାଭଅଛି । ତୁମକୁ କିଛି ପଦାର୍ଥ ଭୂମିରେ ପୋତା ହୋଇଥିବାରୁ ମିଳିବ । ତୁମର କୌଣସି ମିତ୍ର ସଙ୍ଗେ ପୂର୍ବ ବା ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ମେଳ ହେବ । କୌଣସି ସ୍ତ୍ରୀ ସହିତ ତୁମର ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ । ଏକଥାରେ ଯଦି ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲା ହେଲେ ଦେଖୁନିଅ ତୁମର ପେଟରେ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି । ଆପଣା ଇଷ୍ଟ ଦେବତାଙ୍କୁ ଆରାଧନା କର ତୁମର ସକଳ ମନୋରଥ ପୂର୍ଣ୍ଣହେବ ।

(୮) ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା । ତୁମର କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ହେବନାହିଁ କାରଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମର ଦଶାକିଛି ଭଲନାହିଁ । ଅଳ୍ପଦିନେ ତୁମର କିଛି ହାନିହେବ । କିଛିତିକ୍ତା କରନାହିଁ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁମକୁ କଷ୍ଟଭୋଗ ଅଛି । ତେଣିକି ତୁମର ଦଶା ଭଲହେବ । ଏକଥାରେ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ । ଦେଖୁନିଅ ତୁମର ଚରଣରେ ତିଳଚିହ୍ନ ଅଛି । ପ୍ରତିଦିନ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣଙ୍କୁ ପୂଜାକର , ତୁମର କାମନା ସଫଳ ହେବ ।

(୯) ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା । ତୁମର ପ୍ରଶ୍ନର ପରିଣାମ ଭଲହେବ, ଗୃହରେ କିଛି ଆଶା, ମଧ୍ୟ ହେବ, କିଛିଦିନେ ବ୍ୟାପାର ଲାଭ ହେବ । ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ଜଗିରହିଥିବ, ସେମାନେ ତୁମପ୍ରତି ରୁଷ୍ଟ ଅଛନ୍ତି । ପରମେଶ୍ୱର ତୁମର ମଙ୍ଗଳ କରିବେ । ଏକଥାରେ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ ଦେଖୁନିଅ ତୁମର ଜାଦୁରେ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି । ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନା କର ।

(୧୦) ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା । ତୁମର ମାନସିକ କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ହେବ । ଶ୍ରାବଣ ବା ମାଘ ମାସରେ ତୁମର ଶୁଭଦିନ ଆସିବ, ଅନେକ ଦ୍ରବ୍ୟ ଲାଭ ଓ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବା ଆନନ୍ଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ଉଦ୍‌ବାର୍ଯ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ । ଶତ୍ରୁମାନେ ତୁମଠାରେ ଶତ୍ରୁତାଭାବ ଆଚରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏକଥାରେ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ ଦେଖୁନିଅ ତୁମ ହୃଦୟରେ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି । ଆପଣ ଧର୍ମ କର୍ମରେ ରତ ଥାଅ ।

(୧୧) ହେ ପ୍ରଶ୍ନ କର୍ତ୍ତା । ତୁମର ପ୍ରଶ୍ନର ଫଳ ଭଲ ଅଛି । ଧନପ୍ରାପ୍ତି ଓ ନାନା ପ୍ରକାର ଆନନ୍ଦ ପ୍ରାପ୍ତି ହେବ । ଏକଥାରେ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ ଦେଖୁନିଅ ତୁମର ଗାଲରେ ତିଳଚିହ୍ନ ଅଛି । ଯଦ୍ୟପି ହୋଇ ପାରିବ ହେଲେ ମହାଦେବଙ୍କର ରୁଦ୍ରାଭିଷେକ କରାଇ ଦିଅ । ତୁମର ସକଳକାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧହେବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

(୧୨) ହେ ପ୍ରଶ୍ନ କର୍ତ୍ତା । ତୁମର ପ୍ରଶ୍ନର ଫଳ କିଛି ଭଲ ହେବ ନାହିଁ । ତୁମର ଇଚ୍ଛା ତୁମର ବୁଦ୍ଧିରୁ ବାହାର କଥା ଅଟେ । ତୁମର ଶରୀରରେ ପୀଡ଼ା ହେବାର କିଛି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଚୈତ୍ର ମାସରେ ତୁମର ଦଶାଭଲ ପଡ଼ିବ । ଶନିବାର ଦିନ ଠିକ୍ ବାର ଘଣ୍ଟା ସମୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ କିଛି ଦାନ ଦିଅ । ରଜତାଦି ଦକ୍ଷିଣା ମଧ୍ୟଦେବ । ଏକଥାରେ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ ଦେଖୁ ନିଅ ତୁମର ମସ୍ତକରେ ବା ନେତ୍ରରେ ତଳେ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି ।

(୧୩) ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା । ତୁମର ଯଥେଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧି କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ, ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମେ ନାନା ଚିନ୍ତାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଅଛ । ଇଶ୍ୱରଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନା କର, ସାଧୁମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ସନ୍ଥ ମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ନ ଭୋଜନ କରାଅ । ଇଶ୍ୱରଙ୍କ କୃପାରୁ ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟ ଅବଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହେବ । ଏକଥାରେ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ, ଦେଖୁନିଅ, ତୁମର ପୁଷ୍ପରେ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି ।

(୧୪) ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା । ତୁମର ପ୍ରଶ୍ନ ଶୁଭଫଳ ଦାୟକ ଅଟେ । ସନ୍ତାନ ପ୍ରାପ୍ତି ହେବ ଓ ଅନାୟାସରେ କୌଣସି ସ୍ତ୍ରୀ ସହିତ ତୁମର ସାକ୍ଷାତ ହେବ । ପରକୁ ମନେରଖ, ଏ ସ୍ତ୍ରୀ ତୁମଠାରେ ଶତ୍ରୁତାଭାବ ଆଚରଣ କରିବ ମଦୁଷ୍ୟଙ୍କୁ ଉଚିତକି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କଲା ସମୟରେ ବିଚାରକରି ସେହି କାର୍ଯ୍ୟକୁ କରିବ । ଏକ ମାସ ଗଲାପରେ ଦକ୍ଷିଣ ବା ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ବ୍ୟାପାର ହେବ । ଏକଥାରେ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ, ଦେଖୁନିଅ ତୁମର ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି । ତୁମେ ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ବୃକ୍ଷକୁ ପୂଜାକର ।

(୧୫) ହେ ପ୍ରଶ୍ନ କର୍ତ୍ତା । ତୁମର ସକଳ ମନୋରଥ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପୂର୍ବ ବା ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ବ୍ୟାପାର ହେବ ଓ କୌଣସି ମିତ୍ର ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ହେବ । ଅଳ୍ପଦିନେ ଗୃହରେ କିଛି ଆଶା ମଧ୍ୟହେବ । ଏକଥାରେ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ ଦେଖୁନିଅ ତୁମର ପୁଷ୍ପରେ ତିଳଚିହ୍ନ ଅଛି । ତୁମେ ଯଥାଶକ୍ତି ଗୋଦୁକୁ ଅନ୍ନ ଭୋଜନ କରାଅ , ତୁମର ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହେବ ।

(୧୬) ହେ ପ୍ରଶ୍ନ କର୍ତ୍ତା । ତୁମ୍ଭେ ଯାହା ଭାବନା କରିଅଛ, ତାହାଏବେ ସିଦ୍ଧ ହେବ ନାହିଁ । ତୁମର ଇଚ୍ଛା କୌଣସି ବ୍ୟାପାର କରି ବାରେ ଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମର ଦକ୍ଷାମନ୍ଦ ଅଛି, ଆହୁରି ଶବ୍ଦପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁମ୍ଭେ ଅସହ୍ୟ କଷ୍ଟ ଭୋଗ କରିବ, କାରାବାସ ହେବାରେ ମଧ୍ୟ କିଛି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଇଶ୍ୱରଙ୍କର ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନାରାୟଣଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନା କର ଏବଂ ପିମ୍ପୁଡ଼ିକି ସକର ଦେଉଥାଅ । ଏକଥା ନିଶ୍ଚୟ ପୁରଣହେବ ।

(୧୭) ହେ ପ୍ରଶ୍ନ କର୍ତ୍ତା । ତୁମର ମନୋବାଞ୍ଛିତ କାର୍ଯ୍ୟ ସଫଳ ହେବ । ଫାଳ୍ଗୁନ ଅଥବା ଚୈତ୍ରରେ ବିଶେଷ ଲାଭ ହେବ । ଆନନ୍ଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ ତୁମ୍ଭେ ଗୋ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ସେବା ସନ୍ତତରେ କରୁଥାଅ । ଏକଥାରେ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ ଦେଖୁନିଅ ତୁମର ନାସିକାରେ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି ।

(୧୮) ହେ ପ୍ରଶ୍ନ କର୍ତ୍ତା । ତୁମ୍ଭେ ଯେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଅଛ , ତାହାର ଫଳ ତୁମକୁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭାସ ମଧ୍ୟରେ ସିଦ୍ଧହେବ । ବ୍ୟାପାର ହେବ । କିଛି ଦ୍ରବ୍ୟମଧ୍ୟ ଲାଭହେବ, ସନ୍ତାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ । କୌଣସି ବ୍ୟତିଚାରିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀ ସହିତ ତୁମର ସମାଗମ ହେବ । ଏକଥାରେ ତୁମର ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ ଦେଖୁନିଅ ତୁମର ଜଞ୍ଘରେ ତିଳ ଚିହ୍ନ ଅଛି । ତୁମେ ତୁଳା ଦାନକର ।

(୧୯) ହେ ପ୍ରଶ୍ନ କର୍ତ୍ତା । ତୁମର ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବାହାରେ ଅଛନ୍ତି, ଶୀଘ୍ର ପ୍ରାପ୍ତ ହେବେ , ତୁମର ଗୃହରେ କିଛିରୋଗ ହୋଇଅଛି, ଔଷଧକଲେ ଆରୋଗ୍ୟ ହେବ । ବାନର ମାନଙ୍କୁ ଚଣା ଖାଇବାକୁ ନିତ୍ୟ ଦେଉଥାଅ ଏକଥାରେ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ ଦେଖୁନିଅ, ତୁମର ଜଞ୍ଘ ତଳେ ତିଳଚିହ୍ନ ଅଛି ।

(୨୦) ହେ ପ୍ରଶ୍ନ କର୍ତ୍ତା । ତୁମର ଯାତ୍ରା କରିବାରେ ମନଅଛି । ତାହା ସିଦ୍ଧ ହେବ । କୌଣସି ନୂତନ ପୁରୁଷ ସହିତ ମିତ୍ରଲାଭ ହେବ । ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନା କର ତୁମର ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହେବ । ଏକଥାରେ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ ନ ହେଲେ ଦେଖୁନିଅ ତୁମର କାଖରେ ତିଳଚିହ୍ନ ଅଛି ।

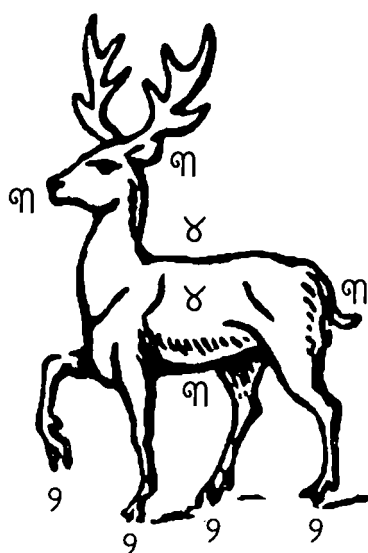
ଅଥ ପ୍ରଶ୍ନ କଳ୍ପ ଦ୍ରୁମ ସମାପ୍ତ ।

୬- ଅଥ ତାତ୍ କାଳିକ ଶୁଭାଶୁଭ ଦୈବବାଣୀ ପ୍ରଶ୍ନ ।

ପ୍ରଶ୍ନ କର୍ତ୍ତା ଶୁଚିବତ୍ତହୋଇ ପୂଜା ଓ ଧୂପଦେଇ ଏହି ଗୃହମାନଙ୍କରୁ କୌଣସି ଗୃହରେ ଗୁରାକ ବା ଦୁଳସୀ ପତ୍ର ରଖି ସେହି ଗୃହରେ ଥିବା ଅକ୍ଷରକୁ ଛାଡ଼ି ଫେର ନ ଗୃହ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରଖିବ । ସେହି ଗୃହରେ ଯେଉଁ ଅକ୍ଷର ରହିବ ତାହାକୁ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଲେଖୁଥିବ । ଏହିପରି କ୍ରମଶଃ ସେହି ଦୁଳସୀ ପତ୍ର ଥିବା ଗୃହ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରଖି ଲେଖି ନେବ । ପରେ ତାହାର ଶୁଭାଶୁଭ ଫଳ ସର୍ବ ଅକ୍ଷର ମିଶ୍ରିତ କଲେ ଯାହାହେବ ତାହା ଜାଣି ତହିଁ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିବ । ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ଉତ୍ତରଣାତ ଶୁଭାଶୁଭ ଫଳ ଦାୟକ ଅଟେ ।

୦	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯	୧୦	୧୧	୧୨	୧୩	୧୪	୧୫
୧	କା	ଯ	ଶ	ଦ	ଶୁ	ଶୁ	ଶୁ	ଯ	ର୍ଯ୍ୟା	ଦ	କୁ	ୟ	ଶୁ	ଭ	ବ
୨	ଶୁ	ଶୁ	ଦ	ଭି	ୟ	ନ	କା	ଭୋ	ଦ	ଭୋ	ଯ	ଯା	ଲା	କା	ଶୁ
୩	ର୍ଯ୍ୟା	ପୁ	ଭି	ୟ	ତା	ବି	ଷ	ର୍ଯ୍ୟା	ଭ	ବି	ଛ	ଲା	ଛ	ଦ	ବି
୪	ସ୍ତ	ଚି	ମ	ଟି	କ	ଯ	କ	ଯା	ତି	ବି	ଭି	ତ୍ରି	ତି	ଦ୍ୱ	ଶ୍ରୀ
୫	ଯ	ଭ	ତା	ଭ	ତା	ଯ	ତା	ୟା	କା	ଦ	ବ	ତ	ବି	ତ	ଭା
୬	ତ	ଟି	ଲି	ୟା	ଭା	ଭା	ଷ୍ୟ	ଭା	ର୍ଯ୍ୟା	ଦେ	ତି	କା	ବି	ୟେ	ଯା
୭	ତି	ର୍ଯ୍ୟା	ଟି	ବ	ତା	କ	ଟି	ନି	ନ	ବି	ପୁ	ତ	ଭ	କା	ପ
୮	ତି	ଲ	ର	ଶା	ଶ୍ୟା	ଯି	ବ	ର୍ଯ୍ୟା	ୟା	ତା	ବେ	ବି	ଶ	ଯ	ଷ୍ୟ
୯	ବ୍ୟ	ତ	ପୁ	ବ	ତ୍ରି	ଶ	କୁ	ଗ	ତି	ର୍ତ୍ତା	ବ	ର୍ତ୍ତା	ଲ	ଶ	ଭି
୧୦	ଚା	ଦି	ତ	ହ	ରି	ତା	ବେ	କୁ	ମ	ଷ	ଶୁ	ପ୍ରା	କ	ର	ଗ
୧୧	ତ୍ରି	ନ	ନ	ଶ	ର	ଷ	କୁ	ପ	ମି	ମା	ନୈ	ସି	ମା	ପୁ	ତି
୧୨	ଦେ	ଦ୍ର	ଷ୍ୟ	ସୈ	ବା	ଚି	ତ୍ରେ	ର୍ତ୍ତା	ଅ	ବ	ବା	ତି	କେ	ତ୍ରି	ତା
୧୩	ଶ	ତେ	ବି	ନି	ନ	ଚି	ନ	ମା	ମା	ଭ	ନ	କା	ମ	ର	ତା
୧୪	ର	ଟି	ବୁ	ବି	ବି	ଭ	ତ୍ର	ବି	ଭା	ବି	ତ	ର	ଷ୍ୟ	ଷ୍ୟ	ପ
୧୫	ୟ	ଷ୍ୟ	କୁ	ଷ୍ୟ	ୟ	ଅ	ତି	ତି	ୟା	ଷ	ତି	ର	ତି	ଷ	ତଃ

୭- ଅଥ ମୃଗୟା ପ୍ରଶ୍ନ ।

ସଂକ୍ରମଣର ରବି ଥିବା ନକ୍ଷତ୍ରଠାରୁ ଯାତ୍ରା ନକ୍ଷତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରେ ଗଣିବ । ମୃଗୟାର
ଫଳାଫଳ ଗୋଚର କରିବ । ଗଣିତ କ୍ରିୟା ନିମ୍ନ ଶ୍ଳୋକାନୁସାରେ ଜାଣିବ ଏବଂ
ତାହା ସଙ୍ଗେ ଶୁଭ ଶୁଭ ଫଳ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ମୁଖେତ ନିଷ୍ଠଳା ଯାତ୍ରା ଶିରେ ଲାଙ୍ଗ ବିନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟେ ।
ପୃଷ୍ଠେପୁଷ୍ଟେ ଦୃଢ଼ ଲାଙ୍ଗ ପାଦଯୋ ନିଷ୍ଠଳ ଭବେତ୍ ।
କୁକ୍ଷି ଗର୍ଭେ ଶୀଘ୍ର ଲାଙ୍ଗ ମୃଗଚକ୍ର ବିଧୀୟତେ ।

ମୃଗଚକ୍ର ସମାପ୍ତ ।

୮- ଅଥ ବିଷମ ଅଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ।

ପ୍ରଶ୍ନ କର୍ତ୍ତା ଏହି ଗୁହ ମାନକରୁ କୌଣସି ଗୁହରେ ହସ୍ତ ରଖି
ସେହିଗୁହରେ ଥିବା ଅଙ୍କର ଫଳ ତଳେ ଦେଖି ଛାତ ହେବ । ପ୍ରକାଶ ଥାଉକି ଏହି
ପ୍ରଶ୍ନ ଦେଖିବା ସମୟରେ ହନୁମାନଙ୍କୁ ଦୂର୍ବାକ୍ଷତ ଦ୍ଵାରା ପୂଜା କଲାପରେ
ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ଦେଖିବ ।

୧୯	୧୭	୧୩	୧୫	୩୯
୭	୫	୧	୩	୩୭
୯	୧୧	୩୧	୩୩	୩୫
୨୧	୨୩	୨୫	୨୭	୨୯

ପ୍ରଶ୍ନମାଳା

୧ । ଶୀତ୍ରାଭାତ	୨୧ । ଗୋ ମଇଷାଦି ଲାଭ ।
୩ । ମାନସିକ କାର୍ଯ୍ୟହୀନି ।	୨୩ । ମାନହୀନି ।
୫ । କାର୍ଯ୍ୟ ଘଟିବାରେ ବିଳମ୍ବହେବ ।	୨୫ । ବନ୍ଧୁ ବିଗ୍ରହ, ମାନହୀନି ।
୭ । କାର୍ଯ୍ୟହୀନି, ଦେହପାତା, ମନସ୍ତାପ	୨୭ । ନାନା ରକ୍ତଲାଭ ।
୯ । ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ, ସର୍ବତ୍ର ସମ୍ମାନ ।	୨୯ । ବିଦେଶ ଗମନ ।
୧୧ । ମନସ୍ତାପ, ବନ୍ଧନଭୟ ।	୩୧ । ସତ୍ତାନ ପ୍ରାପ୍ତି ।
୧୩ । ଚୌରଭୟ, ପ୍ଳାବରଫପରିନାଶ ।	୩୩ । ବନ୍ଧୁଲାଭ ।
୧୫ । ରାଜପୂଜା ।	୩୫ । ଦ୍ରବ୍ୟନାଶ ।
୧୭ । ନାନା କ୍ଳେଷ, ଦ୍ରବ୍ୟହୀନି ।	୩୭ । ସର୍ବତ୍ର ସମ୍ମାନ ।
୧୯ । ମିତ୍ରଲାଭ ।	୩୯ । ମିତ୍ରଦର୍ଶନ, ସର୍ବେବ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି

୯-ଅଥ ସମଅଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ।

ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା ଶ୍ରୁତିବଦ୍ଧ ହୋଇ ନାନାଉପହାର ଓ ଭକ୍ତି ସହିତ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ପୂଜାକରି
ହେ ଭଗବାନ ମୋର ମନୋରଥ ପୂର୍ଣ୍ଣହେଉ ବୋଲି ନମସ୍କାର କରିବ । ପରେ ଯଥା ଶକ୍ତି
ଦକ୍ଷିଣା ବା ଚଦ୍ଦାବେ ପୁଷ୍ପଫଳ ଦେଇ ଏହି ଗୃହ ମାନଙ୍କରୁ କୌଣସି ଗୃହରେ ଗୁଆ
ରଖି ସେହି ଗୃହରେ ଥିବା ଅଙ୍କର ଶୁଭାଶୁଭ ଫଳ ତଳେ ଦେଖି ତହିଁପରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ
ବିଶ୍ୱାସ ରଖିବ । ଏହି ନାରାୟଣଙ୍କର ପ୍ରଶ୍ନ ସର୍ବତ୍ର ଜୟପ୍ରଦ ଅଟେ ।

୨	୪	୬	୮
୧୬	୧୪	୧୨	୧୦
୧୮	୨୦	୨୨	୨୪
୩୨	୩୦	୨୮	୨୬

- ୨। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମ୍ଭର ମାନସିକ ଚିନ୍ତା ଅଳ୍ପ ଦିନରେ ସିଦ୍ଧହେବ,
ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ ମଧ୍ୟହେବ, ମିତ୍ର ଦର୍ଶନ ମିଳିବ ।
- ୪। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମେ ଅଳ୍ପଦିନେ ବିଦେଶଗମନ କରିବ, ତୁମ୍ଭ ପ୍ରତି
ତୁମ୍ଭର ବିଶ୍ୱାସୀଗଣ ବିପକ୍ଷ ଅଛନ୍ତି, ତହିଁରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ରହ ।
- ୬। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମ୍ଭକୁ ରାଜଦ୍ୱାରେ ସମ୍ମାନ ମିଳିବ, ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ
ମଧ୍ୟହେବ ।
- ୮। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମ୍ଭକୁ ସନ୍ତାନ ପ୍ରାପ୍ତହେବ ଓ ନାନା ସୁଖଭୋଗ ମିଳିବ ।
- ୧୦। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମ୍ଭର ଦ୍ରବ୍ୟନାଶ ଓ ଦେହପାତା ହେବ, ସାବଧାନ ରହ ।
- ୧୨। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମେ କିଛିଦିନେ ମିତ୍ର ଦର୍ଶନ କରିବ ।
- ୧୪। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମ୍ଭକୁ ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ ଓ ଗୋଧନ ଲାଭହେବ ।
- ୧୬। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମ୍ଭକୁ ସ୍ତ୍ରୀ ଲାଭହେବ ଓ ବନ୍ଧୁ ଦର୍ଶନ ମିଳିବ ।

- ୧୮। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମ୍ଭେ କିଛିଦିନେ ହିଂସ୍ରଜନ୍ତୁ ମୁଖରେ ପଡ଼ିବ, ସାବଧାନ ରହ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଦେବତାଙ୍କ ଅର୍ଚ୍ଚନା କର ଓ ତୁଳାଦାନ କର ।
- ୨୦। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଚୌରଭୟହେବ, ଓ ଦେହପୀଡ଼ା ହେବାରେ ମଧ୍ୟ କିଛି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।
- ୨୨। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମ୍ଭେ ବଡ଼ ଯଶସୀ ହେବ ଓ ରାଜଦ୍ବାରରେ ପୂଜା ପାଇବ ।
- ୨୪। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଓ ବସ୍ତ୍ର ଲାଭ ହେବ ।
- ୨୬। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମରଣାତ କଷ୍ଟହେବ, ତୁମ୍ଭେ ନବଗ୍ରହଙ୍କର ଶାନ୍ତିକରାଅ ଓ ରକ୍ତବସ୍ତ୍ର ଦାନ ଦିଅ ।
- ୨୮। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମ୍ଭର ନୂତନ ଗୃହ ଓ ରଜତମୁଦ୍ରା ଏବଂ ବସ୍ତ୍ରାଦି ପ୍ରାପ୍ତି ହେବ ।
- ୩୦। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମର ଲକ୍ଷ୍ମୀବୃଦ୍ଧି, ମନୋବାଞ୍ଚିତ କାର୍ଯ୍ୟଲାଭ ହେବ ।
- ୩୨। ହେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା, ତୁମ୍ଭର ଯଶୋଲାଭ , ସ୍ବାଧିକାର ବୃଦ୍ଧି ଓ ରାଜ୍ୟ ଲାଭ ହେବ ।

ଇତି ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ।

୧୦- ଅଥ ହେରମ୍ ପ୍ରଶ୍ନ ।

ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା ଶୁଚିବତ୍ତ ହୋଇ ରକ୍ତ ଚନ୍ଦନ, ମହାର ପୁଲ ପ୍ରଭୃତିରେ ଧୂପ ଦୀପ, ନୈବେଦ୍ୟ ଅର୍ପଣକରି ଅର୍ଚ୍ଚନା କରିବ । ପରେ ହେରମ୍‌ଙ୍କୁ ପ୍ରଣିପାତ ପୂର୍ବକ ଏହି ଗୃହମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୃହରେ ହସ୍ତରଖି, ସେହିଗୃହର ଅଙ୍କରେ ହେରମ୍‌ଙ୍କ ନାମ ମିଶ୍ରିତ କରିବ । ତତ୍ପରେ ଯେତେ ଅଙ୍କ ହେବ, ସେହି ଅଙ୍କର ଫଳ ଦେଖି ଶୁଭାଶୁଭ ଜାଣିବ । ଏହି ହେରମ୍ ପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଫଳ ଦାୟକ ଅଟେ ।

				୨୨					
	୧	୧୫	୧୯	୨୪	୨୦	୧୬	୪		
୭	୫	୧୩	୧୭	ହେରମ୍	୧୮	୧୪	୬	୮	
	୩	୯	୧୧	୨୩	୧୨	୧୦	୨		
				୨୧					

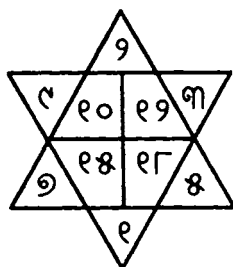
- ୧। ବନ୍ଧୁ ସମାଗମ, ମିତ୍ରଦର୍ଶନ, ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ, ଓ ପୁତ୍ରଲାଭ ତଥା ଶ୍ରୀ ବୃଦ୍ଧି ।
 ୨। ପୁଷ୍ପରିଣୀ ଲାଭ, ବିଦେଶଯାତ୍ରା ଓ ବନ୍ଧୁ ଦର୍ଶନ ।
 ୩। ରାଜ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି, ଜନ ଲାଭ, ନିଜ ପଦାର୍ଥର ପ୍ରାପ୍ତି ।
 ୪। ଅଗ୍ନିଭୟ, ଗୋଧନ ହାନି, ଶରୀରରେ ମହତ ପୀଡ଼ା ତଥା ଚୌରଭୟ ।
 ୫। ନିଷ୍ଠଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ଓ ରାଜଦ୍ୱାରେ ସମ୍ମାନ ।
 ୬। ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଲାଭ, ମିତ୍ରଲାଭ ।
 ୭। ଶରୀରରେ ପୀଡ଼ା, ମନସ୍ତାପ ଓ ଗୃହରେ କଳହ ।
 ୮। ଧନନାଶ, ମାନନାଶ ଓ ଦ୍ରବ୍ୟନାଶ ।
 ୯। କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ଓ ବ୍ୟାପାର ଲାଭ ।
 ୧୦। ସର୍ପ ଭୟ ତଥା ଅଗ୍ନି ଭୟ ଓ ଚୌର ଭୟ ।

- ୧୧। ସଞ୍ଚିତ ସଂପତ୍ତିର ନାଶ, କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ଓ ଭୂମିଲାଭ ।
- ୧୨। ଗୋ ମଇଷାଦି ଲାଭ ଓ ବନ୍ଧନଭୟ ।
- ୧୩। ରାଜଦ୍ୱାରେ ସମ୍ମାନ ଓ ମିତ୍ରଲାଭ ।
- ୧୪। ବ୍ୟୁ ଦର୍ଶନ, ପୁତ୍ରଲାଭ, ଓ ଧନଲାଭ ।
- ୧୫। ଗୁରୁଦର୍ଶନ, ମନସ୍ଥାପ, ବିଦେଶ ଯାତ୍ରା ଓ ଦ୍ରବ୍ୟ ଲାଭ ।
- ୧୬। ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାପ୍ତି, ସ୍ତ୍ରୀ ଲାଭ ଓ ମିତ୍ରଲାଭ ।
- ୧୭। ଶତ୍ରୁପାତା, ଧନନାଶ ଓ ସମ୍ମାନ ବୃଦ୍ଧି ।
- ୧୮। ଭୂମି ଓ ବସ୍ତ୍ରାଦି ଲାଭ, ତଥା ଈଡ଼ିଭୟ ।
- ୧୯। ମିତ୍ରନାଶ, ମନସ୍ଥାପ, ଶରୀରେ ବ୍ରଣ ରୋଗ ତଥା ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ।
- ୨୦। ଗୁରୁ ଦର୍ଶନ, ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ, ବ୍ୟାଧିଭୟ ।
- ୨୧। ବନ୍ଧୁ ବିରୋଧ, ରାଜଦ୍ୱାରେ ଅପମାନ ।
- ୨୨। ନଷ୍ଟଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି, ରାଜ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି ଓ ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ ।
- ୨୩। ଅଧିକାର ବୃଦ୍ଧି, ତଥା ରାଜଦ୍ୱାରେ ସମ୍ମାନ ।
- ୨୪। ପୁତ୍ରଲାଭ, ଗୃହେ ବ୍ରଣରୋଗ ଓ ଅଗ୍ନିଭୟ ।

ଇତି ହେରମ ପ୍ରଶ୍ନ ।

୧୧-ଅଥ ଶୁକପାଣି ପ୍ରଶ୍ନ ।

ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା ଏହି ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଦେଖିବା କାଳରେ ପରିଷ୍କାର ପୂର୍ବକ ଏହି କୋଠିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ କୋଠିରେ ହସ୍ତରଖି ସେହି କୋଠିରେ ଥିବାର ଅଙ୍କରେ ହସ୍ତରଖି ସେହି ଅଙ୍କର ଫଳ ଅନ୍ୟ ପୁଷ୍ପରେ ଜାଣିବ । ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଚକ୍ରାଳ ଫଳ ଦାୟକ ଅଟେ ।

- ୨। ଧନଲାଭ, ମିତ୍ରଲାଭ ଓ ବନ୍ଧୁ ଦର୍ଶନ ।
 ୩। ଦ୍ରବ୍ୟନାଶ, ମନସ୍ଥାପ ଓ ଶରୀରରେ ବ୍ରଣରୋଗ ।
 ୧୦। ବନ୍ଧୁଲାଭ ଓ ସମ୍ମାନ ବୃଦ୍ଧି ।
 ୧୨। ଗୁରୁ ଦର୍ଶନ, ପୁତ୍ରଲାଭ ଓ ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ ।
 ୧୫। ପୁଷ୍ପରିଣୀ ଲାଭ ଓ ନଷ୍ଟ ଦ୍ରବ୍ୟଲାଭ ଓ ବିଦେଶ ଯାତ୍ରା ।
 ୧୮। ଗୃହେ କଳହ ଓ ପୁତ୍ରଲାଭ, ବନ୍ଧୁ ବିରୋଧ ।
 ୯। ମିତ୍ରଦର୍ଶନ, ଗୋ ମଇଷାଦି ଲାଭ ।
 ୭। ହୃଦେ ଅଗ୍ନିଭୟ, ଶରୀରରେ ବ୍ରଣରୋଗ ଓ ବନ୍ଧୁନାଶ ।
 ୫। ନଷ୍ଟଦ୍ରବ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି ଓ ଯଶବୃଦ୍ଧି ତଥା ମିତ୍ରଲାଭ ।
 ୧। ଭାର୍ଯ୍ୟାଲାଭ, ଭାଦ୍ରନାଶ ଓ ମନସ୍ଥାପ ।

ଇତି ଶୁକପାଣି ପ୍ରଶ୍ନ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ।

Printed by V. Kar
 the Utkal Sahitya Press, Cuttack.

ଅଶ୍ୱ ଶାସ୍ତ୍ର

ପୂର୍ବାର୍ଦ୍ଧ - ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ଶୂଭାଶୂଭ ଜ୍ଞାନ
ଉତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧ - ଚିକିତ୍ସା ଏବଂ ରୋଗ ନିଦାନ

ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ ମହାରାଜାଙ୍କ
ଦ୍ୱାରା
ସଙ୍କଳିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ।

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ
ଖଡ଼ିଆଳୟ ଦୁର୍ଗ

PRINTED BY - V. KAR
THE UTKAL SAHITYA PRESS
CUTTACK
1910

ଉତ୍ସର୍ଗ

ସଦୃଶାଧାର ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ରାଜା ଦ୍ବିତୀକୃଷ୍ଣ ଗଣେଶ୍ବର ପାଳ
ପାଳଲହଡ଼ାଧୀଶ୍ବର ମହୋଦୟ ଶ୍ରୀ କର କମଳେଷୁ ।
ପ୍ରିୟଦର୍ଶନ । ସ୍ବର୍ଗୀୟ କବିବର ରାଧାନାଥ ଯେଉଁ ହୃଦୟକୁ ଉତ୍କଳର ସର୍ବୋଚ୍ଚ
ସ୍ଥାନ ମାଳ୍ୟଗିରିର ଉଚ୍ଚତା ସହିତ ଦୂଳନା କରିଥିଲେ, ଆଜି ସେହି ହୃଦୟ
ସମୀପରେ ଏହି ପୁସ୍ତକ ଖଣ୍ଡିକ ସାଦରେ ଉପାୟନାକୃତ ହେଲା ।
ଗ୍ରହଣାନୁମତି ହେଲେ ଆପ୍ୟାୟିତ ହେବି ।

॥ ଇତି ॥

ଖତିଆଳୟ ରାଜଧାନୀ
୨୦/୩/୧୯୧୦.

ସ୍ନେହ ମମତା ବନ୍ଧ
ଶ୍ରୀ ବୀର ବିକ୍ରମ ଦେବ

ଭୂମିକା

ଆମର ଉତ୍କଳରେ ଅଶ୍ବ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅଭାବ ଥିବାରୁ ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ସମୟ
ସମୟରେ ଅଶ୍ବମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ରୋଗ ନିଦାନ ଓ ଚିକିତ୍ସା କରିବାରେ ଅନ୍ୟର
ମୁଖାପେକ୍ଷୀ ହେବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ଏଣୁ ସମସ୍ତ ତୁଟି ନିରାକରଣାର୍ଥ ଅନେକ ହସ୍ତ ଲିଖିତ
ପୁରାକାଳର ତାଳପତ୍ର ପୋଥିରୁ ଓ ହିନ୍ଦି, ଫାରସୀ ମୁଦ୍ରିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ମାନଙ୍କରୁ ସଂଗୃହୀତ
କରି ପ୍ରକାଶ କଲି । ଅଶ୍ବ ଗଣକ ଗଣ ଥରେ ମାତ୍ର ପାଠ କରି ଦେଖିଲେ ମୋର ଶ୍ରମ
ସଫଳ ମନେ କରିବି ।

॥ ଇତି ॥

ଖତିଆଳ ରାଜଧାନୀ
୨୦/୦୩/୧୯୧୦

ସ୍ନେହ ମମତାବନ୍ଧ
ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ

ଅଶ୍ୱ ଶାସ୍ତ୍ର
ପୂର୍ବାର୍ଦ୍ଧ
ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ଶୂରାଶୂର ଜ୍ଞାନ
ଓ

ସୁଦୁରନ୍ତେ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ।

ମୁକ୍ତା କୁଦେହୁ ଗୌରୀ, ମଣିମୟ ମୁକୁଟାରତ୍ନ ତାଟକ ଯୁକ୍ତା
ଅକ୍ଷପ୍ରକ ପୁଷ୍ପହସ୍ତାମଞ୍ଜରୀବରକରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରବୃତ୍ତା, ତ୍ରିନେତ୍ରୀ
ନାନାଲଙ୍କାର ଯୁକ୍ତା ସୁରବର ମୁକୁଟ ଦ୍ୟୋତିତଃ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପୀଠ
ସାନନ୍ଦୀ, ସୁ ପ୍ରସନ୍ନା, ତ୍ରିଭୁବନ ଜନନୀ, ଚେତସୀ ଚିତ୍ତଧାମି ।

ଅଥାଶ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣନାଃ ।

ଶୁକ୍ଳଶୋଣୋ ହରିତ୍ କୃଷ୍ଣୋ ମୂଳ ବର୍ଣ୍ଣ ଚତୁଷ୍ଟୟଂ ।
ଶେଷାସ୍ତ୍ର ଫଳରାଜ୍ଞେୟା ସର୍ବେ ବର୍ଣ୍ଣାଦୁନେକଧାଃ ।
ଶୁକ୍ଳ, ରକ୍ତ, ହରିତ୍ ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ଏହି ଚାରି ରୋଗି ରଙ୍ଗ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ।
ଏତଦ୍ ଭିନ୍ନ ରଙ୍ଗମାନଙ୍କୁ ଶଙ୍କର ଅର୍ଥାତ୍ ମିଶ୍ରଣ ରଙ୍ଗ କହନ୍ତି ।
ହୀରା କ୍ଷୀର ଶରୀର ଶର୍ଖ ରଙ୍ଗତ ପ୍ରାଲେୟ ବର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷିତଃ
ସାଦ୍ରାଲକ୍ଷକ ଦାତିମି କୁସୁମବତ ରକ୍ତାଚ ଶୋଣା ସୁତଃ
କୃଷ୍ଣତଞ୍ଜନ କୋକିଳାମୃଦନିଭା ଭୃଙ୍ଗାଙ୍ଗନାଙ୍ଗୋପମା
ହେମାଭାସ୍ତ୍ର ହୟଃ ପ୍ରଦୀପ୍ତ ହୃତଭୂକ ରୋରୋଚନା ସନ୍ନିଭାଃ ।
ହୀରା କ୍ଷୀର ଚନ୍ଦ୍ର ଶର୍ଖ ରୌପ୍ୟ, ହିମ ସଦୃଶ, ଶୁକ୍ଳରଙ୍ଗ ଓଦା
ଅଳତା ଦାତିମ୍ ପୁଷ୍ପ ରକ୍ତ ସଦୃଶ ଶୋଣ (ଅର୍ଥାତ୍) ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ
ଅଞ୍ଜନ କୋକିଳ, ଅମୃତ ଭୃଙ୍ଗୀ ସଦୃଶ କୃଷ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣ ହେମ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ବହି, ରୋରୋଚନା
ସଦୃଶ ହରିତ୍‌ବର୍ଣ୍ଣ । ଏତେ ବର୍ଣ୍ଣର ଅଶ୍ୱମାନେ ଥାଆନ୍ତି ।

ଅଶ୍ୱ ଶାସ୍ତ୍ର
ଅଥ ତ୍ରିମଙ୍ଗଳ ଲକ୍ଷଣମାଃ ।

ପୂର୍ବୋବା ପଶ୍ଚିମୋ ବାପି, ଯସ୍ୟ ପାଦୌ ହରିତ୍ ଶିତୌ ।
ହରିତ୍ ପୁଣ୍ଡ ଶିତୋବାପି ସ ବିଜ୍ଞେୟଂ ତ୍ରିମଙ୍ଗଳଂ ।

ଅଗ୍ରର ଦୁଇ ପାଦ ବା ପଛର ଦୁଇପାଦ ଶୁଦ୍ଧ ଓ ଲଲାଟରେ ଶ୍ୱେତ
ପୁଷ୍ପ ଥିଲେ ସେହି ଅଶ୍ୱକୁ ତ୍ରିମଙ୍ଗଳ କୁହାଯାଏ । ଅଥବା ଏହି
ତିନି ସ୍ଥାନରେ ପିଙ୍ଗଳ ବର୍ଣ୍ଣଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତ୍ରିମଙ୍ଗଳବୋଲି ଜାଣିବ ।

ଅଥ ପଞ୍ଚଭଦ୍ରଲକ୍ଷଣମାହ ।

ଯସ୍ୟ ପାଦାଃଶିତାଃସର୍ବେ ମୁଖଞ୍ଚ ଶଶି ସନୃଜ ।
ପଞ୍ଚ ଭଦ୍ରସ ବିଜ୍ଞେୟ ଉର୍ତ୍ତ୍ୱ ସର୍ବାର୍ଥ କାମଦଃ ।
ଯେଉଁ ଅଶ୍ୱର ଚାରି ନଳିଗୋଡ ଶୁଦ୍ଧ ଏବଂ ମୁଖରେ ଶୁଦ୍ଧ ଥାଏ,
ତାହାକୁ ପଞ୍ଚଭଦ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ପଞ୍ଚକଲ୍ୟାଣ କହନ୍ତି । ଏତାଦୃଶ ଅଶ୍ୱସ୍ୱାମୀର
ସମସ୍ତ କାମନା ସିଦ୍ଧ କରିପାରେ ।

ଅଥ ଅଷ୍ଟମଙ୍ଗଳ ଲକ୍ଷଣମାହ ।

ଅଷ୍ଟୋଶିତା ଯସ୍ୟ ଭବନ୍ତି ବାଜିନଃ ପୁଚ୍ଛଃ ବକ୍ଷଃ ଶିରୋମୁଖଃ ଶିଶୁ ।
ଅସୌ ଦୂରଜାହିତ ମଃ ମଙ୍ଗଳଂ ଉର୍ତ୍ତ୍ୱ ଯଶୋରାଜ୍ୟ ସୁଖ ପ୍ରଦଂସ୍ୟାତ୍ ।
ଯେଉଁ ଅଶ୍ୱର ପୁଚ୍ଛ, ବକ୍ଷ, ଶିର, ମୁଖ, ଲିଙ୍ଗ ଶୁଦ୍ଧ ଥାଏ, ତାହାକୁ ଅଷ୍ଟମଙ୍ଗଳ କହନ୍ତି ।

ଅଥାନ୍ୟ ପ୍ରକାରେଣମାହ ।

ଯସ୍ୟ ପାଦାଃ ଶିତାଃ ସର୍ବେ ପୁଛୋ ବକ୍ଷୋ ମୁଖଃ ତଥା ।
ମୂର୍ଦ୍ଧ୍ୟାଶ୍ୱଶିତା ଯସ୍ୟତଃ ବିଦ୍ୟଂ ଅଷ୍ଟ ମଙ୍ଗଳଂ ।
ଯେଉଁ ଅଶ୍ୱର ଚାରି ପାଦରେ, ପୁଚ୍ଛରେ, ବକ୍ଷରେ, ମୁଖରେ ଦୁଇକର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟସ୍ଥ
କେଶରେ ଅର୍ଥାତ୍ ମସ୍ତକ କେଶ ଶୁଦ୍ଧ ଥାଏ ତାକୁମଧ୍ୟ ଅଷ୍ଟମଙ୍ଗଳ କୁହାଯାଏ । ଏପରି
ଅଶ୍ୱ ଯେଉଁ ଦେଶରେ ଥାଏ,
ସେହି ଦେଶର ଓ ସ୍ୱାମୀର ମଙ୍ଗଳ ସାଧନ କରାଏ ।

ଯୁଗଭେଦେ ବର୍ଣ୍ଣଭେଦମାହ

ଶ୍ୱେତଂ କୃତ ଯୁଗେ ବାଜି ତ୍ରେତାୟାଂ ଶୋଣ ଏବତ ।
ଦ୍ୱାପରେ ଦୁ ହରିତ୍ ବର୍ଣ୍ଣଃ କଳୌ କୃଷ୍ଣଃ ପ୍ରସନ୍ନାତେ ।
ସତ୍ୟରେ ଶୁଦ୍ଧ ତ୍ରେତାରେ ରକ୍ତ ଦ୍ୱାପରେ ହରିତ୍ ଏବଂ କଳିରେ କୃଷ୍ଣ
ବର୍ଣ୍ଣର ଅଶ୍ୱ ପ୍ରଶସ୍ତ । ଏପରି ଅଶ୍ୱଦ୍ୱାରା ସ୍ୱାମୀର ମଙ୍ଗଳ ସାଧନହୁଏ ।

ଜାତିଭେଦ ମାହି ।

ଶ୍ୱେତ ବର୍ଣ୍ଣ ଦିଜୋ ବାଜି ପୀତଃ କ୍ଷତ୍ରି ପ୍ରକାର୍ତ୍ତଃ ।
 ହରିତ୍ ବୈଶ୍ୟ ସ୍ୱତା ଜ୍ଞେୟା କୃଷ୍ଣ ସୂତ୍ର ସ୍ୱତା ଦୃଶଃ ।
 ବ୍ରହ୍ମଜାତି ସ୍ୱକୁ ରକ୍ତ କ୍ଷତ୍ରିୟ ହରିତ୍ ବୈଶ୍ୟ ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣ ସୂତ୍ରଜାତି ।

ଅଥ ବ୍ରହ୍ମଜାତି ଲକ୍ଷଣମାହି ।

ଶ୍ରୀ ମାନ ରାଜାମୁ ଗନ୍ଧ କଠିନ ଘନଶୂରଃ ସ୍ନିଗ୍ଧବର୍ଣ୍ଣଃ ସୁଶୀଳଃ ।
 ପ୍ରଜ୍ଞାବାନ୍ ଦେବସତ୍ ପ୍ରବଳ ଯବଯୁତୋ ଭାର ବାହୋ ଗୁଣାଦ୍ୟଃ
 ଧୀରୋ ଗନ୍ଧିର ହେଷ ସତତ ବିଗତଭିଃ ପାୟ ସାହାର ଲୋଳ ।
 କ୍ଷୀରଃ କଲ୍ୟାଣ କୃଷ୍ଣ ସଭବତି ଦୂରଗୋ ବ୍ରାହ୍ମଣେ ଯୁକ୍ତ ଏଷଃ ।
 ଲକ୍ଷଣ ଯୁକ୍ତ, ସୌରଭଯୁକ୍ତ କଠିଣ ଏବଂ ତ୍ରିତ୍ରୟିତ ଶୂର ମୟୁଣ ଶରୀର,
 ସାଧୁ ସ୍ୱଭାବ, ବଳବାନ୍ ଶୀଘ୍ରଗାମୀ ଭାରବାହକ ଶକ୍ତି, ଗନ୍ଧାର ହେଷା,
 ସହିଷ୍ଣୁ, କ୍ଷୀରଯୁକ୍ତ ଦୃଶ ଭୋଜନେଚ୍ଛା, ବ୍ରହ୍ମଜାତି ଅଶ୍ୱ ମାନକର ଲକ୍ଷଣହୁଏ ।

ଅଥ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଜାତି ଲକ୍ଷଣମାହି ।

ଶୂରତୀକ୍ଷ୍ଣୋ ବିନିହତ ଭୟ ସ୍ନିଗ୍ଧ ଗନ୍ଧାର ହେଷଃ ।
 ବ୍ରୀବା ଦୀର୍ଘାବୟବ ଶୁଭବାନ ଶକ୍ତ ସଦ୍‌ବୃତ୍ତିମାନ ।
 ଶୁଦ୍ଧାହାରଃ ପରିଲଘୁ ଗତିଭଦ୍ର ଲକ୍ଷ୍ମୀସୁଗନ୍ଧ ।
 ଲଘ୍ୱାହାରେ । ଭବତି ଦୂରଗୋ କ୍ଷତ୍ରିୟୋ ରାଜବାହି ।
 ଶୂରତା ତାଞ୍ଚଲ୍ୟ, ନିର୍ଭୟତା, ମୟୁଣ ଶରୀର, ଗନ୍ଧାର ହେଷା, ଦୀର୍ଘଗ୍ରୀବା,
 ଶୁଭ ଲକ୍ଷଣ ଯୁକ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରଦୁଲ୍ୟାଭିମାନୀ, ପରିଷାର ଭୋଜନେ ସ୍ୱହା ।
 ସୌରଭଯୁକ୍ତ, ଶବ୍ଦହୀନ ପାଦ ନିଷେପକାରୀ ଲଘ୍ୱାହାରୀ, କ୍ଷତ୍ରୀୟ ଜାତି
 ଅଶ୍ୱର ଲକ୍ଷଣ । ଏପରି ଅଶ୍ୱ ରାଜବାହରଯୋଗ୍ୟ ।

ବୈଶ୍ୟ ଜାତିଲକ୍ଷଣମାହି ।

ହାର ପ୍ରିୟଃ ପିଙ୍ଗଳ ନେତ୍ର କାନ୍ତି
 ଦୃଷ୍ଟା କ୍ଷୁଧାହାର ସହାଭିମାନୀ ।
 ଧୀର ଶୁଚିମାନ ବିବର୍ଣ୍ଣୟତି
 ଗନ୍ଧରଶ୍ମିଃ ଖଲୁ ବୈଶ୍ୟଜାତିଃ ।

ଆଭରଣ ପ୍ରିୟ, ପିଙ୍ଗଳ ନେତ୍ର, ସୁଧାଦୃଷ୍ଟା ସହିଷ୍ଣୁତା, ଧୀରତା, ।
 ଶୁଚିବକ୍ତୃତା ମର୍ଦ୍ଦନେ ସ୍ବହା, ପରିପୁଷ୍ଟ ଶରୀରଧାରୀ,
 ସୌରଭଯୁକ୍ତ ବୈଶ୍ୟଜାତି ଅଶ୍ବର ଲକ୍ଷଣ ।

ଶୁଦ୍ର ଲକ୍ଷଣମାହ ।

କୃରେକ୍ଷଣଃ କୃମନାୟାଃ କ୍ଷୁଦ୍ରଃ
 କ୍ଷୁଦ୍ରୋପହାର ଖଳୁ ପୁତିଗନ୍ଧଃ
 କ୍ରୋଧୀ ଦୁରାରୋଧ ଚିତ୍ତ ବୃତ୍ତି
 ବିମୃତ ବୁଦ୍ଧି ଖଳୁ ଶୂଦ୍ରଜାତିଃ
 ବିଭିଷିକା ଉପନ୍ନ କାରିତା ହିଂସ୍ରକତା କ୍ଷୁଦ୍ର ଶରୀରଧାରୀ ଦୃଶ୍ୟଯୁକ୍ତ
 ଭୋଜନ ସ୍ବହା, ଦୁର୍ଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ, ମୂର୍ଖ ସ୍ବଭାବ ଶୂଦ୍ରଜାତି ଅଶ୍ବର ଲକ୍ଷଣ ।

ଅଥ ଶୁଭାଶୁଭ ଲକ୍ଷଣ ମାହ । ପ୍ରଥମତଃ ଶୁଦ୍ଧି ଲକ୍ଷଣ ।

ଗୋଶୁଦ୍ଧାଗ୍ରନିଜ କିମ୍ବା କରାରା ଗ୍ରୋପମ୍ ଭବେତ୍ ।
 ଚର୍ମକାଳକଫକାଶ୍ ଆୟୁସ୍ଥାବ ମନୋହର ।
 ଜମ୍ବୁ ଖର୍ଜୁର ରୂପଞ୍ଚ ନୋ ଚେତ୍ ଗୋଲହିକା କୃତିଃ ।
 କରାଘ୍ନଷ୍ଟ୍ର ପ୍ରମାଣାୟା ଲିମ୍ବ ପିଷ୍ଟା ଦକ ପୁନଃ ।
 ଲମ୍ବଶ୍ଚୈବ ଚର୍ମ ଶୁଦ୍ଧ ଲଲାଟେ ବା ଶଠାକ୍ତରେ ।
 ଶୀର୍ଷେତ କୃତମଗ୍ନ ବା ବର୍ତ୍ତେତେ ଯସ୍ୟ ବାଜିନୀ ।
 ସଶୁଦ୍ଧା କଥୂତୋ ଧୀର୍ଗୈଃ ସ୍ବରାଜ୍ୟ ସ୍ବସ୍ୟ ନାୟକ ।
 ହତି ସ୍ବଦେଶଃ ତସ୍ମାତ୍ ପରରାଷ୍ଟ୍ରେ ନିବାସୟେତ୍ ।
 ଗୋଶୁଦ୍ଧା ଗ୍ରହାଗଦୃଶ୍ୟ କରାରାକୁର ଦୃଶ୍ୟ ଚର୍ମ ସମନ୍ତାୟ ମସକ
 ଦୃଶ୍ୟ ଅନ୍ତାସ୍ତି ଦୃଶ୍ୟ ଜମ୍ବୁବତ୍ ଖଜୁର ଦୃଶ୍ୟ ଲିମ୍ବ ବୀଜ ସଦୃଶ ।
 ବୃଦ୍ଧାଘ୍ନି ଅଗ୍ରଭାଗା ଦୃଶ୍ୟ ଚର୍ମ ଶୁଦ୍ଧ ଯଦି ଲଲାଟେ-ଗ୍ରୀ ବାୟାଂଶିରେ
 କୃତମଧ୍ୟେ ବାଜିନଃ ବର୍ତ୍ତେତେ ସଶୁଦ୍ଧା ଇତି, ରୂପାଃ କର୍ତ୍ତାନ୍ତି ।
 ଏତା ଦୃଶ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧି ଯୁକ୍ତାଶ୍ଚ ଯତ୍ର ଦେଶେ ବରତେ ସଦେଶ ଏବଂ ନିଜ
 ପ୍ରଭୁସଃ ଅନିଷ୍ଟକାରୀ ଭବନ୍ତି । ଏତା ଦୃଶ୍ୟାଶ୍ଚ ଦୂରତଃ ବର୍ଜନୀୟା ।
 ଅର୍ଥାତ୍ ଉପରୋକ୍ତ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଥିବାର ଅଶ୍ବ ରଖିବାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ଅଥ ଶୁଭ ଲକ୍ଷଣମାହ ।

ଚନ୍ଦ୍ରାର୍କ ଲକ୍ଷଣ ।

ଲଲାଟେ ମୁଗଳାବର୍ତ୍ତୋ ଚନ୍ଦ୍ରାକୌ ସଂପ୍ରକୀର୍ତ୍ତୋ ।
 ମୁଗ୍ଧା ବର୍ତ୍ତୋ ତଥା ଶୀର୍ଷେ ସର୍ବଦାତ ଶୁଭଂ ଭବେତ୍
 ଲଲାଟେ ଅବା ଶିରରେ ଦୁର୍ଭଗୋତି ଆବର୍ତ୍ତଥିଲେ ସେହି ଆବର୍ତ୍ତକୁ
 ଚନ୍ଦ୍ରପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲାଯାଏ । ଏତାଦୃଶ ଅଶୁ ସର୍ବଦା ଶୁଭ ଦାୟକ ।
 କପାଳରେ ଗୋଟିଏ ଆବର୍ତ୍ତଥିଲେ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଲାଯାଏ । ଏପରି
 ଅଶୁ ସର୍ବଦା ଅମଙ୍ଗଳ କାରୀ ।

ଅଥ ନିଶ୍ରେଣୀ ଲକ୍ଷଣମାହ ।

ଶ୍ରେଣୀ୍ୟାଞ୍ଚ ତ୍ରୟୋ ଆବର୍ତ୍ତୋ ନିଶ୍ରେଣୀତି ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତତଃ ।
 ତ୍ରିକୁଟେ ଚ ତ୍ରୟଂ ଯସ୍ୟ ସର୍ବଦା ଚ ଶୁଭଂ ଭବେତ୍ ।
 ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ଶ୍ରେଣୀରେ ତିନି ଆବର୍ତ୍ତ ଥାଏ, ତାହାକୁ ନିଶ୍ରେଣୀ କହନ୍ତି
 ଏବଂ ତ୍ରିକୁଟରେ ତିନି ଗୋଟି ଆବର୍ତ୍ତ ଥିଲେ ତାହାକୁ ମଧ୍ୟ ନିଶ୍ରେଣୀ କହନ୍ତି
 ଏହିପରି ଅଶୁ ସର୍ବଦା ସୁଖ ପ୍ରଦ ।

ଚିତ୍ରାମଣି ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ଫଳମାହ ।

କଶ୍ଚେ ଯସ୍ୟ ମହାବର୍ତ୍ତ ଚିତ୍ରାମଣି ଜତିସ୍ମୃତଃ
 ନାଶାମଧ୍ୟେ ଯଦାବର୍ତ୍ତୋ ବାଞ୍ଛିତାର୍ଥ ବିବର୍ଦ୍ଧକଃ ।
 ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର କଣ୍ଠରେ ବୃହତ ଆବର୍ତ୍ତଥାଏ ତାହାକୁ ଏବଂ ନାଶା ମଧ୍ୟରେ
 ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାକୁ ଚିତ୍ରାମଣିକହନ୍ତି । ଉଭୟ ପ୍ରକାର ଆବର୍ତ୍ତ ଥିବାରୁ ଅଶୁ
 ପ୍ରଭୁର ବାଞ୍ଛିତ ସିଦ୍ଧି କରନ୍ତି ।

ଧୃବାବର୍ତ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ଓ ଦୋଷମାହ ।

ଉରସି ହୈ ତଥା ମୂର୍ଦ୍ଧିରନ୍ତ୍ରୋପରନ୍ତ୍ରୟୋ ତଥା ।
 ଏକଂ ଲଲାଟ ମଧ୍ୟଂ ସ୍ୟାତ ଅପାନେପି ତଥା ଭବେତ୍ ।
 ଅପ୍ପାଦଧିକ ଆବର୍ତ୍ତୋ ଭବନ୍ତି ଯସ୍ୟ ଦାଜିନଃ ।
 ସର୍ବଦା ସର୍ବଦୁଃଖ ସ୍ୟାନ୍ନାତା ଗାର୍ଗେଶ ଭାଷିତଂ ।

ଉରରେ, ଶିରରେ, ରକ୍ତରେ ଉପରକ୍ଷରେ, ଦୁଇଗୋଟି
ଲେଖାଏଁ ଏବଂଲଲାଟରେ ଅପାନରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଆବର୍ତ୍ତଥିଲେ ତାହାକୁ
ଧୃବାବର୍ତ୍ତ କୁହାଯାଏ ।

ଏହି ଆବର୍ତ୍ତମାନ ଅଶ୍ୱ ମାନଙ୍କ ଠାରେ ଥିବାର ଯୋଗ୍ୟ । ଏଥିରୁ ଉଣା ଅଧିକ
ଥିଲେ ସେହି ଅଶ୍ୱ ସର୍ବଦା ଦୁଃଖ ଦାୟକ ।

ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷଣମାହ ।

ସର୍ବଶ୍ୱେତୋ ଭବେତ୍ ଯସ୍ୟ ହୟ ସ୍ୟାମେକ ବର୍ଣ୍ଣକଃ ।

ସବାଜି ବାଜିମୋଧାର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ୟାମ କର୍ଣ୍ଣଃ ପ୍ରକାର୍ତ୍ତତଃ ।

ଯେଉଁ ଅଶ୍ୱର ସର୍ବାଙ୍ଗ ଶୁକ୍ଳ ଏବଂ ଗୋଟିଏ କର୍ଣ୍ଣ କୃଷ୍ଣଥାଏ ସେହିଅଶ୍ୱ

ଅଶ୍ୱମେଧର ଯୋଗ୍ୟ । ତାହାକୁ ଶ୍ୟାମକର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି ।

ଫଳମାହ ।

ଅକାଳମୃତ୍ୟୁ ସଂପ୍ରାପ୍ତି ଶତ୍ରୁ ବ୍ୟାଧି ଭୟାନିତ ।

ଦୂରତୋ ଚ ବିନୟାନ୍ତି ଶ୍ୟାମକର୍ଣ୍ଣ ଗୃହେଷ୍ଠିତେ ।

ଯାହାର ଗୃହରେ ଶ୍ୟାମ କର୍ଣ୍ଣ ଅଶ୍ୱ ଥାଏ, ତାହାର ଗୃହ, ବ୍ୟାଧି ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

କାଳାକ୍ଷି ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ଫଳମାହ ।

କାଳାକ୍ଷୋ ଧୀବରୀ ସ୍ତ୍ରୀାଜ୍ୟୋ ? ଜ୍ଞାନାକ୍ରିତୋ ଭବେତ୍ ଯଦି

ଜାୟାଧନହର୍ ତସ୍ମାତ୍ ମରଣଞ୍ଚ ରଣାଙ୍ଗନେ ।

କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ବିଶାଳ ନେତ୍ରର ଅଶ୍ୱ ଅର୍ଥାତ ଯାହାରନେତ୍ର ସର୍ବଦା କୁଳାଳ ଚକ୍ରପରି
ବୁଲୁଥାଏ, ଏପରି ଅଶ୍ୱ ଅଜାନ ବଶତଃ କିଣିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରିବାର ବିଧେୟ ।

ଏପରି ଅଶ୍ୱ ଦ୍ୱାରା ଭର୍ତ୍ତୃର ଜାୟା ଧନ ବିନାଶହୁଏ ଓ ନିଜେମଧ୍ୟ

ସଂଗ୍ରାମ ରେ ଶତ୍ରୁମୁଖରେ ପଡ଼ିତ ହୁଏ ।

କାକୁଦ ଆଦି ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ଫଳମାହ

କାକୁଦ୍ୟାଦି ପ୍ରଦୋଷସ୍ତନି ମୂଷଳିହଳି ନାଗନି ବାତଭକ୍ଷ ।

ସ୍ଥାବାବର୍ତ୍ତ ତ୍ରିକର୍ଣ୍ଣୋ ଦ୍ୱିଷ୍ଟର ବିନିହିତଃ ସର୍ପ ଜିହ୍ୱିକ କୋଷ ।

ଶୁଙ୍ଘିକୃଷ୍ଣି ଭ୍ରମୋର୍ଦ୍ଧ ପ୍ରବଳିତ ବୃଷଣୋ ମସ୍ତକାବର୍ତ୍ତହୀନଃ

ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟକ୍ରାଶ୍ଟ୍ରପାତୋ ନୃପବରସ ହୟଃ ସର୍ବ କାମାର୍ଥନାଶ ।

କାକୁଦି ଓନି, ମୂଷଳି, ହଳି ନାଗିନୀ ବାତଭକ୍ଷ, ସୁନ୍ଦର ଚିକିତ୍ସ, ଦୃଷ୍ଟର
ସର୍ପଜିହ୍ଵା, ଏକକୋଷ, ଶୁଙ୍ଘି କୁଷ୍ଠିଭ୍ରମ, ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵବୃଷ୍ଟ, ବୃହତ୍ ବୃଷ୍ଟ ଅର୍ଥାତ
ଅଷ୍ଟକୋଷ, ମସ୍ତକ ଆବର୍ତ୍ତହୀନ, ଚକ୍ଷୁଚକ୍ର, ଅଶ୍ରୁପାତ ହେ ନୃପବର
ଏପରିଦୋଷମୁକ୍ତ ଅଶ୍ଵ ସର୍ବ କାମାର୍ଥ ନାଶକାରୀ ହୁଅନ୍ତି ।

ସ୍ଵାମୀଘାତକାଶ୍ଵ ଲକ୍ଷଣ ।

କାକୁଦି କକୁଦି ଝେବ କରାଳୀ କୃଷ୍ଣ ତାଲୁକା ।
ହୀନୋଧି କଷ୍ଠ ଦତ୍ତଶ୍ଵ ଷଡ଼ୈତେ ସ୍ଵାମି ଘାତକାଃ ।
କାକୁଦି, କକୁଦି କରାଳି, କୃଷ୍ଣ ତାଲୁକା, ଛୋଟବତ ଦାତ ଅର୍ଥାତ
ବାହାତାଦତା ଏମାନେ ଭର୍ତ୍ତିନାଶକାରୀ ହୁଅନ୍ତି ।

ପ୍ରକାରାତରେଣ ।

ହୀନୋଧି କଷ୍ଠ ଦତ୍ତଶ୍ଵ ବିଷମ୍ ବିରଳ୍ ତଥା ।
ନତୋନୁ ତଶ୍ଚ ଦତ୍ତଶ୍ଵ ଷଡ଼ୈତେ ସ୍ଵାମି ଘାତକାଃ ।
ସାନ ବତିଆ ଦାତଥୁବ ଅଥବା ଅଲଗା ଅଲଗାଥୁବ ବା ଗୋଟିଏ ଉପରେ
ଗୋଟିଏ ବିଷମଭାବରେ ଥୁବ, ଏପରି ଅଶ୍ଵ ସ୍ଵାମୀର ମୂଳ ସହିତ ବିନାଶକରେ ।

ତାଲୁ ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ଫଳମାହ ।

ନୀଳ କୃଷ୍ଣଶ୍ଚ କଳୁଷ୍ଠ ଶ୍ୟାମଳ୍ ଇନ୍ଦ୍ର ଚାପବତ୍ ।
ଶ୍ଵେତ ପୀତ ଚକ୍ଷୁକ୍ଷ୍ମ ସର୍ବତ୍ର ଶୁଭ ଦାୟକ୍ ।
ମାତାପିତା ହତୋ ଭ୍ରାତା ଜାୟା ପୁତ୍ର ତଥୈବଚ ।
ଅଗ୍ନି ବାଧାର୍ଥ ନାଶଶ୍ଚ ସସ୍ତ୍ର ଦୋଷୋ ପ୍ରଜାୟତେ ।
ଯେଉଁ ଅଶ୍ଵର ତାଲୁରେ ନୀଳ କୃଷ୍ଣ ମାଟିଆ ଶ୍ୟାମଳ, ଅଥବା ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ତୁଲ୍ୟ
ରକ୍ତ ପିତ ହରିତ୍ ବର୍ଣ୍ଣଥାଏ, ଏପରି ଅଶ୍ଵ ଗୃହରେ ଥିଲେ ତାହାର ମାତାପିତା
ବନ୍ଧୁ ଭ୍ରାତା, ପୁତ୍ର, ଜାୟା, ଅଗ୍ନି ଆଦି ଇତି ଭୟଦୂରୀ ସର୍ବନାଶ କରାଇଦିଏ ।

ଓନିଦୋଷ ଫଳମାହ ।

ଓନିଦୋଷୋ ଭବେତ୍ ଯସ୍ୟ ଭାର୍ଯ୍ୟାପୁତ୍ର ବିନାଶକ ।
ଧନକ୍ଷୟୋ ମାନହାନି ସ୍ଥାନ ଭ୍ରଷ୍ଟୋପି ଜାୟତେ ।
ଯାହାର ଗୃହରେ ଓନିଦୋଷମୁକ୍ତ ଅଶ୍ଵଥାଏ ତାହାର ଜାୟାପୁତ୍ର ଧନକ୍ଷୟ
ମାନ ହାନି ପଦେପଦେ ଭୋଗହୁଏ ।

ମୂଷଳି ହଳି ଫଳମାହ ।

ଦେହ କ୍ଳେଶୋ ଭ୍ରାତୃନାଶୋ କଦାଚିତ୍ ଭ୍ରାତୃ ବାତୁଳଃ ।
ମନସ୍ତାପାର୍ଥ ନାଶଃ କୂର୍ତ୍ତି ମୂଷଳି ହଳି ।
ମୂଷଳି ହଳି ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଅଶ୍ୱ ଯାହାରଥାଏ ତାହାର ଦେହପାତା
ଭ୍ରାତୃନାଶ ବା କଦାଚିତ୍ ଭ୍ରାତୃ ବାତୁଳ ହୋଇଯାଏ ଓ ମନସ୍ତାପଅର୍ଥନାଶ
ପଦେପଦେ ହେଉଥାଏ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଦୋଷନାଶ ଅଶ୍ୱ ଲକ୍ଷଣମାହ

ପାଦାତ୍ ଦ୍ୱିଗୁଣ ଶ୍ରେବ ଲଲାଟେ ଶ୍ୱେତ ଦୃଶ୍ୟତେ
ସମସ୍ତ ଦୋଷ ହନ୍ୟନ୍ତି ବଦନ୍ତି କୁଶଳାଙ୍ଗନାଃ ।
ପାଦଠାରୁ ବଳିକରିଶୁକୁ ଯେଉଁ ଅଶ୍ୱର ଲଲାଟରେ ଦେଖାଯାଏ ,
ସେହି ଅଶ୍ୱ ସମସ୍ତ ଦୋଷ ବିନାଶକ ହୁଏ ।

ନାଗିନୀ ଫଳମାହ ।

ଶରୀରେ ଶୂଳ ରୋଗଞ୍ଚ ବ୍ରଣ ରୋଗ ମନୋବ୍ୟଥା ।
ବସ୍ତ୍ରହୀନ ମୁଖ ପାତା କୂର୍ତ୍ତି ନାଗିନୀ ଫଳ ।
ନାଗିନୀ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଅଶ୍ୱ ଯାହାର ଗୁହରେ ଥାଏ ତାହାର
ଶରୀରରେ ଶୂଳରୋଗ, ବ୍ରଣରୋଗ, ଏବଂ ମୁଖପାତା
ମନୋବ୍ୟଥା ବସ୍ତ୍ରହୀନ ଦୃଶ୍ୟରେ ଭାରିହୁଏ, ଏପରି
ପଣ୍ଡିତ ଗଣକର ଉକ୍ତି ଅଛି ।

ବାତ ଉଷ ଫଳମାହ ।

ଅଗ୍ନିଚୌର ମହତ୍ ପାତା କାର୍ଯ୍ୟ ନାଶ ବିଶେଷତଃ ।
ଶତ୍ରୁବୃଦ୍ଧି କୁଳ ହନ୍ତି ବାତଭୟଞ୍ଚ ଦୃଶ୍ୟତେ ।
ବାତ ଉଷଦୋଷଯୁକ୍ତ ଅଶ୍ୱ ଯାହାର ଗୁହରେ ଥାଏ, ତାହାର ଶରୀରରେ
ମହତ୍ ପାତା ଇତିଭୟ କାର୍ଯ୍ୟନାଶ ଶତ୍ରୁବୃଦ୍ଧି
ତାହାର ଶରୀର ପାତା ଏବଂ କୁଳ ବିନାଶକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ।

ସୁନ୍ଦରୀ ପଦମାହ ।

ସଂଗ୍ରାମେ ଶତ୍ରୁ ସଂଘାତ ହସ୍ତରୋଗ ବ୍ରଣ ବ୍ୟଥା
 ଗ୍ରହଣି ରୋଗ ମୁପ୍ତୁ ସୁନ୍ଦରୀ ପଳ ଭବେତ୍ ।
 ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ସୁନ୍ଦରେ ଆବର୍ତ୍ତ ଥାଏ ତାହାର ସ୍ବାମୀ ସଂଗ୍ରାମରେ
 ହାର ମାନେ ଏବଂ ହସ୍ତ ରୋଗ, ବ୍ରଣରୋଗ,
 ସଂକ୍ରାମକ ଗ୍ରହଣୀ ରୋଗରେ ପୀଡ଼ିତ ହୁଏ ।

ତ୍ରିକର୍ଣ୍ଣ ଘୋଟକ ପଦମାହ ।

ନିହାୟକ୍ତ ଚରିତ୍ରଞ୍ଚ ନୀଚସଙ୍ଗ ମତିଭ୍ରମଃ ।
 ଦେହପୀଡ଼ା ପ୍ରାଣ ନାଶ ଓ କର୍ଣ୍ଣ ଘୋଟକେ ପଳ ।
 ଯାହାର ତ୍ରିକର୍ଣ୍ଣ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଅଶ୍ବ ଥାଏ, ସେହିବ୍ୟକ୍ତି ସର୍ବଦା ନିହାୟକ୍ତ
 ଚରିତ୍ର ନିଚସଙ୍ଗ ମତିଭ୍ରମ ଦେହପୀଡ଼ାରେ ପ୍ରାଣ ନାଶଦ୍ବକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ।

ଦ୍ବିଖୁର ପଦମାହ ।

ଜାୟାଧନ ହର ତସ୍ମାତ୍ ସ୍ବାମିନୋ ସର୍ବ ଦୁଃଖଦଃ ।
 ଦ୍ବିଖୁର ପଳ ସଂପ୍ରାପ୍ତି ମୁନି ଗାର୍ଗେଶ ଭାଷିତଂ ।
 ଯାହାର ଗୁହରେ ଦ୍ବିଖୁର ଯୁକ୍ତ ଅଶ୍ବ ଥାଏ, ତାହାର ଜାୟାଧନ ଏବଂ
 ସର୍ବଦୁଃଖରେ କାଳାତୀତ ହୁଏ । ଏପରି ଗାର୍ଗମୁନିଙ୍କ ଉକ୍ତି ।

ସର୍ପଜିହ୍ଵା ପଦମାହ ।

କୁଳକ୍ଷୟ ଧନନାଶ ସ୍ବାମିନୋ ମୃତ୍ୟୁରେ ବଚ
 ଜାୟା ନାଶ ସର୍ପଘାତ ସର୍ପଜିହ୍ଵା ଗୃହେ ସ୍ଥିତେ ।
 ସର୍ପଜିହ୍ଵା ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଅଶ୍ବ ଯାହାର ଗୁହରେ ଥାଏ ତାହାର କୁଳକ୍ଷୟ ଅର୍ଥନାଶ
 ଜାୟାନାଶ, ସର୍ପଘାତ ଏବଂ ନିଜେ ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ ପଡ଼ିତ ହୁଏ ।

ଏକକୋଷ ପଦମାହ ।

ରାଜପୀଡ଼ା ଅର୍ଥ ନାଶଞ୍ଚ ଜାୟା ପୁତ୍ର ତଥୈ ବଚ ।
 ମହତ୍ ବ୍ୟାଧି ମନସ୍ତାପ ମେକ କୋଷସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ।
 ଏକ କୋଷ ଦୋଷ ଯୁକ୍ତ ଅଶ୍ବ ଯାହାର ଗୁହରେ ବିଦ୍ୟମାନ ତାହାର ଅର୍ଥନାଶ
 ରାଜପୀଡ଼ା ଜାୟାନାଶ ପୁତ୍ରନାଶ, ମନସ୍ତାପରେ କାଳାତୀତ ହୁଏ ।

ଶୁକ୍ରଦୋଷ ଫଳ ମାହ ।

ମହତ୍ ପୀଡ଼ା ମନସ୍ତାପ ଃକଦାଚିତ୍ ମୃତ୍ୟୁରେ ବଚ ।

ଶତ୍ରୁ ବୃଦ୍ଧି କରୋ ଶୁକ୍ର ମାନହୀନି ଧନକ୍ଷୟ ।

ଶୁକ୍ର ଦୋଷ ମୁକ୍ତ ଅଶ୍ବ ଯାହାର ଗୃହରେ ବିଦ୍ୟମାନ, ତାହାର ଶରୀରରେ
ମହତ୍ ପୀଡ଼ା, ମନସ୍ତାପ, ଅକସ୍ମାତ୍ ମୃତ୍ୟୁ ଶତ୍ରୁ ବୃଦ୍ଧି ଓ ଧନକ୍ଷୟ ନିଶ୍ଚିତ ହୁଏ ।

କୁକ୍ଷିଭ୍ରମ ଫଳମାହ ।

ପୁତ୍ରହୀନି ମହତ୍ ପୀଡ଼ା ନାନା ବ୍ୟାଧି ବିଶେଷତଃ ।

ସ୍ଥାନ ଭ୍ରଷ୍ଟ ପ୍ରାଣନାଶ କୁକ୍ଷିଭ୍ରମଃ ଦୃଶ୍ୟତେ ।

କୁକ୍ଷି ଭ୍ରମ ଦୋଷମୁକ୍ତ ଅଶ୍ବରେ ପୁତ୍ରହୀନି ମହତ୍ ପୀଡ଼ା ନାନାବ୍ୟାଧି ସ୍ଥାନ ଭ୍ରଷ୍ଟ ଏବଂ
ପ୍ରାଣ ନାଶ ହାଏ ।

ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବବୃଷ୍ଟ ଫଳମାହ ।

ଶରୀରେ କୁଷ୍ଠ ରୋଗଞ୍ଚ ନାନା ବ୍ୟାଧି ବିଶେଷତଃ ।

ଚିରସ୍ଥାନ ନକୁର୍ବନ୍ତି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ ବୃଷ୍ଟସ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟତେ ।

ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ ବୃଷ୍ଟଦୋଷମୁକ୍ତ ଅଶ୍ବଦ୍ୱାରା ଶରୀରରେ କୁଷ୍ଠରୋଗ ନାନାବ୍ୟାଧି ଏବଂ
କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ହେଲେ ସ୍ଥାନିର କାଳ ନିର୍ବାହ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ହୀନ ମସ୍ତକ ଫଳମାହ ।

ସ୍ଥାନ ଭ୍ରଷ୍ଟାସ୍ତ୍ୱି ପୀଡ଼ାତୁ ପୁତ୍ରହୀନ ଧନକ୍ଷୟ ।

ମହତ୍ ବ୍ୟାଧି ପ୍ରାଣପୀଡ଼ା କୁର୍ବନ୍ତି ହୀନ ମସ୍ତକଃ ।

ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ହୀନ ମସ୍ତକ ଦୋଷଥାଏ, ତାହାର ସ୍ଥାନିକି ସ୍ଥାନ ଭ୍ରଷ୍ଟ
ଅସ୍ଥିପୀଡ଼ା ପୁତ୍ରହୀନ ଧନକ୍ଷୟ ମହତ୍ ବ୍ୟାଧି ପ୍ରାଣପୀଡ଼ା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ।

ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟକ୍ରା ଫଳମାହ ।

ଭାର୍ଯ୍ୟା ବିଯୋଗ ଦୁଃଖଞ୍ଚ ଦେହପୀଡ଼ା ତଥୈବଚ ।

ଭ୍ରାତୃହୀନୀ ମହତ୍ ପୀଡ଼ା ଚକ୍ଷୁ ଶ୍ଳକ୍ଷ୍ମା ଗୃହେ ସ୍ଥିତେ ।

ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟକ୍ର ଦୋଷର ଅଶ୍ବ ଯାହାର ଥାଏ, ତାହାର ଜାୟା ବିଯୋଗ ଦୁଃଖ
ଦେହପୀଡ଼ା ଭ୍ରାତୃହୀନୀ ମହତ୍ ପୀଡ଼ାରେ କାଳଯାଏ ।

ସର୍ବା ଶୁଭାଶୁ ଲକ୍ଷଣ ମାହ ।

ତହୁଁ ଗଣ୍ଡ ହୃଦ୍ୟତ ପ୍ରୋଥ ଶଙ୍ଖ କଟିବନ୍ଧି ଜାନୁଷୁ ।

ଆତ୍ମ କକୁଦେଥ ତାଲୁକେ ସବ୍ୟ କୁକ୍ଷିଚରଣେ ନ ବର୍ତ୍ତେଷୁ
ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ଅଶ୍ବପାତ ହେଉଥୁବ, ହନୁ, ଗଣ୍ଡ, ହୃଦୟ, ଗଳପ୍ରୋଥ, ଶଙ୍ଖ, କଟି
ବନ୍ଧି ଜାନୁରେ ଆବର୍ତ୍ତଥାଏ ସେପରି ଅଶ୍ବ ସର୍ବତ୍ର ଅଶ୍ବଭଦାୟକ ।

ଅଶ୍ବପାତ ଫଳମାହ ।

ଆତ୍ମ ପୁତ୍ର ବିନାଶାୟ ସର୍ବଦା ଶୋକ ଦାୟକଃ ।

ସ୍ବାମିନୌ ବାତ ରୋଗଞ୍ଚ, ଅଶ୍ବପାତଞ୍ଚ ଦୃଶ୍ୟତେ ।

ଅଶ୍ବପାତ ଅଶ୍ବ ଯାହାର ଥାଏ ତାହାର ଆତ୍ମ ପୁତ୍ର-ବିନାଶ, ସର୍ବଦାଶୋକ
ଦାୟକ ଓ ବାତରୋଗରେ କାଳାତୀତ ହୁଏ ।

ହୃଦାବର୍ତ୍ତ ଫଳମାହ ।

ପୁତ୍ରଂ ହନ୍ତି ଧନଂ ହନ୍ତି ହୃଦି ସ୍ଥିର କଦାଚନ ।

ନାନାପୀତା ପ୍ରପୀତନ୍ତି ହୃଦାବର୍ତ୍ତ ଗୁହେ ସ୍ଥିତେ ।

ହୃଦାବର୍ତ୍ତ ଅଶ୍ବ ଯାହାର ଥାଏ, ତାହାର ପୁତ୍ରଧନ ନାଶ ହୁଅନ୍ତି, ମତିସ୍ଥିର
ରହେ ନାହିଁ ଓ ନାନାପୀତାରେ କାଳାତୀତ ହୁଏ ।

ପୁଷ୍ପଯୁକ୍ତ ହୟ ଲକ୍ଷଣ ।

ପୁଷ୍ପ ଯୁକ୍ତେ ହୟୋଯସ୍ୟ ସ୍ବାମିନୌ ମୃତ୍ୟୁରେବତ

ଧନନାଶଂ ପୁତ୍ର ନାଶଂ ଭାତୁ ବର୍ଗ ବିନାଶୟେତ୍ ।

ପୁଷ୍ପ ଯୁକ୍ତ ହୟ ଯାହାର ଥାଏ ତାହାର ସ୍ବାମୀ ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ ପଡିତ ହୁଏ
ଓ ଧନପୁତ୍ର ଭାତୁ ବ୍ୟଧୁ ବର୍ଗ ବିନାଶକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ।

ଅଶ୍ବମେଧ ଯୋଗ୍ୟାଶୁ ଲକ୍ଷଣ ମାହ ।

ଶ୍ବେତପୀତୋ ଥବା କୃଷ୍ଣ ଶୋଣୋ ବା ପୁଷ୍ପ ଦୃଶ୍ୟତେ

ସବାଜି ବାଜି ମେଧାର୍ହ ସର୍ବ ଦୋଷେଷୁ କାର୍ତ୍ତିତଃ

ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ଦେହରେ ଶ୍ବେତ ପୀତ ହରିତ କୃଷ୍ଣ ବା ରକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣର
ପୁଷ୍ପଦେଖାଯାଏ ସେପରି ଅଶ୍ବ ବାଜି ମେଧର ଯୋଗ୍ୟ ।

ଅଳ୍ପଗୁଣ ଏବଂ ବିଶେଷ ଦୋଷ ଯୁକ୍ତାଶ୍ଚ ଫଳମାହ ।

ଦେଶେଷୁ ବର୍ତ୍ତମାନେଷୁ ଗୁଣ କିଞ୍ଚିତ୍ ବିନଷ୍ୟତି
ଯଥା କ୍ଷାରତ୍ୱ ମାୟୋତି ଗଜାୟୁ ସିନ୍ଧୁ ସଜମେ
ଯେଉଁ ଅଶ୍ୱର ବିଶେଷ ଦୋଷ ଏବଂ ଅଳ୍ପଗୁଣ ଥାଏ, ସେହି ଅଳ୍ପଗୁଣକୁ
ଦୋଷସମୂହ ବିନଷ୍ଟ କରିଦିଅନ୍ତି । ଯଥା ଗଜାୟୁ ସମୁଦ୍ର ସଂଯୋଗରେ
କ୍ଷାରତ୍ୱକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ବିଶେଷଗୁଣ ଏବଂ ଅଳ୍ପ ଦୋଷଯୁକ୍ତା ଶ୍ୱଫଳ ମାହ ।

ଗୁଣେଷୁ ବିଦ୍ୟମାନେଷୁ ହ୍ରାସସ୍ୟାମଳ ଲକ୍ଷଣ ।
ନ କିଞ୍ଚିତ୍ ତୃର୍ଯ୍ୟ ଶକ୍ନୋତି ଜଳତାଗ୍ନୌ ସମିତ୍ ଯଥା ।
ଯେଉଁ ଅଶ୍ୱରେ ବିଶେଷଗୁଣ ଏବଂ ଅଳ୍ପଦୋଷଥାଏ, ତାହାହେଲେ ସେହି
ଦୋଷମାନେ ବାଧାଦେଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଯଥା ଜଳତା ବହିରେ ଆତ୍ମ ସମିଧ ।

ଅଜ୍ଞାୟୁ ଲକ୍ଷଣମାହ ।

ଲୋମେଷୁ ସର୍ବ ଚର୍ମେଷୁ ଚକ୍ଷୁଷ୍ଟ ବିରୂପ ଉବେତ୍ ।
ସର୍ବ ଦୋଷେ ସମାଖ୍ୟାତା ସ୍ୱଜ୍ଞାୟୁ ପାପଲକ୍ଷଣ ।
ଲୋମରେ ଚର୍ମରେ ଏବଂ ଚକ୍ଷୁରେ ଯେଉଁ ଅଶ୍ୱ ବିରୂପ ଥାଏ ସେହି ଅଶ୍ୱ
ସର୍ବଦୋଷଯୁକ୍ତ ଏବଂ ଅଜ୍ଞାୟୁ ।

ସର୍ବଦୋଷାଶ୍ଚ ଲକ୍ଷଣ ମାହ ।

ଅଭାବା ବାହନଂ ଚୈବ । ହତୋ ଦନ୍ତଶ୍ଚ ଯୋ ଉବେତ୍ ।
ନିର୍ଦ୍ଦୋଷଃ ସକଥଂ ଯାନ୍ତି ଶ୍ଯାଞ୍ଜାଳଃ କିଂ ଦ୍ୱିଜୋ ଉବେତ୍ ।
ଚଢ଼ିବା ସମୟରେ ଅତିବ ଏବଂ କଳିଆରକୁ ଦନ୍ତରେ ଛିଣ୍ଡାଇ ପକାଇବ ଏବଂ
କ୍ରୋଧରେ ଦନ୍ତ ରଗଦୁଥିବ, ଏପରି ଅଶ୍ୱ ବର୍ଜନୀୟ ଯେତେ ବଳିଷ୍ଠ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ
ଯଥା ଚଣ୍ଡାଳ ବ୍ରହ୍ମତ୍ୱକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ ।

ଅଥ ଶୁଭ ଲକ୍ଷଣ ମାହ ।

ଦୀର୍ଘ ଗ୍ରୀବାକ୍ଷି କୂଟ ଓକନ୍ତଦ ପୃଥୁଳ ଶ୍ରୀୟତା କୋଶଜିହ୍ୱା
ପୁଷ୍ପାବକ୍ତୋଶ ବାଳ ଶୁଣପଂ ଋତି ପୁଷ୍କୋହସ କର୍ଣ୍ଣୋ ଷ୍ଟପୁଚ୍ଛ ।

ଜଘାଜାଦୁରୁ ବୁର୍ଜି ସମଦକ୍ଷିଣ କରଣାରୁ ସଂସ୍ଥାନରୂପେ ।
 ବାଜା ସର୍ବାଙ୍ଗ ଶୁଦ୍ଧେ ଭବତି ନରପତେଃ ଶତ୍ରୁନାଶାୟ ନିତ୍ୟ
 ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ପ୍ରୀବାନେନ୍ଦ୍ର ତ୍ରିକୂଟ ହୃଦୟ ପୃଥୁଳ ଏବଂ ତାପ୍ରବର୍ଷ ହୋଇଥିବ
 ଓଷ୍ଠ ପୁଚ୍ଛ, ଜଘ, ଜାନୁ ବସ୍ତ୍ର ବର୍ତ୍ତୁଳ, ଜିହ୍ଵାସ୍ଥୁତ ଓ ଶରୀରରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ
 ରୋମଥିବ, ପୁଷ୍ପପ୍ରଦଗମନ, କର୍ଣ୍ଣ, ଓଷ୍ଠ, ପୁଚ୍ଛ ସାନଥିବ ଦତ୍ତମାନେ
 ସମାନ ଭାବରେ ଥିବେ, ଏମତ ଅଶ୍ବ ରାଜା ମାନଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ନାଶକର ।

ରାଷ୍ଟ୍ର ବର୍ଦ୍ଧକାଶ୍ଚ ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ପଦମାହ ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟସ୍ୟାନ୍ତୁ ସୁରାବର୍ତ୍ତ ବଳିତ୍ରୟଃ ।
 ନିଶ୍ରେଣିତୁ ସ ଜିଞ୍ଜେୟ ରାଷ୍ଟ୍ରବୃଦ୍ଧି କର୍ମପଟଂ ।
 ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ପିଠିରେ ଦୁଇ ଗୋଟି ଭଉରି ଏବଂ ତ୍ରିବଳିରେ ମଧ୍ୟ ଥିବ ତାହାକୁ
 ନିଶ୍ରେଣି କହି । ଏପରି ଅଶ୍ବରେ ରାଜ୍ୟର ମଙ୍ଗଳ ।
 କପୋଳେ ଦୁଇ ଆବର୍ତ୍ତୋ ବିଦ୍ୟତେ ବାଜିନୋ ଯଦି ।
 ତାବଦ୍ଵିନା ବିତି ପ୍ରୋକ୍ତୋ ଯୁଦ୍ଧକାଳେ ଜୟ ପ୍ରଦଃ ।
 ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର କପୋଳରେ ଦୁଇଗୋଟି ଆବର୍ତ୍ତଥାଏ, ସେହି ଅଶ୍ବ
 ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟ ପ୍ରଦ ହୁଏ ।
 କର୍ଣ୍ଣମୂଳେ ଯଦାବର୍ତ୍ତ ତଦୁପ୍ୟେତ ତଥାପରଃ ।
 ଭୂ ଭୌତୁ ବିଜୟ ଶ୍ରେୟୋ ଯୁଦ୍ଧକାଳେ ଜୟ ପ୍ରଦୌ ।
 ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ଦୁଇ କର୍ଣ୍ଣ ମୂଳରେ ଅବା ମଧ୍ୟରେ ନଚେତ ଉପରେଆବର୍ତ୍ତଥାଏ,
 ତାହାର ବିଜୟା ସଞ୍ଜା । ଏପରି ଅଶ୍ବ ଯୁଦ୍ଧ କାଳରେ ଜୟ ପ୍ରଦ ।

ଯୁଦ୍ଧ ଯୋଗ୍ୟାଶ୍ଚ ଲକ୍ଷଣମାହ ।

ଯଯ୍ୟା ବର୍ତ୍ତୋ ଭବେତ୍ ବଳେ କକ୍ଷାତେ ବାଜିନୋ ଶୁଭଃ ।
 ସରଣେ ମୃତ୍ୟୁ ମାପ୍ନୋତି ତ୍ରୟୋ ଦ୍ଵୌ ସ୍ଵାମୀ ନାଶକୌ ।
 ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ବକ୍ତ୍ରରେ ଅଥବା କୁକ୍ଷିରେ ଏକ ବା ଦୁଇ ବା ତିନି ଆବର୍ତ୍ତଥାଏ,
 ତାହାର ସ୍ଵାମୀ ରଣାଙ୍ଗନେ, ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ ପତିତ ହୁଏ ।

ଶୁଭ ଲକ୍ଷଣ ମାହ ।

ଉତ୍ତମାଶୁ

ନାଶିକାଗ୍ରେ ଲଲାଟାଗ୍ରେ ଶଙ୍ଖେ, କଣ୍ଠେ ଚ ମସ୍ତକେ ।
ଆବର୍ତ୍ତେ ଜାୟତେ ଯେଷାଂ ତେ ତଥା ଦୂରଗୋଚରଃ ।
ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ନାସାରେ ଲଲାଟରେ ଶଙ୍ଖଦେଶରେ ଅର୍ଥାତ୍ କର୍ଣ୍ଣ ମୂଳରେ,
ମସ୍ତକରେ ଆବର୍ତ୍ତଥାଏ, ସେହି ଉତ୍ତମ ଜାତିର ଅଶ୍ବ ।

ମଧ୍ୟମାଶୁ ଲକ୍ଷଣ ।

ହୃଦ ଷ୍ଟନ୍ନ ଗଳେଚୈବ କଟି ଦେଶେ ତଥୈବଚ ।
ନାଭୌ କୁଣ୍ଠୋ ଚ ପାର୍ଶ୍ଵେ ମଧ୍ୟମାଶୁଃ ପ୍ରକାର୍ତ୍ତତଃ ।
ହୃଦୟରେ ଷ୍ଟନ୍ନରେ, ଗଳାରେ, କଟିରେ, ନାଭିରେ, କୁଣ୍ଠିରେ ଏବଂ ପାର୍ଶ୍ଵରେ
ଆବର୍ତ୍ତଥିଲେ ମଧ୍ୟମ ଜାତିର ଅଶ୍ବ ଜାଣିବ ।

ଅଧମାଶୁ ଲକ୍ଷଣ ।

ଜଘାୟାଂ ଜାନୁନେତ୍ରେ ଚ ତ୍ରିବଳୌ ପୁଚ୍ଛ ସନ୍ନିଧୌ ।
ପୁଚ୍ଛେ ଗୁହ୍ୟେତ କକ୍ଷେତ ଅଷ୍ଟାବର୍ତ୍ତ ଧମୋହୟେ ।
ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ଜଘାରେ, ଜାନୁରେ, ନେତ୍ରରେ, ତ୍ରିବଳିରେ ପୁଚ୍ଛରେ ବା ପୁଚ୍ଛନିକଟରେ,
ଗୁହ୍ୟରେ, କକ୍ଷରେ ଏବଂ ଅଷ୍ଟ ଆବର୍ତ୍ତଥାଏ ତାହାକୁ ଅଧମାଶୁ କହି ।

ଶୁଭ ଫଳମାହ ଉତ୍ତମାଦି ଅଶ୍ଵସ୍ୟ ।

ତ୍ରୟୋଦଶ ଲଲାଟାସ୍ଥି ସ୍ରୀଶ୍ଵା ବର୍ତ୍ତର ଧୋରରା ।
ତ୍ରିକୁଟ ସ୍ୟୋ ପରି ଯେଷାଂ ବାଜିବୃଦ୍ଧି କରଂ ପରଃ ।
ଲଲାଟରେ ୧୩ଗୋଟି ଅସ୍ଥିଥାଏ, ସେହି ନିକଟରେ ତଳ ଉପର ହୋଇ ଆବର୍ତ୍ତଥିବ
ଏବଂ ତ୍ରିକୁଟରେ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ ଅଶ୍ବରଥାଏ, ସେହି ଅଶ୍ଵସ୍ଥାମୀର ଆୟୁଷ ବୃଦ୍ଧି କରାଏ ।
ଏବ ମେବ ପ୍ରକାରେଣ, ତ୍ରୟୋଗ୍ରୀବା ସମାଶ୍ରିତଃ ।
ଯସ୍ୟାବର୍ତ୍ତସ ବାଜିତ ସର୍ବଦା ଶୁଭ ଦାୟକଃ ।
ଏହିପରି ଗ୍ରୀ ବାକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ତିନି ଆବର୍ତ୍ତ ଯେଉଁ ଅଶ୍ଵ ଥାଏ
ସେ ସର୍ବଦା ଶୁଭଦାୟକ ।

ଗଳାବରୋ ଭବେତ୍ ପସ୍ୟ ବାଜିନୋ ଦକ୍ଷିଣା ଶ୍ରୁୟଃ ।
 ସ କରୋତି ମହା ସୌଖ୍ୟ ସ୍ବାମିନେ ଶିବ ସଞ୍ଜକଃ ।
 ଗଳାରେ ଦକ୍ଷିଣା ଶ୍ରୁୟ ହୋଇ ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ଆବର୍ତ୍ତଥାଏ, ତାହାକୁ ଶିବ
 ସଞ୍ଜକ କହି । ଏପରି ଅଶ୍ବ ସ୍ବାମୀର ମହା ସୌଖ୍ୟ ପ୍ରଦ ହୁଏ ।

କଟକାୟକାଶୁ ଇଷଣମାହ ।

ଜାନୁୟେରେ ଯଦାବର୍ତ୍ତୀ ବାଜିନୋ ଯଦି ଦୃଶ୍ୟତେ ।
ପ୍ରବାସ ସତତ ଦୃତେ ସ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ କ୍ଳେଶଂସତମ୍ ।
ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ଜାନୁ ଦେଶରେ ଆବର୍ତ୍ତଥାଏ, ତାହାର ସ୍ବାମି ସଜ୍ଜତ ପ୍ରବାସୀ
ଏବଂ କ୍ଳେଶରେ ପୀଡ଼ିତ ହୋଇଥାଏ ।

କଟିବିଧାଃ ବର୍ଣ୍ଣା ବାଜିନଃ ଭବତି ।

ସପ୍ତବର୍ଷା ଭବନ୍ତିହ ସର୍ବେଷାଂ ବାଜିନା ଧ୍ରୁବ ।
ଅତୋହ କାର୍ତ୍ତମେ ସ୍ୟାମି ତୈଦୈର୍ଜୀତା ନନେକଧା ।
ସପ୍ତ ବର୍ଷର ଘୋଡ଼ାମାନେ ଥାନ୍ତି ଏହାଧ୍ରୁବ । ତାହାମୁଁ ନିମ୍ନ ରେ ପ୍ରକାଶ କଲି ।

ପୁସ୍ତିକ କ୍ଷଣେ ।

ଶ୍ରେତୋ ରକ୍ତ ତଥା ପୀତ ଶାରଙ୍ଗ ପିଙ୍ଗ ଏବତ
 ନୀଳ କୃଷ୍ଣାଥ ସର୍ବେଷାଂ ଶ୍ରେତ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମଃ ସ୍ମୃତ ।
 ଶ୍ରେତ,ରକ୍ତ,ପୀତ,ଶାରଙ୍ଗ,ପିଙ୍ଗଳ,ନୀଳ ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ଏ ସମସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣରେ
 ଶ୍ରେତ ବର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ପଟାଭିଷେକାଶୁ ଲକ୍ଷଣ ।

ପଢ଼ାରହୋ ଭୂପତେର୍ବ । ସର୍ବଶ୍ୱେତ ପ୍ରଶସ୍ୟତେ
 ଶ୍ରଦ୍ଧାଭାବେ ଯଥା ପ୍ରୋକ୍ତା ଓଥା ଶ୍ରେଷ୍ଠା କ୍ରମେଣତେ ।
 ସର୍ବଶ୍ୱେତ ଅଶ୍ୱ ଏକା ରାଜା ମାନଙ୍କର ପଢ଼ାଭିଷେକର ଯୋଗ୍ୟ ।
 ତାହା ଅଭାବରେ ଅପର ବର୍ଣ୍ଣର ଅଶ୍ୱ ମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହାରରେ ଆଣିବ ।

କାନିରୂପାଣି କାନିବର୍ଣ୍ଣା ଭବତି ।

ଶ୍ୱେତ ଶାଳେୟ ସକା ଶାରତଃ କୁକୁମ ସନ୍ନିଭଃ ।

ପୀତ ହରିତ୍ ସଦୃଶତ୍ ସାରଙ୍ଗସ୍ୟ ଇତି ସ୍ମୃତିଃ ।

ଶ୍ୱେତ ଶାଳି ବୃକ୍ଷବତ୍ ରକ୍ତ କୁକୁମ ବତ୍ ପୀତ ହରିତ୍ରା ଦୃଶ୍ୟ ଏବଂ ଶାରଙ୍ଗ
ଶୁକ୍ଳ ଏବଂ ରକ୍ତ ମିଶ୍ରିତ ରଙ୍ଗ ପରି ।

ପଞ୍ଚସ୍ମର ଲକ୍ଷଣ ଓ ଦୋଷ ପଦ ମାହ ।

ବଳୟଶ୍ଚ ଗଭୀରଶ୍ଚ ଅସ୍ତି ଯସ୍ୟ ଖୁରୋପରି ।

ସୈବ ପଞ୍ଚସ୍ମରୋ ବାଜି ନ ଗ୍ରାହ୍ୟ କୃମିପତ୍ରଥା ।

ଯେଉଁ ଅଶ୍ୱର ଖୁରୋପରି ଖୁର ହୋଇଥିବ ଏବଂ କକଣ ସଦୃଶ
ଚିହ୍ନମାନ ଥିବେ, ତାହାକୁ ପଞ୍ଚସ୍ମରାଶ୍ଚ କହନ୍ତି । ରାଜା ମାନଙ୍କର
ରଖିବାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ବଳବାନ୍ ଓ ରୋଗନାଶନାଶ୍ଚ ଲକ୍ଷଣମାହ ।

ଦନ୍ତ ନାଶା ଖୁରଃ ଗ୍ରୀବା ମଶ୍ୱଣ ବିଦ୍ୟତେ ଯଦି ।

ସ ବାଜି ବଳବାନ୍ ଜ୍ଞେୟା ଭର୍ତ୍ତାରୋଗ ବିନାଶକଃ ।

ଯେଉଁ ଅଶ୍ୱର ଦନ୍ତ ନାଶା ଖୁର ଗ୍ରୀବା ଚିହ୍ନ ହୋଇଥାଏ, ସେ ବଡ଼ ବଳିଷ୍ଠାଶ୍ଚ
ଏବଂ ଭର୍ତ୍ତାର ରୋଗ ବିନାଶ କାରୀ ହୁଏ ।

ଅନିଷ୍ଟାଶ୍ଚ ଅର୍ଥାତ୍ ତ୍ୟାଗାଶ୍ଚଲକ୍ଷଣ ।

ଯସ୍ୟମେତ୍ର ତଳାବର୍ତ୍ତୋ ବାଜିନଃ ସଂପ୍ରଦୃଶ୍ୟତେ ।

ମଧୁକେତୁ ରିତିଖ୍ୟାର୍ତ୍ତା ସତ୍ୟାଜ୍ୟୋ ଦୂରତଃ ନୃପଃ ।

ଯେଉଁ ଅଶ୍ୱର ମେତ୍ରତଳରେ ଆବର୍ତ୍ତଥାଏ, ତାହାକୁ ମଧୁକେତୁ କୁହାଯାଏ ।
ନୃପମାନେ ଏପରି ଅଶ୍ୱକୁ ଦୂରରୁ ତ୍ୟାଗ କରିବେ ।

ଅଥାୟ ଖାନ ଲକ୍ଷଣମାହ ।

ଷଡ଼ଭିର୍ଭବେ ଶିତାଭିର୍ଭବତି ଚ ଶିଶୁଃ ଦୈକଶାୟୀ କ୍ରମେଣ ।

ସନ୍ଧ୍ୟାସୈନ୍ଧ୍ୟା ମଧ୍ୟମାର୍ଗେ ପତିତ ସମୁଦିତେ ସ୍ତବ୍ଧତଃ ପଞ୍ଚବର୍ଷେ ।

ସଦ୍ୟସ୍ତାନୁ କ୍ରମେଣ ତ୍ରିସର ଦୁପଗତଃ କାଳିକା ପୀତ ଶୁକ୍ଳ ।

କାତା ମାଷିକ ଶଙ୍ଖା ଭଦ୍ରଞ୍ଜଳ ଚଳନ୍ ଦତ ପାତ କ୍ରମେଣ ।
 ଯେଉଁ ଅଶ୍ବର ଛଅଗୋଟି ଦତ ଶୁକ୍ଳହୋଇଥିବ,
 ତେବେ ତାହାର ବୟସ ବାଳକବୋଲି ଜାଣିବ ।
 ସେହି ଦତ କଷତାବର୍ଷ ଧରିଥିଲେ ଦୁଇବର୍ଷ ଏବଂ
 ଯଦି ସେହି ଦତମାନଙ୍କରେ ସନ୍ଧିଦେଖାଯାଏ ,
 ତିନିବର୍ଷ । ସେହି ଦତ ମାନେ କିଛି କୃଷ୍ଣବର୍ଷ ଦେଖାଇଲେ ଚାରିବର୍ଷ,
 ସେହିଦତ ଯଦି ପତିତ ହୋଇ ପୁନଶ୍ଚ ଉଠିଥାନ୍ତି
 ତାହାହେଲେ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ, ଏହିରକମ ବତମାନେ
 କ୍ରମରେ କୃଷ୍ଣ, ପୀତ, ଶୁକ୍ଳ, କାତ, ମାଷିକ, ଶଙ୍ଖ, ସଦୃଶବର୍ଷମାନଙ୍କୁ ଧାରଣ
 କରି ପତିତ ହେବେ, ତାହାହେଲେ ତାହାର ବଡ଼ିଶ ବର୍ଷ ବୋଲି ଜାଣିବ ।
 ଅଥବା ଅଶ୍ବର ଦୁଇକାନ ମଧ୍ୟରେ ମାପିବ ପାଞ୍ଚ ଆଙ୍ଗୁଳ ହେଲେ ଚାରିବର୍ଷ ।
 ସାତେ ଚାରି ଆଙ୍ଗୁଳ ହେଲେ ଏକବର୍ଷ ଭିତରେ ବୟସ ନିଶ୍ଚୟ କରିବ ।

-୦- ପୂର୍ବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ -୦-

ଅଶ୍ୱଗାନ୍ଧ

ଉତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧ

ରୋଗ ନିଦାନ ଏବଂ ଚିକିତ୍ସା

ଖୁଦମାଳା ରୋଗ ।

ପେଟରୁ କଣ୍ଠ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘା ମାଳିଗଲେ ଖୁଦମାଳା
 ରୋଗ ହେଲା ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ । ଅଥଲେପ-ସୋରିଷ କାକ ଜଘି
 ମୂଳ, ବଉଦିଆମୂଳ ଏତିନି ପଦାର୍ଥକୁ ଏକତ୍ର ମିଶାଇ ବାଟି ପକାଇବ ଓ କଷା
 ପାଣିରେ ଘାକୁ ଧୋଇ ଏ ଲେପ ଦେବ । ଅଥ ମସଲା
 ଭାଲିଆ, ଚଣ, ଅପାମାର୍ଗ ତେର ଚଣ ଏତ୍ରବ୍ୟମାନ କୁଟିବ,
 ସେ ଯେତେହେବ ତହିଁରୁ ଅଧେ ହଳଦିଗୁଣ୍ଡ କରିବ,
 ପାଣିରେ ଚଟକି ଗୁଳାକରି ପକାଇବ ତହିଁଉତ୍ତରାରୁ ଘୋଡ଼ାକୁ ଖୁଆଇବ । ଲେପମଧ୍ୟ
 ଦେଉଥିବ । ଏପରି ଦଶଦିନ କଲେ ଘା ସୁଖୁବ ।

ପ୍ରାଣଶୂଳ ।

ଘୋଡ଼ା ଦୁଇ କଡରେ ପଡୁଥିବ ଓ ତାହା ଦୁଇ ଆଖି ତରାଟିଲା ପରି ଦିଶୁଥିବ,
 ଏପରି ହେଲେ ପ୍ରାଣଶୂଳ ହେଲା ବୋଲି ଜାଣିବ ।
 ତହିଁକି ଉପାୟ । ମସଲା-ଘୋଡ଼ା ଲବଣ ଚଣ, ଧାତରି ଗଛର ଛାଲିଚଣ,
 ସୋମରାଜ ମଞ୍ଜି ଅର୍ଦ୍ଧଭାଗ ଚାନ୍ଦପୁର ଚଣ, ଅଳହୁ ଚଣ ଏତେକ ପଦାର୍ଥ
 ଏକାଠି ଚିକୁଣ କରି ବାଟି ପକାଇ ଘୋଡ଼ାକୁ ପିଆଇବ,
 ନ ପିଇଲେ ନଳା ଗୋଟିକରେ କୋଣସି ପ୍ରକାରରେ ହେଲେ ପିଆଇବ ।
 ଏ ପରିକଲେ ପ୍ରାଣଶୂଳ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ବାୟସ ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ଉପରେ ଯେଉଁ ପଲାଞ୍ଜିଆ ପଡିଥାଏ ସେ ପଲାଞ୍ଜିଆ ଉତ୍ତରିଲା କ୍ଷଣି
 ଘୋଡ଼ାପେଟ ମାଡି ଶୋଇ ପଡଇ, ବଡ କଲବଲ ହୁଅଇ ଉଠିପାରଇ ନାହିଁ
 ଉଠିଲା ବେଳକୁ ଥର ଥର ହୋଇ ତଳେ ପଡିଯାଏ, ଚିକିଏ ଗଲେ ପୁଣି ଉଠଇ
 ଓ ଘୋଡ଼ା ପେଟ ମାଡି ଶୋଇ ପଡଇ, ବଡ କଲବଲ ହୁଅଇ ଏପରି ହେଲେ

ବାୟବ୍ୟ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ ନିମ୍ନଫଳ ରସ, ସଇନ୍ଧବ,
ଘୋଡ଼ା ଲବଣ, ହଳଦିଗୁଣ୍ଡ, ଏତକ ଦ୍ରବ୍ୟ ପାଣି ପକାଇ ଚକଟି ଗୁଳା କରି
ଖୁଆଇବ, ତହିଁ ଉତ୍ତାରୁ ଲାହାରି ଦାନା ଦେବ । ତହିଁ ପରେ ଘାସଦେବ
ଏପରି ସାତଦିନ କଲେ ବାୟବ୍ୟ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ପଦ୍ମ ଶୂଳ ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ଦାନା ଅଳପଖାଇ ଟାପୁରେ ଭୂଇଁ ଖୋଲୁଥାଇ, ପାଣି ଦୁଷ୍ଟ ନ ବୁଡ଼ାଇ
ପିଅଇ ନାହିଁ, ପାଣି ଚାବୁଟାବୁ କରିଥାଇ ଓ ଚିତ୍ତଧୂର ରହିଥାଇ । ଏପରି ଘୋଡ଼ା
ଯେବେ ହେଉଥିବ ତେବେ ପଦ୍ମଶୂଳ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣି ପାରିବ ।
ତହିଁକି ଉପାୟ - ଗମ୍ଭୀରୀ ଫଳ ୨ଭାଗ, ପାତାଳକେତକୀ ମୂଳ ୨ଭାଗ,
ହଳଦି ୨ଭାଗ, ସବୁ ଗୁଣ୍ଡକରି ପାଣିରେ ଚକଟି ଗୁଳା କରି ଖୁଆଇବ ।
ଏପରି କଲେ ସାତ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୋଇଯିବ ।

କାନ୍ଥ ଶୂଳ ।

ଘୋଡ଼ା କୁହ୍ନାଉଥିବ, ଦୁଇ କଡ଼ରେ ପଡ଼ୁଥାଇ, ଦଣ୍ଡେ ରହି ପୁଣି ପଡ଼ୁଥାଇ
ଓପିଠି ଲୁଆଉଁ ଥାଇ, କେତେ କେତେବେଳେ ମଥାଟେକୁ ଥାଇ ଓ କେତେ
ବେଳେ ପଡ଼ୁଥାଇ ଏପରି ହେଲେ କାନ୍ଥଶୂଳ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ
କୁଆଣି ୨ଭାଗ, ଘୋଡ଼ାଲୁଣ ୧ଭାଗ, ମୁଥା ୧ଭାଗ, ହଳଦି ୨ଭାଗ, ଗୁଗୁଳ ୧ଭାଗ
ସବୁ ଗୁଣ୍ଡ କରି ତତଲା ପାଣିରେ ଚକଟି ଗୁଳାକରି ଘୋଡ଼ାକୁ ଖୁଆଇବ ।
ଏପରି ସାତ ଦିନ କଲେ ଉକ୍ତ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ପାଣି ଶୂଳ ।

ଘୋଡ଼ା ସ୍ତମ୍ଭାଭୂତ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଥିବ ଓ ପଛ ଦୁଇ ଗୋଡ଼ ଟାପୁ
ମାରୁଥିବ, ଦୁଇ କାନରୁ ପାଣି ବହୁଥିବ । ଏପରି ହେଲେ ପାଣି ଶୂଳ ରୋଗ
ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ - କଳାଜିରା ୧ଭାଗ, ସୈନ୍ଧବ ଲବଣ ୧ଭାଗ,
ଶୋରିଷ ୧ଭାଗ, ଗାଈ ବହଣା ମୂଳ ୧ଭାଗ, ହଳଦି ୧ଭାଗ, କରୁକି ୧ଭାଗ
ଗୁଣ୍ଡକରି ଶୋରିଷ ତେଲ ପକାଇ ଚକଟିବ ଓ ଗୁଳା କରି ଖୁଆଇବ ।
ଏପରି କଲେ ସାତ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୋଇଯିବ ।

ବାତଶୂଳ ।

ଘୋଡ଼ା ଭୂମି ଶୁଙ୍ଘଇ, ଟାପୁ ମାରୁଥାଇ, ଦୁଇ ପକ୍ଷାମାରଇ,
ପଦୁଥାଇ ପୁଣି ଉଠି ପକ୍ଷାମାରଇ ଓ କୁଚ୍ଛାଇ କୁଚ୍ଛାଇ ଧକ୍କୁଥାଇ ।
ତାହାହେଲେ ବାତଶୂଳ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତାହାର ଉପାୟ ବରୁଣଅଗ୍ନି,
ଘୋଡ଼ାଲୁଣ, ଅଳସୁ ସବୁ ଗୁଣ୍ଡକରି କଞ୍ଚା ଦୁଧରେ ଗୋଳି ପିଆଇବ ।
ଏପରି ସାତ ଦିନ କଲେ ବାତ ଶୂଳ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ସଜ ଅଙ୍ଗ ବାତ ।

ଘୋଡ଼ାର ଗୋଡ଼ ଉପରେ ଗଣ୍ଡିମାନ ଫୁଲଇ, ପେଟୋରୁ ବୁକୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
ଫୁଲିଯିବ, ତେବେ ସଜଅଙ୍ଗ ବାତ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ
ନିମ୍ନପତ୍ର, ଘୋଡ଼ାଲୁଣ, ଏ ଦୁଇ ପଦାର୍ଥ ପାଣିରେ ଗୁଳା କରି ଖୁଆଇବ ।
ଅଥ ବାହାର ଫୁଲାପାଇଁ ଲେପ-ମୁଆଣି, ହାତସିଙ୍ଘାତା, ଅରଖମୂଳ
ଏ ସବୁ କାଞ୍ଚି ପାଣିରେ ବେଦନା ଉପରେ ବାନ୍ଧିବ ।
ଏପରି କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ସାଜଙ୍ଗା ବାତ ।

ଆଗୁଲି ପଛଟାପୁ ମାରଇ, ବହୁତ ତେଷା ଧରଇ ମନୁଷ୍ୟ କୁ ପାଖକୁ
ଯାଇ ଦିଅଇ ନାହିଁ । ଏପରି ହେଲେ ସାଜଙ୍ଗା ବାତ ବୋଲି ଜାଣିବ ।
ତହିଁକି ଉପାୟ- ରାସ୍ନା, ଚାନ୍ଦସୁର, ଗୁଗୁଳ, ପଟୁଆ ଫଳ, ହଳଦି ଗୁଣ୍ଡ,
ପାଟିଲା ଅର୍କ ପତ୍ର ସବୁ ଗୁଣ୍ଡ କରି ଗୁଳା କରି ଖୁଆଇବ । ଦେବଦାରୁ
ତେଜପତ୍ର କାଫଡ଼ ଏହାକୁ କାଞ୍ଚି ପାଣିରେ ବାଟି ପାଞ୍ଚତା ପାଣିରେ
ଗୋଳି କରି ପିଆଇବ । ଏପରି ସାତ ଦିନ କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୋଇଯିବ ।

ଧଂସୁଆ ବାତ ।

ଘୋଡ଼ା ଦୁଇ ପକ୍ଷା ନ ପଡ଼ଇ, ଶିର ନ ପଡ଼ଇ ଟାଣିହୋଇ ଠିଆହୋଇ
ଥୁବ , ଆଉ ସଜ୍ଜତରେ ଧଂସୁଥୁଇ । ଏପରି ହେଲେ ଧଂସୁଆବାତ ।
ତହିଁକି ଉପାୟ-କାଜ୍ଜିତ ପତ୍ର ଦୁଧରେ ବାଟି ଖଳିବ । ଆଉ ମୁଣ୍ଡରେ ଦେବ
ପେଟକୁ ଉପାୟ- ଘୋଡ଼ାଲୁଣ, ଧାରଞ୍ଜା ଚେର, ବେଗୁନିଆମୂଳ, ସବୁ ଗୁଣ୍ଡ
କରି ପାଣିରେ ଗୁଳା କରି ଖୁଆଇବ ।
ଏହିପରି କଲେ ରୋଗ ସାତ ଦିନରେ ଭଲହେବ ।

ବେତପକ୍ତି ବାତ ।

ଘୋଡ଼ା ବଡ଼ ସାହାସ କରଇ, ତିନିଗୋଡ଼ରେ ଠିଆ ହୁଅଇ, ଘୋଡ଼ାର ଦୁଇ
ଆଖି ଶୁକୁ ଦିଶଇ । ଏପରି ହେଲେ ବେତ ପକ୍ତି ବାତ ବୋଲି ଜାଣିବ ।
ତହିଁ କି ଉପାୟ-ଗଜ ପିପଳି ଅଶ୍ବଗନ୍ଧା, ରସୁଣ ସବୁ ଗୁଣ୍ଡକରି ମହୁରେ ଚକଟି
ବେଲ ପ୍ରମାଣେ ଗୁଳାକରି ଖୁଆଇବ, ଗରମ ପାଣି, ପିଇବାକୁ ଦେଉଥିବ ।
ଏପରି ସାତ ଦିନ କଲେ ଉକ୍ତ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଶିରଶୋ ବାତ ।

ଘୋଡ଼ାଶିର ପୋତଇ ମୁଣ୍ଡଟେକଇ ନାହିଁ । ଆହାର ଛାଡ଼ି ଦିଅଇ, ନେତ୍ର ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ
ଦିଶଇ । ଏତେକ ଲକ୍ଷଣ ଥିଲେ ଶିରଶୋବାତ ବୋଲି ଜାଣିବ ।
ତାହାର ଔଷଧ ପାତାଳ କେତକି, କୁଜଇ, ନାଗବେଳି,
ଗୋଖରା ଏସବୁ ଗରମ ପାଣିରେ ବାଟି ଗୁଳା କରି ଖୁଆଇବ ।
ଏପରି କଲେ ସାତ ଦିନରେ ଘୋଡ଼ା ରୋଗ ରୁ ମୁକ୍ତ ହେବ ।

ଜଳତା ବାତ ।

ଘୋଡ଼ା ଖରାଦ୍ରାସ ନ ସହଇ ଦେହ ତାତି ଥାଇ, ପାଣି ଦେଖିଲେ ପାଣିରେ
ଶୋଇ ପଡ଼ଇ । ଏପରି ହେଲେ ଜଳତା ବାତ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ-
ସହସ୍ରମୂଳି, ସତାବରି ଖଣ୍ଡ, ମରିଚ ବିଳାସ, କଦଳି ତେର ବାଟି ଖୁଆଇବ ।
ସାତ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହେବ ।

ଚକ୍ତି ବାତ ।

ରୋଗ ଆସିଲେ ପଦୁଆଇ ପୁଣି ଉଠୁଆଇ ଓ କୁନ୍ଦାଉଆଇ ଖରନିଶ୍ଵାସ
କରୁଥାଇ । ଏପରି ଅଶ୍ଵ ହେଲେ ଚକ୍ତି ବାତ ବୋଲି ଜାଣିବ ।
ତହିଁ କି ଉପାୟ- ବୋଳ, ପାବାତେକ ବୋଳ, ସୈନ୍ଧବ ଲୁଣ, ଘୋଡ଼ା ଲୁଣ,
ଗୁଗୁଳ ସବୁ ବାଟି ଗୁଳାକରି ଖୁଆଇବ ।
ଏପରି କଲେ ସାତ ଦିନରେ ଭଲ ହୋଇଯିବ ।

ନଖବାତ ।

ଘୋଡ଼ାର ବାଗ ଧରି ଝିଙ୍କିଲେ ସାଳରୁ ବାହାର ନ ହୁଅଇ ଚାରିପାଦ ପଡ଼ଇ ନାହିଁ ।
ଘାସ ପାଣି ଛାଡ଼ି ଦିଅଇ ଏ ପରି ହେଲେ ନଖ ବାତ ବୋଲି ଜାଣିବ ।

ତହିଁକି ଉପାୟ- ଭୂଇଁ ନାଗ ସରଳ କାଠ, ସୈନ୍ଧବ ଲବଣ, ଗୁଗୁଳ ଲହୁଣୀ ସବୁ
ଗୁଣ୍ଡ କରି ସୋରିଷ ତେଲରେ ଗୁଳାକରି ଖୁଆଇବ ।
ଏପରି କଲେ ସାତ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ବାହାର କଣ୍ଠର ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ାର ନାସିକାକୁ ପାଣି ବହୁଥାଏ, ପାଣି ଅଧେ ଧୂର ଛିଙ୍କଇ । ଏପରି ହେଲେ
ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁ କି ଉପାୟ- ଶୁଣ୍ଠି, ପିପଲି,
କଳାଜିରା, ନିମ୍ବପତ୍ର, ଭାଲିଆ ମୁଥ କରି ଖୁଆଇବ ।
ଏପରି କଲେ ସାତ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୋଇବ ।

ପରସ କେନ୍ଦ୍ର ।

ଘୋଡ଼ାର ଚାରି ଟାପୁ ତଳ ମାଉଁସ ଫୁଲଇ, ରସ ଗଲଇ, ଘୋଡ଼ା
ଚାଲି ପାରଇ ନାହିଁ । ଏହିପରି ହେଲେ ପରସ କେନ୍ଦ୍ର ବୋଲି ଜାଣିବ ।
ତାହାର ଉପାୟ- ଘୋଡ଼ାକୁ ବାଲିରେ ନୋହିଲେ ପାଣି ବହୁଥାଏ ନଦୀରେ
ଚଳାଇବ । ଟାପୁତଳେ ଯେଉଁ ମାଉଁସ ଫୁଲିଥିବ ଲୁହା ତତାଇ ତାକୁ ପୋତିବ ।
ଗୋଡ଼ତଳେ କଞ୍ଚା ବାଲି ପକାଇ ବାନ୍ଧିବ ।
ଏପରି କଲେ ପରସ କେନ୍ଦ୍ର ଭଲ ହୁଅଇ ।
ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ପିଆଜ, ଅଙ୍କୁଳ, ଅଷ୍ଟମୂଳ, ମହୁଳ, ବେଗୁନିଆ ପତ୍ର,
ଡକାଟି ଏହା ଛେଟି ବାନ୍ଧିଲେ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ମଥା ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ନାକ ଫୁରୁତାଇ, ଥୋମୁଣି ତଳରେ ଘସଇ,
ଏପରି ହେଲେ ମଥାରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ନିଶ୍ବାସ ନ ଯାଇ ।
ତାହାର ଉପାୟ-ରକ୍ତ ଚନ୍ଦନ, ତେଜପତ୍ର, କୁଆଁରିଆ ପତ୍ର
ବାଟିଦେବ ଏପରି ସାତ ଦିନ କଲେ ଏ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।
ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର - ଲୁଣ, ଅଦା, ଭାଲିଆ ମୁଥାଣି,
ରସୁଣ ଏହି ସମାନ ସୋରିଷ ତେଲ ମିଶାଇ ଖୁଆଇଲେ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ରକ୍ତ ବାତ ।

ଘୋଡ଼ା ଦେହ ଯାକ ପୋଟକା ହୁଅଇ ଦୁଇ ତିନି ଦିନ ଗଲେ ସେ ପୋଟକା
ଯାକ ଘା ହୋଇଯାଏ, ବହୁତ ଦୁର୍ଗନ୍ଧ କରଇ, ନେତ୍ର ରକ୍ତ ପରି ଦିଶୁଥାଇ
ଏପରି ହେଲେ ରକ୍ତବାତ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁ କି ଉପାୟ-ରକ୍ତଚନ୍ଦନ
ତେଜପତ୍ର, କୁଆଁରିଆପତ୍ର ଏ ସମସ୍ତ ବାଟି ବେଳ ପ୍ରମାଣେ ଗୁଳାକରି
ଖାଇବାକୁ ଦେବ, ଆଉ ବାହାର ଘାରେ ରକ୍ତ ଚନ୍ଦନ ଲେପ ଦେବ
ଏପରି କଲେ ସାତ ଦିନରେ ଭଲ ହେବ ।

ଅକ୍ତ ବାତ ।

ଘୋଡ଼ା ମଲାପରି ଆଖି ଲେଉଟାଇ ପଡ଼ିଥାଇ, ଦାନା ପାଣି କିଛି ଛୁଏଁ ନାହିଁ ।
ଖର ନିଶ୍ୱାସ ଛାଡୁଥାଏ । ଏପରି ହେଲେ ଅକ୍ତବାତ ବୋଲି ଜାଣିବ ।
ତହିଁକି ଉପାୟ- ଚିତା ପାରୁମ୍ବଳ, କରଞ୍ଜ ଫଳ ଏବଂ ତେର ଚମ୍ପାକତି
ଏସବୁ ବାଟି ସୋରିଷ ତେଲରେ ମିଶାଇ ସୁଆଣି କୁରୁଆଁତେର,
ଗୁଡ଼ ପିଆଇଲେ ସାତ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଭିତର କଣ୍ଠର ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ଦିନକୁଦିନ ଦୁର୍ବଳ ହୁଅଇ, ନେତ୍ର ମଳିନ ଦିଶଇ, ଖରତର ନିଶ୍ୱାସ
ଛାଡ଼ଇ । ଏପରି ହେଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ ।
ତହିଁର ଉପାୟ- ଗୋଡ଼ରେ ବାଲି ବାନ୍ଧିବ ପହରତିତା ମୂଳ ଭାଲିଆତେର ଶଙ୍ଖବୁନା
ଏ ସବୁ ବାଟି ପାଣିରେ ଗୋଳି ପାଦରେ ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବ ।
ସାତ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହେବ ।

ଖଣ୍ଡି ରୋଗ ।

ଆହାର ନ କରଇ ଦୁର୍ବଳ ହୁଅଇ । ଏପରି ହେଲେ ଖଣ୍ଡି ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ ।
ତହିଁକି ଔଷଧ କଞ୍ଚାଗଞ୍ଜାଇ ପତ୍ର ପୋତି ଘାସ ପୁଡ଼ା ଭିତରେ ପୁରାଇ ଖୁଆଇବ ।
କୁକୁଡ଼ା ତିମ୍ବ ପୋତି ଘିଅ ମଦର ବାସିପାଣି
ସବୁ ବାଟି ବେଳ ପ୍ରମାଣେ ଖୁଆଇବ ।
ଏପରି ପନ୍ଦର ଦିନକଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।
ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର - ଶଙ୍ଖ ଭସ୍ମମାନ ଛେଚି ଖୁଆଇଲେ ଭଲ ହୁଅଇ ।
ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଖଜୁରୀ ମଦ ଖୁଆଇଲେ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ସରପୋଥ ।

ଚକ୍ଷୁରେ ବାଳସ୍ବରୂପ ପୋକ ହୁଅଇ ଘୋଡ଼ା ନ ଚାହିଁ ଘୋଡ଼ାକୁ ବାଟ ନ ଦିଶିଲେ
ସର ପୋଥ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁର ଉପାୟ-ମହୁ, କର୍ପୂର, ବିଜାୟ,
କଦଳୀ ତେର ବାଟିବ ଓ ଲେପ ଦେଉ ଥିବ । ଏପରି କଲେ ଆଖିର ପୋକ
ମରଇ ଓ ନିର୍ମଳ ଆଖି ଦିଶଇ ଓ ରୋଗ ଭଲ ହୋଇଯାଏ ।

ନାକହତା ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ସବୁବେଳେ ଧସୁଥାଇ ମୁହଁ ନେତ୍ର ଫୁଲଇ, ଘୋଡ଼ା ଯେଉଁ ଘାସ ଚରଇ ତାହା
ଭଲ କରି ଖାଇ ପାରଇ ନାହିଁ ଦାନା ନ ଖାଇ,
ଯେତେ ଦାନା ପାଣି ଖାଇଲେ ଦେହରେ ଲାଗଇ ନାହିଁ ।
ନିତାନ୍ତ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଯାଏ, ନାକର ମାଂସ
ଫୁଲିଯାଏ ଏପରି ହେଲେ ନାକହତା ବୋଲି ଜାଣିବ ।
ତହିଁର ଉପାୟ-ନାକ ଉପରେ ଯେଉଁ ହାତଥାଏ
ସେ ହାତକୁ ନାକ ଦୁଇ ପାଖରୁ ଉପର ଚମ ଚିରି ସେ ନାକ ହାତ କାଟିବ ।
ସେ ଘାରେ ନିମ୍ନ ପତ୍ରବାଟି ଲେପଦେବ । ଘୋଡ଼ାକୁ ଗରମ ମସଲା ଖୁଆଇବ ।
ଏପରି କଲେ ସେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ସମ୍ବନ୍ଧ କାରୁ ।

ଘୋଡ଼ାର ଦେହରେ ମୁଗ ବିରି ସୋରିଷ ପରି ବାହାରଇ —
ସାନ କାହୁଳ ପ୍ରାୟ ମଧ୍ୟ ହୁଅଇ । ଏ ରୂପ ହେଲେ
ତହିଁକି ଉପାୟ- ଭୂଇଁ ନିମ୍ବ, ରସୁଣ, ଗନ୍ଧକ, ସାହାଡ଼ାମୂଳ,
ସୋମ ରାଜ ସମଭାଗରେ କୁଟିବ ହଳଦିଂ ଗୁଣ୍ଡ ମିଶାଇ
ବେଲ ପ୍ରମାଣେ ଗୁଳା କରି ଖୁଆଇବ ।
ଏପରି କଲେ ପହର ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ପାପଡ଼ାକାରୁ ।

ଘୋଡ଼ା ଦେହରେ ଚକା ଚକା ହୋଇ କାରୁ ଉକୁଡ଼େ, କଷ୍ଟ କରଇ ।
ଏପରି ହେଲେ ପାପଡ଼ା ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ ବେଲ
ମୂଳ, ଅରଖ ମୂଳ, ସୋମ ରାଜ, ରକ୍ତ ଚନ୍ଦନ, ଘୋଡ଼ା ଲବଣ ସମ ଭାଗରେ
କୁଟି ସୋରିଷ ତେଲରେ ବେଲ ପ୍ରମାଣେ ଗୁଳା କରି ଖୁଆଇବ ।
ଏପରି କଲେ ଦଶ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୋଇଯିବ ।

ମୁଣ୍ଡିକା ରୋଗ ।

ଗୋଡ଼ ଗଣ୍ଡିରେ ମୁଣ୍ଡରେ, ମୁଣ୍ଡ ମୁଣ୍ଡ ପରି ବରକୋଳି ପରି
 ବାହାରଇ, ଆଖୁକି କିଛି ଦିଶଇ ନାହିଁ ଜଳକା ପରି ହୋଇ ଯାଏ ।
 ଏପରି ହେଲେ ମୁଣ୍ଡିକା ବା ଜଳକା ରୋଗ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।
 ତହିଁର ଉପାୟ - ଅଶ୍ବଗନ୍ଧା, ମୟୂର ବୃଳି, ଆମହର, ମରିଚ
 ସୋମରାଜ, ଚିତାପାରୁ ମୂଳ, ଆକ୍ବୁଲ ଚେର, ଏସବୁ ଗୁଣ୍ଡ କରି
 ଖୁଆଇବ । ଲେମ୍ବୁ ପ୍ରମାଣେ ଗୁଳା କରି କେରାଣ୍ଡି ମାଛ ଗୋଟିକର
 ପିତ୍ତ ସିନ୍ଦୂର ଝଟିନା ବେଲ ମଞ୍ଜି ଝଟିନା ଲେମ୍ବୁ ରସରେ କଞ୍ଜଳ
 ପରି ଚିକ୍ବଣ କରି ବାଟିବ ଆଉ ଦୁଇ ଆଖୁରେ ଲେପ ଦେବ ।
 ଏପରି କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଆଖୁଦୁଇ ।

ଆଖୁଦୁଇା କୁ ଉପାୟ- କୋଇଲେଖା ମଞ୍ଜି, ଗାଞ୍ଜଣା ପୋତି କରି ତାହାର
 ଖାର ଗଇସ ଫଳ ରସରେ ଚିକ୍ବଣ କରି ବାଟି ଦୁଇ ଆଖୁ ପତାରେ ଲଗାଇବ ।
 ଏପରି କଲେ ଆଖୁ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ମଳ କଷ୍ଟକ ।

ଘୋଡ଼ା ମଳ ନ କରଇ ଅଥବା କଲେ ବଡ଼ କଷ୍ଟରେ ମଳ ଦ୍ବାରରେ ବଡ଼
 ଖଜୁରୀ ପରି ବାହାରଇ, ମଳକରି ନ ପାରଇ, ଆହାର ନ ଖାଇ ସ୍ତମ୍ଭାତ୍ବୁତ ହୋଇ
 ଠିଆହୋଇ ରହିଥାଏ, ଏପରି ହେଲେ ମଳ କଷ୍ଟକ ବୋଲି ଜାଣିବ ।
 ତହିଁକି ଉପାୟ- ଅଶ୍ବଗନ୍ଧା, ମରିଚ, ଲୁଣ ଏତିନି ପଦାର୍ଥ କୁ କୁଟି କାଞ୍ଜି ପାଣିରେ
 ଚକଟି ଘୋଡ଼ାକୁ ଖୁଆଇବ । ଗୋବର ଗୋଳିବ, ଗୋଟାଏ ବାଉଁଶ ନଳି
 ଗୋଟିକରେ ପୋଷେ ଗୋବର ପାଣି ଦେଇ ମଳଦ୍ବାର ରେ ଉକ୍ତ ନଳିକୁ ପୁରାଇ
 ଦେବ ଯେମତ କି ଗୋବର ପାଣି ମଳଦ୍ବାର ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିପାରେ ।
 ବେଗୁନିଆ ମୂଳ ବାସଙ୍ଗ ମୂଳ, ପୋଟଳ ମୂଳ, ମଧୁ କାକୁଡ଼ି ଗନ୍ଧାରୀ ମୂଳ
 ଏକତ୍ରରେ ବାଟି ପିଆଇ ଦେବ, ଘୋଡ଼ାକୁ ଟଳାଇବ ।
 ଏପରି ୧୦ଦିନ କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ବ୍ୟାଧି ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇ ଆହାର ପାଣି ଛାଡ଼ଇ । ଏପରି ହେଲେ ବ୍ୟାଧି
 ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ-ମଇରି ଗିରିଆକୁ ଜାରଣ
 କରିବ ଓ ଟାଙ୍ଗଣା ମଧ୍ୟ ନିଆଁରେ ଜାରି, ଏଦୁଇ ଥିବୁ ଏକ ଏକ ମସା
 ଚାନ୍ଦପୁର, ଅହିମାଣ, ରସୁଣ ସବୁ କୁଟି ହଳଦି ଗୁଣ୍ଡ ମିଶାଇ ଗୁଳାକରି
 ଖୁଆଇବ । ରସୁଣ ବେଣି କରିଥିବ ।
 ଏପରି ସାତ ଦିନ କଲେ ଉପରୋକ୍ତରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଅଜାଣଶୂଳ ।

ତହିଁକି ଉପାୟ- ମଦୁଷ୍ୟ ପ୍ରସାବରେ ଲବଣ ଯୁଆଣି ବାଟି ଖୁଆଇଲେ
 ଅଜାଣ ଶୂଳ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଶ୍ୱାସ ରୋଗ ।

ତହିଁକି ଉପାୟ-ଖୁଣ୍ଟ ଜିରା ଅଏଁଲା, ନବାତ ବାସି ପାଣିରେ ବାଟି
 ଖୁଆଇଲେ ଶ୍ୱାସ ରୋଗ ଆରୋଗ୍ୟ ହୁଏ ।

ଅତଶୂଳ ।

ଘୋଡ଼ା ଧାଇଁଲେ କିମ୍ବା ଚାଲିଲେ ବଡ଼ ଫୁଟଇ । ଏତେ ଲକ୍ଷଣ ଥିଲେ ଅତଶୂଳ
 ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ- ମହାସିନ୍ଧୁମୂଳ ତିହତି ମୂଳ, ହଳଦି ଏସବୁ କୁଟି
 ବେଲ ପ୍ରମାଣେ ଖୁଆଇଲେ ସାତ ଦିନରେ ରୋଗ ନାଶଯାଏ ।

ଅଜୀର୍ଣ୍ଣ ରୋଗ ।

ଅଜୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ଘୋଡ଼ାର ପେଟ ଫୁଲଇ ।
 ତହିଁ ପ୍ରତି ଉପାୟ - କୁଆଣି, ହଳଦି
 କୁଟିକରି ଖୁଆଇଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ତୀକ୍ଷରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ାର ତାଲୁ ଭିତରେ ଶୋଣ ହେଲେ ତାହାକୁ ତୀକ୍ଷ ରୋଗ ବୋଲାଯାଏ ।
 ତହିଁକି ଉପାୟ-ଘୋଡ଼ାଲୁଣ, ଅଳହୁ, କାଞ୍ଜିପାଣି ଦେଇ ହାତରେ ନେଇ ଶୋଣ
 ହେବାଠାରେ ଘସିଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ତୀକ୍ଷ ଅଜୀର୍ଣ୍ଣ ।

ଘୋଡ଼ାର ନେତ୍ର କଳଙ୍କ ପରି ବର୍ଣ୍ଣ ଦିଶିବ । ତାହାହେଲେ ତୀକ୍ଷ ଅଜୀର୍ଣ୍ଣ
 ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଔଷଧ -ମଧୁ କାକୁତି, ସହସ୍ରମୂଳ, ଖଣ୍ଡମହୁ ମିଶାଇ
 ଖୁଆଇଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ । ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଭୂଇଁ କଖାରୁ ଖଣ୍ଡ
 ଧୂଆମୂଳ, ମରିଚ, ଧନିଆ, ଚାଉଳ ଏହାକୁ ଖୁଆଇଲେ ମଧ୍ୟ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ତୀକ୍ଷଣ ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ାର ଦେହ ତୀକ୍ଷ ଗରମ ହେଲେ ଶୁଖିଯାଇ ଅଜୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଅଇ ।
 ତହିଁକି ଉପାୟ-ପାନଗନ୍ଧାରୀ ମୂଳ ଏବଂ ଫଳ, ଖଣ୍ଡ ମିଶାଇ ଖୁଆଇଲେ
 ଘୋଡ଼ା ଦେହର ତୀକ୍ଷଣ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ମଳକଣ୍ଠକ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ।

ଘୋଡ଼ାର ଗୁହ୍ୟ ଦ୍ଵାର ନଳା ଫୁଲଇ । ତାହା ହେଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ବୋଲି
 ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ- ଫୁଲିଥିବା ଜାଗାକୁ ଖାରିବ, ଲୁଣ ଟିଆ ରସ,

କାଞ୍ଚିପାଣି

ଏ ତିନି ପଦାର୍ଥ କୁ ଖାରିଥିବା ଜାଗାରେ ବାନ୍ଧିବ ।
 ଏ ରୂପକଲେ ଏ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

କଉକାଣ୍ଡ ।

ସୁନାରି ଫଳ ପୋତିକରି ବନ୍ଧର ପୁରୁଣା ପଙ୍କ ମିଶାଇ ଲେପ ଦେବ ।
 ଏ ରୂପ କଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ । ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର -ରାଶି
 ଶ୍ଵେତ ଦୁବ, ନଡିଆ ଗୋଟିଏ ଲଙ୍କା କାଲ ରସରେ ବାଟି ଲେପ ଦେବ ।

ମୋହିରୋଗ ।

ନେତ୍ର ହଳଦିଆ ଦିଶୁଥିବ, ପିସାବ କଲେ ଘନଘନ ଶୁଭୁଥିବ ଏପରି ଦିଶିଲେ
 ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁ କି ଉପାୟ-କଦଳୀ ବୃକ୍ଷର କଅଁଳମୂଳ
 କାଟି ଛେଟି ରସ ବାହାର କରିବ ।
 ପାଣ୍ଡାତ ଖଣ୍ଡ, ମରିଚ ଗୁଣ୍ଡ ମିଶାଇ ବଡ଼ ସକାଳୁ ସେ ପାଣି ପିଆଇବ ।
 ଏପରି କଲେ ସାତ ଦିନରେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ରକ୍ତମୁତ ।

ଘୋଡ଼ା ରକ୍ତ ମୁତିଲେ ତହିଁର ଉପାୟ—ଧୁଆମୁଗ ୨ସେର,
ନବାତ ୧ସେର ବଡ଼ ସକାଳୁ ଦେବ । ଉପର ଓଳି ହଳଦିଗୁଣ୍ଡ ମରିତ ସାତିପାନ
ବାତ ଓ ଗୁଡ଼ ଏକତ୍ରରେ କୁଟି ଗୁଳାକରି ଖୁଆଇବ । କାକର ପାଣି ପିଆଇବ, ମୁଗ
ସିଝାଇ ଚକଟି ଦାନାଦେବ, ଖରାରେ ବାନ୍ଧିବ ନାହିଁ, ଗରମ ମସଲା ଦେବ ନାହିଁ
। ଏପରି ପାଞ୍ଚ ଦିନ କଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ରକ୍ତବାତି ।

ଘୋଡ଼ା କିମ୍ବା ଘୋଡ଼ି ନାଳରକ୍ତ ମିଶା ବାହାରକୁ କରୁଥିଲେ କୁହୁଡ଼ୁଥିବ,
ଲୋଚାହୋଇ ଯାଉଥିବ, ରକ୍ତ ନାଳ ମିଶାଇ ଲିଦ କରୁଥିବ, ଲିଦ କଲାବେଳେ
ବଡ଼ କଲବଲ ହେଉଥିବ । ଏପରି ହେଲେଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ ।
ତହିଁର ଉପାୟ—ସୋମରାଜ ମଞ୍ଜି ୨ଭାଗ, ଚାନ୍ଦସୁର ୧ଭାଗ, ରାସନା ୧ଭାଗ
ଲାଲ ପିଆଜ ୨ଭାଗ, ହଳଦି ୧ଭାଗ ଏସବୁ କୁଟିକରି ପାଣିରେ ଚକଟି ଦୁଇଓଳି
ଖୁଆଇବ । ଏପ୍ରକାର ଚାରି ପାଞ୍ଚ ଦିନ କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

କାମଜ୍ୱର ।

ଘୋଡ଼ା ହେଉ ବା ଘୋଡ଼ି ହେଉ କାମ ଆରତରେ ଜ୍ୱର କଲେ ଦେହ ସତ୍ତତରେ
ନିଆଁ ପରି ଡାଡ଼ିଥାଇ, ଦାନାପାଣି ସବୁ ଛାଡ଼ଇ, ଶ୍ୱସ୍ତୀ ବୃତ୍ତ ହୋଇ ଛିଡ଼ା
ହୋଇଥାଏ । ଏପରି ହେଲେ ବିରହ ବେଦନା ବୋଲି ଜାଣିବା ଅଗୁଲି ପଗୁଲି
ଟାପୁ ମାରଇ, ମୁହଁ ଝାଡ଼ଇ ଉପରକୁ ମୁହଁ କରି ଠକ ଠକ କରୁଥାଇ ।
ତହିଁକି ଉପାୟ—ଘୋଡ଼ା ଆଗରେ ଘୋଡ଼ିଟା ଏବାନ୍ଧିବ, ଘୋଡ଼ି ହୋଇଥିଲେ
ଘୋଡ଼ାଟାଏ ବାନ୍ଧିବ ଦୁଧ ୪ସେର ଖଣ୍ଡ ଅଧସେର ପିଆଇବ ଏପରି ୪/୫ ଦିନ
କଲେ ବିରହ ଶାନ୍ତି ହୁଏ ।

କଟିମା ରୋଗ ।

ପେଟ ଶିଳ ପରି ବଢୁଥିବ ଓ ଟାଣିଥିବ । ଏପରି ହେଲେ କଟିମା ରୋଗ ବୋଲି
ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ - ସଇନ୍ଧବ ଲୁଣ ଚାଉଁ କାଠ ସମାନ କରି
ଗୋରୁ ମୁତରେ ସିଝାଇବ, ସିଝାଇଲେ ଶୀତଳ କରି, ବେଲ ପ୍ରମାଣେ ଖୁଆଇଲେ
ଉକ୍ତ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଚକ୍ର ଚଳିମା ।

ଘୋଡ଼ା ପେଟ ଭିତରେ କଇଁଛ ପରି ଗୁଳା ଗୋଟିଏ ବୁଲୁଥାଏ ।

ପେଟ ଶୂନ୍ୟ ହେଲେ ବହୁତ ବିଷଜ ।

ଏପରି ହେଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ ।

ତହିଁକି ଉପାୟ- ଦେବଦାରୁ, ଗଜପିପ୍ପଳି, ମରିଚ, ଟାଙ୍ଗଣା ଖାର, ଘୋଡ଼ା ଲୁଣ

ଏସବୁ କାଞ୍ଜି ପାଣିରେ ବାଟିବ । ନତିଆ ପ୍ରମାଣେ ଖୁଆଇବ ।

ଏପରି ସାତ ଦିନ କଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

କର୍ଷଣାତି ଶୂଳ ।

ଘୋଡ଼ାର ଦୁଇ କାନ ପାତି କରି ବଡ଼ଦୁର୍ଗନ୍ଧ କରଇ । ଏପରି ହେଲେ ଉପରୋକ୍ତ

ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁପ୍ରତି ଉପାୟ - ଲଙ୍କା ମରିଚ, ସିନ୍ଧୁଅଗି,

ଦୁଳସୀପତ୍ର, ବେଲରସ, ଗନ୍ଧକ, ରସୁଣ, ସୋରିଷ ତେଲରେ ଟିକ୍କଣ କରି ବାଟି

ସୋରିଷ ତେଲରେ ବହଳକରି କାନରେ ପକାଇବ । ଏପରି ଆଠ ଦଶଦିନ କଲେ

କର୍ଷଣାତି ରୋଗ ଭଲହୁଏ । ସୈନ୍ଧବ ଲୁଣ, କୁଡ଼, ବଟ, ମରିଚ, ସିନ୍ଧୁର ଅର୍ଶପତ୍ର

ରସରେ ତେଲ ରାନ୍ଧି ପକାଇବ ।

ଅଙ୍ଗିଷ ରୋଗ ।

ଦନ୍ତ ମୂଳ ଫୁଲଇ ଓ କଳାଶିରା ଦୁଇ ଗୋଟି ହୁଅଇ, ବଡ଼ପ୍ରାସ କରଇ,

ଘାସ ପାଣି ଖାଇ ନ ପାରଇ ଏପରି ହେଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ ।

ତାହାର ଔଷଧ - ପାରିଜାତକ, ଧନିଆ, କଳାଜିରା ଘୋଡ଼ାଲୁଣ ସମାନରେ

ବାଟି ବେଲ ପ୍ରମାଣେ ଖୁଆଇବ । ଏପରି ସାତଦିନ କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ଚମଦଳା ହେଲେ ଘୋଡ଼ାର ଦେହଯାକରେ ଚକତା ଚକତା ହୋଇ ଚମ ଉକୁଟଇ,

ଘା ହୋଇଯାଏ । ଏପରି ହେଲେ ଚମଦଳା ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ ।

ତହିଁର ଉପାୟ - ବଉଳ ଗଛର ଛେଲି ଓ ତାହାର ମଞ୍ଜିର ରସ

କଳାଜିରା ରସୁଣ ସୋରିଷ ତେଲରେ ବାଟି ଗୁଳାକରି ଚମଦଳା ଉପରେ ଲେପ

ଦେବ ନିମ୍ବ ପତ୍ର ଗାଈ ଲହୁଣୀ, ହଳଦି, ରସୁଣ, ଦୁଧ, ଭୂଇଁନିମ୍ବ ବାଟି ବେଲ

ପ୍ରମାଣେ ଗୁଳା କରି ଖୁଆଇବ ।

ଏ ପ୍ରକାର ସାତ ଦିନ କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଜଳପିପି ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ାର ନେତ୍ର କଉଡିପରି ଦିଶଇ, ଚକ୍ଷୁ ପ୍ରକାଶଇ, ଖରତର ହୋଇ ନିଶ୍ବାସ ଛାତଇ ନ ଦିଶଇ, ଲୋହୁଆ ବହଇ, ଲୋତକ ବହଇ । ଥରଥର ହୋଇ ପତିନ ପଡିଲା ପ୍ରାୟ ହେଉଥାଇ । ଏପରି ହେଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ - ଗୁଗୁଳ, ଚନ୍ଦନ, ଦେବଦାରୁ ସମାନରେ ବାଟି ବେଲ ପ୍ରମାଣେ ଗୁଳାକରି ଖୁଆଇବ । ପାଞ୍ଚଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର - ବତ, ବାହାଡ଼ା ମଞ୍ଜି ରସ, ମୁନିଙ୍ଗାମଞ୍ଜି, ହାତିନଖ ଏହାତିକ୍ଷଣ କରି ଲେପ ଦେଲେ ଭଲ ହୁଅଇ । ଅସକଳ ମୂଳ, ଅଶ୍ବଗନ୍ଧା କେରାଣ୍ଡି ମାଛ ଗୋଟିଏ, ସିନ୍ଦୂର, ବେଲମଞ୍ଜି ଏହା ସମାନ ଭାଗରେ ବାଟି ଚକ୍ଷୁରେ ଲେପ ଦେବ ।

ଗଣ୍ଡସିଗୋଲ ।

ନେତ୍ର ହଳଦିବର୍ଣ୍ଣ ଦିଶୁଥିଲେ ଗଣ୍ଡସିଗୋଲ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ- ହିଙ୍ଗୁଳ ୧୨ତୋଳା ସରଳକାଷ୍ଠ, ଗୁଗୁଳ ୨କରିଷ, ନିମ୍ବ ଛେଲି ୨କରିଷ, ଚାନ୍ଦସୁର ୨କରିଷ ଚିକ୍ଷଣ କରି ବାଟିବ, ବେଲ ପ୍ରମାଣେ ଗୁଳା କରି ଖୁଆଇବ ଏପରି କଲେ ସାତ ଦିନରେ ଭଲ ହୁଏ ।

ଜଳ ଉଦରୀ ।

ଘୋଡ଼ାର ଦୁଇ ନେତ୍ର ଶୋଣ ବର୍ଣ୍ଣ ହୁଅଇ ଅଳପ ସାଙ୍କୁତିଲା ପରି ଦିଶୁଥାଇ, ପାଣି ଖାଇଲେ ଅଧେ ପାଣି ଖାଇ ପାରଇ ନାହିଁ । ତାର ଉପରେ ସବାର ହେଲେ ପ୍ରାଣ ଛାଡିଲା ପରି ହୁଅଇ, ଚାଲୁଚାଲୁ ପଡଇ ଉଠଇ । ଏପରି ହେଲେ ଜଳ ଉଦରୀ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ- ଶୁଣ୍ଠି, ପିପିଳି, ସୋମରାଜ ମଞ୍ଜି, ସାଲୁକା ମୁଣ୍ଡା, ଅବାରସ, କେରଣ୍ଡା ପତ୍ର, କେତକି, ସମଭାଗ କରି ମହୁରେ ବାଟିବ, ବେଲ ପ୍ରକାରେ ଖୁଆଇବ । ଏ ପ୍ରକାର ସାତ ଦିନ କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଧାଇବନ୍ଧ ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ଧାଇଲାବେଳେ ଦୁଇ ଗୋଡରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ କୋରଡ଼ା ମାଇଲେ ପାଦେ ଘୁଞ୍ଚାଇ ନାହିଁ ରୋଗ କୁ ନ ଚିହ୍ନି ଘୋଡ଼ାକୁ ଖଣ୍ଡ ବୋଲି ମାଇଲେ ଘୋଡ଼ାର ଦେହ ବଥା କରଇ ଓ ଦେହ ଫୁଲି ପ୍ରାଣନାଶ ଯାଇ । ତାହାର ଉପାୟ - ଗୁଞ୍ଜ ଫଳ ରସ

୧କରିଷ, ଖଣ୍ଡ ୨କରିଷ, ଗନ୍ଧାରୀ ଫଳର ରସ ୧କରିଷ, ମରିଚ ୧କରିଷ,
ସଇନ୍ଧବ ଲୁଣ ୧କରିଷ, ଚିକୂଣକରି ବାଟି ଲେମ୍ବୁ ପ୍ରମାଣେ ଖୁଆଇବ ।
ଏପରି ସାତ ଦିନ କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ହୃଦମାଦୁ ।

ଘୋଡାର ବୁକୁ ଛାତି ଫୁଲଇ ଆହାର ନ ଖାଇ ଦୂର୍ବଳ ହୋଇଯାଏ । ଏପରି ହେଲେ
ହୃଦମାଦୁ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁର ଔଷଧ- ମରିଚ ବେଣମୂଳ,
ମହାକାକମୂଳ, କାକଡ ମୂଳ, ସମଭାଗ କରି ବାଟିବ, ସୋରିଷ ତେଲରେ ଗୋଳି
ପିଆଇବ । ଏପ୍ରକାର ସାତ ଦିନ କଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ବିନାଶ ହୁଏ ।

ପଦ୍ମଶୃଙ୍ଗ ରୋଗ ।

ଘୋଡାର ପେଟ ଭିତରେ ଗୋଟା ଗୋଟା ହୋଇଥାଏ, ରୋଗ ବାହାରକୁ ନ ଦିଶଇ,
ଆହାର ନ ଭୁଟଇ, ବଡ଼ କଲବଳ ହୁଏ । ଏପରି ହେଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ
ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁର ଔଷଧ -କଣ୍ଠି କପାଳି ମୂଳ, ଘୋଡା ଲୁଣ, ଗଜ ପିପ୍ପଳି,
ମହୁ ସମଭାଗରେ ବାଟି ଖୁଆଇବ । ରୋଗ ସାତ ଦିନରେ ଭଲ ହେବ ।

ଗଜବେଳ ରୋଗ ।

ଘୋଡାର ମୁହଁ, ନେତ୍ର ଫୁଲଇ ଇନ୍ଦ୍ରି କୋଷ ଫୁଲଇ । ଏପରି ହେଲେ ଗଜବେଳ
ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁର ଉପାୟ- ଏକୋଇଶ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘୋଡାକୁ
ଗହମ ରୋଟି ଖୁଆଇବ । ଏ ପ୍ରକାର କଲେ ଗଜବେଳରୋଗ ଭଲ ହୁଏ । ଅନ୍ୟ
ପ୍ରକାର ଦାସକେରଣ୍ଡା ପତ୍ର ତକାରି ପତ୍ର ପିତା ଶୁଖୁଆ, ତେଜା ଭେଜି କୁଟି
ଲୁଗାରେ ବାନ୍ଧି ମାଟିରେ ଲେପ ଦେଇଦେବ ।

ଛିଟିକା ରୋଗ ।

ଘୋଡା ଦେହ ଚକାଚକା ହୋଇ ଚୁମ୍ବ ଉପୁଡ଼ଇ ଚାଲି ପାରଇ ନାହିଁ । ଏପରି
ହେଲେ ଛିଟିକା ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଔଷଧ - ସହସ୍ର ମୂଳ, ଗହ
ଦୟଣା, ଅଦା, ଗୁଡ, ଦ୍ରାକ୍ଷା, ହରିଡା ସବୁ ଏକତ୍ରରେ କୁଟି ବେଲ ପ୍ରମାଣେ ଗୁଳା
କରି ଖୁଆଇବ । ଏ ପ୍ରକାର କଲେ ସାତ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ବାର ମାସର ମସଲା ।

ଘୋଡ଼ା ମାନଙ୍କୁ କେଉଁ ମାସରେ କି ମସଲାରେ କି ମସଲା ବେଶି ଦେବ ।
ମାର୍ଗଶିର ପୌଷରେ ଘିଅ ଲବଣ ଏକତ୍ର କରି ଦେବ । ମାଘରେ ଲୁଣ, ଯୁଆଣି
ଏକତ୍ର କରି ବେଲ ପ୍ରମାଣେ ଦେବ ଫଗୁଣରେ ଗୁଡ଼ ଅଦା ବେଲ ପ୍ରମାଣେ ଦେବ,
ଚଇତ୍ରରେ ଗନ୍ଧାରି ଫଳ ଗୁଡ଼ ଦେବ ବାକି ମାସ ମାନଙ୍କରେ ତାଙ୍କର ମାମୁରି
ଗରମ ମସଲା ଦେବ ।

ଅଷ୍ଟଶିତ ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ଉପରେ ସବାର ହୋଇ ଉଠୁରିଲେ, ଘୋଡ଼ାକୁ ବେଶି ଧକି ଫୁଟାଇ, ପାଣି
ପିଅଇ ନାହିଁ, ଅଥବା ପିଇବ, ହେଲେ ଚାନ୍ଦକୁ କରି ଅଳପ ପିଇବ । ଏପ୍ରକାର
ହେଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁର - ଔଷଧ ଯ୍ୟାଷ୍ଟିମଧୁ,
ଚିରାଜତା, ସୈନ୍ଧବ ଲବଣ, ବିଳାସ କଦଳୀ ସମ ଭାଗରେ ବାଟି ଗୁଳାକରି
ଗଜରାଜ ମରିଚ ସୁଣ୍ଠି ଖୁଆଇଲେ ସାତ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

କମରି ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା କମରି ହେଲେ କରରେ ଛିଦ୍ରୁଥିବ, ଚାଲିଲେ ଆଡି
ହେଉଥିବ, ପ୍ରାସ ହେଉଥିବ । ତହିଁକି ଔଷଧ—କୁକୁଡ଼ା ତିମ୍ବ, ମରିଚ, ଜିରାସବୁ
ସିଝାଇବ, ପରେ କୁକୁଡ଼ା ତିମ୍ବ ଖୋଳପା କାତିତାର ରସ, ମରିଚ ବିରି ଏକାଠି
ଚିକଣ କରି ବାଟିବ, ପାଣିଆ ଘିଅ ଗୋଳାଇ ପିଆଇବ, ନ ହେଲେ ଗୁଳାକରି
ଖୁଆଇବ । ଏପରି କଲେ କମରି ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ଘୋଡ଼ା ଆରୋଗ୍ୟ ଥିବା ପାଇଁ ମସଲା ।

ଶତମୂଳ ପାଚନ କରିବ, ଘୋଡ଼ା ମାନଙ୍କୁ ମାର୍ଗଶିର ଠାରୁ ଚୈତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ପାଞ୍ଚ
ମାସ ହିପାଜତରେ ରଖିବ । ଶ୍ରାବଣ ମାସ ଠାରୁ ମାର୍ଗଶିର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଗ ସିଝାଇ
ଦାନା ଦେବ । ସୁଣ୍ଠି ପିପଲି ମୁଆ ଯୁଆଣି ସମ ଭାଗରେ ବୁରି ମସଲା କରି
ଖୁଆଇବ । ପାଣି ତତାଇ ପିଇବାକୁ ଦେବ, ଶୁଖିଲା ଯାଗାରେ ବାନ୍ଧିବ
ଏପ୍ରକାରେ ଆରୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏହି ପାଞ୍ଚ ମାସରେ ଘୋଡ଼ା ମାନଙ୍କ
ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଧ୍ୟାନ ଦେବା ବିଧି ।

ଶତମୂଳ ।

ମହାସୁଗନ୍ଧ ମୂଳ, ଚରାଟ ମୂଳ, ଅଶ୍ୱଗନ୍ଧ ମୂଳ ମଳୀ ମୂଳ, ଯାଇତା ମୂଳ, ସିଙ୍ଗତା
 ସିଙ୍ଗତା, ତାଳମୂଳ, ପଦ୍ମ ମୂଳ, କୁମ୍ଭାଦୁଆ ମୂଳ, ସାଲୁକ ମୂଳ, କେରୁଣ୍ଡି ମୂଳ,
 କାକତ ମୂଳ, ଜାଷିମଧୁ ମୂଳ, ପାତାଳ କଦଳୀମୂଳ, ପାରିଜାତମୂଳ, କଣ୍ଡିକପାଳି
 ମୂଳ, ବଣଓଳୁଅ ମୂଳ, କଣ୍ଟାକୋଳୀ ମୂଳ, ଧଳା ଅଙ୍କୁଳମୂଳ, ଆଷାଦୁଆ ମୂଳ,
 ଭୂଇଁକୁରୁଆଁ ମୂଳ, କୁରେଇମୂଳ, ଗନ୍ଧାରିତାଳ ମୂଳ, ବଡ଼କୁରୁଆ ମୂଳ, ବଜ୍ରମୂଳି,
 ମହାବୁଣ୍ଡିମୂଳ, ହାଉମରିଚାଗଛମୂଳ, ସାନମାରିଗଛମୂଳ, କଣ୍ଟାପିତମୂଳ, ବଣମଲ୍ଲୀ
 ମୂଳ, ବାତରାଜ ମୂଳ, କାରବରତି ମୂଳ, ଚାଉଳଧୁଆ ମୂଳ, ଘୋଡ଼ା ବିଛୁଆତି
 ମୂଳ, ବାସଙ୍ଗପତ୍ର, ବଡ଼ଗିଳୁମୂଳ, ସାନଗିଳମୂଳ, ବେତମୂଳ, ବଣକଦଳୀ ମୂଳ,
 ପିଆଶାଳ ମୂଳ, ନିର୍ଗୁଣ୍ଡି ମୂଳ, ବାସଙ୍ଗ ମୂଳ, ପାଟଳି ମୂଳ, ମଧୁକାକୁତି ମୂଳ,
 ଅଙ୍କରାଜିମୂଳ, ନିମ୍ବମୂଳ, ଲାଉମୂଳ, ବୃକ୍ଷତାରକାମୂଳ, ସୁନାମାଷ୍ଟ, ବଣ ଖଜୁରି
 ମୂଳ, ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତି, ଚାନ୍ଦସୁରା, ଭେଣ୍ଡି, ଭୋଟ ଶୋଣଧକ, ଗୋଗୋଷି, ମଇର ଗିରିଆ,
 ଜଟାଧର, ନିଳୋତ୍ପଳ, ଇନ୍ଦ୍ରଜବ, ସରଳ କାଠ, ଦେବଦାରୁ, ଦାରୁ ହଳଦି, କାଉଁସାଳ,
 ଗୋଳାହୁଳା, କାକଜଙ୍ଘି, ଗୁଡ଼ତ୍ୱକ, କକତା ଶୁଙ୍ଘି, ରେଣୁକା ମୁଥା, ଚିତାଉକାଠ,
 ଚିରାଇତା, ଧାଦୁରା, ସୈନ୍ଧବ, କୋଟିଳ, ବଟ ଆଦୁର୍ଲି, ବାଇବଡିଙ୍ଗ, ଗୁଗୁଳ ଧନିଆ,
 କଳାଜିରା, ବଡ଼ଜିରା, ମେଥୁ ହିଙ୍ଗୁ ଶୁଣ୍ଠି, ପିପଲି, ମରିଚ, ହରିତାଳ, ମଣଶିଳ,
 ଗନ୍ଧକ, ଯୁଆଣି, ବାହାଡ଼ା, ଅର୍ଯ୍ୟଳା, ଗନ୍ଧାରି ଫଳ, ଚନ୍ଦ୍ର, କାଉଁଚ ଫଳ, ରକ୍ତଚନ୍ଦନ
 ତାଳିଶପତ୍ର, ଶତପତ୍ର ,ତେଜପତ୍ର , ଯାଇଫଳ, ଲବଙ୍ଗ, ଜଟାମାଂସ ଅଳାଇତ,
 କାକୋଳା, ତିହୁଡି, ବେଲମଞ୍ଜି, ଦାରୁମୁସି, ସିନ୍ଦୂର, ବଡ଼ରେଣୁକା, କତଫଳ, ନିମ୍ବ,
 ବୀଜ, ଖାରିଲୁଣ, ଚମ୍ପାକଢ଼ି, ବଉଳ ବୀଜ, ବାଦାମ, ବାକୁଟିବୀଜ, ମହାସୁଗନ୍ଧି,
 ବେଲଙ୍ଗ ଅଦୂସୀ ପାପଡ଼ା, ବେଲ, ମହୁ, ଦାରାକ୍ଷ, ପେଣ୍ଡି ଖଜୁରି, ଭୂଇଁକଖାରୁ,
 ପୁଷ୍କର, ପ୍ରିଅଙ୍ଗୁ ଘୁସୁରା ରକ୍ତ ଅଶ୍ୱଗନ୍ଧ ପିସାଙ୍ଗ, ମଧୁକକତୀ, ଉଦୁମ୍ବର ମୂଳର
 ପାଣି, ପାପଡ଼ା, ନବଜଳ ଭାଳିଆ, ଚାଉଳ, ମହାନିମ୍ବଫଳ, କନକଚମ୍ପା ମୂଳ,
 ତାଳଗୋଖରା, ଛେଳି ଦୁଧ, ନାଗେଶ୍ୱର, ମୁରୁକୁୟ, କୋଇଲେଖା ମଞ୍ଜି, କଞ୍ଚଣ,
 କୃଷ୍ଣପର୍ଣ୍ଣ ଓ ଶାଳ ପର୍ଣ୍ଣ ଏତେ ପଦାର୍ଥ ଏକତ୍ରରେ କୁଟିବ, ସବୁ ୨୧ ଭାଗ କରିବ
 ନିତି ଏକ ଭାଗ ଗୁଣ୍ଡ ଆଠ ଅତା ପାଣିରେ ନୂଆହାଣ୍ଡି ଗୋଟିକରେ ସିଝାଇବା ଏକ
 ଅତା ପାଣି ଥିବ ଉତାରିବ, ଆଉ ଶୀତଳକରି ଘୋଡ଼ାକୁ ପିଆଇବା ଏହାକୁ ଶତମୂଳ
 ପାଚନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ

ଗୋତପୁରା ।

ଗୋତ ଗଣ୍ଡି ପୁରୀକୁ ଉତ୍ତରୀଳାର ମାଟି ଆଣିବ । ଘୋଡ଼ା ଲୁଣ ପକାଇ ବାଟିବ,
 ଖପରା ଗୋଟିକରେ ଉଷ୍ମମକରି ସେ ବେଦନା ଉପରେଦେବ ଦିନକୁ ଚାରିଥର
 ଏହି ହିସାବରେ ଦେଉଥିବ । ହରିଡ଼ା ବାହାଡ଼ା ଯୁଆଣି, ଲୁଣ, ରସୁଣ, ବଟ, ହଳଦି
 ଏକାଠି କୁଟିବ, ଦୁଇଓଳି ସାତ ଦିନ ଖୁଆଇଲେ
 ଏରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ବଜରି ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ବଜରି ଛଟି ନକଲେ ତାହାର ଔଷଧ-ରସୁଣ, ହିଙ୍ଗୁ, ହରିଡ଼ା, କଷ୍ଠକି,
 ପିପଲି, ଗଜପିପଲି, ସୈନ୍ଧବ ଲବଣ ସମଭାଗରେ କୁଟି ଖୁଆଇଲେ ବଜରି କରଇ
 ନକରି ପାରିଲେ ବଜରି କଣାରେ କଳାମରିଚ, କର୍ପୁରଗୁଣ୍ଡ କରି ବଳିତା କରିବ
 ଆଉ ଗଳାଇବ । ଅଦାରସ ନାକରେ ଚିପି ପୁକିବ ଏପରି କଲେ
 ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଗୋତପୁରା ।

ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଉପାୟ-ମୁନଙ୍ଗା ତେର, ଶୁକୁ ଚିତା ପାରୁ ଏକତ୍ରରେ ବାଟି ପୁଲିବା
 ଜାଗାରେ ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବ । ପେଟକୁ ଔଷଧ - ଚାନ୍ଦପୁରା, ରସୁଣ, ମରିଚ, କରୁକି
 ବଟ, ହଳଦି ସମଭାଗରେ କୁଟିବ ଘୋଡ଼ାକୁ ଖୁଆଇବ । ଏପରି କଲେ ସାତ
 ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ମାଳରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ାକୁ ମାଳରୋଗ ହେଲେ ଦାନା ପାଣି ଛୁଇଁବ ନାହିଁ । ସବୁବେଳେ ଆଖି
 ବୁଜିଥିବ । ଏପରି ହେଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତାହାର ଔଷଧ-
 ମହାକାଳ ପଳରସ, ଉସିର, ଚିତାପାରୁ, ହୁତୁଡ଼ା ମୂଳରସ, ଥୋରାପତ୍ର
 ସମଭାଗରେ ବାଟି ରାନ୍ଧି ତେଲରେ ଭାଜି ପକାଇବ, ଠେକିରେ ପୁରାଇ ରଖିବ,
 ଘୋଡ଼ା ଦେହରେ ମର୍ଦ୍ଦନ କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ଶ୍ରାବଣ ମାସରେ ପୀତା ।

ଶ୍ରାବଣ ମାସରେ ଘୋଡ଼ାକୁ ପୀତା ହେଲେ ଏ ମସଲା ଦେଇ ପୀତାନାଶ କରିବ । ମରିଚ ପିପ୍ପଳି, ଶୁଣ୍ଠି, ଲୋଧପତ୍ର, କକଡ଼ାଶୁଙ୍ଘି, ଯାଇ ଫଳ, ଅଳାଇଚ, କୋଟିଲା, ରୋହିପତ୍ର, ଇନ୍ଦ୍ରଯବ, ସଜଳ ଝୁଝୁଙ୍ଗ ରସ ୧ ସେର, ଗନ୍ଧକପିତ, ଗଣ୍ଡିଆଁଳା, ରଜପିପ୍ପଳି, ବାସଙ୍ଗ, ଘୋଡ଼ାଲୁଣ, ହଳଦି, ଗୁଡ଼ ଏସବୁ ବାଟିକରି ବେଳ ପ୍ରମାଣେ ଗୁଳା କରିବ ସକାଳୁ ଦେବ ପରେ କାଢ଼ଜା ଦେବ, ସେ ଉତ୍ତାରୁ ଘାସ ଦେବ । ଏରୂପ କଲେ ଦଶ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ଜଙ୍ଘା ଫୁଲ ।

ଘୋଡ଼ାର ଜଙ୍ଘା ଫୁଲିଲେ ତହିଁକି ଉପାୟ - ବୋରଝାଞ୍ଜି ପତ୍ର ଆଣି ବାଟିବ ପରେ ଖପରାରେ ରାଶି ତେଲ ସଙ୍ଗେ ଭାଜିବ, ପରେ କନା ପୁରୁଲିରେ ପୁରାଇ ଫୁଲ ଉପରେ ସେକଦେବ । ପେଟକୁ ଔଷଧ-ଚାନ୍ଦପୁରା , ମରିଚ, ରସୁଣ, କରୁକି, ଘୋଡ଼ାବଚ, ସୋମରାଜ, ହଳଦି ସମଭାଗରେ କୁଟି ଘୋଡ଼ାକୁ ମସଲା ଦେବ । ଏରୂପ ସାତ ଦିନ କିମ୍ବା ନ ଦିନ କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ତେଜ କରିବାର ।

ଘୋଡ଼ାକୁତେଜ କରିବାକୁ ହେଲେ ତହିଁର ପ୍ରତି ଉପାୟ-କଣ୍ଟାଇକୋଲି ଚେର, ମହୁ ବଡ଼ଖଣ୍ଡ ସମଭାଗରେ କୁଟି ଖୁଆଇଲେ ପାଞ୍ଚ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ବୈଶାଖ ଓ ଜ୍ୟେଷ୍ଠର ମସଲା ।

ଗନ୍ଧାରି ଫଳ, ଯୁଆଣି, ମଧୁ, କାକୁଡ଼ି ଖଣ୍ଡ ସବୁ ଏକତ୍ରରେ କୁଟି ମସଲା ଦେବ, କାକର ପାଣି ପିଇବାକୁ ଦେବ । ଏପରି କଲେ ଘୋଡ଼ା ଦେହ ଆରୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ଆଷାଢ଼ ଓ ଶ୍ରାବଣର ମସଲା ।

ବାସଙ୍ଗପତ୍ର ମହୁରେ ବାଟି ବେଳ ପ୍ରମାଣେ ଦେଲେ ଘୋଡ଼ାର ଦେହ ହୃଷ୍ଟପୁଷ୍ଟ ଓ ନୀରୋଗ ହୋଇଥାଏ ।

ଭାଦ୍ର, ଆଶ୍ୱିନ ଓ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସର ମସଲା ।

ନିମ୍ନପତ୍ର, ଘୋଡ଼ାଲୁଣ ବାଟି, ବେଳ ପ୍ରମାଣେ ଭାଦ୍ରବରେ ଦେବ ଓ ଆଶ୍ୱିନ
କାର୍ତ୍ତିକରେ ତାଳମୂଳି ଆଣିଖଣ୍ଡ ମିଶାଇ କୁଟି କରି ଦେବ । ଏରୂପ କଲେ ଘୋଡ଼ା
ସଦାବେଳେ ନୀରାଳସୀ ଓ ନୀରୋଗୀ ହୋଇଥାଏ ।

ଟାଙ୍ଗଣା ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ଦେହରେ ଚକଡ଼ା ଚକଡ଼ା ଘା ହେଲେ ତାହାକୁ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ବୋଲି
ଜାଣିବ । ତହିଁର ଔଷଧ-ରଙ୍ଗଦାରୁ, ମୁସି ହିଙ୍ଗୁଳ, ଖଇର, ଟାଙ୍ଗଣା, ମଇରି
ଗିରିଆ, ଏ ଦ୍ରବ୍ୟ ମାନ ଧତୋଳା ଲେଖାଏଁ ଏକତ୍ରରେ କୁଟିବ ଓ
ଅଦାରସରେ ବାଟିବ । ଏହା ସେ ଘାରେ ଧୂସିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲେପଦେବ, କଷ୍ଟ
ପାଣିରେ ପ୍ରତିଦିନ ଘା ମାନକୁ ଧୋଇ ଲେପ ଦେଉଥିବ, ତତଲାପାଣି ପିଆଉ
ଥିବ, ଗରମ ମସଲା ଦେଉଥିବ ।
ଏପରି କଲେ ରୋଗ ଆରୋଗ୍ୟ ହୋଇଯାଏ ।

ଜହର ବାତ ।

ଛାତିରେ ପେଟରେ ଜଙ୍ଘରେ ଗୋଡ଼ରେ ରକ୍ତ ଗୁଳାମାନ ପଡ଼ଇ ଏବଂ ଘୋଡ଼ାର
ପିଠି ବଡ଼ ବ୍ୟଥା କରିବାରୁ କଲବଲ ହେଉଥାଇ । ଏପରି ହେଲେ ଜହର ବାତ
ବୋଲି ଜାଣିବ । ତାହାର ଉପାୟ - ବିଡଙ୍ଗ ସହ ରାଜ ମଞ୍ଜି, ହଳଦିଗୁଣ୍ଡ । ଶୁଣ୍ଠି,
ବଟ, ପିପ୍ପଳି ମୂଳ, ଚାନ୍ଦସୁରା, ଚିରାଜତା, ହାତିଆ କାକଡ଼ ମଞ୍ଜି, କାପଡ଼
ରସୁଣ, ଗଙ୍ଗ ଦହଣା ମୂଳ, ଭେରୁ ଛେଲି ଅରଖ ମୂଳ ଓ ଛେଲି ଏସବୁ ଚାରି
ତୋଳା ଲେଖାଏଁ ଆଣି ଗୁଣ୍ଡ କରିବ, ସୋରିଷ ତେଲରେ ଗୁଳା କରି ପନ୍ଦର ଦିନ
ଖୁଆଇବ, କାଜଜାଦେବ ପରେ ଘାସ ପାଣିଦେବ । ରକ୍ତ ପଡ଼ିବା ବେଦନା
ଉପରେ ଲାଞ୍ଜ ବସାଇବ, ଦୁଇପାଦ ବେଦନା ହୋଇଥିଲେ ସୋମରାଜ ମଞ୍ଜି,
ଶୁଣ୍ଠି ଏ ଦୁହିଙ୍କ ଚିକଣ କରି ବେଦନା ଉପରେ ଲେପ ଦେବ ।
ଏପରି କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୋଇଥାଏ ।

ଅଗ୍ନିବହ ରୋଗ ।

ଦାରୁ ହଳଦି, କରଡ଼ା ଛେଲି, ସୋମରାଜ ମଞ୍ଜି, ବାଇବିଡଙ୍ଗ, ଯୁଆଣି,
ଚାକ୍ଷୁମଞ୍ଜି, କବୁଜି, ବଟ, ନିମ୍ବଛେଲି, ଘିକୁଆଁରି, ହଳଦି ଏଦ୍ରବ୍ୟମାନ ସମାନ

କରି ଗାଈ ଦହିରେ ସବୁ ବାଟିବ । ସକାଳୁ ଚାଉଳଧୁଆ ପାଣିରେ ଗାଧୋଇବ, ଏ ଔଷଧ ଲେପ ଦେଉଥିବ ଏପରି କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ । ପେଟକୁ ଉପାୟ - ସୋମରାଜ ମଞ୍ଜି, ହଳଦି, ଗୁଡ, ଲୁଣ, ସମଭାଗ କରି ମସଲା ଦେବ । ଏ ପ୍ରକାର କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ । ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର - ସାନ ଗବ ମଞ୍ଜି ଆଣି ଖପରା ଗୋଟିକରେ ଭାଜିବ, ହାଣ୍ଡିରୁ କାଢି ଘୋଡାଇ ରଖିବ, ଗାଈ ଦହିରେ ବାଟିବ, ଘାକୁ ବେତ ପାଣିରେ ଧୋଇବ । ଏ ପ୍ରକାର କଲେ ପାଞ୍ଚ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୋଇଯାଏ । ଘୋଡା ଦେହରୁ ଲୋମ ଉଠୁଥିଲେ ଚାନ୍ଦୁରାକୁ ସାବୁନ ପାଣିରେ ଚିକଣକରି ବାଟିବ, ସେ ଉଠୁଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଘସିଲେ ୧୫ଦିନରେ ଗୁମ ଅକୁରଇ ଓ ଘୋଡା ପେଟମାଟି ଶୋଇପଡଇ, ବଡ କଲବଲ ହୁଅଇ । ଏପରି ହେଲେ ବାୟବ୍ୟ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଉପାୟ- ନିମ୍ବ ଫଳରସ, ସୈନ୍ଧବ ଓ ଘୋଡା ଲବଣ, ହଳଦିଗୁଣ୍ଡ ଏତକ ଦ୍ରବ୍ୟ ପାଣି ପକାଇ ଚକଟି ଗୁଳାକରି ଖୁଆଇବ । ଏପରି ସାତ ଦିନ କଲେ ବାୟବ୍ୟ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ପଦ୍ମଶୂଳ ରୋଗ ।

ଘୋଡା ଦାନା ଅଳ୍ପ ଖାଇଥାଇ, ଟାପୁରେ ଭୂଇଁ ଖୋଲୁଥାଇ, ଦଣ୍ଡେ ରହିପୁଣି ପଡୁଥାଇ, କେତେବେଳେ ମଥା ଟେକୁଥାଇ ଓ କେତେବେଳେ ପୋଡୁଥାଇ ଏପରି ହେଲେ ପଦ୍ମଶୂଳ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁର ଉପାୟ - ଜୁଆଣି ୨ଭାଗ, ଘୋଡା ଲୁଣ ୧ଭାଗ, ୧ଭାଗ ମୁଥା, ହଳଦି ୨ଭାଗ, ଗୁଗୁଳ ୧ଭାଗ ସବୁ ଗୁଣ୍ଡ କରି ତତଲା ପାଣିରେ ଖୁଆଇବ ।

କାରୁ ଖାରରସିତ କୃପିତ ରୋଗ ।

ବଡ, ସୋମରାଜ ମଞ୍ଜି, ଶୁଣ୍ଠି, ମରିଚ, ଯବଖାର, କଟୁକା ଏ ୬ ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକ ତୋଳା ଲେଖାଏଁ ଆଣିବ, ସବୁଛେଟି କନାରେ ପୁଡା ବାନ୍ଧିବ, ଚାଉଳଧୁଆ ପାଣି ହାଣ୍ଡିରେ ପୁରାଇ ରଖିବ, ସେ ପାଣି ସ୍ଥିର ହେଲେ ଉପରୁ ନିଗାଡିଦେବ, ସେ ମଣ୍ଡ ପାଣିରେ ମସଲା ପୁଡାକୁ ପକାଇଥିବ ହାଣ୍ଡିଉପରେ ଗୋଟିଏ ଘୋଡାଇ ଛାଇରେ ରଖିବ, ପରେ ସେ କନା ପୁରୁଳି କାଢି ସେ ମଣ୍ଡ ଦେହଯାକରେ ଘସିବ । ପେଟକୁ ଔଷଧ ସୋମରାଜ ମଞ୍ଜି, ହଳଦି ଏକତ୍ରରେ କୁଟିବ ଗୁଡରେ ମିଶାଇ ପ୍ରତିଦିନ ବଡ ସକାଳୁ ଦେଉଥିବ ।

ଏପ୍ରକାର କଲେ ପହର ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ମୁକୁରା ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ାର ଲିଙ୍ଗ ଗଣ୍ଠି ଉପରକୁ ଫୁଲିକରି ଯିଲେ ମୁକୁରା ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ ।
ତହିଁ ପ୍ରତି ଉପାୟ-ବାଘର ଦାନ୍ତ, ମଇରଗିରା, ମୁସମର ମରିଚ ମାତେ ଲେଖାଏଁ
ଆଣିବ, ଲେମ୍ବୁ ରସରେ ବାଟିବ, ସବୁ ସଜାଇରେ ପୂରାଇ ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ାଇ
ରଖୁଥିବ, ସେ ବେଦନା ଉପରେ ଲେପଦେବ, ଶୁଖୁଥିଲେ ଦେଉଥିବ ।
ଏପରି ଚାରି ଦିନ କଲେ ସେ ରୋଗ ଭଲ ହୋଇଯିବ ।

ବାମୁଣିଆ ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ାର ଲାଞ୍ଜ ମୂଳକୁ ଆଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭିତର ପଟରେ ଗୋଟେ ଗୋଟେ ହୋଇ
ଘା ହୋଇଯାଏ, ଲାଞ୍ଜ ବିଞ୍ଚି ନ ପାରଇ, ଲାଞ୍ଜତରୁ ରୁମ୍ଭ ଉଠୁଡ଼ି ଯାଉଥାଇ, କାନ୍ଦ
ବାଳରେ ମଧ୍ୟ ଏପରି ହୁଅଇ, ତାକୁ ବାମୁଣିଆ ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁର
ଉପାୟ - ସେ ସ୍ଥାନରୁ ବାଳ କଟୁରାଇ ଦେବ, ଆଉ ରସୁଣ ବାଟି କରି, ନହେଲେ
ଭାଲିଆ ପୋତିକରି ଶିପରୁନ ମିଶାଇ ସେ ଘା ଉପରେ ଦେବ । ଏପରି କଲେ
୭/୮ଦିନରେ ସେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ । ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର -ଉପରୋକ୍ତ ଔଷଧରେ
ରୋଗ ଭଲ ନ ହେଲେ ମଇର ଗିରିଆକୁ କଞ୍ଚାବୁରିବ, ଅପାମାରଙ୍ଗ ପୋଡ଼ି ତାର
ଖାର ମିସାଇ ଅରଖ ଶୀତରେ ବାଟିବ । ସେ ଘା ଉପରେ ଲେପଦେବ, ଯେବେ
ସେ ଘା ବଡ଼ ହୋଇ ଯାଇଥିବ, ତେବେ ସେ ଘାକୁ କଷା ପାଣିରେ ଧୋଇ
ପାତଳ କନାରେ ସେ ଔଷଧ କୁ ଘସି ଘା ଉପରେ ପଟିଦେବ ।
ଏ ପ୍ରକାର କଲେ ସେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ଆଖୁ ଫୁଲା ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ାର ଆଖିରେ ଫୁଲା ପଡ଼ିଲେ ପିଲାମୁଗର ସିଂଗ ଆଣି ଚିକ୍ଷଣ କରି ଘୋରି
ପାରୁଆ ପକ୍ଷୀରେ ଲଗାଇ ଦେବ, ତୋଳାଭିତରେ ନ ହେଲେ କଳାବୁଡ଼ି ଚିକ୍ଷଣ
କରି ବୁରିବ, ବାଉଁଶ ନଳି ଗୋଟାକରେ ତୋଳାଭିତରେ ଦେଇ ତହିଁରେ କାଟଗୁଣ୍ଡ
ଟିକିଏ ଲେଖାଏଁ ଫୁଙ୍କି ଦେଲେ ସେ ଫୁଲା ଉଣା ହୁଅଇ । ନ ହେଲେ ଉତୁରୁଲି
କ୍ଷୀର, ଜଉଲୁଣ ଛେଟି କନା ପୁଡ଼ା କରି ଫୁଲା ଉପରେ ଚିପୁଡ଼ିଲେ ଉଣାହୋଇବ ।
ଦିନକୁ ଚାରି ପାଞ୍ଚଥର ଏପରି କରିବ ।

କୁରୁକୃରି ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ାର ଜିହ୍ୱା ଶୁଷ୍କଯାଏ, ଘୋଡ଼ା ଯଦ୍ୟପି ଲାଞ୍ଜ ମୋତିହୋଇ ଶାଳରେ ପଡ଼ଇ,
ବୁଝିପାଟି ପତିଯାଏ ଓ ପଡ଼ଇ ଉଠଇ । ତେବେ ତାହାକୁ କୁରୁକୃରି ରୋଗ ବୋଲି
ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଔଷଧ- ଘୋଡ଼ାବତ, ମରିଚ, ପାନଅଉଁରି, ଶୁଣ୍ଠି, ପିପଲି
ପିପଲାମୂଳ, ମୁଆଣି, ସୋମରାଜ ମଞ୍ଜି, ହିଙ୍ଗୁ, କରୁକି, ଗୁଗୁଳ, ଟାଙ୍ଗଣା, ରାଜ,
ଘୋଡ଼ା ଲୁଣ, ଧୂଆଁପତ୍ର, ଅଳକ, ମହାକାଳ ମୂଳ ସମଭାଗରେ କୁଟି ସୋରିଷ
ତେଲରେ ଚିକଣ କରି ବାଟିବ । ଆଉ ତିନି ମେଞ୍ଚାକରି ରଖୁଥିବ । ଏକା ଦିନକରେ
ତିନିଥର କରି ଖୁଆଇବ । ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ, ପେଟବ୍ୟାଧାକରି ଶୂଳ ମାରୁଥିଲେ
ଏହି ମସଲାରେ ମଦ୍ୟ ମିଶାଇ ପିଆଇଲେ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଘୋଡ଼ା ମଳ କରିପାରୁ ନ ଥିଲେ ।

ଲହ ମାଟିସ ପତ୍ର ଘୋଡ଼ାଲୁଣ, ମରିଚ କପୁର ଏ ଚାରି ଦ୍ରବ୍ୟ ବୃକ୍ଷ କରି ମଳଦ୍ୱାର
ଭିତରକୁ ହାତରେ ପୁରାଇ ଦେବ ଓ କର୍ପୁର ରୁଟି ବଳିତା କରି ଲିଙ୍ଗ ଦ୍ୱାରେ
ପୁରାଇଦେବ । ଏବୁପ କଲେ ମଳ ଉତ୍ସର୍ଗ କରଇ । ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର - ହଳଦିଗୁଣ୍ଡ,
ଟାଙ୍ଗଣା ନିଆଁରେ ଉଲ୍ଲୁ ସାଇବ ଓ ବହୁତ ବର୍ଷର ତେଡୁଳି ରସରେ ଗୋଳିକରି
ପିଆଇବ, ମଳକରିବ । ପେଟ ଫୁଲିଥିଲେ ବାନ୍ତିମଧ୍ୟକରିବ । ନ ହେଲେ ପୋକ
ସୁଫାପତ୍ର ଗୁଡ଼ରେ ମିଶାଇ ଖୁଆଇଲେ ମଳ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବ ଓ ବାନ୍ତି ମଧ୍ୟ
କରିବ । ନ ଚେତ୍ ଲଙ୍କା ମରିଚ ବାଟିକରି ଖଣ୍ଡ ସଙ୍ଗରେ ପଣାକରି ପିଆଇବ ।
ଏପରି କଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତି ।

ଘୋଡ଼ା କମ୍ ଖୋରାକ ଖାଇଥିଲେ ।

ମରିଚ, ଶୁଣ୍ଠି, ବତ, ରାଜ ହିଙ୍ଗୁ ସମଭାଗରେ ଏକତ୍ରରେ ରୁଟିବ, ସୋଲାଚଣା
ଗୁଣ୍ଡକରି ରଖୁଥିବ, ଏ ପାଞ୍ଚ ଦ୍ରବ୍ୟରୁ ଏକ ମୁଠା ହେଲେ ଚଣାଗୁଣ୍ଡ ତିନିସୋଲା
ମିଶାଇ ବଡ଼ ସକାଳୁ ଖୁଆଇବ ଓ ପାହାଡ଼ିଆରୁ ଚହଲାଇବ । ଏପରି ୨୧ଦିନ
ଖୁଆଇଲେ ଘୋଡ଼ା ହୁଷ୍ଟପୁଷ୍ଟ ଓ ନିରୋଗୀ ହୋଇଥାଏ ।

କୁଜଭୋଗୀ ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ଦାନା ଖାଇଲେ ବୁକୁରେ ଲାଗଇ, ଖାଇପାରଇ ନାହିଁ, ଓଗାଳି ଦିଅଇ
ଏହାକୁ କୁଜ ଭୋଗୀ ରୋଗୀ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତାହାର ଔଷଧ - ମଇରଗୀରିଆ

ଏକ ତୋଳା ମୁଗ ଅଠାରେ ମିଶାଇ ଖୁଆଇବ ସେ ଦିନ ଦାନା ପାଣି ନ ଦେବ
ଘୋଡ଼ା ତହରା ହୋଇ ଘାସ ପାଣି ମାଗିଲେ ରାତ୍ରରେ ଅଳପ ଘାସ ଦେବ ।

ଏପରି କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ରକ୍ତ ବାନ୍ତି ।

ଘୋଡ଼ା ରକ୍ତ ବାନ୍ତି କରୁଥିଲେ ତହିଁର ଉପାୟ-ନୂଆ ଆଟିକା ଗୋଟିକରେ ଦୁଇ
ଅଡ଼ା ପାଣି ଦେଇ ଧନିଆ ବୋତାଏ ବହୁରାଇ ଥିବ । ସକାଳୁ ଧନିଆକୁ ଚକଟି
ପକାଇବା ପରେ ବାଟି କରି ସେହି ପାଣିରେ ସେହି ପାଣି ବାଟି କରି ପିଆଇ
ଦେବ । ଖଣ୍ଡ ପରାଷ ଦେଇଥିବ । ଏରୂପ କଲେ ରକ୍ତ ବାନ୍ତି ବନ୍ଦ ହୁଏ ।

ବହୁମୂତ ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ବହୁ ପରିମାଣରେ ପ୍ରସାବ କଲେ ଚାକ୍ଷୁଷାମଞ୍ଜି ଅଧସେର ଘିଅରେ
ଖରଡ଼ିବ, ଯେମନ୍ତ କି ପୋତିନ ଯାଏ, ବଡ଼ ସକାଳୁ ଦୁଇଥର ଖୁଆଇବ । ଏ
ପ୍ରକାର ଦୁଇଦିନ ଦିନ କଲେ ବହୁମୂତ ରୋଗ ଆରୋଗ୍ୟ ହୁଏ ।

ଘୋଡ଼ାର ଦେହବ୍ୟଥା ।

ଘୋଡ଼ା ପତିକରି ଦେହବ୍ୟଥା କଲେ, ତହିଁର ଔଷଧ-ମରିଚ ୧ତୋଳା
ହଳଦିଗୁଣ୍ଡ ୨ତୋଳା ରାସ୍ନା ୧ତୋଳା, ଗୁଆଘିଅ ୧ତୋଳା, ଚାନ୍ଦସୁରା ୧ତୋଳା
ଏସବୁ ମିଶାଇ ଘୋଡ଼ାକୁ ଖୁଆଇବ । ଏ ପ୍ରକାର କଲେ ୯ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ
ହୁଅଇ । ଏଥି ଭିତରେ ଘୋଡ଼ାକୁ ସବାର କରିବ ନାହିଁ ।

ଛେରା ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ପାଣିପରି ଛେରୁଥିଲେ, ନଚେତ ତରଳକରି ଲେଦ କରୁଥିଲେ ତହିଁର
ଔଷଧ - କଣ୍ଠା ବାଉଁଶ ପତ୍ର ଦୁଇ ଟୋପି ଆଣିବ । ପାଣିରେ ଧୋଇଦେବ,
ସେହି ଓଦା ପତ୍ର ଦିନଯାକ ଘୋଡ଼ା କୁ ଖାଇବାକୁ ଦେଉଥିବ, ନ ଖାଇଲେ
ହାତରେ ଧରି ଖୁଆଇବ । ସେ ଦିନ ଘାସ ପାଣିଦେବେ ନାହିଁ ।

ଏ ପ୍ରକାର ଦୁଇଦିନ କଲେ ରୋଗ ମୁକ୍ତ ହୁଅଇ ।

ସରଦଗରମ ।

ଘୋଡ଼ାକୁ ସରଦଗରମ ହେଲେ ଦେହ ଚାଡ଼ି କରି ଝାଳ ବହୁଥିବ । ବହୁତ
 ସାହସୁଥିବ । ଏ ପ୍ରକାର ହେଲେ ପବନ ବାଜିବା ଯାଗାରେ ବାନ୍ଧିବ ନାହିଁ । ଦେହ
 ଠାରୁ ଟାପୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ବହଳ କପଡ଼ା ଘୋଡ଼ାଉଦେବ । ଦୁଇ ପାଖରେ
 ଅତର କରିବ, ନିଆଁ ଜାଳିବ ଶୁଣି ପିପଳି, ଘୋଡ଼ାବତ, ମରିଚ କଳାଜିରା,
 ଯୁଆଣି, ପିପଳାମୂଳ, ମଇଁଷିଆ, ମୁସମର, ଗୁଗୁଳ, ତୁମ୍ବାରୀଷ, ସୈନ୍ଧବ ଲବଣ,
 ମଞ୍ଜିଷା, କୁକୁକାପତ, ବାଇବିଡଙ୍ଗ, ଜିରା, ପଲ୍ଲାସମଞ୍ଜି, କଟୁକୀ, ରାସ୍ନା,
 ଚାନ୍ଦପୁରା, ହରିଡ଼ା, ଟାଙ୍ଗଣା, ସୋମରାଜ, ରସୁଣ, ଖଇର, ସୁନାମାଖ,
 ପାନଅଜୈର, ଜାଷିମଧୁ, ରକ୍ତଚନ୍ଦନ, ହରିଡ଼ା, ମହଶପଲ, ଏସବୁ ଦ୍ରବ୍ୟରୁ
 ଧତୋଳା ଲେଖାଏଁ ନେଇ କୁଟିବ । ଏଥିରେ ଚଉଷଠି ତୋଳା ହଳଦିଗୁଣ୍ଡ
 ମିସାଇବ, ହାଣ୍ଡିରେ ରଖିବ, ଦୁଇଠଳି ଖୁଆଇବ । ବେଦନା ବଳବତ୍ତର ହେଲେ
 ଦିନକୁ ତିନିଥର ଖୁଆଇବ । ସେହିଦିନ ପାଣିଦେବ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟଦିନ ପାଣି
 ଚତାଇକରି ଦେବ । ଘାସ ଦାନାରେ ତାହାର ଆହାର ରୁ ଅଧେଦେବ ।

ଏ ପ୍ରକାର କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ମିଷାରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ଅଖିରେ ଏକ ପ୍ରକାର କୀଟ ରହିକରି ନେତ୍ରକୁ ଖରାପ କରି ଦିଏ ।
 ନେତ୍ରମାଲିନ ଦିଶିବ, ଲେହୁଆ ବହୁଥିବ, ଚାରି ଦିନଗଲେ ଦିଶିବ ନାହିଁ । ଏ
 ପ୍ରକାର ହେଲେ, କୁକୁଡ଼ା ଗୁହ ଚାରି ପାଞ୍ଚ ଥର ଉଷୁମ ଥାଇଲଗାଇ ଦେଉଥିଲେ ସେ
 କୀଟ ନାଶ ହୋଇଯାଏ । ନେତ୍ରକୁ ଭଲ ହୋଇ ଦିଶେ ।

ଏ ପ୍ରକାର ସାତ ଦିନ କରିବ ।

ଆଖିରୁ ସତତରେ ପାଣି ଝରୁଥିଲେ ।

ଘୋଡ଼ା ନେତ୍ରରୁ ସତତରେ ପାଣି ବହୁଥିଲେ ତହିଁ ପ୍ରତି ଔଷଧ - ଫିଟକିରି ଗୁଣ୍ଡ
 କରି ଛାଣିବ, ଗୁଆ ଲହୁଣିରେ ଫେଣିକିରି ଗେଣ୍ଡା ଶାମୁକାରେ ରଖୁଥିବ, ହଳଦି
 ପାଣିରେ ଧୋଇ ଦିନକୁ ତିନି ଚାରିଥର ଲଗାଇବେ ।

ଚାରି ପାଞ୍ଚ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଜଙ୍ଗଲୀ ପେଟେକକୁ ଫୁଲଇ ।

ବେତ ପାଣିରେ କମା ତିତାଇ ବାନ୍ଧିଦେବ ।

ଏ ପ୍ରକାର ତିନି ଦିନ କରି ଦେଲେ ରୋଗ ଭଣା ପଡେ ।

ପିଇଯାକୁ ।

ବାଖର ଲାଗି ଘୋଡ଼ା ପିଠିରେ ଘା ହେଲେ ତହିଁର ଔଷଧ- ବିଳାମାଟି, ଘୋଡ଼ାଲୁଣ,

ମଇଷି ଗୋବର, କଳା ଦୁମୁରା ପତ୍ରରେ ବାଟି,

ଖପରାରେ ଉଷୁମ କରିବ, ସେ ଫୁଲିବା ଠାରେ ଲଗାଇବ,

ଏପରି ଚାରି ପାଞ୍ଚ ଦିନ କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ଘୋଡ଼ା ଅତକୋଷ ।

ଘୋଡ଼ାର କୋଷ ଫୁଲିଲେ ତହିଁ ପ୍ରତି ଔଷଧ - ସୋମରାଜ ମଞ୍ଜି, ଅଳହୁ,
ରାଗଥୁବା ଧୂଆଁ ସାନଗବ, ମହାକାଳମୂଳ ଓ ଛେଲି, ଘୋଡ଼ାଲୁଣ, ଲଙ୍କା ମରିଚ,
ଚାନ୍ଦସୁରା ଏହିସବୁ ଦ୍ରବ୍ୟ କୁ ସୋରିଷ ତେଲ ରେ ବାଟିବ, ଗୁଳା କରି ଖୁଆଇବ ।

ଅତ କୋଷ ଗୁଳାକୁ ଟାଣିକରି ଦଉଡ଼ି ବାନ୍ଧିଦେବ, ଯେପଡ଼ କି ଭିତରକୁ ପଶି
ପାରିବ ନାହିଁ । ନ ହେଲେ ଝିଟିପିଟି ଗୋଟିଏ ମାରି ରାଶିତେଲରେ ଭାଜିବ ।

ଶୁଖୁଲା କୁକୁର ଗୁହ, ହଲଦି ଗୁଣ୍ଡ, ସୋମରାଜମଞ୍ଜି, ମିଶାଇ ରୁରିବ । ଏହି ଗୁଣ୍ଡକୁ
ତିନିଦିନ ଖୁଆଇଲେ ଅତକୋଷ ରୋଗ ଶୀଘ୍ର ଆରୋଗ୍ୟ ହୁଏ ।

ଖୁସକି ରୋଗ ।

ବର୍ଷାକାଳରେ ଘୋଡ଼ାର ଦେହରେ, ମୁହଁରେ, ପିଠିରେ ଘା ହେଲେ ତାକୁ ବର୍ଷା
କାଳର ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁ କି ଉପାୟ - ଘୋଡ଼ାବତ, ଘୋଡ଼ା ମୁତରେ
ବାଟିକରି ଖୁଆଇବ । ଉପର ଓଳି ମସଲା ଦେବ । ବରତେର ଖଣ୍ଡେ ଆଣି ଛେଲି
ଛତାଇ, ଚାଉଳଧୁଆ ପାଣିରେ ବାଟି ଲେପ ଦେବ । କୁସୁମ ଛାଲି ଆଣି ସିଝାଇ
ତାର ପାଣିରେ ଘା ଧୋଉଥିବ । ଲେପ ଦିନକୁ ପାଞ୍ଚଥର ଦେଉଥିବ ।

ଏ ରୂପ କଲେ ରୋଗ ୧୦ ଦିନରେ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ବଜାରୀ ପେଟରେ ଘା ହେଲେ ।

ଘାରେ ଘିଅ ଲଗାଉଥିବ । ଆଉ କୋଟିଲା କାଠ ପୋତିକରି ତାର ଗୁଣ୍ଡ ଦେଉଥିବ । ନଚେତ ଭେରୁପତ୍ର ଶୁଖାଇ ତାର ଗୁଣ୍ଡ ଦେବ । ଘା ଗଣ୍ଡ ଦୋହିଲେ ଲୁହାତତାଇ ଲାଢ଼ିଦେବ । ଉସୁନା ଧାନ, ମାଣ୍ଡିଆର ମୂଳ ଉଆଚାଉଳ ମଣ୍ଡରେ ବାଟି ଲେପ ଦେବ । ପୁରୁଣା ଚମ ପୋତିକରି ସେ ଘାରେ ଲେପ ଦେଉଥିବ । ନ ହେଲେ ଘିଅ କନା ପକାଇବ । ଘା ବଡ଼ ହୋଇ ଶୋଷି ପଡ଼ିଲେ ମଇରଗିରିଆ ପୋତିକରି ସିପବୁନ ମିଶାଇ ସେ ଘାରେ ଦେଲେ ଘାକୁ ସଫା କରି ଦେବ । ପରେ ଘାକୁ କଷା ପାଣିରେ ଧୋଇ ମଲମ ପଟି ଦେଇଦେବ ।

ଏ ରୂପ କଲେ ସବୁ ପ୍ରକାର ଘା ଭଲ ହୁଏ ।

ଘୋଡ଼ାର ନାକରୁ ବହଳ ହୋଇ ସିଂଘାଣି ବାହାରିଲେ ।

ଘୋଡ଼ାକୁ ବଡ଼ିଶା ମସଲା ଦେବ । ପରେ ଘୋଡ଼ାର କାନରେ ଲେମ୍ବୁରସ ରୁପୁଡ଼ିବ ମୁସବର, ମରିଚ ହଳଦି, ରସୁଣଚୋପା ଚିକଣ କରି ବାଟିବ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ବହଳ କନାରେ ଦେବ । ଏ ରୂପ କଲେ ଶୀଘ୍ର ବେଦନା ଭଲ ହୁଅଇ । ଅଥବା ବଳତନ୍ତ୍ର ହେଲେ କାନମୂଳ ଫୁଲିବ । ଫୁଲିଲେ ଦା ତତାଇ ଲାଢ଼ିଦେବ ଗରମ ମସଲା ଦେଉଥିବ । ଚାରିପାଞ୍ଚ ଦିନରେ ବେଦନା ଶାନ୍ତି ହେବ ।

ପୁଷ୍ଟିକାରକ ।

ଘୋଡ଼ା ଦେହ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଥିଲେ ତହିଁର ଔଷଧ - ବଡ଼ ସକାଳୁ କଞ୍ଚା ହଳଦି, ଅଦାଖଣ୍ଡ ଗୁଣ୍ଡ କରି ଏକୋଇଶ ଦିନ ଖୁଆଇବ । ଏପ୍ରକାର କଲେ ଦିନକୁ ଦିନ ତାଜା ହେବ ଓ ନିରୋଗୀ ହେବ ।

ମୁଗାଇରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ାକୁ ତତାଇ ଦାନା ଦେଲେ ଦୁଷ୍ଟଯାକ ଫୋଟକା ପଡ଼ିଯାଏ । ତହିଁକି ଉପାୟ - ଉସୁନାଧାନ, ଲୁଣ, ସୋରିଷ ସମଭାଗରେ ରୁଟିବ, ପରେ ଦୁଷ୍ଟଭିତରେ ଗୁଣ୍ଡମୁଠିଏ ଦେଇ କନା ଖଣ୍ଡିକରେ ପୋଛିଦେବ, ରକ୍ତ ଗଳାପରି ପୋଛିଦେବ, ଫେର ସେରକ୍ତ ଗଳା ସ୍ଥାନରେ ହଳଦି ଗୁଣ୍ଡ ବହଳ କରି ଦେବ । ବଡ଼ିଶା ମସଲା ଦେବ । ଏ ପ୍ରକାର କଲେ ଉପରୋକ୍ତ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ଘୋଡ଼ାଟିକ ।

ଘୋଡ଼ା ଦେହରେ ଟିକ ଲାଗିଥିଲେ ଲକ୍ଷା ବାବୁଲି ମଞ୍ଜି ତାଳ ଓ ମୂଳରେ ଲୁଣ
ଅଧସେର ପକାଇ-ବାଟିବ ଓ ଦେହରେ ଘସିବ ପରେ ବିଳାମୁରିକା ଓ ଲୁଣ
ବାଟିଦେବ କାକରରେ ବାନ୍ଧିବ ଆରଦିନ ଗାଧୋଇ ଆଣିବ
ଏ ରୂପ କଲେ ଟିକ ମରିଯାଏ ।

ପୁରୁଣା ବଥାକୁ ।

ଘୋଡ଼ା ଦେହରେ ପୁରୁଣା ବଥା ଥିଲେ କୁକୁଡ଼ା ମାଂସକୁ ହଳଦି ପାଣିରେ ସିଝାଇ
ପରେ ଲୁଣ ପକାଇବ ଘିଅ ୧ ସେର ତେଲ ଅଧସେର ପିପଲି ଦେତ ତୋଳାଗୁଣ୍ଡ
କରି ସେତେଲ, ଘିଅ ମାଂସ ପରେପକାଇବ । ଏ ଗୁଣ୍ଡମାନ ପକାଇକରି ଚାନ୍ଦପୁରା
ରାସ୍ନା ଗୁଣ୍ଡ ପକାଇ ବେଳ ତିନି ପ୍ରହର ଠାରେ ଖୁଆଇବ ବଡ଼ିଶା ମସଲାଦେବ ।
ଏ ପରି ମାସେ ଖୁଆଇଲେ ପୁରୁଣାବଥା ଦୂର ହୁଏ ।

ସିଂହର ପଟୁକି ।

ସିଂହର ପଟିଆର କରିବାର ବିଧି - ଶଙ୍ଖ, ଦାରୁମୁଷି ୧ମାତ ହିଙ୍ଗୁଳ ଗମାତ
ଖଇର ଗମାତ ଟାଙ୍ଗଣା. ତିନିମାଡ଼, ଟାଙ୍ଗମାକୁ ନିଆରେ ପୋତିବ ସେ ଚାରି
ପଦାର୍ଥ ସଙ୍ଗରେ ଖଇରେ ପକାଇ ଅଦାରସରେ ବାଟିବ, ଅଦାରସ ଯେତେ ପଡ଼ିବ
ତେତେ ଦେଉଥିବ । ସେ ସବୁ ଲାହା ଧରିଲେ ବଡ଼ କାହୁଲପରି ଗୁଳାକରିବ ।
ଛାଇରେ ଶୁଖାଇ ରଖିବ । ବେଳ ଦୁଇ ଘଡ଼ି ଉତ୍ତାରୁ କଅଁଳା ଘାସରେ ବଡ଼
ଘୋଡ଼ାକୁ ୨ଗୋଟି ଓ ସାନ ଘୋଡ଼ିକୁ ୧ଗୋଟି ଲେଖାଏଁ ଦେଲେ ଘୋଡ଼ା ମାନେ
ମୋଟା ଓ ତାଜା ରହନ୍ତି । ସରଦିରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଉପାୟ କରିବ ।

ମୁସମର ଗୁଳି ।

ହିଙ୍ଗୁଳ ଗଡୋଲା, ମୁଆଣି ଗଡୋଲା, ମରିଚ ଗଡୋଲା, କୁକୁଷ ଗା ତୋଲା, କୁଡ଼
ଗଡୋଲା, ରାଜ ୧୨ ତୋଲା, ମୁସମର ଗଡୋଲା ଏକତ୍ରରେ ଖଇରେ ବାଟିବ
ପୂର୍ବପ୍ରାୟ ଅଦାରସରେ ଚାରିପାଞ୍ଚଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରସ ପକାଇ ବାବୁଥିବ । ପରେ
ଛାଇରେ ଶୁଖାଇବ । ମାତେ ମାତେ ଲେଖାଏଁ ଗୁଳା କରି ଶୁଖାଇବ । ଉତ୍ତମ ନଳା
ଗୋଟିକରେ ରଖୁଥିବ । ଗା ଦିନରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ମାତ୍ରା ଘାସରେ ବେଳ ଦୁଇ

ଘଟି ସରିକି ଖୁଆଇଲେ ଘୋଡ଼ା ନାରୋଗୀ ହୋଇଥାଏ । ମୋଟା ମଧ୍ୟ ହୁଅଇ
ଦେହର ଯାବତବ୍ୟଥା ଛାଡ଼ଇ ।

ଛାତି ଭାରିଥିଲେ ଏ ଔଷଧ ଧନ୍ଦୁତରୀ ସମାନ ଗୁଣ କରଇ ।

ଦମାରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ଚକା କରିବା ସମୟରେ ସାହସି କରି ଦମ ରହିଗଲେ ତହିଁକି ଉପାୟ -
ମୁଗଅଟା ୧ ସେର, ସାବେନି ପାଏ, ମଞ୍ଜିଷ୍ଠା ପାଏ, ମୁସମ୍ବର ୪ ତୋଳା, ସାନଗବ
ରସ ପାଏ, ଚାନ୍ଦପୁରା ପାଏ, କଳାଜିରା ପାଏ, ରସୁଣ ପାଏ, ଏ ସବୁଗୁଣ୍ଡ କରିବ
ସୋରିଷ ତେଲରେ ଗୁଳା କରିବ, ଦୁଇଓଳି ଖୁଆଇବ, ଘୋଡ଼ାକୁ ଚହଲାଉ ଥିବ,
ତତଲା ପାଣି ଶୀତଳ କରି ଦେଉଥିବ , ଦାନାଉଣାକରି ଦେବ
ଏ ରୂପେ ୧୦ଦିନ କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ

ନଖୁରା ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ମାନଙ୍କ ଦେହରେ ମାଂସ ଲାଗଇ ନାହିଁ, ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଯାଏ । ତହିଁର
ଉପାୟ - ଘୋଡ଼ାର ନାକ ପୁତା ଦୁଇ ପାଖରେ ଦୁଇ ଖଣ୍ଡ ହାତ ଥାଏ, ସେ
ହାତଥିଲେ ଘୋଡ଼ା ଶୋଇଖାଏ କିଛି ନ ଖାଏ, ଦିନକୁଦିନ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ପ୍ରାଣନାଶ
କରାଏ । ଜାଣିବାଲୋକ ହାତରେ ସେ ହାତ କଟାଇଦେବ ସେ ଘାରେ ଦେବା
ମସଲା, ହଳଦି ଗୁଣ୍ଡ, ମୁଆଣ, ସୋମରାଜ, ବଟ, ଲୁଣ, ଧୂଆଁପତ୍ର, ରାଇ,
ଏସବୁ ପାଣିରେ ବାଟି ଘୋଡ଼ାକୁ ଖୁଆଇବ । ଏରୂପେ କଲେ ଘୋଡ଼ାର ଦେହ
ମୋଟା ହୁଅଇ । ୨୧ ଦିନ ଔଷଧ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଗଣ୍ଡିବାତ ।

ଗଣ୍ଡିବାତ କଲେ ଘୋଡ଼ା ଚାଲିପାରେ ନାହିଁ ଆଉ ଗଣ୍ଡି ଫୁଲିଯାଏ ।
ତହିଁକି ଉପାୟ- ଘୋଡ଼ାକୁ ଚହଲାଉଥିବ । ବେଗୁନିଆ ପତ୍ର, ଅରଖ ପତ୍ର, ଦୁରୁରା
ପତ୍ର, ବାସଙ୍ଗପତ୍ର, ତଙ୍କାରି ଏହି ପାଞ୍ଚପତ୍ର ଆଣି ମଇଷି ଗୋବରରେ ପାଣି ପକାଇ
ଏ ପତ୍ରଦେଇ ନିଆଁରେ ତତାଇବ ପରେ ଉଷ୍ମମ କରି ସେ ବଥା ମାନଙ୍କରେ ମାରିବ
ବାତିରେ କନା ଖନ୍ତିଏ ଗୁଡ଼ାଇ ସେପାଣିରେ ବୁଡ଼ାଇ ମାରିବ, ପଟି ମଧ୍ୟ ବାନ୍ଧିବ
ବୁଞ୍ଜୁଡିଆ ଦଳ ଛେଟି ତେଲରେ ଖରଡି ପଟି ବାନ୍ଧିଲେ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଘୋଡ଼ବାଟ ।

ଘୋଡ଼ାର ସହି ଯାଗାମାନଙ୍କରେ ବାଟ ହେଲେ ତହିଁକି ଔଷଧ - ଶୁଣିକି ଚିକଣକରି
ବୁରିବ, ଗୁଆଘିଅରେ ପକାଇ ଆଉଟିବ ବହଳ ଯାଉପରି ହେଲେ ଓହ୍ଲାଇବ, ଉଷ୍ମମ
ଥାଉ ଥାଉ ବଥାଯାଗାମାନଙ୍କରେ ଘସିବ । ୨ଭାଗ ଘୋଡ଼ାବଟ ୨ଭାଗ ମରିଚ,
୨ଭାଗ, ଗୁଗୁଲ ୨ଭାଗ, ରାସ୍ନା ୨ଭାଗ, ଦହଣାମୂଳ ୨ଭାଗ, ଚାନ୍ଦପୁରା ୫ଭାଗ,
ସୋମରାଜ ୩ଭାଗ, ଶୁଣ୍ଠି ୨ଭାଗ, କୁଟକୀ, ରସୁଣ ୧ଭାଗ, ରକ୍ତ ଚନ୍ଦନ ୩ଭାଗ,
ଅଦା ୨ଭାଗ, ରାଇ ୨ଭାଗ, ହଳଦି ୨ଭାଗ, ଏସବୁ ଗୁଣ୍ଡ କରିବ, ପୁଲି ମଦରେ
ଚଟକି ଗୁଳାକରିବ, ପଞ୍ଚପତ୍ରପାଣି ବଥାଯାଗାରେ ମାରୁଥିବ ।
ଏ ରୂପ କଲେ ସାତ ଦିନରେ ବାଟ ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଝର ।

ଘୋଡ଼ାକୁ ଝର ହେଲେ ଘୋଡ଼ା ଉଠି ବସୁଥିବ, ଆଖି ଲାଲ ଦିଶୁଥିବ ।
ଏପରି ହେଲେ ଝର ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ ।
ତହିଁକି ଉପାୟ - ଘାସ ପାଣି ନ ଦେବ, ଦେହଠାରୁ ଗୋଡ଼ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୁଗା
ଘୋଡ଼ାଇବ, ଅନ୍ତରରେ ନିଆଁ ଜାଳିବ, ପବନ ନ ବାଜିବା ଜାଗାରେ ଘୋଡ଼ାକୁ
ବାନ୍ଧିବ, କାନରେ କନା ମୁଦିବ । ହଳଦି, କୁଟକୀ, ବଟ, ବିଡଙ୍ଗ, କଳାଜିରା,
ଶୁଣ୍ଠି, ପିପଲି, ସୋମରାଜ, ଜୁଆଣି, ଘୋଡ଼ାଲୁଣ, ଲଙ୍କାମରିଚ, ଟାଙ୍ଗଣା କୁଟିବ
ସୋରିଷତେଲରେ ଗୁଳାକରି ଦୁଇଓଳି ଖୁଆଇବ, ସେଦିନ ଘାସ ପାଣି
ଦେବ ନାହିଁ । ଘୋଡ଼ାକୁ ଉପରୋକ୍ତ ଔଷଧରେ ବାନ୍ଧି କରାଇବ,
ବାନ୍ଧି କଲେ ଘାସ ଅଳପ ଦେବ ଏପରି ତିନି ଦିନ କଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ଗଣ୍ଡ ଘା ।

ଘୋଡ଼ା ଦେହରେ ବଡ଼ବଡ଼ ବିଷମ ଘାମାନ ହୋଇଥିବ, ତଳପାଟିରେ ଘାହୋଇ
ଘାସ ଗଳି ପଡୁଥିବ, ପାଣି ପିଇଲେ ଗଲୁଥିବ ବା କୌଣସି ସନ୍ଧିସ୍ଥାନ ମାନଙ୍କରେ
ଅସାଧ୍ୟ ଘା ମାନ ହୋଇଥିବ ବା ବାଜରୁ ଘା ହୋଇ ବିଷମ ପିଡ଼ା କରୁଥିଲେ,
ତାହାକୁ ଗଣ୍ଡ ଘା ବୋଲନ୍ତି ।

ତାହାର ଔଷଧ - ନିତ୍ୟସେ ଘା ସବୁକୁ କଷ ପାଣିରେ ଧୋଉଥିବ, ପୁରୁଣା
ବଟଗଛର ତେର ଦୁଇ ହାତ ଗଭୀରରୁ ଆଣିବ ସେ ତେରକୁ ସଫାମାଟି ଛତାଇ

ଧୋଇ ଦେବ, ତାର ଛେଲିଗୁଡ଼ିକ ଚାଞ୍ଚି ଚାଉଳଧୂଆ ପାଣିରେ ଚିକଣ କରି
ବାଟିବ, ଗୋଟିଏ ନଡ଼ିଆ ସଜାଇରେ ପୁରାଇ ଘୋଡ଼ାଇ ରଖୁବ, ଆଉ ଦୁଇ ଓଲି
ଘାକୁ କଷ ପାଣିରେ ଧୋଇ ଲେପଦେବ । ଘା ଭିତରକୁ ବୋଲି ଖୁଦିଖୁଦି ପୁରାଇବ
ଘା ବକଳ ବାନ୍ଧିଲେ ମଧ୍ୟ କଷପାଣିରେ ଧୋଇକରି ଔଷଧ ଦେଉଥିବ, ଔଷଧ
ଶୁଖୁଗଲେ ଚାଉଳଧୂଆ ପାଣୀରେ ବାଟୁଥିବ ପୋତକା କରି ଦେବ ନାହିଁ । ଏ ପରି
କଲେ ଏକମାସରେ ଘା ଭଲ ହୁଅଇ । ନ ହେଲେ ଘାକୁ ପୋତିଦେବ ।

ପରେ ଏ ଔଷଧ ଲଗାଇବ ।

ବାତରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ାର ଗୋଡ଼ରେ ବା ଅଣ୍ଟାରେ ବାତ ଧରିଥିଲେ ତହିଁକି ଔଷଧ -
ହଳଦିଗୁଣ୍ଡ, ବତ, ଯୁଆଣି, ଶୁଣ୍ଠି ସୋମରାଜ, ଲଙ୍କାମରିଚ, ଚାନ୍ଦସୁରା, ରସୁଣ,
ଗୁରୁଳ, ଘୋଡ଼ାଲୁଣ, ମୁନଙ୍ଗା ମୂଳର ଛେଲି, ଅରଖ ମୂଳର ଛେଲି,
ଅରଖ ମୂଳର ଛେଲି, ଦୁଦୁରା ମୂଳର ଛେଲି ଏହାସବୁ ସମତାଗରେ କୁଟିବ
ସେ ଗୁଣ୍ଡକୁ ରସା ଜଡ଼ା ତେଲରେ ଗୁଳା କରିବ ।
ଘୋଡ଼ାକୁ ୩ଦିନ ଖୁଆଇବ ଏ ପରି କଲେ ଭଲ ହୁଏ ।

ଅଜୀର୍ଣ୍ଣ ହାକୁଟି ।

ଘୋଡ଼ାକୁ ଅଜୀର୍ଣ୍ଣରୁ ହାକୁଟି ଆସୁଥିଲେ ତହିଁକି ଉପାୟ- ବଙ୍ଗଳା ପାନ, ମରିଚ,
ଶୁଣ୍ଠି, ପିପଲି, ଯୁଆଣି, ସୈନ୍ଧବ, ଲବଣ, ହରିଡ଼ା । ଏତେ ଦ୍ରବ୍ୟ ସମତାଗକରି
ପାଣିରେ ଚଟକି ଗୁଳାକରି ଖୁଆଇବ, ସେ ଦିନ ପାଣି ନ ଦେବ ଆରଦିନ
ଶୀତଳ କରି ଗରମ ପାଣି ଦେବ ।
ଏ ପରି କଲେ ଅଜୀର୍ଣ୍ଣ ହାକୁଟି ଭଲ ହୁଏ ।

ଜ୍ୱର ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ାକୁ ଜ୍ୱର କଲେ ଘାସ ପାଣି ନ ଖାଇ ଦେହ, ଅରୁଥିବ । ଏପରି ହେଲେ
ଜ୍ୱର ହେଲା ବୋଲି ଜାଣିବ । ତହିଁକି ଔଷଧ - କୁଟକୀ, ମରିଚ, ସୋମରାଜ,
ଚାନ୍ଦସୁରା, ପୋଡ଼ା ଫିଟକିରି ଏତେ ଦ୍ରବ୍ୟ ଏକତ୍ରରେ ଗୁଣ୍ଡ କରିବ, ନାକତଣା ଅଟା,
୧ ସେର ମିଶାଇ, ଗୋଟିଏ ଚୁଆ ହାଣ୍ଡିରେ ରଖୁବ ଏହି ଗୁଳାରୁ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ
କଅଁଳ ଘାସରେ ଖୁଆଇବ, ପାଣି ମାଗିଲେ ତତଲା ପାଣିଦେବ ।
ଦାନା ଅଳପ କରି ଦେବ । ଏ ପ୍ରକାର କଲେ ତିନିଦିନରେ ଜ୍ୱର ଉଣା ହୁଏ ।

ଘୋଡ଼ାର ଆଖିରେ ରକ୍ତ ବସିଲେ ।

ଶୁଖିଲା ପିଆଜ, ମଣିସିଲ୍ ୨ଟିନା, ଲବଙ୍ଗ ୨ଟିନା, ମରିଚ ୨ଟିନା, ହରିଡ଼ାମଞ୍ଜି ରସ
୨ଟିନା, ବାହାଡ଼ାମଞ୍ଜି ରସ ୨ଟିନା, ପଦ୍ମମୂଳରସ ୨ଟିନା, ଶ୍ରୀକର୍ପୁର ୨ଟିନା

ଏତେଦ୍ରବ୍ୟ ଛେଟି ଦୁଧରେ ଖଲରେ ବାଟିବ ।

ଅଞ୍ଜନ କରି ଆଖିରେ ଲଗାଇଲେ ସାତ ଦିନରେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ ।

ବଳହେବା ପାଇଁ ।

ଗହମଗୁଣ୍ଡ ୧ସେର, ଗାଈଦୁଧ ୧ସେରରେ ଗୁଳା କରି ଖୁଆଇବ ନ ହେଲେ ମୋଥୁ
ଗୁଣ୍ଡ ଦୁଧ କରି ଖୁଆଇବ, ତିନି ପରାନ୍ଧ ଦେଇ ଖୁଆଇବ । ଏ ପ୍ରକାର ଏକମାସ
କଲେ ଘୋଡ଼ା ଦେହରେ ବଳ ହୁଅଇ ଓ ମୋଟା ତାଜା ହୁଅଇ ।

ଚୁରୁ ମସଲା ।

ବର୍ଷା ଦିନରେ ଘୋଡ଼ା ଦେହ ଗରମ ଥାଏ । ତହିଁକି ମସଲା ଓ ଉପାୟ - ମରିଚ,
ଲବଙ୍ଗ, ଯୁଆଣି, ସୋମରାଜ ମଞ୍ଜି, ବିତଙ୍ଗ, ହଳଦି, ସୈନ୍ଧବ ଲୁଣ,
ଏତେଦ୍ରବ୍ୟ ଏକତ୍ର ରେ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରି ବଡ଼ ସକାଳୁ ଖୁଆଇବ
ଏପରି କଲେ ଘୋଡ଼ା ନୀରୋଗୀ ହୋଇପାରେ ।

ଘା ପୋକ ।

ଘୋଡ଼ା ଦେହରେ ଘା ହୋଇ ପୋକ ପଡ଼ିଲେ ତିମ୍ବିରି ଦୁଧ ପକାଇଲେ ପୋକ
ମରଇ, ଭାସ୍କର ତେଲରେ ପକାଇ ଘାରେ ପକାଇଲେ ପୋକ ମରଇ ସେ ଘାକୁ
କଷ ପାଣିରେ ଧୋଇ ଭେରୁ ପତ୍ର, ଧୂଆଁପତ୍ର ବାଟିବ ଓ ସେ ଘାରେ ଯେତେ
ପ୍ରକାର ପୋକ ହେଲେ ଅବଶ୍ୟ ମରିବେ ନ ହେଲେ ମାଣ୍ଡିଆ ବୁନା, ସିତାଫଳ
ପତ୍ର, ଧୂଆଁ ଓ ଛେଲି ବାଟିଦେଲେ ଅବିଳମ୍ବେ ପୋକ ମରିଯିବେ ।

ଗରମ ମସଲା ।

ଯୁଆଣି, କରୁକୀ, ମରିଚ ବଚ, ଧୂଆଁ, ରାସ୍ନା, ରସୁଣ, ସୋମରାଜ, ବିତଙ୍ଗ,
ଶୁଣ୍ଠି, ଆକର କରା, ଚାନ୍ଦପୁରା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକପଳ, ପିପଲି ୨ପଳ, ହଳଦି
୨୬ତୋଳା, ଆଖୁ ୧ତୋଳା, ମୁସମୂର ୨ତୋଳା, ହିଙ୍ଗୁ ୧ତୋଳା, ଗୁଡ଼
ଅଧସେର । ଏ ଦ୍ରବ୍ୟ ସବୁ କୁଟିକରି ଗୁଡ଼ ମିଶାଇ ବେଳ ପ୍ରମାଣେ ଖୁଆଇବ ।

ବାତ ମସଲା ।

ଦୁହରା, ଅରଖ, ଡକାରି, ଆସାଡୁଆ, ଜୁହୁପି, ବେଗୁନିଆ, ବାଣିଆ,
ଚିତାପାରୁ, ବୃକ୍ଷତାରକ, ବାସଙ୍ଗ, କ୍ଷୀରି କାଞ୍ଚୁଳି, ଧାବୁନି, ପେଙ୍ଗୁ, ମରିଚ,
ହରିଡ଼ା, ରସୁଣ, ଧୂଆଁ ପିଆଜ, ହିଙ୍ଗୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକପଲ, ଗୁଡ଼ ୫ପଲ, ହଳଦି
୨ପଲ, ଆପୁ ୨ତୋଳା । ଏସବୁ ମସଲା କୁଟିକରି ବେଲ ପ୍ରମାଣେ ଖୁଆଇଲେ
ବାତ ରୋଗ ଶାନ୍ତି ହୁଏ ।

ରକ୍ତପ୍ରସା ।

ଘୋଡ଼ାରକ୍ତ ମୁତିଲେ ତହିଁକି ଉପାୟ-ମୂଗ ୨ଅଡ଼ା, ଲବଙ୍ଗ ୨ତୋଳା, ଅଳାଇତ
୨ ତୋଳା, ମେଥୁ ୨ଅଡ଼ା, ନବାତ ୧ସେର, ସୁଗନ୍ଧ ମୂଳ ୨ପଲ, ସବୁ
ବତରାଇ ବାଟିକରି ଖୁଆଇଲେ ରୋଗ ଭଲ ହୁଏ । ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର, ଦେବଦାରୁ,
ମରିଚ, ତହନ ଏ ଯେତେ ପୁଟି କାକୁଡ଼ି ତେତେ, ଏ ସମସ୍ତେ ଯେତେ ଜଙ୍ଗକଇଁ
ମାଟି ତେତେ ଏହାକୁ କୁଟି ଖଣ୍ଡ ମିଶାଇ ଖୁଆଇଲେ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ରକ୍ତବସା ।

ଘୋଡ଼ାର ଛାତିରେ ରକ୍ତ ବସିଲେ ତହିଁର ଔଷଧ - ଲେପମୁମ୍ବର ୨ତୋଳା,
ଶୁଣ୍ଠି ୨ତୋଳା, ମରିଚ ୨ତୋଳା, ବତ ୨ତୋଳା, ଗହମ ଅଟା ଅଧାସେର,
ବିରିଚୁନା ୧ ଅଡ଼ା, ହୁହୁପି ତେର ୨୨ତୋଳା, ସବୁବାଟି ଲେପଦେବ, ଚଟୁତରାସ
ଦେଖାଇବ । ଏପରି କଲେ ରକ୍ତବସା ଭଲ ହୁଅଇ ।

ରସଭବୁରା ।

ଘୋଡ଼ାର ଗୋଡ଼ରେ ରସ ଭରୁରିଲେ ତହିଁର ଔଷଧ - ଧୂଆଁ, ମଇରରିରା ବୃରି
ରସ ପୁଟିବା ଜାଗାରେ ଦେବ । ଏପରି କଲେ ଭଲ ହୁଏ ।

ଶୁକରୋଗ ।

ଧୂଆଣି, ମରିଚ, ପିପଲି, ଲଙ୍କା ମରିଚ, ରସାମରାଜ, ପୁରୁଣା କନ୍ଦମୂଳ,
ମୁସମର, ହିଙ୍ଗୁଧୂଆଁ, କରୁକୀ ସବୁ ସମାନ କରି ଗୁଡ଼ ମିଶାଇ ଖୁଆଇବ ।

ଘାବୁ ମଲମ ।

ଅକ୍ଷୀର, ଚିତା ପାବୁଚେର, ସିନ୍ଦୂର ତେଲରେ ଫୁଟାଇ ମାରିବ
ପରେ ଚିକଣ କରି ବାଟିବ ।
ଘାରେ ମଲମ ପଟି ଦେବ ।

ଅତକୋଷକୁ ଲେପ ।

ଦୁଦୁରାମୂଳ, ନିର୍ଗୁଣ୍ଡି ମୂଳ, ପଦ୍ମମୂଳ, ନିମ୍ବପତ୍ର, ଗନ୍ଧ, ବେଣା, ବିଟି ଏସବୁ
ବାଟି ଲେପଦେବ ।

ଜହରବାତକୁ ଲେପ ।

ଗୁଗୁଳ, ସଦଲସ, କରତାଢେଲି, ଭାଦୁର, ହିଙ୍ଗୁଳ ଢେଲି, କପାମଞ୍ଜି, ଢେଲିଲେଣ୍ଡି,
ଢେଲିଦୁଧରେ ବାଟି, ଜହରବାତରେ ଦେବ । ଚରୁ ତତାଇ ଦେଖାଇବ ।
ଏ ଲେପ ଦେଲେ ଶୀଘ୍ର ଆରୋଗ୍ୟ ହୋଯାଏ ।

ହଗା ରହିବାକୁ ।

ଶୁଣ୍ଠି, ଜଙ୍ଗାଜିତେର, ଲବଙ୍ଗ, ଜୀରା ବାଟି ଖୁଆଇବ, ଏପରି କଲେ ହଗା
ବନ୍ଦ ହୁଅଇ ।

ପେଟେ ନାନାବ୍ୟଥା ।

ଘୋଡ଼ାତ, ମରିଚ, ପାନଭଞ୍ଜିଟି, ଶୁଣ୍ଠି ପିପଲି, ପିପଳା ମୂଳା, ଯୁଆଣି,
ସୋମରାଜ ମଞ୍ଜି, ହିଙ୍ଗୁ କୁଟକା ଗୁଗୁଳ, ଟାଙ୍ଗଣା ଖଇ, ଲବଣ, ଧୂଆଁପତ୍ର, ଅଳକ,
ମହାକାଳମୂଳ, ସବୁ କୁଟିଦେବ ସୋରିଷ ତେଲରେ ଗୁଜାକରି ଦିନକୁ ତିନିଥର
ଖୁଆଇବ । ଏ ରୂପ କଲେ ନାନା ପ୍ରକାର ବ୍ୟଥାମାନ ଦୂର ହୋଇବ ।

ହତାରୋଗ ।

ନେତ୍ର, ନାଶିକା ମଧ୍ୟରେ ଫୁଲଇ, ଘୋଡ଼ା ଦୁର୍ବଲ ହୁଅଇ, ଯାହା ଖାଇଲେ ନ
ପଚଇ, ଦେହରେ ନ ଲାଗଇ, କ୍ଷୀଣହୁଅଇ । ଏରୂପ ହେଲେ ହତାରୋଗ ବୋଲି

ଜାଣିବ । ଏଥକୁ ଔଷଧ - ଦୁଷ୍ଟରେ ଲଙ୍ଗଳ ଲୁହାଦେବ, ଦାତ ମୂଳରେ ଖାଲି ଲୁହା
ଦେବ, ବଳିତା ମୋଟା କରି ବଳି ସେ ବଳିତା କୁ ଘିଅରେ ବୁଡ଼ାଇ ଦାତ ମୂଳରେ
ପକାଇ ଲୁଗା ବାନ୍ଧିବ । ଏରୂପ କଲେ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଜଳକାରୋଗ ।

ରସାଞ୍ଜନ ଓ ହରିତାଳ ଏ ଦୁହିଁକି ଶୋଧନ କରିବ । ପିପଲି, ମରିଚ, ସିନ୍ଦୂର,
ଯାଜଫଳ ଏହା ସମାନ ଭାଗରେ ଜମ୍ବିଳ ରସରେ ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବ, ଲଙ୍କା
କାଳରସରେ ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବ । କର୍ପୂର ମିଶାଇ ଲେପଦେବ
ଏଥରେ ଭଲ ନେହିଲେ କେରାଣ୍ଡି ମାଛ ପିତ୍ତ, ଛେଳିପିତ୍ତ, ପିଟିକିରି ମିଶାଇବ,
ଘିକୁଆଁରି ରସରେ ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବ ।
ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଲେପଦେଲେ ଭଲ ହୁଅଇ ।
ଚନ୍ଦ୍ରଫୁଲ୍ଲା, ମାଂସ ବୁଦ୍ଧିହେଲେ ।
କୋଇଲେଖାମଞ୍ଜି, ଟାଙ୍ଗଣାଖାର, ଗଜସଫୁଲ ରସରେ ମର୍ଦ୍ଦନ କରି
ଅଞ୍ଜନ ଦେଲେ ଚନ୍ଦ୍ରର ମାଂସ ଫୁଲ୍ଲା ବନ୍ଦ ହୁଅଇ ।

ଜିହ୍ଵାଶୂଳ ।

ଘୋଡ଼ାର ଜିହ୍ଵାଫୁଲି ଜିହ୍ଵାମୂଳ ଫୁଲଇ । ଏରୂପ ହେଲେ ଜିହ୍ଵାଶୂଳ ବୋଲି
ଜାଣିବ । ଆହାର ନ ଖାଏ । ଏଥକୁ ଉପାୟ - ଅଳସୁ ଜୁଆଣି ଗୁଡ଼, ହଳଦି,
ରସୁଣ ଏହା ଏକତ୍ରରେ କୁଟି ଖୁଆଇଲେ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ମୁତ୍ରକୃଚ୍ଛ ।

ଘୋଡ଼ା ମୁତିପାରୁ ନ ଥିଲେ ଟିକିଏ ଟିକିଏ କରି ମୁତ୍ରୁଥିଲେ ଏଥକି ଔଷଧ -
ହଳଦି, ଭାଲିଆ, ଅରଖଫଳ ଏ ତିନିକି ସମାନ ଭାଗରେ ଟେକାରସରେ ମିଶାଇ
ଛେଚି ଭାଜି ଇନ୍ଦ୍ରିରେ ବାନ୍ଧିଲେ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ନାକରୁ ରକ୍ତ ପଡ଼ା ।

କୃଷ୍ଣ ଦୁଳସୀ ପତ୍ର, ଧାରଞ୍ଜପତ୍ର, କରାପତ୍ର, କରଞ୍ଜପତ୍ର ଏ ଚାରି ଗଛର କଅଁଳପତ୍ର
ଛେଚି କନାରେ ଧରି ନାକରେ ନାସ ଦେଲେ ଭଲ ହୁଏ ।

ନାକର ପୋକ ପଡ଼ା ।

ନାକରୁ ପୋକ ବାହାରିଲେ ଉପାୟ-ଦେବଦାରୁ, ଗନ୍ଧଶୁଣ୍ଠି, ମରିଚ, ଶିଳା ଏ
ଚାରି କି ବାଟି ନାକରେ ଚିପୁଡ଼ିଲେ ପୋକ ମରନ୍ତି ।

ଖଣ୍ଡରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ା ଚାଲି ନ ପାରଇ, ଗୋଟିଏ ଗୋଡ଼ ଛୋଟାଉଥାଉ । ଉପାୟ - ଘୋଡ଼ାର
ଗୋଡ଼ ବାନ୍ଧିବ, ଛୋଟାଇ ବା ଗୋଡ଼ ନ ବାନ୍ଧିବ ।
ଗୁଳୁଚି, ଗୁଡ଼, ଲୁଣ, ପାଟଳି, ତାଳମୂଳି, ମହୁଲ, ତଙ୍କାରି, ବରଓହଳ, ପିଆଜ ।
ଏହା ଗୋଡ଼ରେ ବାନ୍ଧିଲେ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ପାଣିସବର ।

ଘୋଡ଼ା ତାକଇ, ଛିଙ୍କଇ, ନାକରୁ ପାଣିସବଇ, ମାଟିଗୋଡ଼ରେ ଖୋଳଇ ଉପାୟ -
ଅଙ୍କୁତି ତାଳ ଓ ମୂଳ ବାସଙ୍ଗ, ତଙ୍କାରି, ବେଗୁନିଆ, ହଳଦି, ରସୁଣ, ଲବଣ,
ଭାଲିଆ । ଏହା ସମାନ ଭାବରେ ବାଟି ଘିଅରେ ଖୁଆଇଲେ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ମାଳସ ରୋଗ ।

ଘୋଡ଼ାର କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆଘାତରୁ ମେରୁଦଣ୍ଡା ଫୁଲିଲେ ମାଳସ ରୋଗ ବୋଲି
ଜାଣିବ । ଏତକୁ ଉପାୟ - ଲୁଣ ବିଳା ମାଟି

କୁମୁଷ୍ଠି ରୋଗ ।

ବେକଠାରୁ ନାଭି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେବେ ଫୁଲିକରି ମହୁଘରାପରି ଓହଲଇ, ତେବେ
ବାଘୁଆ କୁମୁଷ୍ଠି ବୋଲି ଜାଣିବ । ପଖାରେ ଏପରି ଓହଲିଲେ ପଖା କୁମୁଷ୍ଠି
ଚଢ଼ୁଆରେ, ବେକରେ ତାଟିଆପରି ଓହରିଲେ ପାଣି କୁମୁଷ୍ଠି ବୋଲି ଜାଣିବ ।
ଏଥର ପ୍ରୟୋଗ - ଅର୍ଷତେର, ରକ୍ତ ଚନ୍ଦନ, ମୟୂର ବୃଳିଆ ମୂଳ, ଯୁଆଣି, ଶୁଣ୍ଠି,
ଆକୁଳ ତେର, ଲୁଣ, ବିଳାମାଟି ।
ଏହାବାଟି ଭାଜି ଲେପ ଦେଲେ କୁମୁଷ୍ଠି ରୋଗ ଭଲ ହୁଅଇ ।

ଅତିସାର ।

ଯେଉଁ ଘୋଡ଼ାର ଲାଲ ପରି, ଦୁଗ୍ଧ ପରି, ରକ୍ତ ପରି, ଜାମୁକୋଳି ପରି, ବେସର
ପରି, ଦହି ପରି ଟେକା ଟେକା ହୋଇ ବାହାରକୁ ହେଉଥିବ ପୋକମଧ୍ୟ
ପଡୁଥିବ, ଦୁର୍ଗନ୍ଧ କରୁଥିବ, ଶାଗଧୂଆ ପାଣିପରି, ମାଉଁସଧୂଆ ପାଣିପରି
ଦେଖା ଯାଉଥିବ, ଏପରି ହେଉଥିଲେ

ଅତିସାର ରୋଗ ବୋଲି ଜାଣିବ ।

ଏଥିକି ଉପାୟ - ଶୁଣ୍ଠି, ବଡ଼ଜିରା, ଅଳାଇଚ, ଇନ୍ଦ୍ରଜବ, ସିଙ୍ଗଡ଼ା, ଅକାନ ବିନ
ଜଳ, କୁରୁବେଳି, ଜାଇଫଳ, ନାଗେଶ୍ଵର, ଯୁଆଣି, ରସୁଣ, ହଳଦି
ଏ ସମସ୍ତ ଏକ ଫଳ ଲେଖାଏଁ ଗୁଣ୍ଡ କରି ମୁସାକାନି ରସରେ କଦଳୀ ଡଣ୍ଡା
ରସରେ ଖୁଆଇଲେ ଦେହ ଥଣ୍ଡା ଧରି ଭଲ ହୁଅଇ ।

॥ ସମାପ୍ତ ॥

ଗଜଶାସ୍ତ୍ର

ଯୁବରାଜ ଶ୍ରୀ ବୀରବିକ୍ରମ ଦେବ

ଖରିୟାର

ଦ୍ଵାରା

ସଂକଳିତ ବ ପ୍ରକାଶିତ

ଶନ - 1905

ରାଜପୁତ େ ଗ୍ଲୋ-ଓରିଏଣ୍ଟଲ ପ୍ରେସ, ଆଗରା ।

ସୁଚିପତ୍ର

କ୍ର. ସଂ.	ନାମ ବୀମାରି ତଥା ଦବା
୧.	ହାଥୀ କା ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନ
୨.	ଅବସ୍ଥା
୩.	ହାଥୀ ସିଖଲାନେ କୀ ରୀତି
୪.	ଉପଯୋଗ
୫.	ସ୍ବଭାବ
୬.	ନିବାସ ସ୍ଥାନ
୭.	ଶରୀର କୀ ଆକୃତି ଓର ରଂଗ
୮.	ଶୁଭ ଲକ୍ଷଣ
୯.	ଦନ୍ତ ପ୍ରକାରଣ
୧୦.	ହାଥୀ ଚିକିତ୍ସା
୧୧.	ହାଥୀ ଚିକିତ୍ସା ଦୁସରୀ ଦବା
୧୨.	ହାଥୀ ଚିକିତ୍ସା ତୌସରୀ ଦବା
୧୩.	ହାଥୀ ଚିକିତ୍ସା ଚୌଥୀ ଦବା
୧୪.	କମ ଓମର ବାଲେ ହାଥୀ କା ମସାଲା
୧୫.	କମ ଓମର ବାଲେ ହାଥୀ କା ମସାଲା ଦୁସରୀ ଦବା
୧୬.	ଦୌରେ ପର ହାଥୀ କୀ ଦବା
୧୭.	ହାଥୀ ମୋଟା ହୋନେ କୀ ଦବା
୧୮.	ହାଥୀ ମୋଟା ହୋନେ କୀ ଦବା - ଦୁସରୀ ଦବା
୧୯.	ମିଢ଼ି ଖାନେ ସେ ଜୋ ବୀମାରି ହେ - ଓସକୀ ଦବା
୨୦.	ମିଢ଼ି ଖାନେ ସେ ଜୋ ବୀମାରି ହେ - ଓସକୀ ଦୁସରୀ ଦବା
୨୧.	ଅଗର ମିଢ଼ି ଖାନେ ସେ ପେଟ ଫୁଲେ - ଓସକୀ ଦବା
୨୨.	ଅଗର ମିଢ଼ି ଖାନେ ସେ ପେଟ ଫୁଲେ - ଓସକୀ ଦୁସରୀ ଦବା
୨୩.	ଅଗର ମିଢ଼ି ଖାନେ ସେ ପେଟ ଫୁଲେ - ଓସକୀ ତିସରି ଦବା
୨୪.	ଅଗର ମିଢ଼ି ଖାନେ ସେ ପେଟ ଫୁଲେ - ଓସକୀ ଚୌଥୀ ଦବା
୨୫.	ଅଧିକ ଗର୍ମୀ ସେ ତାବ ଖାଜାବେ ଓସକୀ ଦବା

କ୍ର. ସଂ.	ନାମ ବୀମାରି ତଥା ଦବା
୨୬.	ଅଧିକ ଗର୍ମୀ ସେ ତାବ ଖାଜାବେ ଉସକୀ ଦବା ଦୁସରୀ ଦବା
୨୭.	ଅଧିକ ଗର୍ମୀ ସେ ତାବ ଖାଜାବେ ଉସକୀ ଦବା ତିସରି ଦବା
୨୮.	ହାଥୀ କୀ ପୀଠ ଯା କିସୀ ସ୍ଥାନ ପର ଘାବ ହୋ ତୋ ଉସକୀ ଦବା
୨୯.	ଘୁଟନେ ମେଁ କଙ୍କର ଘୁସ ଜାନେ ସେ ଘାବ କୀ ଦବା
୩୦.	ହାଥୀ କେ ପୈର ମେଁ ସୁରଂଗ ଘାବ କୀ ଦବା
୩୧.	ହାଥୀ କେ ପୈର ମେଁ ନକସୁର ଘାବ କୀ ଦବା
୩୨.	ହାଥୀ କେ ଲିଂଗ ପର ଘାବ କୀ ଦବା
୩୩.	ହାଥୀ କେ ଜିଭ ପର କେ ଫୋଡ଼ା କୀ ଦବା
୩୪.	ହାଥୀ କେ ଘାବ ଜିସମେ କିଡ଼େ ପଡ଼ଗୟେ ହୋ ତୋ ଦବା
୩୫.	ବିଞ୍ଚି ଲାଦନେ ଯା ମାର ଯା କିସୀ ଚିଞ୍ଚି କୀ ଗିରନେ ସେ ଚମଡ଼େ ପର ଚକ୍କେ ବଂଧ ଗୟେ ହେଁ ତୋ ଉସକୀ ଦବା
୩୬.	ଇନ୍ଦ୍ରି କି ବିମାରି ଯାନି କାମ କେ ଘାବ କୀ ଦବା
୩୭.	ରସୁଲି ଘାବ କି ଦବା
୩୮.	ପୁଁଛ କେ ବାଲ ଜୋ ଗିର ଗୟେ ହେଁ ଉସକୀ ଦବା
୩୯.	ବଡ଼େ ଜହରବାଦ କୀ ଦବା
୪୦.	ବଡ଼େ ଜହରବାଦ କୀ ଦବା - ଦୁସରୀ ଦବା
୪୧.	ବଡ଼େ ଜହରବାଦ କୀ ଦବା - ତିସରି ଦବା
୪୨.	ବଡ଼େ ଜହରବାଦ କୀ ଦବା - ଚୌଥୀ ଦବା
୪୩.	କଠ ଜହରବାଦ କୀ ଦବା
୪୪.	ଛାତା ଜହରବାଦ କୀ ଦବା
୪୫.	ଛାତା ଜହରବାଦ କୀ ଦବା - ଦୁସରୀ ଦବା
୪୬.	ଛାତା ଜହରବାଦ କୀ ଦବା - ତିସରି ଦବା
୪୭.	ରାଂଗ ଘୁଟନା ଓର ଜାଂଘି ମେଁ ଜହରବାଦ କୀ ଦବା
୪୮.	ଜାଂଘି ଜହରବାଦ କା ମସାଲା
୪୯.	ଜାଂଘି ଜହରବାଦ କା ମସାଲା - ଦୁସରୀ ଦବା
୫୦.	ପୋତେ କେ ଜହରବାଦ କୀ ଦବା
୫୧.	ଡାଢ଼େ କେ ଜହରବାଦ କୀ ଦବା
୫୨.	ପେଟ କେ ଭିତର ଜହରବାଦ କୀ ଦବା

क. सं.	नाम बीमारी तथा दवा
५३.	पेट के भीतर जहरबाद की दवा - दूसरी दवा लेप
५४.	जब पेट या शरीर में से जहरबाद उतरकर पैर या घुटने कि गांठों पर सूजन होजावे उसकी दवा
५५.	हाथी मिलाप की रीति
५६.	हाथी मिलाप की रीति - दूसरी रीति
५७.	हाथी मिलाने की दवा
५८.	हाथी मिलने की दवा - दूसरी दवा
५९.	हाथी मिलने की दवा - तीसरी दवा
६०.	हिचकि दूर करने और चारा हजम होनेकी दवा
६१.	हिचकि दूर करने और चारा हजम होनेकी दवा दूसरी दवा
६२.	हाजमा होने और किरमि गिर जाने की दवा
६३.	हाजमा होने और किरमि गिर जानें की दवा - दूसरी दवा
६४.	भूख पैदा करने की दवा
६५.	भूख बढ़ाने की दवा
६६.	भूख बढ़ाने की दवा दूसरी दवा
६७.	किरिम गिराने का मसाला
६८.	खांसी की दवा
६९.	खांसी की दवा दूसरी दवा
७०.	खांसि की दवा -तीसरी दवा
७१.	वात दि दवा
७२.	हाथी के चारों पांव में जब वाई हो या चौरंगहि या दमे की बीमारी हो तो इस दवा से आराम होगा यह भी बात रोग है
७३.	बाई बीमारी की दवा
७४.	झनक बाई की दवा
७५.	बाई कि दवा
७६.	मेह बीमारी की दवा
७७.	चौर ग वात की दवा
७८.	चौर ग वात की दवा - दूसरी दवा
७९.	चौर ग वात की दवा - तीसरी दवा

କ. ସं.	ନାମ ବୀମାରୀ तथा दवा
୮୦.	डोक याने कै होवे तो दवा
୮୧.	मस्ति रुकने पर मस्ति बहाने का दवा
୮୨.	मस्ति रुकने पर मस्ति बहाने कि दवा- दूसरी दवा
୮୩.	मस्ति रुकने पर मस्ति बहाने कि दवा - तीसरी दवा
୮୪.	मस्ति रुकने पर मस्ति बहाने की दवा - चौथी दवा
୮୫.	मस्ति रुकने पर मस्ति बहाने की दवा- पांचवी दवा
୮୬.	मस्ति रुकने पर मस्ति बहाने की दवा - छठवीं दवा
୮୭.	मस्ति उतने पर उसकी आरोग्यता की दवा
୮୮.	कफ की दवा
୮୯.	कफ की दवा दूसरी दवा
୯୦.	कफ की दवा तिसरी दवा
୯୧.	हाथी सरदा गया हो तो गरम करने की दवा
୯୨.	हाथी सरदा गया हो तो गरम करने की दवा - दूसरी दवा
୯୩.	सन्निपात की दवा
୯୪.	सन्निपात की दवा दूसरी दवा
୯୫.	सन्निपात की दवा आमसुल दवा
୯୬.	सन्निपात की दवा दूसरी दवा
୯୭.	सन्निपात की दवा तीसरी दवा
୯୮.	आमसुल से आराम होने पर दुबला हो तो तैयदयारि की दवा
୯୯.	कामसुल की दवा
୧୦୦.	कामसुल की दवा दूसरी दवा
୧୦୧.	कामसुल की दवा तीसरी दवा
୧୦୨.	पित्त सुल की दवा
୧୦୩.	पित्त सुल की दवा दूसरी दवा
୧୦୪.	काल सुल की दवा
୧୦୫.	वाय सुल की दवा
୧୦୬.	मूत्र सुल की दवा
୧୦୭.	मूत्र सुल की दूसरी दवा
୧୦୮.	वाम सुल की दवा

क. सं.	नाम बीमारी तथा दवा
१०९.	सुकट सुल की दवा
११०.	सुखमातार की दवा
१११.	सुखमातार की दवा दूसरी दवा
११२.	सुखमातार की दवा तीसरी दवा
११३.	पति दुःख की दवा
११४.	पति दुःख की दवा दूसरी दवा
११५.	अन्त सुल की दवा
११६.	अन्त सुल की दवा दूसरी दवा
११७.	चौरंग माला की दवा
११८.	चौरंग मसाला दूसरी दवा
११९.	चौरंग मसाला तीसरी दवा
१२०.	शरदि चौरंग मसाला
१२१.	गरम चौरंग मसाला
१२२.	वाव याने पागलपने की दवा
१२३.	धडके बिमारी की दवा
१२४.	धडके बिमारी की दवा दूसरी दवा
१२५.	विचकल की दवा
१२६.	हाथि के मस्त होने की दवा
१२७.	हाथि के मस्त होने की दवा - दूसरी दवा
१२८.	हाथि के मस्त होने की दवा - तीसरी दवा
१२९.	हाथि के मस्त होने की दवा - चौथी दवा
१३०.	हाथि के मस्त होने की दवा - पांचवी दवा
१३१.	अगनि वाय की दवा
१३२.	बवासिर की दवा
१३३.	गुमडा गलाने की दवा
१३४.	गुमडा गलाने की दवा दूसरी दवा
१३५.	गुमडा गलाने की दवा - तीसरी दवा उतार
१३६.	भगमार की दवा
१३७.	भगमार की दवा दूसरी दवा

क्र. सं.	नाम बीमारी तथा दवा
१३८.	मिट्टी खाने की आदत छोड़ाने की दवा
१३९.	बायगोला की दवा
१४०.	आंख में जाला छाजावे उसकी दवा
१४१.	आंख में जाला छाजावे उसकी दवा - दूसरी दवा
१४२.	आंख में जाला छाजावे उसकी दवा तीसरी दवा
१४३.	आंख में जाला छाजावे उसकी दवा - चौथी दवा
१४४.	आंख में बिलकुल सफेदि छाजावे उसकी दवा
१४५.	आंख में टेट निकल जावे उसकी दवा
१४६.	आंख में चमड़ा समान जाला छाजावे उसकी दवा
१४७.	सुस्त हाथी को तेज करने की दवा
१५८.	सुस्त हाथी को तेज करने की दवा - दूसरी दवा
१५९.	बत्तीसा मसाला
१५०.	कुमारी का हलुवा
१५१.	बिमारी पहचान में न आये तो उसकी दवा
१५२.	सब प्रकार की बिमारी की दवा (मसाला)
१५३.	डौका बिमारि की दवा
१५४.	आंख में फुला हो तो दवा
१५५.	कुष्ट बिमारी की दवा
१५६.	सर्दी गर्मी से दस्त हो उसको बंद करने की दवा
१५७.	सर्दी गर्मी से दस्त हो उसको बंद करने की दवा दुसरि दवा
१५८.	सर्दी गर्मी से दस्त हो उसको बंद करने की दवा तिसरि दवा
१५९.	सर्दी गर्मी से दस्त हो उसको बंद करने की दवा चौथि दवा
१६०.	सर्दी गर्मी से दस्त हो उसको बंद करने की दवा पांचविं दवा
१६१.	गर्मी के कारण पेशाब बंद होगया हो तो दवा
१६२.	पेसाब दही के बराबर होता हो उसकी दवा
१६३.	हाथी का पेट फुलकर दस्त और पेशाब बन्द हो गया हो तो दवा
१६४.	हाथी के सोंढ में चिंटी या किडे घुस जावे उस की दवा
१६५.	बच्चा हाथी जो जन्म लेता है उसे खिलाने की दवा

क्र. सं.	नाम बीमारी तथा दवा
१६६.	जिस वक्त हथिनि जने उस वक्त देने का मसाला
१६७.	हथनी को रिजमर्मा खिलाने की दवा
१६८.	पित्त रोग की दवा
१६९.	नाक से खून बहै उसकी दवा
१७०.	हाथी को प्रतिदिन खिलाने की दवा
१७१.	हाथी को प्रतिदिन खिलाने की दवा - दूसरी दवा
१७२.	हाथी को प्रतिदिन खिलाने की दवा - तिसरि दवा
१७३.	धातु पतला होजावे और खलित होकर गिरेउस कि दवा
१७४.	नाक से खून गिरने की दूसरी दवा
१७५.	जहरबाद का लेप
१७६.	कलेजे में किडे हों तो उसकी दवा
१७७.	छाता भरगया हो तो उसकी उसकी दवा
१७८.	छाता भरगया हो तो उसकि उसकी दवा - दूसरी दवा
१७९.	हमेशा का मामुलि जुलाब
१८०.	पैर का तलवा फटा हो तो उसकी दवा
१८१.	पैर का तुलवा फटा हो तो उसकी दवा - दुसरी दवा
१८२.	पैर जो फूला हो उसकी दवा
१८३.	पैर सूजन का लेप
१८४.	दांत काटने कि रीती
१८५.	हाथी के दांत काटने पर रक्त जावे तो दवा

० ० ० ० ० ०

भूमिका

सर्व साधारण को विदित हो की हमारी मातृभाषा देव नागरी में किसी पुस्तक रचयिता से हाथियों के विषय में किसी प्रकार की पुस्तक आज तक रचना नहीं की गई है और भारतवर्ष के प्रत्येक रईस, राजा व महाराजाओं को अपनी अपनी शक्तनुसार हाथियों के रखने की आवश्यकता होती है एवं उन हाथियों के रोग इत्यादिक विषय में न ही महाबत के भरोसे पर पुस्तक न रहने के कारण विवश रहना पड़ता है और सुनी सुनाई दवाइयां वे लोग रोगों की परीक्षा बिना दे बैठते हैं। अन्ततः हाथी को अपना प्राण त्यागना पड़ता है और धन को बड़ि भारी पहुंचती है। कारण हाथी का मूल्य कमागत दो हजार से दस हजार तक होता है। यह सब तृटि निवारणार्थ आज मैं अपने स्वल्प विचार से इस को गज सम्बंधित शास्त्र में से छांट कर पुस्तक प्रणालि में लिखता हूं। यदि यह पुस्तक सर्व साधारण में आदरणीय होगी तो मैं अपने परिश्रम को सुफल समझूंगा। यदि इस पुस्तक में किसी प्रकार से किसि विषय में तृटि हो तो कृपा उसी तृटि को पूरा करने के लिये सूचना देवें। मैं उत्कल भाषी हूं इससे इस पुस्तक में भाषागत दोष रहना सम्भव हो सकता है।

वशम्बद-रचक

उत्सर्गपत्र।

खदेशवत्सल विचारसिक श्रीयुक्त राजारामपालसिंह

कालाकांकर नरेश भञ्जि-भाजनेषु।

हे राजन् !

जिस समय भारतीय क्षेत्रियों के शौर्य सूर्य के प्रताप से समग्र भारत देदीप्यमान था, जिस समय भारतीय क्षेत्रियों के ज्ञान चन्द्र कि योत्सना से आर्यसन्तान मातृ आह्लादित थी यदि उस समय का स्मरण किया जावे तो सम्प्रति क्षेत्रियों समाज कि स्थिति सन्तापदायिनि ज्ञात होती है परन्तु इस बात को विचार के मुझे असीम आनन्द प्राप्त होता है की इस समय भी ईश्वर कि कृपा से क्षेत्रियो समाज आप ऐसे सुयोग्य क्षेत्रियो नरेशों से विभूषित है। क्षेत्रियो समाज कि आन्तरिक तथा सामाजिक उन्नति के लिये आप जो उन्नति करते हैं अनुकरणीय है।

आप स्वदेशहितैषिता के ज्वलन्त उदाहरण हैं। यद्यपि आप के दर्शन का सौभाग्य मुझे अब तक नहीं मिला है, यद्यपि आप के साथ केवल एक समय मातृ मेरा पत्र व्यवहार हुआ था तथापि सम्बाद पत्रों तथा सज्जनों से आप के सदगुणों कि प्रशंसा सुन कर मेरे

अन्तः करण में निःस्वार्थ स्नेह का संचार हुआ है और आज मैं उस स्नेह के चिन्ह स्वरूप इस पुस्तक को आप के पवित्र नाम पर उत्सर्ग करने का साहस करता हूँ। मैं स्वयं जानता हूँ कि यह साधारण पुस्तक आप ऐसे विध्वानों का चित्ताकर्षण नहीं कर सकती किन्तु स्नेह-दृष्टि से देखने से कुत्सित भी सुन्दर दिख पड़ता है

स्नेहाभिलाषी

श्री वीर विक्रम देव

युवराज, खरियार

॥ गज शास्त्र ॥

१ - हाथी का संक्षिप्त वर्णन

भारत वर्ष एक ऐसा देश है जहां कि हाथी एक बड़ी वस्तु गिनी जाती है और इसी हाथी के अवयवों से बहुमूल्य पदार्थ बनाये जाते हैं जैसे गजदन्त, पलंग, कुर्सी इत्यादि हाथी जंगल में उत्पन्न होते हैं हथिनी अठारह महीने में जनती है और एक बार में उसके एक ही बच्चा होता है जंगल में ये झुण्ड के झुण्ड दल बांध कर रहते हैं प्रत्येक दल में एक बड़ा दन्ता हाथी रहता है जैसा कि गाय गोहड़ी में सांड इब झुण्डों में एक हाथी अग्रगामी होता है जंगल में हाथी स्वतंत्र दशा में रहते हैं मनुष्य उसे पकड़ कर अपने उपयोग में लाते हैं।

जंगल से हाथी पकड़ने की रीति ।

पहले तीन या चार शिकारी हाथी के खोज में भेजे जाते हैं वे लोग अपने खाने पीने कि सामग्री साथ रख कर हाथी के झुण्डों के खोज में निकलते हैं और बड़े बड़े ऊंचे वृक्षों पर चढ़ चढ़ कर हाथी के झुण्डों को देखते हैं जब उन्हें झुण्ड दिख पड़ता है एक शिकारी वहां से खबर देने को अपने मालिक के पास आता है बाकी शिकारी वहां वृक्षों में रह कर हाथी के झुण्डों को देखते रहते हैं जिस से वे किसी ओर को न चले जाय तत्पश्चात् उनका मालिक बहुत से आदमी साथ लेकर आता है और हाथी के झुण्डों के चहुं ओर अनुमान एक माल कि दूरी से चार चार गज के अन्तर पर दो दो आदमी का पहरा बैठा ला जाता है प्रत्येक घिरे हुए आदमियों के पास छर्चा भरी हुई या बारूद भरी हुई बन्दूकें रहती हैं और आग भी जला कर रखते हैं कारण यह है कि जिस समय हाथी आदमियों को न मान कर

आवाज भी करते है जिस से वे बाहर नहीं निकलते क्योंकि आग से बहुत डरते है इस घरे का नाम जगत बेड है इस के पश्चात दुसरे आदमी जगत बेड के पास ही बडे बडे मियालों के गिरदा यानी कठघेरा बनाते है जिस में सब जगत बेड के भीतर घिरे हुए हाथी भली भांति समा सकें किवाड भी इस का मयालों ही का होता है और उस में लोहे कि बडी बडी नोकदार किलें भी गाड दी जाती है किवाड के ऊपरी भाग में रस्सी बांध कर किसी झाड से बांध देते है जिस से किवाड ऊपर को टंग जाता है और गिरदे का दरवाजा खुला रहता है और उसके भीतर हाथियों के खाघ पदार्थ धान इत्यादि रख देते है इतने उपाय हो जाने पर एक सिखलाई हुई पालतु हथिनि जगत बेड के भितर जंगल हाथियों के झुण्ड में छोड देते है जिस से वह उन के पास जाकर मिलाप कर लोती है पश्चात चहुं ओर घिरे हुए आदमी लोग बन्दुकों की आवाज करते हुए और आग फेंकते हुए आगे को धीरे धीरे बढ़ते है जिस से सब जंगली हाथी उस घरेलु हथिनि के साथ गिरदे कि और चलते है क्योंकि आदमि उस और नहीं रहते न आवाज होती है ज्यों ज्यों हाथियों के झुण्ड हथिनि के साथ कठघेरे यानी गिरदे कि ओर चलते है त्यों त्यों आदमी बन्दुकों की आवाज करते हुए और आग फेंकते हुए आग को बढ़ते चले जाते है इतने उपाय होने पर भी हाथी मनुष्यों को नहीं देखने पाते यदि कहीं हाथियों की दृष्टि मनुष्यों पर पड जावे तो वे उन पर चोट करके जगत बेड से निकल भागें केवल बन्दुकों की आवाज और आग के बल से ही हाथियों को जगत बैड के भीतर रखते और गिरदे में लाकर पकडते है जब पालतु हाथिनि समेत जंगल हाथी गिरदे के भीतर चले जाते है और धान इत्यादि खाघ पदार्थों को खाने लगते है तब महावत इशारे के बल से पालतु हथिनी को गिरदे के भीतर से निकाल कर शिघ्रता पूर्वक झाड की रस्सी को काट देता है जिस के सबब से गिरदे के किवाड बन्द हो कर हाथी भीतर रह जाते है । हाथी बाहर निकलने के लिये गिरदे के भीतर उपद्रव मचाते है परन्तु गिरदे की मजबुती और किवाडों पर नोकदार बडी बडी कीलें गडी रहने के कारण से नहीं निकल सकते और चिल्लाना आरम्भ करते है तब उनको डराने के लिये बन्दुकों कि आवाज करते है जिससे वे चुप हो जाते है हाथियों को गिरदे के भीतर तीन चार रोज तक लंघन कराते है जिससे भूख के कारण वे निर्बल पड जाते है इसके उपरान्त बाहर से आदमी प्रत्येक हाथी के एक एक पैर को सस्सी से खंभों में बांध देते है अर्थात् बाहर से आदमी रस्सी को भितर फेंककर किसि लकडि या अन्य चिंजों के द्वारा उनके पैर में फंसाकर बाहर खिंच लेते है फिर खंभों से बांध देते है इसी प्रकार जब सब हाथियों के एक एक पैर बांध देते है तब गिरदे के भीतर तिन पालतु कुटिनि हाथिनि भि छोडि जाति है । उनके गले में एक एक थैली बांधी जाती है ।

प्रत्येक थैली में एक एक आदमी रक्खे जाते हैं प्रत्येक थैलियां हथिनियों के एक एक और के कानों के पास लटकति रहती है जिससे जंगली हाथी थैली पर बैठे हुए आदमियों को न देख सकें जब हथिनियां भितर प्रवेश कर लेति है उस समय उन मनुष्यों को अपना कर्तव्य अत्यन्त चतुराई से करना पडता है और यह काम केवल हथिनियों कि सहायता से होता है इसी हेतु पहले ही से गिरदे के भितर जंगली हाथियों के प्रत्येक पैर खंभों से बांधे जाते हैं जिस से वे इधर उधर न घूम सकें जब वे जान लेते हैं की इस थैली में मनुष्य है तो अपनी सूंड उनकी और फैलाते हैं उस समय सिखलाई हुई कुटिनि हथिनियां शिघ्रता पूर्वक घूम जाती है जिससे आदमी थैली समेत उनके पहुंच से बाहर हो जाते हैं तब मनुष्य निःशंक होकर अपने अपने कार्य साधन में प्रवृत्त होते हैं क्रमशः रस्सी का छोर हथिनियों को देते हैं वे उस रस्सी को प्रत्येक जंगली हाथियों के अगले दोनों पैरों को और पिछले दोनों पैरों को फंसा कर आदमियों को देती जाती है जिस से आदमी रस्सी को अपनी और खिंच कर ढिलाई के साथ सरकाते जाते हैं इसी प्रकार से प्रत्येक जंगली हाथियों के अगले और पिछले पैरों को घुटने तक बांध लेते हैं तब क्रमशः जंगलि हाथियों की छुटाई बडाई के अनुसार दो दो तीन तीन पालतु हाथी प्रत्येक जंगली हाथी के साथ जोड देते हैं और रस्सी से हाथियों की छाती को बाध देते हैं जिस से अलग न होने पावें फिर गिरदे यानि कठघेरे से निकालते हैं और बस्ती के बाहर निकट स्थान देख कर बड़े बड़े पेड़ों से अलग अलग बांध देते हैं।

२. अवस्था ।

हाथी की उमर उसके कानों से जानी जाती है अगर कान के ऊपरी भाग का लउर सीधा रहे तो जानना चाहिये कि हाथी बिलकुल कम उमर का है यानि १६ साल की उमर तक कान सीधे ही रहते हैं १६ से २० वर्ष तक की उमर में ऊपरी लउर सामने की ओर कुछ झुकता है।

२० से २५ वर्ष तक कान का उपरी लउर कुछ मरोडा खाता है २५ से ३० वर्ष तक ऊपरी लउर जो मरोडा हुआ रहता है फट जाता है और मुंह पर कुछ छिवला दीख पडता है ३० से ३५ वर्ष तक ऊपरि भाग तथा नीचे के भाग अधिक फटता है और मुंह पर सफेदी आजाती है।

३५ से ५० वर्ष तक ऊपर भाग बिलकुल फट जाता है मुंह पर सफेदी आजाती है और मस्ती भी जारी हो जाती है इसी प्रकार हथिनि की उमर भी जानी जाती है परन्तु वह २० वर्ष से ही जवान हो जाती है अर्थात् गर्भाधान के योग्य हो जाती है।

ଘେରେ से निकलना चाहते है उस समय उनके रोकने के लिये आग फें कते और बन्दूकों कि ३. हाथी सिखलाने की रीति ।

प्रत्येक जंगली हाथी के साथ एक सिखलाया हुआ पालतु हाथी भी रखते है महावत जिस प्रकार से पाकतु हाथी को बोली बोलकर चलाता, बैठाता, उठाता है उसी प्रकार से जंगली नये हाथी को भी उसी स्थान पर सिख लाता है थोड़ी दिन पश्चात नये हाथी भी पालतु हाथी के समान सवारी देना, चलना, उठना, बैठना इत्यादि सब क्रियाओं को सीख लेते है और महावत की आज्ञा भली भांति मानने लगते है । इस के उपरान्त महावत उनको थान में लाकर बांध देता है थोडे काल में हाथी अपने स्थान से भली भांति परिचित हो जाते है और अपने धनी को पहचान लेते है इस के सिखलाने के लिये जिन जिन शब्दों को उपयोग किया जाता है वे सब नीचे लिखे जाते है ॥

महावत	-	जो हाथी को सिखलाता है और हुनर भी जानता हो ।
चढ़ैता	-	जो केवल सवारी देना जानता हो ॥
चरलट्ट	-	हाथी के लिये उंगाली काटना लीद इत्यादि फेंकना और भी अन्य अन्त कामों में चढ़ता के सहायक होवे ।
गजबाग	-	जिसे अंकुश भी कहते है इस द्वारा आदमी हाथी से सब काम ले सकते है ।
किलाया	-	जो हाथी के गले में लगाकर रकाब के समान महावत अपना पैर उससे रखकर काम लेता है ।
बेडि	-	आगे पैरों में जो बांधी जाती है ॥
कलाई	-	जो पिछले पैरों में बांधि जाती है ।
पित्तबान	-	जो दोनों आंखे के बीच में ऊंचा उठा हुआ रहता है जिसे कपाल भी कहते है ।
बंडी	-	नीचे के ओष्ठ को कहते है ।
सूढ	-	जो मुंह के ऊपरी से जमीन तक लम्बा रहता है यह हाथी का घूर्णेन्द्रिय है इसके द्वारा वह अपने हाथ का काम भी लेता है ॥
अदबि मोहरा	-	जो सिर ऊपर उठाकर चलता हो ।
मेल	-	सीधा चलना व उठना को कहते है ॥
अंगद	-	आगे बढ़ने को कहते है ॥
चई	-	धुम जाने को कहते है ॥

धत्त	- पीछे हटने को कहते हैं ॥
समबैठ	- सीधा चारों पैरों से बैठने को कहते हैं ॥
पुलाबैठ	- दो पैर पिछले से बैठने को कहते हैं ॥
बिले	- एक पैर उठा देने को कहते हैं ॥
झूक	- दो पैर अगले से झूक जाने को कहते हैं ॥
मद	- सूंढ उठा देने को कहते हैं जिससे महावत हाथी से नीचे उतर आता है ।
तिरह	- करवंट सो जाने को कहते हैं ॥
तन	- हाथ पांय फैला देने को कहते हैं ॥
लग	- दूसरे हाथी से लड़ना या लकड़ी तोड़ कर मारना ।
छुड	- छोड़ देने को कहते हैं ॥
बिरि	- छोड़ देने को कहते हैं ॥
दलेच्छुप	- पानी पीने को कहते हैं ॥
दले	- रोटि खने को कहते हैं ॥
धर	- खाने कि चीजें लेने को और जमीन पर गिरी हुई चीजों के उठाने को कहते हैं ॥
धरमिल	- गिरी हुई चीज उठाकर चलने को कहते हैं ॥
अटी	- घुटने के बल अगले दोनों पांवों से घोड़े के समान चलने को कहते हैं ॥
पुचारा	- रातब को घास कि पुली में जो बांधा हुआ रहता है उसे खाने को कहते हैं ॥

४. उपयोग ।

हाथी बड़े उपयोग का जानवर है प्रत्येक रईस राजा और महाराजाओं का काम बिना हाथी के नहीं निकलता सवारी करने बोझा लादने आखेट करने तथा युद्ध यात्रा में हाथी का अधिक उपयोग किया जाता है ।

इस की हड्डी अधिक किमती होती है हाथी दांत से अनोखी अनोखी बहुमूल्य पदार्थ बनाये जाते हैं और औषधि के कामों में भी आता है ।

५. स्वभाव ।

हाथी बहुत बुद्धिमान जानवर है स्वभाव इस का शान्त होता है परन्तु जब क्रोध में आजाता है तब किसी को नहीं मानता है मनुष्य अनेक उपाय द्वारा उस को वश में लाते है स्मरण शान्त इस में अधिक होति है स्वामिभक्त होता है इसके साथ यदि उपकार किया जावे तो बहुत काल के पीछे उसे न भूल कर स्मरण रखता है और प्रसंग पडने पर अपने उपकारी को उसका पलटा भी देता है युध्द यात्रा और आखेट यात्रा में हाथी ही की अधिक आवश्यकता रहाती है इन कामों के लिये हाथी को पहले ही से भली भाँति सिखला रखते है ।

६. निवास स्थान ।

(१) सिलहट, (२) रंगुन, (३) कजलीवन, (४) सिलोन (लंका), (५) अंगदेश (अर्थात् खरियार से लेकर मोर भंज तक), (६) नैपाल-उपरोक्त स्थानों में हाथी बहुत रहते है और वहिं से पकड कर लाये जाते है अन्य अन्य स्थानों में भी हाथी मिलते है परन्तु बहुत कम ।

७. शरीर की आकृति रंग और विशेष बातें ।

- (१) सिलहट के हाथी-सुन्दर सुडौल और शान्त स्वभाव के होते है हाथ पांव इनके दूढ और पीठ की हड्डी ऊपर को उठी काले रंग के होते है ।
- (२) रंगुन के हाथी-संकोच शरीर व हाथ पांव के पतले और भूरे रंग के स्याह होते है ।
- (३) कजलीवन के हाथी-लम्बा शरीर उभार मुंह सुन्दर मस्तक रंग काला सुदृढ हाथ पांव के होते है ।
- (४) सिलोन यानी लंका-यहां के हाथी भूरे रंग सुदृढ सुन्दर शीघ्रगामी दीर्घायु होते है ।
- (५) अंगदेश के हाथी-छोटे गिड्डे और खुब चलने वाले होते है लेकिन सुडौल नहीं होते ।
- (६) नैपाल के हाथी-कायर हाथ पांव के पतले कमजोर और कुबडा होते है रंग काला होता है ।

हाथी में आठ प्रकार के ऐत होते है ।

(१) सोलानिहान	(२) कृष्णा तालु	(३) कृष्णजिभ्या	(४) झाडु पुंछ
(५) नागिनी पुंछ	(६) मोटी पुंछ	(७) थनि	(८) क्षत्रभंगः

- (१) सोलानिहान-हाथी के समस्त पैरों में १६ नाखुन होते हैं अतएव अपने स्वामी को हानि पहुंचाते हैं।
- (२) कृष्ण तालु-जिसके तालु में काला हो।
- (३) कृष्णाजिभ्या-जिसके जीभ में काला हो।
- (४) झाडु पुंछ-जिसकी दुम के बाल भूमि को छुते हैं।
- (५) नागिनी पुंछ-उसे कहना चाहिये जो नाग के समान बक् होकर बीच दबा हुआ व अन्तिम भाग नागफण के समान उठा हुआ हो।
- (६) मोटी पुंछ-जो घुटने से नीचे तक आता हो।
- (७) धनी-जिस हाथी के कर्णमूल में अजागलस्तन के समान चर्म एक या दो चाहे एक बाजु में चाहे दोनों बाजु पर लटकता हो उसे धनी कहते हैं।
- (८) क्षत्रभंग-जिसके कुम्भस्थल न्यूनाधिक हो।

८. शुभलक्षण ।

- (१) १८ नाखुन-जिस हाथी के चारों पैरों में मिला कर १९ नाखुन हों उसे उत्तम कहना चाहिये।
- (२) गुलाब तालु-जिसका तालु गुलाब रंग का हो।
- (३) किसिम तालु-जिसके तालु में काले व लाल छिटे हों। पलंकदन्ता-जो दांत धनुष के प्रकार होकर अग्रभाग ऊपर को उठा हो।

९. दन्त प्रकरण

- सुरदन्त - जिसका अग्रभाग अदमी सनमुख खड़ा होने से छाती के बराबर ठीक नाप पर हो।
- भुदन्त - आदमी यदि सामने खड़ा हो तो दांत का अग्र भाग आदमी के ठीक कमर के बराबर हो या जमीन कि और नोक हो।
- मोतिया दन्त - जो दांत के मध्य में गांठ के समान मालुम हो और काटने के समय मोती का सा झलक दिखाई दे।
- एकदन्त - जिस के एक दांत हो।
- सदलीदन्त - जो दांत गलफडा से निकला हो अर्थात् मुलस्थान में चमड़े के एक हाथ भवर रहे।
- पातालदन्त - जो दांत पृथ्वी की और सीधा झुका हो।
- कतरीदन्त - जो दांत कैच के बराबर एक निचा एक ऊपर हो।

कुंडलदन्त - जो दांत दोनों तरफ से गोलाकार होकर दोनों के मुंह आमने सामने झुके हों ।

मकुना - जिसके दांत बाहर न दिख पड़े ।

इस में से पलंक दन्ता, सुरदन्त, भुदन्त, मोतिया दन्त, एक दन्त, संदली दन्त, कतरी दन्त, कुंडल दन्त शुभ माने जाते हैं और पाताल दन्त अशुभ गिना जाता है ।

१० हाथी की चिकित्सा ।

जानना चाहिये कि जंगल से जब हाथी लाये जाते हैं चाहे बच्चा हो चाहे जवान तीन साल तक आबहवा पलटने के कारण डर रहता है इसलिये उनके मस्तक पर गाय का घी प्रति दिन लगाना चाहिये ऐसा करने से मस्तक गर्मि शांति होकर उन के लिये बड़ा लाभ होता है इस के सिवाय एक या दो रोज के बाद नीचे लिखी दवा को दे दिया करे ।

भांग, मुसबूर, कमानीगुंगल, कुट इन सब को अधेला अधेला भर और अफीम छदाम भर लेकर सब को कुट कर सवापाव गेहूं के आटे का गोला बनावे इसके भीतर सब दवाई को भर देवे फिर उस गोले को आग में डाल कर पका देवे जब वह पक जावे निकाल लेवे ठंडा होने पर रातब के साथ खिलावे यदि प्रति दिन खिलाने से हाथी कि तासीर बिगड़ी मालुम पड़े तो एक या दो रोज के बाद खिलावे ।

११. दुसरी दवा ।

१ सेर अदरक, २ सेर गोलमिर्च, २ सेर सेलहसुन, २ सेर सोंठ, २ सेर हल्दी, २ सेर अजवाईन, १ सेर पान कि जड़, आधा सेर अकलकरहा, आधा सेर मेथी, २ सेर धनिया इन सबको बारीक कुटकर दो बोतल शराब में मिला देवे फिर एक हंडी में सब को रख देवे और प्रति दिन सवेरे शाम एक एक मुट्ठी रातब के साथ खिलाने से सुस्ती निकल जावेगी चारा अच्छी तरह से खाने लगेगा और बलबान रहेगा ।

१२. तीसरी दवा ।

५ तोला गोल मिर्च, ५ तोला अकलकरहा, ५ तोला खुरासानि अजवाईन, १ ५ तोला पाचों प्रकार के नमक इन सब को कुट कर छोटी हंडी में रखे उस रखे उस में दो बोतल शराब डाले हंडी के मुंह में किसी चीज को रख कर मिट्टी छाव देवे फिर छेने कि भट्टी लगाकर आग जला देवे उस के भीतर हंडी निकाल कर फिड डाले दवा को अलग रखे प्रतिदिन सवेरे सवेरे १ तोला टुकड़ा तोड़कर खिला देवे ।

१३. चौथी दवा ।

१ तोला वच्छ नाग, १ तोला चमकदार हरताल, १ तोला मैनसिर जो चुरा और धोवी घर के द्वार में पकाया हुआ हो, ५ तोला हींग इन सब चीजों को अच्छी तरह बारीक पीस कर धतुरे पान के रस में खलकरे एक बड़ा मेडक लाकर उसकी अंतडी वगैरै: सबा निकाल डाले सब दवा को उस के पेट में भर कर सी देवे कपड़ा लपेट कर ऊपर से मिट्टी लपेट देवे फिर छेने के जगरा लगाकर आग जलावे मेंडक को उसमें रखकर पकावे पकने पर निकाल लेवे फिर आधी बोतल अराब में खल करे और आंवले बराबर गोली बनावे प्रति दिन सवेरे शाम एक एक गोली तीन रोज तक खाने को देवे ।

१४. कम उमर वाले हाथी का मसाला ।

यदि हाथी कम उमर का हो तो नीचे लिखी देवाब को देने से बड़ा लाभ होता है रन्तु हर माह पीछे एक हत्फा खिलाना चाहिये कौलंगट्टा १ सेर, अजवाईन, १ सेर सोहागा पाव, सज्जी, १ पाव कुट पीस कर सब को एकत्र करे पीछे १ छटांक बुकनी गेहुं कि पीटी में मिला कर दे खाने से हाथी को लाभ होता है ।

१५. कम उमर वाले हाथी का मसाला दूसरी दवा ।

सरसों (राई)मुनगा छाल दोनों को कुट कर गुड के साथ थोड़ा थोड़ा सवेरे देने से शी आराम में रहता है और उसको शर्दी नहीं होती है ।

१६. दौरे पर हाथी की दवा ।

गुगल, झोलभुन्सार दस दस तोला बारूद १ छटांक, गुड ३ पाव इन सब को कुट र मिला देवे और खिलाया करे जिस से पुष्ट होकर दौरे में बराबर काम देवे ।

१७. हाथी मोटा होने की दवा ।

३ तोला काली मिर्च, ३ तोला हरताल चमकदार, २ तोला सिंगरुफ, १० तोला बरंजसाली सब को चुर्ण कर पानी में सान कर २ गोली बनावे रात के समय रातब के साथ १ गोली पीटी के साथ खिला देवे ।

१८. दूसरी दवा ।

२ सेर काली मिर्च, २ सेर सोंठ, २ सेर नमक, २ सेर अजवाईन, २ सेर कुटकी इन सब को बारीक पीस कर दो बोतल शराब के साथ एक हंडी में भर कर रख देवे फिर सवेरे शाम को एकएक मुट्ठी रातब के साथ खाने को दे हाथी तैय्यार होजाता है ।

१९. मिट्टी खाने से जो बीमारी होती है उसकी दवा ।

१० तोला सांभर नमक, २० तोला अंजीर पेड की छाल कुट कर थोडा गरम करके खिलावे ।

२०. मिट्टी खाने से जो बीमारी होती है उसकी दूसरी दवा ।

फुटा सोहागा, समुद्र नमक बराबर लेकर बुकनी करे फिर पानी के साथ तीन तीन पैसा भर गोली बांधे हाथी को प्रति दिन खिलाने से बीमारी जाती रहती है ।

२१. अगर मिट्टी खाने से पेट फुले दस्त न होवे उसकी दवा ।

१ सेर मुसम्बर, १ सेर फुटा सोहागा, २ सेर गुड को १ सोला पानी में चुरावे फिर मुसम्बर और सोहागा को डाले और १ पाव थुहे का दुध डाल कर पकावे जब पक कर गढा हो जाय निकाल कर निम्बु बराबर गोली बनावे पहिले दिन सवेरे शाम दो गोलि देवे फिर एक रोज के बाद दुसरे रोज इसी प्रकार से देवे यह जुलाब है ।

२२. अगर मिट्टी खाने से पेट फुले दूसरी दवा ।

सेंड यानी सिधु झाडके फोंक, १ मुट्ठी लाकर आग में रस के पकने तक डाले फिर दो मुट्ठी नमक पीस कर मिलादे उसको एक ही वक्त हाथी को खिलादे ४ घण्टे बाद पानी पिलावे

२३. अगर मिट्टी खाने से पेट फुले तीसरी दवा ।

सेंड यानी सिधु की छाल १ पैसा भर, उसका दुध २ पैसा भर, २ पैसा का दही इन सब को मिलाकर फेंट डाले फिर १ छटांक गुड मिलाकर सब को खिलाने से जुलाब होगा ।

२४. अगर मिट्टी खाने से पेट फुले चौथी दवा ।

१ छटांक दूध थुह का, इस में पैसे का दही मिलावे फिर १ छदाम भर गुड मिलाकर खिलाने से जुलाब होगा ।

२५. अधिक गर्मी से ताव खाजाने पर दवा ।

यदि किसी मुख्य कारण अर्थात् बिजली नजदीक गिरने से अथवा अधिक मार्ग चलने से या शारीरिक गर्मी उभडने के कारण हाथी ताव खाजावे उस समय दही भात व शकर मिलाकर खिलाना चाहिये ।

२६. अधिक गर्मी से ताव खाजाने उसकी दुसरी दवा ।

सांभर नमक ठंडे पानी में घोलकर थोड़ा गाय का घी मिला देवे उस में कपड़ा भिगाकर आंखों में घड़ी घड़ी फेरा करे ।

२७. अधिक गर्मी से ताव खाजाने उसकी तीसरी दवा ।

१ तोला अफीम, १ सेर शक्कर, १ सेरबच, १ सेर हलदी, १ सेर अदरक, १ सेर खुरासार अजवाइन, इन सब को बारीक बारीक पीसकर दो बोतल शराब में मिलावे प्रतिदिन सवेरे शाम कबीठ (कैठ) के बराबर गोली बांधकर खिलावे हजमा है और गर्मी को शांति करता है ।

२८. हाथी की पीठ पर या किसी स्थान में घाव हो उस की दवा ।

१० तोला गाय का घी, १ पैसाभार मोम दोनों को आग पर रखे फीर गंधक अँलासार, मुरदारशंख, सफेदराल, नीला थोथा एक एक भार लेकर चूर्ण करे फिर घी और मोम के साथ मिला कर गरम करे बाद उसकि ठंडा करके एक पैसाभार पारा मिलाकर खल करे और नींब के पत्ते को पानी में खुब चुराडाले उसी सहते हुए पानी से घाव को धो डाले फिर कपडे से पोंछ कर मरहम को लगा देवे तो आराम ह्ये जावेगा ।

२९. घुटने में कंकर घुसने से घाव की दवा ।

जिस समय हाथी घुटने के बल बैठता है कंकर भीतर घूस जाता है इसलिये घुटने के भीतर घाव होजाता है १० तोला जमुरा कि छाल, १ तोला गीधा राई, इनदोनों को मिलाकर पीस डाले आधी दवा को घाव में लगावे और आधी को खिला देवे तिन रोज तक ऐसा करने से आराम ह्येगा ।

३०. हाथी के पैरों में सुरंग घाव की दवा ।

हाथी के पैर में सुरंग ह्येने से पांव की कलाई तक छेद हो जाता है ५ तोला बालहरा, ५ तोला मैनफल, ५ तोला मुरदारशंख, १ तोला नीला थोथा, १ तोला बच्छनाग, २ तोला मोम, ५ तोला सज्जीखार, ३ तोला गंधक, २ तोला मैनसिर, ५ तोला गुगल, ३ तोला मिस्सी, इन सब को बारीक बारीक कुटकर अलग रखें फिर १ तोला घी में इन सब को डालकर मलहम पकावे अधिक गाढा न होने पावे उतारले और अलगरख देवे एक चमचे में तेल रखकर १ मासा सुरदारशंख कि बुकनि, १ मासा सज्जीखार बुकनी, १ मासा सावुन

बुकनि, १ मासा नीलाथोथा की बुकनि, इन को जब चमचे वा तेल उपकने लगे तब डाले जब गरम होकर दवा पकने लगे उस वक्त पांव के छेद में डाल देवे मुरदार भांस गलकर ,गिरने लगेंगे तीन रोज तक इस उपाय को करके चौथे रोज ऊपर के मलहम को लगाना शुरु करे बहुत जल्द आराम हो जायगा ।

३१. हाथी के नकसुर घाव की दवा ।

हाथी के नाखुन के किनारे किनारे छेद हो जाते हैं जिससे हाथी ककरो में नहीं चल सकता है । ६ मान भिलावा कोरी हंडी में भरकर हंडी के नीचे बारीक बारीक पांच छेद करे । एक गढाजमीन में खोदकर उसके नीचे एक गडक रखे गडगे के ऊपर भिलावां भरे हंडी को रखे हंडी का मुंह बन्द कर देवे फिर दो टोकनी छेने का जगरा रच कर आग लगा देवे जब भिलावां का अर्क २ सेर के अन्दाज नीचे गडगा में गिर जावे तब हंडि आग से निकाल लेवे और १ तोला मुरदार शंख, १ तोला सज्जीखार, १ तोला साबुन ५ तोला मैनफल, ५ तोला हर्षा इन को बारीक बारीक पीस कर बुकनी कर डाले पहिले नाखुन के छेदों में माफक तेल डाल कर थोडा सा बुकनी डाले फिर तेल डाल कर बुकनी डाले इसी प्रकार प्रतिदिन घाव को धोकर दवा डालने से अराम हो जावेगा ।

३२. हाथी के लिंग पर घाव की दवा ।

१ तोला बांस का नमक, १ तोला इलायची, १ तोला गेरु, १ तोला नागरमोथा, इन को चीकन पीस डालना इन्दी के द्वार स्थान छोडकर सब जगह लेप कर देना चाहिये और चांवल धोये पानी से कपास के बीज को उबाले जब पानी खुब गरम हो जावे तो उसमें कपडा भिंगा कर इन्दी के चारों तरफ आहिस्ते आहिस्ते सेंकना चाहिये ।

३३. हाथी के जीम पर फोडा हो उस की दवा ।

पहले हाथी को गुड खिलादे पीछे चुना पत्थर का चुना साफ चिंधी में लपेट कर मीठा तेल चुपड कर जब हाथी मुंह खोले फोडा पर लेप कर देवे एक दिन में तीन बार लेप करने से आराम हो जा वेगा ।

३४. हाथी के घाव जिस में कीडे पडगये हों उस की दवा ।

१ सेर तिल का तेल, आधा सेर गंधक, आधा सेर डिकामाली, ४ तोला कपुर, इनको अलग अलग बारीक पीस कर तिल के तेल में गाढा होते तक पकावे फिर घाव में लगाने से मक्खी नहीं बैठती कीडे मर जाते हैं और घाव में मांस भरने लगता है ।

३५. बोल्ल के कारण या मार के कारण या किसी चीज के गिरने पर चमड़े पर चक्के बंध गये हों उस की दवा ।

आंकड़े की जड़ की छाल, सिधु की छाल, सेमर जड़ की छाल, मुंगे की छाल, चितावर के जड़ की छाल, गिलोय जड़ की छाल, धतुरे के जड़ की छाल, उतरनी के जड़ की छाल, चिड़चिड़े के जड़ की छाल, १ पाव राई २ आडा पानी १ तोला अंडी तेल १ सोला तिली तेल १ सोला करंज तेल इन सब को हंडी में भरकर पानी के जलते तक पकावे फिर उतार कर जहां जांहा पिडा हो और चक्का बंध गया हो रगड़ने से आराम हो जाता है ।

३६. इन्द्री की बीमारी यानी कानों के घाव की दवा ।

जब हाथी बीमार होता है दोनों कानों में चट्टे चट्टे दाग होकर चार पांच रोज में टुकड़े टुकड़े कान के गिरने लगते हैं । २ तोला सफेदमोम, १ तोला बच्छनाग, ४ तोला सज्जीखार, ४ तोला सोरा, २ तोला सुहागा, १ तोला नीलाथोथा, ४ तोला मैनफल, २ तोला मैनसिर, १० तोला बैल की चरबी, १० तोला गाय का घी, १० तोला तिली तेल, १० तोला अलसी तेल, १० तोला करंज तेल, १० तोला गोखरू बीज का तेल, १० तोला नींब बीज के तेल ऊपर की सब दवाइयों को बारीक बारीक कुटकर सब तेल के साथ मिलादेवे फिर मोम और घि को मिलादे और पकावे मलहम के बराबर हो जाने पर कानों पर चुपडता रहे ।

३७. रसुली घाव की दवा ।

जिस समय हाथी बीमार होता है सब बदन में बेर और आंवले के बराबर फोडो निकलते हैं । १ सेर चुडी बनाने के भट्टी की राख, ३ तोला मुरदारशंख, १ तोला संखिया, १ तोला बच्छनाग, आधासेर मुसब्बर, आधा सेर सज्जीखार, १० तोला सीप चुना इन सब को अलग अलग बारीक पीसकर १ आडा भात में मिलाकर एक हाथ सफेद कपडा में सब को चुपड देवे फिर फोडे के अन्दाज से टुकड़े टुकड़े कपडे को काटकर प्रत्येक फोडे में चिपका देवे यदि न चिपके तो चिमटे से अंगार लेकर आंच दिखलादे फिर १ पाव मसका, १ पाव सफेद मोम, दो आना भर संखिया १ तोला मुरदारशंख, १ तोला बच्छनाग, १ तोला नीलाथोथा, १ तोला रस कपुर इन सब को बारिक बारिक पीसकर रखे फिर गाय के मसके में डाल देवे फिर १ छटांक मोम डालकर गरम करे मलहम हो जावेगा इसे फोडों पर लगाता रहे फोडा नरम होकर आराम हो जावेगा ।

३८. पुंछ के बाल जो गिरगये हों जमने की दवा ।

(१) मदार के दुध में कपडा तर करके बांधने से बाल फिर से जमने लगते हैं ।

- (२) हींग को पानी में रगड़ कर कपड़े को भिंजा पुंछ पर लपेट देवे बाल जमने लगते हैं।
- (३) सरसों के तेल में गिरगिट जला कर खूब खल करे पीछे एक बर्तन में रख देवे फिर एक लकड़ी में चिन्थी लपेट कर पुंछ पर लगाया करे बाल जम आते हैं।

३९. बड़े जहरबाद की दवा ।

जिस वक्त हाथी बीमार होता है उस वक्त कमान की हड्डी फुल जाती है मांस वगैरः भी फुल जाते हैं पीठ पर सुजन होता है यह बीमारी यदि १५ रोज तक रहे तो पीठ फुल कर बहने लगता है जिस से हाथी मर जाता है दवा जल्द होवे । ३ तोला बच्छ नाग दुध में पकाया हुआ, १ तोला रस सेन्दुर, २ तोला मैन्सिर, २ तोला चमकदार हरताल, २ तोला मुरदार शंक, ५ तोला सज्जीखार, ३ तोला गंधक ३ तोला फिटकरी, ५ तोला फुटा हुआ सुहागा, १५ तोला पांचों नमक, ५ तोला मुसब्बर, ५ तोला रेव चीनी, ५ तोला दाल चीनी, ५ तोला कबाब चीनी, ५ तोला जटामासी, ५ तोला बाय बिडग, ५ तोला सोंठ, ५ तोला गोलमिर्च, ५ तोला अकरकरहा, ५ तोला पानकी जड़, ५ तोला कुटकी ५ तोला पिपली, ५ तोला पीपलामुल, २ सेर अजवाईन, २ सेर लहसुन, २ सेर काली जीरा, २ सेर अदरक, २ सेर इन्द्रजव, २ सेर कसा सुपारी, ५ तोला खुरासानी अजवाईन, ५ तोला चोप चीनी इन सबों को अलग अलग बारीक पीस कर ३ सेर दुध में हलुवा होते तक पकावे फिर उसे १ सेर घी में तले बाद इमली चिचोल बराबर गोली बनावे प्रति दिन सवेरे शाम रातब के पहले खिलावे ।

४०. जहरबाद की दूसरी दवा ।

१ तोला गुंगल, १ मासा शोधा बच्छनाग, १ राई मर कस्तुरी, १ तोला डिकामाली, १ तोला गंधक, १ तोला सोरा इन सब को बारीक बारीक पीस कर धतुरे के पान के रस में खरल करे जब गाढ़ा हो जावे तब आंवले के बराबर गोली बनावे फिर गेहूं के मेदा प्रत्येक गोली में लपेट कर लड्डु बनावे फिर सब लड्डुओं को एक गढ़ा खोद कर अंगार से पकावे जब पक जावे निकाल तेवे फिर प्रति दिन सवेरे एक गोली हाथी को खिलावे ।

४१. जहरबाद की तीसरी दवा ।

१ तोला डिकामाली, १ तोला मुसब्बर, १ तोला गुंगल, १ तोला जंगली भिलार्वा, १ तोला कोचिला इन सबों को कुट कर धतुरे के पत्ते के रस में खल करे आंवले के बराबर उसको सुखा कर चावल के साथ एक गोली सवेरे खिलावे ।

४२. जहरबाद की चौथी दवा ।

कोचिला, गुंगल, गांजे की छाल, उंगाली या जडी, शोधा हुआ महुआ इन सबों को बराबर लेकर कुट कर बुकनी करे फिर आंवले के बराबर गोली बांध कर जहां पर जहरबाद हो घिस कर लगाने से आराम होगा या लेप करने से ।

४३. कंठ जहरबाद की दवा ।

५ तोला बैल की हड्डी, ५ तोला धमासा, ५ तोला बारूद, ५ तोला हींग, ५ तोला गुंगल, ५ तोला गिलेय की कोपली इन सब चीजों को शराब से पीस कर अंडी के पान से उसको लपेटे फिर कपडा लपेट देवे और चारों ओर मिट्टी से छाप देवे अंगार से पकावे पक जाने पर मिट्टी निकाल कर गिल (गटारन) के समान गोली बांधे आठ रोज तक खिलाने से कंठ जहर बाद आराम होता है ।

४४. छाता जहरबाद की दवा ।

यह बीमारी अगले दोनों पांवें के बीच में बालिस्त भरे के फैलाव में रोटी सरीखा या लोटे के बराबर निकलता है । १ तोला गंधक, १ तोला लालमैसिर, १ तोला संखिया, इन को चूर्ण करके ४ अंडी के पत्ते का रस ५ धतुरे के पत्ते का रस निकाल कर चूर्ण में मिलादेवे पीछे बेलिया थुहा के जड को पीस कर कटोरे के आकार बनालेवे फिर उसमें चूर्ण को भरदेवे पहिले कपडा लपेट देवे फिर मिट्टी से चारो तरफ छाप देवे छेने के जगरा लगाकर उस को पकावे पक जाने पर निकाल लेवे फिर इमली चिचोल के बराबर गोली बनावे, और शराब से खल करे १ तोला संखिया को भुरगा के पानी में १ घंटा भिजाकर गंधरी सेमी के रस में मिला सब पके हुए दवा में मिलादे बाद इमली चिचोल बराबर गोली बांधलेवे प्रतिदिन सवेरे शाम एक एक गोली खिलाने से छाता जहरबाद आराम होता है ।

४५. छाता जहरबाद की दुसरी दवा ।

१ सेर मुसब्बर, १ सेर फुटा सोहागा, २ सेर गिल की चिरौंजी, २ सेर गेहुं का आटा, डेढ़ सेर गुड का सीरा बनावे और चिरौंजी मुसब्बर, सोहागा को चूर्ण कर सीरा में मिलादे फिर उस का पाग बनावे जब पाग तैय्यार होजावे आटा को पानी से खुब सान डाले उसके भीतर सब दवा को भरदेवे और बडे निम्बु के बराबर गोली बांधे फिर सब गोली को घी में तल डाले प्रति दिन सवेरे शाम दो गोली ५ रोज तक खिलाने से आराम होगा ।

४६. छाता जहरबाद की तीसरी दवा ।

१ तोला रोही मछली का पित्त, १ तोला हिंगुल कि पोटली बांधे एक गडगे में सोला भर पानी डाल कर पोटली को रस्सी से किसी चीज में बांध कर ऐसा लटकावे जिस से वह गडगे के पानी तक पहुंचता रहे एक घंटे भिंजने देवे फिर १ तोला लाल मैसिर, १ तोला चमकदार हरताल को पीसकर धोबी घर के राख व चुना थोड़ा सा घोल कर पानी को गरम करे फिर हरताल की पोटली बांध कर उस में उसी तरह लटकावे १ घंटे तक रखे फिर पानी को फेंक देवे और पोटली खोलकर धुप में सेखा दे बाद पीस डाले फिर ५ तोला कुटकी, ५ तोला फुटा सोहगा ५ तोला जटामासी, ५ तोला दाल चीनी, इन सब चीजों को पीस कर आवले बराबर गोली बांधे और घी में तलकर प्रति दिन सवेरे शाम दो गोली ५ रोज तक खिलावे तो आराम हो जावेगा ।

४७. रांग घुटना और जांघी में जहरबाद की दवा ।

१ पाव चोप चीनी, १ पाव काली मिर्च, १ पाव आंकड़े के दूध, १ पाव चितावर के पान का रस, १ पाव धतुरे के पान का रस, १ पाव उतरली के पान का रस, अब चोप चीनी और काली मिर्च को पीसकर सब पत्तों के रस में डाले फिर अंडी का तेल १ सोला उसमें डालकर उसको पकावे जब वह गाढ़ा हो जावे लगाता रहे व लेप करता रहे ।

४८. जांघी जहरबाद का मसाला ।

१ तोला गौरोचन, १ तोला ऊंट का पित्त, ५ तोला राई इन सबों को पीसकर १ आडा दुध में पकावे जब गाढ़ा हो जावे निम्बु बराबर गोली बांधकर प्रतिदिन सवेरे शाम दो गोली सात रोज तक खिलाने से आराम होगा ।

४९. जांघी जहरबाद का मसाला दूसरी दवा ।

१ तोला सिंगरफ चुने के पानी में चुराया हुआ, एक तोला चमकदार हरताल चुना और धोबी राख में चुराया हुआ, १ तोला रस कपुर, इन सबको रात भर निम्बु के पानी में रातभर रखे सवेरे निकाले कपड़े से लपेट लेवे फिर मिट्टी छाब देवे और सात छेना के भीतर रख कर जलावे निकालकर पीसे १ तोला अफीम, १ तोला साबुन, इन को पीसकर सब दवाइयों को एकत्र कर लेवे एक बड़ा मेंढक लाकर उसकी अंतडी वगैरः सब निकाल लेवे और उस के पेट को साफ करके उसमें हल्दी लगादेवे फिर सब दवा उसके पेट में भर देवे और सी देवे ऊपर से कपड़ा लपेट कर मिट्टी छाब देवे फिर २५ छेना के जगरा लगाकर आग में पकावे जब पक जावे निकालकर पेट का गोला निकाल लेवे फिर

शराब से खल करे जब गाढ़ा हो जावे आंवले बराबर गोली बांध कर प्रतिदिन सवेरे शाम दो गोली ५ रोज तक देने से जहरबाद उतर जावेगा ।

५०. पोते के जहर बाद की दवा ।

पोते से लेकर पिसतान तक रान इतना मोटा हो जाता है यानी सुज जाता है वही पोता जहरबाद है । ३ तोला अफीम, १ तोलारस कपुर, इनको चुना और धोबी घर के राख में चुरा लेवे फिर जितने निम्बु के रस में डुब सके रात भर डुबा देवे सवेरे कपडे से लपेट कर छेने की आग में पकावे जब कपडा जल जावे तब निकाल लेवे फिर ५ तोला लौंग ३ तोला इलायची इनको बारीक पीसकर उसमें मिला देवे और खल करे फिर मुनगे की छाल के रंग से खल करे इसके बाद चने बराबर गोली बनावे प्रतिदिन सवेरे शाम दो गोली खिलाने से जहरबाद उतर जाता है ।

५१. डाढे के जहरबाद की दवा ।

डाढे के नीचे छोटे कुम्हणा के बराबर सुझ जाता है वही जहरबाद है ।

४मुट्टी काला धतुरा के फोंक, ४ मुट्टा गिल के फोंक, ४मुट्टी उतरन के पान, ४मुट्टी पीला कनेर के फोंक, १ मुट्टा चितावर झाड के जड की छाल, ५ तोला हिंग पहले सब पत्तों को पीसकर होंग को मिलादे फिर सब को और बारीक पीस डाले बाद १ बोतल शराब में खुब खल करे जब गाढ़ा होजावे आंवले बराबर गोली बनावे प्रतिदिन सवेरे शाम दो गोली ३ रोज तक खाने को देवे आराम हो जावेगा ।

५२. पेट के भीतर जहरबाद की दवा ।

पोते से लेकर छोटे तक यानि बच पेट में बीमारी होने से ऊपर का चमडा लाल ताबे के रंग नजर आता है आंखें पीली हो जाती है मुंह से पानी निकलता है वह मछली पुबे हुए पानी के समान बास करता है चिहरा फीका पड जाता है हथ पांव पतले होते है जब इस प्रकार से लक्षण दिख पडे तब जानना पेट जहरबाद की बीमारी है इस की दवा जल्द करना चाहिये ।

५ तोला मुरदारसिंगी, ५ तोला गुंगल, ५ तोला होंग, ५ तोला धमासा, ५ तोला राई, ५ तोला आकडेकी छाल इन सब चीजों को बारीक बारीक पीस कर गोला बनावे अंडी के पत्ते इस के ऊपर लपेट कर फिर कपडा लपेटे और छेने कि आग को अधुरा जला कर दवा को उस में गाड देवे जब दवा अधिकच्चा पक जावे निकाल लेवे और आधा बोतल शराब में खल करे जब गाढ़ा हो जावे तब निकाल कर आंवले बराबर गोली बांधे प्रति दिन सवेरे शाम दो गोली १० रोज तक खिलावे आराम हो जावेगा ।

५३. पेट के भीतर जहरबाद का दूसरी दवा ।

पेट के ऊपर लगाने का लेप ।

५ तोला आंकड़े का जड़, ५ तोला उतरन की छाल, ५ तोला चिड़चिड़े का जड़, ५ तोला गिलोय की छाल, ५ तोला पीला कनेर की छाल, ५ तोला सेमर की छाल, ५ तोला चितावर की छाल, ५ तोला धतुरे के फोंक, ३ तोला अफीम, २ तोला कत्था, १ तोला बच्छ नाग, ५ तोला मुसम्बर, ३ तोला सज्जीखार, ५ तोला सोरा, ५ तोला हिंग ऊपर लिखे जड़ और छाल के रस निकाल कर अलग रखे फिर अफीम वगैरः दवा को बारीक पीस कर उसी रस से खल करे और प्रति दिन पेट पर यानी सुजन पर लेप चढ़ता रहे जल्द आराम हो जावेगा ।

५४. जब पेट या शरीर में से जहरबाद उतर कर पैर के गांठों में या पैर में या घुटने में सुजन होजावे उस की दवा ।

- (१) सात गांठ हल्दी को सुजन पर बांध देवे घागे से और धतुरे के पत्ते को पीसकर थोड़ा नीमक मिलादे फिर सुजन में मालिश करे ।
- (२) सोंठ, गेरू, कोचिला इनको बराबर लेकर पीस डाले फिर सुजन स्थान में लेप करे और बेर की लकड़ी की आग से सेंके आराम हो जावेगा ।
- (३) तुलसी पत्ते का रस, धतुरे पत्ते का रस, हुलहुलिया पत्ते का रस इनको मिलाकर पीस डाले फिर सुजन स्थान पर लेप करके छेने की आग से सेंके आराम हो जावेगा ।

५५. हाथी मिलाप की रीति ।

१ छटांक नाक चना लाकर एक कोठरी में सफेद कपड़े से विस्तर करे विस्तर में चने को बिछादे फिर उस विस्तर पर एक स्त्री नंगी पीठ सुलावे और आप भी सोवे वो संभोग करे जब सवेरे स्त्री उठे उसके पीठ पर जितने चने चिपके रहें सब को निकाल लेवे और आदित्यवार के रोज शक्कर पानी से उस चने को खल करे फिर दिन में ३ बार खिलाने से हाथी मिल जाता है ।

५६. हाथी मिलाप की रीति - दुसरी रीति ।

दो नाबालिग लड़कियों को लाकर बांये हथ से चने की चक्की पिसाये और जो फौजदार हाथी को दवा खिलावेगा उसके दाहिना पैर के जुते से आठ को उठावे फिर नहने के घाट से दतौन की कुची उतना लाये जिस से ३ टिकिया रोटी पक जावे इस प्रकार से जब ३ टिकिया रोटी पकालेवे तब वही फौजादर अपने दाहिने बगल में रोटी को १ घंटा दबाकर रखे बाद दिन में तीन बार यानी सवेरे दुपहर और शाम को तीनों टिकिया खिलादे हाथी मिल जावेगा ।

५७. हाथी को मिलालेने की दवा ।

हाथी जिस जगह बांधा जाता है उसके साम्हने के खुटी के पास एक गढा खोदे उस गढे में १ पाव चावल और १ पाव गुड पालकर मिट्टी से बन्द कर देवे जिस वक्त सवेरे फौजदार मुंह धोवे वक्त गढे में मिट्टी डाला गया था निकाल लेवे फिर उस चावल और गुड धोवे जिस से थुक व खखार वगैरः सब चावल और गुड पर पढे तीन रोज तक ऐसा करके फिर चावल गुड को निकाल लेवे फिर फौजदार उसको तीन हिस्सा करके घास की पुली में ३ वक्त खिलादे यानी सवेरे दुपहर और शाम को हाथी मिलाप में आ जावेगा ।

५८. हाथी को मिलालेने का - दूसरी दवा ।

हाथी जब महावत से न दबे और मारने को दौड़े तो यह उपाय करें । शेर का पांव जो गोबर में पडगया हो उस गोबर को ले आवे उसको वैसा ही धूप में सुखा देवे और नहने के सात घाट से ७ मुट्टी दतौन की कुची लावे फिर तांवे की थाली में कुची रखकर आग कगा देवे इसके ऊपर उस छेना को रखकर जलाये यानी राख कर डाले फिर इस राख को दो बार हाथी को खिला देवे हाथी नरम होकर महावत की आज्ञा मानने लगेगा ।

५९. हाथी को मिलालेने का - तीसरी दवा ।

वध तारक पेड की जडी, और चन्दन की लकडी दोनों को घिसकर मिलालेवे फिर एक टीका अपने माथे पर और हाथी के मस्तक पर उसी का छीटा देने से हाथी वश में हो जाता है ।

६०. हिचकी दूर करने और चारा हजम होने की दवा ।

२ सेर भिलावां, २ सेर कोचिला इन दोनो को तीन रोज तक पानी में भिगादे फिर मिलावें और कोचिला के बीजों को तीन तीन चार चार टुकडा करडालें और २ नारियल का भेला २ सेर धोई हुई तिली और २ सेर गुड १ सेर घी इसके बाद ऊपर लिखे सब चीजों का बारीक पीस कर घी से तले फिर सब की गोली बांधे जो निम्बु के बराबर हो प्रतिदिन सवेरे शाम दो गोली तीन रोज तक खिलावे हिचकी बन्द होकर हाजमा होगा ।

६१. हिचकी दूर करने और चारा हजम होने का - दूसरी दवा ।

आंकडे के जड की छाल ५ तोला, गिलोय की छाल ५ तोला, चोप चिनी ५ तोला, चितावर की छाल ५ तोला, इन सब को बारीक पीसकर आधा सेर गुड में मिलावे फिर १ सेर घी में पकाकर गिल बराबर गोली बांधे प्रतिदिन सवेरे शाम दो गोली खिलाने से ३ रोज में आराम होगा और हाजमा होने लगेगा ।

६२. हाजमा होने और किरम गिर जाने की दवा ।

२ सेर मुसब्बर, १ सेर फुटा सोहागा, ५ तोला हींग, १ सेर गुड पहिले मुसब्बर को पानी से पकावे फिर उसी में गुड को डाल कर फदकावे फिर उसी में सोहागा और हींग को डाल देवे जब हलुवा के बराबर पक जावे उतार लेवे और आंवले के बराबर गोली बनावे प्रतिदिन सवेरे शाम दो गोली तीन रोज तक खिलाने से किरम गिरजाता है और हाजमा होने लगता है ।

६३. दुसरी दवा ।

२ सेर काली मिर्च, २ सेर पलास के बीज, २ सेर इन्दर जोत, २ सेर कुटकी, २ सेर अदरक २ सेर पान के जड़, २ सेर पिपलामुल, आधा सेर पिपली, आधा सेर अकल शराब में खल करे जब गाढ़ा होजावे तो छोटेकबीठ (कैठ) के बराबर गोली बांधे और ८ रोज में एक गोली सवेरे रातब के पहिले खिलादेवे किरम नहीं होगा और हाजमा होगा ।

६४. भूख पैदा करने की दवा ।

भचकटिया के पुराना झाड़ लाकर सुखावे और जंगली कुन्दरु के झाड़ लाकर सुखावे और दोनों को बारीक पीस कर मिलादे प्रतिदिन सवेरे शाम ५ रोज तक खिलाने से भूख बढ़ती है ।

६५. भूख बढ़ाने की दवा ।

२ तोला गंधक पीसकर घी में पकावे फिर १ तोला पारा इस को दही से मार कर यानि दही के साथ पारा को खुब खल कर लेवे जिससे यह कागज के बराबर काला होजाये फिर उसको गंधक के साथ खल करे ।

तोला सोंठ, ४ तोला जीरा, ४ तोला गोल मिर्च इनको पीसकर उसमे मिला देवे फिर हाथी को अंदाज से खिलाये पाचन होकर भूख बढ़ेगी ।

६६. भूख बढ़ाने की दूसरी दवा ।

नीमक, मुनगे की छाल, पोक सुंधा पत्र, खजुर कांदा, नवात शतावरि, ताल मुंडी इन सबको बराबर लेकर कुट के खिलावे ।

६७. किरम गिराने का मसाला ।

२ तोला हींग, २ तोला गुंगल, ३ तोला मुसब्बर, ४ तोला बनहींग, ३ तोला सौरईमजी झाड़ के बीज, २ तोला भिलावा, २ तोला कटुकी, इन सब को बुकनी करके गाय घी के साथ मिलाकर गोली बनावे ३ रोज खिलाने से किरम झड़ जावेगें ।

६८. खांसी की दवा ।

जब हाथी को ठसका लगता है तब थुक चिकटा यानी चेप के बराबर हो जाता है जब थुक को उठाओ तब तार के बराबर उठे पानी कम पीवे रातब व चारा कम खावे इस बीमारी में अकसर मुंह फाडता है जैसा कि जमुहाई पर ऐसे लक्षण से खांसी की बीमारी जानना चाहिये ।

५ तोला काली मिर्च, ५ तोला अकलकरहा, ५ तोला पान के जड, २॥ तोला पिपली, ३ तोला राई, १ पाव शहत, १ तोला मोर पर की आंख, ६ अंगुल रेशम का कपडा, पहिले रेशम कपडा और मोर पर की आंख को जला डाले फिर खाक और मधुरस को अलग रखे बाकी दवाओं को खुब बारीक बारीक कुट डाले पीछे सब को खाक समेत मधुरस में मिला कर फेंट डाले थोडा पतला रखे प्रति दिन ३ मासे के अन्दाज दो उंगली में लेकर हाथी के तालु में चटा देवे यह चटनी है प्रति दिन एक ही बार चटावे ७ रोज तक ऐसा करने से बीमारी आराम हो जाता है ।

६९. खांसी की दूसरी दवा ।

१ ५ तोला पांच प्रकार के नीमक, ५ तोला सोंठ, ५ तोला अकलकरहा, ५ तोला पिपली, ५ तोला काली मिर्च, ५ तोला पान की जड, आधा सेर शहत सब दवा को बारीक बारीक पीस कर शहत में मिलादे फिर तीन रोज सवेरे खिला देवे ।

७०. खांसा की तीसरी दवा ।

१ तोला सफेद आंकडे की छाल, १ तोला नीमक, १ तोला हाथी का पित्त इन सबों को पीस कर अंडी के पान से पुतका बाधें और आग में पकावे जलने न पाए निकाल ले फिर आधासेर अदरक रस में खल करे सब का तीन भाग करके दिन में तीन वक्त खिला देवे आराम होगा ।

७१. वात की दवा ।

अगर हाथी के पैर में बाई से दर्दहो या एक पांव उठाये या खींचे १ गोड (गोइहा) को लाकर मारे और पेट की अतडी वगैरः २ निकाल कर फेंक देवे फिर १ तोला जायफल, १ तोला गौरोचन, १ तोला रुही मछली का पित्ता, ४ तोला खुरासानी अजवाइन इन सबको कुट पीसकर एक गोला बनावे और गोह के पेट में भर कर सी देवे और कपडा लपेट कर चारों ओर मिट्टी छाव देवे और छेने के जगरे कि आग में रखकर पकावे जब अधुरा पक जावे निकाल लेवे पेट कि दवा को निकाल कर एक पाव शराब में खल करे जब गाढा हो जावे आंवले बराबर गोली बांधे प्रतिदिन सवेरे शाम दो गोली खिलाने से बाई का दर्द निकल जावेगा ।

७२. हाथी के चारों पांवमें जब बाई हो या चौरंग हो या दमे की बीमारी हो इस दवा से सब आराम होगा । यह भी वात रोग है ।

५ तोला बच्छनाग दुध में पकाया हुआ, ५ तोला सिंगरफ, ५ तोला रस सेन्दुर, ५ तोला चमकदार हरताल, ५ तोला मैनसिर, ५ तोला रस कपुर, पहिले बच्छनाग को छुरी से छील डाले और बाकी चीजों को बारीक बारीक पीसकर अलग रखे १ तोला धतुरे के रस से सब को दिन भर खल करे एक बड़ा मेंडक मंगाकर उसकी अंतडी वगैरः निकाल लेवे फिर उसको धोकर पेट के भीतर हल्दी चुपड देवे फिर दवा को पेट भीतर भरकर सीदेवे उसके ऊपर कपडा लपेट देवे फिर मिट्टी से चारों ओर छाव देवे २५ छेने के जगरा लगाकर उसको पकावे जलने जब गाढ़ा होजावे चने बराबर गोली बांध लेवे और उस से कुछ बड़ी गोली बांधे प्रतिदिम सवेरे एक गोली बड़े हाथी को बड़ि गोली और छोटे हाथी को छोटि गोली पांच रोज तक खिलाने से बाई आराम हो जावेगी ।

७३. बाई बीमारी की दुसरी दवा ।

१ तोला संखिया, ३ तोला सफेद आंकडे के दुध, संखिया को पीसकर दिन भर आंकडे के दुध से खल करे दुसरे दिन फिर ३ तोला लेकर उसको खल करे, फिर आंकडे के जड के रस ३ तोला लेकर उसको खल करे, फिर २ तोला चिडचिडा के पान के रस से खल करे फिर चिडचिडा के पान लाकर पीस डाले और उसको कटोरी आकार बनाकर दवा को उसके भीतर रखकर मुंह बन्द कर देवे ऊपर से कपडा लपेट कर मिट्टी चारों तरफ छाव देवे फिर उसके नीचे ऊपर छेना रखकर आग लगा देवे पक जाने पर निकाल लेवे फिर दवा को मिट्टि के छोटा कटोरा बनाकर रखे उस के मुंह में मिट्टी के छोटा कटोरा बनाकर ढांक देवे फिर एक छोटा गढ़ा खोदकर इस के भीतर एक बालिस्त कोयला ऊंचा भरकर दवा को कटोरा समेत रख उसके ऊपर फिर कोयला बिछा देवे अर्थात् गढे की गहराई इतनी हो कि इन कोयला और दवा के भरजाने पर गढे के मुंह तक होवे फिर पंखे से धुके जब कोयला ऊपर नीचे का दग दगाने लगे और कटोरा लाल होजावे कोयला बुझाकर दवा को निकाल ले प्रतिदिन

एक खुराक में ८ गोमची भार दवा और १ तोला अदरक उसके साथ घास की पुली में रखकर खिलाने से बीमारी आराम हो जावेगी तीन रिज में पांच खुराक दवा खिलाना चाहिये ।

७४. बाई की बीमारी की तीसरी दवा (झनकबाई)

हाथी के सब बदन याने नस नस जोड़े जोड़े में पीड़ा पैदाहो यह बीमारी मेह से पैदा होती है यह भी वात रोग है १ सेर कटेली पान के रस, १ सेर चिडचिडा पान के रस, १ सेर चरौंटा पान के रस, १ सेर तुलसी पान के रस, १ सेर सफेद गोमची पान के रस, १ सेर विष खोपरा के झाड पत्ता समेत इन सब पत्तों को थोडा थोडा कुट डाले इस का चार हिस्सा करे एक हिस्सा प्रतिदिन घास के साथ ४रोज तक खिलावे ४रोज तक हाथी को जितना पीवे गरम पानी पिलाना रातब साफ चांवल का खिलाना चाहिये डाल कर खिलाना चाहिये बदन का दर्द और गांठी निकल कर आराम होगा।

७५. बाई की चौथी दवा।

जब हाथी बीमार होता है उस समय चारों पांव बाई से अकड जाता है थान से बाहार नहीं निकल सकता और न बाहर से थान पर आ सकता है यह भी वात रोग है।

गिल के जड और फोंक का रस, उतरन के जड और पत्ते का रस, धतुरे के जड और पत्ते का रस, चितावर के जड और पत्ते का रस, सेमर के जड और पत्ते का रस, आकडे का जड और पत्ते का रस, १ आडा तिली और अंडी का तेल, ऊपर लिखे जड और पत्ते का रस १ सोला के हिसाब से निकाले यानी प्रत्येक जड पत्ते का रस एक एक सोला हो फिर सब रस और तेल को मिला कर एक बड़ी हंडी में भर देवे और चुल्हे में आग जला कर पकावे जब रस और तेल पक जावे तो उतारले प्रति दिन पीडा स्थान में इस तेल को मालिश करने से आराम होगा। और पेट में बत्तीसा मसाला भी खिलावे।

७६. मेह बीमारी का दवा।

मेह बीमारी की दवा यह भी वात रोग है। जिस समय हाथी बीमार होता है चारों पैरों के गांठ गांठ में दर्द होता है उसी सबब ठहरते ठहरते चलता है परन्तु लंगडाता नहीं है। २ सेर ताल मखना, १ २ मुट्ठी जंगली कुन्दरु के पत्ते, ५ तोला काली मिर्च, ५ तोला सोंठ, ५ तोला पिपली, १ पाव अदरक, १ पाव लहसुन बारीक बारीक पीस कर पहिले पत्तों को १ पाव तिली तेल में तल डाले फिर सब चीजों को तले जलने न पावे जब सब तल जांय एक में मिला कर छह हिस्सा करे प्रतिदिन सवेरे शाम रातब खिलाने के पहले तीन रोज तक खिलाने से दर्द आराम होगा।

७७. चौरंग वात की दवा ।

३ मासा अफीम, १ तोला ह्वैंग, १ तोला लौंग, १ तोला काली मिर्च इन सब को बारीक बारीक कुट पीस कर अलग रखे फिर काले धतुरे का जड १ २ अंगुल काट कर चार चार अंगुल का ३ हिस्सा करे प्रत्येक हिस्सा को खोल करके दवा को ३ हिस्सा करके बराबर २ तीनों टुकड़ों में भरे फिर गीला कपडा लपेट देवे और तीनों टुकड़ों में लाल मिट्टी छाव देवे आग में पकावे जब पक जावे उसको निकाल लेवे जिस चीज के साथ हथी खा सके लकड़ी समेत खिलावे चौरंग वात आराम होगा ।

७८. चौरंग वात की दुसरी दवा ।

१ तोला मुसब्बर, १ तोला गंधक, १ तोला वायविरंग, १ तोला अजवाईन, १ तोला सोंठ, १ तोला काली मिर्च, १ तोला जैपाल, १ तोला सोहागा, इन सब को अंडी के तेल में तल कर बारीक बारीक पीस डाले फिर गोली बनाकर प्रति दिन दो गोली सवेरे शाम खिलाने से आराम होगा ।

७९. चौरंग वात की - तीसरी दवा ।

१ तोला बांस पत्र, १ तोला कालाधतुरे के बीज, १ तोला हरताल, १ गुज(गोमची)भर पारा पहिले बांस पत्र को पीस कर सब दवा उस में भरे फिर कपडा लपेट कर मिट्टी छाव दे इस के बाद आग में पकाकर पक जाने पर निकाले और हथी को खिला दे चौरंग वात आराम होगा ।

८०. डोक कि बिमारि यानि कै होने कि दवा ।

जब हथी बीमार होता है घडी घडी कै करने के लिये मुंह फाडता है जिससे दोनों आंखों से आंसु बहने लगता है रातब और चारा वगैरः नहीं खाता है पानी भी नहीं पीता है इस लक्षण से कै की बीमारी समझना चाहिये ३ तोला सफेद आकडे कि छाल, ३ तोला सीधु की छाल, ५ तोला आम की छाल, १ ० तोला पीपल की छाल, ५ तोला मुनगे की छाल, ५ तोला गोला मिर्च, १ ० तोला सैमर की छाल, ५ तोला मीठा नींब, ५ तोला सोंठ, २ तोला पीपली, आधासेर अजवाईन, ५ तोला पान का जड, ५ तोला अकर करहा, ५ तोला जडी पीपल, सब जड छाल और दवा को बारीक बारीक कुट पीसकर सब को मिलादेवे और अरंड के पत्ते में लपेट उस के ऊपर कपडा लपेटे फिर मिट्टी से छाव कर छेने के जगरा लगावे जगरे के भितर दवा को रखकर आग लगा देवे जब मालुम हो कि अधुरा जल गया है तब निकाल ले फिर मिट्टी को फोड कर भीतर की दवा निकाल लेवे और उसको आधी

बोतल शराब में खल करे जब गाढ़ा हो जाय निम्बु बराबर गोली बांधकर प्रतिदिन सवेरे शाम दो गोली ५ रोज तक खिलावे आराम हो जावेगा ।

८१. मस्ती रूकने पर मस्ती बहाने की दवा ।

१० तोला जायफल, १० तोला जायफल फुल, १० तोला दाल चिनी, १ सेर बदाम की चिरोंजी, आधा सेर कबाब चीनी, २ सेर रेवचिनी, ५ तोला ताल मखाना, १ सेर अखरौट, आधा सेर लौंग, आधा सेर छोटी इलायची, १ सेर अकलकरहा, ५ तोला खुरासानी अजवाईन, १ सेर मुसम्बर, १ सेर चोप चीनी, १ तोला गौरोचन, १ तोला ऊंट का पित्त, १ तोला मछली का पित्त, ३ तोला अफीम इन सबों को कुट कर बारीक करे और गोला बनावे २ सेर गेहुं का आटा में गुड मिलावे फिर सब दवा को पुरन पोड़ी के समान आटे को गुंद कर उस में भरे और आधा सेर घी में उस को तल डाले और निम्बु के बराबर गोली बनावे प्रति दिन सवेरे शाम दो गोली पांच रोज तक खाने को दे मस्ती बहने लगेगी ।

८२. दूसरी दवा मस्ती उतार की ।

एक मिट्टी के गडगे में आधा सेर पानी डाले और १ सेर चने का दाल भी उसमें डाले ६ तोला कपुर ५ तोला सुरमा पत्थर पीसा हुआ ५ तोला गेरु पीसा हुआ, ५ तोला जिरा आधा सेर शक्कर इन सबों को उसी गडगे में डाल देवे फिर १० निम्बु के रस उसी गडगे में निचोड देवे रात भर ओस में गडगे को रख देवे और ४ बजे सवेरे सब दवा को एक ही बार हाथी को खिला देवे यह उतार के लिये अकसीर दवा है यहां तक कि ५ बजे फजर हाथी को खोल कर जहां चाहे ले जा सकते है ।

८३. उतार की तीसरी दवा ।

५ तोला कपुर, १ तोला सुरमा, ५ तोला जीरा, ५ तोला सोंफ, ५ तोला सोरा, ५ तोला साप जीरा इन सब को पीस कर केले का एक बड़ा जड लावे उसके चारों तरफ छह छेद कर डाले फिर इन सब छेदों में दवा को बराबर बराबर भर देवे ऊपर से डांट लगा देवे फिर जड को मिट्टी से छाव देवे छेने की जगरा लगा कर आग लगा देवे उसके भीतर जड को रख कर पकावे जब पक जावे निकाल लेवे और दवा को अलग करके चार भाग कर डाले रात भर में चार वक्त करके हाथी को खिला देवे ।

८४. उतार की चौथी दवा ।

१ सेर चने का बेसन, आधा सेर मुंग का आटा, पांच तोला कपुर, आधा सेर शक्कर, ५ तोला सुरमें का पीसा हुआ पत्थर, आधा सेर गेरु, आधा सेर जीरा, इन सब को बारीक बारीक पीसकर दही में मिला देवे उसमें चावल धोया पानी डालकर बहने में मुसल से खुब कुट डाले फिर छोटे कबीठ (कैठ) के बराबर गोली बनालेवे फिर सब को तीन हिस्सा करके चार चार घण्टे बाद भर में सब को खिलादेवे या रात को खिलादेवे ।

८५. पांचवीं दवा ।

१ सेर जंभीर रस, आधा सेर देव दारु पत्र, अंदाजन गुड डालकर सबको पीस डाले फिर गुड के साथ खिलाये हाथी शान्त होगा । १ तोला श्रीकपुर, १ तोला धनिया, १ तोला आंवला, १ तोला इलायची, १ तोला चना दाल, १ तोला फिटकरी, इन सब को कुट पीसकर मुंगे जड की छाल अंदाजन पीस डाले फिर सब दवा को छाल समेत गेहुं के आटे में मिला रोटी बना लेवे और अदरख पत्ता रोटी के ऊपर नीचे रख आग से सेंक डाले फिर उस रोटी को रात के बक्त मकान कि छत में रख देवे सवेरे उस रोटी कि १ ४ गोली बनावे १ ४ रोज तक खिलाने से मस्ती कैसी भी हो उतर जावेगी ।

८६. छटवीं दवा ।

मंजीठ पत्र (मेहदी) १ सेर, कोचिला बीज १ सेर धनियां, १ सेर काला जीरा, १ सेर मदनमस्त, २ सेर लहसुन, १ सेर, गेहुं पिसान १ सेर, इन सब को कुट पीस इकट्ठा करके प्रतिदिन हाथी को अन्दाज से खिलावे आराम होगा ।

८७. मस्ती उतरने पर उस की आरोग्य की दवा ।

३ तोला गुंगल, १ तोला हींग, १ तोला अदरख, १ तोला सोधा हुआ रस सेन्दुर, १ तोला बांस पत्र हरताल, १ तोला मैनसिर, १ तोला सम्बल, १ पाव प्रियंगु इन सब को बुकनी करके मिलादे प्रतिदिन अन्दाजन से खिलाया करे आराम रहेगा ।

८८. कफ की दवा ।

जब हाथी कफ की बीमारी से बीमार होवे तो उस की पहिचान यह है चारा व रातब कम खावे छाती में कफ जम जाता है । उस की आवाज में सांस लेते वक्त घडघडाहट होती है ।

१ तोला गौरोचन, १ तोला रुही मछली का पित्त, ५ तोला ऊंट का पित्त, ३ तोला खुरासानी अजवाइन, ५ तोला आंकड़े का फुल इन सब को कुट पीसकर इकट्ठा कर लेवे फिर भचकाटिया का झाड़फल फुल समेत लेकर १ आड़ा रस निकाल लेवे फिर इसी रस में सब दवा को खल करे जब गाढ़ हो जावे चने बराबर गोली बांधे ।

८९. कफ की दूसरी दवा ।

६ तोला चितावर का जड़, ६ तोला आंकड़े का जड़, ३ मासा रस सिन्दुर चितावर और आंकड़े के जड़ को बारीक कुटकर रस सेन्दुर इस में मिला देवे और गाय घी में पकावे जब हलुआ के बराबर हो जावे आंवले बराबर गोली बांधकर प्रति दिन सवेरे शाम दो गोली ५ रोज तक खिलाने से आराम होगा ।

९०. कफ की तीसरी दवा ।

१ तोला मुसब्बर को चुर्ण कर लेवे, एक चकोतरा के फल को दो फांकी चीर डाले चुर्ण को उस में भर देवे फिर दोनों फांकी को लकड़ी गाड़कर जोड़ देवे फिर आग के पलपला में गाड़कर पकावे जब पक जावे निकाल लेवे ठंडा होने पर मुसब्बर को निकाल कर हाथी को खिला देवे कफ बाहर निकल आवेगा ।

९१. हाथी सरदा गया हो तो गरम करने की दवा ।

१ तोला चमकदार हरताल, १ तोला मैनसिर चुना और धोबी घर के छार से पकाया हुआ, ५ तोला हींग, इन सब चीजों को पीसकर धतुरे पान वो जड़ के रस से और उतरन के पान और जड़ के रस से खल करे जब गाढ़ हो जावे धतुरे के पान से दवा को लपेट कर आग से पकावे पक जाने पर दवा निकाल कर आधा सेर शराब से खल करे और कांदुल फल के बराबर गोली बांधकर प्रति दिन सवेरे शाम दो गोली रातब खिलाने से आराम होता है घास की पुली के साथ खिलादे ।

९२. हाथी सरदा गया हो तो गरम करने की दूसरी दवा ।

२ तोला सोंठ, घी और गुड के साथ मिलाकर खिलाने से सरदी चली जावेगी ।

९३. सन्निपात की दवा ।

जिस वक्त सन्निपात की बीमारी होती है हथ पांव सरद हो जाता है रा पानी छोड़ देता है, सोंठ और आंख से पानी बहुत गिरता है ५ तोला हींग, १ तोला रुही मछी का पित्त, १ तोला गौरोचन, १ तोला हथी पित्त, ५ तोला जायफल १ तोला कस्तुरी, ५ तोला जायफल

का फुल, ५ तोला खुरासानी अजवाईन, १ तोला बच्छ नाग दुध में पकाया हुआ, ५ तोला खसखस, ५ तोला पिपली, ५ तोला काली मिर्च, ५ तोला सोंठ, इन सबको बारीक बारीक पीसकर पाव शीशी याने पाव बोतल शराब में खल करे १ सेर गेहूं के आटे को सख गोंद कर निम्बु बराबर गोली बनावे प्रत्येक गोली में बराबर दवा भरकर आग में पकावे प्रति दिन सबेरे शाम दो गोली खिलाने से ३ रोज में सन्निपात दूर होगा ।

९४. सन्निपात की दुसरी दवा ।

इमली झाड की छाली, बक्कम फुल, बच्छनाग, मुसब्बर, धिडाबच, सबको बराबर लेकर चूर्ण कर डाले और सब को गोली बांधकर खिला देवे आराम होगा ।

९५. सन्निपात की आम सुल की दवा ।

पहिले अपने थान में जमीन पर दांत गडा देता है और बैठकर गिर जाता है चारों पैर झाडता है पेटमें पैर लगाने से तडफता है ।

२सेर अदरक, २सेर जीरा, १ सेर गोल मिर्च, १ पावसाप जीरा, १ सेर सोंठ, १ सेर शहत, १ सेर लाल पियाज का रस, आधा सेर निम्बु का अर्क इन सब चीजों को बारीक बारीक पीसकर पियाज, निम्बु के रस और शहत में मिलादेवे फिर हलुवा होते तक पकावे निम्बु के बराबर गोली बनाकर प्रति दिन सबेरे शाम दो गोली खिलाने से बीमारी दूर होगी ।

९६. सन्निपात की दुसरी दवा ।

इस दवा से आराम न होवे पेट कमान के बराबर होकर फुला रहे तो बीमारी दूर नहीं हुई है समझना चाहिये । यदि ३ रोज तक पेट का फुलना आराम न होना तो जानना चाहिये कि अतडी पेट में फटकर हाथी मर जावेगा आधा सेर राई, ४ सेर गाय का दुध पहले राई को बारीक पीसकर १ पाव उतरन के पान का रस दुध में डालकर औटावे जब १ सेर दुध रह जावे तब राई की बुकनी को और ५ तोला लौंग पीसकर उसमें डाल देवे फिर हलुवा बनावे फिर सब हलुवा का दो हिस्सा करके दिन भर में सबेरे शाम खिला देवे ।

९७. आमसुल की तीसरी दवा ।

आधा सेर घी, आधा सेर मधुरस, गेहूं के आठे के लड्डु बनाकर उसको भीतर मधुरस और घी को मरकर हाथी को खिला देवे ।

१८. आमसुल से आराम होने पर दुबला होने से उसकी तैयारी की दवा ।

२ सेर कुटकी, २ सेर इन्दर जोत, २ सेर काला जीरा, २ सेर पलास बीज, २ सेर लहसुन, १ सेर पान की जड़, ४ सेर गेहूँ आटा, २ सेर गुड दवाइयों को बारीक बारीक कुटकर २ बोतल शराब में डाल देवे गेहूँ के आटा में गुड को मिलादे, अब इस आटे को निम्बु के बराबर जितने गोली बनें बनालेवे फिर ऊपर के दवाइयों को इन गोलीयों में इस प्रकार से बराबर भरे जिस प्रकार से पुरन पोड़ी भरते हैं और सब को अंगार में पकाकर एक हंडी में रख देवे और ३-४-६-७-८ दिन में १ पोरन पोड़ी निकालकर हाथी को खिलावे हाथी तैयार हो जावेगा

१९. काम सुल की दवा ।

जिस समय बीमारी आरम्भ होती है उस समय पायखाना बन्द हो जाता है पेट में थोड़ा थोड़ा आवाज होता है गड़ गडाता है दर्द होता है ।

२ सेर अमलतास का कोमल पत्ता सुखा कर कुट डाले हंडी में रख देवे, १ सेर सोंठ, १ सेर गोल मिर्च, १ सेर अजवाईन, २ सेर गुड सब दवा को अलग अलग बारीक पीस कर गुड का पाग बनावे फिर अमलतास कि बुकनी और सब दवा को पाग में डाल करमिला दे फिर सब दवा का छै हिस्सा कर डाले प्रति दिन सवेरे शाम रातव के पहिले तीन रोज तक खिलाने से आराम होगा । पेट का दर्द और आवाज बन्द होकर हाथी आराम होगा ।

१००. काम सुल की दूसरी दवा ।

३ तोला त्रिफला, १ तोला पलास बीज, १ तोला बच, इन सब को इकट्ठे कुट कर खिलाने से काम सुल अच्छा होगा ।

१०१. काम सुल की तीसरी दवा ।

२ तोला सोंठ, २ तोला पिपली, २ तोला गज पिपली, २ तोला सोंधा नीमक, २ तोला करेला बीज, २ तोला नीलवडी, इनको इकट्ठा कुट पीस कर खिला देवे आराम हो जावेगा ।

१०२. पित्त सुल बीमारी की दवा ।

हाथी जब बीमार होता है तो पहिले नाभी स्थान में पीड़ा होता है सामने के दोनों पांव से पेट को मारता है आगे पीछे तानता है झुलता है और मुंह फाड़ कर जीभ को निकालता है ।

२ सेर कुटकी, २ सेर सोंठ, २ सेर अजवाईन, १ सेर काली मिर्च, १ सेर पिपली, २ सेर अदरक, २ सेर लहसुन, इन सब को तवे में अलग अलग धुन डाले और बारीक बारीक पीस कर फिर सब को एक में मिलाकर १ बोतल शराब से खल करे जब गाढ़ा हो जावे तब कबीठ (कैठ) के बराबर गोली बांधे प्रति दिन सवेरे शाम तीन रोज तक खिलाने से आराम होगा।

१०३. पित्त सुल बीमारी की दूसरी दवा।

१ पाव पलास बीज, १ पाव लाल मिट्टी जिस से जमीन लीपते हैं दोनों को मिला कर एक कोरा गडगा में रखे रात भर रख कर सवेरे पलास बीज के ऊपर की निकाल डाले फिर १ पाव गुड में मिला कर कुट डाले इस का तीन हिस्सा करे दिन भर में तीनों हिस्सा तीनों वक्त में खिला देवे बीमारी आराम हो कर दर्द बन्द होगा।

१०४. काल सुल की दवा।

हाथी के आंखों की पलक मिनट मिनट भर में झप जावे और पेट में जिस प्रकार से शुल भारते है पीडा होवे।

३ तोला त्रिफला, १ तोला पलास बीज, १ तोला बच इन सब को कुट कर बारीक बुकनी करे फिर सब को मिला गेहुं आटे के साथ गोली बांध कर खिला देवे।

१०५. वाय सुल की दवा।

हाथी बैठने की सुरत होता है परन्तु बैठ न सके बारम्बार पेशाब हो मुंह से लार बहता रहे।

५ तोला जायफल, ५ तोला नील वडी इन सबको बासी पानी में पीस कर खिलाने से आराम होगा।

१०६. मुत्र सुल की दवा।

हाथी के पेशाब में यदि खटाई डाली जाय तो पेशाब का रंग गोरस के बराबर सफेद हो जावे।

२ तोला सोंठ, २ तोला काली मिर्च, २ तोला पिपली, २ तोला गज पीपली, २ तोला सोंधा नीमक, ५ ठने करेला बीज इन सब को अलग अलग पीस कर एकट्ठा करके खिलाने से हाथी आराम होगा।

१०७. मुत्र सुल की दूसरी दवा ।

चने अथवा मसुर की दाल विस्तर में बिछावे और कसबी के साथ आप सो कर सभोग करे सवेरे उठने पर दोनों के शरीर पर जितने दाने चिपके रहें उसको निकाल कर हाथी को खिलाने से आराम होगा ।

१०८. वामसुल की दवा ।

हाथी अपने दोनों पिछले पैरों को पसार कर पेशाब करता रहे अर्थात् हमेशा उसके लिंग से पानी बहता रहे और शरीर कांपता रहे यही लक्षण वायु सुल का है ।

५ तोला खरल फल का गुदा, ५ तोला नीलवडी, दोनों को बासी पानी में पीस कर हाथी को खिलाने से आराम होगा ।

१०९. सुकट सुल की दवा ।

हाथी का जवान सुख गया हो आधा शरीर कांपता रहे और आधा बराबर रहे । १ पाव सोंधा नीमक, १ पाव पुराना गुड इन दोनों को पीस कर ७ रोज तक निम्बु के रस में खल करे फिर ७ गोली बना कर ७ रोज तक खिलावे आराम होगा ।

११०. सुखमातार की दवा ।

हाथी बारम्बार बायें ओर को गिर पड़े चारा पानी अधिक न खाये और व्याकुल रहे । २ सेर गाय दही, १ सेर कडुबोदा (बुन्देला) २ तोला साम्हरी नीमक, इन को इकट्ठे कुट पीस कर खिलाने से आराम होगा ।

१११. सुखमातार का दूसरी दवा ।

बासी पानी में पीस कर हाथी को खिलाने से आराम होगा ।

११२. सुखमातार का तीसरी दवा ।

३ तोला त्रिफला, १ तोला वायविडंग, १ तोला लहसुन, १ सेर गाय का घी इन सब को पीस कर इकट्ठा करके खिलाने से आराम होगा ।

११३. पति दुःख की दवा ।

हाथी गिरकर जंभाई मारे चारा न खाने लगे और सोंढ से फों करता रहे, यदि इस बीमारी की हवा किसी जानवर या मनुष्य को लग जावे तो चौरंग वात की बीमारी होगी । २ तोला चंचेडा, २ तोला साम्हरी नीमक, १ पाव निम्बु का रस इन सब को पीसकर इकट्ठे करे फिर हाथी को खिला ने से आराम होगा ।

११४. पति दुःख की दूसरी दवा ।

आधा सेर सेमर छाली, आधा सेर आंवला पत्ता, ४ तोला बच, १ सेर निर्गुन्डी पत्ता, ३ तोला लहसुन इन सब को कुटकर गाय के घी के साथ हाथी के कुल शरीर में मालिश करने से आराम होगा ।

११५. अन्तसुल की दवा ।

पेट में सुल मारने के समान पीडा हो चारा न खाये कुल शरीर दुबला हो चले और हाथी को महा बेचैन रहे । ७ तोला लहसुन, ८ तोला खैर, इनको पीसकर इकट्ठा खिलाने से आराम होगा ।

११६. अन्तसुल की दूसरी दवा ।

४ तोला लेंडी पीपल, ४ तोला हींग, १ सेर छींद का फल, आधा सेर गाय घी इन सब को कुट कर इकट्ठा हाथी को खिलाने से आराम होगा ।

११७. चौरंग माला की दवा ।

३ तोला हिगुल, ३ तोला गुगल, ३ तोला पित्त पापडा, ३ तोला कायफल को जलाकर उसकी राख, ३ तोला बालहरा, ३ तोला कुटकी इन सब को पानी के साथ पीसकर गोला बांधे फिर सिंधु के लकड़ी लाकर उसको सब दवा के समाते तक खोल कर लेवे और दवा को भर देवे पहिले कपडा लपेट कर लाल मिट्टी छाव देवे और छेने की आग से पकावे जब दवा पक जावे निकाल कर मिट्टी ओर कपडा को फेंक देवे फिर लकड़ी समेत दवा को पीसडाले बाद इसके ३ गोली बनाकर दिन भर में तीनों वक्त खिला देवे ।

११८. दूसरी दवा चौरंग मसाला ।

६ तोला बच, ३ तोला कुटकी, दोनों को हल्दी के पानी में पीसना और सिंधु की लकड़ी लाकर उसे खोल करके दवा को उस में भर देवे पहिले कपडा लपेट फिर मिट्टी से छावे छेने की आग से पकावे पक जाने पर मिट्टी और कपडा को फेंककर लकड़ी समेत कुट डाले इसी प्रकार २१ रोज तक खिलाने से आराम होगा ।

११९. चौरंग मसाला - तीसरी दवा ।

२ तोला गुंगल, २ तोला हींग, २ तोला मुसब्बर, २ तोला बच, २ तोला हल्दी, २ तोला कौंचिला, २ तोला भिलावा, २ तोला अफीम, इन सबको हल्दी पानी में पीस कर सिंधु की लकड़ी खोल डाले फिर सब दवा को उस में भरदेवे पहिले लपेट कर मिट्टी से छाव देवे छेने की आग से पकावे पक जाने पर निकाल लेवे लकड़ी समेत दवा को कुट पीसकर ३ हिस्सा करे फिर ३ रोज तक गुड के साथ खिलाने से आराम होगा ।

१२०. शरदी चौरंग मसाला ।

२ तोला पिपली, १ ५ तोला जवाखार, १ तोला सोहागा, १ ५ तोला चोप चीनी, १ ५ तोला पिपलामुल, १ तोला मंदार जडी, १ तोला वोदा बीज (वोदेला) इन सबको इकट्ठा कुट पीसकर खिलाने से आराम होगा ।

१२१. गरम चौरंग मसाला ।

१ तोला मैनफल, १ तोला मुसब्बर, १ तोला कमरकस इन को इकट्ठा कुट पीसकर खिलाने से आराम होगा ।

१२२. वाव याने पागलपने की दवा ।

इस बीमारी से जब हाथी बीमार होता है उस समय पेट वो छाता में आग के बराबर जलन होता है इसी सबब से आदमी पर चोट करता है मिट्टी खाता है किसी चीज कि उसके सामने फेंकने से चाब डालता है और महावत पर क्रोध करता है यहां तक कि अपने पास नहीं आने देता पागल की तरह हो जाता है छोड़ देने से चारों तरफ चक्कर खाने लगता है जब ऐसा लक्षण नजर आवे तब दिवाने वाय की बीमारी समझना चाहिये ।

औषधि ।

हींग ५ तोला, खुरासानी अजवाइन ५ तोला, रुही मछली का पित्त १ तोला, गौरोचन १ तोला, कस्तुरी १ तोला, ऊंट का पित्त १ तोला, चिन्तामोल १ तोला, समुद्र फेन १ वट्टी, नारियल का भेला ५ तोला, चितावर की छाल १ तोला, अकरकहा १ तोला, चोपचीनी १ पाव इन सब चीजों को चुर्ण करके १ सोला घी में खल करे फिर १ सोला अदरक के रस में खल करके इमली चिचोल (बीज) के बराबर गोली बनावे प्रति दिन सवेरे शाम दो गोली पांच रोज तक खिलाने से बीमारी दूर होगी ।

१२३. धडके बीमारी की दवा ।

सिर को झाडता है पेशाब पायखाना बंद हो जाता है मुंह से रक्त गिरने लगता है जब ऐसा लक्षण दीखे धडके की बीमारी जानना चाहिये ।

४सेर गाय का गोरस, १ पावभिलावां का अरक, १ पाव गोल मिर्च, १ पाव राई, इन तीनों को पीसकर चुर्ण करे बाद गोरस में पकाकर खोवा बनावे फिर निम्बु बराबर गोली बांधकर घास की पुली के साथ १ गोली तीसरे या चौथे रोज खिलावे प्रति दिन नहीं खिलाना चाहिये ।

१२४. धडके बीमारी की दूसरी दवा ।

५ तोला पिपली, ५ तोला राई, २ तोला बच्छनाग, पहिले बच्छनाग को २ घंटे तक दुध में पकावे बाद ५ तोला गोल मिर्च, ३ मासा रस सेन्दुर, १ पाव उतरन का रस, १ पाव धतुरे का रस ऊपर लिखे दवाइयों को पहिले चुर्ण कर डाले फिर धतुरे और उतरन के रस से खल कर डाले जब गोला बांधने लायक शक्त हो जावे गोला बनाकर धतुरे के पत्ते से लपेट देवे उसके ऊपर कपडा लपेटे फिर उसके चारों तरफ मिट्टी छाबकर छेने की आग से कच पक्का उबाल डाले जब उबल जावे निकाल लेवे उसको १ पाव शराब से खल कर डाले बाद इमली बीज(चिचोल)के बराबर गोली बनावे प्रति दिन दो गोली सवेरे शाम ५ रोज तक हाथी को खिलाने से बीमारी आराम होगी ।

१२५. विचकल पुट्टे पर या और किसी जगह लचक हो उस की दवा ।

१ मिट्टी की बड़ी हांडी मंगाकर पहिले पानी डाले फिर भिंभोरे की मिट्टी, भैस का गोवर, आकडे की जड पत्ता समेत, सिधु की डाली, अजवाइन इन सबों को उस में डालकर पकाडाले पहिले हाथी के लचक स्थान को अंडी के तेल से मालिश करके ऊपर लिखा दवा से छोप देवे लचक आराम हो जावेगा ।

१२६. हाथी के मस्त होने की दवा ।

१२ तोला जायफल का फुल, १२ तोला लौंग, १२ तोला बड़ी इलायची, १२ तोला दाल चीनी, १२ तोला कवाब चीनी, १२ तोला रेव चीनी, १२ तोला बादाम चिरौंजी, १२ तोला अखरोट चिरौंजी, १२ तोला खसखस, १ नारियल का भेला, २ तोला अफीम, १२ तोला खजुर, १२ तोला मुनक्का, १ तोला गौरोचन, १२ तोला शक्कर इन सब को बारीक पीस कर ३सेर गाय के दुध में हलुवा पकावे फिर उसको १ आडा घी में तले ओर आंवले के बराबर गोली बांधकर प्रति दिन सवेरे शाम दो गोली १० रोज तक खिलाने से हाथी मस्त हो जाता है ।

१२७. हाथी के मस्त होने की दूसरी दवा ।

५ तोला गुंगल, ५ तोला हिंग, ५ तोला खुरासानी अजवाईन, १ तोला सालम सिसरी, १ तोला गौरोचन, १ तोला रुही मछली का पित्ता, १ तोला ऊंट का पित्ता, आधा सेर बादाम चिरौंजी, आधा सेर जायफल का फुल, आधा सेर जायफल, आधा सेर दालचीनी, १ पाव सुखाहुआ खजुर, इन सब को बारीक पीस कर १ सेर धतुरे के रस से खल करे जब हलुआ के समान हो जावे तब धतुरे के पत्ते से लपेट कर ऊपर कपडा लपेट देवे फिर मिट्टी लपेट कर छेने की आग से उबाल डाले बाद १ पाव बोटल शराब से खल करके आवले बराबर गोली बांधे प्रति दिन सवेरे शाम १ ० रिज तक खिलाने से हाथी मस्ती पर आजाता है ।

१२८. हाथी के मस्त होने की तीसरी दवा ।

नाग सर्प का सिर एक बालिस्त उस के नीचे भाग से काट लेवे और उस को पानी से उबाल लेवे उबालने बाद सिर को निकाल कर फेंक देवे पीछे उसी पानी में ४ तोला हिंग, ४ तोला जायफल, ४ तोला छोटी इलाइची, कालाखैर ४ तोला, १ ६ तोला जीरा इन को बारीक चूर्ण बना कर उसी पानी से खल करे जब गाढा हो जावे तो एक मिट्टी के बर्तन में भरकर जमीन पर गाड़ देवे २ १ रोज के बाद निकाल कर गटारन(गिल)के बराबर गोली बना लेवे आदित्यवार से हाथी को खिलाना आरम्भ करे रातब के बदले भिगोया चना खिलावे उसी वक्त १ गोली हाथी को खिला कर फिर भिगोया चना खिलावे ।

१२९. हाथी के मस्त होने की चौथी दवा ।

३ तोला अनार की जडी, ३ तोला तमाखु की जडी, ३ तोला गांजा की जडी, ३ तोला चित्तापारु, ३ तोला असगंध, ३ तोला विषखपरी की जडी, ३ तोला अपामार्ग की जडी, ३ तोला आंक की जडी, ३ तोला काला विछुवा की जडी, ३ तोला कपुर, ३ तोला कांचा हल्दी, ३ तोला आमी हल्दी, ३ तोला अकरकरहा, ३ तोला लौंग, ३ तोला काली मिर्च, १ सेर लहसुन, १ पाव गुंगल, १ पावपलास बीज, इन सब को धूप में सुखालाकर चूर्ण कर डाले फिर शराब फास पानी में मिला कर आम के बराबर गोली बांधे और ८ रोज तक खिलावे जब ८ रोज में मस्ती आजावे तो दवा बन्द कर देवे यदि ८ रोज में मस्ती न आवे तो फिर दवा देना चाहिये जिस से मस्ति आजावे ।

१३०. हाथी के मस्त होने की पांचवी दवा मसाला ।

१ तोला दारु भुंसी (संख्या) १ तोला शंख, १ तोला तपकी सिन्दुर, १ तोला नीला थोथा, १ तोला कस्तुरी, इन सब को कुट कर गेहुं के पिसान को पानी से मल डाले फिर गरम करके दवा को मिला देवे और बेर के बराबर गोली बांध कर हाथी को प्रति दिन खिलाने से मस्ती आ जाती है ।

१३१. अग्नि वाय की दवा ।

जिस समय हाथी बीमार होता है तो चने बराबर या गोली बराबर सब बदन में फोडा निकलते है मानो खुजली हो । १ सोला घी, आधा सेर सफेद मोम, ५ मुट्ठी बेनिया गच्छ के फोंक (इस झाड के फल को खाने से मछली मर जाती है) १ पाव आमी हल्दी, आधा सेर कत्था, ५ तोला भास्कर कपुर पहिले बेनिया गच्छ के फोंक को चाकु से काट डाले फिर उसे घी में तले जिससे फोंक जल जावे फिर उस को कपडे से छान लेवे बाद उस में मोम को और कपुर को पीस कर डाल देवे और पकावे हल्दी को पीस कर अलग रखे सब फोंडों पर एस पकाये हुए दवा को लगा कर ऊपर से हल्दी की बुकनी छिछक देवे ७ या १० रोज तक ऐसा करने से बीमारी अच्छी होती है ।

१३२. बवासीर की दवा ।

१ मुडा जंगली जिमीकन्द पान समेत सबको काटकर एक घडे में भर देवे फिर इमली के पत्ते डाल कर उस को पकावे और उस का दस हिस्सा कर डाले प्रति दिन एक हिस्सा में कोदई (फिदो का चाबल) मिलाकर निम्बु बराबर गोलि बनावे फिर उसको खिलाने से हाथी की बीमारी अच्छी हो जावेगी ।

१३३. मस्ती रुकनेपर सिर के ऊपर आंवले या निम्बु नैरानर

गुमडा आजाता है उसको गलावे की दवा ।

१ तोला रस सेन्दुर, १ तोला सिंगरुफ, १ तोला मोम, पहिले मोम को एक बत्ती बना रख देवे और ऊपर की ओर धीरे धीरे करीक पीसकर मोम में डाला जावे फदका डाले जिस वक्त मोम फटकर लगे टुकडे टुकडे साफ बहने लगे तब तक डाल देवे जब मोम से बिलकुल मिलजावे तो उतार कर ठंडा करे बाद दो बत्ती ठसकी बनावे फिर इस बत्ती को ३ रोज तक जिस जगह में मस्ती बहती है उस में एक एक बत्ती लगा देवे यदि उस के भीतर में फोडा होगा तो गल जावेगा यदि बत्ती लटकाने पर गिर जावे तो फिर लटका देवे ।

१२७. हाथी के मस्त होने की दूसरी दवा ।

५ तोला गुंगल, ५ तोला हींग, ५ तोला खुरासानी अजवाईन, १ तोला सालम सिसरी, १ तोला गौरोचन, १ तोला रुही मछली का पित्ता, १ तोला ऊंट का पित्ता, आधा सेर बादाम चिरौंजी, आधा सेर जायफल का फुल, आधा सेर जायफल, आधा सेर दालचीनी, १ पाव सुखाहुआ खजुर, इन सब को बारीक पीस कर १ सेर धतुरे के रस से खल करे जब हलुआ के समान हो जावे तब धतुरे के पत्ते से लपेट कर ऊपर कपडा लपेट देवे फिर मिट्टी लपेट कर छेने की आग से उबाल डाले बाद १ पाव बोटल शराब से खल करके आवले बराबर गोली बांधे प्रति दिन सवेरे शाम १ ० रिज तक खिलाने से हाथी मस्ती पर आजाता है ।

१२८. हाथी के मस्त होने की तीसरी दवा ।

नाग सर्प का सिर एक बालिस्त उस के नीचे भाग से काट लेवे और उस को पानी से उबाल लेवे उबालने बाद सिर को निकाल कर फेंक देवे पीछे उसी पानी में ४ तोला हींग, ४ तोला जायफल, ४ तोला छोटी इलाइची, कालाखैर ४ तोला, १ ६ तोला जीरा इन को बारीक चूर्ण बना कर उसी पानी से खल करे जब गाढा हो जावे तो एक मिट्टी के बर्तन में भरकर जमीन पर गाड देवे २ १ रोज के बाद निकाल कर गटारन(गिल)के बराबर गोली बना लेवे आदित्यवार से हाथी को खिलाना आरम्भ करे रातब के बदले भिगोया चना खिलावे उसी वक्त १ गोली हाथी को खिला कर फिर भिगोया चना खिलावे ।

१२९. हाथी के मस्त होने की चौथी दवा ।

३ तोला अनार की जडी, ३ तोला तमाखु की जडी, ३ तोला गांजा की जडी, ३ तोला चित्तापारु, ३ तोला असगंध, ३ तोला विषखपरी की जडी, ३ तोला अपामार्ग की जडी, ३ तोला आंक की जडी, ३ तोला काला विछुवा की जडी, ३ तोला कपुर, ३ तोला कांचा हल्दी, ३ तोला आमी हल्दी, ३ तोला अकरकरहा, ३ तोला लौंग, ३ तोला काली मिर्च, १ सेर लहसुन, १ पाव गुंगल, १ पावपलास बीज, इन सब को धूप में सुखालाकर चूर्ण कर डाले फिर शराब फास पानी में मिला कर आम के बराबर गोली बांधे और ८ रोज तक खिलावे जब ८ रोज में मस्ती आजावे तो दवा बन्द कर देवे यदि ८ रोज में मस्ती न आवे तो फिर दवा देना चाहिये जिस से मस्ति आजावे ।

१३०. हाथी के मस्त होने की पांचवी दवा मसाला ।

१ तोला दारु भुंसी (संख्या) १ तोला शंख, १ तोला तपकी सिन्दुर, १ तोला नीला थोथा, १ तोला कस्तुरी, इन सब को कुट कर गेहूं के पिसान को पानी से मल डाले फिर गरम करके दवा को मिला देवे और बेर के बराबर गोली बांध कर हाथी को प्रति दिन खिलाने से मस्ती आ जाती है ।

१३१. अग्नि वाय की दवा ।

जिस समय हाथी बीमार होता है तो चने बराबर या गोली बराबर सब बदन में फोडा निकलते है मानो खुजली हो । १ सोला घी, आधा सेर सफेद मोम, ५ मुट्ठी बेनिया गच्छ के फोंक (इस झाड के फल को खाने से मछली मर जाती है) १ पाव आमी हल्दी, आधा सेर कत्था, ५ तोला भास्कर कपुर पहिले बेनिया गच्छ के फोंक को चाकु से काट डाले फिर उसे घी में तले जिससे फोंक जल जावे फिर उस को कपडे से छान लेवे बाद उस में मोम को और कपुर को पीस कर डाल देवे और पकावे हल्दी को पीस कर अलग रखे सब फोंडों पर एस पकाये हुए दवा को लगा कर ऊपर से हल्दी की बुकनी छिछक देवे ७५१० रोज तक ऐसा करने से बीमारी अच्छी होती है ।

१३२. बवासीर की दवा ।

१ मुडा जंगली जिमीकन्द पान समेत सबको काटकर एक घडे में भर देवे फिर इमली के पत्ते डाल कर उस को पकावे और उस का दस हिस्सा कर डाले प्रति दिन एक हिस्सा में कोदई (फिदो का चावल) मिलाकर निम्बु बराबर गोलि बनावे फिर उसके खिलाने से हाथी की बीमारी अच्छी हो जावेगी ।

१३३. मस्ती रुकनेपर सिर के ऊपर आंवले या निम्बु नैरानर

गुमडा आजाता है उसको गलाने की दवा ।

१ तोला रस सेन्दुर, १ तोला सिंगरुफ, १ तोला मोम, पहले मोम को एक बत्ती बनाकर रख देवे और ऊपर की ओर धीरे धीरे करीक पीसकर मोम में डाल कर फोडा बनाकर फदका डाले जिस वक्त मोम फटकर लगे टुकडे टुकडे साफ करके मोम को फोडा डाल देवे जब मोम से बिलकुल मिलजावे तो उतार कर ठंडा करे बाद दो बत्ती ठंडकी बनावे फिर इस बत्ती को ३ रोज तक जिस जगह में मस्ती बहती है उस में एक एक बत्ती लगा देवे यदि उस के भीतर में फोडा होगा तो गल जावेगा यदि बत्ती लटकाने पर गिर जावे तो फिर लटका देवे ।

१३४. गुमडा गलाने की दूसरी दवा ।

१ तोला अफीम, १ तोला गुंगल, ५ तोला खुरासानी अजवाईन, ५ तोला खसखस, ५ तोला जयफल, ५ तोला दाल चीनी, ५ तोला लौंग, ५ तोला अकरकरह, ५ तोला पिपली, ५ तोला गांजे की जड, ५ तोला उतरन की जड, ५ तोला धतुरे की जड, ५ तोला गटारन की छाल, १ सेर गुड इन सब चीजों को बारीक बारीक पीसकर गुड में मिलादेवे और १ सोला घी में तल डाले फिर आंवले बराबर गोली बना कर प्रति दिन सवेरे शाम दो गोली देने से ५ रोज में बीमारी अच्छी होगी ।

१३५. तीसरी दवा इस का उतार

आधा सेर अदरक, एक केले झाड की जड, १ बैंगन पहिले केले की जड और बैंगन को उबाल डाले फिर ५ तोला कथा और अदरक को १ तोला अफीम के साथ मिला देवे और पीस डाले इस के बाद सब को इकट्ठा मिला कर निम्बु बराबर गोली बनावे प्रति दिन सवेरे शाम दो गोली ३ रोज तक खिलाने से ठंडा पड जाता है ।

१३६. भागमार बीमारी की दवा ।

जिस समय हाथी बीमार होता है पेट का दोनों कुकें(कोख)बिल्कुल दब जाता है जिस से अतडी में उस की असर पहुंचती है अतडी पतली हो जाती है हाथी दुबला हो जाता है मुंह से पानी गिरता है जो पानी मुंह से गिरता है उस में मछली बीसर के समान बास होता है । नर्लेर २ सेर लाकर दोनों तरफ की गांठनिकाल लेवे आधा सेर राई, १ पाव मेथी, १ पाव जीरा, १ सोला नीमक इन को बारीक कुट कर २ सेर चावल और २ सेर पक्की इमली सब को मिला कर खाना पकावे फिर उसका छह हिस्सा करे प्रति दिन सवेरे शाम एक एक हिस्सा ३ रोज तक खिलाने से बीमारी चली जावेगी ।

१३७. भागमार बीमारी की दुसरी दवा ।

१ मान चरौटा बीज, २ सेर मेथी, २ सेर अदरक, २ सेर लहसुन, २ काठा चावल, १ सोला नीमक ऊपर के चारों चीजों को अलग अलग पीस कर रखे फिर एक हंडी में पानी का अधन देकर चावल को डाले पीछे चारों चीजों को डाले फिर नमक को डाल देवे जब खानापक जावे इसका छह हिस्सा करे प्रति दिन सवेरे शाम एकएक हिस्सा ३ रोज तक खिलानेसे बीमारी आराम होगी ।

१३८. मिट्टी खाने की आदत छोड़ने की दवा ।

भिंभोरे की मिट्टी लाकर मछली धोये हुए पानी में भिंगो देवे और स्थान में हाथी के खाने लायक मिट्टी न हो उसि जगह में हाथी को बांध देवे और उस भिंगाई हुई मिट्टी को उसके साम्हने पर रखे पहिले रोज तो थोडा मुंह में लेगा फिर महक के सबब से कभी न लेगा ।

१३९. वायगोला की दवा ।

जिस समय हाथी को यह बीमारी होती है पेट फुलता जाता है और कुड कुडाता है आवाज होता रहता है और बंब सडता है आवाज होने से ऐसा मालुम होता है कि मानो लोहार का धुकना शब्द करता है ।

१ सेर सादा नमक, १ सेर सोंधा नमक, १ सेर काला नमक, २ सेर अजवाइन, २ सेर सोंठ, १ सेर गोल मिर्च, १ सेर जीरा, १ सेर पान की जड, १ सेर बच, १ सेर हल्दी इन सब को अलग अलग कडाही में भुन कर बारीक पीस डाले और १ बोतल शराब से खल करे जब गाढा होजावे तब छोटे कबाठ (कैठ) के बराबर गोला बांधे प्रति दिन सवेरे शाम दो गोली खिलाने से बीमारी आराम होगी ।

१४०. आंख में जाला छाजावे उसकी दवा ।

१ तोला नीला थोथा आग से फुटा हुआ, १ तोला फिटकरी, १ तोला सुरमें कापत्थर, १ तोला कुरंज पत्थर कि बुकनी, १ तोला लोहे का गुह, इन सब को बारीक बारीक पीस कर १ सेर अदरक के रस से खल करे तीन रोज तक खुब घोंटे जब काजल के बराबर हो जावे तब एक गडगे में रख लेवे इस को प्रति दिन सवेरे शाम आंख में लगाताजावे जाला और परदा थोडे रोज में अच्छा हो जावेगा ।

१४१. आंख में जाला छाजावे उसकी दूसरी दवा ।

५ तोला मिसरी, ३ तोला फिटकरी, इन को पहिले बारीक पीस कर १ गीधा नारियल के डाल के रस से खल करे जब गाढा हो जावे धुप में सुखा दे फिर उस को बारीक चूर्ण कर डाले फिर इसको प्रति दिन सुरमे के बराबर हाथी की आंख में अंजन दिया करे जाला या फुला आराम हो जावेगा ।

१४२. आंख में जाला छाजावे उसकी तीसरी दवा ।

१ तोला जायफल, १ तोला जायफल का फुल, १ तोला खजुर का बीज, १ तोला चील बीज जो पानी साफ करता है, १ तोला समुद्र की कौड़ी, १ तोला मैनफल, १ तोला

अफीम इन सब चीजों को अलग अलग बारीक पीस कर निम्बु के १ पाव अरक में डाल देवे फिर सबको खल करे जब काजल के बराबर हो जावे तब प्रति दिन सुरमे के समान अंजन करने से जाला धुन्ध कट जाता है ।

१४३. आंख में जाला छाजावे उसकी चौथी दवा ।

पांजे की डिबिया लेकर उसमें मधुरस भर देवे फिर उसी में लाल लाल रानी कीडे भी भर देवे ४० रोज तक मिट्टी में गाड़ देवे फिर निकाल कर ४ रोज तक खूब खल कर डाले और अंजन दिया करे आराम हो जावेगा ।

१४४. आंख में बिलकुल सफेदी छाजावे उसकी दवा ।

१ नया मटकी में पानी भर कर ४ तोला लोह छाली और थोड़ा सा फिटकिरी उस पानी में डाल देवे और मडकी का मुह ढांक कर रख देवे फिर सवेरे उसी पानी को हाथी को पीने को दे आंख में पिचकारी भी उसी पानी से मारे फिर १ मासा लौंग और कच्चा तुलसी का पत्र इस को पीसकर आंख में लगावे आराम हो जावेगा ।

१४५. आंख में फोड़ा होकर मांस बढ़ जावे याने टेट निकल जावे उसकी दवा ।

१ तोला नीला थोथा आग में फुटा हुआ, १ तोला भिलावे का तेल, १ तोला चुना, आधा तोला नील, पहिले नील को बारीक पीस कर रखे १ तोला अंडी के तेल को पहले हाथ से खूब घंसे बाद भिलावे के तेल को हाथ में चुपडकर घिसते रहे फिर नीला थोथा को हाथ में लेकर घिसे उसके ऊपर नील को चुपडकर पिछे चुना चुपड देवे फिर अंडी का तेल हाथों में और लगाकर दोनों हाथों को घिसता ही रहे और ४ घडे पानी मंगाकर कोई दूसरा आदमी लोटे से बारीक धार करके उसके हाथों में डाले । १ घंटे तक याने पानी के खतम होने तक उसके हाथों में पानी का धार बराबर डालता ही रहे और वह अपने दोनों हाथों को घिसता ही रहे इसके बाद जो दवा हाथ में चिपक कर रह जावे उसे तांबे के कटोरे में निकाल कर रख देवे फिर इस को प्रति दिन आंख में अंजन लगाने से आराम हो जावेगा ।

१४६. आंखों में चमड़ा के समान जाप्ता छाजावे उसकी दवा ।

१ तोला अने की कांच, १ तोला हरी कांच, १ तोला सफेद कांच, १ तोला कुंरंज पत्थर, १ तोला सुरमापत्थर, १ तोला लोहे का गुह, १ तोला फिटकिरी, १ तोला साबुन, १ तोला फुटा हुआ नीला थोथा, आधा तोला नील, १ आडा मुंगे छाल की रस पहिले सब चीजों को बारीक पीसकर उस मुंगे की रस में मिला देवे और ७ रोज तक खूब घोट जब काजल के समान हो जावे तब आंखों में अंजन किया करे बाद आधा घण्टा के चुल्लु में

जल लेकर पांच छःमरतबे पलक खोल खोल कर हाथी की आंखों में मारे जिस से पानी भीतर जाकर असर करे आंखों का जाला जल्द कटकर आराम हो जावेगा ।

१४७. हाथी सुस्ती के कारण तेज न हो और चारा बराबर न खावे इसलिये उसके तेज होने की दवा ।

५ तोला हींग, ५ तोला जायफल, ५ तोला जायफल का फुल (जायपत्ती), ५ तोला खुरासानी अजवाइन, ५ तोला गौरोचन, १ तोला हाथी का पित्ता, १ तोला रुही मछली का पित्ता, ५ तोला धतुरे की छाली, ५ तोला गिलोय (गुर्च) की छाली, २ तोला सफेद आंकड़े की छाली, २ तोला चितावर की छाली, इन सब को अलग बारीक बारीक पीसकर रखे और १ गीधा मधुरस में सब को मिलाकर गटारन के बराबर गोली बांधे प्रति दिन सवेरे शाम दो गोली हाथी को खिलाने से तेज रहेगा ।

१४८. दुसरी दवा ।

तेजराज कन्द को आग में जला कर काला कर लेवे फिर उसकी बुकनी कर डाले एक बैगन को खोल कर लेवे उसके भीतर बुकनी को भर देवे और आग में पका देवे जब पक जावे भाटा को निकाल कर उसका छिलका निकालडाले बाद घी और गुड के साथ उसको हाथी को खिलावे हाथी तेज हो जावेगा ।

१४९. बत्तीसा मसाला ।

३ सेर सोंठ, २ सेर गोल मिर्च, २ सेर पिपली, २ सेर पान की जड़, २ सेर पिपला मुल, २ सेर आमी हल्दी, २ सेर नागपुरी हल्दी, २ सेर काला जीरा, २ सेर खुरासानी अजवाइन, २ सेर खसखस, २ सेर पलास पापड़ा, २ सेर इन्द्र जोत, २ सेर अजवाइन, २ सेर धनिया, २ सेर अंडी, २ सेर मेथी, २ सेर सरसों, २ सेर लहसुन, २ सेर कबाब चीनी, २ सेर दाल चीनी, २ सेर इलाइची, १ सेर लौंग, १ सेर जायफल, १ सेर जायफल फुल (जायपत्ती), १ सेरबच, २ सेर बेल का गुदा, २ सेर बाल आम खुला (अमचुर), २ सेर ताल मखना, २ सेर अदरक, २ सेर कसा सुपारी, २ सेर पलास पापड़ा, २ सेर उर्ई की जड़, २ सेर चन्दन की बुकनी, २ सेर जीरा इन सब को अलग अलग पीस कर कपड छान करे और सबो को मिला कर ६ बोतल शराब से खल करे यह बत्तीसा मसाला एक वर्ष के लिये है हमेशा हाथी तैयार रहेगा ।

१५०. कुमारी का हलुआ ।

५ तोला जायफल, ५ तोला जायफल फुल (जायपत्ती), ५ तोला इलायनी, ५ तोला लौंग, ५ तोला दाल चीनी, ५ तोला खुरासानी अजवाईन, १५ तोला खसखस, १५ तोला बादाम की चिरौंजी, १५ तोला अखरोट, १५ तोला मुनक्का, १२ तोला सुखा खजुर, ६ तोला ताल मखाना, चन्दन का चुरा और बबुल का फोंक बराबर लेकर २ रोज पानी में रखे वही पानी ५ तोला, १२ तोला पताल कन्द, ५ तोला सालम मिसरी, ५ तोला बड़ का दुध इस को सफेद कपड़ा में सुखाकर रखना सब चीजों के बीज निकाल कर सुखावे और अलग अलग बारीक कुट डाले सालम मिसरी को दुध में दो तीन बार डुबाले फिर सुखला कर उस को भी चूर्ण कर डाले अब सब दवा को ४ सेर गोरस में खोवा ओंठ डाले उस में एक सोला शहद डाल देवे फिर १ आडा घी में तले जब गोली बांधने के लायक हो जावे तब हाथी खिलाने के लिये छोटा निम्बु के बराबर गोली बांधे और आदमी के लिये आंवले बराबर गोली बांधे इसे आदमी भी खा सकते हैं ।

१५१. बीमारी पहिचान में न आये तो उसकी दवा ।

यदि बीमारी न पहिचानीजावे तो यहदवा देवो १ सेर अदरक, १ सेर अजवाईन, १ सेर कालाकुल्थी, १ तोला लाल बोल, २ तोला पिपला मुल, २ तोला सोंठ, १ तोला हींग, २ तोला बच, ४ तोला गुंगल, २ तोला कटक रहनि, २ तोला काली मिर्च, ४ तोला लहसुन, २ तोलर बाय विडग, १ तोला रुमी मस्तंगी, ३ तोला बन अजवाईन, २ तोला माजुफल, ४ तोला भिलावा, ४ तोला कपुर, २ तोला मीठा बुदेला इन सब को सुखा कर चूर्ण करे और १५ गोली बना कर १५ रोज खिलाने से हर किस्म की बीमारी दूर होगी ।

१५२. सब प्रकार की बीमारी का मसाला ।

मिर्ची, सोठ, पीपल, घर आवला जो वाडी में लगाया हुआ होता है, अजवाईन, वायविडग, रक्त चन्दन, अगर चन्दन, सोंधा नीमक, नागेश्वर, लहसुन, पलास बीज, धनिया, इन्द्रजव, रासना, अदरक, इन सब को बराबर नाग लेकर, मकोइया जडी, अपामार्ग जडी, बजमुली जडी, उरई जडी, फाम पुनी की जड की छाली, कुसुमपर्णि जडी, सालपर्णि जडी, कुढई जडी, आसिढिया जडी, चेरमारु जडी, ज्ञान सेंढा जडी, सेमर का कन्द, भुईकखार, गंधारी मुल, सब को सुखाला कर कुट डाले और चूर्ण करके सब दवा को मिला कर एकत्र कर लेवे बाद ६ मासा दवा गुड, दही, और घी मिश्रित कर खिलाने से सब प्रकार की बीमारी दूर होगी ।

१५३. डौकाबीमारी की दवा ।

हाथी के दोनों आंखों से पानी निकालना आरंभ होता है जिस से आंख को हानि पहुंचती है याने जाला घुंध हो कर अन्धा हो जाता है यह बीमारी मेह से शुरू होती है । ५ तोला मिसरी, २ तोला फिटकरी, दोनो को बारीक पीस लेवे फिर लाल पियाज के २ तोला रस में खल करे जब गाढ़ा हो जावे बत्ती बना कर सुखा देवे बाद मुंह में नमक चाब कर हाथी की आंक में पुलके और इसी बत्ती को ४ बार उस की आंख में फेरे बाद १ घड़ा पानी में नागपुरी हल्दी की बुकनी वो नीम की पत्ती थोड़ी डाल कर आँटा देवे जब पानी ठंडा हो जावे तब बारीक धार से सिरसे लेकर पीठ और पुट्टे तक डाले काजल लगाने बाद पानी का उपयोग करना चाहिये इस से मेह ओर पानी का बहना बंद हो जाता है और आंखों में सफाई आती है ।

१५४. आंख में फुला हो उसकी दवा ।

१ तोला सिन्दुर, १ तोला कांच, इन को चुर्ण कर के कपडछान कर लेवे फिर आंख जहां पर फुला हो बुकनी को डाल कर आंक को मीज देवे आराम हो जावेगा ।

१५५. कुष्ठ बीमारी की दवा ।

जब हाथी बीमार होता है तब शरीर का मांस फट फट जाता है और उस के भीतर से तार के समान मांस निकल कर बाहर होता है ऊपर का चमड़ा सुकड जाता है सब शरीर से पानी निकलता रहता है ।

अजगर सांप का पट्टा तीन चार हाथ लम्बा हो उसे लावे पेट को फाड डाले उस में जितने चावल समा सके णर कर सी देवे फिर एक बड़ी कोरी हंडी मंगावे उस में धतुरे के पत्ते और उतरन के पत्ते और उतरन के पत्ते के रस इतना डाले जिस से दो आडा चावल बिलकुल भींग जावे पीछे सांप को मेडरी देकर हंडी के भीरत चावल के ऊपर रख देवे उस के ऊपर बेर के पत्ते से सांप को बिलकुल ढांक देवे मिट्टी के मुंह में कपडा बांध कर मिट्टी छाब देवे ४० रोज तक इसी प्रकार रख देवे अब उस को निकाल कर सांप की हड्डी को फेंक देवे बाकी जो हलुवा के समान गला चावल वगैरः को १ आडा घी से तल डाले एक मिट्टी के गडवा में रख लेवे आंवले बराबर गोली बना कर प्रति दिन सवेरे शाम दो गोली रातब के पहिले खिलाने से बीमारी आराम हो जावेगी ।

१५६. शरदी या गरमी से दस्त हो उसे बन्द करने की दवा ।

१ सेर बोहार का पान, १ सेर बेर का पान, १ सेर नीम का पान, १ पाव सफेद कत्था, सब को अलग अलग पीस कर मिला देवे फिर निम्बु बराबर गोली बांध कर दो रोज तक सवेरे शाम दो गोली खिलावे आराम हो जावेगा ।

१५७. शरदी या गरमी से दस्त हो उसे बन्द करने की दूसरी दवा ।

५ तोला सफेदा, ५ तोला खानेका चुना इन दोनों को फेंट डाले और बोडरी (नाभि) में छाब देवे तालाब का चीला (गाद) संगकर ऊपर से जमा देवे फिर बड़े कपड़े से कसकर बांध देवे एक रोज तक आराम होजावेगा ।

१५८. शरदी या गरमी से दस्त हो उसे बन्द करने की तीसरी दवा ।

आधा सेर बबुल की छाली, आधा सेर पीपल की छाली, आधा सेर नींब की छाली, गोंदली (प्याज) की छाली आधा सेर, १ पाव अजवाइन, १ पाव सोंठ, १ पाव कसा सुपारी, १ पाव सफेद कत्था, १ पाव धनिया, १ पाव गोल मीर्च इन सब को बारीक पीसकर मिला देवे फिर कबीठ (कैठ) के बराबर गोली बांधकर सवेरे शाम दो गोली खिलावे बीमारी आराम होगी ।

१५९. शरदी या गरमी से दस्त हो उसे बन्द करने की चौथी दवा ।

आंवलासार गंधक यदि न मिले तो मामुली गंधक अंदाजन लेकर कुट लेवे फिर गेहुं पिसान के साथ खिलाने से आराम होगा ।

१६०. शरदी या गरमी से दस्त हो उसे बन्द करने की पांचवी दवा ।

३ तोला पलास बीज, ३ तोला गाय का घी दोनों को मिला कर खिलाने से आराम होगा ।

१६१. गरमी के कारण पेशाब बंद हो गया हो उसकी दवा ।

किसी बड़े गुलर के झाड के नीचे कमर भर तक गढा खोदे जिस से उस का मोटा जड निकल जावे फिर उस जड को काट देवे और उस के नीचे एक गडगा: रख देवे जिस से जड का रस उस में गिरे अनुमान १ सोला के रस जब निकाल जवे तब १ सोला नीब छाल का रस निकाल लेवे १ सोला हरी मुंग की दाल पीसकर आधअ सेर शक्करमिला देवे फिर सबों का इकट्ठा मिला कर सवेरे एक ही बार में खिला देवे आराम हो जावेगा ।

१६२. पेशाब दही के बराबर होता हो उसकी दवा ।

पालधुआं झाड की जडी और छाली और खजर जो नर हो याने फलता न होवे उस की कांछा चावल दधया पत्र (जजांगी) नवात और दही सबको अंदाजन लेकर कुट डाले और मिलाकर खिलानेसे पेशाब साफ होने लगेगा ।

१६३. हाथी का पेट फुलकर दस्त और पेशाब बंद होगया हो उसकी दवा ।

आधा सेर बच, आधा सेर नीमक, आधा सेर मीठा देला सब को आग में भुन कर बुकनी करे और तीनों को मिलाकर हाथी को अंदाज से खिलावे आराम हो जावेगा ।

१६४. हाथी के सोंढ में चीटों या कीड़े घुसजावे तो उसकी दवा ।

जिस समय हाथी के सोंढ में चीटों या कीड़े घुस जाते हैं हाथी बेचैन होकर चारा पानी छोड़ देता है चाहे गोम चाहे बिच्छु चाहे सर्प घुस जावे ।

१ तोला नौसागर, १ तोला सज्जीखार, १ तोला चुना, इन सब को अलग अलग पीस कर मिला देवे एक कड़ाही में कोयले की आग दगदगाते हुए लेकर हाथी के सोंढ के पास लें जावे, इस बुकनी कि अंदाज से आग में तना डाले जिस से उस का भभके उड़े उस भभके को हाथी अपने सोंढ से खींचे जब धुवां सोंढ के भीतर घुसेगा उस समय जो भीतर घुसा है गिर जावेगा या मर जावेगा ।

१६५. हथिनी का बच्चा पैदा हो तो बच्चे को खिलाने की दवा ।

१ सेर अमलतास का फुल, आधा सेर मिसरी, १ पाव जीरा, १ पाव मैनफल, १ पाव धनुरा इन सब को अलग अलग बारीक पीसकर मिलादे और एक हंडी में रख देवे और हंडी का मेंह बारीक कपड़े से बंद कर देवे प्रति दिन ४ घंटे धुप में रख दिया करे सवेरे शाम बच्चा को एक एक तोला खिलाया करे बीमारी नहीं होगी और बच्चा तैय्यार रहेगा ।

१६६. जिस समय हथिनी जने उस समय का मसाला ।

जिस समय हथिनी जनती है उस समय यह मसाला दिया जाता है यदि वर्षा काल हो तो भी कुछ हरज नहीं क्योंकि हाथी को सर्दी से कुछ हानि नहीं पहुंचती है ।

१ तोला संख्या को पहले जंगली सेमी के बीज को पानी में उबाल कर उसी पानी से २ घंटा तक संख्या को उबाल डाले फिर चुने के पानी से २ घंटे उसी संख्या को निमग्न के रस से खल करे ५ तोला अदरक, ५ तोला सहत इन दोनों का मिला कर कटोरे में रख देवे और उस मारे हुए संख्या को इस में मिला कर खूब खल करे और इस को ३ रोज तक सवेरे शाम हथिनी के जीभ में चटा दिया करे इस का ६ खुराक बनावे यदि गरम अधिक होने लगे तो दो दिन में ४ खुराक देवे यदि सरदी जानपड़े तो यह एक खुराक दवा जो बच है दिन में दोनो वक्त खिला कर ऐसी ही दवा और बना लेवे ।

१६७. हथिनी को रोजमर्रा खिलाने की दवा ।

१ सेर सोंठ, आधा सेर पिपली, आधा सेर गोल मिर्च, ४ तोला जमालगोटा, १ सेर बहेरा, १ सेर सुखा आंवला, १ सेर हर्षा, १ सेर कुटकी, २ सेर अजवाईन, १ सेर बच, आधा सेर लौंग, इन सब को अलग अलग पीस कर कपडाछान कर लेवे फिर सब को मिला कर २ बोतल शराब में खलकरे एक हंडी में रख देवे प्रति दिन १ मुट्ठी शाम के वक्त दिया करे ।

१६८. पित्त रोग की दवा ।

१ सेर गाय दही, १ सेर तुतीया भाजी, २ तोला बच, इनको पीस कर मिला देवे और हाथी को खिलाने से पित्त शांत होता है ।

१६९. नाक से खून बहे उसकी दवा ।

४ सेर हल्दी, १ सेर गाय दूध, इनको पीस कर दूध में मिला देवे और हाथी को खिलावे खून बन्द हो जावेगा ।

१७०. हाथी को प्रति दिन खिलाने की दवा ।

१ सेर जटा पत्र, १ सेर भेजरी, १ सेर अकाति, १ सर भचकटिया, इन सब को झाड और जड समेत सुखला कर कुट डाले फिर एक हंडी में भर कर ढांक देवे और गाय कोठा में उसको गाड देवे १५ रोज के बाद निकाल लेवे और १ सेर नीमक डाल देवे जब हाथी का बदन सुस्त मालुम हो तो ४ तोला खिलावे जब हाथी मिट्टी खाने लगे तो इस दवा को नीमक के साथ खिलावे इसके खाने से जब जुलाब ज्यादा होने लगे उस समय रोकने के लिये दही भात देने से दस्त बन्द हो जावेगा ।

१७१. हाथी को प्रति दिन खिलाने की दूसरी दवा ।

पोकसु घा झाड को लाकर कुट डाले फिर उस में डेढ सेर नीमक मिलाकर प्रति दिन अन्दाज से खाने को दे फायदा होगा ।

१७२. हाथी को प्रति दिन खिलाने की तीसरी दवा ।

सिधु याने सेहुडा के झाड को भी कुट कर नीमक साथ अन्दाज से खिलावे ।

१७३. धातु पतला हो जावे और खलित हो कर गिरे उसकी दवा ।

१ रोला कटक रहनी मधुरस के साथ मिलाकर खिलावे ।

दूसरी दवा ।

२ तोला हर्षा, २ तोला बहेरा, २ तोला आंवला, ४ तोला नागर मोथा, इनको इकट्ठा करके कुट डाले फिर हाथी को खिलाने से आराम होगा ।

१७४. नाक से खून गिरने की दूसरी दवा ।

१ पाव सिंफ, आधा सेर मिसरी, १ पाव दाल चीनी, इनको कुट कर १ सेर गाय गोरस को खेवा करे फिर खेवा में सब को मिला कर लड्डु बनावे १ लड्डु इति दिन खाने को दे आराम हो जावेगा ।

१७५. जहरबाद का लेप ।

सफेद कोचई १ मुडा, लाल मिर्च ९ तोला, नीमक ९ तोला इनको खुब कुट पीस कर जहरबाद के जगह पर लेपकरे ।

१७६. कलेजे में कीड़ा हो उसकी दवा ।

नीमक पानी पिलाने से कीड़े बाहर हो जावेगे या मर जावेगे ।

१७७. छाता भर जाने से चारा न खाना हो उसकी दवा ।

अन्दाजन भिलावां को हाथी के पेशाब करने के जगह में गाड दे साम को निकाल कर दीपक में सेंक डाले प्रति दिन २ भिलावां खिलाने से छाती का दर्द आराम होगा ।

१७८. छाता भर जाने से चारा न खाना हो उसका दूसरी दवा ।

३ ठने कोचिला, ३ ठने भिलावां, पहिले दही से उबाल लेवे फिर निकाल कर धो डाले सुखाकर एक रोज के बाद तीन ठने तीनों वक्त खिलाने से आराम होगा यानी सवेरे दोपहर और शाम को ।

१७९. हमेशा का मामुली जुलाब ।

आधा सेर छिला हुआ जमाल गोटा, आधा सेर फुटा हुआ सोहगा, आधा सेर हींग इन तीनों को खुब पीस कर आधा बोतल शराब में खल करे बाद आंवला बराबर गोली बनावे और उस गोली को आठ रोज के आठ रोज खिला दिया करे तो मामुली दो चार दस्त होजाया करेगा और चारा पानी अच्छी तरह से खाकर तेज रहेगा ।

१८०. हाथी के पैर की तली फट गये हों उसकी दवा ।

तमांखु के झाड को टुकडा टुकडा काटकर आदमी के पेशाबसे उबाल डाले और पीसकर पैरमें छब देवे आराम होगा ।

पैर का तुलवा फटा हो उसकी दवा ।

२ तोला नीलाथोथा बकरी के पेशाब में पीसकर लगाने से आराम होगा ।

१८१. पैर का तुलवा फटा हो उसका दुसरी दवा ।

२ तोला पिपली, २ तोला सोंठ, २ तोला अजवाइन, २ तोला बच, २ तोलालाल, २ तोला हर्षा, २ तोला बनअजवाइन इन सबको इकट्ठा कुट कर बुकनी करे और घी के साथ मलहम बनावे ३ दिन लेप करे आराम होगा यदि ३ रोज में आराम न होगा तो ७ दिन में जरूर आराम होगा ।

१८२. पैर जो फुल गया हो उसकी दवा ।

रासना, चांदसूयं बीज, पटुवा फल, हल्दी, आंक, देवदारु लकड़ी, तेजपत्र, कायफल, नीम पत्र, गुगल, नीमक, मरीच, लहसुन, सतुवा इन सबों को बराबर लेकर बुकनी करे फिर अंदाज से नवात के साथ खिलावे आराम होगा ।

१८३. पैर सुजन का लेप ।

चिकटी मैन, सोंठ, लोध, धुप, सफेद राई, बकरी की चर्बी, अंडी तेल, करंज तेल, इन सब को बराबर लेकर आग में पकावे गरम २ छोप देने से आराम होगा ।

१८४. दात काटने की रीति ।

हाथी की आंख से लेकर दांत के मुल स्थान तक नापना जितना होवे उस को दांत मुल स्थान से बाहर सांत को नापना जितना हो उस से और ४ अंगुल छोडकर काटने से हाथी के दांत में नुकसान नहीं होता है ।

१८५. हाथी के दांत काटने पर यदि रक्त जावे तो उसकी दवा ।

पुरानी चुडी के टुकडों को पीसकर कपड छान करे और चरौटा की जड की छाली को पीसकर थोडा सा मोम मिला देवे और फिर सब को मिलाकर जहां से रक्त निकलता हो उस छेद में लगा देवे फिर एक चमचा को खूब गरम कर उस में दवा देवे जिससे मोम पिघल कर भीतर छेद में बैठ जावे ।

— समाप्त —

॥ श्रीः ॥

राजकुमार शिक्षा

युवराज श्री वीरविक्रम देव

द्वारा

विरतीत और प्रकाशित

प्रथम प्रकाशन - २००७

काशी

भारतजीवन प्रेस में मुद्रित

भूमिका

यह भारतवर्ष वह पुण्य भूमि है, वह वीरभूमि है, वह कर्मभूमि है, जिसकी कीर्तिकौमुदि को विश्वामित्र, अर्जुन, रामचन्द्र, कृष्ण, नल, युधिष्ठिर, प्रताप सिंह, पृथ्विराज और रणजीत सिंह आदि प्रतापी और प्रतिभाशाली महापुरुषों ने सारे भुमण्डल में विस्तारित किया। इन्हीं महात्माओं के वंशजों के लिये हिन्दी में कोई शिक्षोपयोगी पुस्तक मेरी क्षुद्र दृष्टि में न पडने के कारण मैंने इस छोटी सी पुस्तक के लिखने का साहस किया है। इसमें मैंने धर्म, नीति और पुराणों के अनेक ग्रन्थों के यथेष्ट प्रमाण देकर वर्णित विषय को विशद रीति से हृदयङ्गम कराने की चेष्टा की है। आशा है कि इस पुस्तक के प्रकाशित होने से राज कुमारों के लिये शिक्षायोग्य पुस्तक के आभार की थोड़ी बहुत पूर्ति हो जायगी और वे इससे कुछ न कुछ शिक्षा अवश्य प्राप्त कर सकेंगे क्योंकि महाकवि कालिदास ने कहा है :—

शैशवेऽभ्यस्ताविधानां यौवने विषयौषिणाम्।

वार्धके मुनिवृत्तिनां योगेनान्ते तनुत्यजाम्॥

‘रघुवंश प्रथमसर्ग’

अर्थात् महाकवि की इस उत्तिके अनुसार इस पुस्तक को मैंने बाल्य, यौवन और वार्धक्य इन तीन भागों में विभक्त किया है। आशा है कि सर्वसाधारण को इस पुस्तक के द्वारा लाभ होगा।

ग्रन्थकार

निवेदन

हिन्दी के सुलेखक तथा संस्कृतज्ञ पण्डितों और सर्वसाधारण सज्जनों से विनय है कि मैं उत्कल अर्थात् उड़ीसा प्रान्त का रहने वाला हूँ। मेरी मातृभाषा उड़ीया है। परन्तु खरियार राज्य अब मध्यप्रदेश के रायपुर जनपद के अन्तर्गत हो गया इससे हम लोगों को अब हिन्दी भाषा से भी बहुत काम पड़ता है। उड़ीया भाषा के जाननेवाले तो केवल इसी प्रान्त में हैं, पर हिन्दी के जाननेवाले प्रायः भारत वर्ष भर में थोड़े बहुत पाये जाते हैं; अतएव मैंने इस पुस्तक को हिन्दी में लिखने की आवश्यकता समझी, क्योंकि

ହିନ୍ଦୀ में होने से और दूसरे प्रान्तों के भी राज कुमार इसे पढ़ सकेंगे । परन्तु जैसी मैं प्रार्थना कर चुका हूँ कि हिन्दी मेरी मातृभाषा नहीं, इससे मुझे विश्वास है कि मेरी भाषा में आपको दोष अवश्य मिलेंगे । अतएव प्रार्थना है कि जो दोष आपको मिलें उनकी सूचना आप कृपापूर्वक मुझे दे दें जिससे पुस्तक के दूसरे संस्करण में मैं उन्हें सुधार सकूँ ।

खरियार रियासत

१३ जनवरी १९०९ ई.स

निवेदक

ग्रन्थकार

समर्पण

स्नेहास्पद यदुमणिदेव राजा साहब
रेढाखोल करकलेषु ।

आयुष्मन् !

सम्बलपुर जनपद के अन्तर्गत फ्युडेटरी स्टेट रेढाखोल के राजासन पर आपके विराजमान होने के समाचार सुनकर मुझे परमानन्द हुआ । उस आनन्द से उत्साहित होकर मैंने मन में यह आया कि आपको कोई ऐसा पदार्थ अर्पण किया जाय जिससे आपका मनोरंजन भी हो और साथही साथ आपको कुछ शिक्षा भी मिले । अतएव अपने पूज्यनिय पूर्वजों के धर्म, नीति और स्मृतिग्रन्थों से प्रमाण उद्धृत कर परिश्रमपूर्वक मैंने इस पुस्तक की रचना की है । यद्यपि इस छोटी सी पुस्तक से आपको विशेष लाभ होने की तादृश सम्भावना नहीं है तथापि आपसे मेरा घनिष्ठ सम्बन्ध है इस कारण वात्सल्यभाव से आपके पवित्र नाम पर मैंने इसे समर्पित करना ही अपना कर्तव्य समझा । यदि इससे आपको कुछ भी उपदेश अथवा शिक्षा मिले तो मैं अपना परिश्रम सम्पूर्ण रूप से सफल समझूँगा ।

मङ्गलाकांक्षी
श्री वीर विक्रम देव
खरियार

॥ श्रीः ॥

राजकुमार शिक्षा**प्रथम भाग - बाल्यवस्था**

बाल्यावस्था में बुद्धि अपरिपक्व रहने के कारण चंचल रहती है जिससे इस अवस्था में दुष्ट लोगों की सङ्गति हो जाय तो फिर सुधरना कष्टसाध्य हो जाता है, कारण यह है कि संसार विषय से ही उत्पन्न है, व्यसनो में ही अपरिपक्व बुद्धि झुकती है, अतएव कुमारों को इस अवस्था में निज शिक्षक पिता और माता को छोड़ किसी दूसरे मन्द व दुष्ट बालकों व मनुष्यों के साथ कदापि रहना नहीं चाहिए क्योंकि उस समय कुमारों में विवेक और मनुष्य के गुण अवगुण पहचानने की शक्ति नहीं रहती जिससे दूसरे मनुष्य कुछ द्रव्य पाने के लोभ से जिन जिन बातों के बताने और उन्हें उसी और झुकाकर लाभ उठाते हैं। किन्तु इस दशा में जो जो बातें वे बताते हैं उन्हीं बातों के दृढ़ संस्कार हो जाने के कारण वे प्रौढ अर्थात् १० वर्ष की अवस्था के उपरान्तही कुमारों को कुमार्गा करना आरम्भ कर देते हैं, और उनके बिगड़ने का यही मुख्य समय है। कुमारों के समय के व्यर्थ व्यय न करने देने का कार्य शिक्षक और माता पिता का ही है। मनुष्य को पचीस वर्ष की अवस्था पर्यन्त बुद्धि की अपरिपक्वता रहती है अर्थात् पचीस के अन्तर्गत कोई दुष्ट आचरण हो गये हों तो वे सत्संगति से सुधर सकते हैं।

व्यभिचार तथा मादकता इन दोनों व्यसनो के प्रवृत्त होने का समय यही है। व्यभिचार और मादक व्यसन अधिक भयंकर हैं क्योंकि व्यभिचार सत्संगति से शीघ्र छुट जाता है परन्तु मादक व्यसन के छुटने के लिये नाना प्रयत्न और सतसंगति करने पर भी अधिक समय चाहिये; अतएव प्रथम से ही सत्संगति करके इन व्यसनो से और दूसरे मन्द कार्य से बचना कुमारों के लिये अत्यावश्यक है।

श्लोक -

जादूयं धियो हरति सिच्चाति वाचि सत्यं ।

मानोन्नतिं दिशाति पापमपाकरोति ॥

चेतः प्रसादयति दिञ्चू तनोति किर्तिं ।

सत्सङ्गतिः कथय किंन करोति पुंसामू ॥

नितिशतक २३ श्लोक

अर्थात् सत्सङ्गति बुद्धि की जडती, वाणी में स्तय की योजना करती, मान को बढ़ाती, पाप को दूर करती, चित्त को प्रसन्न रखती और चारों ओर कीर्ति को विस्तृत करती है;- कहो तो यह सत्सङ्गति पुरुष को क्या नहीं करती है।

नित्यकर्म

प्रातः काल ब्राह्मण मुहूर्त में उठकर ईश्वर का स्मरण करना चाहिये और विचार करना चाहिये कि आज प्रातःकाल से सायंकालपर्यन्त हमारे क्या २ कर्तव्य है और कौन २ कार्य अन्तरङ्ग और कौन २ कार्य बहिरङ्ग है। इसी प्रकार कर्तव्य कार्य का निर्णय करके स्नानादि शौच क्रीया के उपरान्त सन्ध्यावन्द नादि तथा इष्टदेवी की पुजा किया करे।

वसन्ते भ्रमणं पथ्यम इस वाक्य के अनुसार वसन्त ऋतु में अवश्य ही पुष्पबाटिकादिको में भ्रमण करना चाहिये और वहाँ से घर में आकर शक्त्यनुसार प्रतिदिन व्यायाम करें तो स्वास्थ्य सदा बना रहे। ग्रीष्म ऋतु को छोड़कर अन्यान्य ऋतुओं में व्यायाम करना बहुत ही लाभकारी है। व्यायाम के उपरान्त घृतपक्क पदार्थ भोजन करे और दुधपिया करे और ठीक दस बजे दिन को भोजन कर लिया करे। एक प्रहर के भीतर और दो प्रहर के उपरान्त भोजन न करने के लिये आयुर्वेद में इस प्रकार लिखा है, यथा याममध्ये न भोक्तव्यं युगं यामं न लङ्घयेत् अर्थात् एक प्रहर के भीतर और दो प्रहर के उपरान्त भोजन करना उचित नहीं है। दिन में भोजन के उपरान्त आधा घण्टा विश्राम अधिक लाभदायक है; इसके उपरान्त पाठशाला को जावे। छुट्टी होने पर घर में आकर इच्छानुसार थोड़ा भोजन करें और अपने सहपाठियों के साथ विधासम्बन्धिनी चर्चा करते हुए स्वच्छवायु सेवननिमित्त जो स्थान उत्तम जान पड़े ऐसे स्थानों में भ्रमण करें। इसी समय के भीतर में ही शरत्रविधा का अभ्यास करे। छः बजे के उपरान्त आठ बजे तक अपना पाठ अभ्यस्त करें आठ बजे से नव बजे लो मत्ती विद्वान् गुरु पुरोहित के सहित मनोरञ्जक नीति तथा राज्यसम्बन्धी अथवा व्यवहारसम्बन्धी वार्तालाप करें। नव बजे के अनन्तर रात्री को भोजन किया करे। भोजन के पश्चात् तुरन्त न सोकर एकान्त अथवा वायु का अवरोध जिस स्थान में न हो ऐसे स्थान में शयन की व्यवस्था करे। यही एक समय ऐसा है कि जिसमें गूढ ब्यावहारिक विधासम्बन्धी दूसरों से गेपनीय विधियों के विचार दस बजे से बारह बजे पर्यन्त किये जा सकते हैं।

भौरूपन

कुमारो को बाल्यवस्था से ही भीरु अथवा संकुचित हृदय होना उचित नहीं है , कारण यह कि उनलोगो का जन्म राजकुल मे हुआ है जिनसे अनेक लोगो का पोषण होना है । पालन और राज्यशासन भी उन्हीं को करना होगा । यदि बाल्यवस्था से ही उनको भीरूपन का अभ्यास हो जायगा तो पूजापालन में बड़ी ही कठिनाई पड़ेगी; अमात्यगणो के मनमाना काम करने पर भी उनसे रोकना नहीं बन पड़ेगा , इसी से भीरूपना तथा संकोचपना ठीक नहीं है । बहुधा राजकुमारो में सङ्कोच तथा भीरूपना आदि अधिक देखने मे आते है इसी से लोग उन्हे मन्दबुद्धि कहते है तथा शङ्क करते है कि राज कार्य कैसे चलावेंगे । इसलिये कुमारो को उचित है कि जो कुछ प्रश्न उनसे किये जावें प्रत्येक प्रश्न का उत्तर शक्त्यनुसार देने का अभ्यास करे, मौनावलम्ब ठीक नहीं है ।

श्लोक

स्वायत्तमे कान्तगुणं विधाता
विनिर्मितं छादनमज्ञतायाः ।
विशेषतः सर्वाविदां समाजे
विभूषणं मौनमपण्डितानाम् ॥
(नीतिशतक १ श्लोक १)

अर्थात् मौन या चुप रहना एक तो अपना अधीन है दूसरे इसमे अनेक गुण भी है । विधाता ने इसको अज्ञानता का ढकना बनाया है और विशेष करके पण्डितो की सभा मे यही मूर्खो का भूषण है । अर्थात् अधिक मौन रहना मुखर्तता है अनजान मनुष्य आजाये तो उससे क्षेमकुशल पुछने मे लज्जा नहीं करनी चाहिये । कुशलप्रश्न पुछने से यह होगा कि बडे होने पर भी उदारचित्त कहलाओगे । ऐसा होने २ सरल प्रकृति के मनुष्य बन जाओगे ।

मुदुभाषण - अर्थात् प्रसन्नता से बोलना ।

जिस समय कोई मनुष्य साक्षात् के लिये आवे तो उसे आदरपूर्वक बैठाना चाहिये और किस कार्य के निमित्त आगमन हुआ यह उससे पुछना आवश्यक है , कारण यह कि आगन्तुक निज मर्यादारज्ञार्थ अभिवादन करके सहसा बैठने और मनोभाव प्रकाश करने में सङ्कोच करेगा । अतएव कुमार लोगो को ही पहिले आगन्तुक से पुछना उचित है । मन में उस सनय कितनाही दुःख क्यों न हो आगन्तुक के आतेही दुःख को मन मे रोककर प्रसन्नता से बोलना उचित है ।

श्लोक -

सजगदे वचनं प्रियमादरात् मूखरतावसरे हि बिराजते ।

किरातार्जुनीय सं५, श्लोक १६ ।

आदर पाने से मनुष्य प्रिय वचन बोलते हैं; अवसर पर ही बाचालता अर्थात् कहने की चातुरी शोभा पाती है । अतएव कुमारोको हँसके बोलना उचित है । दुःख वश कुछ न कह मौनावलम्बन करने से आगन्तुक उनके दुःख को न समझकर यही समझेगा कि मेरे आने से ही इनको दुःख हुआ है और जब वह दूसरे स्थान में जाएगा रो वहां तुम्हारी अप्रसन्नता तथा मौनता को घमण्ड कहके प्रकाश करेगा जो तुम्हारे लिये बहुत हानिकारक होगा ।

शान्तभाव - अर्थात् चापल्य न करना ।

कुमारापन एक ऐसी अवस्था है कि जिनमें विवेक शून्यता असङ्कोच तथा चापल्य स्वातः रहते हैं, इस कारण कुमार लोग बहुधा जब कोई नया मनुष्य आता है तब उससे परिहास करने में लग जाते हैं । ऐसा करते २ यह अभ्यास बडेपन में दूर न होकर राजा होने पर भी कभी कभी रह जाता है और उनकी घृणित बना देता है । ऐसे राजा के पास आने में गुणवान पुरुष भी सङ्कोच करते हैं और उनकी निन्दा दूर देशों में फैल जाती है । यह आचरण कुमारावस्था के दोष से सङ्घटित होता है ।

श्लोक -

सन्सत्तायसिसंस्थितस्य पयसोनामापि न ज्ञायते ।

मुक्ताकारतया तदेव नलिनिपत्रस्थितं राजते ॥

स्वात्यां सागरशुक्तिमध्यपतितं तन्मौक्तिकं जायते ।

प्रयेणा धममध्य मोत्तमगुणा संसर्गतोदोहिनामु ॥

(नीतिशतक श्लोक ६१)

अर्थात् तत्पू लोहापर जल के बूंद पडने से उन बुंदों का नाम भी नहीं रहता वेही बूंद कमल के पत्र पर पडने से मोती के समान चमकते हैं फिर वेही बूंद स्वाती नक्षत्र में समुद्र के सिप में पडने से साक्षात् मोती हो जाने हैं; इससे यह सिद्ध हुआ कि प्रायः उत्तम मध्यम और निकृष्ट गुण संसर्ग ही से होते हैं । अतएव बाल्यवस्था में कुमारों के साथ ऐसे लोगों का रहना उचित है कि जिन के आचरण से भविष्य में मङ्गल होने की आशा हो और जिन के द्वारा उनका चापल्य बढ़ने न पावे ।

श्लोक -

परदारान् परद्रव्यं परिवादं परस्त च ।
परिहासं गुरोःस्थाने चापल्यं च विवर्जयेत् ॥

(चाणक्यनीति ।)

अर्थात् परदारा, परधन, अपवाद, गुरुजनो से हास्य, ये सब चापल्य कहलाते हैं ; अतएव इनके छोड़ने का यत्र करना उचित है ।

आज्ञा पालन

कुमारों को उचित है कि प्रथम अपने पिता माता और शिक्षक की आज्ञाओं का पालन करें । बाल्यवस्था में उनकी वृद्धि तथा विचार नवाङ्कुरलता सदृश वा जल के समान रहती है । लता बढ़ते समय जिस प्रकार का दुम या छोटा वृक्ष पा जाती है तो उसी के आश्रम से क्रमागत बढ़ती है । जितना बड़ा वृक्ष उसे फैलने को मिले वह भी निज को उतना फैला कर प्रफुल्लता से बढ़ती जाती है; और जल को जिधर मार्ग बना दो उधर ही बहता है; अतएव सर्वदा आज्ञाधीन रहनेवाले बालको का मङ्गल होना सम्भव है; अर्थात् शिक्षक, पिता और माता के आज्ञारूपी द्रुम से बालको का लतारूपी मन सदा आश्रित रहना चाहिये; कारण यह है कि दुष्टों के दुष्ट उपदेश से बालक बिगड़ जाते हैं । जैसे लता कट जाती है पर पकड़े हुए वृक्ष को नहीं छोड़ती और मार्ग से ले गया हुआ जल पुनः पूर्वस्थान को नहीं पलटता, वैसेही बुरे कामों में झुका हुआ बालकों का मन अच्छे कामों में प्रवृत्त नहीं होता । अतएव शिक्षक उत्तम, नीतिज्ञ, सच्चरित् और विद्वान होना चाहिये ।

श्लोक -

पण्डितैः सह सांगत्यं पण्डितैः सह संकथा ।

पण्डितैः सह मित्रत्वं कुर्वाणो नावसिदाति ॥

(निति)

अर्थात् पण्डितों के साथ वार्तालाप और मित्रता करने वाला पुरुष कभी बिगड़ने नहीं पाता ।

नम्रता -

कुमारों को उचित है कि प्रथम प्रातः काल उठकर माता पिता को प्रणाम करें और उनसे आज्ञा लेकर नित्यकर्म में प्रवृत्त हो; यदि किसी कारण से मातापिता उपस्थित

न रहे तो निज शिक्षक अभिभावक से अनुमतिलेँ और वृद्ध व्यक्ति आवे तो नम्रता से उसके साथ बातचीत करें। विनय, मनुष्य का एक मुख्य गुण है; इस गुण के न होने से मनुष्य, लोगों में प्रशंसा नहीं पासकता न किसी को वशीभूत कर सकता है यथा -

श्लोक -

तिष्ठतां तपसि पुण्यमासृजन्सम्पदो
ऽनुगणयन्सुखैषिणामू।
योगिनां परिणमनू विमुत्तये केन
नास्तु विनयं सतां प्रियं ॥
(सुभाषितरत्नभाण्डागार १)

अर्थात् तपस्यामग्न तपस्वियों को, पुण्यकार्य में रत पुण्यात्माओं को, सुखमग्न सुखियों को और मोक्ष चाहाने वाले मुमुक्षुयों को नम्रता से वशीभूत कर सकते हैं। अतएव इस गुण को सीखने के लिये बाल्यावस्था से ही अभ्यास करना उचित है। जैसे जैसे बड़े होंगे वैसेही वैसे नम्रता हृदय में जमती जावेगी। तात्पर्य यह है कि इस प्रकार के आचरण से कुमार लोगों में प्रणुत्त्व रहने के कारण बहुधा नम्रता उनमें नहीं रहती, अतएव कुमारों के स्वभाव में नम्रता लाना आवश्यक है। जिनका स्वभाव नम्र रहता है दुसरे मनुष्य उनके साथ अपकार क्वचित् करने पाते हैं।

विद्या शिक्षा ।

विद्या सीखना मनुष्य का मुख्य कर्तव्य है। संसार में सब जीवों की अपेक्षा मनुष्य श्रेष्ठ जीव है और मनुष्य ब्रह्मा तथा धर्म क्या पदार्थ है इसका विचार कर सकता है। इन बातों को विचारने के हेतु विद्या ही मुख्य आधार है। विद्या बिना मनुष्य किसी विषय का सविस्तर विचार कर नहीं सकता। विद्या से ज्ञान और विचार बढ़ता है। यथा -

श्लोक ।

कामधेनुगुणा विद्या ह्यकाले फलदायिनि ।
प्राप्तासे मातृसदृशी विद्या गुप्तं धनं स्मृतम् ।
(चण्ड्यनीतिदर्पण ३१५)

अर्थात् कामधेनु के समान गुण खनेवाली, असमय में फल देनेवाली और परदेश में माता के समान जो विद्या है उस को गुप्त धन कहते हैं।

व्यायाम ।

व्यायाम भी प्रतिदिन मनुष्य का एक कर्तव्य कर्म है। यदि नियमानुसार किया जावे तो स्वास्थ्य अच्छा रहेगा। शरीर निर्बल नहीं होगा, अनेकानेक रोगों से बचाव होगा। मेह रोग व्यायाम का परम शत्रु है। व्यायाम कई प्रकार के है यथा - क्रीकेट खेलना, घोड़ेपर सवार होना, बाईसिकल चढ़ना, दौड़ना, फुटबल गेंद, दण्ड मुद्गर इत्यादि। अतएव कुमार लोग व्यायाम करना न भूलें। मरणपर्यन्त व्यायाम का अभ्यास रखना उचित है। क्योंकि -

श्लोक ।

व्यायामोहि सदा पथ्यो बलिनां स्नग्धभोजिनाम् ।

स च शिते वसन्ते स तेषां पथ्यतमः स्मृतः ॥

इति राजवल्लभः ।

अर्थात् व्यायाम भोगी और बलवान लोगों के लिये सदा पथ्य है, विशेष कर शीत और वसन्त ऋतु में लाभदायक है।

व्यसन ।

व्यसन मनुष्य का एक परम शत्रु है, जिसके अभ्यास से स्वास्थ्य, स्वभाव, स्वरूप, शरीर और सम्पत्ति ये सब उत्तम रहने पर भी बिगड जाते हैं; अतएव इससे बचने के लिये सदा सचेष्ट रहना चाहिये। व्यसन दो प्रकार का है, प्रथम कामज, द्वितीय कोपज। (प्रथम) मृगया, घूत, दिवा-निद्रा, परनिन्दा वेश्याप्रेम, नृत्य, गीत, क्रीडा, वृथाभ्रमण, मद्यपान, ये दस कागज है। (द्वितीय) दूष्ट, दौरात्म्य, क्षति, दुषे, ईर्ष्या, प्रतारणा, कटुक्ति, निष्ठुराचरण, ये आठ कोपज है। इनमें से गीत भ्रमण उत्तम हैं, नृत्य और क्रीडा मध्यम और अन्यान्त सब कनिष्ठ है। उत्तम के अभ्यास करने में हानि नहीं है किन्तु उनमें लिप्त होकर न रहना चाहिये। किसी व्यसन में आसक्त न होने के लिये देवी पुराण में क्या लिखा है देखिये,-

श्लोक ।

एकैकविषयासत्ताः सर्व्वे मूतयुवशं गताः ।

यः पुनः सततं सेवेत् विषयान् विषयी नरः ॥

(देवी पुराण)

अर्थात् एक भी विषय पर जो लोग आसक्त न होकर मर गये हैं उनको विषयी नहीं कह सकते किन्तु जो लोग जान बुझ कर बारम्बार विषयो में फँसते हैं वे विषयी कहलाते हैं। अतएव ऊपर लिखे विषयो को सोच समझ कर करें। यदि ऐसी बातों का कुमार लोग विचार न करेंगे तो संसार में अवश्य घृणित हो जायँगे।

व्यभिचार ।

व्यभिचार अर्थात् परस्त्री से सहवास करना मनुष्यो के लिये बड़ा भारी दुर्व्यसन है । परदारा से उपदंश, मुत्राघात, गर्मी, सुजाक, कुष्ठ, वातरक्त, मोह आदि उत्पन्न होकर मनुष्यों को अकर्मण्य कर देते हैं । ये सब रोग एक मनुष्य के क्षणिक सुख के कारण उत्पन्न होते हैं और वंशपरम्परा पुत्र पौत्रादिकों में भी बने रहते हैं परिणाम यह होता है कि उसके वंशज दुषित होते हैं और सम्बन्ध करनेवाले इष्ट मित्र भी घृणा करने लगते हैं । व्यभिचारी पुरुष बहुधा मारे जाते हैं, उनका विश्वास तथा उनकी प्रतिष्ठा कोई नहीं करता । इसलिये राज कुमारों को इस महाघोर व्यभिचार से बचना चाहिये । परन्तु संसार में व्यभिचारियों की संख्या अधिक है और तह व्यसन पौगण्ड अवस्था के व्यतीत होने पर ही आरम्भ हो जाते हैं । विचार करने से मालुम होता है कि आप अपने कर्तव्य को भूल जिससे संसार में सच्चे गिने जावें क्षणिक सुख के लिये दुसरे के प्रेम में फँस कर निज जीवन को घृणित करते हैं । ऐसा करना उचित नहीं है । भर्तृ हरिजी को भी इस व्यभिचार से ही वैराग्य उत्पन्न हुआ और पश्चात्ताप करके उन्होंने क्या ही अच्छा लिखा है ।

श्लोक ।

यां चिन्तयामि सततं मयि सा विरक्ता
साप्यन्यमिच्छति जनं सजनोऽन्यसत्तः ।
अरन्तूकृते च परितुष्यति काचिदन्या
धिकू तां च तं च मदनं च इमां च माञ्च ॥

(नीतिशानक २६ श्लोक)

अर्थात् जिसका मैं निरन्तर चिन्तन किया हूँ सो मुझ से विरक्त होकर दूसरे जन की इच्छा करती है; वह और जन अन्य स्त्री पर आसक्त है और वह अन्य स्त्री मुझसे प्रसन्न है इसलिये मेरी प्रिया को जो दूसरे जन को चाहती है और दूसरे जन को जो अन्य स्त्री को चाहता है और इस अन्य स्त्री को जो फिर मुझसे प्रसन्न है और मुझे जो इससे फँसा हूँ तथा कामदेव को भी धिक्कार है । सारांश यह है कि यदि तुम दूसरे की श्रुति की इच्छा करोगे तो अपनी स्त्री पर तुम्हारा प्रेम नाममात्र को भी नहीं रहेगा; अर्थात् अपनी पाणिगृहीता से घृणा करने लगोगे और व्यसनादिकों का स्वभाव ही ऐसा है कि जिस ओर वे झुकते हैं उसी ओर व्यसनी की बुद्धि मन तथा वाणी और इन्द्रियो को झुका देते हैं । तब तो वह परस्त्री ही चाहे निज श्रुति से कुरूपा भी हो तौ भी आपको चारो ओर

अप्सरा के तुल्य देख पड़ेगी; तब आप उसी के वशीभूत हिकर और लोकलज्जा को परित्याग कर अपनी स्त्री से घृणा करने लगेंगे और आपकी स्त्री की इच्छा दुसरे पुरुष पर होगी अथवा दुसरे मनुष्य की इच्छा आपकी स्त्री पर होगी। व्यभिचार से और भी हानियां होती हैं। इस व्यसन के लिये मनु महाराज ने बहुतही मना किया है यथा—
श्लोक ।

व्यभिचारात्तु भर्तुः स्त्री लोके प्राप्नोति निन्धतां ।

शृगालयोनिं प्राप्नोति पापरोगैश्चपीड्यते ॥

(मनुसंहिता अं५ श्लोक १६४)

अर्थात् जो शत्री अपने पति के विरुद्ध व्यभिचार करती है वह सवसाधारण में निन्दित होती है और मरणान्त में शृगालयोनिमें उनका जन्म होता है तथा इस जन्म में अनेक प्रकार के पाप-रोगों से पीडित होती है। आयुर्वेद में भी बहुसहावास से ध्वजभङ्ग आदि रोगों का होना लिखा है। अतएव कुमारों को उचित है कि व्यभिचारकर्म न करके सब से घृणित होने से तथा इन दुष्ट रोगों से अपने को बचावें।

मादक सेवन निषेध ।

मादक द्रव्य अर्थात् चूरुट, चरस, हुक्का अफीम गांजा खाना अथवा पीना उचित नहीं है वैधकशास्त्र में लिखा है कि धूम्र या धुवें के सेवन से कफ का प्रकोप होता और अनेक प्रकार के रोग, खंसी आदि उत्पन्न होते हैं। बाल्या वस्था में मादकद्रव्य सेवन करने से गेधा या स्मरणशक्ति का हास होता है और जो अभ्यास हो जाय तो मनुष्य को उसकी अधिनता में रहना पड़ता है। चूरुट हुक्का इत्यादि धुम्रपान का हमारे देशमें विशेष प्रचार है; इसी कारण इनको रोकना अत्यावश्यक है। यहां तक कि पांच सात वर्ष की अवस्था से ही एक एक बीड़ी हर एक बालक के मुख में बहुधा लगी रहती है और चलते समय वे रेल के इंजिन के तुल्य धूँवाँ उड़ाते चलते हैं ! इसका परिणाम इस देश में यहां लों हुआ है कि मुखल्मान वा श्वासादि रोगों से पीडित हो जाते हैं और गुरुजनोंसे तनिक भी लज्जा न रखके कूम कूम से थोड़ी ही अवस्था में सब मादको के उपासक हो जाते हैं और प्रतिष्ठित कुलों को कलङ्कित कर देते हैं। आजकल चीन देश जैसे अफीम के सेवन में विहूल है वैसेही हमारा देश तमाखू आदि मादक द्रव्यों से पूर्ण होता जाता है। अतएव इन मादक द्रव्यों से देशको बचाने के लिये कुमार लोगों को ही विशेष रूप से ध्यान रखना चाहिये। चीन देशके लोगों ने भी अब अफीम को त्यागना प्रारम्भ कर दिया है। वहां इसका प्रचार रोकने के हेतु राजनियम बन रहे हैं। सद्वैद्य की

आक्षा हो तो गांजा अफीम और मद्य औषधि में खाना चाहिये; अन्तथा कदापि नहीं। "औषधार्थं सुरापिबेत्" इस वाक्य से मनु महाराज ने भी अनुमति दी है; परन्तु उसी दशा में जब दुसरी औषधि से रोग साध्य न हो तो दो अथवा चार दिन सेवन करे, अधिक दिन सेवन करने से इसका अभ्यास पड़ जाता है; छोड़ने से छोड़ा नहीं जाता। नीचे के श्लोक के अनुसार उन लोगों की दशा हो जाती है।

श्लोक -

अव्यक्तबुद्धिस्मृतिवाग्विचेष्टः
सोन्मत्तलिलाकृतिरप्रशान्तः ।
आलस्यनिद्राभिहतो मुहुश्च मध्येन
मत्तः पुरुषो मदेन ॥
(इति माधवकर पानात्ययवर्ग)

अर्थात् मदिरा बुद्धि की अस्थिरता और सुनने बोलने में निश्चेष्टता लाकर उन्मत्त की नाई काम कराती, सेख और निन्दा को दूर कर डालती तथा नीचे लिखे श्लोक के अनुसार दुष्ट कर्म कराती है,-

श्लोक -

गच्छेदगम्यां न गुरुं च वन्देत्
खादेदभज्ञयाणि च नष्टसंज्ञः ।
ब्रूयाच्च गुह्यानि ह्यदिस्थितानि
मदेतृत्तिये पुरुषोऽस्वतन्त्रः ॥

अर्थात् कुमार्गगामी होना, गुरुजनो की गणना न करना, अखाद्य खाना, बोलने में ज्ञानशून्य, फिर किसी बात पर ध्यान न देना, ये दोष मदिरा से होते हैं, अर्थात् मनुष्य अस्वतन्त्र बन जाता है।

श्लोक - चतुर्थे तु मदे मूढो भग्नदार्ढ्यनिष्क्रियः ।
कार्यकार्यविभागज्ञो मृतादप्यवरोमतः ॥

(माधवकर पानात्ययवर्ग)

अर्थात् मनुष्य मूर्ख हो जाता है; इन्द्रियां शिथिल हो जाती हैं; जिससे मनुष्य कर्तव्यशून्य हो के उन्मत्तवत हो जाता है और उसको अनेक शरीर की

भि सुधि नहीं रह जाती। अतएव मादकता उत्पन्न करने वाले पदार्थों का सेवन कभी नहीं करना चाहिये; कारण यह है कि मादकता का अभ्यास हो जाय तो छुटना कठिन होता है। इससे नाना प्रकार कि दुःख सहने पड़ते हैं। देखिये महा भारत में लिखा है -

श्लोक ।

न मधव्यसनी क्षीवः कूर्यात् वेतालचेष्टितमू ।

वृष्णयो हि ययुः शीवा तृणप्रहरणा क्षयमू ॥

(महा भारत)

अर्थात् मधपी लोग मधपान करके वेताल अर्थात् पागल के समान हो जाते हैं। तात्पर्य यह है कि मध न पीनाही मङ्गल है; कारण यह कि इसी से ही यादबकुल तृण के प्रहार सेक्षय हो गया। अतएव कुमारों को उचित है कि ऐसे अत्यन्त धृणित और भयङ्कर मादक द्रव्य से सर्वदा अपने को बचावें।

उछण्डता ।

कुमारो मे धन तथा बाल्यावस्था मे रहने के कारण उछण्डता अथवा किसी की बात पर लक्षय न देना, अपने मनमाना कोई भी काम हठ से कर बैठना स्वाभाविक होजाता है। अतएव यह स्वभाव छुड़ाने के लिये पिता माता और शिक्षकों को उचित है कि कुमारों के हाथ में व्यय करने को पैसा कौडी न दें और उनके कहने का विश्वास करके किसी भी कर्मचारी पर क्रोध न करें। ऐसा करने से धीरे धीरे उनका स्वभाव परिवर्तित हो जावेगा और वे बड़े होने पर साधरण स्वभाव के मनुष्य बन जावेंगे। कुमारो को उचित है कि स्वायं व्यय न करके निज को उछण्डता से बचावें।

स्वच्छता ।

स्वच्छ रहना मनुष्य का कर्तव्य है। कारण यह कि बिना स्वच्छता के मनुष्य का स्वास्थ्य अच्छा नहीं रहता। खाने पीने तथा बैठक में, कपडे मे, वासस्थान इत्यादि सब बातों मे, स्वच्छता अत्यावश्यक है। मन में, वचन में, शरीर में और बोलचाल में, बिना स्वच्छता के मनुष्य स्वच्छता के मनुष्य धृणित हो जाता है और उसका स्वास्थ्य भी बिगड जाता है। अतएव कुमार गण प्रथम

निज शरीर की स्वच्छता की ओर ध्यान देवें, पश्चात् अन्यान्य विषयों पर । यदि स्वच्छता के विषय में ध्यान न दें तो उनका स्वास्थ्य बिगड़ जायगा; उनकी अभिलाषा पूर्ण न होने पावेगी ।

श्लोक -

अशनं वसनं पात्रं शय्यां यानं निकेतनम् ।
गृहाकं वस्तुजातं च स्वच्छात् स्वच्छं प्रशंस्यते ॥
(महानिर्व्वाण तंत्रे १६१ ।)

अर्थात् भोजन, वस्त्र, बर्तन, बिछौना, सवारी (बाहन), गृह ये सब स्वच्छे खने से इन्हीं वस्तुओं के द्वारा अपने को सुख मिलता है । अतएव कुमार गण स्वच्छता की ओर विशेष ध्यान देव ।

शिक्षा -

कुमारों को किसी प्रकार से शिक्षा देना और कौन ग्रन्थ पढ़ाना चाहिये शिक्षकों को इन बातों का जानना अत्यावश्यक है; अतएव यहां उसका वर्णन करना यथार्थ जान पड़ता है । विधाध्ययन के समय कुमारों को प्रसन्न रखने के लिये शिक्षक सदैव सावधान रहें । ऐसा न करेगे तो कुमार हठसे मौन होके बैठ जावेंगे ; कारण यह कि वे बड़े आदमी के लड़के हैं और उनमें बाल्यस्वभाव और बाल्यचापल्य भी रहता है । जब वे मौन होके बैठ जाएंगे और कुछ न पढ़ेंगे तो शिक्षकों की अग्रकीर्ति अवश्य होगी । शिक्षकों को उचित है कि कुमारों को अन्यान्य मनोरञ्जक पुस्तकें पढ़ाने की अपेक्षा नीतिग्रन्थ वा उपदेशजनक पुस्तकें पढ़ाया करे तथा कुछ राजभाषा एवं आर्षग्रन्थ लिखे अनुसार पढ़ाये । व्याकरण, कौमुदि, अष्टाध्यायी, महाभाष्य, यास्कमुनिकृत निघण्ट, पिङ्गलाचार्यकृत छन्दोग्रन्थ, मनुस्मृति, वाल्मीकिय रामायण, महाभारतान्तर्गत विदुरनीति, चरक, शुश्रूत, बागभट्ट, नारदसंहिता, भेडसंहिता, सूर्यसिद्धान्त, नरपतिजयचर्या, ग्रहलाघव, वीजगणित, अङ्कविधा, भुगर्भविधा, पूर्वमीमांसा, उत्तरमीमांसा, व्यासकृत योगसुत्र, व्यासकृत भाष्य, न्यायसुत्र, वात्स्यायनकृत भाष्य, पतञ्जलिकृत भाष्य, वेदान्त वात्स्यायन, बौध्दायनमुनिकृत भाष्य, वृत्तिसंहिता, झक् यजुः साम अथर्व इन चारों वेदों की संहिता, तथा ब्राह्मण स्वरजटाधन संहिता पढ़ावे । ये स्वर्ग सिध्दवडमय ईश्वर हैं । ब्राह्मण यथा-ऐतरेय शतपथ साम और गोपथ ये चार वेद के ब्राह्मण हैं । शिक्षा व्याकरण

निरुक्त निधण्टु, छन्द और ज्योतिष ये छः वेदों के अङ्ग मीमांसादि वेदों के उपाङ्ग, आयुर्वेद धनुर्वेद गान्धर्ववेद और अथर्ववेद ये चार वेदों के उपदेश इत्यादि सब जो ऋषिमुनियों के पूजन किये हुए हैं पढ़ावे और केन, कठ, प्रश्न, मुण्डक, माण्डुक्य, ऐतरेय, तैत्तिरिय, छान्दोग्य बृहदारण्यक, इन दस उपनिषदों को भी अवश्य पढ़ावे तथा नीतिकता कथन किया करें। कारण यह है कि नीति की बासें उनके लिये बहुतही लाभदायक होंगी। यदि कुमारों को सिखलाई न जावेगी तो फिर सीखना कठिन होगा और वे विषयान्ध होकर पुस्तकरट्टु बन जावेंगे। अतएव जिन पुस्तकों से उनके हृदयमें शीलता उत्पन्न हो उन पुस्तकों को पढ़ावे। यह कार्य जिस शिक्षक से नहीं हो सकता हो उसको धन के लोभ से शिक्षक बनकर कुमारों का जीवन बिगाड़ना उचित नहीं है। पांच वर्ष की अवस्था से बिधाशिक्षा देना और सोलह वर्ष के उपरान्त घोड़ा चढ़ना सिखाना, बीस वर्ष के उपरान्त बन्दुक चलाने का अभ्यास कराना उचित है। कारण यह कि घोड़ा चढ़ना, बन्दुक चलाना, बाल्यावस्था अर्थात् आठ दस वर्ष की अवस्था में आरम्भ करने से पढ़ने में मन नहीं लगेगा, न नीत्युपदेश उनके मन में स्थिति कर सकेगा। १२ वर्ष से २० वर्ष की अवस्था उर्यन्त मनुष्य मातृ के बिगड़ने का समय है। इसी समय को टाल देना शिक्षकों का प्रधान कर्तव्य है।

श्लोक -

शिक्षाकल्पं व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषां गणमू ।

छन्दो विचितिरित्येतैः षडङ्गवेद उच्यते ॥

अर्थात् कल्प करना, बोलना, व्याकरण, ज्योतिष, छन्दः गान एवं चित्र-विधा, ये शिक्षा के षडङ्ग हैं, यह वेदवाक्य है।

-० इति प्रथम भागः ०-

॥ श्रीः ॥

राजकुमार शिक्षा

द्वितीय भाग - यौवनावस्था ।

राजा किसको कहते हैं ? राजद्वीतौ धातु से राजा बनता है, अर्थात् सदुगुणशाली तथा न्यायप्रकृति और पूजा का रज्जक धर्मतः पालन करना वाला राजा कहाता है, न कि केवल राजासिंहासन पर बैठकर अनेक प्रकार से धन संग्रह कर कोषवृद्धि करने वाला ही राजा होता है । देश, काल, पल, विचारने से हमारे राजकुटुम्ब में भी विभिन्नता का पड जाता सम्भव है और इस बात पर विचार करके कुछ न लिखना भी मूर्खता है । कारण यह कि हमारे पूर्वजों ने बड़े बड़े ग्रन्थों के रचने में अधिक परिश्रम केवल हमारे ही लिये उठाये है । अतएव मेरी समझ से उनके बनाये हुए नियमों का शक्त्यनुसार पालन करना हमलोगों का कर्तव्य है और इसी में हमारा उत्तरोत्तर कल्याण होना सम्भव है । राजधर्म में लिखा है कि—

श्लोक ।

उत्खातानू प्रतिरोपयन् कुसुमितांश्चिन्वन्

शिशनू बर्धयन् ।

प्रोत्तुङ्गन् नमयन् नतान् समुदयन्

विश्लेषयन् संहतान् ॥

तीव्रान् कण्टकिनोवाहिर्निषयन्

म्लानान्मूहः सेचयन् ।

मालाकार इव प्रयोगनिपुणो राजा चिरं नन्दाति ।

अर्थ ।

जैसे माली अपने उद्यान के उखड़े हुए वृक्षों को फिर रोपण करता है; भलीभाति फूलने वाले छोटे वृक्षों को बढ़ाता है ऊँचे वृक्षों को नवाता है; नीचे गिरे हुए वृक्षों को आश्रय देकर उठाता है; फैले हुए वृक्षों को काटता है; कंटिले झाड को बाहर फेंकता है और मुरझोये हुएों को जल से सींचता है; ऐसे ही व्यवहार जो राजा अपने पूजा के साथ करता है वह सर्वदा आनन्दित रहता है ।

श्लोक ।

यथा प्रहृदनाच्चद्रः प्रतापात्तपनो यथा ।
तथैव सोऽभूदन्वर्थो राजा प्रकृतिरज्जनातू ॥
(रघुवंश चतुर्थसर्ग)

अर्थ ।

आनन्द देने के हेतु चन्द्रमा का नाम और प्रतापवानू होने के कारण सूर्य का नाम तपन जैसे पडा है वैसेही प्रजाओं की प्रकृति को रज्जन करने वाला अथवा प्रजाओं को सुख देने वाला राजा यथार्थ में राजा मान को सार्थक करता है । सारासं यह है कि प्रजा को सुख देनेवाला राजा यथार्थ राजा है । अतएव राज्याधिकारी प्रत्येक मनुष्य को उचित है कि इन नियमों का पालन करने में सङ्कोच न करे । जब लों राजा लोग प्रजाओं के हिताहित का बिचार न किया करेंगे तब लो वे प्रकृत राजा न कहावेंगे । केवल प्रजाओं से धन एकत्र करने वाला राजा लुटेरे कहे जाते है । जो धन (राजस्व) प्रति वर्ष प्रजाओं से राजा को मिलता है वह सब राजा के व्यसन में व्यय करने को नहीं है, जैसे की कोई चन्दा संग्रह किया जाकर किसी विश्वासी मनुष्य के पास रक्खा जाता और उचित कार्य में लगाया जाता है वैसेही प्रजाओं का धन राजा के पास एकत्रित किया जाता है ।

यह धन प्रजाओं के हित के लिये उचित है । परन्तु हमारे राजा लोग अपने स लर्तव्य को भुलकर राजकोष की समस्त सम्पत्ति इच्छानुसार निज कार्य में व्यय कर डालते है और प्रजा पर दुर्भिक्ष आदि विपत्ति आ जाने पर क्वा करें इस चिन्ता में फड जाते है । बहुधा देखने में आता है कि राजा लोग राजकोष के धन से अपने लिये विदेशी वस्तु, कांच आदि सामग्री एवं कईएक मनोरञ्जक बहुमूल्य पदार्थ कूय करते है जो प्रजा के किसी काम में नहीं आते । ऐसी दशा में अपव्ययी राजा लुटेरा न कहा जावे तो और क्वा कहा जावे ?

निरर्थक तथा अयोग्य राजा ।

श्लोक -

प्रजा न रञ्जयेत् यस्तु राज्यरक्षादिभिर्गुणैः ।
अजागलस्तनस्येव तस्यराज्यं निरर्थकम् ॥

अर्थ :

प्रजा को सुखी करने का गुण वा राज्यरक्षा करने का गुण जिस राजा में नहीं है बकरी के गले के सतन क भांति उनका राज्य निष्प्रयोजन है । सारांश यह है कि ऐसा

राजा होने कि अपेक्षा न होना भला है। राजकोष से एक तृतीयांश राजा अपने लिये व्यय करे और शेष धन राज्योन्तति अर्थात् सडक, विधालय, नहर, शिल्पाकार्यालय, दुर्भिक्षसमय के लिये अन्य एकत्रकरना, इत्यादि कार्या में व्यय करना धर्म्य है। जो राजा ऐसा न करे तो उसका राजा नाम धारण करना व्यर्थ है।

- (१) सडक बनवाने से पूजागण स्वच्छन्दता से आवागमन करेंगे
- (२) पाठशाला से पूजा सूशिक्षित होके राजा से किस प्रकार भक्ति करनी चाहिये जानेगी और राज्य के हिताहित को बिचार सकेगी।
- (३) नहरों के बनवाने से पानी न बरसने से भी राज्य की खेती की रक्षा होगी और बारहों महीने खेती का काम अच्छे प्रकार से चलेगा।
- (४) शिल्पशाला खोलने से पूजाएँ नाना प्रकार के कलाकौशल की शिक्षा पा सकेंगी एवं दीन पूजा अपनी जीबिका चला सकेगी।
- (५) सञ्चित धन से दुर्भिक्षकाल में राजा पूजाकी रक्षा कर सकेगा।
- (६) दरिद्र पूजा को धन से सहायता देने से उसकी खेती का कार्य चलेगा। देखिये, इस परिवर्तनशील संसार में कितने लोग जन्म लेकर मर गये हैं; उन्हीं के वंश में आप लोगों का जन्म हुआ है। मनुष्य होकर ऐसा काम करना चाहिये कि जिससे पूर्वजों कि प्रतिष्ठा बढे और लोग यह कहें कि यह अपने कुल का दीपक है।

श्लोकः।

परिवर्त्तिनि संसारे मूतःको वा न जायते ।
स जातो येन जातेन याति वंशः समुत्तिम् ॥

(हितोपदेश)

अर्थ ।

इस परिवर्तनशील संसार में जन्म लेकर कौन नहीं मरा है ? सब मर गये हैं, परन्तु जिस मनुष्य ने निज जाति और वंश को उत्तति के शिखर पर पहुँचाया है वही जीवित है; अर्थात् उसकी कीर्ति सदैव बनी रहने के कारण मरने पर भी वह जीवित गिना जाता है। अतएव ऐसा काम करना चाहिये कि जिससे अपनी प्रशंसा हो और कुल में कलंक लगने न पावे। तभी यह जन्म निरर्थक न होगा।

राजाओं के कर्तव्य ।

राजाओं को अपना स्वाभाव इस प्रकार का रखना उचित है कि जिसका अनुकरण करने से पूजा निन्दित न हो । राजा का आचरण जैसा होता है पूजा वैसेही आचरण करने में तत्पर होती है; कारण यह कि—

श्लोक ।

यघदाचरति श्रेष्ठ स्तत्तदेवेतरोजनः ।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥

(गीता ३।२१)

अर्थ ।

श्रेष्ठ लोग जैसे आचरण और व्यवहार करते हैं और जिन बातों को ग्रहण करते हैं उन्हीं सब को लोग प्रमाण मानते हैं और वैसे ही आचरण करने से सझोच नहीं करते हैं अतएव राजाओं का कर्तव्य है कि वे अच्छे कामों के करने में अथवा उत्तम बातों के मानने में त्रुटि न करें ।

जिस कार्य के करने से पूजा में फुट हो वह कार्य किसी दूसरे कारण या भूल से हो गया हो तो मालुम होतेही उससे विरत होवे । ऐसा न कर जो राजा हठ से कोई काम करता है तो उसकी पूजा बिगड जाती है और जिस राजा से पूजा विमुख होती है वह राजा नहीं कहाता । यथार्थ विचार करने से विदित होता है कि राजा से पूजा नहीं है - पूजा से ही राजा बनाया गया है । पूजा न रहे तो राजा नाम उच्चरित होना असम्भव है । जैसे कि महीन सुत के एक गुच्छे का नाम रस्सी है वैसे ही पूजा के मनरूपी सूत के न्याय के हेतु एकत्रित होने से राजारूपी रस्सी बनी है । देखिये यदि धागों को एक एक कर अलग कर दिया जाए तो केवल धागा का नाम रहकर रस्सी का नाम लोग हो जावेगा सारांश यह है कि बिना पूजारूपी धारा के राजारूपी रस्सी कभी रह नहीं सकती । अतएव पूजाओं के हितकार्य को करनाही राजा का कर्तव्य है । इस विषय में भीष्मपितामह ने धृतराष्ट्र को क्याही सुन्दर उपदेश दिया है -

श्लोक ।

वर्तितव्यं कुरुश्रेष्ठ सदाधर्मानुवर्तिना ।
स्वप्नियं तु परित्यज्य यघल्लोकहितं भवेतु ॥

(महाभारते)

अर्थ :

हे कुश्रेष्ठ ! यदि लोगो का हित होता है तो कोई भी प्रियजन अथवा वस्तु क्यों न हो उसे छोड़ दो और सदा धर्म से चलो । सारांश यह है कि राजाओं का यह कर्त्तव्य है कि प्रजाहित के लिये अपनी प्रियतम वस्तु को भी त्याग दें ।

क्रोधी राजा -

राजाओं के लिये क्रोध एक बड़ा दुर्गुण है । जब राजा के स्वभाव में क्रोध जम गया तब प्रजा अपना सुख दुःख भय से राजा के पास नहीं कह सकती । इसलिये राजा प्रजा पर क्रोध न करे । क्रोधी राजा को राज्य का कुछ हाल मालुम नहीं होता; कारण यह कि प्रजा ऐसे राजा के सम्मुख अपने दुःख प्रगट करने का साहस नहीं कर सकती ।

श्लोक - न कश्चिच्चण्ड कोपानामात्मीयो नाम भुभुजामू ।

होतारमपि जुह्वनं स्पृष्टो दहति पावकः ॥

(नीतिशतक ६७ श्लोक)

अर्थ ।

क्रोधी स्वभाववाले राजाओं का कोई भी मित्र नहीं होता जैसे होम करनेवाला को अग्नि छु जाय तो जलाही देती है वैसेही मित्र होने पर भी क्रोध के आवेश होतेही क्रोधी राजा मित्र के दण्ड करने में थोड़ा भी सङ्कुचित नहीं होता । राजाओं का राज्यकार्य बिना मित्र के नहीं चलता, न राज्य का कोई समाचार ही मिल सकता है, अतएव राजाओं को क्रोधी होना उचित नहीं है । निस्सन्देह काम, क्रोध, लोभ, मोह, पाणीमात्र को लगे हिए है, इससे क्रोध कि मन से गुर कर देना असम्भव है, तथापि जिस समय किसी मनुष्य पर क्रोध होने का समय आ पड़े तो उस समय उसे कुछ न कह चुप रह जाना चाहिये । थोड़ी देर के उपरान्त जब क्रोध कुछ शान्त होजाए तब उसको जो कुछ आज्ञा देनी हो दिया जाय । ऐसा करने से क्रोधवश किसी मनुष्य पर अन्याय आदेश न होगा और क्रोध अपना अधिकार सम्पूर्ण रूप से नहीं जमा सकेगा । क्रोध के समय मनुष्य अन्धा हो जाता है ।

अतएव उस समय को टाल देना ही बुद्धिमानी है । यदि साधारण मनुष्य क्रोध में आ जाय तो दूसरे के साथ मार पीट लडाई झगडा के बिना और कुछ नहीं हो सकेगा, परन्तु राजा मे यदि क्रोध प्रकाश करे तो दूसरों का सर्वनाश हो सकता है ।

अतएव राजाओ को उचित है कि क्रोध को मन में आने न दें । दैवात् आ जाय तो उसके आवेश होतेही शान्त हो जावें । दोषी को दण्ड देना, निर्दोषी को बचाना राजा का मुख्य कार्य है ।

लोकप्रियता ।

लोकप्रियता अर्थात् शीलता राजाऔ में रहना सराहने के योग्य है। लोकप्रियता गुण अपने मे रखने के लिये सदैव चेष्टा करनी चाहिये। लोकप्रिय राजा से पूजा छोटी छोटी बातों को भी जी खोल कर बताती है और कोई बिपद राजा पर आवे तो उससे उद्धार करने के लिये तन मन धन से यत्न करती है एवं सदैव श्रीवृद्धि के निमित्त कामना करती रहती है। जिनमें लोकप्रियता रूपी गुण रहना है वे सर्वत्र समादुत होते हैं और उनके इस गुण से प्रत्येक मनुष्य प्रसन्न होके अपने मे जो गुण हो उसके बतलाने में कुण्ठित नहीं होता। नीचे लिखे श्लोक के अनुसार चलने से मनुष्य लोकप्रिय हो सकता है,—

श्लोक ।

मित्रं स्वच्छतया रिपुं नयबलैर्लुब्धं धनौरीश्वरमू ।
कार्येण व्दिजमादरेण युवतीं प्रेम्णा समै बन्धवानू ॥
अत्युग्रं स्तुतिभिर्गुरुं प्रणातिभिर्मुखं कथाभिर्बुधानू ।
विधाभीरासिकं रसेन सकलं शिलेन कुर्यात् वशं ॥

अर्थ ।

मित्र निष्कपटता से, शत्रु बल से, लोभी धन से, ईश्वर भक्ति से, ब्राह्मण आदरसे, निज रत्नी प्रेम से, बन्धु समानतासे, बलवान् स्तुति से, गुरुजन प्रणाम से, मुखगण्णों से, पण्डित विधा से, और रसिक लोग रसकी बातों से वशीभूत होते हैं; किन्तु शीलता से सब लोग वशीभूत हो सकते हैं। अतएव शीलता को ही लोकप्रियता का आकार कहें तो कोई अत्युक्ति नहीं है।

अनर्थकारिणौ बातें ।

प्रभुता पातेही मनुष्य बहुधा निज कर्त्तव्य को भुल जाता है और मनमाने कार्य कर बैठता है। यदि प्रभुता के साथ यौवन धन और अविवेक कहीं मिल जाय तब फिर क्या पूछना है। ऐसे मनुष्यों से भलाई की आशा करनी व्यर्थ है। कहा है कि—

श्लोक ।

यौवनं धनसम्पत्तिः प्रभुत्वमविवेकता ।
एकैकमप्यनर्थायकिलकुर्याच्चतुष्टयम् ॥
(नीतिशास्त्र ।)

अर्थ ।

यौवन, धन, प्रभुत्व, अविचार ये मनुष्यों के लिये अनर्थकारी है और जहां ये चारो इकट्ठे हो जायं वहां मनुष्य का मनुष्यत्व रहने नहीं पाता । सारांश यह है कि राजाओं में ये चारो रहते ही हैं, इसलिये उन्हें सावधान रहना चाहिये । किसी सनय कोई अनिष्टकारी कार्य न हो जाय इसका सदैव ध्यान रखना उचित है केवल विवेक से ही इन चारों का दमन हो सकता है ।

यौवन ।

यौवन चिरस्थायी नहीं, एक दिन बूढ़ाहोकर कालके गाल में पतित होना ही पड़ेगा । यौवन के मद से जो कोई संसार में अग्रिम कार्य करता है उसकी निन्दा चारो और फैलती है । वह स्वतः दुर्गुणी संसार में गिना तो जाता ही है पर अपने कुल को भी अधिक काल लो कलङ्कित कर जाता है । इसलिये यौवनावस्था में सदैव सावधानी से चलना चाहिये ।

धन ।

किसी के पास धन सदा नहीं रहता है । आज जो मनुष्य साहुकार है कल भिखारी हो सकता है । न्महाजन दुर्योधन, नल, पृथ्विराज आदिकों के चरित्र को स्मरण करो तो स्पष्ट मालुम होता है कि पहले वे लोग कैसे थे और कुछ दिन के पीछे किस स्थिति को पहुँचें । तात्पर्य यह है कि मनुष्य के पीछे सुख, दुःख सदैव लगा हुआ है । सम्पत्ति पाने से फुल जाना और विपत्ति में अधीक हिके भटकते फिरना मनुष्य का मनुष्यत्व नहीं है । जो मनुष्य सम्पत्ति और विपत्ति में एक समान रहता है वह अवश्य सज्जनों से प्रशंसा पाता है ; इसका विचार सम्पत्ति काल में ही करना यर्थाथ है ।

धन राजाओं के पास सदाबना रहना है, ऐसा बिचार करना बहुतही भूल है, क्यों कि मनिष्य मात्र के साथ भाग्य लगा हुआ है । राजा मनुष्यों से बाहर नहीं है; अतएव राजा के पास भी धन अटल नहीं रहता ।

प्रभुता ।

प्रभुता पातेही मनुष्यों को गर्ब हो जाता है; दूसरो को कुछ नहीं समझता जो कार्य वह करता है उसे अनिष्टकारी होने पर भी ठीक समझता है; कारण यह कि उस कार्य की अपकारिता को वह स्वतः नही समझ सकता और दूसरों का कहना भी उसे नहीं सुहाता ।

इसके उपरान्त उसके आश्रित सज्जन उसे सन्मार्ग बतलाने में बहुधा शङ्कित रहेंगे ही कि न जानें वह उपकार के बदले हमपर अपकार कर बैठे यही डर उनकी मन में बना ही रहता है। इसी से प्रभुका सर्वनाश होते देखकर भी उसकी भलाई के लिये कोई भी कुछ कहने का साहास नहीं करता। राजा विवेक ही तो बहुतही उत्तम है। अविबेकी राजा नहीं जानता कि कोई काम किस ढङ्ग से आरम्भ और समाप्त करना चाहिये। उसके क्रोध से शत्रु लोग तनिक भी नहीं डरते।

अविचार ।

जो कार्य बिना विचारे किया जाता है उसे अविचार कहते हैं। जो लोग बिना विचारे कोई काम कर बैठते हैं उनको कुछ लाभ नहीं होता। काम उनका बिगड़ता है और जग में उनकी हँसी होती है। अन्त में वे पश्चात्ताप के मारे चैन नहीं पाते। इसलिये किसी भी कार्य के करने से पहले अच्छे प्रकार से विचार लेना बुद्धिमानी है।

कीर्ति ।

प्रभुता पाके कीर्ति उपार्जन करने के लिये पीछे हटना राजा के लिये महान् अनुचित है, कारण—

श्लोक ।

चलच्चित्तं चलधित्तं चलज्जीवनयौवनम् ।
चला चलमिदं सर्वं कित्तिर्यस्य स जीवति ॥

अर्थ ।

मन, धन, जीवन, यौवन ये सब विनाश होनेवाले हैं, किन्तु संसार में कीर्ति ही विनाश होनेवाली नहीं है; जिसकी कीर्ति है वह अमर है। कीर्ति उपार्जन करने के लिये अनुचित लोभ, अपव्यय, परश्रीकातरता, परनिन्दा, वृथाक्षेप, राजाओं को नही करना चाहिये।

अन्याय लोभ ।

जो पदार्थ लेने से लोग निन्दा करें उस पदार्थ के लेनेसे अनुचित लोभ कहा जावेगा। जैसा धूस, अधिक कर, लुट, इत्यादि।

अपव्यय ।

बिना काम किसी निर्गुणी व्यक्ति कौं केवल स्नेह से धन देना अपव्यय कहाता है।

परश्रीकातरता ।

दूसरों के धन और बडप्पन को देख कर जलना और उनको किसी प्रकार से नष्ट करने का उद्योग करना परश्रीकातरता कहलाती है ।

निन्दा ।

किसी की निन्दा स्वयं न करें अथवा दूसरों से न करावें । ऐसा करने से किसी न किसी दिन दुसरे लोग भी आपकी निन्दा करने में तनिक भी न चुकेंगे ।

श्लोक ।

परस्परस्य मर्माणि ये भाषन्ते नराधमाः ।

तएव विलयं यान्ति वल्मीकोदरसर्पवत् ॥

(चाणक्यनीतिसार ६ । ३)

अर्थ ।

परस्पर की गुप्त बातें कि जो मनुष्य प्रकाश करते हैं वे नराधम कहाते हैं । उनकी स्थिति बिल में पड़े हुए सांप की भांति होती है । सारांश जो दूसरों के दोषों को छिपाता है, दुसरे भी उसके दोष को छिपाते हैं । ऐसी दशा में थोड़ी थोड़ी बातों से कीर्ति में धब्बा लगने नहीं पाता है । इस संसार में सर्वगुणसम्पन्न होनि पर भी मनुष्य मात्र में एक दोष रहता है । इस लिये दूसरे की निन्दा कदापि न करनी चाहिये ।

वृथादोष ।

बिना कारण किसी से बैर करने ही को वृथादोष कहते हैं ।

परदारा ।

परस्त्री गमन करना अत्यन्त अनिष्ट है । लम्पटी लोगों का जीवन मानो शूली पर ही है । अवसर आने पर उनके प्राण जाते रहते हैं । राजा प्रजाओं की रक्षा करने के कारण धर्मपिता गिना जाता है, इसलिये उसके राज्य में जितने पुरुष हैं सब पुत्र और पुत्रीवत् है । इस आधार से यदि राजा अपनी प्रजा की स्त्री के साथ रमण करे तो उसको अपनी पुत्री रमण का दोष निस्सन्देह लगेगा । अतएव राजा को उचित है कि परदारा नामक दुषण से अपने को बचाने के लिये सदैव जागृत रहके मान को बढ़ावे ।

श्लोक ।

अधमाधनमिच्छन्ति धनमानञ्च मध्यमाः ।

उत्तमा मानमिच्छन्ति मानोहि महतां धनम् ॥

(चाणक्य नीति)

नीच लोग धन चाहते हैं, मध्यम स्थिति के लोग धन और मान, और उत्तम केवल मर्यादा ही को चाहते हैं। इससे स्पष्ट होता है कि मानही बड़े लोगों का धन होता है।

ऋण ।

ऋण अच्छा नहीं है; कारण यह है कि जो लोग ऋणी होते हैं उनको बहुत अपमान सहना पड़ता है इससे थोड़ी भी ऋण करना अच्छा नहीं। जो राजा ऋण करते हैं उनके मान और मर्यादा में बट्टा लग जाता है इससे और भी अधिक हानियाँ होती हैं।

श्लोक ।

इदमेव हि पाणिडत्य मियमेव कुलीनता ।

अयमेव परोधर्मो यदायात्राधिकोव्ययः ॥

(चाणक्यनीति)

अर्थ ।

आयसे अधिक व्यय न करना ही पाणिडत्य है; आय से अधिक व्यय न करना ही कुलीनता है ;आयसे अधिक व्यय न करना ही सब से उत्तम धर्म है; अतएव राजाओं को उचित है कि आयसे अधिक व्यय न करें।

बहु-विवाह-निषेध ।

भारतवर्ष में बहुधा छोटे बड़े सब श्रेणी के लोग भोग इच्छा से बहुविवाह करते हैं। राजाओं में यह विशेष रूप से चल रही है। इसी से अमर सिंह ने अपने ग्रन्थ में लिखा है कि "भोगिन्यऽन्या नृपस्त्रियः क्व राजा कध् पृथम रानी को छोड़ बाकी रानियाँ भोगिनी कही जाती हैं। यह पृथा बिल्कुल दुषणीय है; कारण यह है कि ईश्वर का सङ्केत एक पुरुष को एक ही स्त्री रखने को है।

इस नियम का उल्लङ्घन करने से मनुष्य को अनेक आपदायें भोगनी पड़ती हैं। इसके कारण मनुष्य सांसारिक सुख से बञ्चित हो जाता है। विवाह के समय प्रथमा स्त्री के साथ मनुष्य जो प्रतिज्ञा करता है उसे सदा स्मरण रखना चाहिये। उससे कभी शङ्का लरना उचित नहीं, प्रतिज्ञा यह है -

श्लोक ।

मन व्रतन्ते हृदयं ददामि

ममाचित्तमनुचित्तमस्तु ।

मनवाचमेकमत्ताजुवश्च

प्रजापतिभ्यांनियुनक्तिमत्थम् ॥

अर्थ ।

मैं अपने हृदय में तुझे आश्रय देता हूं, तुभी अपने चित्त को मेरे चित्त का अनुगामी करे । तुझे चाहिये कि तूं मेरी बात एक मन होकर सुने मैं अग्नि की शपथ करके करता हूं कि हम दोनों आज से परस्पर सुख दुःख के भागी होंगे ।

अतएव इस पृण को तोड़कर दुसरा विवाह करने से सत्यका भङ्ग होगा या नहीं ? इसके व्यतिरिक्त यह भी तो सोचना चाहिये कि एक पुरुष से एक स्त्री का संयोग होना न्यायसङ्गत है एक पुरुष के लिये कई स्त्रियों के जीवन को कण्टकमय बनाना सर्वथा अन्याय है; क्योंकि यदि अभाग्यवश कहीं तुम्हारा देहान्त हो गया तो दो तीन रानियां अकेले तुम्हारे लिये आमरण वैधव्य दुःख और यातनायें भोग करेंगी ।

यही नहीं किन्तु तुम्हारे जीवन काल में भी वे परस्पर एक दूसरे से लड़ती रहेगी झगडती रहेंगी; तुम्हारे जीवनकाल में भी वे परस्पर एक दुसरे से लड़ती झगडती रहेंगी; दिन रात घर में कलह हुआ करेगा; कभी तुम्हे सुख से रहने को न मिलेगा; उनको संतुष्ट और प्रसन्न रखने की चिन्ता तुम्हे सदा बनी रहेगी । यदि तुम उन सब को प्रसन्न न रखोगे और सब की मान मर्यादा एक सी न बनाये रहोगे तो सम्भव है कि वे अपमानित होकर आत्महत्या कर लें अवथा तुम्हीं को मार डालने का यत्न करें । तात्पर्य यह है कि तुम्हे किसी प्रकार का सुख न मिलेगा ।

तुम सांसारिकसुख से एक दम ही हाथ धो बैठोगे । जो संसार आज तुमको स्वर्ग के तुल्य जान पडता है वही कल तुमहें कारागार सा मालुम होने लगेगा । घर में यदि शान्ति भङ्ग होगी तो राज्य में शान्ति भङ्ग हुए बिना न रहेगी । सम्भव है कि प्रजा के भी दो पक्ष हो जायें; अर्थात् एक रानियां का पक्ष दुसरा तुम्हारा । कुछ लोग तुम्हारी हितचिन्ता करेंगे, कुछ रानियों की । यदि ऐसा हुआ तो समझाना चाहिये कि राज्य के विनाश का अडकुर उत्पन्न हो गया ।

अतएव सब मनुष्यों का विशेष करके राजा का तो और भी एक से अधिक विवाह करना अपनेही हाथ से अपने पैरों में कुल्हाडी मारना है भोग की लालसा से

कभी एक से अधिक दार परिग्रह न करना चाहिये । यदि प्रथमा स्त्री से पुत्रोत्पत्ति हो, या वह व्यभिचारिणी हो जाय, अथवा मर जाय, तो दुसरा विवाह करना न्याय है, अन्यथा नहीं ।

श्लोक ।

एकोदेवः केशवो वा शिवो
वा एकं मित्रं भुपतिर्वा यतिर्वा ।
एकोवासः पत्ने वा वने वा
एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा ॥

अर्थ ।

देवता एक होना चाहिये - या तो विष्णु या शिव । मित्र भी एक ही होना चाहिये - या तो राजा या योगी । रहना भी एकही स्थान में चाहिये - या तो नगर में या बन में । भार्या भी एकही रखनी चाहिये - या तो सुन्दरी स्त्री या पहाड की कन्दरा ।

अतएव एकही स्त्री ग्रहण करना बुद्धिमानी का काम है; तीन चार विवाह करके अपने जीवन को सङ्कट में डालना उचित नहीं । यदि कहीं तीन चार रानियों से लडके हुए तो फिर क्या पुछना है ! जीवित अवस्था में उनके पालने पोषने का झगझट उठाने में अनेक प्रकार के कष्ट भोगने पडते हैं और मरने पर यदि कहीं लडकों में परस्पर झगडा हो गया तो इस लोक से प्रस्थान कर जाने पर भी मनुष्य का अपयश होता है । इस दशा में लोग यही कहते हैं कि क्षणिक सुख के लिये यह उपद्रव खडा करके अमुक व्यक्ति ने यश में धब्बा लगाया ।

बहुत लडके होने में उपस्तित अभियोगों का चलना सम्भव है जिससे घर, द्वार, धन, सम्पत्ति, सभी नष्ट हो जा सकते हैं । अतएव विषय लोलुपता के कारण बहुविवाह करके अनेक प्रकार की हानियां उठाने और अपने घर का सर्वनाश करने की आयोजना बुद्धिमानी का काम नहीं है ।

मृगया ।

व्यसनों में बहुधा मृगया, घूत (जुआ) आदि की व्यसन संज्ञा है; ये उध्दह व्यसन कहे जाते हैं । राजकुमारों को चाहिये कि इन व्यसनो को दुर से परित्याग करें । धर्मशास्त्र में लिखा है कि "धर्मार्थप्रतिघातानि व्यसनानि परित्यजेत्" अर्थात् धर्म और अर्थ के नाश करनेवाले व्यसनो का परित्याग करना चाहिये ।

काम, क्रोध, लोभ, मोह, आदि से चार प्रकार के व्यसनो कि उत्पत्ति होती है। वाग्दण्ड, कठोरता और अनर्थकारी कामों में पदार्थ का व्यय होना - ये व्यसन क्रोधज है, क्योंकि इनकी उत्पत्ति का कारण क्रोध है। मृगया, घृत, स्त्रीप्रसङ्ग, मादक सेवन ये व्यसन कामज है। मृगया में गुण तो कम है पर दोष बहुत है। कहा है “नगच्छदन्यथा राजा मृगयायां मृगो यथा । ह्य राजा को मृगया ही की इच्छा से बन को न जाना चाहिये। मृग आदि किसी जन्तु के मारने की इच्छा से बन में जायगा तो परिणाम यह होगा कि वह स्वयं व्याघ्रादि हिंसक जीवों से मारा जायगा। अन्यथा उस आखेट करनेवाले राजा की भी यह गति होना सम्भव है।

मृगया के कारण कितने ही अनर्थ हो सकते हैं। जिसको मृगया का व्यसन पडता है; क्रोध, लोभ में भि फँसना पडता है, धार्मिक कामों में भी उनसे थोड़ी बहुत अवहेलना अवश्य ही हो जाया करती है; आवश्यक कामों में भी समय पर नहीं पहुँच होती; सत्समागम से वञ्चित होना पडता है; सन्ध्यावन्द नादि नित्यकर्म से भी हाथ धोना पडता है; नीच जनों के साथ संसर्ग और प्राणियों से व्यर्थ बैर करना पडता है;

सत्कार्य में अनिच्छा और असत्कार्य में प्रीति रखनी पडती है; क्षण में हर्ष और क्षण में क्रोध करना पडता है; इसी प्रकार शरीर को व्यर्थ केश देना, सन्ताप सहना, स्नानादि यथा समय न करना, पौष्टिक भोजन का न प्राप्त होना, व्यायाम करने के लिये समय न मिलना, समय पर इन्द्रियों के बेग को रोकने और शास्त्रचिन्तन के लिये समय का न मिलना आदि मृगया में और भी कितने दोष हैं।

जिस राजा को आखेट की बहुतही श्रद्धा हो, चाहिये कि पास के किसी बन भाग को लकड़ियों से घिरा दे; उसी घेरे में एक तालाब खुदा कर उसमें कमल आदि बेल डलावे; मछलियां आदि मिल सकें तो उन्हें और मगर भी एक दो उसमें छुड़ा दे। घिरे हुए वनबिभाग को मृग, शश, पारावत आदि से सुशोभित कर मनोरञ्जन के लिये भांति २ के सुन्दर एवं सुगन्धित पुष्प लगवावे और उस जङ्गल के जीव जन्तुओं का विनाश दूसरे लोगों से न होने दे।

ऐसे बन में अपने सेवक और सहचरों के साथ राजकुमारों को प्रातः काल भ्रमण करने और प्राकृतिक शोभा देखने के लिये जाना चाहिये। इससे स्वास्थ्यरक्षा

होती है और लक्ष्यभेद करने में भी पटुता प्राप्त होती है। इस प्रकार के व्यवहारों से राजकुमारों के समय का सदुपयोग होगा और आखेट के दुर्गुणों से वे बचेंगे।

आत्मश्लाघा ।

अपने काम की अपने ही मुँह से प्रशंसा करने को आत्मश्लाघा कहते हैं। आत्मश्लाघा करना बहुत बुरी बात है। अपने ही मुँह से अपनी प्रशंसा कोई प्रशंसा नहीं है। अपने काम की यदि दूसरे लोग प्रशंसा करें तभी वह प्रशंसा के योग्य समझा जाता है। कल्पना कीजिये कि आपने कोई काम किया और उसकी प्रशंसा भी आपने ही की।

अब यदि और लोग उस काम को प्रशंसा के योग्य न समझे उल्टे उसपर अप्रसन्नता प्रकट करें तो आपकी आत्मश्लाघा का कितना मूल्य समझा जाएगा।

अतएव मनुष्य को अपने कार्य की प्रशंसा अपनेही मुँह से कभी न करनी चाहिये। यदि सब लोग अपनी अपनी प्रशंसा आपही करने लगेंगे तो दूसरों को प्रशंसा करने का अवसर ही न मिलेगा; इससे उचित है कि अपने काम की प्रशंसा का भार औरों पर छोड़ दिया जाय। और दूसरों के किये कामों की प्रशंसा का भार अपने ऊपर लिया जाय।

जो लोग ऐसा नहीं करते उनके हाथ से अच्छे अच्छे काम बहुधा नहीं होते; क्योंकि जिस काम को तुम अच्छा समझकते हो सम्भव है कि उसे और लोग बुरा समझतेहों; अतएव ऐसा काम औरों में मान्य न होगा।

जिस काम को एक मनुष्य हितकर समझता है उसे यदि सभी लोग हितकर समझे तो उसके करने से बहुत अधिक लाभ हो सकता है और करनेवाले की भी यथेष्ट प्रशंसा होती है। आत्मगर्व यदि किसी साधारण मनुष्य में हुआ तो वह मनुष्य निश्चय मूर्ख समझा जाता है परन्तु उसे इस दोष के कारण विशेष हानि की सम्भावना नहीं रहती।

यही बात यदि किसी राजा में हुई तो राजा की भी बहुत बड़ी हानि होती है और पूजा की भी। इस हेतु आत्माभिमान और आत्मश्लाघा आदि दोषों का राजाओं में होना बहुत निषिद्ध है। राजा को यदि अपनी विद्या बुद्धि और समझ का गर्व हुआ और दूसरों को उसने कुछ न समझा तो वह भला बुरा जो काम चाहेगा कर डालेगा; क्योंकि उस भय तो किसी का रहता नहीं। इससे पूजा की बहुत हानि हो सकती है।

जो राजा गविष्ट होता है उसके आगे न उसके कार्यकर्त्ताओं ही को कुछ कहने का साहस होता है और न पूजा ही को । बात हितकर न होने पर भी यदि वह अप्रिय है तो कोई उसे राजा के आगे नहीं कह सकता । देखिये विदुरजी महाभारत के उद्योगपर्व में धृतराष्ट्र से क्या कहते हैं —

श्लोक ।

पुरुषा बहवोराजन् सततं प्रियवादिनः ।
अप्रियस्य च पथ्यस्य वत्का श्रोता च दुर्लभः ॥

(महाभारत)

अर्थ ।

हे राजन् ! सन्तत मीठी मीठी बातें कहकर औरों को प्रसन्न रखने की चेष्टा करनेवाले मनुष्य तो बहुत हैं परन्तु अप्रिय होकर भी हितकारिणी बात के कहने और सुननेवाले ही इस संसार में दुर्लभ हैं । अतएव राजाओं को आत्मगर्व छोड़ कर सब प्रकार की बातें सुनने के लिये सन्तत उद्यत रहना चाहिये और हित करने की इच्छा से कही गई कड़वी बात को भी सुनकर अप्रसन्न न होना चाहिये ।

राजाओं के लिये आत्मश्लाघा और आत्मगर्व बहुतही हानिकारी और दुर्गुण है; इनसे दुर रहने के लिये राजाओं को सन्तत प्रयत्न करते रहना चाहिये । यदि राजा इन दुर्गुणों से अपने को न बचावेंगे तो उनके लिये राज्य कमरा बहुत कठिन हो जाएगा । कभी उन का राज्य-कार्य भलीभाँति न चलेगा; कभी वे हानि से न बचेंगे ।

बाह्याडम्बर ।

सम्पत्ति और प्रभुता होने के कारण बहुधा राजा लोग आडम्बरप्रिय हो जाते हैं । वे भीतरी सदगुणों पर ध्यान न दे उध्दता से औरों को बाह्यपटाटोप दिखलाने के लिये अनेक प्रकार के आडम्बर रचते हैं । उनमें राजोचित गुण चाहे बहुतही कम हो इनकी ओर उनका ध्यान विशेष नहीं जाता । पर वस्तु और आभूषण आदि बाहरी पटाटोप से वे यह दिखलाने का यत्न करते हैं ।

उनको इस काम का ध्यान नहीं होता कि धन होने से सभी बाह्याडम्बर दिखा सकते हैं, सभी हाथी घोड़े रख सकते हैं; राजा होकर जो उन्होंने यह सब किया तो क्या अधिक किया ? और गुण न होने पर भी जो राजा आडम्बरप्रिय हो जाता है वह संसार की दृष्टि में निश्चय गिर जाता है; उसे लोग तुच्छ समझने लगते हैं ।

राजाओं के पास धन का होना एक सहज बात है; हां वे लक्ष्मी के साथ सरस्वती को भी प्रसन्न कर लें तो प्रशंसा की बात है। लक्ष्मी और सरस्वती दोनों भगवान् की सहधर्मिणी है उनमें परस्पर सापत्न भाव सदैव लगा हुआ है।

अतएव एकही साथ दोनों एकही मनुष्य के पास बहुधा नहीं रहनी। धनी लक्ष्मीपुत्र है इससे धनियों की माता लक्ष्मी का उनके यहां रहना स्वाभाविक बात है और माता का आदर करना उनका कर्तव्य भी है; परन्तु वे लक्ष्मी के साथ साथ अपनी सौतेली माता सरस्वती का भी तदि आदर करें तो उनके लिये और भी अधिक प्रशंसा की बात हो।

इससेउनकीसम्मानता,सज्जनता,सरलता,निष्कपटता भी संसार में प्रकाशित हो जाय और वे सर्वदा आनन्द से भरे रहें। जो लोग अज्ञान और मुख है वेही अपनी सगी माता का सम्मान करके सौतेली माता का निरादर करते है। बुद्धिमान् मनुष्य कभी ऐसा नहीं करते।

अतएव जो राजा ज्ञानी और बुद्धिमान नहीं है वेही अपनी माता लक्ष्मी की आराधना करके बहुमूल्य वस्त्राभरणों को चमकाते फिरते है। जिन्हें कोई जानता नहीं और जिनमे विद्वत्ता नहीं, वेही व्यर्थाडम्बरप्रिय होते है और लोग उन्हें नहीं चाहते। क्योंकि -

श्लोक।

अनामास्वर्णमाधत्ते न कनिष्ठा न मध्यमा।

निजनामप्रसिद्धानां भूषणैः किं प्रयोजनम्।

अर्थ।

अंगुठी न कनिष्ठा में पहनी जाती न मध्यमा में; वह सदैव अनामा अर्थात् जिसका नाम नहीं है उसी उँगली में ही पहनी जाती है। ठीक है, उसका नाम कोई जानताही नहीं इसी से तो अपनी प्रसिद्धि के लिये उसे सोना लटकाना पडा है। जो अपने नाम ही से प्रसिद्ध है, जिसका नाम जगत के सब लोग जानते है उसको आभूषणों से क्या प्रयोजन ? अतएव जो राजा राजोचित कामों के कारण प्रसिद्ध हो रहे है उन्हें बस्त्राभरण की कोई अवश्यकता नहीं; क्योंकि वाह्याडम्बर से मूर्ख और अज्ञानी ही राजा अपनी शोभा बढ़ाते है। बुद्धिमान और सदगुणी राजाओं को चाहिये की दिखाऊ भूषणों की इच्छा न करके उत्तमोत्तम गुणरूपी आभूषणों से ही विभूषित होने की सदैव चेष्टा करें।

स्तैणता ।

स्तैणता अर्थात् स्त्री के वशीभूत हो के रहना नितान्त हानिकारक है । इस दुर्व्यसन के कारण मनुष्य का मनुष्यत्वही जाता रहता है; वह अपनी बुद्धि से कोई काम करने ही नहीं पाता । यदि किसी सुयोग्य पुरुष से मैत्री सम्पादन करना चाहे तो नहीं कर सकता ।

स्तैण मनुष्य घर गृहस्थी के काम भलीभांति नहीं चला सकता । स्तैणता यदि घर के मालिक में हुई तो घर का नाश हो जाता है; गांव के मालिक में हुई तो गांव का नाश हो जाता है और राज्य के मालिक राजा में हुई तो राज्य का नाश हो जाता है ।

जो लोग स्तैण हो जाते हैं वे अपना सर्वनाश सह सकते हैं पर अपनी स्त्री को अप्सन्न करना नहीं चाहते; उसे प्रसन्न रखने के लिये वे ऐसे ऐसे भी काम कर डालते हैं जिन्हें न करना चाहिये । स्तैण मनुष्य को भले और मन्द का ज्ञान नहीं रहता; वह अपना हानि लाभ नहीं समझता; न किसी गुरुजन की बात ही मानता है ।

स्त्रीयां बहुधा मुख और अज्ञान रहती है; अतएव उनके परामर्श से काम करने से भलाई के पलटे हानिकारक काम का होना अधिक सम्भव है । लिखा है -

श्लोक । आत्मबुद्धिः सुखकरी गुरुबुद्धिर्विशेषतः ।

परबुद्धिर्विनाशाय स्त्रीबुद्धिः प्रलयङ्करी ॥

(नीतिशास्त्र)

अर्थ ।

अपनी बुद्धि से सुख हिता है और गुरु की बुद्धि से अधिक सुख होता है; बैरी की बुद्धि से सर्वनाश और स्त्री की बुद्धि से प्रलय होता है । राजा दशरथ की कथा स्मरण कीजिये कि उन्होंने कैकेयी पर प्रसन्न होने के कारण अपने प्राणप्रिय पुत्र रामचन्द्र को और पुत्रवधु सीता को बन जाने से नहीं रोका । कारण यह हुआ कि लोक लज्जा के कारण उन्हें मुँह दिखाना कठिन हो गया और अन्त को इसी चिन्ता में प्राण त्याग करना पड़ा ।

स्त्री की बात मानने से वह धीरे धीरे स्वतन्त्र हो जाती है, फिर पुरुषका उत्तम से भी उत्तम उपदेश उसे अच्छा नहीं लगता । वह सन्तत अपने हठ में रहती है और जो कुछ उसे अच्छा लगता है वही पुरुष से लराती है; इससे पुरुष की निन्दा होती है और प्रायः सभी यशःप्रद बातों से पुरुष हाथ धो बैठता है ।

श्लोक ।

भ्रमन् सम्पुज्यते राजा भ्रमन् सम्पुज्यते ध्दिजः ।

भ्रमन् सम्पुज्यते योगी स्त्री भ्रमन्ती विनश्यति ॥

(चाणक्यनीतिदर्पण)

अर्थ ।

धूमनेवाला राजा, ब्राह्मण और योगी सब कहीं पूजे जाते हैं, उनका सब कहीं आदर सत्कार होता है, परन्तु स्वेच्छाचारिणी स्त्री धुमने से भ्रष्ट हुए बिना नहीं रहती । अतएव स्त्रीयों को स्वेच्छाचारिणी न होने देना चाहिये । कोई कोई राजा बहुधा अपनी रानी के परामर्श से सब काम करते हैं, इससे कभी कभी वे पूजा के विरागभाजन हो जाते हैं ।

अतएव राजाओं को चाहिये कि रानी की सम्मति से वे जो काम करना चाहें उसके विषय में पहले सोच समझ कर परिणाम का विचार कर लें । ऐसा करने से वे स्त्री णता के कलङ्क से बचेंगे और स्त्री णता का न होना ही राजाओं के लिये विशेष मङ्गलकारी है ।

उत्माहवर्द्धन ।

जब कोई अधिकारी या सेवक उत्तम कार्य करे, या किसी विषय में स्वामिभक्त का उत्तम परिचय दे, तब राजा को चाहिये कि सभि में उसकी प्रशंसा करे । यदि प्रशंसनीय व्यक्ति किसी अच्छे पद पर हो तो उसके लिये एक स्वतन्त्र सभा करनी चाहिये ।

परन्तु ऐसे अवसर पर राजा क केवल प्रशंसा ही करके चुप न रह जाना चाहिये; कोरी प्रशंसा को सुनकर लोग यह समझते हैंकि वे केवल बचनमात्र से ही आनन्द करना जानते हैं । अतएव कार्य की गुरुता और पात्रपात्र का विचार करके प्रशंसापत्र के साथ सोने या चांदी का पदक द्रव्य और वस्त्राभरण आदि जो उचित हो देना चाहिये ।

क्योंकि राजा इस प्रकार पुरस्कार देकर अपने सुयोग्य कार्यकर्त्ताओं तथा सेवकों का उत्साह न बढ़ावेगा तो वे लोग अच्छे अच्छे काम करने की इच्छापूर्वक चेष्टा न

करेंगे; और बिना स्वामिभक्त और सुयोग्य सेवकों के राजा का राज्य कार्य उत्तम प्रकार से नहीं चल सकता इससे राजा को कार्यकर्त्ताओं का उत्साह बढ़ाने के लिये उनको पुरस्कार से प्रसन्न करके अपनी गुणगृहिकता का परिचय दे दिया करें कारण -

श्लोक ।

राजा तृष्टोऽपि भृत्यानां मानमात्रं प्रयच्छति ।

ते तुसम्मानितास्तस्य पूर्णैः रक्षां प्रकुर्वते ॥

(बोजप्रबन्ध १७ श्लोक)

अर्थ ।

प्रसन्न हुआ राजा सेवकों को केवल सम्मानही देता है परन्तु वे सेवक निजप्राणो से भी उस राजा की अनेक प्रकार से रक्षा करते हैं । और राजा में गुणग्राहकता भुषण है परन्तु किसी पर प्रशन्न होकर उत्साह बढ़ाने के लिये उसे भुमिदान करना अनुचित है, क्योंकि भुमि देने से राज्य का अङ्ग भङ्ग होता है । यदि किसी राजा के उत्तराधिकारी एक के पश्चात् दुसरे भुमिदान का अनुकरण करने लगे तो एक न एक दिन सारा राज्य ही दान में चला जाय ।

राजा का प्रधान कर्त्तव्य राज्य की वृद्धि करना है; दे डालना नहीं । इस बात को सदैव ध्यान में रखना चाहिये ।

मनुष्यों का स्वभाव पहचानना ।

राजाओं के पास अनेक प्रकार के मनुष्य रहते हैं; उन सब के स्वभाव भिन्न भिन्न प्रकार के होते हैं; इससे राजाओं के लिये यह बात विशेष आवश्यक है कि वे अपने पाशवर्त्ती लोगों के स्वभाव से अभिज्ञ हों । क्योंकि मनुष्यों की प्रकृति को न पहचानने से राजाओं पर सङ्कट आने का डर रहता है ।

यहां तक कि उनका सर्वनाश होने की सम्भावना रहती है । बिना पास के मनुष्यों की प्रकृति का परिचय पाये राजाओं का काम उत्तम से नहीं चल सकता । इसी से हम कहते हैं कि स्वभावज्ञान होना राजाओं के लिये अत्यन्त आवश्यक बात है । संसार में मनुष्यों के स्वभाव प्रायः दो प्रकार के होते हैं - उच्चशाय और नीचाशाय । भर्तृ हरि ने लिखा है -

श्लोक ।

लांगुल चालन मध क्षणाव पातम्
भूमो निपत्य वदनोदर दर्शनञ्च ।
श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुङ्गवस्तु
धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥

अर्थ ।

रोटी देनेवाले मालिक के सामने कुत्ता पुंछ हिलाता है, उसके पैरों पर गिरता है और भूमि पर लोट कर अपना पेट और मुँह दिखाता है; परन्तु हाथी अपने स्वामी की ओर बड़े गम्भीर भाव से देखता और बहुत लाड प्यार करने से खाता है ।

जो लोग कुत्तों के समान आचरण करते हैं उन्हें नीच समझना चाहिये, उनके मन भी नीचाशयपूर्ण होते हैं; परन्तु जिनका चरित्र हाथी की भांति होती है वे उच्च होते हैं । उनके मन भी उच्चाशयपूर्ण होते हैं । उच्चाशय मनुष्यों के चार भेद हैं ।

- (१) कार्यकुशल
- (२) प्रकृतवादी
- (३) सत्यप्रशंसक
- (४) प्रशंसा के अनिच्छुक ।

- १- कार्यकुशल भवतिपूर्वक और भलेप्रकार स्वामी के काम करते हैं ।
- २- प्रकृतवादी जो कहते हैं सच कहते हैं; वे सन्तत यथार्थवादी होते हैं; किसी को हानि पहुँचाने कि इच्छा कभी उनमें नहीं होती ।
- ३- सत्यप्रशंसक स्वामी के स्तुतियों और उचित कामों कि सच्ची प्रशंसा करते हैं और स्वामी की भलाई का सदैव ध्यान रखते हैं । वे सर्वदा ऐसेही कार्य करते हैं जिनसे स्वामी की भलाई हो और उसके साथ साथ औरों की भी ।
- ४- चौथे प्रकार के उच्चाशय पुरुष मुँह पर की प्रशंसा नहीं करते, पर पेट से उसके सन्तत हितचिन्तक रहते हैं । नीचाशय मनुष्यों के भी चार भेद हैं, यथा -
 - (१) मिथ्यावादी
 - (२) धूर्त
 - (३) मिथ्याप्रशंसक अर्थात् चापलूस और
 - (४) अन्तर्द्वेषी ।

- १- मिथ्यावादी मनुष्य स्वामी को आनन्दित करने के लिये मिथ्या बोलते हैं। स्वामी की हानी होने पर भी उन्हें दुःख नहीं होता। वे सदा अपने ही कार्यसिद्धि में तत्पर रहते हैं।
- २- धूर्त लोग स्वार्थसिद्धि के लिये स्वामी को व्यर्थ भय दिखाते हैं, अवसर हाथ आतेही दूसरों की निन्दा करते हैं, पेट में कुछ मुँह में कुछ रखते हैं, स्वामीके हानी लाभ पर कुछ भी ध्यान नहीं देते। इस प्रकार अपना कार्यकौशल दिखलाते हैं कि स्वामी की चाहे हानि क्यों न हो पर भीतर गुप्त रीति से उनका इष्टसाधन अवश्य हो। बातें ऐसी बनाते हैं जिन्हें सुनकर लोग यही समझते हैं कि ये बड़े ही यथार्थवादी हैं और स्वार्थवश ऐसी ऐसी प्रवृत्ति करते हैं जिनसे स्वामी का थोड़ा और अपना बहुत लाभ हो। परन्तु इतनाही नहीं; इसके साथही औरों को भी भारी हानी पहुंचे।
- ३- मिथ्याप्रशंसक मनुष्य ऐसी झूठी प्रशंसा करते हैं जिससे स्वामी का चित्त बिगड़ जाय। अपने स्वार्थसाधन के लिये अथवा स्वामी को आनन्दित करने के लिये वे निरर्थक बातें बनाते हैं, जिनसे स्वामी का कोई लाभ नहीं होता; हानी चाहे भलेही हो जाय।
- ४- जिनका स्वाभाव व्देषपूर्ण होता है वे समय पाकर स्वामीसे दूसरों की निन्दा किये बिना नहीं रहते। दूसरे की निन्दा करने से चाहे अपना कुछ भी लाभ न हो पर जिसका स्वाभाव अन्तर्वेदी होता है वे निश्चय ऐसा करते हैं।
दूसरे की निन्दा किये बिना उन्हें कलही नहीं पड़ती। इस प्रकार के मनुष्य मुँह पर तो कुछ नहीं कहते परन्तु पीछे दुसरो की बातें चाहे मिथ्या हों या सत्य यथेष्ट नोन मिर्च लगा कर कहा करते हैं। ऐसे मनुष्य अन्तर्वेदी ही कहाते हैं।

कार्य कर्त्ताओं का निर्वाचन।

राजाओं को अनेक कार्यकर्त्ताओं की आवश्यकता होती है। मन्त्री, दीवन, शरीर-रक्षक, सेनापति इत्यादि। इन सब कार्यकर्त्ताओं के बिना राजा का कार्य नहीं सरता। एक मनुष्य से राज्य-प्रबन्ध होना सम्भव नहीं है और प्रबन्ध अच्छा न होने से पूजा सुखी नहीं हो सकती अतएव राजाओं को चाहिये कि बहुत समझ बुझ कर कार्यकर्त्ताओं को नियत करें; क्योंकि पूजा का सुख दुःख बहुत करके अच्छे कार्यकर्त्ताओं ही पर अवलम्बित रहता है।

अमात्य अर्थात् मन्त्री के निर्वाचन में राजा को सब से अधिक सावधानी से काम लेना चाहिये दूर तक विचार करके मन्त्री चुनना चाहिये। यही नहीं किन्तु जिन लोगों के परामर्श से उन्हे काम करना पड़े उन सब के भी चुनने में राजाओं कि विशेष आगा पीछा सोच लेना चाहिये। कारण,—

श्लोक ।

यं यं नृपोऽनुरागेण सम्मानयति संसदि ।
तस्य तस्योत्सारणाय यतन्ते राजवत्सभाः ॥
(भोजप्रबन्ध १ ३ ६ श्लोक ।)

अर्थ ।

राजा जिन जिन मनुष्यों के ऊपर स्नेह रखता है उन्हीं लोगों कि अप्रिय कराने के लिये राजा के अन्य प्रियजन चेष्टा करते हैं। उसपर ध्यान न देकर जो लोग सब प्रकार योग्य हों उन्हीं को राजा को रखना उचित है। अमात्य के विषय में लिखा है।

श्लोक ।

मौलान् शारत्रविदः शुरान् लब्धलक्षान् कुलोव्दवान् ।
सचिवान् सप्तष्टौवा प्रकुर्वित् परीक्षितान् ॥
(मनुस्मृति)

अर्थ ।

सदगुणी, शारत्रज्ञ, शूर, परिणामदर्शि, कुलीन, ऐसे सात आठ सचिवों को यथावत परीक्षा करके नियत करना चाहिये।

पारिषदनिर्वाचन ।

राजा को किस प्रकार के मनुष्य अपने पास रखने चाहिये इसका उल्लेख मिताक्षरा अर्थात् याज्ञवल्क्यस्मृति में यह किया है -

श्लोक ।

श्रुताध्ययनसम्पन्नाः धर्मज्ञाः सत्यवादिनः ।
राज्ञा सभासदः कार्य्या रिपौ मित्रे च ये समाः ॥

अर्थ ।

राजा को ऐसे मनुष्यों को सभासद बनाना चाहिये जो बहुश्रुत विद्वान हो धर्मज्ञ हों सत्यवक्ता हों और शत्रु मित्र को समान दृष्टि से देखने वाले हों।

सेना और सेनापति निर्वाचन ।

जो मनुष्य विश्वासपात्र और कुलीन हो उसे ही सेनापति बनाना चाहिये और सेना में ऐसा मनुष्य भरती करना चाहिये जो भली भाँति हृष्ट पुष्ट हो । सैनिकों की शूरता, शक्ति और अवस्था आदि की यथासम्भव विशेष परीक्षा करके उन्हें सेना में रखना योग्य है; क्योंकि यश अपयश हार जीत और मरना मारना इन्हीं लोगों के पराक्रम पर अवलम्बित रहता है । सैनिकों को भली भाँति रखना चाहिये; उन्हें सुख से रखने में कोई त्रुटि न करनी चाहिये; उनके साथ ऐसा बरताव करना चाहिये जिसमें वे सदा प्रसन्न और प्रफुल्लित रहें; क्योंकि यदि सैनिक लोग प्रसन्न न रहेंगे तो आवश्यकता के समय इच्छापूर्वक अपना कर्तव्य न पालन करेंगे । इससे राजा का बहुत अनिष्ट हो सकता है, क्योंकि राजा का सब से बड़ा बल उसकी सेनाही होती है । सैनिकों की आयुपरीक्षा के विषय में यह लिखा है,-

श्लोक ।

ललाटे यस्य दृश्यन्ते विच्छिन्नाः पञ्च रेखाः ।

शतवर्षं भवेदायुः सामुद्रं वचनं यथा ॥

एकैकरेखान्युनेन ज्ञयिन्ते वर्षाविंशातिः ॥

(वीरसर्वस्व ।)

अर्थ ।

जिस मनुष्य के ललाट पर पांच रेखाएँ अविच्छिन्न हों उसकी आयु सौ वर्ष की समझनी चाहिये । एक एक रेखा की कमी बीस बीस वर्ष की आयु की कमी होने की सूचक है; अर्थात् यदि किसी के ललाट पर केवल चारही रेखाएँ हों तो समझना चाहिये कि उसकी आयु ५० वर्ष की है, तीन हों तो ६० वर्ष की और दो हों तो ४० वर्ष की आयु समझनी चाहिये ।

कुलौनजननिर्वाचन ।

कुलीन से हमारा अभिप्राय अपने उन देशवासियों से है जिसका साथ पुरुषानुक्रम से चला आता है । जहां तक हो सके अमात्य, अधिकारी, कार्यकर्ता, पारिषद और सेनापति आदि के पदों पर कुलीनों ही को नियत करना उचित है । लिखा है,-

श्लोक ।

एतदर्थं कुलीनानां नृपाः कुर्वन्ति संग्रहम् ।
आदिमध्यावसानेषु न त्यजन्ति च ते नृपम् ॥
(चाणक्यनीति दर्पण ।)

अर्थ ।

राजा लोगों को कुलीनों का संग्रह इसलिये करना चाहिये कि वे आदि, मध्य या अन्त में, कभी, अपने स्वामी को नहीं छोड़ते । सम्पदा और विपदा दोनों में वे उसका साथ देते हैं ।

पशुनिर्वाचन ।

चौपायों का नाम पशु है; जितने चार पैरवाले जीव हैं सब की पशु संज्ञा है; किन्तु इस पुस्तक में सब पशुओं का वर्णन निरूपयोगी होगा । राज्य पबन्ध में सब पशुओं का काम नहीं पड़ता, केबल हाथी और घोड़े की आवश्यक होती है । इन्हीं दो पशुओं का रखना राजा के लिये यथेष्ट है । राज्यपूबन्ध में हाथी और घोड़े बहुत काम आते हैं । अतएव इन्हीं की निर्वाहीति हम यहां पर लिखते हैं ।

हाथी ।

हाथी से बहुत काम निकलते हैं । यदि हाथी न हो तो राजओं और राज्याधिकारियों को कभी कभी बहुत असुबिधा हो; अतएव सभी राजओं को बहुधा हाथी रखने पड़ते हैं । हाथी का तालु यदि श्याम हो, पुंछ उसकी गदि भुमि को छूती हो अर्थात् झाड़ूपूछ हो, नाखुन उसके यदि १८ हों, तो उसे दुषित समझना चाहिये । गजशास्त्र के अनुसार ऐसा हाथी अनिष्टकारक माना जाता है । अतएव ऐसे हाथियों को रखना राजाओं को उचित नहीं । हाथियों और पण्डितों को आश्रय देना राजा ही का काम है । राजा के बिना और कौन उन्हें रख सकता है ?

श्लोक ।

सर्वे नरपशुनां च ग्राहका बहवो भुवि ।
पण्डितानां गजेन्द्राणां ग्राहको नृपतिर्गुणी ॥

अर्थ ।

और मनुष्यों और पशुओं के ग्राहक अथवा उनको आश्रय देनेवाले लोग तो इस जगत में विशेष हैं, परन्तु पण्डित और हाथी का ग्राहक एकमात्र गुणी राजा ही होता है ।

यह यथार्थ है। हाथी रखना सब का काम नहीं है; हाथी राजा ही रख सकता है; परन्तु हाथी का संग्रह करने में पूर्वोक्त दोषों को देख लेना चाहिये और जान हाथियों में ये दोष हों उन्हें न लेना चाहिये।

घोडा ।

राज्यरक्षा के लिये घोडा बहुतही उपयोगी पशु है। बिना घोडे के सेना सुनी मालुम होती है। सवारी के लिये और फिटन टमटम इत्यादि में जोतने के लिये भी घोडा काम आता है। अतएव राजाओं को घोडा अवश्य रखना चाहिये। किन्तु अश्वशास्त्र के अनुसार गुण दोषों की परीक्षा करके तब घोडों का निर्वाचन करना उचित है।

अश्वशास्त्र में घोडों के अनेक दोषों का वर्णन है; परन्तु सब दोषों का उल्लेख बहुत विस्तृत होगा और पुस्तक का कलेवर बढ जावेगा, इससे हम यहां पर केवल मुख्य मुख्य दोषों ही का उल्लेख करते है, —

श्लोक ।

काकुछादिप्रदोषस्तनि मुषली हली

नागिनी बातभक्षः ।

स्कन्धावर्त्तत्रिकर्णो व्दिखुरविनिहतः

सर्पजिह्वैककोषः ॥

शृङ्गि कुक्षिभृमोर्ध्वः प्रावलित

वृषणोमस्तकावर्त्तहीन ।

धनुश्च झौऽक्षुपातो नृपवर स हयः

सर्वकामर्थनाशः ॥

(अश्वशास्त्र दोषप्रकरण ।)

अर्थ ।

जिस घोडे की पीठ पर सांड के कोहान के समान मांस उठा हुआ हो, जो स्तनी हो, अर्जल हो, हली हो अर्थात् जिसके दो पैर श्वेत वा शरीर के रङ्ग से भिन्नरङ्ग हों, संपिनी हो, वायु को सन्तत खींचा करे, सांप के सदृश जीभ बाहर निकाला करे, जिसके कन्धे पर भौरी हो, जिसके तीन कान हों, गाय के खुरों के सदृश जिसके खुर फटे हों, जिसके अण्डकोष एक ही हो अथवा दोनों न हों अर्थात् हों तो सीधे हों, जिनके पेट की भुंउरी ऊपर को नुंह किये हो, फित्ता आगे को झुका हो, सिर पर भौरी न हो, नेत्र के नीचे

भौरी हो, जिसके नेत्रों से सन्तत पानी गिरा करता हो, ऐसा घोड़ा, हि राजन, बहुत हानिकारी होता है। उसे सर्वकार्यनाशक समझना चाहिये। उसे घोड़े को पास रखना उचित नहीं।

- इति द्वितीय भाग -

सूचना ।

शृङ्गी केवल मशे या नीम के बीज के सदृश जो ललाट अथवा अयाल के नीचे अथवा अण्ड के पास होता है उसे कहते हैं।

० ० ० ० ० ०

॥ श्रीः ॥

राजकुमार शिक्षा

तृतीय भाग—वृद्धावस्था ।

“ध्रियते अवस्थीयते मानववर्गोऽनेनोति धर्मः”।

श्लोक ।

जिसके द्वारा मनुष्य वर्ग धारण किया जाता है किवा जिसकी सहायता से वह अवस्थित रहता है उसे धर्म कहते हैं। धर्म ही मनुष्य मात्र के जीवन की जड है। धर्म तीन प्रकार का है, यथा

१. पारमार्थिक धर्म, अर्थात् निराकार-उपासना ।
२. पारलौकिक धर्म अर्थात् साकार काम्य-उपासना ।
३. व्यावहारिक धर्म अर्थात् जाति-धर्म ।

१. पारमार्थिक धर्म ।

श्लोक ।

तेजःस्वरूपो भगवान् निराकारो निराश्रयः ।

निर्लिप्तो निर्गुणः साक्षी स्वात्मारामः परात्परः ॥

(ब्रह्मावैवर्तखण्डे ।)

अर्थ ।

जो तेजस्वरूपी है, सर्वशक्तिमान है, आकारहीन है, किसी विषय में आसक्त नहीं है, काम क्रोधादि दुर्गुणों से रहित है, प्राणीमातृ के क्रियाकलाप का साक्षी है, अपनेही में रममाण है, और परे से भी परे किंवा आत्मपुरुष से भी उत्कृष्ट है, उसी की निराकार संज्ञा है; वही आकारहीन परमात्मा कहलाता है । उसका स्वरूप सत् चित् आनन्दमय है । सारे संसार में वह आत्मरूप होकर व्याप्त है । उसी की अलौकिक लीलाओं अनन्त गुणों का, हाथ जोड़ और आंख मुंद, मनहीं मन, निदिध्यासन और आलोचन करने से जो आनन्द प्राप्त होता है वह वर्णनातीत है । यही निराकार उपासना है ।

२. पारलौकिकधर्म ।

श्लोक -

कोचिच्चतुर्भुजं शान्तं लक्ष्मीकान्तं मनोहरम् ।

शङ्ख चक्रगदापद्मं पीताम्बरं परम् ॥

(ब्रह्मवैवर्त ।)

अर्थ ।

चतुर्भुज, शान्त, लक्ष्मीपति, सुन्दररूप, शङ्ख चक्र गदा पद्मधारी, पीताम्बर पहने हुए भगवान को कोई साकार ईश्वर कहते हैं । एकाग्रचित्त से बैठकर राम कृष्णादि किसी देवमुक्ति को मन में ध्यान कर या सम्मुख में रखके धुप, दीप, नैवेद्य आदि से उसका पुजन करना साकार-उपासना कहलाती है । साकार की उपासना केवल विश्वास पर अवलम्बित है । यदि तुम विश्वासपूर्वक दत्तचित्त होकर ईश्वरकी प्राप्ति के लिये उसकी उपासना करोगे तो वह अवश्य तुम्हारा मनोरथ सफल करेगा ।

३. व्यावहारिक धर्म ।

पूर्वजों के चलाये हुए ।

अपनी अपनी जाति अथवा अपने अपने धर्म के अनिसार की रक्षा करने ही से व्यावहारिक धर्म का पालन होता है । सनातन धर्म व्यावहारिक धर्म का ही रूप है; इसी को जातिधर्म समझना चाहिये । इसके चार भेद हैं, यथा -

- (१) यजन, याजन, अध्ययन, अध्यापन, दान और प्रतिग्रह ये षट् धर्म ब्राह्मण-धर्मके अङ्ग हैं।
- (२) प्रजापालन, युद्ध, अध्ययन, देवपूजन और दान ये क्षात्रधर्म के अङ्ग हैं।
- (३) वाणिज्य, कृषि, अध्ययन, दान और पूजन ये वैश्यधर्म के अङ्ग हैं।
- (४) विद्याशिक्षा, दान, ईश्वरपूजन और कृषि कर्म आदि विशेषतः शुद्रधर्म के अङ्ग हैं।

इन चारों वर्णोंके गृहस्थिं के लिये स्मार्त-धर्मनुसार १६ प्रकार की धर्मव्यवस्था कही गई है। यथा -

१. शौशवरक्षा।
२. मन की पवित्रता।
३. ज्ञानोपाज्जन।
४. सत्सङ्ग।
५. जितेन्द्रियता और चरित्रसंशोधन।
६. शरीर की स्वच्छता।
७. धर्मशास्त्र पर विश्वास और गार्हस्थ्यधर्म का पालन।
८. अन्त्येष्टि किया।
९. परमेश्वर की उपासना।
१०. सत्य बोलना और सत्य व्यवहार।
११. माता पिता गुरु आदि पर भक्ति।
१२. आश्रितों का भरण पोषण।
१३. वात्सल्य भाव।
१४. आत्मशासन।
१५. आत्मावलम्बन।
१६. परोपकार।

गृहस्थमात्र को जो कि आर्यों के सन्तान है इन १६ प्रकार के नियमों का पालन करना चाहिये; अतएव इनके पालन की रीति मैं संक्षेपतः यहां पर वर्णन करता हूं, क्योंकि इन नियमों का जानता राजकुमारों के लिये नितान्त आवश्यक है।

१- शौशवरक्षा ।

श्लोक ।

पञ्चवर्षमितो बालः पतोस्तु दशवर्षकः ।

आपंचदश पौगण्ड योवनं तु ततः परम् ॥

(नीतिदर्पण)

अर्थ ।

पांच वर्ष तक की अवस्था के बच्चे को बालक कहते हैं; तब तक राजकुमारों का लालन पालन उनके माता पिता और राजपरिवार को ही करना पड़ता है अतएव यहां पर हम लिखना उचित समझते हैं कि राजाओं को अपने कुमारों का लालन पालन किस प्रकार करना चाहिये । मनुस्मृति के राजधर्म प्रकरण में लिखा है -

श्लोक ।

मध्यन्दिनेऽर्धरात्रे वा विश्रान्तो विगतल्कमः ।

चिन्तयेद्धर्मं कामार्थान् सार्धतैरेक एव वा ॥

अर्थ ।

राजा को चाहिये कि दिन को मध्याह्न के समय अथवा रात्रि में अर्द्धरात्रि के समय परिश्रम के परिहार होने के अनन्तर प्रसन्नचित्त होकर मन्त्रीयों, पुरोहितों और विद्वानों के साथ नोचेत् अकेले हि धर्म अर्थ और कामका चिन्तन करें ।

श्लोक ।

परस्परविरुद्धानां तेषां च समुपार्जनम् ।

कन्यानां सम्प्रदानञ्च कुमारानां च रक्षणम् ।

अर्थ ।

धर्म अर्थ और काम की पारस्परिक विरुद्धता को दूर करके उनके अर्जन का उपाय सोचें; अपने कुल की कन्याओं का योग्य समय में विवाह करने का विचार करे और राजकुमारों की रक्षा और शिक्षा आदि में सम्बन्ध रखनेवाली बातों की आलोचना करे ।

राजा को अपने कुमारों की सङ्गति और खान पान का भी असीम विचार करना उचित है । क्योंकि जिस राजा के अनेक रानियां और अनेक बन्धु वान्धव होते हैं उसके कुमारों को विषप्रयोग आदि का बड़ा डर रहता है और कुमारों का सङ्ग यदि अच्छा न हुआ, यदि वे कुसङ्गति में पड़ गये, तो उन्मत्तता आदि अनेक दोष आजाने की सम्भावना

रहती है। इसी से नीतिशास्त्र में कहा गया है कि राजा को उनके पालन और रक्षणादि के उपाय एकान्त में सोचने चाहियें, -

श्लोक ।

पूजात्मश्रेयसे राजा कुर्यादात्मजर क्षणम् ।
लोलुभ्यमानास्त्वर्थेषु हन्युरेनमरक्षीताः ॥

अर्थ ।

राजा को चाहिये कि वह अपने और अपनी पूजा के कल्याण के निमित्त अपने पुत्रों कि रक्षा करे क्योंकि अर्थादि विषयों के लोभ में पडकर अरक्षित पुत्र राजा को मार डालते हैं।

श्लोक ।

राजपुत्र मदोन्मत्ता गजाइव निरङ्कुशाः ।
भ्रातरं वा विनिधान्ति पितरं वाभिमानतः ॥

अर्थ ।

हाथी के समान मदोन्मत्त होकर यदि राजपुत्र निरङ्कुश हो जाते हैं तो वे अभिमान में आकर या तो अपने भाई कि मार डालते हैं या अपने पिता ही को मार डालते हैं, -

श्लोक ।

राजपुत्रैर्मदोषेतैः प्रार्थ्यामानमितस्ततः ।
दुःखेन रक्षयते राज्यं व्याघ्रातामिवामिषम् ॥

अर्थ ।

मदोन्मत्त होकर यदि राजपुत्र अपने पिता के राज्य के पाने की इच्छा से इधर उधर दौड धुप करने लगते हैं तो व्याघ्र ने जिसकी गन्ध पा ली है ऐसे मांस की तरह राज्य की इच्छा बड़ी कठिनतासे हो सकती है।

श्लोक ।

विनयोपग्रहान् भृत्यैः कुर्वीति नृपतिः सुतान् ।
अविनीतकुमारौर्हि कुलमाशु विनश्याति ॥

अर्थ ।

अतएव राजाको चाहिये कि वह सुयोग्य भृत्यों के साथ कुमारों को रख कर उन्हें विनयशील और नम्र बनावे क्योंकि अविनीत अर्थात् उडण्ड कुमारों के कारण कुल के शीघ्र ही नष्ट हो जाने का भय रहता है।

श्लोक ।

याने शय्याशने पाने भोज्ये वस्त्रे विभूषणे ।
सर्वतृवाप्रमत्तः स्यात् वर्जयेदविषदुषितम् ॥

अर्थ ।

सवारी, शय्या-आसन, पान, भोजन, वस्त्र और आभुषणादि के विषय में राजा को कभी असावधानी न करनी चाहिये । अधिक सोच समझ कर इनका व्यवहार करना उचित है, क्योंकि शत्रु लोग बहुधा इनको विषसे दुषित कर देते हैं । अतएव राजा को विशेष बचकर रहना चाहिये ।

श्लोक ।

विनीतमौरसंज्येष्ठं यौवराज्येऽभिषेचयेत् ।

अर्थ ।

राजा को चाहिये कि वह अपने ज्येष्ठ पुत्र कि जो विनीत हो युवराज बनावे । उसी को अभिषेपपूर्वक अपना उत्तराधिकारी करे क्योंकि मनु ने लिखा है ।

श्लोक ।

ज्येष्ठएवतु गृहणीयात् वित्तयं धनमशेषतः ।
अन्ये तु उपजीवेयेयथैव पितरं तथा ॥

अर्थ ।

पिता का अशेष धन (राज्यादि) ज्येष्ठ ही पुत्र ग्रहण करे । वह औरो को नहीं मिल सकता । दूसरों का खान पान और व्यवहारादि जैसा पिता के समय था वैसाही उसके उत्तराधिकारी के समय में भी रहे । राजा को चाहिये कि बालकों को प्रतिदिन विषनाशक जलोंसे स्नान करावे और विषनाशक मणीयों को पहनावे ।

जङ्गली जीवों का जो मांस भोजन कि लिये आवे उसकी पहले वैधों से परीक्षा करा ले, यदि वे निर्विष हों तो खाने को दे । उसको उचित है कि जहां बालकों की पाठशाला हो वहां भृङ्गराज और शरिका आदि पक्षियों को रखे क्योंकि विषदुषित पदार्थों को देखकर चकोर के नयन लाल हो जाते हैं; भृङ्गराज बोलने लगता है, कोकिल मर जाती है, नील वानर विष्टा करता है ।

इन पक्षियों में से एक वा एक से अधिक पक्षी पाकशाला में रखने चाहिये । जब भोजन के पदार्थ थाल में आगे आवें तब उनमें से थोडा अग्नि में डाले; जिस पदार्थ में विष होगा उसको अग्नि में डालतेही नीला धूआं निकलेगा ।

२- मन की पवित्रता ।

श्लोक ।

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।

अर्थ ।

मनुष्य के और मोक्ष का एकमात्र कारण मन है । जब लों मनुष्य अपने मन को पवित्र न करेगा तब कों उसके हाथ से कोई भी अच्छा काम न होगा; परमेश्वर की और उसका ध्यान भी आकर्षित न होगा । जिसका मन शुद्ध नहीं है वह चाहे जियना विद्वान हो चाहे जितना सज्जन हो तथापि वह आदरणीय नहीं हो सकता; क्योंकि उसका मन गर्व से दुषित रहता है और गविष्ट मनुष्य को समझदार मनुष्य सदा घृणा की दृष्टि से देखते हैं । मन शुद्ध होने से ही मनुष्य का आदर होता है और पढ़ी हुई विद्या भी काम आती है ।

३-ज्ञानोपाज्जन ।

बाल्यावस्थाही में ज्ञानोपाज्जन करना उचित है । विना ज्ञान के मनुष्य किसी भी काम में सफलता प्राप्त नहीं कर सकता । अतएव ज्ञानोपाज्जन करना मनुष्य का कर्तव्य है । ज्ञान तीन प्रकार का होता है, ईश्वरीय ज्ञान, शस्त्रीय ज्ञान और वैषयिक ज्ञान ।

जो मनुष्य इन तीनों में से एक प्रकार का भी ज्ञान और उपाज्जन कर लेता है वह संसार में आदरणीय होता है । जो तीनों उपाज्जन कर लेता है उसकी क्या बात है, वह तो सर्वत्र ही पूजनीय माना जाता है । इससे ज्ञानोपाज्जन करना और पूर्वजों के चलाये हुए जातिधर्मीविषयक नियमों को अक्षुण्ण रखकर तदनुकूल व्यवहार करना चाहिये । जो लोग ऐसा नहीं करते उनका आदर सम्मान नहीं होता; वे घृणित समझे जाते हैं । मनुष्य को उचित है कि वह अपने धर्म को कभी न छोड़े । गीता में लिखा है -

श्लोक ।

स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ।

अपने धर्म में रहकर मर जाना भला है, पर दुसरे के धर्म को स्वीकार करना भला नहीं । पर धर्म का अवलम्बन बहुतही भयङ्कर व्यापार है ।

४- सत्सङ्गः ।

श्लोकः ।

संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ।

अर्थः ।

गुणो और दोषों की उत्पत्ति सङ्गति के ही प्रभाव से होती है। जैसी सङ्गति होती है वैसाही स्वभाव भी हो जाता है। दुर्गुणी अथवा सदगुणी होना सर्वथा सङ्गति ही पर अवलम्बित है। अतएव मनुष्य को सदा सत्सङ्गति में ही रहना चाहिये, और उसमें कोई अवगुण हो तो धीरे धीरे छोड़ देना चाहिये जैसा कि गोस्वामी तुलसीदास ने कहा है —

चौपाई ।

गुण प्रगटें अवगुणहि दुरावें

कुपथ निवारि सुपन्थ चलावें ।

सत्सङ्गति का उसे निश्चय ही ध्यान होना चाहिये। जिसकी सङ्गति करनी हो उसके स्वभाव की पहले भलीभाँति परीक्षा कर लेना और उसके गुणों को गृहण करना तथा दोषों को छोड़ना चाहिये। किसी के दोषों का कभी अनुकरण न करना चाहिये।

५-जितेन्द्रियता और चरित्रसंशोधन ।

आंख, कान, नाक, जिह्वा और त्वचा ये पांच ज्ञानेन्द्रिय हैं। हाथ, पैर, गुह्यद्वार, उपस्थ और वाणी ये पांच कर्मेन्द्रिय हैं। इनको वश में रखना चाहिये। यदि ये कुमार्ग की ओर झुकें तो रोकना आवश्यक है। अर्थात् यदि ये मादक आदिका सेवन करे तो इनका निग्रह करना उचित है।

जो लोग इन्द्रियों को काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद, मत्सर और परोत्कर्षा सहिष्णुता दोषों से बचते हैं। सच्चरित्र बनने अर्थात् अपनी चाल चलन ठीक रखने के लिये मनुष्य को सन्तोषशील होना चाहिये और सज्जनों के चरित्र का अनुकरण करना चाहिये। विद्वान् होने पर भी जिनका चरित्र अच्छा नहीं वे पूजनीय और सभ्य नहीं समझे जा सकते।

विद्वान् होकर जिनका चरित्र उत्तम है जिनका आचरण अनुकरणीय है, उनका सब कहीं मान होता है वे सन्तत सभ्य समाज में प्रतिष्ठा पाते हैं; अतः अपने चरित्र को सदा शुद्ध रखना उचित है। भर्तृ हरिजी नीतिशतक में लिखते हैं —

श्लोकः ।

तृष्णां छिन्धि भज क्षमां जहि

मदं पापे रतिं माकृथाः ।

सत्यं ब्रह्मनुयाहि साधुपदवीं
 सेवस्व विव्दज्जनान ॥
 मान्यान्मानय विद्दिषोऽप्यनुनय
 प्रख्यापय स्वानगुणान ।
 कीर्त्तिं पालय दुःखिते कुरु
 दया मेतत्सतां लक्षणम् ।

(शान्तिशतक ९ ६१श्लोक)

अर्थ ।

तृष्णा को तोड़िये, क्षमा को स्वीकार कीजिये, मद को मारिये, पापमें आसक्त न हुजिये, सच बोलिये, माननीय जनों का मान कीजिये, सतपुरुषों के मार्ग पर चलिये, विद्वानों की सेवा कीजिये, शत्रुओं को भी प्रसन्न रखिये, अपने गुणों को प्रकाशित कीजिये, कीर्त्ति को रक्षित रखिये, दुःखियों पर दया कीजिये, सज्जनों के ये ही लक्षण हैं । जिनमें ये बातें पाई जाती हैं वे ही सज्जन हैं; अतएव मन्त्रियोंको सदैव इन बातोंका अनुकरण करना उचित है ।

६- शरीर की स्वच्छता ।

नित्य तेल लगाकर स्नान करना चाहिये, हमारा देश उष्णप्रधान है अतएव तेल न लगाने से शरीर में रुखापन आ जाता है । वैद्यकशास्त्र में लिखा है ।

श्लोक ।

अत्रादष्टगुणं पुषं पुषादष्टगुणं पयः ।
 पयःसाष्टगुणं मांसं मांसादष्टगुणं घृतम् ॥
 घृतादष्टगुणं तैलं मददयेत नतु भक्षयेत् ॥

अर्थ ।

अन्न, घी, दूध, मांस आदि द्रव्य गुण सबसे अधिक गुणकारी तेल है । परन्तु उसे खाना न चाहिये किन्तु शरीर में मक्का चाहिये । अन्न इत्यादि पूर्वोक्त द्रव्यों के खाने से उतना लाभ नहीं जितना कि तेल लगाने से होता है । स्नान करने के पश्चात् नित्य सन्ध्योपासना करनी चाहिये ।

वेद की आज्ञा है कि "अहरहः सन्ध्यामुपासत" यदि किसी कारण से स्नान बन्द करना पड़े तो सन्ध्या बन्द न करनी चाहिये । सन्ध्या में गायत्री, मार्जन और

प्राणायाम येही तीन बातें प्रधान है। ये तीनों बातें प्रति दिन करने से स्वास्थ्य अच्छा रहता है; मार्जन के मन्त्र से शरीर पर पानी छिड़कने से मन की तृप्ति होती है; नित्य स्नान करने से भी मन की तृप्ति नहीं होती, इसी से मार्जन की विधि बनाई गई है। प्राणायाम करने से प्राणपद और जीवान्तक वायु का परिवर्तन होता है; अर्थात् शरीर के भीतर का जीवान्तक वायु बाहर निकल जाता है और बाहर का स्वच्छ प्राणपद वायु सांस के साथ शरीर के भीतर जाता है।

इससे जीवनीशक्ति उत्तेजित होती है, स्वच्छता बढ़ती है और आयु की भी वृद्धि होती है। गायत्री से परमेश्वर की आराधना होती है। जिस ईश्वर ने हमको जन्म देकर अनेक सुखों का अधिकारी बनाया क्या दिन भर में दो बार भी उसको स्मरण न करना चाहिये ? नहीं नहीं, निश्चय करना चाहिये। जो लोग परमेश्वर का नाम नहीं लेते, उनका स्मरण नहीं करते उनपर कृतघता का दोष आता है।

७- धर्मशास्त्र पर विश्वास और गार्हस्थ्य धर्म का पालन।

हमारे पूर्वजों ने धर्मशास्त्र में जो बातें लिखी हैं सब विशेष सोच समझ कर लिखी हैं। इसलिये उनको मानना वा उनके अनुसार करना परम कर्तव्य है। यह कलियुग है। इसमें पराशर मुनि की बनाई हुई स्मृति ही प्रधान है। अतएव जहां और स्मृतियों से मिलने पर विरोध या भिन्नता देख पड़े वहां पराशर स्मृति को मानना चाहिये। लिखा है "कलौपाराशरौ स्मृतिः।"

अतएव इस स्मृति के बचानों कि आदरपूर्वक मानना और तदनुसार व्यवहार करना चाहिये। मनुजी ने लिखा है कि अनेक प्रकार की बाधाओं, असुविधाओं और विधों से परित्याग पाने के लिये मनुष्य को धर्मानुकूल आचरण तो करना ही चाहिये, किन्तु आंख मुद कर नहीं - कुछ युक्ति से भी काम लेना चाहिये। परन्तु स्मृति में कहते हैं।

श्लोक।

केवल शास्त्रमाश्रित्य न कर्तव्यो हि निर्णयः।
युक्तिहीनविचारेण धर्महानिः प्रजायते ॥

अर्थ ।

जब किसी बात का निर्णय करना हो तब केवल शात्रुही का आश्रय लेकर काम न करना चाहिये । कुछ युक्ति से भी काम लेना चाहिये । सारांश यह कि देश काल पात्र आदि का विचार करके शात्रु की मर्यादा रक्षति रखनी चाहिये । मनुष्य के लिये धार्मिक होना नितान्त अवश्यक है । जिस में उसकी हानि न हो वही काम करना उचित है, लिखा है-

श्लोक ।

एक एव सुहृद्गर्भो निधनेप्यनुयाति यः ।

शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यधिगच्छति ॥

(भोजप्रबन्धसार ३ २ श्लोक ।)

अर्थ ।

धर्म ही एक ऐसा मित्र है जो मरने पर भी मनुष्य के साथ जाता है; शेष जो कुछ संसार में है वह सब शरीर के साथ ही नाश को प्राप्त हो जाता है; धर्म ऐसा पदार्थ है कि यदि उसमें सम्पूर्ण विश्वास हो तो विधर्मियों के देश में बास करने से भी उसमें व्याघात नहीं होता । शात्रुनिषध खान पान को अपनी शरीर रक्षा के लिये छोड़कर मनुष्य और चाहे जो कुछ करे, उसकाधर्म नहीं जाता । विचार करने से जाना जाता है कि धर्मशात्रु के आचार्य ऋषियों ने अपने समय के अनुकूल स्मृतियों कि रचना की है । अतएव आज कल की रीतियों को देखने से प्राचीन स्मृतियों में कही हुई बातों में भेद भाव अथवा भिन्नता का दिखाई देना एक स्वाभाविक बात है ।

मनुष्य को अपने गृहकार्य करने में तूटि न करनी चाहिये । प्रति दिन शुद्ध पाक करके वलि वैश्वदेव करना चाहिये; ईश्वरपूजन करना चाहिये; तदनन्तर भोजन करना और निश्चित तिथि को पितृश्राद्ध करना हमारा परम कर्तव्य है । श्राद्ध करने से कुल की रक्षा होती है, और सन्तान का मङ्गल हिता है । माता पिता के मरने पर श्राद्ध करना उनका स्मरण करने और उनपर अपनी भक्ति प्रदर्शित करने का एक सुन्दर उपाय है ।

८-अन्त्येष्टि किया ।

इङ्गलैण्ड इत्यादि अन्यान्य देशों की अपेक्षा हमारा आर्यावर्त देश अष्टेतर है । यहां जन्म लेकर प्राणी सहजही में स्वर्ग प्राप्त कर सकता है । इसी से इसका नाम कर्मभूमि पडा है । थोडाही सुकर्म करने से यहां के प्राणी स्वर्ग जा सकते है । दुसरे देशो के प्राणी केवल सेख दुःख भोगके अधिकारी बन सकते है स्वर्ग प्राप्ति के अधिकारी नहीं ।

यदि उनकी अभिलाषा स्वर्हप्राप्ति की हो तो उनको भारतवर्ष में जन्म लेना पड़ता है। युरोपियन लोग जैसे इस समय कलाकौशल और विज्ञानादि की उन्नति के शिखर पर पहुँचे हुए हैं वैसेही हमारे प्राचीन ऋषि मुनि आध्यात्मिक उन्नति के शिखर पर पहुँचे थे। अन्त्येष्टि किया उन्हीं लोगों की निश्चित की हुई है। अतएव इनकी चलाई हुई इस परम्परा-प्रथा को केवल युक्ति द्वारा ठीक देने की चेष्टा करना मुखर्तता है। मृतात्मा का प्रेतयोनि को पाना और उसका पुनर्जन्म होना ठीक बात है।

ये बातें जो हमारे धर्मग्रन्थों में खूबिस्तर लिखी हुई हैं निरी गल्प नहीं हैं, किन्तु प्रत्यक्ष हैं। इसका स्पष्ट प्रमाण आजकल के मेस्मेरेजन् और अध्यात्म विद्या के ज्ञाता दे रहे हैं। जिनको इन विषयों में शङ्का हो उन्हें चाहिये कि किसी अध्यात्मचक्र में मिलकर अपनी शङ्कादुर कर लें।

हमारे ग्रन्थों में इस सम्बन्ध की जो बातें हैं उनको हम युक्तिपूर्वक प्रमाणसहित सिद्ध कर सकते हैं। परन्तु उन सब का इस छोटी सी पुस्तक में उल्लेख करना निष्प्रयोजन है। इस बात को समझा देनाही यहां पर ठीक होगा कि मरने पर अशौच और अन्त्येष्टि किया क्यों की जाती है। प्राणी के मरने पर उसके लिये दश दिन तक जो जि कियाँ की जाती है उन्हीं का नाम दशगात्र किंवा अन्त्येष्टि किया है।

अन्त्येष्टिक्रिया गृहस्थमात्र को करनी चाहिये, क्योंकि मरने के पश्चात् मनुष्य प्रेतयोनि को प्राप्त होता है। उसे सारी दिशा अन्धकारमयी देख पड़ती है। अपने कृतकर्म के अनुसार पाप पुण्य का फल भोगने के लिये प्राणी का पुनर्जन्म होता है तब उसकी मृत्यु के उपलक्ष में किये गये अन्त्येष्टि कर्म उसके काम आते हैं।

दशगात्र सम्पूर्ण रूप से प्रेतात्मा को यथासमय मिलता है और उसी से बने हुए शरीर में वह स्थित होता है। मृताह सम्बन्धी जो पिण्ड दश दिनों में दिये जाते हैं उन्हीं से प्रेतात्मा की दश इन्द्रियां बनकर उसका शरीर निर्मित होता है।

यदि कोई पिण्ड भ्रष्ट हो गया तो जिन इन्द्रिय से उसका सम्बन्ध था वे इन्द्रियां पुनर्जन्म लेने पर प्राणी को नहीं मिलतीं अर्थात् वह विकलाङ्ग जन्म लेता है।

अतएव मृताहमें शास्त्र के अनुसार बड़ी सावधानी से गृहस्थ मात्र को अन्त्येष्टि किया करनी चाहिये। अन्त्येष्टिक्रिया करना गृहस्थों के लिये परमावश्यक है।

अर्थ ।

अन्न, घी, दुध, मांस आदि द्रव्य गुण सबसे अधिक गुणकारी तेल है । परन्तु उसे खाना न चाहिये किन्तु शरीर में मकना चाहिये । अल्प इत्यादि पूर्वोक्त द्रव्यों के खाने से उतना लाभ नहीं जितना कि तेल लगाने से होता है । स्नान करने के पश्चात् नित्य सन्ध्योपासना करनी चाहिये ।

वेद की आज्ञा है कि "अहरहः सन्ध्यामुपासौत" यदि किसी कारण से स्नान बन्द करना पड़े तो सन्ध्या बन्द न करनी चाहिये । सन्ध्या में गायत्री, मार्जन और

९- परमेश्वर की उपासना ।

नित्य प्रति परमेश्वर का भजन और पूजन करना आवश्यक है । परमेश्वर को न भुलना चाहिये । उसके स्मरण से ही मनुष्य का कल्याण है, क्योंकि

श्लोक ।

यथैकेनैव चकेण रथस्य न गतिर्भवेत् ।

तथापुरुषकार्याणि विना देवं न सिध्यति ॥

अर्थ ।

जैसे एक चक्र से रथ नहीं चल सकता वैसे ही बिना दैवी बल के मनुष्य का कभी कोई काम सिद्ध नहीं हो सकता । अतएव मनुष्यों को चाहिये कि अपनी कार्यसिद्धि के लिये किसी न किसी देवता की आराधना अवश्य करें । परमेश्वर सब का एक है । कृश्चियन और मुसलमान आदि भिन्न भिन्न नामों से उपासना करते हैं वह उसी परमेश्वर ही की उपासना है ।

१०- सत्य बोलना और सत्य व्यवहार ।

मनुष्य को सदा सत्य बोलना चाहिये । सत्य बोलने के लिये वेद की आज्ञा है । लिखा है "श्रद्धया सत्यमात्यते" यह वेदवाक्य है । सत्य के लिये किसी धर्म में मनाही नहीं है । कोई धर्म ऐसा नहीं, कोई पन्थ ऐसा नहीं, कोई सम्प्रदाय ऐसा नहीं, जिसमें सत्य की प्रशंसा और असत्य की निन्दा न हो ।

श्लोक ।

अङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ।

अर्थ ।

अच्छे पुरुष जिस बात को अङ्गीकार कर लेते हैं, अथवा जिस मनुष्य को आश्रय देते हैं, उसका अन्त पर्य्यन्त पालन करते हैं, और भी नीतिशास्त्र में लिखा है "न चलति खलु वाक्यं सज्जनानां कदाचित्" अर्थात् कुछ भद्द क्यो न हो जाय, कह देते हैं उसपर सन्तत अटल रहते हैं ।

११- माता पिता और गुरु आदि पर भक्ति -

माता पिता और गुरुजनों कछ भक्ति करनी मनुष्य का परमधर्म है । उनपर भक्तिभाव रखने से मनुष्य का मङ्गल होता है । कहा है,—

श्लोक ।

मातरं पितरं भक्त्या तोषयेत् प्रकोपयेत् ।

मातृशापेन नागानां सर्पसत्तृः भवत् ज्ञयः ॥

(महाभारत)

अर्थ ।

माता पिता को भक्तिपूर्वक सन्तुष्टि रखना चाहिये, न कि उनको कुपित करना । माता ही के शाप से सर्पसत्तृ नामक यज्ञ में सारे सर्पों का ज्ञय हो गया । मनुजी ने भी कहा है -

श्लोक ।

माता यदि विषं दधात् विक्रीणाति सुतं पिता ।

अर्थ ।

माता जो अपने स्वकीय पुत्र को विष दे दे और पिता यदि बेंच देवे तौ भी पुत्र को दुःख न मानना चाहिये, क्योंकि पुत्र का उत्पन्नकर्त्ता तथा लालन पालनकर्त्ता पिता ही है । और भी लिखा है "पुत्रास्नोनरकात् चायङ्गति पुत्रः" अर्थात् पुत्रांम नरक से जो अपने माता पिता की रक्षा करता है, अर्थात् उसमे जाने से बचाता है, उसे ही पुत्र कहते हैं । तात्पर्य्य यह कि पुत्र होने से माता पुता को पुत्रांम नरक में पतित होना नहीं पडता ।

१२- वात्सल्य भाव ।

मनुष्य को कुटुम्बवत्सल होना चाहिये; अपने कुटुम्बी जनों से स्नेह करना चाहिये । यदि तुम अपने पुत्र और पुत्री के साथ वत्सलता का व्यवहार करोगे तो वे भी तुम्हारी भक्ति करेंगे । यदि तुम उनसे स्नेह न रक्खोगे तो वे भी तुम्हारा स्नेह छोड़ेंगे; वे भी तुम्हारी भक्ति न करेंगे । इस दशा में तुमहे गृहसुख से वञ्चित होना पड़ेगा । अपने बन्धुबान्धवों से सदा सदाव रखना चाहिये ।

उनके साथ कभी कपटव्यवहार न करना चाहिये । लिखा है, "बन्धुनां मुखदः खेषु बान्धवाः फलभागिनः" बन्धुओं के सुख दुःख के सब बान्धव भागी होते हैं । जब तुम अपने बन्धुवर्ग के साथ उनके सुख दुःख में सहानुभूति रक्खोगे तभी तुम सच्चे बन्धु कहलाओगे । बन्धुओं की अवमानना करनी उचित नहीं; क्योंकि विपत्ति के आने पर बन्धुवर्ग ही सहायक होते हैं; आपदाओं से वेही उद्धार करते हैं । लिखा है, -

श्लोक ।

न बन्धुसम्बन्धिजनं दुषयेत्त्रापि वर्जयेत् ।
दक्षयज्ञक्षयायाभुत् त्रिनेत्रस्य विमानना ॥

(भागवत्)

अर्थ ।

अपने बन्धुओं और सम्बन्धियों को न तो दुषण देना चाहिये और न उन्हें छोड़ना ही उचित है । देखिये महादेवजी के अपमान करने से दक्ष का यज्ञ विध्वंस हो गया । लिखा है -

श्लोक ।

अल्पानामपिवस्तुनां संहतिः कार्यसाधका ।
तृणैर्गुणत्व मापतैर्वर्ध्ध्यन्ते मत्तदन्तिनः ॥

अर्थ ।

छोटे छोटे पदार्थ भी इकट्ठे होने से बड़े बड़ा काम कर सकते हैं । देखिये तनिक तनिक तृणों के टुकड़ों से बनाया गये रस्सों में मतवाले हाथी बांधे जा सकते हैं । अतएव किसी का अपमान या निरादर न करना चाहिये । सब से मिलजुल कर रहना चाहिये ।

१३- आश्रितों का भरण पोषण ।

जो अपने आश्रितों है उनका भरण पोषण न करने से अपना काम नहीं चल सकता क्योंकि हम लोगों को जो अनेक प्रकार के सुख मिलते है वे उन्हीं के सहारे से मिलते है। फिर वे सदा हमारे सुख दुःख में साथी रहते है, इस लिये उनके भरण पोषण का प्रबन्ध करना परमावश्यक है।

१४- आत्मावलम्बन ।

मनुष्य को चाहिये कि आत्मावलम्बन सीखे; अर्थात् वह अपने कार्य अपने ही भरोसे करे। क्योंकि -दोहा-आशा पराई जो करें हीतेहौ मरि जाय । अर्थात् जो दूसरे की आशा करें, आत्मनिर्भर न रहें, ऐसे पुरुष को ईश्वर जन्मते ही मार डाले जिससे पृथ्वी का भार कम हो। जो कुछ करना हो अपने ही सामर्थ्य के बल पर करे। ऐसा करने से उसे परमुखापेक्षी होना नहीं पड़ेगा। आत्मावलम्बी होने के लिये मनुष्य को पहले अपने आत्मा कि उन्नत करना चाहिये; परन्तु आत्मोक्ति के लिये शरीर रक्षा की बड़ी आवश्यकता है। कुमारसम्भव में कालिदास ने कहा है-

श्लोक ।

अपिक्त्तियार्थं सुलभं समित्कुशं
जलान्यपि स्नानिविधिक्षामणिते ।
अपिस्वशक्त्या तपसिपूर्वतते
शरीरमाघं खलुधर्मसाधनम् ॥

अर्थ ।

महादेवजी पार्वती से कहते है कि धर्म की साधना के लिये शरीर ही प्रथम पदार्थ है। उसे नीरोग और सबल रखने ही से सब प्रकार के धर्मानुष्ठान हो सकते है। शरीर को यथासम्भव व्यय कष्ट न देना चाहिये। धर्मशास्त्र का वाक्य है -

श्लोक । श्वदंशे सर्वमाचारं परदेशे तदध्देकम् ।

नगरं पादमेकन्तु पथि शूद्रवदाचगत् ॥

अर्थ ।

अपने देश या अपने स्थान में विशेष आचार विचार रखना चाहिये। परन्तु परदेश में उसका आधाही रखना चाहिये और यदि किसी बड़े नगर में रहने का सनय आ पड़े तो केवल चौथाई ही आचार विचार रखना चाहिये; मार्ग में तो इसकी भी आवश्यकता नहीं।

पथ चलते, किम्बा विदेशी अवस्था में, सब छुआछुत को अलग रखकर शुद्ध की भांति रहना चाहिये। तात्पर्य यह कि यथाशक्ति शरीर की रक्षा करना चाहिये। आचार विचार के झंझट में पड़कर शरीर को त्रास न देना चाहिये। शरीर रक्षा से ही धर्म की रक्षा होती है। धर्मशास्त्र में लिखा है "आपत्काले तु सम्प्राप्ते शौचाचारं न चिन्तयेत्" अर्थात् आपत्काल आने पर शौचादि और चिन्ता न करके आत्मा और शरध के रक्षण ही की चेष्टा करनी चाहिये।

१५-आत्मशासन ।

मनुष्य को अपने मनोविचारों को वश में रखना चाहिये। उनका इस प्रकार शासन करना चाहिये जिसमें दूसरे के ऐश्वर्य, बडप्पन, धन, मान, विद्या, बुद्धि और वैभव को देखकर मन में ध्वेषभाव न उत्पन्न हो, मन को अनेक प्रकार के दुर्व्यसनों से दुर रखना चाहिये। कथासरित्सागर में लिखा है।

श्लोक ।

न गीतवाद्याभिरतो विलासव्यसनी भवेत् ।
वीणावाद्यादिव्यसनी वत्स्येशः शतुणात्ततः ॥

अर्थ ।

न गाने बजाने ही में अधिक लीन होना चाहिये, और न किसी प्रकार के विलासोंही का व्यसन रखना चाहिये। वीणा अदिक व्यसनों में रत होने से वही व्यसन मनुष्य के शत्रु ही जातें हैं और उसका नाश करते हैं। चाहे कोई कितनाही छोटा मनुष्य क्यों न हि उसकी गुप्त बातें न प्रकाशित करनी चाहिये और न कोई ऐसी बात कहनी चाहिये जिससे उसे मर्मघातक कष्ट हो -

श्लोक ।

पानं सत्री मृगया घृतमर्थदुष्णमेव च ।
बागदण्डयोश्चपारुष्यं व्यसनानि नहीभुजाम् ॥

अर्थ ।

मद्यपान, परतीगमन, आखेट, घृतकर्म, व्यर्थ, बचन और दण्ड की कठोरता ये राजाओं के व्यसन हैं; अतएव इनकी और कभी मन को न झुकने देना चाहिये। यदि झुकने लगे तो विचार द्वारा इसका शासन करके इसे ठिकाने लाना चाहिये। और मनुजी ने भी कहा है,

श्लोक ।

सत्यं ब्रयात् प्रियं ब्रयात् ब्रयात्सत्सत्यमप्रियम् ।
प्रियं च नानृतं बुयादेषधर्मः सनातनः ॥

अर्थ ।

सच बोलना चाहिये, परन्तु इसका ध्यान रखना चाहिये कि सत्य होकर भी वह प्रिय हो । ऐसा सच भी बोलना चाहिये जिसे सुनकर किसी के मन को दुःख पहुंचे । एक बात का और भी ध्यान रखना चाहिये; वह कि मिथ्या होकर यदि बात प्रिय हो तो उसे कभी न बोलना चाहिये । यही सनातनधर्म है । अतएव बातचीत करने के समय इन बातों का ध्यान रखना उचित है । और भी कहा है; "यथापि शुद्ध लोकविरुद्ध नादरणौयं नाचरणौयम्" अर्थात् शुद्ध होने पर भी यदि कोई बात लोकविरुद्ध हो तो न उसका आदर ही करना चाहिये, और न उसके अनुसार आचरण ही रखना चाहिये ।

१६- परोपकार ।

"परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम्" अर्थात् परोपकार ही पुण्य है, और परपीडन ही पाप है अतः परपीडन से सदा दुर रहना चाहिये । पराये काम हो अपनाही काम समझना सज्जनों का कर्तव्य है । भले मनुष्य दुसरे के काम हो भी अपनाही काम समझते हैं,-

श्लोक ।

अयं निजं परोवेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानान्तु वसुधैवकुटुम्बकम् ॥

अर्थ ।

क्षुद्रबुद्धि के ही मनुष्य अपना पराया समझते हैं, यह काम अपना है, यह काम पराया है इस प्रकार का विचार सङ्कीर्णहृदय के ही मनुष्यों कि होता है । जिनका चित्त उदार है वे समग्र संसार को अपना ही

कुटुम्ब समझते हैं । अतएव यदि उदाराशय और सज्जन बनना चाहे तो सब लोगों को अपना कुटुम्बी और सब के अपना निजका काम समझो ।

— समाप्त —

रचयिता का परिचय ।

जिस समय भारतवर्ष का सौभाग्यसुर्य अस्ताचलगामी हुआ, जिस समय भारतवासियों ने अपनी स्वतन्त्रता को जलाञ्जलि दे दी; जिस समय भारत में यवनों का पहले ही पहल आधिपत्य हुआ, जिस समय भारत के भुपतिशिरोमणि राजराजेश्वर पृथिवराज शाहाबुद्दीन गोरी के साथ युद्ध में पकड़े गये ,

जिस समय पृथिवराज के समस्त कुमार युवराज रैणसी के साथ स्वदेशोद्धार की चेष्टा में यवनों के सम्मुख समरक्षेत्र में वीरगति को प्राप्त हुए, उस समय पृथिवराज के पुत्र हटाम्बरदेव की रानी आशावती देवी गर्भवती थीं ।

इस कारण अन्य रानियों की भांति अपने पति के साथ सहगमन करने से वे रोक दी गयी और वंश की रक्षा के हेतु कुछ विश्वासपात्र सेवकों के सहित अरण्यमय प्रदेश में भगा दी गई । परमेश्वर की कृपा से यथा समय उनके पुत्र हुआ और वह पुत्र पाटने के राजासन पर सुशोभित हुआ । पाटना राज्य उस समय नअराजक था । इसी राजा के वंशज वर्तमान पटना खरियार सोनपुर, वरपाली का शासन कर रहे हैं । वे इन राज्यों के अधिपति हैं ।

नै खरियार के भूतपूर्व महाराज पदनसिंह देव के एकमात्र पुत्र वर्तमान महाराज श्री ब्रजराजसिंह देव की पहलमहिषी श्रीमती धनेश्वरी प्रियादेवी का गर्भसम्भुत ज्येष्ठ कुमार हूँ । मेरी माता कदम्बवंशज बनई धीश्वर महाराज दयानिधिन्द्र देव की ज्येष्ठ कन्या हैं । और यदुमणिदेव दयानिधिन्द्र देव के पौत्र हैं ।

० ० ०

ପରିଶିଷ୍ଟ

(କ)

SAMBALPUR

25/06/1907

My dear Jubarj,

I have received the books sent by you and thank you for the trouble. I also congratulate you on your work.

Yours sincerely,

Sd/. L.C.Ramsey

Political Agent,

To

Bir Bikram Singh Deo , Jubraj of Khariar.

Jabbulpore

29/06/1907

Jubaraj Bir Bikarn Deo of Khariar

Dear Sir,

I have read with interest some portions of your "Raj Kumar Shiksha" for which I beg to thank you. There is no doubt that it affords sound moral instruction to Young Princes.

Yours truly,

K. B. Williamson

Inspector of Schools.

OPINION

The book is intended for imparting moral instruction to the sons of Indian Chiefs, and I think it a valuable book for the purpose. It is dedicated to the Minor Chief of Rajrakhol who is reading at our college. The language of the book is excellent, and I reeommend a few copies of it to be kept in the college Library.

04/07/1907

Sd/. T. Ratan Singh,
Second Assistant.

Rajkumar College
Raipur, C.P.
05/07/1907

Dear Sir,

I received with pleasure your book named "Rajkumar Shiksya" sent to me by you, I send you a copy of the opinion of Thakur Ratan Singh, the Second Assistant Master of the college, who has compiled the "Arya Sanaten Dharma " for the use of the Rajkumar Students. Kindly send per V.P.P.6 copies of your book for college Library.

Yours faithfully,

T. H. French
Offg : Principal.

ପରିଶିଷ୍ଟ

(ଖ)

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର
DEOGURH.

The 1906

ପ୍ରତିଷ୍ଠା.

ଆଗରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
ଏକ ଦିନରୁ ଶ୍ରୀମତୀ;

ଆଗରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
ଆଗରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
ଆଗରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
ଆଗରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
ଆଗରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

ଆଗରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
ଆଗରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
ଆଗରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
ଆଗରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
ଆଗରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

ଆଗରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
ଆଗରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

ଆମର ଏହି ଶୁଭିଚ୍ଛା ସାଧିବେ ଯେ ଆମର
 ଏହି ଏକତା ଓ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଶୁଭାଶୀର୍ବାଦ
 ଆମର ନିଜର ଏହି ଶିକ୍ଷା ଆମର ଏହି
 ଶୁଭିଚ୍ଛା ଶୁଭିଚ୍ଛା ଆମର ଏହି ଶୁଭିଚ୍ଛା
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି

ଆମର ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି

ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
 ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି

ମହାକାବ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କର ଫଳାଫଳ ଦିହକ ଦାୟା ନୁହେଁ
ମାତୃଭାଷା ଯିବା ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ଚିତ୍ତେ ଚଳୁ ଚଳୁଥିବା କଥାକୁ କହନ୍ତୁ
କଥାକୁ କୁଲ;

ଆଗରୁ କହୁ କହୁ ଦିହକ ଚଳୁ ଚଳୁଥିବା କଥାକୁ
କହୁ ଆଗରୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ
କହୁ କହୁ (କହୁ କହୁ କହୁ) ଚଳୁ ଚଳୁଥିବା କଥାକୁ
କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ
କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ
କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ
କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ

ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା
ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା
ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା
ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା
ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା ମାତୃଭାଷା

କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ
କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ
କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ
କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ
କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ

କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ

କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ କହୁ

CHHAI ALAGE
DEOGURH

The ୨୮ 1୧ 1 1୩୦୮

ମାତୃସ୍ନାତ ନରୋ

ଆମେଲଙ୍କୁ ଧନ୍ୟସ୍ତୁ ଶେଷେଇଁ
ପତ୍ର ପଠେଇଁଛି ଚିତ୍ତେ ମୋହର ମନୋରମ ଭାବ
କାଳୁ କାଳି ପ୍ରାୟ ପ୍ରକାଶ କରି ଲେଖି;
ଆଜିକା ମାତ୍ର ଲେଖି ପତ୍ର ଲେଖା ଲେଖା ଘୋଷଣା
ଗାହର ଶେଷେଇଁ ପତ୍ର ଲେଖା ମାତ୍ରାୟି;
ଶେଷେଇଁ ପତ୍ର ପ୍ରାୟେଇଁଛି ଆମେଲଙ୍କୁ ଲେଖି
ପାଠକଙ୍କୁ

ଆମେଲଙ୍କର ଦୟାମୟ ଭାବ ପତ୍ର ପାଠକ
ଏହା ପତ୍ର ମୋହର କାଳୁ କାଳି ମୋ କାଳୁଲେଖା
ମୋ ମୋହର ଶେଷେଇଁ; ଲେଖା ଲେଖି ପତ୍ର
ମୋ ଏହା କାଳୁ କାଳି ମୋ କାଳୁଲେଖା ମଧ୍ୟ
ହେଉଛି ଏହାପତ୍ର ଲେଖା କାଳୁଲେଖା ମୋହର
ଲେଖା ଲେଖି ପତ୍ର ପତ୍ର ଲେଖା ମୋହର ମଧ୍ୟ
ହେଉଛି ମୋହର କାଳୁ କାଳି ମୋ କାଳୁଲେଖା
ହେଉଛି ମୋହର କାଳୁ କାଳି ମୋ କାଳୁଲେଖା

ମୋହର କାଳୁ କାଳି ମୋ କାଳୁଲେଖା

ଗୋଟିଏ ମୋହର ଭାବ ଲେଖା; ମୋହର
ହେଉଛି ମୋହର ପତ୍ର ଲେଖି ମୋହର; ମୋହର
ମୋହର ମୋହର; ମୋହର ମୋହର ମୋହର
ହେଉଛି ମୋହର ମୋହର ମୋହର ମୋହର
ହେଉଛି ମୋହର ମୋହର ମୋହର ମୋହର
ହେଉଛି ମୋହର ମୋହର ମୋହର ମୋହର
ହେଉଛି ମୋହର ମୋହର ମୋହର ମୋହର

ଜୟଦେବ
ଗୁରାଗୁରା.

ଗୁରୁଦେବ.

ଦେବଦାସ ନମସ୍କାର :

ଆମେ କହୁ ଏହି
ବାସନା : ଆମେ ଏହି
ଆମେ ଏହି ଏହି ଆମେ
ଆମେ ;

ଆମେ କହୁ ଏହି ଏହି
ଆମେ କହୁ ଏହି ଏହି
ଏହି, ଏହି ଏହି ଏହି
ଆମେ କହୁ ଏହି ଏହି

ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି
ଆମେ କହୁ ଏହି ଏହି
ଏହି ଏହି ଏହି ଏହି

ଆମେ କହୁ ଏହି ଏହି
ଆମେ କହୁ ଏହି ଏହି

ହେଉଛନ୍ତି ତେଣୁ ମଧ୍ୟ ; ତହିଁ
 ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉ ମଧ୍ୟ ;

ତହିଁକୁ ଜାଣି ତେଣୁ ମନେ ମଧ୍ୟ
 ହେଉଛନ୍ତି ।

ଆମେ ତେଣୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଜାଣି
 ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ ।

ଆମେ ତେଣୁ ମଧ୍ୟ
 ମଧ୍ୟ ଶ୍ରଦ୍ଧା :

ତେଣୁ ମଧ୍ୟ ଆମେ
 ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ ।

ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ : ଧର୍ମାତ୍ମକ
 ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ : ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ
 ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ : ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ
 ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ : ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ
 ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ : ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ

ଆମେ ତେଣୁ ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି
 ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ : ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ
 ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ : ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ

ଆମେ ତେଣୁ
 ଧର୍ମାତ୍ମକ ହେଉଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ

SAMBALPUR.

Capt. K. L. Singh
Dated, 21st Nov. 1909

Sir,

I am in receipt of your letter of the 15th instant urging that the marriage between your sister and the minor chief of Hindol may be made by October 1910.

2. I regret I am unable to agree to any such proposal. The minor chief does not wish the marriage to take place till 3 years have passed from now.

and I fully agree with him. If this is not acceptable kindly inform me and I shall make other arrangements for his marriage. If you accept kindly let me know in what month you would like me to arrange for the Palmand

Yours truly,
A. E. Ramray.

To

The Zamindar
of H. O. S.

THE PALACE.
DEOGURH.

The ୨୧/୧୧/୧୯

ଅନୁରାଗଚକ୍ର

ପ୍ରାୟ ୧୯୧୯

ଆମେ ଏହି ପୁସ୍ତକ ପାଠକ
କରି ଆସୁଅଛୁ ଏହା ପଢ଼ିବା ପରେ
ହୃଦୟ ଗଭୀର ପଡ଼ିବାରୁ ଏହିପରି
ଆମେ ପଢ଼ିବାକୁ ଚାହୁଁଛୁ ।

ଆମେ ପଢ଼ିବାକୁ ଚାହୁଁଛୁ ଏହିପରି
ଅନୁରାଗଚକ୍ର ପଢ଼ିବା ପରେ

ପାଠକ ଏହିପରି ଏହା ପଢ଼ିବା ପରେ
ଆମେ ଏହିପରି ଏହିପରି ଏହିପରି
ଏହିପରି ଏହିପରି ଏହିପରି ଏହିପରି
ଏହିପରି ଏହିପରି ଏହିପରି ଏହିପରି
ଏହିପରି ଏହିପରି ଏହିପରି ଏହିପରି

ନିଜେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରାଉଥିବା କିନ୍ତୁ ତାହା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ରାଜ୍ୟରେ ନାହିଁ ।

ଅତିଶୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ଫଳରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ

ନେତାମାନଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି ଏହି କଥାଟି ଲାଭେ ନୁହେଁ
 ଓ ଲାଭେ ହୁଏନାହିଁ ତଥ୍ୟ ମାନି ନିଅନ୍ତୁ, ନାହିଁ ଏ
 କଥାକୁ ମନେକରନ୍ତୁ ଏହା ଲାଭେ ନାହିଁ ତଥ୍ୟ.
 ତଥ୍ୟେ ନିଶ୍ଚୟକୃତ୍ୟ ତଥ୍ୟ ଏ ମନେକରନ୍ତୁ ତଥ୍ୟେ
 ତଥ୍ୟେ ହେଉଛି ତଥ୍ୟେ. ଏହିମାନଙ୍କୁ ଲାଭେ ନୁହେଁ
 ତଥ୍ୟେ ତଥ୍ୟେ ନିଶ୍ଚୟ ନିଶ୍ଚୟ ହୁଏ ତଥ୍ୟେ
 ତଥ୍ୟେ. ଏହିମାନଙ୍କୁ ଲାଭେ ନୁହେଁ.
 ତଥ୍ୟେ ତଥ୍ୟେ : ତଥ୍ୟେକଥ୍ୟେ ଏହିମାନଙ୍କୁ.
 ତଥ୍ୟେକଥ୍ୟେ ତଥ୍ୟେ : ଏହିମାନଙ୍କୁ ତଥ୍ୟେ
 ତଥ୍ୟେକଥ୍ୟେ ତଥ୍ୟେ କଥ୍ୟେ. ତଥ୍ୟେକଥ୍ୟେ
 ତଥ୍ୟେକଥ୍ୟେ ତଥ୍ୟେ କଥ୍ୟେକଥ୍ୟେ ଏହି
 ତଥ୍ୟେକଥ୍ୟେ ତଥ୍ୟେକଥ୍ୟେ କଥ୍ୟେକଥ୍ୟେ
 ତଥ୍ୟେକଥ୍ୟେ.

ଏହିମାନଙ୍କୁ ତଥ୍ୟେ ନିଶ୍ଚୟକୃତ୍ୟ
 ତଥ୍ୟେକଥ୍ୟେ : ଏହିମାନଙ୍କୁ ତଥ୍ୟେ
 ତଥ୍ୟେ ନିଶ୍ଚୟକୃତ୍ୟ ତଥ୍ୟେକଥ୍ୟେ

Calcutta
9 Old Ballygunj

11. July. 1911.

ଅଗିନିଆଁ ଅଧୁନା

ତୁମ୍ଭେ କହୁଛୁ.

ଆଗରୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ପଢ଼ାନ୍ତୁ ବାଣୀକୀ.

କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆଗରୁ ପଢ଼ାନ୍ତୁ

ନିଧି, ଯଦି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ନାହିଁ!

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ବାଧ୍ୟ ବାଧ୍ୟତା ଗ୍ରନ୍ଥ

ଧିକାର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନିୟମ ଅନୁସାରେ

ବାଣୀକୀ ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନିୟମ ଅନୁସାରେ

၂၈၈၈ ဝါး: ဝါးပင် ၇၀၀
 ၇၈၀၈ ၈၇ ၇၇၇၇၇၇၇၇.

ମଧ୍ୟାହ୍ନ ୧୨ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭିତ୍ତି :
 ଦିନ : ଦିନ ୧୧ ମାସ : ୧୭୮୮
 ମଧ୍ୟାହ୍ନ ୧୨ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭିତ୍ତି :
 ୧୨ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟାହ୍ନ : ୧୨ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟାହ୍ନ
 ୧୨ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟାହ୍ନ : ୧୨ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟାହ୍ନ
 ୧୨ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟାହ୍ନ : ୧୨ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟାହ୍ନ
 ୧୨ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟାହ୍ନ : ୧୨ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟାହ୍ନ

၂၀၁၈ ခုနှစ် ဇန်နဝါရီလ ၁ ရက်နေ့
 မြန်မာနိုင်ငံတော် အစိုးရ
 ဝန်ကြီးရုံးမှ အမိန့်
 အရပ်ရပ် အဖွဲ့အစည်းများ
 အားဖြင့် ဖော်ပြပါ အမိန့်
 အရ လိုက်နာကြရပါမည်။

Calcutta.

9 Dec Dallygung

3. aug 1911

ପାମ୍ପାଲିଆ

ଅମ୍ବୁଲିଆ ନକ୍ସା :

ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ଏକାଦଶ ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ :

ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ ଆମେଣ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

୨

ନାହିଁ:

ଆମେ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି କଥା
 ଶାନ୍ତମାନଙ୍କୁ: କିନ୍ତୁ ଆମେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି କଥା
 କହୁନାହିଁ:

ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ
 ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ
 ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ
 ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ
 ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ

ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ
 ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ
 ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ
 ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ
 ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ
 ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ
 ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ
 ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ
 ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ
 ଆମେ ଆମେ ଏହି କଥା କହୁନାହିଁ

୪

ସୁଖେନା ଯଦି ଶୁଦ୍ଧଜାତିର ଲୋକେ ଥାନ୍ତି;
ସୁଖି ଯେଉଁଙ୍କର ଲାଜୁଳାମୟ ପ୍ରାଣେ ଥାଏ
ସୁଖେ ଶାନ୍ତ ହେଉ ଥାଉ

ହେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଖୋଜ ପଡ଼ିବ! ଦୟା,
ଦୟା ହେଉ ଲାଗି, ଦୟା ହେଉ ଶୁଦ୍ଧ;
ଦୟା ହେଉ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି; ଶୁଣ ଦୟା ହେ
ଲାଗୁ ଲାଗୁ ଯୁଗେ; ଦୟା, ଦୟା,

ସୁଖେ ଶାନ୍ତ ହେଉ ଥାଉ
ସୁଖେ ଶାନ୍ତ ହେଉ ଥାଉ

ନାମିକର

୧୩/୩/୧୯୧୭.

ଶ୍ରୀମତୀ ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରସାଦ ମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ ମାତ୍ର
 ଏକ ମାତ୍ର ଏକ ସ୍ୱାଗତକର
 ଆଜି ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ~~କିଛି~~ କରୁନାହାନ୍ତି
 ଯଦ୍ୟାପି ଆମେ ମଧ୍ୟ ଏକାନ୍ତରେ ରହୁଛୁ କିନ୍ତୁ
 ଆମ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏକାନ୍ତ ଆମ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ
 କିନ୍ତୁ ଏକାନ୍ତରେ ରହୁ ମଧ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଆମ ମଧ୍ୟରେ
 ରହୁଛୁ ।
 ଏକାନ୍ତରେ ରହୁ କିନ୍ତୁ ମଧ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଆମ ମଧ୍ୟରେ
 ରହୁଛୁ ।
 ଏକାନ୍ତରେ ରହୁ କିନ୍ତୁ ମଧ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଆମ ମଧ୍ୟରେ
 ରହୁଛୁ ।

69470

09/01/1999

ସ୍ଥିତି ମା ଏକମ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ପରିଚାଳନା
ଆଗାମୀ ପୂର୍ବରୁ ମାନବୀୟ ମାନବ ମାନବ
 ମାନବୀୟ ମାନବ ;

ସୂଚି ଏହି ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରକାଶନା ବଦଳି ନାହିଁ ।
ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରକଳ୍ପ
ଏ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରକଳ୍ପ .

ଅନାମୀ ଥିଲେ ସେହି ସମୟରେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ
 ସାମ୍ମୁଖେ ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ନିଜର ଅସୁବିଧା
 କହିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେହି ସମୟରେ
 ସେହି ସମୟରେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କୁ କହିବାକୁ
 ଚାହୁଁଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ
 ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ।
 ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ।
 ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ।
 ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ।

എന്നിവിടെ

Arthur

17th 18/4/1977

- ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ପଦ -

ପୃଷ୍ଠା : ୫୫

ଉର୍ଥାସ ଶଶୀ ପରାୟ ହେଲା ତନୁ ମୋର
 ଉଲ୍ଲେଦେ ପ୍ରାଣକୁ ଅଛି ଅଳ୍ପ ଅବସର
 ଉଜ୍ଜ୍ୱଳା ତହିଁରେ ପୁଣି ହୁଏ ଅଗ୍ରସର
 ଉପାୟ ନ ଦିଶେ କିସ କରିବି ଏଥର
 ଉଗ୍ରତାରା ଗୋ
 ଉଶାକର ଶୀଘ୍ର କଷ୍ଟ ଭାରା ଗୋ । ୫ ।

ପୃଷ୍ଠା : ୫୬

ତବ୍ଧ ଜ୍ଞାନାମାନେ ଧ୍ୟାନ କରନ୍ତି ତୋ ପଦେ
 ତବ୍ଧାବଧାରକ ତାଙ୍କ ହେଉ ସ୍ଫୁଟ୍ତହୃଦେ
 ତୁମ୍ଭର ଅଭରି ମନୋହାରିଣୀ ଶାରଦେ
 ତବକୃପା ବିନା କେ ରହିବ ଅପ୍ରମାଦେ
 ତପୋବନ୍ଧି ଗୋ
 ତୁରିତରେ ଫେଡ ମୋ ଦୁର୍ଗତି ଗୋ । ୧୬ ।

ପୃଷ୍ଠା : ୫୯

ଭବପ୍ରଳୟରେ ବିଷ୍ଣୁ ହୋଇ ଜଳଶାୟୀ
 ଭୟେ ଚିତାକେଲ ଧରା ହେଉ ଚିରସ୍ଥାୟୀ
 ଭୟଙ୍କରା ଶକ୍ତି ରୂପା ଉମା ଅନତାୟୀ
 ଭକ୍ତି ଜାଣି ବର ଦେଲୁ ମନ ଅନୁଯାୟୀ
 ଭଦ୍ରକାଳି ଗୋ
 ଭାସିଲା ପ୍ରାଣୀକୁ ରଖୁ ତୋଳି ଗୋ । ୨୪ ।

ପୃଷ୍ଠା : ୮୭

ଯାଉଁ ଦିନେ କେଳି ପୁରକୁ ମୁହିଁ
 ଯାଚି ମାଳା ମୋ ଗଳେ ଦେଉଁ ସହି
 ବୋଉଲି କିଣା ଜନେ ଏ କି ପାଇଁ
 ଏ ସେବାରେ ଯୋଗ୍ୟ ହେବି ମୁଁ କାହିଁ ଯେ
 ଶୁଣି ହସି ବିମାଧରା ଯେ,
 ସେ କାଳେ ଯାହା ପ୍ରକାଶ କଲା ତାହା ମନୁ ନ ଯାଏ ପାଶୋରା ଯେ । ୧୭ ।

ବାଲବିକ୍ରମ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ - ସ୍ଥାପିତ : ୧୮୯୫